

CORNELL UNIVERSITY
FOUNDED BY EZRA CORNELL

Historisk Tidsskrift,

Syvende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Andet Bind.

Kjøbenhavn.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1899—1900.

Indhold.

Afhandlinger og Smaastykker.

Anmeldelser.

Christian V i Slaget ved Lund.

En kritisk Undersøgelse

af

N. P. Jensen.

Herr Docent Arthur Stille har i 3. Hefte af det svenske „Historisk Tidskrift“ for 1898 gjort Christian V's Forhold i Slaget ved Lund til Genstand for en Undersøgelse. Den er foretagen paa Grundlag af de i den nyere Tid fremkomne Skildringer af Slaget eller Episoder deraf, sammenholdte med Aktstykker, der findes i det danske Rigsarkiv. Men man kan gaa en anden og formentlig sikrere Vej ved alene at bygge paa de nævnte Aktstykker, belyste med dem, der fra Fortiden foreligger fra svensk Side. Det er en saadan Undersøgelse, der her forelægges, fordi dens Resultater ikke falder sammen med dem, hvortil Herr Stille er kommen.

Undersøgelsen falder i to Afsnit:

I. Christian V paa Valpladsen ved Lund,

og II. Christian V paa Vejen til Landskrona.

I.

I sin Indledning om dette Afsnit udtaler Herr Stille: „Ved den danske Hærs Opbrud fra Lejren ved Skælshøj

fulgte Kongen med den venstre Fløj frem mod Lund, og han deltog med stor Tapperhed i dennes Kamp med den svenske højre Fløj under Carl XI. Denne Kamp varede til Kl. $11^1/_2$, da den danske Fløj endelig flygtede. At Christian V ikke fulgte med i disse Troppers Flugt til Lejren, derpaa til Kjeflinge Aa og over denne, fremgaar af alle de Omstændigheder, for hvilke nedenfor vil blive gjort Rede. Til en Begyndelse turde det være tilstrækkeligt at nævne, at han, da han i Virkeligheden forlod Valpladsen, var fulgt af Hestgarden (eller en Del deraf), og denne havde aldeles ikke været med paa den slagne venstre Fløj, men stod fjernt ved Valkærra næst yderst paa den danske højre Fløj". Men det, som her fremsættes „til Begyndelse", altsaa som Udgangspunkt, er saa langt fra at være tilstrækkeligt Bevis, at det netop er det, som skal bevises. Det skal da strax fremhæves, at der i det danske Rigsarkiv ikke findes et eneste Aktstykke, der kan tjene som Hjemmel for, at Kongen, da han forlod Valpladsen og gik over Kjeflinge Aa, var ledsaget af sin Hestgarde. Om Parenthesen „eller en Del deraf" skal der senere blive talt. Endvidere skal bemærkes, at — fraregnet en Beretning, der aldrig er bleven offentliggjort, og som vil blive dragen med ind under Undersøgelsen — taler alle Beretningerne i Rigsarkivet saavel som de Vidneforklaringer, der blev afgivne under de mod Generalmajor Sandberg, Oberst Cicignon og Oberstløjtnant Brünnigker rejste Retssager om deres Forhold ved Lund, bestemt imod, at Kongen overhovedet har været ved den danske højre Fløj, hvor Hestgarden havde sin Plads.

Til Forstaaelse vil det være nødvendigt at forudskikke en kort Skildring af Slagets Gang.

Fra den 11. November 1676 stod begge Hære lige

overfor hinanden, skilte ved Kjeflinge Aa, Svenskerne N. for og de Danske S. for Aaen.

I de sidste Dage af November faldt det i med saa stærk Kulde, at Aaen frøs til, saa at man paa flere Steder kunde gaa over den med Tropper. Carl XI besluttede derfor at gaa over ved Rinnebæksmølle (S. for S. Harrie) og overfalde den danske Hær, der stod i Lejr ved Skælshøj, ved et Angreb i dens venstre Flanke.

Overgangen fandt Sted Natten til den 4. December 1676, og Kl. 6½ om Morgenen rykkede den svenske Hær, højre afmarcheret, frem fra Aaen. Terrænvanskeligheder i Forbindelse med, at Fremrykningen — om end noget sildigt — blev opdaget fra dansk Side, tvang Carl XI til at opgive sin Plan. Han besluttede da at marchere hurtigst muligt over Valkærra lige paa Lund for at tage Stilling paa et dominerende Bakkeparti, Allehelgensbakken, der ligger lige Ø. for Lund, og i denne Stilling afvente Fjendens Angreb.

Da man fra dansk Side gættede Hensigten, brød Hæren op fra Lejren venstre afmarcheret. Dens Tête svingede derpaa Venstre, tog Retning paa Lund og søgte gennem en Parallelmarche hurtigst muligt at naa Byen for at forhindre Fjenden i at naa Allehelgensbakken. Derved opstod et Kapløb mellem begge Hære, der under Bevægelsen var skilte fra hinanden ved en Afstand af henved ¼ Mil.

Kl. 8½ naaede de svenske Fortropper Møllebakken, tæt N. for Lund, og da de danske Fortropper ankom kort efter, kunde Svenskerne ikke naa den paatænkte Stilling, men maatte optage Kampen. Den forcerede Marche, begge Hære havde foretaget, havde forøget Afstandene mellem deres forskellige Hovedgrupper, og

disse stødte derfor sammen, uden indbyrdes Forbindelse paa 3 forskellige Steder.

Den danske venstre og den svenske højre Fløj begyndte Kampen ved Møllebakken Klokken mellem $8^1/_2$ og 9 og fortsatte den paa den nordligere liggende Galgebakke. Den danske Hærs fungerende Højstbefalende, General Carl Arenstorff, blev haardt saaret ved Kampens Begyndelse og maatte forlade Valpladsen, uden at der blev udnævnt nogen, der skulde overtage hans Post. Kampen endtes Klokken henimod $10^1/_2$ med, at den danske Fløj greben af Panik flygtede fra Galgebakken gennem Lejren ved Skælshøj, passerede Kjeflinge Aa og jog videre ad Vejen til Landskrona. Carl XI, der forfulgte med sin højre Fløj, standsede Forfølgelsen ved Kjeflinge Aa.

Kampen mellem begge Hæres Centrum begyndte Kl. ca. $10^1/_2$. Svenskerne stod paa Bakkerne ved Lund-Valkærra Vejen med den venstre Fløj dér, hvor Jernbanen nu til Dags skærer nævnte Vej. De Danske havde Stilling bag et Gærde, der laa 300 Alen fra den svenske Stilling. Begge Parter, der var skilte ved en Fordybning, gik imod hinanden, men Svenskerne blev kastede i Retning af Nøbbeløf, og de Danske indtog deres forladte Stilling. Klokken var den Gang mellem 11 og $11^1/_2$. Derefter gik Svenskerne frem paany og tvang de Danske til at gaa bag det Gærde, hvor de havde Stilling ved Kampens Begyndelse. Klokken var omtrent $12^1/_4$.

Imidlertid var det ved Valkærra kommen til Sammenstød mellem den danske højre og den svenske venstre Fløj, og det endte med, at Svenskerne Klokken omtrent 12 blev slaaede paa Flugt og søgte tilbage i Retning af Nøbbeløf.

Denne Tilbagegang tvang det svenske Centrum til ogsaa at gaa tilbage for at forene sig ved Nøbbeløf med det slagne Rytteri. Efter Foreningen tog Generalløjtnant Schultz Kommandoen over den samlede Styrke.

Det danske Centrum, der var fulgt efter, forenede sig med den danske højre Fløj, og Generalløjtnant F. Arenstorff tog Kommandoen, hvorpaa han rykkede frem til Angreb med den samlede Styrke.

Efter en meget haardnakket og blodig Kamp lykkedes det at kaste Svenskerne tilbage til Lund, hvor de søgte at ordne sig med højre Fløj tæt foran Byen og Front imod Nord. F. Arenstorff stod lige overfor i en Parallelstilling.

Slaget var vundet. Det gjaldt kun om ved en sidste Fremrykning og en derpaa følgende Forfølgelse at forvandle det til et fuldstændigt Nederlag. For at indlede dette trak Arenstorff sit Artilleri frem paa St. Lieberts Høj og skød Kl. 3 Eftermiddag tre Gange dansk Løsen for derved at underrette den slagne danske venstre Fløj om, at Slaget var vundet, og faa den til at ile til.

Men nu greb Carl XI ind.

Efter at have samlet sit forfølgende Rytteri ved Kjeflinge Aa gik han — underrettet om den Vanskæbne, der havde ramt hans øvrige Hær — frem over Valkærra i Ryggen paa den danske Hær, som derved blev tvungen til at gøre Front til 2 Sider. Under den Kamp, der nu udviklede sig, greb den svenske Hær, der stod ved Lund, Offensiven, og — omringet af Svenskerne paa alle Sider — led den danske Hær det Nederlag, den havde tiltænkt sin Modpart.

Det var Slagets Gang.

Da den danske venstre Fløj rykkede frem fra Lejren,

var Christian V foran, og under dens Kamp var han uafbrudt til Stede. Men for at kunne følge ham paa Valpladsen er det nødvendigt at faa det Tidspunkt slaaet fast, da den danske venstre Fløj flygtede. Herr Stille sætter det til Klokken 11½; i Skildringen ovenfor er det sat til Kl. 10½. Her kræves derfor Bevis.

En dansk Rytterløjtnant, P. A. Pulow, der Dagen før Slaget var bleven sendt til Lund i Tjenesteanliggende, begav sig, da han den 4. om Morgenen hørte, at der blev kæmpet udenfor Byen, paa Vejen til Lejren ved Skælshøj. Derved stødte han paa Ritmester Artmar. Denne, der hørte til de danske Fortropper, havde deltaget i Kampen paa Møllebakken. Ritmesteren, siger Pulow i sin Beretning, vilde til Lejren „med nogle Ryttere, men kun meget faa". Da Pulow spurgte, hvor Resten var, svarede Artmar: „De er allerede kaput, og nogle er redne deres Vej". Flugten var altsaa begyndt paa dette Tidspunkt. Artmar og Pulow blev sammen og naaede Lejren. „Da vi red igennem vor Lejr", beretter Pulow, „kom en Eskadron af Grev Reventlows Regiment, og hvis jeg saae ret, red han (ɔ: Oberst Grev R.) foran Eskadronen, og Ritmester Bugenhagen bag samme. Jeg red hen til Bugenhagen, der havde den venstre Fod forbunden, og spurgte ham, hvad hans Ben fejlede, hvortil han svarede, at han ved en tidligere Lejlighed var styrtet med Hesten, og jeg red saa lidt sammen med ham. Imidlertid kom Ritmester Artmar bort fra mig. Vore Eskadroner af venstre Fløj (ɔ: de af dem, det var lykkedes at faa Hold paa) gjorde nu Holdt; jeg husker ikke, om det var fire eller fem, og jeg antager, at de hørte til Reventlows og Sandbergs Regimenter. Klokken var den Gang

halv Elleve Formiddag[1]). Til alle de andre Eskadroner af venstre Fløj saae jeg ikke noget, jeg saae kun de foran nævnte" [2]).

Af de Regimenter, Pulow nævner, var Reventlows det tredie og Sandbergs det sjette i Rækken af venstre Fløjs 8 Regimenter, regnet fra den yderste venstre Fløj. Da Regimenterne først greb ind i Kampen paa Galgebakken efterhaanden, som de kom op, og de nævnte Eskadroner alt naaede Lejren Kl. 10½, maa Uordenen og den deraf følgende Flugt fra Galgebakken være begyndt forinden.

Dette bestyrkes ogsaa af Vidneforklaringerne.

Under Centrums Fremrykning var Dronningens Livregiment til Fods foran. Kaptajn Hans Schack af dette Regiment forklarede i den Cicignonske Sag[3]): „Da de (ɔ: Bataillonerne) var under Fremrykning, saae de vort Rytteri, kæmpede ved Lund, men før de kom i Kamp, var vort Rytteri slaaet og paa alle Sider bagfra og forfra omringet af Fjendens Rytteri og nedhugget". Dette fremgaar ogsaa af andre Forklaringer. Thi alle de Rytterofficerer, der hørte til venstre Fløj, og som afgav Forklaringer i den Sandbergske Sag, udtalte, at de ikke havde set vort Infanteri og ikke vidste, hvor det var. Men efter de danske saavelsom de svenske Beretninger begyndte Kampen i Centrum Kl. omtrent 10½ og indlededes med en stærk Kanonade. Da Afstanden mellem

---

[1]) Ikke udhævet i Pulows Beretning.

[2]) Beretningen findes i Krigskollegiets Arkiv: „Appendix 1677. Den Sandbergske Sag". I samme Pakke findes alle Vidneforklaringerne i samme Sag.

[3]) Vidneforklaringerne i den Cicignonske Sag findes ved dennes Akter i Krigskollegiets indkomne Sager, Maj 1677, Pakken C, Nr. 480.

det Sted, hvor venstre Fløj kæmpede, og det Sted, hvor Centrum stod, kun var 12—1500 Alen, saa maatte jo venstre Fløj af Kanonaden have kunnet slutte sig til, hvor Fodfolket var. Og naar de flygtende Ryttere ikke søgte derhen, hvilket ikke frembød Vanskeligheder, saa maa det være, fordi Flugten var begyndt, forinden Kampen i Centrum begyndte, altsaa forinden Kl. 10½.

Da venstre Fløj flygtede, synes Christian V at have opholdt sig paa Galgebakkens vestlige Skraaning. Om hans Deltagelse i Begivenhederne udtaler en Beretning, der findes i Krigskollegiets „Manuskript om den skaanske Krig": „General Carl Arenstorff var selv med ved denne Fløj og træffede i egen Person for hans Regiment, men som næsten alle højere Officerer af denne Fløj var i Aktionen ihjelskudte, og Generalen for hans bekomne store Saars Skyld maatte begive sig fra Folket, kom samme Fløj noget i Konfusion og veg tilbage. Da Fjenden saae dette, gik han løs paa vort Fodfolk, som var paa Tog bag et Gærde mod de Svenskes i stor Fordel staaende Fodfolk, og blev paa begge Sider meget stærkt skudt med Kanoner. Imidlertid bemøjede Majestæten sig med at faa den venstre Fløj, som Generalmajor Sandberg førte, i Orden igen og formanede Fodfolket til at staa" [1]).

Hvad her mangler til Forstaaelse for Kongens Ved-

[1]) Manuskriptet, der tidligere har været opbevaret i Garnisonsbiblioteket i Kjøbenhavn, findes nu i Rigsarkivet. Beretningen om Slaget ved Lund, hvoraf Citatet er taget, har Nr. $^{62}/_{1676}$. Koncepten findes i Kollegiets udgaaede Sager, Pakken Oktober—December 1676, Nr. 1622. Den er affattet af Generalauditør Mejer paa Tysk; Manuskriptet gengiver den paa Dansk, og den findes trykt paa begge Sprog i det store Kongelige Bibliothek.

kommende, forklares gennem en Beretning, der er afgiven af Oberst J. Bülow, der hørte til venstre Fløj og kommanderede det 2. jydske nationale Rytterregiment[1]).

Obersten, der under Kampen havde faaet Hesten skudt under sig, kæmpede derpaa til Fods; men han blev reden over Ende af Ven og Fjende og kun frelst ved, at en af hans Kornetter kom ham til Hjælp og gav ham sin Hest. Bülow søgte saa sit Regiment, men det var paa Flugt, og han kunde ikke faa Mandskabet til at staa. Saa traf han Oberstløjtnant Wortmann og Ritmester La Mare af General Carl Arenstorffs Regiment og Ritmester v. Kahlen samt nogle Officerer af General Sandbergs Regiment tilligemed henved 70 Ryttere af begge disse Regimenter. Med denne Styrke, der blev formeret i 2 Eskadroner, en af Arenstorffs og en af Sandbergs Regiment, besluttede Oberst Bülow at søge at naa den danske højre Fløj. Efter i sin Beretning at have meddelt dette fortsætter Obersten: „Da vi var i Begreb med at gaa til den højre Fløj, mødte vi Kongen, som jeg allerunderdanigst meddelte min Hensigt og fortsatte min Marche, hvad der er Hans Kongelige Majestæt bekendt“ [2]).

Hvis Kongen den Gang havde haft til Hensigt at begive sig til den højre Fløj, vilde det have været naturligt, om han havde sluttet sig til Bülow. Men i det

[1]) Oberst Bülow blev efter Slaget ved Lund beordret med sit Regiment til Christianstad. Da Forholdene ikke tillod at kalde ham tilbage for at give Vidneforklaring i den Sandbergske Sag, blev der tilstillet ham en Afskrift af de 32 Spørgsmaal, der rettedes til Vidnerne. Bülow svarede ved at indsende en samlet Beretning.

[2]) Bülows Beretning findes i Krigskollegiets udgaaede Sager, Pakken Februar 1677, Nr. 199—200.

Øjeblik tænkte han kun paa at finde Midler til at faa standset den venstre Fløj. Derfor befalede han Oberstløjtnant Wortmann, der fulgte Bülow, „at sende en Løjtnant til den venstre Fløj, for at han skulde meddele, at højre Fløj endnu var i god Stand, og at den venstre Fløj skulde sætte sig (ɔ: samles og tage Stilling), men Løjtnanten, Moltke, kunde ikke komme til venstre Fløj, fordi Fjenden allerede var kommen imellem dem“ [1]).

Naar Kongen ved denne Lejlighed talte om Tilstanden ved den højre Fløj, saa er det ikke umuligt, at Kongen har opholdt sig paa et Punkt, hvorfra han kunde se denne Del af Hæren rykke frem mod Valkærra. Men Sandsynligheden taler for, at Bemærkningen nærmest er fremsat for at sætte Mod i venstre Fløj og faa den til at gøre sin Pligt.

Kongen var nu ledsaget af Oberst Brockenhus Dragonregiment. Oberst Brockenhus var under Kampen paa venstre Fløj styrtet og fortraadt paa en saadan Maade, at han maatte forlade Valpladsen. Han forklarede som Vidne: „Han kunde ikke gøre Rede for hele Fløjen (venstre); hans Regiment havde villet begive sig til højre Fløj, da den Ordre blev given, at det skulde følge Kongen, hvilken Ordre hans Regimentskvartermester bragte til Regimentet. Hans Officerer fortalte ham dette siden, da han selv var saaret“ [2]).

Endvidere var Oberst Hans Stensøn af Rytteriet stødt til Kongen. Han var ansat ved Hovedkvarteret og havde overværet venstre Fløjs Kamp og Flugt. Da han under Forhørerne blev spurgt om, hvorfor den venstre Fløj flygtede til Lejren, svarede han: „Det vèd han ikke,

[1]) Wortmanns Forklaring findes i den Sandbergske Sag.
[2]) Brockenhus Forklaring findes i den Sandbergske Sag.

og han var kommen bort fra venstre Fløj „in Meinung sich auf dem Kirchhofe zu setzen“. Han mødte saa Brockenhus Regiment, og derpaa var han kommen til Kongen“ [1]).

Herefter maa det altsaa betragtes som konstateret, at Kongen befandt sig mellem venstre Fløj og Centrum, da Oberst Bülow passerede ham paa Vejen til højre Fløj, at Kongen ikke fulgte med, samt at Oberst Stensøn og Brockenhus Dragonregiment var hos Kongen.

Manuskriptets Beretning giver en Beskrivelse af den højre Fløjs Kamp, men nævner intet om, at Kongen har været til Stede ved den, og ligesaa lidt fortæller den noget om, at Kongen forlod Valpladsen, medens der endnu blev kæmpet. Den siger kun i Slutningen: „Hans Majestæt og Prins Georg var overalt til Stede i Aktionen, hvor det gik hedest til, anviste Eskadroner og Batailloner, besaa Hæren om anden Dagen (ɔ: den 5. December) og befandt Rytteriet at være stærkt nok og beredt til at fægte igen, men Fodfolket havde faaet megen Skade“.

Paa 2 Steder omtaler Beretningen saaledes Kongen i Forhold til Fodfolket. Første Gang (jfr. S. 8) hedder det, at Kongen formanede Fodfolket til at staa, anden Gang at han anviste Batailloner deres Plads. Dermed er det altsaa givet, at Kongen har været til Stede ved Centrums Kamp.

Hvis man kan drage Slutninger af den Plads, der er given Koncepten til Beretningen, maa den være af-

---

[1]) Oberst Hans Stensøns Forklaring findes i den Sandbergske Sag. Den Kirkegaard, hvorom han taler, maa være Allehelgens Kirkegaard, og var det lykkedes at besætte den, vilde Begivenhederne paa venstre Fløj have taget en anden Vending.

fattet den 5. December, thi den ligger umiddelbart foran en Koncept af samme Dag til en Ordre til General Merheim, men Beretningens Koncept er udateret.

Den fortsatte Undersøgelse maa søge Oplysninger i de andre Beretninger. Af disse findes der én i Krigskollegiets Arkiv. Den er i Kongens Navn konciperet af Generalauditør Mejer og stilet til Gyldenløve i Norge. Men den oplyser intet og stemmer saa lidt med, hvad der skete i Virkeligheden, at den gav Anledning til, at Vicestatholderen i Norge, Jens Juel, udstedte en Befaling om, at der skulde afholdes Takkegudstjeneste for at takke Gud for „den store Naade og Velsignelse, som Hans Majestæt ved saa herlig en important Sejrvinding er bleven kronet med“ [1]).

Derimod findes der i „Danske Kongers Historie“ 2 Koncepter til Beretninger om Slaget ved Lund [2]). De er begge daterede Landskrona den 5. December, men maa — at dømme efter Rettelserne — være affattede nogle Dage senere. Den af dem, der først skal gøres til Genstand for Omtale, har oprindelig havt Datoen 4. December, men Firetallet er bleven rettet til „5“. Den er rettet helt igennem, og som det synes, er det Kongen, som Rettelserne skyldes. Naar disse medtages, lyder den Del af Beretningen, der har Betydning, saaledes som dette nedenfor vil blive gengivet. Beretningen blev offenliggjort og findes saavel i Paullis extraordinære maanedlige Relationer for December 1676 som i det store Kongelige Bibliothek (den Hjelmstjerneske Samling

[1]) Mejers Koncept findes i udgaaede Sager for December 1676, Nr. 1640; Jens Juels Skrivelse i indkomne Sager Februar B. 1677, Nr. 146.

[2]) Danske Kongers Historie. 1675—1679, Pakken 163 C., 1676.

Nr. 2698). Det trykte Stykke, der svarer til Koncepten, vil blive gengivet efter Paulli, og begge Gengivelser stillede overfor hinanden. Dog maa det bemærkes, at i Koncepten er der i Marginen skreven: „addatur de rege. Vom Prinzen, dasz er in Aktion ist gewesen“.

Koncepten.

Under hele den Aktion (ɔ: venstre Fløjs Kamp) har Hans Majestæt Kongen og Hans Broder Prins Georg opholdt sig dér hvor det gik hedest til, opmuntret Soldaterne og ogsaa selv ført dem an, hvorpaa de begge begav sig til den højre Fløj, som netop var i Aktion. Men, da Fjenden saae, at vor venstre Fløj var noget borte, gik han løs paa Fodfolket og bemægtigede sig vort Artilleri. Derpaa har Kongen angrebet Fjenden med Livgarden (til Hest) og tilligemed Generalløjtnant F. Arenstorff, som førte den højre Fløj tilligemed begge Generalerne Rantzow og Merheim, ladet sekundere vort Infanteri, hvilket ogsaa lykkedes, saa at De derpaa med vort

Paulli.

Saalænge denne ganske Aktion varede, har Hans Majestæt Kongen samt Hans Majestæts Herr Broder Prins Georg ladet sig finde, hvor det gik hedest til, sat Mod i Soldaterne og selv ført dem an mod Fjenden, da Prins Georg er geraadet blandt Fjendens Eskadroner, men har lykkelig brudt igennem og nedlagt adskillige med egen Haand. Hans Majestæt har i højeste Grad bemøjet sig med at faa den venstre Fløj i Stand igen, men, da det ikke vilde gaa an, begav Hans Majestæt, da han var haardt omringet, sig derfra til den højre Fløj, som i samme Tid var i fuldkommen Aktion med de Svenske. Da nu Fjenden saae vor venstre

Infanteri har ruineret alle Fjendens Regimenter til Fods og erobret mange Faner“ [1]).

Fløj noget borte og i Konfusion, da gik han løs paa Fodfolket og bemægtigede sig Artilleriet, hvorpaa Hans Majestæts Livgarde træffede paa Fjenden og vort Fodfolk blev af General F. Arenstorff, som førte den højre Fløj tilligemed Generalmajorerne Rantzow og Merheim, undsat, hvilket gik saa lykkeligt til, at de tilligemed Fodfolket ruinerede den svenske Garde“ [1]).

Sammenstillingen viser, at den trykte Beretning har optaget den af Kongen forlangte Tilføjelse om Prins Georg, men den kender ikke noget til Kongens Angreb med Livgarden. Den har intet om, at Kongen har været ved Centrum, og medens det i Koncepten er Kongen, der er kommet til højre Fløj og som i Forening med Generalløjtnant F. Arenstorff hidfører Omslaget, er det i den trykte Beretning alene Arenstorff, der har Fortjenesten heraf. Hverken Koncepten eller Paulli har noget om, at Kongen forlod Valpladsen, medens der endnu blev kæmpet.

De Bemærkninger, der iøvrigt kan fremsættes, vil det være naturligst at knytte sammen med dem, der foranlediges af den anden Beretning, der ogsaa findes i

[1]) Hvad her er udhævet, er ikke udhævet i Beretningerne.

„Danske Kongers Historie". Den foreligger kun i Koncept og er aldrig bleven offenliggjort. Det Stykke, der behøves til Undersøgelsen, lyder saaledes:

„I hele denne Aktion (venstre Fløjs Kamp) var Kongen og hans Broder personlig til Stede og udførte Generalernes Funktioner samt anførte og opmuntrede selv Folkene. Og kom Prinsen uforvarende ind i de fjendtlige Eskadroner, men han brød lykkeligt igennem, efter at have skudt flere med egen Haand. Dog kunde Kongens Nærværelse og anvendte Møje ikke forhindre, at den venstre Fløj, der havde mistet de fleste Officerer og nogle, dog faa, Estandarter, fuldstændig begav sig paa Flugt. Da Fjenden saae dette, benyttede han sig af sin Fordel til at angribe vort Fodfolk, ved hvilket Kongen den Gang holdt og endnu en Gang gav Ordre til, at Rytteriet paa denne (venstre) Fløj skulde sætte sig og træffe. Da det saae, at hele vort Infanteri var i Ilden og saaledes næsten var sekunderet, var saadant umuligt, idet det ikke mere var at bringe til at staa. Kongen begav sig derpaa, da han næsten var omringet af Fjender, til den højre Fløj, da han saae, at nogle Batailloner blev kastede over Ende. I Mellemtiden bemægtigede Fjenden sig ogsaa vort Artilleri, som han dog ikke ganske kunde hævde Besiddelsen af. Da Kongen kom til højre Fløj, gav han selv Ordrer, stillede selv Officererne foran de Eskadroner, der havde mistet dem, og befalede Livgarden atter at gaa frem til Angreb, hvilket ogsaa skete i Kongens Nærværelse, og har nævnte Livgarde i denne Aktion 12 Gange træffet med en saadan Kraft, at den erhvervede sig stor Ære og Roes". Efter derpaa at have fremhævet Obersterne Bibows og Levetzows Forhold under Slaget fortsætter Beretningen: „Da

Hans Majestæt var i fuld Aktion ved den højre Fløj, mødte han Generalløjtnant F. Arenstorff, som kommanderede samme, og som den Gang opretholdt alt i god Orden. Kongen fortalte ham udførligt, hvorledes alt var gaaet til paa den anden Side, og at venstre Fløj havde maattet trække sig tilbage. Da bad Generalen Kongen om at passere Aaen og bringe sin Person, hvorpaa alt kom an, i Sikkerhed. Han forsikrede ikke at opgive Slaget end med Livet, med Sejr eller i alle Tilfælde i god Orden, hvilket han ogsaa redelig har holdt. Og passerede Kongen, om end efter langvarig Betænkning, Aaen med nogle hos sig havende Folk, og var Fjenden i Anmarche for at disputere Passagen". Hvad Kongen foretog sig, da han var kommen over Aaen, taler Beretningen ikke om.

Der foreligger saaledes 3 Versioner om Kong Christian V's Deltagelse i Slaget ved Lund.

Efter Beretningen i Krigskollegiets Manuskript har Kongen deltaget i venstre Fløjs Kamp. Den har en Antydning af, at Kongen har været til Stede ved Centrums Kamp, men den fortæller intet om, at Kongen har været ved højre Fløj, og den fortier, at han forlod Valpladsen, medens der endnu blev kæmpet.

I den Beretning, der er trykt efter Koncepten i „Danske Kongers Historie", fortælles, at Kongen efter Kampen paa venstre Fløj, begav sig til højre Fløj. Den giver ingen Antydning af, at Kongen har været ved Centrum, og ligesom den oven anførte Beretning fortier den, at Kongen forlod Valpladsen.

I Koncepten i „Danske Kongers Historie", der aldrig er bleven offenliggjort, fortælles, at Kongen, da han forlod venstre Fløj, begav sig først til Centrum og derpaa

til højre Fløj, hvor han udviklede stor Aktivitet under Kampen, indtil han paa Tilskyndelse af Generalløjtnant F. Arenstorff forlod Valpladsen for at bringe sin Person i Sikkerhed bag Kjeflinge Aa.

Hvad er nu den historiske Sandhed?

Beretningerne maa sammenholdes med Vidneforklaringerne, og om man end derigennem ikke kan faa Svar paa ethvert Spørgsmaal, saa kan man dog naa til Klarhed i det, som er Hovedsagen.

Som Udgangspunkt for denne Del af Undersøgelsen maa man benytte det Klokkeslet, Kl. 10½, da Kampen var endt paa venstre Fløj og begyndte i Centrum, for derefter at undersøge Centrums Kamp.

Da det svenske Centrum kun talte 10 Batailloner, var det betydeligt underlegen overfor det danske Fodfolk. For at bøde derpaa og navnlig for at faa samme Frontlængde stilledes der 9 Batailloner i første og kun 1 Bataillon i anden Træfning. For at støtte sidstnævnte Bataillon, der stod i Midten, stilledes der 3 Eskadroner Ryttere og Dragoner til hver af dens Sider. Centrum kommanderedes af Generalløjtnant Schultz, der tillige førte Befalingen over 1. Træfning, medens Generalmajor Mortaigne havde anden Træfning.

Det danske Centrum talte 18 Batailloner, fordelte med 10 til første og 8 til anden Træfning. Blandt de sidstnævnte var der 3 Batailloner, der var dannede af Baadsfolk. De stod, da der blev alarmeret, „afsides" ved Svenstorp, og de var endnu ikke indtrufne ved den Del af Kampen, som her vil blive Tale om. Generalmajor Schack kommanderede Centrum og første Træfning, Oberst Cicignon anden Træfning, og denne talte foreløbig kun 5 Batailloner.

Slagordenen var følgende:

Paa svensk Side stod regnet fra højre Fløj til venstre: Garden til Fods, 3 Bataillonner, 1 Bataillon Skaraborg, 1 Dalkarle, 1 Vestgøta Dal, 1 Helsinge, 1 Nerike og 1 Norrland.

I anden Træfning stod 1 Eskadron Dragoner, 1 Ryttere, 1 Dragoner, 1 Bataillon Helsinge, 1 Eskadron Dragoner, 1 Ryttere og 1 Dragoner.

Paa dansk Side[1]) stod i 1. Træfning regnet fra venstre Fløj til højre:

Dronningens Livregiment, 2 Bataillonner, Weyhers Regiment, 2 Bataillonner, 1 Bataillon Croy, 1 Bataillon Stuart, Prins Georgs Regiment, 2 Bataillonner, og Kongens Livregiment, 2 Bataillonner.

I anden Træfning stod, regnet paa samme Maade: 1 Bataillon Pløn, 1 Bülow, 1 Cicignon, 1 Lytzow og 1 Lütken.

Da Generalløjtnant Schultz under Marchen havde passeret Valkærra, saae han det danske Centrums 1. Træfning i hurtig Fremrykning bag et Gærde, der gik omtrent ligeløbende med Vejen fra Valkærra til Lund, og i samme Højde som hans Kolonne. Han lod derfor svinge ind Venstre og tog den Stilling ved Vejen, som

[1]) Da der i de Slagordner for Slaget ved Lund, der findes i Rigsarkivet, er Uoverensstemmelser, forsaavidt angaar den danske Hærs anden Træfning, skal her udtrykkeligt fremhæves, at Oberst Cicignon erklærede, at han havde 5 Bataillonner, hvoraf de 4 var hos ham selv, og den 5., som han kaldte „das lüthische Bataillon“, stod bag Kongens Livregiment. Cicignon udtaler sin Beklagelse over, at han ikke havde Oberster hos sig, der kunde hjælpe ham i Føringen af Tropperne, og deraf følger, at han ikke kan have havt 2 Bataillonner af Regimentet Pløn, thi saa maatte Regimentskommandøren, Oberst Brinck, have været til Stede.

tidligere er omtalt. De danske Tropper svingede strax ind Højre bag Gærdet. Afstanden mellem begge Parter var som omtalt 300 Alen, og mellem dem laa en Fordybning. Paa begge Sider trak man Kanonerne frem og aabnede en livlig Kanonade. Under denne kom Oberst Cicignon til med anden Træfning og stillede sig bag første.

Det danske Artilleri var talrigst. Det varede derfor ikke længe, før det bragte de svenske Kanoner til Taushed, hvorpaa Ilden blev rettet paa det svenske Infanteri. Da det led betydeligt, havde Generalløjtnant Schultz kun Valget mellem at gaa tilbage til en anden Stilling eller rykke frem til Angreb. Han valgte det sidste.

Saasnart Generalmajor Schack saae Svenskerne rykke frem, besluttede han at føre et Modangreb. Begge Parter gik altsaa mod hinanden og mødtes i Lavningen. Schacks 1. Træfning skød først; Svenskerne svarede ikke, før de naaede ind paa 80 Skridt. Derefter skete Indbrudet fra begge Sider, og der opstod et blodigt Haandgemæng. Det endte med, at Svenskerne maatte trække sig tilbage til en Stilling Ø. for Nøbbeløf, saa haardt forfulgte af de Danske, at de mistede deres Kanoner, hvis Antal fra svensk Side angives til 8, fra dansk til 10—12. Foreløbig besatte Schack den Stilling ved Vejen, Svenskerne havde haft inden Angrebet. De svenske Kanoner blev strax vendte og betjente af danske Officerer. Der blev først given dansk Løsen, og derpaa affyredes 20—30 Skud.

Klokken maa dengang have været mellem 11 og 11½.

Under Angrebet havde Kongens Livregiment og Bataillonen Lütken kastet de svenske Batailloner af Norrlands, Nerikes og Helsinges Regimenter, men under Forfølgelsen trængte de 3 danske Batailloner saa langt ud til Siden

— „sind so weit ausgerissen“, siger Cicignon —, at de kom ud af Forbindelsen med den øvrige danske Linje. Prins Georgs Regiment, der havde Plads til Venstre for Kongens Livregiment, søgte at bøde derpaa ved at skyde sig til Højre, men derved opstod der enten et Hul eller i alle Tilfælde et svagt Punkt mellem Prins Georg og Bataillonen Stuart.

Paa den modsatte Fløj var Forholdet et andet. Her var det lykkedes de 2 Batailloner af den svenske Fodgarde, der havde den yderste højre Fløj, at kaste de lige overfor staaende 2 Batailloner af Dronningens Livregiment tilbage i Uorden paa Bataillonen Pløn, og mellem disse Batailloner førtes en blodig Kamp.

Det er under denne Kamp, at Christian V kom til Stede, og det er til den, der sigtes, naar det i Manuskriptets Beretning hedder, at Kongen formanede Fodfolket til at staa.

At dette maa være saaledes, fremgaar ogsaa af den af Oberst J. Bülow givne Beretning. Det vil erindres (jfr. Side 9), at Obersten, efter at have meddelt Kongen sin Hensigt at søge højre Fløj, fortsatte sit Ridt, hvorimod Kongen blev tilbage med sit Følge, samt Oberst Hans Stensøn og Brockenhus Dragoner. Bülow fortæller nu videre i sin Beretning: „Da vi ikke var langt borte fra den højre Fløj, saae vi nogle fjendtlige Eskadroner, der endnu ikke havde været i Drabning, men afgivne til Bagagen, til Højre for os, og andre, som forinden forfulgte vor venstre Fløj, som havde mærket vor Hensigt, fra Venstre og bagfra. Vi var saaledes afskaarne, og blev nødte til at gaa over Aaen (Kjeflinge) og følge efter de andre“ (ɔ: den slagne venstre Fløj).

Det frembyder ingen Vanskelighed at bringe Klarhed i den Situation, Bülow her beskriver.

Da Carl XI begav sig paa Vej for at forfølge den danske slagne Fløj, saae han Kampen begynde i Centrum. Da det svenske Centrums højre Fløj ikke var dækket, naar Kongen tog Rytteriet med sig, sendte Kongen Oberst Erik Dahlberg derhen med 2 Eskadroner. Disse stødte undervejs paa 2 Eskadroner finske Ryttere, der var blevne sprængte i Kampen paa Møllebakken, men som det nu var lykkedes Oberst Grev Carlsøn at samle.

Det var dette Rytteri, som Bülow saae bagfra og til Venstre. Men, da det opdagede den Kamp, der førtes af de 2 svenske Gardebatailloner, besluttede det at ile disse til Hjælp.

General Mortaigne, der kommanderede Svenskernes 2. Træfning, havde havt samme Tanke, og derfor befalede han de 3 Eskadroner, han havde paa højre Fløj, at rykke frem og angribe; men det viste sig ugørligt at faa Mandskabet med. Da opdagede General Mortaigne det svage Punkt i den danske 1. Træfning mellem Bataillonen Stuart og Prins Georgs Regiment, og han besluttede at benytte sig deraf. Derfor befalede han, at de 3 Eskadroner, der dannede hans venstre Fløj, skulde rykke frem, gennembryde den danske Linje og om muligt generobre de tabte Kanoner. Det var dette Rytteri, som Oberst Bülow saae rykke frem til Højre for sig. Naar han gik ud fra, at det havde været afgivet til Bevogtning af Bagagen, laa det i, at det ikke hørte til det sædvanemæssige at sætte Rytteri i Centrums anden Træfning.

Da Mortaigne sendte dette Rytteri frem, lod han en Trop paa 30—40 Dragoner gaa mod de tabte Kanoner. Disse havde faaet en Bedækning af Croys Bataillon

under Løjtnant Abenhusen. Da han saae Fjendens Dragoner komme sprængende, spurgte han sin Bataillons-kommandør, Oberstløjtnant Brünnigker, om han skulde fornagle Kanonerne. Han fik til Svar: „Lad Kanonerne og skyd paa Fjenden“. Men, da denne rykkede frem, „løb Alt“. Brünnigker var den Gang paa Bataillonens venstre Fløj. Han begav sig foran Bataillonen for at faa den standset, men derved fik det Udseendet af, at det var ham, der gav det slette Exempel, hvilket gav Anledning til, at han senere sattes under Tiltale. Bataillonen styrtede i vild Flugt ind paa Cicignons Batailloner i anden Træfning. Stuarts Bataillon blev reven med paa Flugten, men det skyldtes tillige en anden Aarsag.

Fraregnet den Trop, der havde angrebet Kanonerne, brød nemlig den øvrige Styrke af Mortaignes 3 Eskadroner igennem mellem Stuarts Bataillon og Prins Georgs Regiment, af hvilket den ene Bataillon blev næsten fuldstændig opreven. Rytteriet vendte sig derpaa mod Cicignons Batailloner i anden Træfning. Samtidig greb Obersterne Dahlberg og Grev Carlsøn ind fra den modsatte Side og bagfra med deres 4 Eskadroner.

Cicignon saavelsom de 2 Batailloner af Dronningens Livregiment blev saaledes angrebne fra alle Sider, og Angrebet kom saa pludseligt, at der kun blev afgiven 2 Salver. Grunden dertil skyldtes ikke mindst, at Bataillonerne Croy og Stuart netop i dette Øjeblik kom flygtende og tilvejebragte den fuldstændigste Forvirring. Under denne blev Oberst Cicignon med en Del Officerer og henved 200 Mand af forskellige Regimenter skilt fra de øvrige Tropper, saa at han kom til at staa i en Terrænsænkning. Han forklarede derom i Forhøret: „De kunde slet ikke se omkring sig, og de var saaledes

omringede af Fjendens Rytteri, at der næsten ingen Retræte var". Det lykkedes ham dog at komme ud, men, da han ikke vidste, hvor Centrums højre Fløj — Kongens Livregiment og Bataillonen Lütken — stod, havde han ingen anden Udvej end at søge at naa Kjeflinge Aa. Det lykkedes, men undervejs maatte han to Gange slaa sig gennem svensk Rytteri, og, da han gik over Aaen, fik han flere Mand skudt paa Isen, fordi Fjenden forfulgte ham til Aaen.

Alle Vidneforklaringerne i Cicignons og Brünnigkers Retssager[1]) stemmer overens i ovenstaaende, og navnlig fremhæves det, at Rytterangrebene kom pludseligt, og at Konfusionen strax greb ind. Derimod er der nogen Uoverensstemmelse med Hensyn til, hvor langt Fjenden forfulgte. Cicignon og flere angiver, at Fjenden forfulgte til Aaen, nogle, at Forfølgelsen kun strakte sig 3—400 Alen, nogle, at den blev standset ved en Grøft. Men det ligger i, at Forklaringerne er givne saavel af Officerer, der fulgte Cicignon over Aaen, som af Officerer, der blev paa Valpladsen, samt i, at som Angrebet splittede Forsvarerne, saaledes splittede Forfølgelsen Angriberne.

Det kan jo ikke være Tvivl underkastet, at det er denne Kamp, der sigtes til, naar der i den ikke offentliggjorte Konceptberetning tales om, at Kongen red bort til højre Fløj, da han saae, at „nogle Batailloner blev kastede over Ende" (Croys og Stuarts) samt at Fjenden „bemægtigede sig vort Artilleri". Dette Sidste forholder sig rigtigt; thi Fjenden generobrede ikke alene de Kanoner, han tidligere havde tabt, men han erobrede tillige

[1]) Brünnigkers Sag findes i Krigskollegiets indkomne Sager, Pakken Maj 1677 C.

Kanoner, som Generalmajor Schack havde ladet bringe frem i Stillingen.

Spørgsmaalet bliver dernæst om, hvor Kongen har havt Standplads?

Det Vandløb, der kommende fra Valkærra, flyder i Syd og bøjer mod Øst ved Foden af St. Lieberts Høj, har to smaa Tilløb fra Øst, og mellem dem ligger et Bakkedrag. Det er dette, som Oberst Bülow maa have passeret paa sin Vej til højre Fløj, og det er fra dette, han har set Mortaignes Rytteri foran og til Højre og Dahlbergs og Carlsøns Rytteri til Venstre og bagud. Det er da sikkert ogsaa fra dette Bakkedrag, at Kongen har bivaanet Kampen. Naar Konceptberetningen siger, at Kongen, da han red bort, „næsten var omringet“, saa var han det ganske paa samme Maade som Oberst Bülows Rytteri, og derfor vil det være korrektere at bruge dennes Udtryk, at han var afskaaret paa en saadan Maade, at han ikke kunde bevæge sig, hvorhen han vilde. Kongen, der tillige maa have set, at det svenske Centrum nu ogsaa rykkede frem og tvang det danske til at gaa tilbage, kunde ikke blive. Han maatte bort, hvis han ikke vilde udsætte sig for at blive tagen til Fange. Men han havde ingen anden Vej at slaa ind paa end den, Bülow og Cicignon havde taget ved i nordlig Retning at søge tilbage til Kjeflinge Aa; thi det maa jo dog være klart, at hvis ingen af dem kunde naa den danske højre Fløj, saa kunde Kongen heller ikke naa den. Men han havde desuden en ganske naturlig Grund til at slaa ind i denne Direktion, thi han havde jo sendt General Sandberg Befaling til at samle venstre Fløj og tage Stilling, og han vidste ikke, om Befalingen var efterkommet. Var dette sket, kunde han snart vente at træffe denne

Fløj, og med den søge hurtigst muligt at degagere Centrum.

Kongen forlod saaledes nødtvungen sin Standplads og søgte derpaa at finde venstre Fløj.

Det næste Spørgsmaal bliver Klokkeslettet for disse Begivenheder.

Generalauditør Mejer søgte, uden nogensomhelst Bevisførelse, at slaa fast i Sagen mod Oberst Cicignon, at Kl. var 1, da Obersten forlod Centrum og trak sig tilbage til Aaen. Men det er ikke rigtigt. Klokken kan ikke have været mere end omtrent 12, thi henimod 12¼ kom flygtende Ryttere af den svenske venstre Fløj tilbage fra Valkærra. Denne Fløj var altsaa den Gang slaaet, og det var dette, som gav Anledning til den Vending i Slagets Gang, som er omtalt Side 4. Som yderligere Bevis kan tjene, at Cicignon, som det senere vil blive omtalt, Kl. omtrent 3 befandt sig ved Broen over Saxaaen i Nærheden af Anneløf. Da han gik over ved Krudtmøllen, er den Vejlængde, han havde tilbagelagt fra Centrum, 2¼ Mil, og den kunde han ikke marchere med sit Fodfolk paa mindre end henved 3 Timer.

Kongen maa have forladt Centrum omtrent paa samme Tid som Cicignon.

Men Konceptberetningen fortæller, at Kongen begav sig til højre Fløj, naaede den og deltog i dens Kamp med den svenske venstre Fløj. Dette maa være urigtigt. Thi, hvis Kongen havde forladt Centrum, da Croys og Stuarts Batailloner flygtede, og vore Kanoner blev erobrede, altsaa ved Middagstid, saa var han ikke naaet den højre Fløj, før efterat denne havde slaaet den svenske venstre Fløj paa Flugt, og vil man sige, at han kunde have deltaget i Forfølgelsen, saa er dertil at bemærke,

at der ikke fandt nogen Forfølgelse Sted. Men, fordi Kongen ikke har deltaget i nogen Kamp paa højre Fløj, derfor er det ikke bevist, at han overhovedet ikke har været ved denne Fløj. Dette Bevis kan kun føres indirekte.

Et af Klagepunkterne mod Oberst Cicignon var, at han ikke havde søgt at naa hen til Infanteriets højre Fløj, men havde, „skønt han var saa frisk og ikke saaret, forladt Slaget saa tidligt og var løben til Landskrona“. Ved Voteringen om dette Punkt frikendte en af Dommerne ham fuldstændigt; Præses udtalte, at efter alt, hvad der forelaa, maatte det anses som usandsynligt, at han kunde være naaet derhen; 5 af Dommerne udtalte, at han var strafskyldig, hvis det kunde bevises ham, at han kunde være kommen til højre Fløj. Selv Generalauditør Mejer nøjedes med at henstille, om det virkelig var saa, at 5. Trops Fjendtlige var brudt gennem Prins Georg og Stuart og havde afskaaret Cicignon og forhindret ham i at komme til det øvrige Infanteri (ɔ: højre Fløj), men han tilføjede samtidig, at de fleste Vidneudsagn gik ud paa, at Fjenden var kommen bagfra paa Infanteriet med Rytteriet. Kun en eneste af Dommerne, Generalmajor Bibow, fandt Cicignon skyldig i dette Punkt og voterede: „Da Cicignon har befalet Major Puttkammer at ride til højre Fløj, har han dog vidst, at der var en højre Fløj, og, da han ikke har begivet sig derhen, har han handlet mod Krigsartiklernes § 100[1])“. Her maa det erindres, at Cicignon har forklaret, at Kongens Livregiment, der havde højre Fløj, var kommet for langt ud til Siden under Forfølgelsen og havde taget Bataillonen Lütken

---

[1]) Se den Cicignonske Sag.

af 2. Træfning med sig. Hvor disse Tropper, der kommanderedes af Oberst Bibow, stod, vidste han ikke. Derfor var det naturligt, at han sendte Major Puttkammer, der var Generaladjutant, ud for at søge den Fløj, der var bleven borte. Men før han fik Melding om, at den var funden, og hvor den stod, kunde han ikke følge efter med Tropperne, thi man kan ikke føre Tropper i Blinde. Det hvis, de 5 Dommere krævede Oplysning om, havde man eventuelt kunnet besvare dem paa den simpleste Maade. Thi, var det sandt, at Kongen fra Centrum havde begivet sig til Højre og var stødt til den højre Fløj, saa havde man jo deri et Bevis ikke alene mod Cicignon, men ogsaa imod Oberst J. Bülow, som i saa Fald ogsaa burde have været sat under Tiltale. Men, at man ikke havde dette Bevis, vidste ingen bedre end Generalauditør Mejer, thi det var jo ham, der havde konciperet Beretningen i Manuskriptet, der ikke omtaler Kongens Nærværelse ved højre Fløj.

Beviset for, at Kongen ikke kan være kommen til denne Fløj, ligger altsaa i, at da hverken Cicignon eller Bülow kunde naa derhen, var det ogsaa umuligt for Kongen.

Som her er ført et indirekte Bevis for, at Kongen ikke kom til højre Fløj, saaledes søger Herr Stille ad samme Vej at bevise det modsatte, og dertil benytter han Hestgarden. Han udtaler: „Den ovennævnte Koncept (ɔ: den ikke offentliggjorte) siger, at Christian V kom til højre Fløj, og at han „någon gång“ kom til Hestgarden, er jo aldeles klart“. Men her ligger netop Fejltagelsen. Som allerede omtalt nævnes Kongen ikke i nogensomhelst dansk Beretning som ledsaget af Hestgarden. Det eneste Sted, hvor Overgangen over Kjeflinge Aa berøres, og

det er jo netop i den nævnte Koncept, hedder det, at Kongen passerede Aaen „med nogle hos sig havende Folk“. Ligesaa lidt findes noget om Hestgarden i de optagne Vidneforklaringer.

Hvorfra stammer da Beretningen om, at Kongen forlod Valpladsen ledsaget af Hestgarden? Udelukkende fra svenske Kilder.

Bjørlin beretter i „Kriget mot Danmark 1675—79“ Side 138: „Blandt de flygtende Eskadroner syntes man (ɔ: fra svensk Side) at genkende den danske Hestgarde, kommende i fuldt Spring[1]) mod de længere til Siden liggende Overgangssteder[2]). Pludselig opstod — man vidste ikke hvorledes — det Rygte, at den danske Konge og Prins Georg red i Spidsen for samme,

[1]) Det udhævede Sted har C. F. Arenstorff i „Generalerne F. og C. von Arenstorff“ Side 150 omskrevet til: „Kongen red jo i fuldt Spring fra Valpladsen ned til Aaen i Spidsen for sin Hestgarde“, uden Angivelse af Kilden. Herr Stille citerer Arenstorffs Udtalelse Side 194, som om den skyldtes en dansk Forfatter.

[2]) Herr Stille henviser til, at paa Overhofmarskal C. L. Løvenskjolds Kaart ledsages Kongen, da han forlader Valpladsen, af 3 Eskadroner af Hestgarden og 3 af Brockenhus Dragoner. Men Løvenskjold angiver udtrykkeligt, at han ved Udarbejdelsen af Kaartet har fulgt Bjørlin. Derimod er Løvenskjold af den bestemte Opfattelse, at Kongen ikke har været ved den højre Fløj. „Har — siger han — „Kongen været til Stede ved en Del af Centrums Kamp, har dette derimod umuligt kunnet været Tilfældet under den danske højre Fløjs Fægtning, da den slog den venstre Fløj tilbage, eftersom disse Sammenstød i det Væsentlige var afsluttede ved Middagstid, da Kongen endnu opholdt sig paa et derfra fjernt liggende Punkt af Valpladsen“. Naar Løvenskjold desuagtet tegner Kongen ledsaget af Hestgarden, da skyldes det Bjørlin. Løvenskjold siger derom: „Da det er et Faktum, at Kongen var ledsaget af Livgarden, da han passerede Kjeflinge Aa, og at denne Afdeling senere fulgte ham til Landskrona, maa den være stødt til ham under Ridtet ned mod Aaen eller tidligere“. Men Beviset mangler.

samt at den førstnævntes Hest var saaret. Kongen (Carl XI), der var ivrig efter at tage Fanger, skyndte sig hurtigt efter de flygtende Skarer, hvilke med Nød og Neppe reddede sig over Aaen". Men denne Fremstilling er ikke historisk. Herr Stille oplyser selv, at Bjørlins Kilde er to Breve fra Oberst Nils Bjelke, der hørte til den svenske højre Fløj, hvori Bjelke omtaler det, Bjørlin fortæller som Historie, som et Rygte, og i det sidste af Brevene, der er af 20. December 1676, siger Bjelke kun, at Kongen og Prins Georg kom over Aaen, „saasom dette berettes, dog siger jeg ikke dette som sikkert".

Bjelkes Breve kan derfor ikke benyttes som Bevis, for at Christian V har været til Stede ved den danske højre Fløj og forlod den ledsaget af Hestgarden, der fulgte Kongen over Aaen. Derimod kan der henvises til den svenske Beretning om Slaget ved Lund, der er affattet af Erik Dahlberg og gennemset af Carl XI. I den fortælles, at Christian V og Prins Georg „med Drabantgarden og to Eskadroner tog den „geradeste" Vej til Kjeflinge Bro, hvor hans Majestæt skal være faldet gennem Isen med Hesten i stor Livsfare, og derefter med største Hurtighed har begivet sig til Landskrona, hvor Hans Majestæt ankom ved Middagstid". At man ogsaa her staar overfor et Rygte, trænger ikke til Bevis. Men noget deri er rigtigt. Kongen var ikke ledsaget af nogen Drabantgarde, thi Drabanterne var til Fods og rykkede ikke i Felten. Derimod er det ikke alene rimeligt, men højst sandsynligt, at Kongen om Morgenen, da han forlod Lejren ved Skælshøj, har medtaget en Eskorte af Hestgarden under Kommando af Ritmester Krabbe, thi at denne fulgte Kongen, er sikkert. Det er denne Eskorte, der bar røde Kapper, som man har taget for Drabant-

garden. Eskadronerne var Brockenhus Dragoner, thi de fulgte Kongen. Om Overgangsstedet og Uheldet, der skal være passeret, vil der blive talt under Afsnit II.

Resultatet af denne Del af Undersøgelsen bliver altsaa: Christian V var til Stede fra først til sidst under den danske venstre Fløjs Kamp. Da Fløjen flygtede, begav han sig til Centrum, hvor han forblev, til han blev afskaaret, saa at han ved Middagstid maatte opgive sin Standplads og begive sig nordpaa i Retning af Kjeflinge Aa, hvor han ventede at finde sin venstre Fløj. Kongen har ikke været ved den højre Fløj[1]), og, da han forlod Centrum, var han ledsaget af Brockenhus Dragoner og — efter al Sandsynlighed — af en Eskorte af Hestgarden under Ritmester Krabbe.

II.

Forgæves søgte Kongen sin venstre Fløj, og derved naaede han Kjeflinge Aa og passerede Aaen. Men, hvor gik han over?

Den svenske officielle Beretning fortæller, at Overgangen skete ved Kjeflinge Bro, at Kongen faldt gennem Isen og var i Livsfare. Herr Stille betragter Angivelsen af Overgangsstedet som rigtig, men han afviser Faldet gennem Isen og Livsfaren, thi siger han, der var en Bro, og hvorfor skulde saa Kongen ride over Isen. Men der

---

[1]) Som et yderligere Bevis for, at Kongen har været ved højre Fløj, henviser Herr Stille til Lagerbrings „Rutger v. Aschebergs lefverne“, der er bygget paa en Journal, Ascheberg har ført. I den hedder det: „Den (danske) højre Fløj gjorde alt, hvad af gode Soldater kan begæres, og Kong Christian og Prins Georg, som var nærværende her, undlod intet af en brav Soldats Skyldighed“. Men Ascheberg var ikke Vidne til denne Kamp, og hans Udtalelser synes at være tagne af danske Beretninger.

var neppe nogen Bro. Thi, da Christian V den 10. November 1676 brød op fra Glumsløf, — omtrent midtvejs mellem Landskrona og Helsingborg — for at gaa bag Kjeflinge Aa, passerede han Kjeflinge Bro den følgende Dag og lod den derpaa afbryde. Svenskerne, som ankom nogle Timer senere, kunde derfor ikke komme over Broen, og derfor maatte de gaa i Lejr N. for Aaen. Broen er neppe senere bleven istandsat, thi i saa Fald maatte man jo fra dansk Side have en fast Postering ved Broen; men derom foreligger der intet. Derimod siger Lagerbring, ifølge Aschebergs Journal: „Alle Broerne var afbrudte, og Vandet højt“, og det gælder sikkert ogsaa Kjeflinge Bro. Hovedsagen er dog ikke, om der paa dette Sted var Bro eller ej, men om Kongen gik over her. Ja, havde Kongen forladt Valpladsen for ad den „geradeste“ Vej at naa Landskrona, saa vilde det have været naturligt, om Kongen var gaaet i denne Retning. Men Kongen gik ikke over Kjeflinge Bro, og endnu mindre naaede han Landskrona ved Middagstid, thi dengang opholdt han sig 3½ Mil derfra.

De danske Beretninger nævner intet om, hvor Kongen gik over Aaen. For at udfinde Stedet og for at komme til Klarhed over, hvad der foregik paa Vejen mellem Kjeflinge Aa og Landskrona, er det nødvendigt at komme nærmere ind paa den danske venstre Fløjs Flugt. Det kan kun ske ved at konstruere Begivenhederne efter Vidneforklaringerne i den Sandbergske og Cicignonske Sag.

Som tidligere omtalt var der i Lejren ved Skælshøj bleven samlet 4—5 Eskadroner af den flygtende Fløj. De tog Stilling N. for Lejren. Men, da Svenskerne rykkede imod dem og omgik begge Fløje, forlod Mandskabet Officererne og gik med den øvrige flygtende

Strøm i vild Flugt tilbage mod Overgangsstederne Krudtmøllen, Fladmandsvad og N. for Svenstorp. Svenskerne delte sig og fulgte mod alle 3 Punkter. Ved Overgangsstederne trængtes de danske Ryttere sammen; Isen bristede paa flere Steder, saa at mange druknede, og ikke faa blev dræbte af de forfølgende Svenskere. Men paa Carl XI's Befaling blev Forfølgelsen standset ved Aaen.

Generalmajor Sandberg, der kommanderede den slagne Fløj, gik over ved Krudtmøllen. Thi Ritmester Bugenhagen forklarede, „at han havde sagt til Generalmajor Sandberg ved den afbrændte By, at man ikke skulde marchere saa spredt, hvortil Sandberg svarede, at Generalen (Carl Arenstorff) maatte være foran". Den afbrændte By kan kun være Hoby, der den Gang laa S. S. O. for Krudtmøllen, og Retningen maa derfor være tagen paa dette Pas. Henvisningen til, at General Carl Arenstorff var forude, maa have sigtet til, at Sandberg gik ud fra, at Arenstorff, der som haardt saaret[1]) havde forladt Valpladsen, maatte være foran, og at han gennem sin Autoritet vilde samle de Flygtende.

Under Flugten havde Sandberg bestandig opholdt sig i Fjendens Nærhed og uafbrudt, men forgæves, opfordret Mandskabet til at staa og kæmpe „som ærlige Folk". Han var ogsaa en af de sidste, der gik over Aaen. Men efter Overgangen blev Forholdene ikke bedre. De flygtende frygtede for, at Fjenden vilde følge efter, og derfor vedblev de at jage fremad ad Vejen til Landskrona. Da Overgangen havde bevirket, at der var stor Afstand mellem de forreste og de bageste, kunde det

---

[1]) General Arenstorff døde i Kjøbenhavn den 10. December efter Amputation.

kun lykkes at standse Flugten ved at faa de forreste til at staa og vende om. Der blev gjort Forsøg i denne Retning af enkelte Officerer, men de strandede paa, at Mandskabet var døvt for alt, saa at det end ikke vilde lystre Trompeternes Signaler om at gøre Holdt og Front.

Oberst J. Bülow, der naaede Aaen efter den slagne Fløj med de to blandede Eskadroner af Arenstorffs og Sandbergs Regimenter, kom over Aaen, som det synes ved Krudtmøllen, uden at det kom til Kamp; i alt Fald nævner han intet derom i sin Beretning.

Kongen naaede Aaen efter Oberst J. Bülow. Alle Vidneforklaringerne taler imod, at Kongen gik over ved Kjeflinge Bro, og Konceptberetningen vidner ogsaa derimod. Thi Kjeflinge Bro ligger ³/₄ Mil fra Krudtmøllen, og i den Afstand kunde Fjenden ikke tænke paa at „disputere Passagen“. Overgangen maa enten have fundet Sted ved Krudtmøllen eller ved Rinnebæksmølle, og Udtrykkene i Konceptberetningen tyder nærmest paa, at den er sket paa sidstnævnte Sted.

Det var ikke noget glædeligt Syn, der mødte Kongen, da han var kommen over Aaen. Han saae den venstre Fløj flygtende i en lang Strøm ad Vejen til Landskrona. Ved at fortsætte Ridtet stødte han paa Generalmajor Sandberg.

Kornet Holtz af Reventlows Regiment forklarede om dette Møde: „Da H. M. Kongen kom til Generalmajor Sandberg over Aaen omtrent en Milsvej, sagde Kongen til ham, at han skulde gøre Holdt der, og alt, hvad som kom dér, skulde blive hos ham. General Sandberg blev da holdende, hvor længe véd han ikke, da han red til Landskrona for at blive forbunden“.

Men det maa antages, at, hvad Kornetten her forklarer, har han hørt rygtevis, thi det er neppe rimeligt, at man har ladet ham være til Stede ved Samtalen. Heller ikke kan Kongen have sagt, at hvad der kom, skulde blive dér, thi da Sandberg var en af de bageste, kunde det ikke nytte at give en saadan Anvisning.

Ritmester Powisch af samme Regiment, der foruden Holtz var det eneste Vidne, som udtalte sig om Mødet mellem Kongen og Sandberg, forklarede: „Han stødte til den flygtende venstre Fløj omtrent 1/2 Mil hinsides Aaen; dér havde Tropperne sat sig, og de havde Standarter hos sig, og har Kongen selv befalet, at de skulde danne Trops, saa godt det var muligt“.

Standarterne, Powisch omtaler, maa have været Brockenhus Dragoner, som Kongen lod blive hos Sandberg, samt de 2 Eskadroner, Oberst J. Bülow havde ført over Aaen.

Selv udtalte Sandberg om sit Møde med Kongen i sit Forsvarsindlæg: „Hans Majestæt vil allernaadigst erindre sig, at jeg, da Kongen red forbi mig paa Valpladsen (her menes N. for Kjeflinge Aa), ikke var blandt de forreste, men blandt de bageste af Officererne af denne Fløj, at jeg kun havde faa af dem hos mig, og de andre var Størstedelen af Vejen foran, hvilket, jeg formente, skulde bringe de gemene Ryttere, som havde forladt mig og flygtede, til at staa, at jeg allerede den Gang underdanigst „und beweglich“ remonstrerede, hvor meget jeg var villig, naar det ikke havde været mig umuligt, at indhente de samtlige Flygtende og bringe Orden til Veje, hvad da ogsaa er sandfærdigt, især da jeg havde mistet min bedste Hest og savnede de øvrige“.

Efter Samtalen red Kongen videre ad Vejen til

Landskrona. Som det vil ses, havde han ikke givet Sandberg nogen Ordre til at samle sin Fløj for at ile den øvrige Hær til Hjælp. Kongens Ordre tilsigtede kun at faa Fløjen til at standse og tage en Optagelsesstilling. Kongen maa dog snart være kommen til Erkendelsen af, at dette var umuligt. Men der foreligger intet om, at han personlig er skreden ind for at faa Mandskabet til at staa, eller at han overhovedet har givet nogensomhelst Befaling. Navnlig kan det ikke paavises, at Kongen har befalet, at Tropperne skulde gaa tilbage til Landskrona. Major Grabow af Reventlows Regiment, der under Forhørene i den Sandbergske Sag blev spurgt om, hvorvidt Kongen havde givet en saadan Befaling, svarede: „Det vidste han ikke. Men han havde hørt, at Kongen sagde til Overjægermester Hahn, at denne Dag var en ulyksalig Dag; det var bedst, at de gik langsomt (sacht) til Landskrona, hvilket skete ½ Mil fra Aaen“.

Sammenholder man Grabows og Powischs Forklaringer, kommer man til det Resultat, at Kongen maa være stødt til Generalmajor Sandberg ½ Mil fra Aaen. Forudsat at Vejnættet gik den Gang, som det gaar nu, maa Samtalen have fundet Sted ved Begyndelsen til S. Viddinge, og det kunde atter tyde paa, at Kongen er gaaet over ved Rinnebæksmølle, thi derfra fører der en Vej lige paa Hovedvejen til Landskrona.

Sandberg er neppe bleven staaende længe, men, da ingen Tropper stødte til ham, fortsatte han Marchen, indtil han naaede det Sted, hvor der gaar en Vej af til Anneløf. Her gjorde han Holdt og lod Mandskabet sidde af.

Nu kom General Carl Arenstorff til. Hvor og naar

han er kommen over Aaen, derom foreligger der intet. Man véd kun, at han var ledsaget af Kaptajnløjtnant Esemann og Løjtnant P. A. Pulow. Løjtnanten var stødt til undervejs.

At det Sammentræf, der nu fandt Sted mellem Arenstorff og Sandberg, maa være faldet efter Mødet mellem denne og Kongen, derom kan der ikke rejses Tvivl. Løjtnant Pulow beretter: „Da vi havde redet en Milsvej eller saa omtrent, holdt Generalmajor Sandberg med sit Regiment paa højre Side af Vejen, og hans Folk var siddet af, medens de andre marcherede glat væk“. General Arenstorff var — siger Pulow — meget „ungehalten“ mod Sandberg, men, hvad der blev sagt, hørte han ikke, fordi han og Kaptajnløjtnant Esemann sendtes frem af General Carl Arenstorff for at naa de Officerer, der var foran, og befale dem, at de skulde sætte sig og danne Trops, samt tilkendegive dem, at de ikke maatte marchere saa uordentlig. Kaptajnløjtnant Esemann knytter i sin Forklaring den Bemærkning hertil, „at der tænktes ikke paa, hvor Tropperne skulde marchere hen“. Med andre Ord, der blev heller ikke nu given nogen positiv Befaling om, hvor de Tropper, som det lykkedes at faa til at staa, skulde samles, og hvad Opgave de skulde have.

Pulow fortæller derpaa i sin Beretning, at han traf paa Generaladjutantløjtnant Reck, der paa Forespørgsel om, „hvem der havde givet Befaling til at marchere bort“, svarede: „Jeg véd det ikke; de siger, at Hans Majestæt skal have gjort det“. Pulow fortsatte sit Ridt og stødte derved paa Oberst Hans Stensøn, Major Grabow og Ritmester Bugenhagen, der red foran noget Mandskab, de havde faaet samlet. Pulow sagde til Officererne:

„Generalen lader spørge, hvem der har givet Eder Befaling til at marchere. I skal sætte Eder igen". Major Grabow svarede — „Kongen har givet Ordren" — og de andre sagde til hinanden: „Hvad skal vi saa gøre"? Pulow gentog: „De Herrer hører vel, hvad der er Generalens Befaling. De andre har allerede sat sig". De var den Gang — siger Pulow — langt fra disse andre og i en Dal, saa at de ingen Oversigt havde[1]). Efter Pulows sidste Bemærkning sagde Ritmester Bugenhagen: „Saa lad os da ogsaa gøre det". Pulow vendte saa sin Hest for at ride tilbage til Generalen, og Oberst Hans Stensøn fulgte med ham.

Af denne Beretning fremgaar det tydeligt, at da Pulow stødte paa Major Grabow, maa Kongen have været endnu længere fremme ad Vejen til Landskrona. Oberst Stensøn, der var gaaet over Aaen med Kongen, og ikke, som Herr Stille mener, med Oberst Cicignon, maa være bleven tilbage, da Kongen passerede Grabow, og denne hørte Kongens Ytring til Overjægermester Hahn.

Medens Esemann og Pulow var fraværende, havde General Arenstorff begivet sig til Anneløf for at blive forbunden.

Heller ikke Sandberg var bleven staaende. Han var med en Styrke, der ifølge Oberst Kruses Forklaring bestod af Brockenhus Dragoner, de 2 Eskadroner af Arenstorffs og Sandbergs Regimenter og 2 Standarter af Kruses Regiment, gaaet tilbage over Broen ved Saxaaen.

Paa dette Tidspunkt ankom Oberst Cicignon med 26 Officerer og henved 200 Mand. Uden Angivelse af Stedet forklarer Cicignon, at han var gaaet over Kjeflinge

[1]) Styrken maa antages at have passeret Broen over Saxaaen og at have marcheret i den Lavning, hvori Aaen flyder.

Aa, havde kæmpet med Fjenden ved Overgangsstedet og faaet nogle Mand skudt paa Isen. Han har givet 2 Forsvarsindlæg. Da de stemmer overens i Hovedsagen og blev bekræftede gennem Vidneforklaringer af Kaptajn Hans Holst af Bataillonen Lützow og af Kaptajn Hans Schack af Dronningens Livregiment, vil det kun være nødvendigt at gengive en af Cicignons Beretninger. Den lyder: „Paa den anden Side af Aaen[1]) fandt jeg Generalmajor Sandberg med 4 Standarter, som jeg bad om at ville sætte sig; jeg vilde, fordi han svarede mig, at de fleste af hans Officerer var døde, gerne stille mig foran Eskadronerne med de hos mig havende Officerer og hjælpe med til at anføre dem. Jeg gentog det samme overfor Herr Oberst Stensøn, der lige kom ridende, med de samme Ord, hvorpaa Tropperne ogsaa satte sig i Orden, men, da det var sket, kom det Raab, at der var given Ordre til at marchere til Landskrona; H. K. Majestæt var med Resten af Hæren forude; saa afmarcherede Generalmajor Sandberg, og jeg fulgte langsomt efter med Infanteriet".

Det var paa Vejen til General Arenstorff, at Oberst Stensøn traf paa Cicignon. Herom berettede Stensøn: „Han traf Oberst Cicignon hinsides Aaen (Saxaaen), og sagde Obersten, at han gerne vilde gaa med til højre Fløj. Der var ogsaa et Rygte (Geschrei) blandt Folkene,

[1]) Denne Aa var Saxaaen, hvilket yderligere godtgøres af følgende Forklaring af Kaptajn Hans Holst: „Han havde hørt, at Cicignon i Nærværelse af nogle Officerer havde sagt til Sandberg: „Lad os tage Stilling her og formere Trops", hvorpaa Sandberg svarede: „Hvad skal jeg gøre; alle mine Officerer er faldne; jeg kan ikke tvinge Folkene". Cicignon svarede: „Vi er her saa mange Officerer, vi vil formere Trops" og er saa gaaet over Aaen (Saxaaen)".

at de skulde marchere til Landskrona. Han mødte ogsaa Oberstløjtnant Basse, der „en particulier“ sagde til ham, at de skulde følge Kongen til Landskrona. Men den Gang var Oberst Cicignon ikke til Stede“.

Stensøn stødte derefter paa General Carl Arenstorff, der var bleven forbunden, og som af Løjtnant Pulow havde faaet Melding om, at de flygtende paaberaabte sig en Ordre fra Kongen. Generalen red over Broen og stødte — omtrent en Fjerdingvej fra det Sted, hvor Pulow første Gang traf dem — paa Major Grabow og Ritmester Bugenhagen, der nu havde taget Stilling med deres Trops. Generalen søgte hos Bugenhagen Oplysning om Kongens Befaling. Herom forklarede Bugenhagen i Forhøret, da der blev spurgt ham om, hvor vidt Kongen havde givet Tropperne Befaling til at marchere til Landskrona: „Han vidste ikke af nogen Ordre, men han havde hørt af andre, at de skulde marchere til Landskrona i al Mag, og befalede den salige General, at de skulde holde deres Geværer færdige og danne Trops, og han sagde ved denne Lejlighed, at det den Dag var gaaet daarligt“. Da denne Forklaring ikke toges for fyldestgørende, blev der spurgt Bugenhagen, om han ikke havde sagt til General Carl Arenstorff, „at Hans Kongelige Majestæt havde befalet, at Tropperne skulde marchere langsomt til Landskrona“. Bugenhagen svarede undvigende: „Han kunde ikke erindre det, men han havde talt med Generalen og kondoleret ham i Anledning af hans Saar“. Men, hvad Bugenhagen ikke vilde ind paa, det fik man Oplysning om hos andre. Oberst Kruse forklarede saaledes: „Han vidste ikke af nogen Ordre (ɔ: fra Kongen), men, da de var ¾ Mil fra Landskrona, efterat de havde passeret det andet Pas (Broen over

Saxaaen), hvor de gjorde Holdt omtrent ¼ Time henimod Solnedgang, kom Ritmester Bugenhagen til den salige General Arenstorff og sagde, at H. K. Majestæt havde befalet, at de i al Magelighed (allgemach) skulde begive sig til Landskrona, hvortil den salige Herr General svarede, at hvad der var Kongens naadigste Vilje og Befaling, var ogsaa hans, og blev der derpaa given Ordre til de tilstedeværende Tropper at marchere, nemlig til Brockenhus Dragoner, 1 Eskadron af salig Generalens Regiment, 1 Eskadron af Generalmajor Sandbergs og 2 Standarter af hans eget Regiment". Kruse tilføjede, at han ikke vidste, hvor Generalmajor Sandberg og General Arenstorff først traf paa hinanden, men ved det andet Pas — Broen over Saxaaen — fandt han begge, da Ritmester Bugenhagen bragte Ordren.

At Kongen ikke har givet Befaling til at marchere til Landskrona, maa betragtes som utvivlsomt. Naar det desuagtet fik Udseendet af, at der har existeret en saadan Ordre, maa Grunden dertil søges i, at Major Grabow neppe var den eneste, der havde hørt Kongens Udtalelse til Overjægermester Hahn om den ulyksalige Dag, og at det var bedst at ride langsomt til Landskrona. Thi gennem ikke faa Vidner oplystes det, at der havde været „ein Gemurmel" eller „Geschrei" om, at Kongen havde sagt, at de skulde gaa til Landskrona. Dette Rygte blev opfattet som en Befaling, og dets Rigtighed saae man bestyrket gennem den Omstændighed, at man saae Kongen med Følge ride til Landskrona, hvoraf man drog den Slutning, at Slaget var tabt.

Kruses og Cicignons Forklaringer stemmer overens i, at der nu blev given Befaling til at marchere til Lands-

krona. Generalmajor Sandberg og Kruse sluttede sig til det Rytteri, Kruse nævner.

Da denne Marche var tiltraadt, hørtes Skydning i Retning af Lund. 10 Vidner erklærede at have hørt denne Skydning, hvorimod Sandberg, Kruse, Oberstløjtnant Wortmann og Ritmester La Mare forklarede, at de ikke havde hørt nogen Skydning. Da de 2 sidstnævnte Officerer ligesom Sandberg og Kruse hørte til den samlede Styrke, taler Rimeligheden for, at de den Gang har været i en Lavning. Af dem, der hørte Skydningen, forklarede nogle, at de havde hørt, at der blev skudt dansk Løsen, andre at det blev skudt 3 Gange, og nogle, at de vel havde hørt Skydningen, men uden at kunne forklare sig dens Betydning.

Major Grabow forklarede: „Ja, de hørte Skydningen, da General Arenstorff kom til dem, men de vidste ikke, hvad den betød, og troede, at Svenskerne vilde lokke dem i en Fælde“.

Generalen var, da han kom til det Sted, hvor Major Grabow havde taget Stilling, ledsaget af Oberst Stensøn, Kaptajnløjtnant Esemann og Løjtnant Pulow, men denne blev sendt til Landskrona for at bestille Kvarter. Stensøn og Esemann forklarede, at de havde hørt Skydningen, men de oplyste intet om hvilken Betydning Generalen eller de selv tillagde den. Stedet, hvor Generalen befandt sig, laa — efter Pulows Forklaring — noget over 1/4 Mil V. for Broen over Saxaaen. Man kan saaledes bestemme Stedet, men man er tillige i det heldige Tilfælde at kunne bestemme Tiden.

Klokken har den Gang været lidt over 3.

Som det af Skildringen af Slaget Side 5 vil erindres, blev der Kl. 3 skudt 3 Gange dansk Løsen fra St. Lieberts

Høj for at kalde den danske venstre Fløj tilbage til Valpladsen. Det var denne Skydning, man hørte, og da Afstanden fra Højen til Stedet, hvor General Arenstorff befandt sig, i lige Linje er 46,000′ og Lyden forplanter sig 1055′ i Sekundet, kan der ikke, naar Mellemrummene mellem Skudene regnes med, være hengaaet mange Minutter, da Generalen og hans Omgivelser hørte Skydningen og dens Ophør.

Regner man nu tilbage, kommer man til det Resultat, at der maa være gaaet omtrent ½ Time fra den Gang, Pulow første Gang stødte paa Major Grabow, og til General Arenstorff ankom til denne. Kongen, der ved det første Møde mellem Grabow og Pulow var forude paa Vejen til Landskrona, maa altsaa forinden Kl. 2½ være passeret Grabow og Bugenhagen paa Vejen til denne Fæstning, hvor han kan antages at være ankommen Klokken omkring 4.

Herr Stille henviser til, at Stehn Jacobsøn, i „Den nordiske Krigs Krøniche“ Side 210, beretter, at Kongen kom til Landskrona, „noget efter at det var mørkt“, og han slutter deraf, at Ankomsten har været „maaske ved Femtiden“. Men læser man Tidsangivelsen hos Stehn Jacobsøn i Forbindelse med hans øvrige Skildring, viser det sig, at den ikke har meget at betyde. Den nævnte Forfatter gaar nemlig ud fra, at Kongen saavel har været til Stede ved sin højre Fløj som ved Slutningskampen, og om denne skriver han: „Dog stod de (Danske) ubevægelige og fægtede, indtil Solen var gaaet ned, da de først marcherede fra Valpladsen, dog ikkun Fod for Fod, paa det deres overblevne Fodfolk udi Magelighed kunde følge med. Kongen kom selv til Landskrona, noget efter at det var mørkt, men Fodfolket marcherede saa sagte, at

de ikke kom til Landskrona, førend Klokken var 12 om Natten". Da der fra det Sted, hvor Slutningskampen førtes og til Landskrona, er 3½ Mil, er det selvfølgelig en Umulighed, at Kongen kunde være i Landskrona Kl. 5, hvis man vil holde sig til S. Jacobsøns Beretning.

General Sandberg forklarede, at da han marcherede langsomt, naaede han først Landskrona „sildig om Aftenen". Men denne Angivelse kan korrigeres ved, at Cicignon, der naaede Byen efter Sandberg, ankom ifølge Vidneforklaringerne Kl. 7. Sandberg er derfor ikke indtruffen saa sildig, som han angiver. Ved Ankomsten til Landskrona traf han Ritmester Krabbe af Hestgarden, der — siger Sandberg — „bragte mig mundtlig Befaling til, at vi skulde tage Stilling mellem Kanonerne, hvilket ogsaa blev efterkommet, indtil senere Ordre kom at sadle op med den venstre Fløj og søge Generalløjtnant F. Arenstorff, hvor jeg kunde attrapere ham". Hvem, der har givet disse Ordrer — om den første skyldes Kongen, og om Carl Arenstorffs Ankomst er Anledningen til den sidste — derom foreligger der intet.

Resultatet af Undersøgelsen for dette Afsnits Vedkommende bliver altsaa: Christian V er, ledsaget af Brockenhus Dragoner og sandsynligvis en Eskorte af Hestgarden, passeret Kjeflinge Aa enten ved Krudtmøllen eller — hvad der er det rimeligste — ved Rinnebæksmølle. Han er stødt paa General Sandberg mellem denne Aa og Saxaaen og har befalet Generalen at danne Trops og sætte sig. Efterladende Brockenhus Dragoner hos Sandberg har han fortsat sit Ridt ad Vejen til Landskrona, var allerede Kl. 2½ et Stykke paa den anden Side af Broen over Saxaaen og naaede Fæstningen Kl. omkring 4.

I Modsætning hertil gaar Herr Stille ud fra, at

Kongen fra Centrum begav sig til den højre Fløj og blev paa Valpladsen, efter at denne Fløj havde forenet sig med Centrum samt havde kastet Svenskerne tilbage. Saa forlod Kongen Kl. 2, ledsaget af Hestgarden og Brockenhus Dragoner, Valpladsen i Troen paa, at Slaget var vundet, og begav sig over Kjeflinge Bro og Broen over Saxaaen, hvor han stødte paa General Sandberg Klokken lidt over 3.

Men, hvor kan man tro, at Kongen i det Øjeblik, hvor det gjaldt om at forvandle det Slag, der syntes vundet, til et Nederlag, skulde berøve det Vaaben, man mest behøvede under Forfølgelsen, 6 Eskadroner?

Herr Stille angiver ikke, hvor Kongen befandt sig, da han forlod Valpladsen. Flytter man Kongens Standplads saa langt tilbage som muligt, f. Ex. til Valkærra Torn, saa er der derfra til Broen over Saxaaen henved 2 Mil, og det skulde Kongen med Følge altsaa have redet paa lidt over en Time! Det er ligefrem umuligt. Og hvordan skulde Kongen være undgaaet at støde paa General Carl Arenstorff, da denne, hvad ovenfor er bevist, Klokken lidt over 3, var paa Landskronavejen 1/4 Mil V. for Broen over Saxaaen?

Endnu et Punkt, som maa berøres, er Kongens Samtale med General Sandberg. Kom han tilbage i Troen paa, at Slaget var vundet, saa vilde det jo være ubegribeligt, om han ikke havde meddelt General Sandberg dette samt befalet ham at samle Fløjen og ile til for at fuldstændiggøre Fjendens Nederlag. Og havde man af Kongens Mund erfaret, at Svenskerne var kastede tilbage, saa vilde jo denne Efterretning i et Nu have bredet sig blandt de Flygtende og have været det bedste Middel til at faa dem til at vende om og gøre deres Pligt.

Nej, det Resultat, hvortil Herr Stille er kommet, kan umuligt være rigtigt, thi det staar i saa bestemt Modstrid med Kongens Udtalelse til Hahn om den ulyksalige Dag, der passer saa godt ind i Begivenhederne.

Som Dansk maa man desuagtet være Herr Stille taknemmelig, fordi den alvorlige Bestræbelse, der øjensynligt ligger til Grund for hans Undersøgelse, har været at fremdrage alt, hvad der kunde bidrage til at stille Christian V's Forhold i Slaget ved Lund i et saa gunstigt Lys, som muligt. Naar jeg ikke har kunnet følge hans Bevisførelse, saa ligger det selvfølgelig ikke i, at mine Bestræbelser er gaaede i modsat Retning.

At Christian V var i Besiddelse af personligt Mod, havde han ofte nok havt Lejlighed til at lægge for Dagen, og det gjorde han ogsaa i Slaget ved Lund, ikke alene under venstre Fløjs Kamp, men ogsaa derved, at han blev tilbage paa Valpladsen, da venstre Fløj flygtede. Hvad der senere skete, var begrundet i Forholdene, og den Fejl, der blev begaaet, laa ikke i, hvad Kongen foretog sig, men den laa i, at man efter Slaget ikke havde Mod til aabent og ærligt at give en Fremstilling af, hvad der var sket i Slaget ved Lund, fordi man vilde dække over Nederlaget. Da dette alligevel kom frem, saa fortsatte man, som man havde begyndt, og lod Generalmajor Sandberg og Oberst Cicignon være Sonofrene.

Dronning Juliane Marie

som hun viser sig i sine Breve til Frederik II af Preussen.

Af

Edvard Holm.

I femte Bind af sjette Række af Historisk Tidsskrift har jeg, paa Grundlag af de Breve, der i Rigsarkivet findes fra den i Overskriften nævnte Konge til Juliane Marie, givet en Fremstilling af Forholdet imellem disse to historiske Personligheder, der følte sig nær knyttede til hinanden ved Svogerskabets Baand. Jeg har der omtalt, at man destoværre ikke havde Brevene fra Dronningen til den preussiske Konge, og at han selv et Sted har skrevet til hende, at han vilde opfylde hendes Ønske at brænde dem. Imidlertid udtalte jeg tillige det Haab, at han dog ikke havde gjort Alvor heraf, men at de maatte findes i et eller andet preussisk Arkiv, selv om man aldrig havde set dem nævne af nogen tysk Historiker. Dette Haab er heldigvis gaaet i Opfyldelse. Det har vist sig, at de opbevares i det preussiske Gehejmearkiv, og efter at Cand. mag. Aage Friis under et Ophold i Berlin i Sommeren 1898 havde havt Lejlighed til at gjøre sig bekjendt med dem, er det lykkedes ved Hjælp af det danske Gesandtskab i Berlin at faa taget Afskrifter af dem, som velvilligst ere blevne stillede til min Raadighed.

Jeg vil da nu forsøge at fremstille nogle Træk af Dronningens Personlighed, saaledes som den træder frem igjennem dem.

Først skal det dog nævnes, at de ere 245 i Tallet, tre flere end det Antal, Frederik II har skrevet til hende, at det første af dem har til Dato 18. Februar 1772,[1]) og det sidste 23. Maj 1786. Da Frederik II's sidste Brev til hende er skrevet 29. Maj 1786, er Brevvexlingen fra begges Side altsaa standset omtrent samtidig, faa Maaneder før Kongens Død 17. August samme Aar.

Ingen kan vente, at Dronningens Breve, hvad Tankefylde eller stilistisk Evne angaar, skulde kunne maale sig med den eminent begavede Frederik II's. Ganske vist mærker man allevegne, at hun er en forstandig Dame, der endog har paafaldende god Kundskab om Datidens politiske Forhold i Europa; men man har ikke Indtryk af nogen Overlegenhed hos hende, hverken med Hensyn til Indhold eller Form. Naar hun jævnlig beder sin kongelige Svoger om at undskylde hendes „brede Snak" *(verbiage)*, er det ikke uden Grund. Særlig trættes man ved de idelig gjentagne Udmalinger af Frederik den stores vidunderlige Egenskaber, hvormed hendes Breve næsten altid aabnes. Hun taler om ham som den, der er større end nogen anden Konge, der nogensinde har levet, hun kalder ham Verdens Velgjører, Danmarks bedste Støtte, Verdensfredens Beskytter, Forkjæmperen for Tysklands Frihed og Europas Ro, og hun er henrykt over den Lykke, som straaler ud over Universet ved

---

[1]) Naar Schiern i Hist. Tidssk. 4. R. II, S. 783 Note siger, at Juliane Marie allerede 18. Januar, altsaa Dagen efter Katastrofen, skrev til Frederik II om „den nye Stilling", er det altsaa næppe rigtigt.

hans Regering, der er grundet paa Visdom og i al Evighed kan tjene som Forbillede for alle de Fyrster, der komme til at herske i Evropa. Det er umaadelig trættende at læse sligt Side op og Side ned, om man end kan sige til hendes Undskyldning, at hun opmuntredes dertil ved de ganske overdrevne Komplimenter, hvormed han overvældede hende.

Var det end kun med den yderste Beskedenhed, hun talte om sig selv ved Siden af ham, slaar dog alligevel stor Selvfølelse os i Møde fra hendes Breve. Hun holder i høj Grad af at tale om sig selv som den styrende herhjemme, som den, der bestemmer Regeringens Holdning og Politik. Da Rantzau Ascheberg blev afskediget i Juli 1772, skriver hun derom, som om det var hende, der havde afskediget ham eller i det mindste havde faaet Kongen til at gjøre det, hun havde derved ment at handle saaledes, at det vilde vinde Frederik II's Bifald; en anden Gang forsikrer hun ham, at de indre Forholds rolige Tilstande ikke svække hendes Aarvaagenhed. Jeg lover D. M., hedder det i et Brev af 26. April 1774, at jeg saa nøjagtig som muligt vil følge de heldbringende Raad, som D. M. har givet mig, og jeg er sikker paa, at jeg og Danmark ville føle os vel derved. Hun fremhæver, hvorledes hun er Gjenstand for en almindelig Ærbødighed fra alles Side herhjemme, ligefra Kongen og langt ned i Samfundet. Det er da ogsaa med en ikke ringe Følelse af sin egen Betydning, at hun taler om den Post, hvorpaa Forsynet havde stillet hende, og at hun, under Uenigheder herhjemme i 1780 om den udenrigske Politik, fortæller, at hun til Trods herfor hidtil havde været saa heldig at opnaa Endrægtighed om, hvad der skulde gjøres. Ret kuriøst tager det sig

ud, naar hun, da hun under den bayerske Arvefølge-krig havde faaet udvirket, at Prins Karl af Hessen maatte gjøre Tjeneste i den preussiske Generalstab, i den Anledning tilføjer om ham: „Jeg ser ikke rettere, end at han har militære Anlæg“, eller naar hun med Hensyn til en anden dansk Officer, der fik Tilladelse til at gaa i preussisk Krigstjeneste, anbefaler ham ved at skrive: „Jeg tror, at D. M. vil kunne bruge ham i et Frikorps“. Alt sligt giver unægtelig Indtryk af en ikke ringe Forfængelighed; men sandt at sige var det ikke saa underligt, om Hovedet var blevet noget forrykket paa hende ved den bratte Overgang, den Gang hun fra en ret tilbagetrukken Tilværelse pludselig ved Struensees Fald blev hævet til at være Hoffets Midtpunkt og gjort til Gjenstand for de vildeste Lovprisninger som den, der havde frelst Stat og Folk. Oven i Kjøbet skjød Frederik den Store fra sin Side til ved i sine Breve stadig at tiltale hende som Danmarks eneraadende Herskerinde.

Vigtigere end at følge saadanne Smaasvagheder hos hende er det at se paa, hvad Brevene fortælle om hendes Opfattelse af Datidens politiske Forhold og Personligheder, og hvilke Bidrag de indeholde til dens Historie. Et paafaldende Træk ved Brevene er den Forkjærlighed, med hvilken hun, ligesom hendes kongelige Korrespondent, holder af at skrive om de almindelige politiske Forhold i Europa. Hun stiller sig her fuldstændig paa preussisk Standpunkt, det er Frederik II's Forbund med Rusland, hvoraf hun mener, at Evropas Lykke afhænger, og det er da ogsaa med de stærkeste Lovord, at hun hæver Katharina II til Skyerne. Derimod kunne Vestmagterne kun lidet glæde sig ved hendes Yndest. Frankrig er i hendes Øjne en farlig Urostifter, og i Englænderne ser

hun, saavel som Svogeren i Potsdam, et utaaleligt, hovmodigt Folk, hvis Kraft og Energi desværre er ligesaa stor som dets Egennytte, og hvis Konge er Karoline Mathildes træske Broder. Men ganske særlig kaster hun sin Unaade paa Josef II af Østerrig, ham, der har den Dristighed at ville hæve sin Indflydelse i Tyskland paa Preussens Bekostning og at ville drage Rusland bort fra Forbundet med Frederik II. Hendes Sorg er derfor stor, da dette lykkes ham, og hun er ligesaa forbitret som Kongen ved at se de to Kejserriger gaa sammen i Orienten for at udplyndre Tyrkerne[1]).

Hvor ivrig Frederik II end tager Del i Drøftelsen af alt dette, hvor stærkt han end opfordrer hende til at fremsætte sine Meninger, og hvor stor Pris han, efter hvad han siger, end sætter paa hendes Domme og Opfattelse af Begivenhederne, har han dog rimeligvis havt mere Interesse af at høre, hvad hun kunde fortælle ham om vort Fædrelands Politik og om dets Forhold. Vi for vort Vedkommende spørge unægtelig helst derom.

Det var, som det er udviklet i min tidligere Afhandling om disse to Personligheder, den stærke Spænding imellem Regeringen her hjemme og den engelske Konge i Anledning af Karoline Mathildes Sag, der gav Anledning til, at Juliane Marie med Ministrenes Samtykke skrev til Svogeren for at faa ham til, hvis det blev nødvendigt, at støtte Danmark ved sin Mægling.

[1]) Som et Træk uden for disse større Forhold kan nævnes, at hun ogsaa beder Frederik II støtte hendes Broder Ludvig Ernst, der øvede en overordentlig Indflydelse paa den unge hollandske Generalstatholder Vilhelm V, hvis Opdrager han havde været, men som det stærke antiengelske Parti i Holland vilde have af Vejen

Senere i Aaret kom saa den Krise i Norden, der var en Følge af Gustav III's Statscoup den 19. August 1772, og som førte til, at det i nogen Tid trak op til Krig imellem de skandinaviske Stater. Ogsaa under disse Forhold vendte Dronningen sig til Frederik II for at faa ham til at stille sig paa dansk Side[1]).

I det mindste, hvad Forholdet til Karoline Mathilde og England angaar, indeholde hendes Breve Enkeltheder af Interesse. Det er, som vi vel kunde tænke os, med betydelig Afsky, hun taler om Karoline Mathilde. „Aldrig", skriver hun saaledes et Sted om hende, „har Lasten været drevet til et højere Punkt, og at hun har havt onde Planer imod os alle, er en Kjendsgjerning, selv om vi have ladet os nøje med at overbevise hende om Ægteskabsbrud" [2]). Medens Retssagen imod denne Dronning stod paa, skriver hun i et Brev af 10. Marts 1772, at, om man end vilde undgaa Offentligheden ved Sagen imod hende, maatte der dog bevares en vis *„solennité"*, for at man i Fremtiden overfor Kronprinsen kunde forsvare sin Færd imod hende. Hvad hun mener med Ordet *„solennité"*, vide vi god Besked med. Netop Dagen førend dette Brev blev skrevet, havde to Statsministre Thott og Schack-Rathlau, Justitiarius i Højesteret Juel Wind og Stampe, der var Generalprokurør, været hos Karoline Mathilde paa Kronborg. Efter at hun først for dem havde benægtet sin Skyld i Forholdet til Struensee, havde de forelagt hende de vidtgaaende Tilstaaelser,

[1]) Rimeligvis har det ogsaa været efter Ministrenes Tilskyndelse, at hun i Slutningen af 1773 og atter i September 1774 udtaler Regeringens Beklagelse over den preussiske Statsafsending Arnims Optræden i Kjøbenhavn. Frederik II opfyldte ogsaa hendes Ønske om, at han maatte blive afløst af en anden.

[2]) 29. Juni 1774.

denne havde aflagt under Forhørene den 21. og 25. Februar, og hun havde da, overvældet og knust, ogsaa givet sin Tilstaaelse og det skriftlig. Dette Dokument blev dernæst forelagt for en Domstol i Kjøbenhavn af 35 af Statens ypperste Mænd, for hvem Sagen om Ophævelse af Ægteskabet imellem Kongen og Dronningen blev formelig plæderet med Vidneforhør, Aktions- og Defensionsindlæg, men uden at hun var tilstede, da hendes skriftlige Tilstaaelse gjaldt for tilstrækkelig. Den 6. April afsagde saa denne Domstol Skilsmissedommen, der to Dage efter blev forkyndt hende. Imedens dette skete, fortæller Juliane Marie i et Brev af 4. April, — hvad vi forøvrigt ogsaa vide andensteds fra, — at den engelske Statsafsending Keith havde søgt at opnaa en Separation i Stedet for Skilsmissedommen; Karoline Mathilde skulde da forlade Landet, og den engelske Konge vilde give Sikkerhed for, at hun aldrig vilde vende tilbage; men, tilføjer Juliane Marie, dette havde man ikke kunnet indrømme, fordi de danske Love ikke anerkjendte Separation uden Skilsmisse, og Kongen ikke kunde opgive sin Frihed til at gifte sig igjen[1]). Om dette sidste var alvorlig ment, om virkelig nogen af dem, der kjendte Kongens sindssyge Tilstand, saaledes som Juliane Marie nu maatte gjøre det, har troet, at han nogensinde vilde kunne gifte sig igjen, faar staa uafgjort hen. Hvad der derimod var Hovedsagen, det var, at man vilde gjøre Karoline Mathilde umulig i Danmark i Fremtiden. Hun var dengang endnu ikke 21 Aar gammel, ikke fuldt 18 Aar ældre end hendes Søn, og den Mulighed laa da nær, at, naar denne blev voxen, og, hvis

[1]) Separation efter engelsk Lovgivning udelukker Ret til at gifte sig igjen.

Faderen blev ved at leve, overtog Styrelsen for ham, vilde han kunne kalde hende tilbage, og hun, som da endnu vilde være i sin. kraftigste Alder, kunde da arbejde paa at faa Hævn over dem, der havde styrtet hende. Under saadanne Forhold laa det nær for Juliane Marie og dem, der hørte til hendes Parti, at søge at gjøre hende umulig i Sønnens Øjne, han skulde vide, at hans Moder var en falden Kvinde. Saadanne Tanker kan man ogsaa spore i samtidige Breve fra Statsmænd, der havde hørt til Struensees Modstandere. Selv om Juliane Marie skrev til Frederik II, at man af Hensyn til Hoffet i London ikke vilde offentliggiøre Skilsmissedommen, var dog den Kjendsgjerning, der ikke kunde eller skulde skjules, at Karoline Mathilde ved Dom var kjendt uværdig til at være Kongens Hustru, i og for sig tilstrækkelig til at vanære hende.

I det hele har det aabenbart været Juliane Maries Ønske at hindre, at den lille Kronprins bevarede nogen Pietet for Moderen. Vi vide af Optegnelser af Johan Bülow[1]), at der i Prinsens Værelser var ophængt Tegninger, der skulde give ham Indtryk af, at noget stort og herligt var udrettet 17. Januar, og altsaa ogsaa ved at hans Moder var bleven styrtet. Juliane Marie synes selv at have troet, at det lykkedes hende at give den lille Dreng de Indtryk, hun ønskede. I det mindste skriver hun 7. Marts 1775 med stor Tilfredshed til Frederik II: „Den lille Kronprins vækker gode Forhaabninger og føler mere, end man skulde tro, hvor stor en Velgjerning der er vist ham ved den sidste Revolution". Faa Maaneder efter at hun havde skrevet dette, gjorde

[1]) Randbemærkninger til et Haandskrift af Riegels: „Udkast til Kronprinsens Opdragelses Historie" (Rigsarkivet).

Karoline Mathilde hende og sine andre Fjender i Danmark den Glæde at dø ved en hidsig Sygdom (10. Maj 1775). A. P. Bernstorf har i et privat Brev fortalt, at det kostede Møje at faa Hoffet til at lade Kronprinsen bære virkelig Sorg *(le veritable deuil)* for Moderen; i den Grad vilde man altsaa ligesom afværge, at han fik Indtryk af, at han havde tabt den, der ved Naturens Røst stod ham nærmest. Da han fik at vide, at Moderen var død, fældede han ganske vist ingen Taarer, Følelseslivet var som bekjendt overhovedet stærkt trængt tilbage hos ham i hans tidligere Aar paa Grund af den barske Opfostring, han havde nydt; men naar han udbrød: „Nu haaber jeg, at min Moder er i Himlen“ [1]), er det et Bevis paa, at det ikke var lykkedes at sløve Følelsen for hende hos ham. Juliane Maries personlige Holdning overfor ham var for øvrigt vistnok ulastelig; men ligesom man i det hele har det Indtryk, at Kronprinsen, efter i Slutningen af 1773, altsaa ikke endnu 6 Aar gammel, at være „kommen til Mandfolkene“, har nydt altfor lidt godt af mild, kvindelig Omgang, saaledes var hendes egen Behandling af ham ingenlunde i Stand til at bringe hende til at indtage en Moders Plads i hans Hjærte. Det var en stor Misforstaaelse af hende, naar hun 27. April 1783 skrev til Frederik II, at han mere og mere viste en sand Hengivenhed for hende. Der gik ikke fuldt et Aar, efterat hun havde skrevet dette, inden han styrtede hende selv fra hendes Del i Magten.

Imedens hun saaledes forgjæves stræbte at knytte Kronprinsen til sig, kunde hun med større Grund glæde sig over at se Forholdet udad til i vigtige Henseender

---

[1]) Manuskript af Bülow, der indeholder hans Selvbiografi, S. 73.

udvikle sig heldig. Saaledes blev, hvad der var det vigtigste, Mageskiftesagen bragt i Orden i 1773. Det vrantne Forhold fra engelsk Side holdt sig ganske vist, og det fik blandt andet sit Udtryk ved, at den engelske Regering i Vinteren 1773—74 ikke mere vilde lade sig repræsentere i Kjøbenhavn ved en Afsending med Ministers Rang, men kun ved en Resident. Hvorledes det kom hertil, giver Juliane Marie en interessant Meddelelse om. General Eickstedt blev nemlig paa den Tid ansat som Overhofmester hos den lille Kronprins, og da han var en af dem, der havde spillet Hovedrollen ved Begivenhederne den 17. Januar, følte den engelske Konge som Karoline Mathildes Broder sig fornærmet derved og forlangte en anden ansat i hans Sted. Hvad der nu end i og for sig kan siges imod, at Eickstedt kom til at indtage denne Stilling, var hans Ansættelse aabenbart en Sag af en saa dansk indenlandsk Natur, at den ikke kom England ved, og dettes Indblanding blev derfor med Bestemthed vist tilbage af Bernstorff som Udenrigsminister[1]). Det var i Vrede herover, at England greb til den ovennævnte Demonstration, der naturligvis blev besvaret fra den danske Regerings Side, ved at den til Gjengiæld lod sig repræsentere i England af en Resident[2]). Den Tanke, at den engelske Konge kunde ønske at gjøre Skridt for at faa sin Søster tilbage til Danmark, holdt sig i denne Tid ret levende hos Dronningen, og Frederik II gjorde sit bedste for at ægge hende imod Englænderne.

---

1) Brev af 31. December 1773. I sit Svar herpaa af 11. Januar 1774 opmuntrer Frederik II stærkt til at byde England Spidsen.

2) Dette gjensidige Forhold varede indtil Sommeren 1778, da England atter gav sin diplomatiske Repræsentant i Kjøbenhavn Ministers Rang.

Under disse Forhold kunde Sikkerhedsfølelse og en vis Ængstelse kæmpe om Overvægten i Dronningens Sind. I Anledning af en Opfordring fra Svogeren til at tage sig i Agt for Englænderne skriver hun saaledes den 26. April 1774: „Alt synes at fæstne sig hos os mere og mere og at spærre Vejen for Rænkesmedene og deres afskylige Ønsker, selv om vi vel vide, at der er en Del Personer *(creatures)*, som tilbede den forhenværende (Dronning) M. Ved Hoffet ere Tingene i god Orden, og de, som have nogen Indflydelse der eller i Regeringen, kunne kun holde sig oppe sammen med os. Folket er helt og holdent stemt for Kongen og hans Hus og holder sig for redningsløst fortabt, hvis der skulde indtræffe nogen ulykkelig Forandring; men dog mene vi, at man trods alt dette maa være paa sin Post imod Londonerhoffets skjulte Rænker . . . . . . Der er desuden hos os som alle andre Steder ærgjerrige Skurke, der gjerne vilde forraade Konge og Fædreland, naar de kunde gjøre deres Lykke derved. Men forudsat at Kongen af England har saadanne Planer, finder jeg det meget besynderligt, at han her holder en Resident, der er saa ivrig i at drikke hans Skaal i Rhum, at han synes at være ude af Stand til at lede nogen Intrigue“.

I Virkeligheden svinder da ogsaa Frygten for engelske Rænker efterhaanden ganske hos hende, hun føler sig mere og mere tilfreds med sin Stilling, og med stor Styrke udtrykker hun sin Glæde over denne i et Brev til Svogeren af 7. Marts 1775, hvor det endog hedder: „Mine Dage henrinde behagelig; mine Sønner vise mig paa enhver Maade Ømhed og Tillid. Kongen, som fra sin tidlige Ungdom har havt Forkjærlighed for mig, vedbliver at opfatte mig som sin Støtte, saaledes som han

har gjort det baade fra Barndommen af og under al den Modgang, som ved Forsynets Tilskikkelse er falden over hans Hoved. Min Søn Prinsen, der aldrig har fornærmet mig, som stedse nøje har opfyldt alle en god Søns og hæderlig Mands Pligter og paa samme Tid er en dydig Mand, tænker kun paa at gjøre, hvad jeg lyster; saaledes handler han imod mig, og saa ivrig er han i at tjene sin Broder Kongen og sit Fædreland. Den lille Kronprins vækker gode Forhaabninger og føler mere, end man skulde tro, hvor stor en Velgjerning der er vist ham ved den sidste Revolution. Min Svigerdatter slutter sig mere og mere til os og har en god og bøjelig Karakter, hun er fri for al Lyst til at trænge sig frem *(sans ambition)* og holder sig med Glæde indenfor Kredsen af sine Pligter. Saaledes er alt, hvad de private Forhold angaar, ganske efter mit Ønske. Heller ikke med Hensyn til Staten har jeg Grund til andet end til at takke Forsynet for dets Velgjerninger. Kongen er meget godt betjent, vore Ministre ere kyndige i Sagerne, ivrige for deres Herres Hæder og Statens Vel, og, hvad der er et stort Gode og meget sjældent, de ere omgængelige og fortræffelige Undersaatter; min Søn, som har Forsædet ved deres Raadslagninger, har forstaaet, saa ung han er, at styre og lede dem saaledes, at for Øjeblikket alt gaar som et godt og optrukket Urværk, og det uden Larm og uden Pral. Vore Finanser, som vare i en skrækkelig Uorden, hæve sig igjen og gjøre Styrelsen Ære; Landet, der forfærdelig rystet var fuldstændig udtømt for alle Kræfter og Mod, føler, at der er Orden i Sagerne o. s. v.“

Den Tilfredshed, Juliane Marie saaledes følte ved Stillingen, kunde kun stige ved Karoline Mathildes Død,

hvorved, som hun siger, Danmark Lykke og Sikkerhed bleve betryggede, og det er da ogsaa med lyse Farver, at hun i et noget senere Brev (4. Marts 1777) udmaler for Frederik II, hvorledes alt gaar fremad i Staten. Hun griber med det samme Lejligheden til at udtale sin Glæde over Kongens Sundhedstilstand. „Jeg kan“, skriver hun, „forsikre Deres Majestæt, at Kongen har det godt og nyder en Ro i Sindet, der lader ham føle sig lykkelig, og det er en stor Ting efter de Angreb, denne gode Fyrste har været udsat for fra disse slette Menneskers Side, hvis Forbrydelser for 6 Aar siden satte ham i den skrækkeligste Tilstand, der kan tænkes“ [1]).

Vi Nutidslæsere, som Dronningen aldrig har tænkt sig, skulde faa hendes Breve at se, kunne ikke andet end forbavses og tillige more os noget paa hendes Bekostning ved at læse disse af Tilfredshed overstrømmende Skildringer af Tilstanden herhjemme. At det virkelig kunde siges, at Kongen følte sig lykkelig, forekommer os at være et temmelig stærkt Stykke, og det tager sig i høj Grad komisk ud at se Arveprinsen fremstillet som den, der ledede og styrede Ministrene, saaledes at alt gik efter en Snor. Men ved Siden heraf maa det nævnes som et prisværdigt Træk hos hende, at hun, trods alle Udtalelser af varm Tillid til Svogeren, dog viser stor Diskretion i sin Omtale af Personer og Forhold herhjemme. Hun har i Foraaret 1773 fortalt om Ostens Afskedigelse fra Ministerpladsen og om, at Bernstorff

---

[1]) Noget mindre tilfreds er Tonen i et Brev af 20. Maj 1780, hvor hun taler om de Ubehageligheder, der ere uadskillelige fra den Post, hvorpaa Forsynet har stillet hende, og hvor de politiske Forhold indeholde en god Mængde Bitterhed. Dette staar dog vist nærmest i Forbindelse med Uenighed i Regeringskredsene om Politiken udadtil, et Punkt hun senere kommer tilbage til.

kom til at afløse ham[1]). Ved denne Lejlighed fremhævede hun de formentlige Mangler hos Osten og de gode Egenskaber hos Bernstorff, der gjorde det naturligt at gjøre ham til Minister. Men hendes Omtale af dette Ministerskifte hænger aabenbart sammen med, at hun vil vise Frederik II, hvor ivrig man er for at følge det politiske System, han ønskede opretholdt. Ellers taler hun før 1784 aldrig om indenlandske Personligheder, og lige saa lidt nævner hun de forskjellige, ikke ganske ubetydelige Rivninger, som i disse Aar fandtes herhjemme. Vi kunde naturligvis ønske, at hun havde været mindre diskret, da det vilde have været interessant at se Udtalelser af hende om adskilligt af det, der i disse Aar vakte Røre i Regeringskredsene. Men hendes Takt maa dog roses. Ingen kan sigte hende for at have gjort sig skyldig i den Fejl at vaske sit snavsede Linned i Fremmedes Paasyn.

Saaledes gik Tiden, indtil vi komme op til det Aar, hvor vi blive særlig nysgjerrige, nemlig Aaret 1780, der er betegnet, baade ved det væbnede Neutralitetsforbunds Afslutning og ved Bernstorffs Afsked 13. November. Netop denne Statsmands Stilling, saavel hvad den udenrigske Politik angik, som med Hensyn til Styrelsen indadtil, er Hovedsagen i dette Aar.

Naar Juliane Marie i sine Breve idelig kom ind paa den europæiske Politik, førte dette hende naturlig til særlig at fremstille, hvordan vort Fædrelands Politik udadtil maatte være. Vi have allerede set, hvor stærkt hun saa paa Forholdene igjennem preussiske Briller. I Overensstemmelse dermed fremhæver hun ogsaa idelig,

---

[1]) Brev af 12. Marts 1773.

at Venskab med Preussen og dets Forbundsfælle Rusland er og maa være Hovedpunktet i dansk Politik. Naar Danmark havde disse to Magter paa sin Side, følte det sig fuldstændig sikkert. Denne hendes Opfattelse falder ganske sammen med den, der ligger bagved Guldbergs bekjendte Instrux af 6. December 1780 for den daværende Udenrigsminister Baron Rosencrone[1]), og som ogsaa træder frem i Guldbergs utrykte Breve til Diplomaten P. C. Schumacher. Bernstorff saa anderledes paa Tingene. Han var vistnok fuldt og fast overtydet om Nødvendigheden af at holde sig nær til Rusland, og han mente ogsaa, at man maatte være gode Venner med Frederik II, hvor uendelig langt han end var fra at sympathisere med ham. Naar Juliane Marie kaldte Frederik II Europas Velgjører, har han i Privatbreve nævnet ham som Verdens Svøbe. Men der var, hvad den ydre Politik angik, den store Forskjel paa Bernstorffs og Juliane Maries Synsmaade, at, medens hun lige saa lidt som Guldberg tillagde Venskabet med England nogen Betydning, havde dette i Bernstorffs Øjne stor Vægt. Han mente, at det var det allervigtigste for vort Fædreland, om Rusland og England stode i et godt Forhold til hinanden og man kunde være Venner med dem begge. Vare de hinandens Fjender, eller forholdt de sig vrantne til hinanden, forudsaa han Farer for vort Fædreland. Danmarks Historie lige op til 1864 har vist det berettigede i denne hans Opfattelse.

Ved Siden heraf indtog Bernstorff med Hensyn til selve Styrelsen af vort Land en ikke blot isoleret, men

---

[1]) Trykt: H. P. Giessing: Struensee og Guldberg (Kjbhvn. 1849), S. 171 ff.

ogsaa ret oppositionel Stilling overfor Juliane Marie og Guldberg. Han nærede ingen personlig Bitterhed imod dem, men udtalte sig dog ved forskjellige Lejligheder paa den mest uforbeholdne Maade imod, hvad de ønskede, og Arveprins Frederik, der i Statsraadet maatte være Talerør for dem, har ikke altid kunnet føle sig vel ved den overlegne Mands Kritik. Ganske særlig lagde Bernstorff ikke Dølgsmaal paa, at han misbilligede den stigende Lyst til at undergrave Ministrenes Indflydelse ved de ganske forfatningsstridende Kabinetsordrer.

Frederik den store vidste god Besked med hele dette Forhold, og det var almindelig bekjendt, at han saa skjævt til Bernstorffs udenrigske Politik med dens Forkjærlighed for England. Da nu denne Statsmand til almindelig Overraskelse blev afskediget i November 1780, udbredte der sig, som vel kjendt, det Rygte, at det skyldtes Intriguer fra den preussiske Konges Side, og dette var den ganske fremherskende Opfattelse i den Bernstorffske Kreds. Jeg har i min tidligere Afhandling om Juliane Marie og Frederik II omtalt, at denne i et Brev til Svigerinden af 12. August 1780 havde talt om Fjender, som han mente, at Dronningen skulde tage sig i Agt for, og at han tillige ad mere hemmelig Vej havde advaret hende imod saadanne; jeg har tillige nævnet, at højst sandsynlig var det Modsætningsforholdet imellem Bernstorff og Dronningen, som han henpegede til ved disse Antydninger.[1]) Naturligvis griber man da med Iver til Dronningens Breve for at se, om de give klar Oplysning om Forholdet. Hun taler ganske vist i flere Breve (baade af 5. og 8. August og 2. September) om hans Advarsler og

[1]) Hist. Tidsskr. 6. R. V, S. 508—509.

takker ham for dem; men hun bliver dog ikke den mindste Smule nervøs ved dem. Hun beroliger ham blandt andet ved at sige, at hun og Hoffet ingen Grund have til at frygte for ildesindede. „Hvis der", skriver hun, „er saadanne, saa kjende vi dem, vi ville ikke lade os dysse i Søvn af dem, vi ville ikke svigte det rette Øjeblik til at afvæbne dem og gjøre dem til Skamme, alt er hos os fuldstændig roligt. Magten er der, hvor den bør være, og vi tabe aldrig af Sigte de rette Midler til at bevare den for os. Jeg beder Deres Majestæt være overbevist om, at Deres Breve komme mig sikkert i Hænde, og at ingen vilde have den Frækhed at forgribe sig paa Deres Korrespondance. Vi have paa vor Side Folkets Kjærlighed, en fast og lovmæssig Magt; en Smule Mod og megen Aarvaagenhed, ogsaa have vi til vor Støtte den almægtige Gud, og, det vover jeg at smigre mig med, Deres Majestæts, min uforlignelige Konges Venskab. Jeg tvivler vistnok ikke om det engelske Hofs gode Vilje; men vi her ere slet ikke bange for det og ville ikke lade os narre af det". Det passer godt til denne rolige Maade at se Sagen paa, naar hun tillige skriver, at det er vel bekjendt, at der om Statssager kan være forskjellige Meninger; saa længe Jorden havde givet Føde til Mennesker, havde den maattet finde sig i deres Drøftelser, og ogsaa nu maatte man tage deres Uenigheder med Ro som noget, der var uadskilleligt fra Menneskeheden. „Der er", skriver hun ogsaa, „Folk, der ere hidsige nok til ikke at kunne skjule deres Følelser, vi have baade sidste Vinter og i Foraaret, det nægter jeg ikke, havt saadanne Optrin; men den Mening, der var heldig, lykkebringende og alene passede til vor Stilling, har sejret; der vil ikke ske nogen

Forstyrrelse i vor Vedhængen ved det nordiske System, fra hvilken Side den saa end skulde komme, og Magten vil ikke let kunne gaa over i illegitime Hænder".

Hun har, som man ser, i disse Udtalelser ikke nævnet noget Navn; men det er soleklart Bernstorff, hun henpeger paa med hans Ønske om en Tilnærmelse til England og om at arbejde paa at drage Rusland over paa dettes Side. Hentydningen til Hidsigheden i ikke at kunne skjule sine Følelser passer ogsaa paa ham. Men det er tillige indlysende, at hun aldeles ikke lader sig skræmme ved Frederik II's Advarsler, og den hele Tone tyder paa; at det ikke har været hendes preussiske Svogers advarende Ord, der have bragt hende og Guldberg til at lade Bernstorff falde. Da dette skete af Grunde, som vi her ikke kunne komme ind paa, meddeler hun ham det ogsaa med faa Ord som et Tillæg i et Brev, der væsentlig drejede sig om andre Ting[1]). Naar der ovenfor er blevet talt om den Takt og Diskretion, som Dronningen viste i sine Ytringer om Forhold og Personer her i Landet, passer hendes Holdning overfor Svogeren i den her nævnte Sag ikke ilde hertil.

Omtrent samtidig med, at Forholdet til Bernstorff stærkt optog Hoffet, begyndte Dronningen at komme ind paa en Sag, der naturlig maatte spille en vigtig Rolle i adskillige af hendes Breve til Svogeren, nemlig Planen om at fastslaa et Ægteskab for den 12—13aarige Kronprins. Først var Talen om en Prinsesse af Würtemberg, en Søster til Storfyrst Pouls Gemalinde, og da saa Kejserinde Katharina til stor Ærgrelse for Juliane Marie og

[1]) 14. November 1780.

Frederik II lod hende blive gift med en habsburgsk Prins, var man i Kjøbenhavn og Potsdam enig om at ville have ham gift med en preussisk Prinsesse, en Datter af Frederik IIs Brodersøn, den senere preussiske Konge Frederik Vilhelm II. Alt dette er tilstrækkelig kjendt i Forvejen; men Juliane Maries Breve have dog den Interesse her, at de vise, hvorledes hun fra først af har krympet sig ved at udøve et Tryk paa den lille Kronprins, og ved Frederik IIs Hjælp vilde udvirke, at Forslaget til Ægteskabet med Prinsessen af Würtemberg kom fra Rusland. „Min Søn og jeg", skriver hun (21. Oktober 1780), „have altid villet lade Kronprinsen have sin Frihed i denne Sag[1]). Det er ogsaa Grunden til, at jeg i al Fortrolighed beder Deres Majestæt om at mage det saaledes, at den russiske Kejserinde selv gjør os Forslaget, baade ministerielt ved Grev Panin og ved et egenhændigt Brev til Kongen. Et saadant Brev kunde — det vilde være meget smigrende for mig — adresseres til mig fra hende, saafremt hun fandt det passende. Jeg vilde ønske, at hun vilde antyde, at det vilde være hende særlig magtpaaliggende, at dette Parti blev til noget; det vilde ogsaa være heldigt, hvis Storfyrsten vilde skrive derom til min Søn, og at dette skete paa samme Tid". Men Juliane Marie vilde have endnu mere, hun ønskede ogsaa, at Panin skulde skrive et Brev til General Eickstedt som Kronprinsens Overhofmester, hvori han udviklede alle de Grunde, som gjorde

---

[1]) Ganske i Overensstemmelse hermed hedder det i et Brev af 14. November, „det delikate i min Stilling til Tronarvingen gjør det nødvendigt, at jeg ikke blander mig direkte deri, og at jeg lader det blive de overtydende Grunde, der ville vise sig af sig selv, som falde i Vægtskaalen til Fordel for Forslaget".

Forbindelsen ønskelig. Hun var imidlertid ikke heldig med at faa Frederik II til at gaa hendes Ærinde, hun maatte selv rykke frem med Forslaget ved en Skrivelse til Kejserinden[1]), og det uheldigvis for, saaledes som ovenfor antydet, at faa Afslag herpaa. Rimeligvis har hun dog ikke taget sig det videre nær, da hun og Frederik II hurtig bleve enige om, at Kronprinsen skulde tage sin Brud fra hans Slægt, og da den trettenaarige Dreng blev overrumplet til d. 11. April 1781 i et Brev til hende at bede om, at Prinsesse Frederikke af Preussen maatte blive valgt til Hustru for ham, naar han blev voxen. At forøvrigt intet andet end Underskriften af dette Brev er hans eget Værk, følger af sig selv.

Men denne Ægteskabsplan fik et slemt Knæk tillige med Dronningens Forhaabninger om at kunne vedblive at spille en politisk Rolle, da Kronprinsen styrtede hende og Guldberg 14. April 1784. Hendes Breve fra de nærmeste Aar før denne Begivenhed stadfæste, hvad ogsaa andre Træk tyde paa, at hun ingenlunde var uvidende om, at der var dem, der vilde hendes Magt tillivs, men at hun stolede paa, at Kronprinsen ikke selv vilde være med til sligt. Frederik II, der stadig var ivrig for at advare hende, naar han enten med eller uden Grund troede, at Farer truede hende[2]), udtalte i et Brev til hende af 11. April 1783 sin Frygt for, at det kunde komme til

---

[1]) Regeringsskiftet 1784, S. 138.

[2]) Det kan saaledes nævnes, at, da han i Sommeren 1781 (22. Juli) skriver til hende, at han havde hørt tale om et Komplot mod hende, der var blevet opdaget i Kjøbenhavn, beroliger hun ham (25. August) med, at det ikke havde meget at sige. Det drejede sig kun om en daarlig Person, en sand Fusentast (*un vrai boutefeu*), som man havde ladet fængsle. Enhver ser let, at det er den Beringskjoldske Sag, der her sigtes til.

Urolighederi Kjøbenhavn, naar Kronprinsen blev erklæret for myndig. Men dette ængstede hende aldeles ikke. Den 27. April samme Aar, altsaa paa et Tidspunkt, da i Virkeligheden Kronprinsens Planer om at faa et Regeringsskifte i Gang vare fæstnede, skrev hun de ovenfor nævnte uheldige Ord om den Hengivenhed, Prinsen viste hende, og hun tilføjede: „Vi ønske at optræde imod ham som gode Slægtninge, der kun ville tænke paa hans sande Vel, og som, langtfra at ønske at holde ham borte fra Regeringssagerne, tværtimod ville lade ham faa Del i dem, for at han med egne Øjne kan se, hvorledes vi handle, og for at unge Galninge eller gamle Rænkesmede ikke skulle faa ham i deres Magt ved at drage Gavn af hans Lediggang, eller ved at indgive ham falske Forestillinger om vor Handlemaade“. Det passer godt hertil, naar hun omtrent en Maaned derefter skriver (20. Maj): „Hvad der end skulde beredes mig ved hemmelige Kabaler fra ondskabsfulde Personers Side, bryder jeg mig ikke derom, jeg har aldrig været med om at smede saadanne, og jeg er sikker paa, at flere ville falde til Jorden, inden de blive til Alvor“.

Vi, som vide, hvorledes det i Virkeligheden stod til, kunne ved at læse saadanne Udtalelser ikke andet end forbavses over hendes Tryghedsfølelse; hendes Udtalelser give langt mere Indtryk af noget flegmatisk hos hende end af den mistroiske Vaagen over sin egen Magtfylde, som man efter det traditionelle Billede af hende nærmest skulde tiltro hende. Hun blev da ogsaa som vel bekjendt fuldstændig overrumplet 14. April.

Hvorledes melder hun da sit Fald til Svogeren, det spørger man naturligvis om. Vi have flere Vidnesbyrd

om, at Begivenheden gik hende stærkt til Hjærte, og om, at hun gav sin Bitterhed Luft i heftige Udtalelser til forskjellige. Men i det Brev, hun d. 20. April 1784 skrev til Frederik II derom, er Tonen fuldstændig rolig. „Min Hr. Broder", skriver hun, „da jeg er bange for, at man maaske kunde allarmere Deres Majestæt ved Beretninger om en Begivenhed, som ganske vist har overrasket os en Smule, da den er kommet os uventet, og som havde kunnet finde Sted paa en anden og mindre opsigtvækkende Maade, har jeg holdt det for min Pligt, selv at underrette min uforlignelige Konge og bedste Ven derom. Jeg er overtydet om D. M.'s Venskab og om den varme Interesse og levende Deltagelse, som De føler og aldrig har undladt at føle for mig under alle de mere eller mindre behagelige Begivenheder, som jeg nu i næsten tyve Aar har oplevet, og jeg tvivler derfor ikke om, at De ønsker at høre fra mig efter, hvad der nu er sket hos os. D. M. ved, hvormeget jeg altid har holdt af Kronprinsen, og at det stedse har forekommet mig, at han gjengjældte disse Følelser. Han viser dem endnu, og der er ingen Opmærksomhed eller Forsikring, som han ikke overvælder os med, idet han idelig erklærer, at han er og altid vil være os hengiven. Dette siger han til alle Mennesker, og det beder han dem overbevise os om, saaledes at jeg selv har overtalt min Søn til ikke at forlade ham, men slaa sig til Ro ved hans Forsikringer og beholde sin Plads i Statsraadet. Jeg har altid udelukkende havt den Tanke at se ham saa snart som muligt ved Siden af sin Fader og hjælpe Kongen under hans nuværende Tilstand, som er vel kjendt for hele Verden, med at holde Regeringens Tøjler, og leve paa en god

Fod med hans Slægt. Det lader ogsaa til, at han er meget velsindet baade imod Familien og i alle andre Henseender, og, hvis han bevarer disse Følelser og tænker paa at styre Baaden overensstemmende med gode og prisværdige Ønsker, vil jeg være rolig og med megen Tilfredsstillelse se Sagen fuldstændig afgjort, thi at Kronprinsen i den Alder, hvori han nu er, kommer til at styre Sagerne, er i og for sig ganske naturligt. Vi have derfor altid ønsket det og i det sidste Aar banet Vejen dertil".

Hvorledes skal man forklare sig et Brev som dette? At hun intet skriver i det enkelte om, hvad der var sket, kan vistnok ikke forundre; thi derom vidste hun, at Frederik II havde faaet fuld Underretning af sin Minister i Kjøbenhavn. Det kan heller ikke undre, at hun taler om, hvorledes hun havde ønsket, at Kronprinsen skulde faa Styrelsen i Hænderne, og at hun havde beredt Vejen dertil, thi dette kunde hun til en vis Grad sige med Rette, om det end i dybere Forstand kun var Sandhed med Modifikation; men denne rolige Skildring af, hvad der vitterlig havde sat hende i stærk Lidenskab, kan ikke andet end i høj Grad forbavse. Maaske har hun skrevet saaledes af Forsigtighed, idet hun ikke var sikker paa, om ikke et Brev fra hende til Svogeren paa det Tidspunkt vilde blive aabnet; men muligt er det jo ogsaa, at hun har holdt det for mest passende at skjule sin virkelige Stemning og at lade det se ud, som om hun ikke havde noget imod, at Styrelsen nu blev ordnet paa en ny Maade.

Den Sindsro, der gaar igennem dette Brev, havde hun dog aabenbart svært ved at bevare. Rigtignok kunde hun fra Fredensborg, hvor hun snart efter Be-

givenhederne den 14. April tog Ophold, i August 1784 skrive til Frederik II: „Jeg kan Gud være lovet sige med Sandhed, at jeg i mit Indre føler en sjælden Sindsro, jeg nyder den Behagelighed at besidde det skjønneste Landslot i Kongens Riger og Lande, jeg indaander den reneste Luft, og jeg behøver ikke at tage mere Del, end jeg selv vil, i den Uro, som Hovedstadens Nærhed kan fremkalde. Ganske vist, jeg lever som Eremit; men jeg finder dog saa megen Charme deri og har saaledes vænnet mig til denne Maade at leve paa, at jeg ikke vilde bortbytte den for Guld". Alt dette tager sig meget kjønt ud; men hun kan dog ikke lade være, i det samme Brev at tale om de mange Bitterheder, hun har maattet døje, og det lyder alt andet end fornøjet, naar hun skriver: „Efter den Erfaring, som jeg har vundet ved 32 Aars Ophold i dette Kongerige, er der intet, der overrasker mig, og jeg har til Bunds lært at kjende, hvad Verden og dens Beboere er[1])". Ikke længe efter at hun havde skrevet dette, bryder den lidenskabelige Stemning da ogsaa frem hos hende med overvældende Styrke, og, hvad der gav Anledning dertil, var den Tilnærmelse, der begyndte at finde Sted mellem Kronprinsen og Prins Karl af Hessen.

Begivenheden den 14. April havde, som ovenfor anført, afbrudt Forhandlingen om et Giftermaal mellem Kronprinsen og den preussiske Prinsesse Frederikke. Han var nemlig bestemt paa ikke at ville have hende, blandt andet fordi det hed sig, at en Kapelmusikus Müller var hendes virkelige Fader; han kaldte hende spottende Prinsesse Müller. Derimod begyndte man hurtig at tale om,

---

[1]) Brev af 10. August.

at Prinsen af Hessen vilde arbejde paa at faa ham gift med sin Datter Marie, en Plan, der ogsaa som bekjendt blev til Virkelighed, da han i Juli 1790 holdt Bryllup med hende, den siden saa bekjendte Dronning Marie Sofie Frederikke. Disse Rygter have aabenbart bragt Juliane Marie i Harnisk, hun opfattede Prins Karls Plan som en personlig Fornærmelse imod hende, der havde arbejdet for Ægteskabet med den preussiske Prinsesse. I denne Stemning skrev hun den 2. November 1784 til Svogeren: „I Morgen vil Prinsen af Hessen komme til Kjøbenhavn. Tiden vil opklare, hvormeget sandt der er i, hvad man tror, at hans Komme vil have til Følge; men under den dybeste Tavsheds Segl vover jeg at betro Deres Majestæt noget, som De bør vide, for at De kan kjende Sammenhængen i den hele Sag. Nogle Dage efter at Kronprinsen havde været til Alters med os[1]), kom han en Eftermiddag — det var nogle Dage før den urolige 14. April — til mig med funklende Øjne og fuld af Forbitrelse og sagde mig, at han vilde forlange af mig, at jeg skulde forhindre, at hans Fader Kongen nu lod deklarere hans Forbindelse med Prinsesse Frederikke af Preussen. Hvis dette skete, vilde han anse sig for despotisk behandlet, og jeg vilde sikkert ikke have, at man skulde tiltro mig et saadant Tyranni fra hans Faders Side som det, at ville tvinge ham til at ægte en, som han ikke kjendte. Han bad mig om at indrømme ham 14 Dages Betænkningstid, for at han saa kunde fatte sin afgjørende Beslutning. Det er ikke let muligt at blive mere forbavset, end jeg blev ved at høre sligt. Deres Majestæt kan let tænke, hvad jeg svarede ham.

[1]) Hans Konfirmation fandt Sted 4. April 1784.

Jeg sagde ham, at jeg med Smerte saa, at han allerede var faldet eller var ved at falde i de Snarer, som Folk lagde for ham, der vare ildesindede og mindst af alt hans Venner, men at det, som gjorde mig mest ondt, var at mærke en Karakter hos ham, der var fuld af Tvetungethed, hvad der vilde faa de sørgeligste Virkninger for ham selv. Han blev imidlertid ved sit, og jeg sagde ikke mere. Otte Dage efter fandt de Begivenheder Sted, som Deres Maj. kjender, og jeg troede, at denne Sag var endt for stedse, men nej, tværtimod. Da de 14 Dage vare gaaede, som han vilde have til Betænkningstid, inden han meddelte mig sin endelige Beslutning, kom han tilbage til Sagen og gjentog det samme med ikke mindre Voldsomhed. Han føjede dertil, at han intet havde imod Partiet, men at han vilde kræve Statsraadets Skjøn, om det passede til Danmarks politiske Tarv. Jeg erklærede mig ganske enig heri, skjønt jeg maatte anse et saadant Skridt for overflødigt, da denne Sag allerede for 3 Aar siden var bleven drøftet i det daværende Statsraad og Hr. Schack Rathlou især stærkt havde bifaldet den, ligesom ogsaa Kejserinden af Rusland havde ønsket os til Lykke til denne Forbindelse; men jeg føjede til, at jeg bad ham om at vente, indtil jeg kunde lade ham faa hele den Brevvexling. der var ført herom, og det Brev fra ham selv til mig, der havde bestemt hans Fader Kongen til hos D. M. og Prinsen af Preussen at bede om Prinsessen til Ægtefælle for ham. Hertil svarede han mig, at han aldrig havde skrevet et saadant Brev; jeg sagde intet, og han gik sin Vej. Dagen derefter var jeg saa heldig at finde Brevvexlingen tillige med hans eget Brev, og jeg gav ham hele Pakken, idet jeg sagde ham, at han kunde beholde det alt sam-

men, naar han blot vilde give mig en Afskrift. Saa gik han. To Dage derefter kom han tilbage for at lade mig faa baade sit eget Brev og de andre *„in originali“*. Jeg spurgte ham, hvorfor han ikke vilde beholde dem eller i det mindste gjemme sit eget Brev; men han svarede mig med en roligere Mine og i en mere stilfærdig Tone, at han troede at gjøre mig til Behag ved at lade mig faa dem alle tilbage *in originali*. Fra den Tid af har jeg aldrig hørt tale om denne Sag. Statsraadets Medlemmer have aldrig haft Lejlighed til at udtale sig derom, da Prinsen har tiet bomstille om denne Sag, aldrig har talt til dem derom og overhovedet ingensinde rørt ved denne Stræng. Om maaske Grev B(ernstorff) har foreslaaet ham Prinsens Datter til Ægtefælle, ved jeg ikke; men hvis den sidstnævnte vilde følge mit Raad, skulde han ikke udsætte sig for anden Gang at lide Skibbrud ved at ville styre Kongeriget Danmarks Baad[1]). Alle de uoverlagte Forholdsregler, som man har truffet og endnu bestandig træffer for at sætte sig i Sikkerhed imod indbildte Angreb fra vor Nabos Side, forekomme mig ganske ubetimelige[2]). Fra en Side set

[1]) Der sigtes derved aabenbart til den Rolle, Prins Karl spillede fra Sommeren 1766 indtil Marts 1767.

[2]) Hun tænker herved paa Rustninger, der fandt Sted i Foraaret og Sommeren 1784 og vare en Følge af de Efterretninger, man i de første Maaneder af Aaret havde faaet om Planer, Gustav III nærede om et pludseligt Fredsbrud. Hun har selv i flere Breve (24. Januar og 2. Februar 1784) omtalt Meddelelser, der vare komne til Regeringen derom; men hun havde kun lagt liden Vægt derpaa, da hun fandt slige Planer ganske urimelige, en Opfattelse, hvori Frederik II bestyrkede hende. At Gustav III imidlertid havde haft saadanne Tanker, men blev afholdt fra at forsøge paa deres Gjennemførelse, da Katharina II i et meget spydig skrevet Brev lod ham vide, at hun ikke vilde taale det, vide vi nu tilstrækkelig Besked om.

ere de altfor ubetydelige, i en anden Henseende ere de altfor betydelige, og de ville ikke have andet til Følge end at tømme Kongens Kasse og forvirre Hovedet paa alle Mennesker.

Jeg tror, at jeg ikke bør skjule for min uforlignelige Konge, at der er flere Partier. De vigtigste repræsenteres ved Hr. Schack Rathlou og Grev Bernstorff. Den førstnævnte af disse har vist sig at være det falskeste Menneske, man kan tænke sig, han er paa en Gang frygtsom og voldsom, han er inkonsekvent og tænker kun paa sig selv. Saadan er denne Mand, der fortrinsvis var Gjenstand for min og min Søns Tillid, og som har lønnet os ved det snedigste og sorteste Forræderi for at faa os af Vejen og stille sig selv i Spidsen for Styrelsen. Han fortjener for Øjeblikket kun vor Foragt, og vi have den Tilfredsstillelse, at vor Opfattelse af ham ogsaa er den store Almenheds, der afskyr denne Kamæleon i menneskelig Skikkelse. Den anden er meget voldsom og har sine Grundsætninger for sig selv *(ses principes à part)*; men han er dog en hæderlig Mand, der handler efter Principer, hvad Hr. Schack afgjort ikke kjender noget til, han er en aaben Karakter og siger, hvad han mener, er desuden retfærdig og ønsker at kunne bidrage saameget, det er ham muligt, til at berolige Folks Sind og at medvirke ved sine Raad til Statens Ære og Lykke og hvert enkelt Individs Velvære. D. M. vil af denne Fremstilling, hvor kortfattet den end er, kunne se, hvorledes det i Øjeblikket staar til her, og at det er vanskeligt at have en Mening om, hvilken Vending Sagerne ville tage. Foruden de to ovennævnte Mænd findes der endnu flere Personer, der gaa deres egne Veje, og andre Insekter, der forpeste Luften, saaledes at D. M. vil billige det

Parti, jeg har taget, at holde mig afsides herude paa Landet for ikke at blive besmittet af den slette Luft, der gjør mig Hovedstaden næsten forhadt, saalænge indtil Horizonten opklares, og man kan opholde sig der med mere Behag".

Naar Dronningen ellers viser Forsigtighed med Hensyn til sine Udtalelser om Forhold og Personligheder her hjemme, kan man ikke sige andet end, at hun her taler aabent nok, og det er ikke saa underligt, at hun beder Svogeren om at sende hende hendes Brev tilbage, hvad han ogsaa har gjort, men rigtignok ikke uden at tage en Afskrift deraf[1]). Brevet viser klart, hvor svært det var hende at finde sig i, at hun havde lidt Skibbrud med Planen om at bevare sin Indflydelse ved Hjælp af Statsmænd, der stod hende nær, og støttet af en Kronprinsesse, som hun kunde tænke sig, vilde være hende taknemmelig. Hvor karakteristisk er det ikke, baade at se hendes bitre Udfald imod Prins Karl af Hessen og hendes Domme om de to Statsmænd Schack Rathlou og Bernstorff! Det taler ganske vist til Ære for hende, at hun har kunnet dømme om Bernstorff, som hun gjør det, thi ingen Statsmand her hjemme havde stillet sig skarpere imod Hoffets Indflydelse paa Regeringen end netop han; det var hans Tilslutning til Tankerne om et Regeringsskifte 1784, der havde givet Mod til at vove dette, og netop han gjaldt for en Modstander af Planen om at faa en Kronprinsesse fra Preussen. Ogsaa kjendte Dronningen godt Frederik II's Uvilje imod ham. I grel Modsætning til hendes anerkjendende Dom om Bern-

[1]) Det samme gjælder ogsaa om hendes ovenfor S. 64 omtalte Brev af 21. Oktober 1780.

storffs Personlighed staa hendes voldsomme Ord om Schack Rathlou. De ere forsaavidt forstaaelige nok, som man ved Hoffet aabenbart havde stolet paa ham, og det var Modsætningen imellem ham og Bernstorff, der overhovedet havde givet Mod til at gaa videre og videre frem med Kabinetsordrerne. Men saa forklarlig hendes Forbitrelse end er, er den dog ingenlunde retfærdig. Ingen kan fortænke Schack Rathlou i, at han i de sidste Aar af den saakaldte Guldbergske Tid fandt Systemet med Kabinetsordrerne forkasteligt, og han havde i Oktober 1782 klart taget Afstand fra det herskende Regeringssystem ved at forlange Afsked fra sine fleste Stillinger. Ogsaa havde han været ivrig Talsmand for at gaa frem med stort Maadehold ved selve Regeringsskiftet den 14. April.

Efterat Dronning Juliane Marie havde skaffet sig Luft paa den Maade, vi have set, falder hun, hvis man kan slutte af hendes Breve, fuldstændig til Ro, og det er ogsaa vel bekjendt, at hun afviste Forsøg, Gustav III gjorde paa at benytte sig af hendes formodede bitre Stemning til at ophidse hende imod den daværende danske Regering. Hendes Breve til Svogeren indeholde kun Udtalelser om, at Tiden gaar let og behagelig for hende, at hun Dag for Dag føler sig mere og mere vel i sin guddommelige Stilhed *(divine solitude)*, og at hun glæder sig ved en Sjæls Ro, som kun faa kjendte.

Betydningen af Tilgang og Afgang for den danske Adel i det 16.—17. Aarhundrede.

Af

Thiset.

Forlidt og Formeget fordærver Alt — ogsaa naar det gjælder Anvendelsen af Statistik. I Bevidstheden om, at denne Videnskab ikke er mit Felt, søgte jeg i mit Indlæg (Hist. Tidsskr. 7. I. 519 ff.) imod Dr. Gustav Bangs: Den gamle Adels Forfald (hvilken Bog her citeres som A. F.) at gaae saa langt uden om den, at jeg derved ganske oversaae, at de af mig fremdragne Afgangs- og Tilgangstal for den danske Adel først faae deres rette Betydning efter en Sammenstilling med det Antal Slægter, Adelen paa det givne Tidspunkt bestod af. Til Gjengjæld har Dr. Bang i sit Tilsvar: „Forfald eller Ikke-Forfald“ i Hist. Tidsskr. 7. I. 581 ff. (her citeret som F. F.) fordybet sig saa meget i Statistiken, at han, forekommer det mig, taber Adelen selv af Syne. Gjennem en ny Række Tabeller beviser han Tilstedeværelsen af en stigende Dødelighedsprocent indenfor Tidsrummet 1530—1679 med en Nøiagtighed, som om Talen var om et Samfund paa nogle Hundredtusinder Slægter, medens han undlader at omsætte den Indflydelse i virkelige Tal, som Procenten

kan udøve paa det lille Samfund — 230 Slægter dalende til 130 —, der i det paagjældende Tidsrum udgjorde den danske Adel.

Jeg skal nu ikke af disse mange Tabeller lade mig lokke efter Dr. Bangs Spor paa Statistikens for mig vildsomme Veie, men holde mig til min første simple Afgangsoversigt (S. 526), idet jeg med megen Tak anerkjender, at den nu har faaet følgende forbedrede Skikkelse:

Fra	1400—1449	uddøde	af	100	Slægter	de	20
„	1450—1499	„	„	„	„	„	34
„	1500—1549	„	„	„	„	„	23
„	1550—1599	„	„	„	„	„	33
„	1600—1649	„	„	„	„	„	33
„	1650—1699	„	„	„	„	„	34
„	1700—1749	„	„	„	„	„	32
„	1750—1799	„	„	„	„	„	29
„	1800—1849	„	„	„	„	„	25
„	1850—1897	„	„	„	„	„	12,

men naar det i F. F. (S. 593) fremhæves, at sidstnævnte Talrække danner en ganske tydelig Kurve med de høieste Tal, paa en enkelt Undtagelse nær, i de fire midterste Tidsafsnit, vil Enhver kunne see, at denne Kurve er stærkt betinget af det første og det sidste Tal i Rækken. Uheldigvis ere nu disse to Tal de upaalideligste af dem alle, det første paa Grund af vort mangelfulde Kjendskab til hin fjerne Fortids Adel og dens Forhold til de øvrige Stænder, det sidste paa Grund af de høist forbedrede hygieiniske Forhold, hvorunder Nutiden lever, maaske i Forbindelse med den Forrykkelse af Adelens Samfundsstilling, som den frie Forfatning har medført. Medens den fordum var en privilegeret, nærmest til sig selv hen-

vist Kaste, er nu Størstedelen af dens Slægter baade i Retning af Slægtskabsforbindelser, Erhverv, Stilling og Indflydelse gaaet saa fuldstændig over i Helhedsbefolkningen, at man kun med Adels-Aarbogen i Haanden kan udskille dem fra denne. Dødelighedsprocentens enestaaende ringe Størrelse i Tidsrummet efter 1850 viser noksom, i hvor høi Grad disse forandrede Forhold have gjort sig gjældende. Men udelades disse misvisende Tal, mister Kurven ganske sin Form, og det vil end ikke være vanskeligt af de tilbageblivende Tal at fremstille en Kurve af modsat Form — med de laveste Tal i Midten. Man behøver kun til de tre Tal, der betegne Tidsrummet 1500—1649, at føie det nærmest foregaaende og det nærmest efterfølgende — 34, 23, 33, 33, 34 — og det nysnævnte Tidsrum, der skulde være en Forfaldstid, faaer Udseendet af en Blomstringens Tid.

Med Rette bemærkes i F.F. (S. 583), at en Undersøgelse af Adelens Forhold i et vist Tidsrum kan udføres dels paa tvers, ved en Sammenligning med de andre Stænder i samme Tidsrum, dels paa langs, ved en Sammenligning med Adelen før og efter det paagjældende Tidsrum; men i samme Aandedræt gives saa den mærkelige Oplysning, at den samme Undersøgelse ikke har været til at anstille paa tvers af Mangel paa statistiske Efterretninger om de andre Samfundsklasser i Tiden 1530—1679, og at Undersøgelsen paa langs ikke har strakt sig udenfor selve dette Tidsrum. I Virkeligheden er Undersøgelsen altsaa oprindelig kun en Sammenligning mellem Adelen 1530—1579 og Adelen 1580—1679, og at den er falden ud til afgjort Ugunst for den sidste er sandelig ikke saa underligt, da et flygtigt Blik paa ovenstaaende Talrække vil vise, at Tidsrummet 1500—1550

har den laveste Dødelighedsprocent, som overhovedet er til at opdrive i de 400 Aar fra 1450 til 1849, og at altsaa Tiden nærmest Reformationens Indførelse har været en enestaaende gunstig Tid for Adelen, hvad man vel nok havde en Ahnelse om i Forveien. Utvivlsomt kunde denne Blomstringstid og dens Aarsager afgive Stof til en lige saa interessant og ulige lysteligere Doctordisputats end „Den gamle Adels Forfald“, i hvilken Disputats sikkert en fremragende Plads vilde tilfalde selve Reformationen, der ikke blot øgede Adelens oeconomiske Velstand, dels directe ved Tilbagegivelse af til Kirken skjænket Gods, dels indirecte ved Forøgelsen af Kronens Lehn, men ogsaa friede Standen fra den Tribut af Sønner, den hidtil havde afgivet til den katholske Kirkes fede, men golde Embeder, gunstige Omstændigheder, hvis Virkninger senere sløvedes bl. A. af de overhaandtagende, just i samme Retninger — Velstand og Medlemstal — tærende Studiereiser til Udlandet (1501—50 blev ved Universitetet i Rostock indskreven om ved 30 danske Adelsmænd, 1591—1640 ved Universitetet i Leyden det tredobbelte Antal); men til Grundlag for en retfærdig Bedømmelse af de efterfølgende Tiders Udvikling egner denne gyldne Tid sig selvfølgelig ikke. Hertil udkræves et Middeltal, hentet, saavidt mulig, fra hele det Tidsrum, i hvilket Adelen virkelig udgjorde en Stand for sig selv, høist med Forbigaaelse af det snævrere Tidsrum, som den egentlige Undersøgelse angaaer.

Dette sidste Tidsrum er i Hovedsagen Tiden fra Reformationen til Enevælden, i A.F. udvidet til 1530—1679. Mod denne Udvidelse er der vel for Afgangens Vedkommende ingen Indvendinger at gjøre, men her, hvor Tilgangen ogsaa kommer i Betragtning, er den

ganske uanvendelig, fordi den vilde medinddrage alle Enevældens fra 1660—1679 nyadlede Slægter i Tiden før Enevælden, hvor de slet ikke høre hjemme. Her behøves en Tidsinddeling, der sætter en Mærkepæl ved 1660 og altsaa maa begynde 1410. Den ændrer Slægternes Tal, Til- og Afgang saaledes:

1. Jan.	Slægttal.	Middeltal.	Afgang ialt.	Afgang af 100 Slægter.	Tilgang ialt.	Tilgang af 100 Slægter.
1410	252					
		260	57	22	74	28
1460	269					
		248	89	36	48	19
1510	228					
		218	52	24	33	15
1560	209					
		190	63	33	26	14
1610	172					
		151	57	38	16	11
1660	131					
		140	48	34	67	48
1710	150					
		164	47	29	76	46
1760	179					
		193	63	33	92	48
1810	208					
		210	40	19	45	21
1860	213					

Denne Omflytning af Grændserne vil sikkert være Andre end mig kjærkommen, thi det vil strax sees, at Afgangsprocenterne 1510—1659 — 24, 33, 38 — give et ganske anderledes Indtryk af Forfald end de tilsvarende 1500—1649 — 23, 33, 33 —, men skal Forfaldet bedømmes retfærdigt, maa disse Procenter sammenstilles med Gjennemsnitsdødelighedsprocenten i de flest mulige Halvhundredaar før og efter Forfaldstiden, og dernæst maa udmaales, hvormeget Svingningerne fra denne Gjennemsnitsdødelighed have kostet Adelens Slægttal i Tidsrummet 1510—1659.

Den nysnævnte Gjennemsnitsdødelighed vil vise sig at være 29 for hver 100 Slægter i Løbet af 50 Aar. Hvis nu Adelen 1510, 228 Slægter, foruden den virkelige Tilgang af ialt 33 i de følgende 50 Aar havde havt denne Gjennemsnitsdødelighed, vilde den 1560 kun have udgjort 200 Slægter[1]); der var 209; i de følgende 50 Aar vilde disse 200 Slægter være aftaget til 173, medens der i Virkeligheden var 172, og endelig vilde de 173 Slægter til Aar 1659 være dalede til 144, medens der kun var 131. Den tilstedeværende Forhøielse af Dødelighedsprocenten har altsaa i de 150 Aar kostet den danske Adel ialt 13 Slægter, hvilket Tal vel faaer forøget Betydning ved, at Tidsrummets første Trediedel havde givet et Overskud af 9 Slægter, saa at Tabet i de 100 Aar 1560—1659 i Virkeligheden var 22, men for at vurdere dette Tals Betydning maa det erindres, at den normale Afgang i disse 100 Aar udgjorde 99 Slægter, saa det bliver en Skjønssag, om de 22 Slægter ved Siden af de 99 kan betegnes som „et stort Fald blandt Adelen". I hvert Fald har Tilgangssiden tilføiet Adelen ganske anderledes følelige Tab.

Den udenfor Tidsrummet 1510—1659 stedfundne Tilgang giver et Gjennemsnit af 35 nye for hvert 100 Slægter i 50 Aar. Havde Adelen nu ogsaa i dette Tidsrum havt en saadan Tilgang, vilde denne i de første 50 Aar have udgjort 84, medens der efter den virkelige Afgangsprocent 24 vilde være forsvundet 58 Slægter, saa

[1]) Til denne Beregning er det omstaaende Middeltal 218 selvfølgelig ikke anvendeligt. Et nyt er udfundet ved at udregne Afgangen 29 af selve de 1510 levende 228 Slægter, nemlig 66. Disse 66 ÷ Tilgangens 33, drages fra de 228, og af dette udkomne Tal 195 og de 228 lægges saa Middeltallet, 211, til Grund for den egentlige Beregning.

at der 1560 skulde have været, ikke 209, men 254 Slægter, hvilke atter i de følgende 50 Aar skulde have havt en Tilgang af 90 og en Afgang af 85 Slægter og altsaa 1610 have udgjort 259 Slægter, medens der kun var 172. Endelig skulde de 259 Slægter i de sidste 50 Aar have havt en Tilgang af 89 og en Afgang af 97 og saaledes 1660 have udgjort 251, medens der kun var 131 Slægter.

Det samlede Tab paa Tilgangssiden er altsaa 120, paa Afgangssiden 13, og saa er endda ved det første Tal regnet med de virkelige Afgangsprocenter, 24, 33 og 38, skjøndt det er høist sandsynligt, at disse vilde have stillet sig langt gunstigere, hvis Tilgangen havde været normal. Det var jo i hin Tid en ufravigelig Betingelse, at Adelsmanden ægtede en Standsfælle, hvis Børnene skulde arve Faderens Adel; idet nu Kredsen, indenfor hvilken Valget skulde træffes, mere og mere indsnævredes, fordi Slægt efter Slægt ifølge Naturens Orden døde ud, men nye Slægter ikke kom til, maatte selvfølgelig Sandsynligheden for Ægteskab, og i Særdeleshed for frugtbart Ægteskab, stedse blive ringere. Det forekommer mig, at Hovedgrunden til den hele Forøgelse af Slægtdødeligheden maa kunne søges her, men hvorfor saa tale om „Forfald“! — Det directe Tab paa Tilgangssiden er endog i Virkeligheden 188 Slægter, idet den samlede Tilgang skulde have udgjort 263 Slægter, men kun var 75.

I mit sidste Indlæg udtalte jeg (S. 527) en Beklagelse af, at Dr. Bang ganske havde undladt at offre Tilgangen i Adelen en Del af sin Opmærksomhed, idet han derved var gaaet glip af en Opdagelse (den hæmmede Tilgangs overveiende Indflydelse), som sikkert fuldstændig vilde have vendt op og ned paa hans Bog. Dette sidste benægter nu Dr. Bang bestemt (F. F. S. 586 f.) og navnlig,

at det af mig fremdragne Materiale, om han havde havt det i Tide, vilde have bevæget ham til at stryge Ordet „Forfald“. Da hele hans Tilsvar med sin eensidige Fastholden ved Afgangssiden noksom viser, at han vedblivende kun har Øie for denne, skal jeg gjerne tage min Beklagelse tilbage og endog give Afkald paa videre Fortsættelse af denne Polemik, skjøndt jeg bestemt holder for, at hverken Dr. Bang eller nogen Anden nogensinde havde opdaget, at et muligt indenfor Adelen 1510—1659 tilstedeværende Forfald havde skilt den af med 13 Slægter, hvis ikke samtidig Adgangen udefra for 120 eller, rettere sagt, 188 nye Slægter var bleven spærret.

I A. F. skjæres den samlede Tilbagegang over een Kam; det er Adelens nære Giftermaal, store Børnedødelighed, uordentlige Levevis o. s. v., som volder det hele Tab. Det oversees rent, at dette først og fremmest hidrører fra en udebleven Tilgang, og derfor giver Bogen i sin Helhed et aldeles falsk Billede af Adelens Tilstand i det 16.—17. Aarhundrede. At de enkelte Undersøgelser ret høilydt tale imod Helhedsbilledet, bliver i mine Øine det bedste Vidnesbyrd om, med hvilken stor Omhu de ere udførte. Kun ved fuldstændig at forbigaae Tilgangslisterne, kunne de af mig fremdragne Afgangslister bruges til den Afstivning af Bygningen, som i F. F. er foretagen.

Den Anerkjendelse, der i F. F. (f. Ex. S. 589) ydes de af mig fremdragne Fortegnelser over den danske Adel — en Anerkjendelse saa ubetinget, at den endog, som Forf. selv skriver, har afholdt ham fra al Kritik[1]) — og

[1]) Naturligvis er netop derfor Kritiken der i samme Øieblik! I en Anmærkning ankes over, at jeg har medtaget Familierne Albertin og Lente, skjøndt de formentlig uddøde med Stamfædrene selv.

som er saa meget mere mærkelig, som det hele Tilsvar ellers har Form af en Fordømmelsesdom fra Begyndelsen til Enden, kommer mig høist overraskende, thi just paa disse Lister og deres Betydning for den egentlige Undersøgelse ventede jeg Hovedangrebet. Jo længere jeg i sin Tid syslede med dem, des mere klart stod det mig, ikke blot hvor mangelfulde de i sig selv maatte blive, men ogsaa, at de bragte Undersøgelsen ind i et galt Spor; thi i Virkeligheden er jo Adelens Medlemstal aldeles ikke afhængigt af Slægternes Antal; derimod er dette sidste, hvad Dr. Bang ogsaa fremhæver, ret afgjørende for Samtidens og Efterverdenens Opfattelse af Medlemsantallet, om end med Urette. Jeg skulde tro, at selv den kyndigste Forsker kun undtagelsesvis paa staaende Fod vil kunne besvare et Spørgsmaal om, hvorvidt denne eller hin større Slægt talte flere eller færre Medlemmer 1660 end 1560, hvorimod det i Reglen vil staae ham klart, om en Slægt paa et givet Tidspunkt lever eller ikke. — Og det er ikke saa mærkeligt, naar vi see, hvilket Indtryk en Slægts Uddøen alt gjorde paa Samtiden. I A.F. S. 9 citeres et Udraab af Fru Elsebe Krabbe i Anledning af, at den sidste Krognos lagdes i Graven: „Vort Fædrenériges Velfærd døer bort med slige Mænds Afgang". Selv om vi, ligesom sagtens Fru Elsebe, med vort Fædrene-

---

Jeg har dog gjort det med beraad Hu, uden derfor at ville paastaae, at det er rigtigt. Etatsraad Albertin havde 4 Sønner, de 2 døde spæde, for de to andre savnes Dødsangivelse. Jeg har derfor ment, at den Mulighed ikke var udelukket, at de, eller den ene af dem, kan have overlevet Faderen, skjøndt jeg i Mangel af andet Aar har maattet slutte Familien med Albertins eget Dødsaar. Slægten Lente bestod ubestridelig af 2 Slægtled, idet Frederik Lentes Børn overlevede deres Fader, men Familien synes ganske vist at være uddød med den ene af de adlede Brødre, Chr. Lente.

riges Velfærd nærmest tænker paa den danske Adels Velfærd, er Udraabet dog en stor Overdrivelse, thi igjennem 6 Slægtled, omtrent i 200 Aar, havde Slægten Krognos aldrig bestaaet af flere end en eneste Husstand, og kun en eneste Mand i hvert af disse Slægtled var bleven fuldvoxen. Om den Slægt uddøde eller fortsattes paa samme Vis, var for Adelen i sin Helhed ikke nær af den Betydning, som at Eiler Brockenhuus's 17 Børn døde strax efter Fødselen; men hvem andre end de allernærmeste Slægtninge vilde have opholdt sig ved disse sørgelige Kaar, om ikke den noksom bekjendte Trolddomssag var bleven knyttet dertil! Man vogte sig vel for at fæste Lid til slige Følelsesudbrud som Fru Elsebe Krabbes. Lyskander lader ogsaa Fru Birgitte Rosensparre synge:

Der boude min fader, Her Jens hed hand,
Aff all den slegt den enniste mand,
    Som fantis y Danmarcks rige.
Mand haffuer det agtet, Gud ved den sag,
Der haffuer ey verret nu mangen skøn dag,
    Tre mend aff slegten til lige [1]);

skjøndt samme Fru Birgitte havde baade en Fader og en Farbroder og selv to Brødre og tre Farbrodersønner, der alle blev voxne Mænd, og skjøndt Rosensparre-Slægten lige siden den Tid og til Lyskanders Dage havde blomstret i to forskjellige Linier [2]); men kun den ene Linie brugte Slægtnavnet Rosensparre, og Lyskander, som saa mange Andre, dømte kun efter Navnet. I en Slægttals-

[1]) Klavs Lyskander: Billeslægtens Rimkrønike ved H. Rørdam S. 26.
[2]) Jvf. Danmarks Adels-Aarbog XVI S. 371 ff.

Opgjørelse veier nu hvert Navn lige meget, skjøndt det for Adelen selv har en himmelvid forskjellig Betydning, om det f. Ex. er „Slægten“ Rask, — hvis hele Stamtræ bestaaer af Søren Gjødesen, hans Datter og hans Søn Iver Sørensen, Slægtens sidste Mand, — der er uddød, eller Slægten Ulfeld, som pludselig og uventet uddøde, idet der efter et Slægtled saa frodigt som faa, alene i Danmark 15 mandlige Medlemmer, af hvilke kun 5 døde i Barneaarene, og 19 kvindelige, fordelte i 4 forskjellige Linier, her i Landet kun fulgte et sidste Led paa 2 Døttre, der ovenikjøbet døde i spædeste Barndom. Sammenlign denne Slægts og mange andres bratte Død, just som de tilsyneladende trivedes allerfrodigst, med de mangfoldige andre, hvor Led følger efter Led, bestandig kun bestaaende af en eneste Husstand, og hvo formaaer saa at angive Regler for Slægters Liv og Død! Det skal nok vise sig, at de i F. F. i saa Henseende anstillede Forsøg have lidet eller intet med Virkeligheden at gjøre. Upaatvivlelig kan Statistiken med tilnærmelsesvis Nøiagtighed opgive, hvor frodigt Afkommet af 100 Ægtepar Nybyggere i en udyrket Egn efter 200 Aars Forløb vilde være blevet, men den vil neppe kunne give mindste Oplysning om, hvorledes dette Afkoms Nedstamning paa Mandslinien vil fordele sig mellem de 100 Par. Befolkningen kan være lige talrig, hvad enten alle 100 Slægter leve eller kun de 10. Om strax de 100 Par have efterladt sig 2 Sønner og 2 Døttre hver eller de 50 Par 4 Sønner, de 50 andre 4 Døttre, er for Afkommet i sin Helhed en ganske ligegyldig Sag, men for Slægtantallet et Spørgsmaal af største Betydning; thi dette vil i sidste Tilfælde strax i 2. Led være formindsket til det halve.

Man bør altsaa ikke lade sig skuffe af, at Adelsslægternes Tal tog af i det 16.—17. Aarhundrede; men før jeg fører Undersøgelsen tilbage paa dens oprindelige Plads: Adelens Medlemsantal, maa jeg dog henlede Opmærksomheden paa, at naar der i F.F. S. 583 gaaes ud fra, at der aldeles savnes Materiale til en Sammenstilling mellem Adelen og de øvrige Samfundsklasser i Tiden 1530—1679, saa er dette i altfald for Slægtdødelighedens Vedkommende ikke rigtigt. Hvad der behøves er nemlig ikke statistiske Opgjørelser for hele den Tids Borger- og Bondestand; jeg tillader mig at mene, at de her vilde have været ret ubrugelige, selv om de havde foreligget; thi den afgjørende Rolle, som Slægtafsondringen spiller i Adelens Tilværelse, gjør, at denne Stand ikke uden videre kan sammenstilles med andre. Hvad vi skulle have er genealogiske Optegnelser om et tilsvarende Antal Slægter udenfor Adelen, men med samme Slægtdeling som Adelens, og et saadant, her ganske fortræffeligt Materiale haves i afg. Provst J. Vahls mærkelige Værk: „Slægtebog over Afkommet af Christiern Nielsen, Borgmester i Varde o. 1500“. Værket er ganske vist ikke afsluttet og bliver det formodentlig nu efter Forfatterens Død heller aldrig, men til den foreliggende Brug kan det Udkomme meget vel anvendes som et afsluttet Hele. Man maa ikke af dette Værks Størrelse, 628 Sider stor Folio, ene fyldt med den reneste, usminkede Genealogie, lade sig forlede til den Tro, at samme Christiern Nielsen er Stamfader til en af vore aller talrigste og anseteste Slægter; hans Afkom var talrigt, men hans Slægt er omtrent saa lille som mulig, thi paa Sværdsiden uddøde hans Afkom alt med hans Søn, der kun efterlod sig en uægte Datter. Saa lidet mærkelig er Slægten, at dens

Historie er skreven i Bogens allerførste fem Linier; hele Resten handler om Afkom paa Spindesiden. Pladsen tillader destoværre ikke her at gjengive disse Spindelinier i sædvanlig Stamtavleform, og blot ved en Optælling at udrede deres enkelte Sværdlinier af et saa stort, i sædvanlig Bogform foreliggende genealogisk Værk er et ligesaa vildsomt som besværligt Arbeide. Jeg har dog forsøgt derpaa for de 7 første Slægtleds Vedkommende, altsaa det 16. og 17. Aarhundrede igjennem, og skal her blot give en sammentrængt Fremstilling af Resultatet, særlig da jeg kun tør svare for dets Nøiagtighed i Hovedsagen. Slægten i 1. Led, altsaa Christiern Nielsens egen, uddøer, som sagt, i 2. Led, men her indgiftes 3 nye Slægter, af hvilke 1 uddøer i 3., 1 i 5. Led og 1 lever den Dag i Dag. I 3. Led indgiftes 6 nye Slægter, der alle uddøde før 7. Led. I 4. Led tilkomme 10 Slægter, af disse uddøde 7 før 7. Led, 2 i selve 7. Led og 1 lever endnu. I 5. Led indgiftes 16 nye Slægter, af hvilke 4 uddøe før 7. Led, 10 i og efter dette og 2 leve i Nutiden. I 6. Led tilkomme 28 nye Slægter, deraf uddøe 12 i 7. Led, 12 efter 7. Led, medens 4 leve, og endelig indtræde i selve 7. Led 44 nye Slægter, af hvilke 8 leve. Af de ca. 87 Slægter, som vare til af Christiern Nielsens Afkom ved 7. Led, altsaa om Aar 1700, ere nu kun 16 i Live[1]), 18 af 100; af de i Adelsmandtallet 1655 nævnte 138 Slægter leve de 34, altsaa 25 af 100.

En nærliggende Indvending er, at fordi Afkommet af selve den Person, der ægtede en kvindelig Ætling af Christiern Nielsen, er uddød, kan hans Slægt meget godt

[1]) Af disse 16 burde endda omtrent Halvdelen, de 7, udgaae som nu helt eller delvis — adelige (Hauch, Benzon, Berregaard, Bornemann, Vedel og i Sverig Oelreich og Ingelotz).

være i Live, idet der ikke blot kan leve Afkom af hans Brødre, Farbrodersønner osv., men endog af ham selv i et tidligere eller senere Ægteskab udenfor Christiern Nielsens Afkom; men denne Indvending taber sin Betydning, naar det erindres, at det selv samme kan gjælde om hele Adelens Slægttilgang. Den bestaaer jo ogsaa i, at en enkelt Person løsrives fra sin egen Familiekreds og hensættes i Adelen, saa Vilkaarene ere i det Stykke ganske ens. Det er først i den allernyeste Tid, at man er kommen ind paa den rent forkastelige Uskik at optage hele Slægter ad Gangen i den danske Adel, og det har derfor ingen Betydning i denne Undersøgelse, som i intet Tilfælde rækker længere ned end til 1860. Men ellers kan naturligvis Christiern Nielsens samlede Afkom ikke regnes for en Art Adelssamfund, der paa alle Punkter uden videre lader sig jevnstille med den egentlige Adel, dertil er Oprindelsen og Tilgangens Størrelse altfor forskjellig. Et ganske ensartet Materiale opnaaede man først ved at sammenligne Christiern Nielsens Slægtebogs Indhold med Fru Lisbet Bryskes, som er ordnet efter ganske det samme Princip, tagende sit Udgangspunkt fra de saakaldte gamle Lunger's sidste Slægtled, ved Aar 1470, hvis Afkom saa forfølges baade i Mands- og Kvindelinierne. Hvor interessant en saadan Sammenstilling end vilde være, skal jeg dog ikke her fordybe mig i den. Den ovenstaaende korte Mundsmag har tilstrækkelig godtgjort, at Slægtdødeligheden i den høiere Borgerstand i det 16.—17. Aarhundrede sandsynligvis snarere var større end mindre end Adelens. Forøvrigt vise de i de ovenberørte Slægtled af Christiern Nielsens Afkom forekommende Slægtnavne: Jacobæus, Veile, Buch, Ægidius, Hegelund, Aale, Klyne, Skrædder, Riber, Hemmet, Ame-

rinus, Worm, Vedel, Skriver, Søhane, Guldsmed, Bording, Lime, Høst, Clementin, Broberg, Foss, Stefanius, Drachard, Stub, Struck, Grum, Thancke, Tisdorf, Holst, Hauch, Witack, Damphius, Hammer, Keitum, Rindum, Vinding, Scavenius, Hutfeld, Burchard osv., osv., at Flertallet af de paagjældende Slægter virkelig ere fuldstændig uddøde og Navnene forsvundne; og da jeg i mit forrige Indlæg (S. 542) skrev: Hvor ere nu alle de Officeersfamilier henne, hvis Navne fylde vore Militair-Etater fra forrige Aarhundrede, — mente jeg mig ikke udsat for den Misforstaaelse, at de nu skulde florere i bedste Velgaaende i alskens civile Stillinger. Nei uddøde eller i hvert Fald forsvundne fra vor Synskreds ere de. Og nu Patricierne, de store Mænd i Kunst, Videnskab, Literatur, Industri, Handel osv., ogsaa dem gjælder det, at det ikke blot er Positionen, der er gaaet tabt. Hist og her lever der naturligvis Efterkommere af en berømt Mand, men for langt de fleste gik Slægten hurtigere i Graven end Berømmelsen (jvf. van Mandern, Krock, Wiedevelt, Thorvaldsen, Steenwinkel, Harsdorff, Holberg, Ewald, Wessel, Kuhlau, Weyse, Colbjørnsen, Classen, Ryberg, Peschier, Duntzfelt, osv., osv.) [1]).

Hvis en Genealog havde kastet sig over den Opgave at undersøge Adelens Til- og Afgangsforhold, vilde han sikkert sidst af Alt være tyet til en Sammenligning mellem Adelen og en hvilkensomhelst Helhedsbefolkning. Han, som bestandig har syslet med Slægtafsondringen,

---

[1]) For Geistlighedens Vedkommende er jeg mindre sikker i min Sag. Denne Stands skiftende og mangelfulde Brug af Slægtnavne i tidligere Tid gjør det vanskeligt at danne sig et Skjøn om Slægtdødeligheden uden en vidtløftig og besværlig Undersøgelse.

vilde paa Forhaand vide, at et Samfund som Adelen, i hvilket Slægtfordelingen spillede den allerstørste Rolle, maa være helt andre Formerelsesvilkaar undergiven end den øvrige samlede Befolkning. Ikke blot det uægte Afkom, men ogsaa Afkommet af Døttre, der giftede sig udenfor den danske Adel, kom ikke denne tilgode, og i det Tidsrum, som her er Tale om, var det ikke sjældent, at en adelig Jomfru „skikkede sig ilde“, det vil sige: avlede Børn med en Uadelig, være sig i eller udenfor Ægteskab, hvorimod Adelsmanden saa godt som aldrig giftede sig under sin Stand, fordi Børn af en saadan Forbindelse ikke henregnedes til Adelen og ikke kunde arve Faderens Jordegods. Men Dr. Bang er ikke Genealog, han sammenstiller koldblodig (A. F. S. 8) den hele Folkemængde fra 1655 til Nutiden, ikke engang med den hele Adel i den samme Tid, men kun med Medlemstallet af et vist bestemt, stedse aftagende Antal — fra 100 nu dalet til 20 — af dens Slægter, og da det befindes, at den første er bleven flere Gange fordobblet, medens det sidste er aftaget med Halvdelen, hedder det: „at en saadan Aftagen vidner om sygelige Tilstande hos Adelen, derom kan der fornuftigvis ingen Tvivl være“. Jo, visselig er der Tvivl herom, thi denne Sammenstilling er nøjagtig lige saa falsk, som da Adelens hele Slægttal 1536 blev sammenstillet med — to Trediedele af Adelen 1660. Hvor skal et Tal af Slægter, der som alt Levende er underkastet Forgængelighedens Lov, men fuldstændig er afskaaren fra al anden Tilgang end sin egen ægteskabelige Frugtbarhed — det stemmer særdeles godt med den ovennævnte Gjennemsnitsafgang af 29 i 50 Aar af hvert 100 Slægter, at Slægttallet er sunket fra 100 i 1660 til 20 i 1897 — kunne hamle op med det

store Samfund, der besidder en ustandselig Fornyelses- og Forøgelsesevne igjennem sin uafbrudte Strømning til og fra af Slægter og Individer, hvor Krig, Pest, Nød og Elendighed kun forbigaaende kunne sætte sig Spor, netop fordi Adgangen staaer aaben for Alle, dette Samfund, hvor hvert eneste Barn, der fødes, være sig ægte eller uægte, Mandkjøn eller Kvindekjøn, tæller med, ligesom dets Afkom atter vil blive talt med! Hvis de 100 Slægter 1660 gjennemsnitlig havde talt 20 Medlemmer af begge Kjøn, skulde de altsaa i Øieblikket enten leve alle 100 og hver tælle mindst 80 à 160 Medlemmer, eller ogsaa skulde de 20 Slægter, der nu leve, for Øieblikket gjennemsnitlig tælle 400 à 800 Medlemmer hver. Peg mig en eneste saadan Slægt ud i det ganske Land, hvem der kan! Selv Slægten Bang, der dog er et Vidunder i Retning af Talrighed, turde her komme til kort.

Spørgsmaalet „Forfald eller Ikke Forfald“ kan løses paa en langt simplere Maade end gjennem de henved 50 forskjellige Tabeller, som findes i A. F. og F. F. og med et adskilligt ringere Arbeide, end maaske de fleste af disse have kostet. Maaden er saa simpel og nærliggende, at den muligvis netop derfor er bleven overseet, saameget mere som Forfaldet fra først af synes at være bleven regnet for en given Ting. Det er en simpel Optælling af Adelens Medlemsantal i hvert enkelt Slægtled, først og fremmest i den paagjældende Periode, men helst ogsaa en længere Tid før og efter; om ikke af den hele Adel, saa dog et større Tal af dens Slægter. Jeg skal her give et Par Prøver.

Da det formodentlig er Meningen, at Forfaldet var en snigende Sygdom, der tærede paa samtlige Slægter, hvad enten de helt bleve dens Offre eller overlevede Sygdommen, kan jeg begynde med de nulevende 20 Slægter, der ere tilbage af Adelen 1400, men af disse have dog de 8 — Ahlefeldt, Grubbe, Gyldenstierne, Moltke, Rantzow, Reventlow, Thott og Walkendorff — til lange Tider været Danmark fremmede i Fortid eller Nutid, og jeg vil derfor holde mig til de 12 andre, der enten uafbrudt have været danske eller først i dette Aarhundrede ere blevne adskilte fra deres gamle Fædreland. For disses Vedkommende har jeg optalt Antallet af Medlemmer — for Nemheds Skyld dog kun af Mandkjøn, som det ogsaa her særlig kommer an paa — i de sidste 13 Slægtled, der nogenlunde skulde svare til de i Tiden 1400—1800 fødte. Det er selvfølgelig de i genealogisk Henseende samtidige, til samme Slægtled fra Stamfaderen af hørende Medlemmer, der sammentælles, skjøndt de ikke altid blot tilnærmelsesvis ere jevnaldrende i Aar. I chronologisk Henseende kunne Slægtled jo ofte mærkelig forrykkes, ikke blot i den enkelte Slægts forskjellige Linier, men endog indenfor den samme Husstand, idet den ældste Søn, særlig hvor Faderen er flere Gange gift, godt kan være 33 Aar ældre end den yngste. Forrykkelsen kan blive saa betydelig, at t. Ex. i Bille Ætten Greve Preben Bille-Brahe, † 1857, hører til samme Slægtled som Premierlieutenant Holger Bille, † 1727 [1]), men saa stor en Forrykkelse er naturligvis en enestaaende Undtagelse. For at begrændse disse Tidsafvigelser til det mindst mulige i Tiden 1510—1659, er hverken Fortid eller Nutid taget til Udgangspunkt, men det Led af hver

[1]) Knud Bille til Billeskov, Høibygaard og Kjærsgaard, gift 1575

Slægt, hvis Fødselsaar stod Aaret 1600 nogenlunde nærmest, er stillet i een Række, og de tre nærmest foregaaende og det efterfølgende Led ere henregnede til Forfaldstiden, altsaa de, hvis Fødsler begynde omtrent 1500, 1533, 1567, 1600 og 1633, og disse ere i den efterstaaende Oversigt trykte med fede Tal. Jo fjernere Leddene komme fra Aar 1600, desto ujevnere blive de selvfølgelig i Tidsfølge. Den nederste Talrække tæller saavel Oldinge som nyfødte Børn, og der maa ikke lægges for megen Vægt paa den, da dens Udvikling end ikke i Retning af Fødsler, langt mindre af Ægteskab, er afsluttet. Det store Tal angiver de mandlige Medlemmers Tal, det mindre hvormange af disse, der have efterladt sig ægtefødt Afkom. En paabegyndt Sondring imellem dem, der døde som Børn, og dem, der bleve Voxne, maatte destoværre opgives paa Grund af de altfor ofte manglende Fødsels- og Dødsdata, ligesom Stamtavlernes „død ugift“, „død ung“ eller „død lille“ ere høist elastiske Begreber og ofte et af senere Tider tilsat Udtryk for, at man intet vidste om den paagjældende Person, som desuagtet godt kan være bleven gammel og graa.

med Hilleborg Gyldenstierne.

Henrik Bille, † 1655, g. 1616.	Holger Bille, † 1638.
Knud Bille, f. 1627, † 1684, g. 1653.	Steen Bille, † ca. 1660, g. 1642.
Axel Bille, f. 1659, † 1739, g. 1704.	Holger Bille, f. 1643, g. 1668.
Henrik Bille-Brahe, f. 1709, † 1789, g. 1766.	Christian Frederik Bille, f. 1671, † 1749, g. 1694.
Preben Greve Bille-Brahe, f. 1773, † 1857.	Holger Bille, † 1727.

Kun dødfødte Sønner og Børn uden angivet Kjøn ere ikke medregnede. Den øverste Talrække er Tiden nærmest efter Aar 1400.

Banner-Høeg[1]).	Bille[2]).	Brockenhuus.	Holck.	Huitfeldt.	Juul.	Muur-Kaas.	Krabbe[3]).	Rosenkrantz.	Skeel.	Urne.	Vind.	Ialt.
4 4	8 6	1 1	1 1	4 3	1 1[4])	2 2	4 1	10 6	7 1	1 1	1 1[4])	44 28
7 4	14 7	1 1	1 1	3 2	1 1	2 1	6 4	15 10	6 2	2 2	1 1[4])	59 36
18 6	25 7	4 3	4 2	4 3	2 1	1 1	9 3	22 10	5 3	3 2	2 1	99 42
9 5	29 8	13 5	4 4	4 2	1 1	2 1	9 4	23 7	6 3	12 5	3 2	115 47
10 6	33 15	16 8	5 2	6 4	2 2	7 5	18 7	19 11	3 2	12 7	4 3	135 72
17 8	35 12	20 7	6 3	10 3	7 3	11 4	23 5	26 8	8 3	18 9	7 4	188 69
29 10	39 11	19 7	9 2	7 4	15 5	16 8	10 4	27 9	12 3	28 10	11 5	222 78
27 5	33 9	18 4	6 5	5 1	13 4	30 11	12 2	31 9	11 6	20 7	18 6	224 69
14 4	18 9	12 4	23 6	7 4	9 3	33 11	4 2	23 8	20 4	20 5	17 7	200 67
7 1	14 4	14 5	22 6	12 5	13 3	33 9	4 1	26 5	6 3	10 1	12 2	173 45
2 1	12 8	6 4	18 5	12 5	5 4	26 5	7 2	10 5	8 3	2 1	5 3	113 46
2 1	13 8	11 3	10 7	7 4	8 2	12 8	8 5	15 7	12 6	3 1	11 3	112 55
3	13	12 5	10 4	12 5	3 2	25	5	23 5	13 7	1	6 2	126 30

Høist mærkværdigt! Disse Slægter befinde sig gjennemgaaende i numerisk Henseende aldeles fortræffeligt i Forfaldsperioden; deres samlede Medlemsantal viser en uafbrudt Stigning i hele denne Tid, fra 115 til 224, hvilket

[1]) Den i Danmarks Adels Aarbog 1885 S. 33 angivne Forbindelse imellem Linierne Banner og Høeg lader sig ikke ret vel forlige med Liniernes Tidsfølge; Linien Banner er derfor her rykket et Led opefter.

[2]) Den legitimerede Linie indbefattet.

[3]) Den Slægt fra Østergaard.

[4]) Kan ikke historisk eftervises, men Slægten levede ved Aar 1400 eller før.

sidste Tal, det høieste i hele Rækken af de 400 Aar, falder sammen med Enevældens Indførelse. Lad være, at den øverste Halvdel af disse Tal, de første 5—6 Rækker, nærmest er et Udtryk for vort Kildemateriales voxende Fuldstændighed, jeg skal selv være den Første til at indrømme dette for det egentlige Mandtals Vedkommende, saa have vi nu engang ikke andet at dømme efter end dette Materiale, og forøvrigt viser den mindre Talrække næsten ganske det samme lyse Billede, og den er ganske sikkert langt mere fuldstændig helt igjennem; thi at ret mange Husstande, baade Forældre og Børn, i Adelen 1400—1550 skulde være sporløst forsvundne af vore Slægtebøger og øvrige Kilder er ikke nær saa sandsynligt, som at disse mangle Oplysning om adskillige i den tidlige Ungdom bortdøde Medlemmer. Endelig tale Efterretningerne fra Tiden efter 1660 ogsaa høilydt, og deres Fuldstændighed er der, takket være Kirkebøger, Familieoptegnelser og flittige Genealogers Arbeide, ingen Grund til at paaklage. Disse Slægter blomstre ikke nær saa frodigt efter 1660 som før. Naturligvis kan man paastaae, at naar disse 12 Slægter i et Slægtled til det følgende var voxet fra 188 til 222 Medlemmer, saa skulde de i det næstfølgende stige til 261, saa at det alt er et Forfald, at de kun steg til 224. En Slægtforsker vilde dog aldrig reise den Indvending, som kunde være træffende nok for en Helhedsbefolkning, men som ikke 1 af 100 Slægter i Længden kan staae for.

Nu er der imidlertid i F. F. S. 606 opstillet en Theorie om, at Slægter af over 200 Aars Ælde skulde være i Besiddelse af en større Modstandskraft end yngre Slægter, og Tilhængere af denne Theorie, om de findes, ville sagtens reise denne Indvending, at de ovennævnte 12

Slægter netop ere af disse særlig udrustede Slægter og derfor give for lyst et Billede af Adelens Tilstand. Hertil er imidlertid at bemærke, at den oven fremsatte Opgjørelse afgjort taler imod denne Theorie, ialtfald forsaavidt de mandlige Medlemmers Antal skal kunne afgive en Maalestok for Modstandskraften; thi saavidt vi kunne maale, havde alle disse Slægter i Forfaldsperioden en Ælde af 1—200 Aar, efter den samme Theorie netop en høist kritisk Alder, men som her yttrer sig i en sprudlende Livskraft, som først senere taber sig, stik mod Theorien. Imidlertid skal jeg gjerne forlægge Prøven til de uddøde Slægter, idet jeg først tager sex gamle Slægter, som selve Dødsengelen har peget ud til mig, idet den har nedmeiet dem alle sex i Tiaaret 1760—69, og derefter de sex større Slægter, som uddøde nærmest efter Aar 1660, alle i de følgende 20 Aar.

Pors.	Friis af Vadskjærgaard.	Krag.	Kruse.	Marsvin.	Ulfeld.	Ialt.	Krafse.	Urup.	Lunov.	Skade.	Sandberg.	Quitzow.	Ialt.
2 2	1 1	1 1	1 1	1 1	9 6	15 12	1 1	4 1	4 2	″	1 1	2 1	12 6
3 1	1 1	1 1	1 1	1 1	5 3	12 8	1 1	2 2	5 1	″	4 2	4 2	16 8
6 2	2 1	1 1	1 1	1 1	11 6	22 12	3 1	6 2	3 1	1 1	4 3	10 3	27 11
5 2	1 1	1 1	3 3	1 1	8 7	19 15	2 1	3 2	2 2	1 1	7 5	7 1	22 12
4 1	4 2	4 3	11 5	2 1	17 7	42 19	2 1	7 2	5 1	6 2	5 1	3 1	28 8
2 2	8 4	11 4	7 4	3 2	11 5	42 21	6 3	4 2	1 1	4 2	5 3	6 3	26 14
5 2	6 4	10 4	14 5	4 1	20 6	59 22	3	4 1	5 2	8 2	12 2	10 3	42 10
2 1	9 3	16 6	11 5	9 2	29 7	76 24	″	3	4 1	6	1	6	20 1
1 1	11 1	16 1	12 3	3 1	17 2	60 9							
	3 1	1	4	5	2	15 1							

Selv disse til Døden viede Slægter afgive nærmest det samme Billede som de foregaaende 12. For de første sex Slægters Vedkommende er det aldeles det samme som ovenfor: gjennem hele den saakaldte Forfaldstid en Stigning af saavel det samlede Medlemstal som de frugtbare Ægteskaber, og selv for de sidste sex mærkes Forfaldet egentlig først i selve det Slægtled, hvori de brat bortrives.

Disse 24 Slægter talte, forsaavidt de levede, hver gjennemsnitlig i hvert Slægtled henholdsvis: 3, 4, 6, **6**, **8**, **11**, **13**, **14**, 14, 11, 9, 9 og 10 Medlemmer, og deraf fortsattes Slægten gjennemsnitlig af 2, 2, 3, **3**, **4**, **4**, **5**, **4**, 4, 3, 4, 5 og 2. Skulde der næres Tvivl om Rigtigheden af dette Billede af Adelens numeriske Tilstand i det 16. —17. Aarh., foreligger der jo i de udkomne Bind af Danmarks Adels-Aarbog Materiale nok til yderligere Optællinger. Man begynder blot forfra efter Alfabetet med Slægterne Abildgaard, Akeleye, von Andersen, Arenfeldt o. s. fr.; næsten overalt ses det samme Forhold som ovenfor. Og man vil ikke undgaae at lægge Mærke til, af hvor paafaldende faa Traade en Slægts Livssnor er spunden, endog gjennem Aarhundreder. Det er en nærliggende Fornuftslutning, som er udtalt i A. F. (S. 4), at var en Slægt saa faatallig, at en Krig eller en Epidemi, kunde blæse dens Livslys ud, saa har dens Leveevne sikkert ikke været saa stor, at den havde kunnet bære Slægten frem over ret mange Aartier, og i F. F. S. 605, at jo flere voxne Mænd i Slægten, des flere Muligheder for at føre Slægten videre, men den rimer mærkelig nok kun daarligt med de virkelige Forhold; thi for det første forplantes alle disse Slægter gjennemsnitlig hver høist af 3—4 Medlemmer, saa at det første det bedste Uheld

kunde blæse deres Livslys ud paa hvilketsomhelst Tidspunkt, og de have dog alle levet ikke blot gjennem Aartier, men gjennem Aarhundreder, og for det andet er det høist almindeligt, at en Slægt pludselig døer ud, naar den gjennem sine Medlemmers Talrighed skulde synes aller bedst sikkret (jvf. Friis, Krag, Kruse, Ulfeld, Skade, Sandberg, Quitzow og mange andre). Det eneste visse er, at der bestandig vil døe et vist Antal Slægter ud i hvert Aarhundrede, og at derfor enhver Adel er dødsdømt, hvis den ikke i Tide faar Tilgang af nye Slægter; men dette har aldeles intet med Forfald at gjøre, ialtfald ikke med det Forfald, som Dr. Bang har syslet med.

Jeg kunde egentlig slutte her, men der paatales i F.F. foruden den ovenberørte slemme Misforstaaelse, hvis Rigtighed jeg saameget lettere har kunnet erkjende, som den aldeles ikke har forrykket mit Hovedresultat: Tilgangens alt overveiende Betydning, adskillige andre, som jeg meget bestemt maa frafalægge mig. Det hedder S. 587: „Til at begynde med har Thiset paa en besynderlig Maade misforstaaet et andet Ord paa Titelbladet, Ordet „gammel“. Han har ikke opfattet, at jeg, naar jeg talte om den gamle Adel, dermed har ment Adelen i en vis ældre Periode (in casu 1530—1679) i Modsætning til den moderne Adel, Adelen ved det 19. Aarhundredes Slutning. Han har ikke forstaaet, at jeg til den gamle Adel med koldt Blod og uden Samvittighedsskrupler har medregnet og for at være konsekvent har maattet medregne en Slægt som t. Eks. Slægten Oldeland, der ved Periodens Begyndelse var en ganske overordentlig ny Slægt osv.“ Det er aldeles ubeføiet, at Dr. Bang her sigter mig for

Misforstaaelse. Dr. Bang har i A. F. i den allerførste Opgjørelse af Adelen 1660 vraget en Trediedel af dennes Slægter med den udtrykkelige Motivering, at de ere for nye. Da denne Trediedel paa det allernærmeste svarer til Antallet af de 1550—1660 tilkomne nye Slægter, er det en aldeles logisk Slutning, at der i A. F. er krævet en Ælde af 110 Aar, før en Slægt er henregnet til gammel dansk Adel, men jeg skriver udtrykkelig, at Dr. Bang har stillet denne Fordring „bevidst eller ubevidst", og længere henne, S. 537, skriver jeg endvidere herom: „Men denne Anvendelse af Ordet „gammel Adel" er sagtens ny for Dr. Bang, ligesom den er det for mig selv; kun et Øieblik var han inde paa dette Spor, da han (S. 6) sigtede Adelsmandtallet 1655, men siden har han vistnok aldeles tabt det af Syne og er vendt tilbage til den tilvante Betragtning af Ordene „gammel" og „ny", nemlig at Adelen før 1660 i sin Almindelighed er den „gamle Adel" og den efter 1660 tilkomne den „nye Adel". — Hvorledes Dr. Bang herefter kan paadutte mig en Misforstaaelse som ovenfor, er mig ganske ubegribeligt, ligesaa ubegribeligt, som at Dr. Bang, efter i en Opgjørelse af Adelen 1660 til Sammenligning med Adelen 1536 at have vraget bl. a. den berømte Hr. Johan Rantzows Efterkommere som for ny indvandrede, skjøndt de da i 3 Slægtled havde været bosat her i Landet, eiet frit Jordegods, giftet sig ind i den danske Adel, gjentagne Gange havt Sæde i Rigens Raad, kort sagt paa enhver mulig Maade været knyttede til den danske Adel, saa i Opgjørelsen 1536 medtager og „for at være konsekvent har maattet medregne" den 1525 opdukkende Slægt Oldeland. Vrages de nye Slægter 1660, maa man i lige Maade vrage de nye Slægter 1536 eller omvendt; hvis

ikke Sammenligningens Resultat skal blive et Selvbedrag. En Paastand om, at Erik Munk til Hjørnes fjortenaarige Adelsskab skal regnes for gammel Adel, blot fordi dette kortvarige Adelsskab ligger i det 16. og ikke i det 19. Aarh., er for øvrigt lige saa vel funderet, som en Paastand om, at en 14 Aars Dreng fra det 16. Aarh. nu maatte være at regne for en 300aarig Olding.

Saa hedder det videre i F. F. S. 600 f. i Anledning af en der fremsat Overlevelsestavle: „Thiset har været lidt inde paa det samme. Men med den underlige Mangel paa Forstaaelse af, hvad det egentlig er, det kommer an paa, som gaar igen i hele hans Undersøgelse, har han vendt Spørgsmaalet paa Hovedet. Han har spurgt om, hvor stor en Brøkdel af de paa de 4 Tidspunkter 1400, 1536, 1655 og 1897 eksisterende Slægter der ikke i den følgende Tid opnaaede en Alder af 110 Aar eller derover — men allerede havde levet i mindst 110 Aar. Han finder da, at medens i Aaret 1400 .... endmindre er uddød. — Som om det havde den allermindste Smule med Spørgsmaalet om Adelsslægternes Levedygtighed at gøre!“ — Ja, hvad veed jeg det! Men Dr. Bang selv veed det, thi alle de efterfølgende Sider i hans Tilsvar dreie sig netop om at paavise, hvilken Indflydelse en Slægts Ælde har paa dens Levedygtighed. Ogsaa her er det Betydningen af Ordet „gammel“, hvorom vi ere uenige. Jeg anseer en nulevende Slægt, der tæller 6 Slægtled, for ældre end en 1620 levende Slægt paa kun 2 Slægtled, han omvendt. Jeg maaler i en Undersøgelse af, hvormange „gamle“ Slægter Adelen til forskjellig Tid har talt, tilbage i Tiden, idet jeg gaaer ud fra, at en høi Alder er en Egenskab, der er erhvervet, og ikke en, der skal erhverves; Dr. Bang vil, at der skal maales frem i

Tiden, hvilket upaatvivlelig ogsaa vilde være ganske interessant, særlig i det ovenstaaende Regnestykkes sidste Led: Adelen 1897 og hvormange af dens Slægter, der vil leve i det Herrens Aar 2007. Men det Regnestykke duer jeg mindst af Alle til at udføre, da det efter min Opfattelse er aldeles uberegneligt; jeg tør end ikke udtale nogen sikker Mening om, hvormange af de Aar 1800 levende Adelsslægter der endnu 1910 vil være i Live. Forøvrigt skal Dr. Bang have fuldkommen Ret i, at Tallet af gamle Slægter paa et givet Tidspunkt maa staae i en vis Forbindelse med den større eller mindre Tilgang paa et vist tilsvarende Tidspunkt i Fortiden. At de gamle Slægters Tal fra 13 Procent Aar 1400 var voxet til 58 i 1536, 60 i 1655 og 70 i 1897, beviser ikke, at der har været en uafbrudt Stigning. Ligesom det sidste Tal staaer i Forbindelse med den store Tilgang af nye Slægter i 1776—78, saaledes maa ogsaa den aftagende Tilgang i Tidsrummet 1510—1660 have trykket Tallet af gamle Slægter i Tidsrummet 1620—1770 føleligt ned.

Og her fik saaledes Dr. Bang selv omsider Øie for Tilgangens Betydning![1])

---

[1]) Dr. Bang, der Gang efter Gang foreholder mig formentlige Misforstaaelser, har mærkelig nok ikke taget sig iagt for selv at gjøre sig skyldig i en Misforstaaelse. Jeg havde i en Anmærkning (S. 538) rettet en Henstilling til Historikerne i Almindelighed om, bl. A. af Hensyn til Personregistrene, saa vidt muligt at undlade forsætlige Forandringer i Slægtnavnes Stavemaade, hvilket Dr. Bang i den Grad har misforstaaet, at han mener at redressere denne Henstilling ved at paapege nogle ganske ufrivillige Uovereensstemmelser, som have indsneget sig i mine Navnefortegnelser (Juell — Juel, Skjernov — Skiernov osv.). Disse Uovereensstemmelser ere naturligvis mindre Vidnesbyrd om, at min Stavemaade af Adelsnavne er „den rene Inkonsekvens", end om Vanskeligheden ved at levere

Allerede Directeur Rubin har i sin Anmeldelse af „Den gamle Adels Forfald“ (Hist. Tidsskr. 7. I. 216 ff.) udtalt, at Dr. Bangs „egen Statistik, egne Samlinger og Beregninger snarere paavirke En imod end for, hvad han vil godtgjøre. Hvis der slet ikke havde været Tale om noget „Forfald“, hvis det ikke var det, „der skulde bevises“, maatte ethvert Menneske antage, at alt tværtimod var fortræffeligt i Adelsstanden. Den umiddelbare Betragtning af Forfatterens Tal vidner imod ham, og der skal stærke Data til fra de andre Samfundsklasser — hvem Bevisbyrden paahviler — for at vi skal tro paa, at de ere trivedes bedre end Adelen“. Hvad den erfarne Statistiker her skarpsindigt har læst ud af Dr. Bangs egne Tabeller, falder paa det Nøieste sammen med de Resultater, hvortil jeg ad mere lige Vei end disse Tabeller er kommen. Det er en ganske naturlig Ting, at der i Adelen som i andre Stænder i et vist Tidsrum uddøer et vist Antal Slægter — i 50 Aar om ved 30 af 100 —; men kommer der ikke mindst lige saa mange nye i Stedet,

---

en dadelfri Correcturlæsning, hvilken Vanskelighed Dr. Bang formodentlig selv har gjort Bekjendtskab med, om ikke andetsteds saa i sin egen Doctordisputats, og som særlig har gjort sig gjældende, hvor Talen var om 16 Sider ene fyldte med Navne, der hvert blev gjentaget paa 2, 3, 4 forskjellige Steder. Da Dr. Bang som en Modsætning til min Inconseqvents fremhæver sit „System“, maa det være mig tilladt at paapege, at dette System visselig heller ikke er lydeløst. Det forandrer „Juel“, „Thott“, „Gøye“ eller „Gjøe“ til „Jul“, „Tot“, „Gø“ osv., men bibeholder „Reedtz“, „Quitzow“, „Bülow“, „Gersdorff“ osv. Den tydske Slægt Spiegel, som i Danmark kaldtes „Speil“, staver Dr. Bang „Spegel“. At Dr. Bang, der forsætlig slaaer „Juel“ og „Juul“ sammen til „Jul“, finder det særlig stødende (A. F. S. 3), at Fr. Barfod, sikkert ganske uforsætlig, er kommen til at skrive „Bildt“ for „Bild“, minder om den gamle Lignelse om Bjelken og Splinten.

maa Slægtantallet selvfølgelig falde. I det oftnævnte Tidsrum 1510—1660 skulde Adelen normalt have havt en Tilgang af 263 Slægter, medens den kun fik 75. I Sammenligning med dette betydelige Tab paa Tilgangssiden, spiller det en ganske underordnet Rolle, at den normale Afgang i samme Tidsrum, 159 Slægter, steg til 172, især da denne Stigning ogsaa synes at kunne henføres til den hæmmede Tilgang, gjennem dennes Indflydelse paa Adelens særegne Formeringsvilkaar. Der er saa meget mindre Anledning til at tale om Degeneration, som de enkelte Slægters Medlemstal, efter alle Julemærker at dømme, ganske har været paa Høiden med de øvrige Forhold, som ellers have forskaffet dette Tidsrum Navnet: Adelsvældens Tid.

Idet Dr. Bang gik ud fra, at „Forfaldet“ i Adelen i det nysnævnte Tidsrum var en given Sag, og derfor kun satte sig til Opgave at eftervise dette „Forfalds“ Ytringer og Virkninger, gik han glip af den for den hele Undersøgelse høist afgjørende Opdagelse, at der for Slægter som for de enkelte Individer er en vis, endog meget betydelig Dødelighed, der maa kaldes ganske normal, fordi den bestandig har gjort sig gjældende. Idet han forsømte at undersøge Adelens Tilgang fra Omverdenen da, før og efter, forblev han hildet i den falske Forestilling, at den hele nedadgaaende Bevægelse i Adelens Slægtantal fra Reformationstiden til Enevælden skyldtes et legemligt og sjæleligt Forfald blandt Adelens Medlemmer, hvad kun kunde bestyrkes ved de ganske misvisende Sammenstillinger, han strax kom for Skade at anstille, dels mellem Adelen 1536 og Adelen 1660, dels — uden Øie for Slægtdelingens særegne Betydning for Adelens Udvikling — mellem Adelen og Helhedsbefokningen efter 1660. Havde

han havt det samme skarpe Øie for Manglerne ved Tilgangen som for Manglerne ved Afgangen i Adelen, vilde hans Arbeide sikkert være bleven forholdsvis epokegørende i vor Adelshistorie, medens nu dets Resultater i Hovedsagen, frygter jeg, lettere kunne overvurderes end undervurderes.

I sit Tilsvar paa mit første Indlæg er Dr. Bang imidlertid end ikke kommen til Erkjendelse af, at enhver Undersøgelse af Adelens Afgangsforhold uden en tilsvarende Hensyntagen til Tilgangssiden kun kan føre til — Misforstaaelser, og derfor er ogsaa dette hans Tilsvar efter mit Skjøn nærmest blevet fortiter — in modo.

Anmeldelser.

Pontus E. Fahlbeck: Sveriges Adel. Statistisk Undersökning öfver de i Riddarhuset introducerade ätterna. Första delen. Ätternas demografi. Lund (Göteborg). 1898. (574. 8°.)

Vor Tid er paa det rene med, at Statistik er et væsentligt Hjælpemiddel for den historiske Forskning, og ikke faa af de nulevende nordiske Historikere have taget den i deres Videnskabs Tjeneste. Idet den benyttes til Undersøgelse og Skildring af Landets og Folkets Tilstand i henfarne Tider, bliver dernæst den demografiske Part af Statistiken af størst Betydning, fordi Demografien danner Grundlaget for den statistiske Del af Statsvidenskaben. Jeg siger udtrykkelig Statsvidenskaben. Thi Biologien eller Naturhistorien have jo ogsaa Brug for demografisk Statistik, men disse eller lignende Fag ere interesserede i, hvor vidt „l'homme moyen" kan konstrueres, eller hvilke fysiologiske Forhold der betinge Fødsel og Død m. v. Historien giver sig imidlertid kun af med, hvad der vedrører Folk og Stater, ikke med „Mennesket", og den demografiske Statistik, der skal have Betydning for Historien, maa altsaa have til Opgave at belyse bestemte Stats- og Folkesamfunds eller Samfundsklassers Størrelse, Tilvæxt og Aftagen m. m.

Under denne Forudsætning bliver Demografien en saa meget vigtigere Del af den statistisk-historiske Forskning, i jo højere Grad man mener, at Kundskaben om Befolkningens

Talrighed, Fødsel, Død og Vandringer ikke blot er det nødvendige Grundlag for den videre statistiske Fremstilling af Befolkningens materielle og aandelige Vilkaar, men at denne Kundskab ogsaa i sig selv giver vægtige Bidrag til Indsigt i hele det materielle og aandelige Liv, idet disse til syvende og sidst faa deres skarpeste og mest sammentrængte Udtryk i de demografiske Data. Er Befolkningstæthed og Befolkningsbevægelse baade Begyndelse og Ende paa Befolkningens Liv, saa er Kundskaben om disse elementære Forhold ogsaa det første og det sidste i Statistikens Bidrag til Samfundets Historie.

— Det foreliggende Værk af Professor Fahlbeck giver en demografisk-statistisk Skildring af den svenske Adel. Man kan af Skriftet uddrage Bidrag til almindelig Oplysning om Vielseshyppighed, Frugtbarhed, Børnedødelighed og disse Forholds Indvirkning paa hinanden. Men dette er ikke Værkets Opgave; det er den svenske Adels Liv og Død, der er Tale om. Derfor er det et historisk-statistisk Værk, og derfor hører en Omtale af det hjemme, eller i hvert Fald ogsaa hjemme, i „Historisk Tidsskrift“.

Af Skriftets henved sex Hundrede store Oktavsider optages Halvdelen af Navnefortegnelser, Tabeller, grafiske Fremstillinger og Registre, den anden Halvdel af sammenhængende Text. For den, der vil fordybe sig i det personalhistoriske Materiale, maa her sikkert være meget at lære, og er man ikke interesseret heri, vil Værket kvantitativt ikke synes omfattende. Alligevel er Skriftet, trods sin overordentlig livlige og aandfulde Fremstilling, ingen let eller hurtig Læsning. Dette skyldes naturligvis først og fremmest, at Emnets Betydning, Stoffets Fylde og Dokumentationens Grundighed overalt beslaglægger ikke blot Læserens Interesse, men ogsaa, i intensiv Grad, hans Tanker og Samarbejde —, det er et meget lødigt Skrift, vel værd at ofre sin Tid. Efter mit Skøn er Læsningen og Studiet af Skriftet dog ogsaa hist og her gjort En noget vanskeligere end nødvendigt.

Værket omhandler hovedsagelig de paa Riddarhuset in-

troducerede Slægter. Det foreliggende første Bind beskæftiger sig imidlertid fornemmelig med de uddøde Slægter, dog saaledes at af Skriftets tre Afsnit, foruden Indledningen, det første omhandler de levende Slægter, det andet, Hovedafsnittet, de uddøde Slægter, det tredje de levende og de uddøde Slægter tilsammen. Selvfølgelig maa altsaa ensartede Forhold behandles flere Gange, efter de forskellige Synspunkter, men der forekommer dog ogsaa formentlig unødvendige Gentagelser. Saaledes findes der S. 105 en Tabel over de nulevende Slægters Ophøjelse i Adels- eller Friherrestand, og den gentages S. 459 som Del af en anden Tabel. Man tror, der herved fremkommer noget nyt, men dette er ikke Tilfældet — eller rettere, der er vel foretaget en Forandring, men som virker i høj Grad forvirrende. Tallene S. 105 gælde de i Aaret 1890 levende Slægter, Tallene S. 459 de i Aaret 1898 levende; dette fremkalder en lille Forskel, og er man ikke strængt opmærksom paa Aarsagen dertil, tror man i Virkeligheden, det er forskellige Ting, der er Tale om.

Dette sidste fremhæver jeg, fordi det overhovedet er et ualmindelig svært Talmateriale at følge med i. Man opererer, hvad der er naturligt, med levende, døde og levende + døde Slægter, og man opererer indenfor hver af disse med Lavadelens, med Friherrernes og med Grevernes Slægter. Men indenfor hver af disse Grupper — hvor man snart begynder med Riddarhusets Stiftelse, snart tidligere, og, som vi have set, enten ender 1890 eller et senere Aar —, er en adopterende og en adopteret Slægt snart 1, snart 2, er en adelig Slægt, der er bleven baroniseret, snart 1, snart 2, er en uddød Slægt snart en virkelig uddød, snart kun en udvandret osv., og dertil kommer, at i den detaljerede statistiske Behandling blive atter Tallene paa Slægterne reducerede i Forhold til de mere eller mindre fuldstændige Oplysninger, der have staaet til Raadighed. Jeg tilstaar, at i hvert Fald for mig har det været forbundet med ikke ringe Møje at finde ud af og kontrollere, hvor vi holdt, og jeg tror, at en større Overskuelighed havde været mulig.

En anden formel Indvending gælder, hvad jeg maaske kunde kalde de filosofiske Kapitlers Spredthed; man faar et Indtryk af Gentagelser og Bredde og dog Mangel paa fuld Redegørelse for den Vej, vi gaa, og hvor den fører hen. Denne Anke kan i visse Henseender illustreres ved Gengivelsen af følgende Kapiteloverskrifter. Indledningsafsnittets andet Kapitel hedder: „Ældre og nyere Anskuelser om Standsvæsenet. Standsforskellighedernes Opkomst og Forvandling. Klasserne og Statistiken". Det følgende Afsnits første Kapitel hedder: „Nogle historiske Anmærkninger. Slægten som Befolkningsgruppe". Det næste Afsnits første Kapitel hedder: „Folks Undergang. Slægters Uddøende. Maa Slægterne dø ud? Dø Slægterne kun tilsyneladende ud?" Det sidste Afsnits sidste Kapitel hedder: „Theorier om Befolkningens Tilvæxt og Omsætning. Standscirkulationens Væsen og drivende Kræfter. Den opadgaaende Bevægelse. Den nedadgaaende Bevægelse. Slægternes Uddøen". — En knappere og mere samlet Form havde vistnok været ønskelig.

Efter saaledes at have fremsat Recensentens Randgloser overfor Værket skal jeg gaa over til kort at referere nogle af de vigtigste og interessanteste statistiske Resultater, det er naaet til, uden dog i Referatet at følge Bogens Orden af Text og Tabeller. Til dette Referat vil derefter naturligt knytte sig nogle almindelige Betragtninger, dels Forfatterens, dels Anmelderens.

Tallet paa de Slægter, der ere introducerede paa Riddarhuset (indrettet 1626), kan sættes til 3033, hvoraf 709 endnu levende og 2324 døde. Efter en anden Beregning — hvor man tager adopterende og adopterede Slægter under et og iøvrigt foretager andre Reduktioner — bliver Tallet paa Slægterne kun 2749, nemlig 406 grevelige og friherrelige og 2343 adelige, ligesom ogsaa de nysnævnte 2324 døde Slægter reduceres til 2026, naar man til Død kun regner virkelig Død, ikke Oprykning til højere Plads (Grever, Friherrer), Udvandring m. v. De 3033 introducerede Slægters „Ophøjelse" foregik i følgende Tidsafsnit:

Kreeret under	Ialt	Aarlig
Gammel Adel	101	—
ca. 1400—ca. 1600	70	—
Gustav Adolf	68	3,24
Kristinas Formynderreger.	95	7,86
Kristina	433	45,58
Karl Gustav	19	3,35
Karl XI's Formynderreger.	154	12,00
Karl XI	634	26,05
Karl XII	298	13,75
Ulrika Eleonora	236	13,18
Frederik I	190	
Adolf Frederik	228	11,45
Gustav III	182	8,60
Gustav IV	80	6,49
Karl XIII	120	13,46
Karl XIV	98	3,71
Oskar I	11	0,72
Karl XV	11	0,83
Oskar II	5	—
Tilsammen	3033	

Kun fra Gustav Adolfs Tid lade de aarlige Tal sig sammenligne, fordi mangfoldige Slægter fra Tiden forinden, altsaa før de kunde introduceres, vare uddøde. Iøvrigt findes der ogsaa for Tiden efter Gustav Adolf endel nobiliterede Slægter, der ikke introduceredes, bl. a. fordi de vare og bleve Udlændinge. Endelig er Antallet af nobiliterede Personer større end af Slægter, fordi undertiden flere Personer af samme Slægt samtidig adledes, men ikke dannede forskellige Slægter.

Af Tabellen fremgaar det, at Kristina var over al Maade gavmild med at kreere til Adel (eller til Friherre og Greve). Vil man føje de ikke introducerede Slægter fra hendes Tid til de her anførte, bliver Tallet 60 om Aaret! Efter hende kommer Karl XI, der jo ikke har været paavirket af Kvindelyst og Kvindeluner, men som maaske har ment snarest at trykke Adelen ned ved den stærke Forøgelse af den. Naar Ulrika Eleonoras korte Regeringstid viser det enorme Tal af 236, skyldes det hendes Bestræbelser for derigennem at lette Gemalen Adgang til Tronen. Aaret 1719 udviser da ogsaa 189 Ophøjelser! Herefter følger en stærk, og paakrævet, Reaktion i det følgende Aarhundrede: fra 1720—1818 er det hele Antal Ophøjelser 800, altsaa ca. 8 om Aaret. Fra da begynder, af moderne Grunde, den stærke Nedgang, der under Oskar II ender med mindre end 1 Ophøjelse pr. Femaar.

Forf., der gennemgaaende betragter Adelen sympatetisk, berømmer stærkt dens Fortjeneste af Sverigs Historie, dens ringere Undertrykkelse af Bønderne, end det var Sædvane i

andre Lande, og dens frivillige politiske Tilbagetræden i dette Aarhundrede —, en Skildring, hvis Korrekthed jeg ikke kan bedømme, men som dog gør et vel rosenrødt Indtryk. Han indrømmer imidlertid, at mange af Fortidens Masse-Kreeringer ikke just ere faldne paa sært fortjente Mænd. Men paa den anden Side ere de dog komne Embedsmænd, Rigmænd eller andre Regenterne personligt nærstaaende til gode, og for at være kendt ved Hove har man dog maattet høre til det „Udvalg" af Samfundet, der i Tidens Løb er kommet frem foran Mængden, hvori der, efter Forfatterens Mening, allerede ligger nogen Garanti for Dygtigheden og i hvert Fald for, at man hører til det Flertal af patriciske eller historiske Slægter, der ere bestemte vitale Love undergivne.

Af de introducerede Slægter kendes den nationale Herkomst for 2546; af disse vare 67,9 pCt. rent svenske, 7,9 svensk-finske, 7,6 fra Østersøprovinserne, 11,4 tyske, 0,2 norske, 0,8 danske, 4,2 andetstedsfra. Af de 1929 Slægter, der enten vare svenske eller svensk-finske, da de adledes, nedstammede imidlertid 468 oprindelig fra fremmede. Vil man ogsaa tage dette Fremmedkontingent i Betragtning, blive 43 pCt. af den paa Riddarhuset introducerede Adel at karakterisere som af ikke-svensk Oprindelse — et godt Bevis paa de højere Samfundsklassers Rekrutering fra Udlandet i de foregaaende Aarhundreder.

Deles Slægterne efter Stamfaderens Næringsvej ved Ophøjelsen, viser det sig, at lige Halvdelen, 50 pCt., tilhørte Militæretaten, 41 pCt. Embedsetaten (verdslig og gejstlig) eller Hofbetjeningen, medens 6 pCt. vare Næringsdrivende og 3 pCt. Lærde m. v.

— Det foreliggende Binds egentlig demografiske Undersøgelser knytte sig, som nævnt, i alt væsentligt til de afgaaede Slægter, d. v. s. ca. tre Fjerdedele af de paa Riddarhuset introducerede Slægter. Men, som alt berørt, foreligger der ikke ensartede Oplysninger om samtlige udgaaede Slægter, og de nedenstaaende Data referere sig altsaa til forskellige absolute Tal.

Af 1317 uddøde egentlige Adelsslægter (fraregnet Grever og Friherrer) udgjorde Slægterne paa

1 Led	483	ɔ:	36,68 pCt.		5	Led	51	ɔ:	3,88 pCt.
2 —	399	-	30,30 —		6	—	20	-	1,52 —
3 —	244	-	18,52 —		7—9	—	10	-	0,75 —
4 —	110	-	8,35 —			Tils.	1317		100,00

Saaledes danner Etledsslægterne den forholdsvis største Gruppe og tælle over $^1/_3$ af det hele Antal her opgjorte Slægter; nær op ad dem staa Toledsslægterne, og det viser sig herved, at to Tredjedele af de uddøde adelige Slægter alt vare udslukkede med Stifteren eller hans Søn. Af de 10 Slægter paa 7—9 Led vare kun 2 Niledsslægter.

Af samtlige voxne Mænd i de afgaaede Slægter vare 48,34 pCt. ugifte, 51,66 pCt. gifte (eller Enkemænd), medens i Sverig som Helhed ca. 22 pCt. af de i 1870—90 døde voxne Mænd vare ugifte, ca. 78 pCt. gifte. Antallet af ugifte udgjorde i Etledsslægterne 24 pCt. og udgjorde iøvrigt procentvis af samtlige voxne Mænd i

	2det Led	3dje Led	4de Led	5te Led	6te Led
Slægter paa 2 Led	70,89				
— — 3 —	39,01	73,03			
— — 4 —	35,59	35,60	65,81		
— — 5 —	30,00	37,04	39,35	71,23	
— — 6 —	32.31	31,65	30,49	49,37	65,52

Saaledes var, uden Undtagelse, det forholdsvise Antal af ugifte voxne Mænd i hvert Slægtled større end nutildags; som Regel ere dernæst Forholdstallene for ugifte stigende fra Led til Led og naa fra $^2/_3$ til $^3/_4$ i sidste Led.

At ikke et lignende Antal adelige Kvinder er forblevet ugift, hidrører bl. a. fra de gifte Mænds gentagne Ægteskaber. Naar man tager første Led i alle Slægter, viser det sig, at paa 1000 første Gang viede Mænd komme 185 i andet Ægteskab, 30 i tredje og hyppigere Ægteskab. (I Danmark nutildags resp. 1000, 116 og 8).

Det store „Forbrug“ af Hustruer i første Led svarer ganske til vore øvrige Fremstillinger om og vort Kendskab til

tidligere Aarhundreder — og den overvejende Del af første Led hører jo disse til —, og det vil derfor heller ikke forbause, at vi samtidig træffe stor Frugtbarhed. Antallet af Børn pr. Ægteskab med Børn kan nemlig i første Led sættes til ca. 5½, hvad der for Nutidens Ægtepar (i København) svarer til Børnetallet i Ægteskaber, der mindst have bestaaet i 25 Aar, medens jo de her omhandlede Adelsægteskaber indbefatte Ægteskaber af alle Aldere, hvad der altsaa skulde give et langt ringere Børnetal. Men gaa vi fra første Led videre, faa vi en stedse ringere Frugtbarhed, og i Slægternes sidste Led er den gennemsnitlige Frugtbarhed i samtlige Ægteskaber med Børn kun ca. 2 Børn pr. Ægteskab.

Paa samme Maade forholder det sig med Barnløsheden. Antallet af ufrugtbare Ægteskaber er i første Led ca. 12 pCt., hvad der ikke er betydeligt. I de følgende Led er Tallet vel større, men først naar vi naa til sidste Led, bliver det ganske overordentlig stort, idet i dette ⅔ à ¾ af Ægteskaberne vare barnløse.

Da Slægternes Bestaaen — efter de vedtagne Betingelser for en Slægts Existens — i saa høj Grad afhænger af de mandlige Individers Talrighed, er dernæst Forholdet mellem fødte af Mandkøn og af Kvindekøn af særlig Interesse. Herom oplyser nedenstaaende Tabel, ifølge hvilken Antal fødte af Mandkøn for hver 100 af Kvindekøn udgjorde i

	2det Led	3dje Led	4de Led	5te Led	6te Led
Slægter paa 2 Led	99,41				
— — 3 —	111,71	87,40			
— — 4 —	127,71	116,73	79,08		
— — 5 —	129,08	120,15	109,62	83,23	
— — 6 —	159,26	107,92	111,54	101,75	69,12

Regner man som det til alle Tider almindelige Forhold, at der fødes 105 à 106 Drenge for hver 100 Piger, vil det ses, til hvilken Grad dette Forhold overskrides af alle de første Led i Slægterne. Men derefter aftager Mandkønnets Overvægt mere og mere og slaar tilsidst med et Ryk over i sin Modsætning.

Tallet paa samtlige oplyste Fødsler er ca. 11,000, hvoraf omtrent lige mange Drenge- og Pigefødsler. Er der end altsaa relativt for faa Drengefødsler, er der dog intet saadant Misforhold tilstede, at dette kunde fremdrages som noget særlig mærkeligt. Men opløser man de summariske Tal, faas altsaa den ovenstaaende Tabel, og i Forbindelse med alt det foregaaende erfare vi da, at Ophøret af Slægterne ikke blot skyldes Cølibat eller, for det Mindretal af sidste Led, der har giftet sig, Ufrugtbarhed i Ægteskabet, eller for dem, der dog fik Børn, disses Faatallighed, men endelig ogsaa, at blandt disse Børn var Antallet af Drenge abnormt lille, Antallet af Piger abnormt stort.

Og disse Drenge fik ikke Lov til at bevare Livet! Medens af Mandkønnets Børn i Nutidens Sverig 25 à 30 pCt. dø under 20 Aar, vise de afgaaede Adelsslægter os følgende Forhold. Antal døde i Alderen 0—19 Aar udgjorde i pCt. af samtlige døde i

	2det Led	3dje Led	4de Led	5te Led	6te Led
Slægter paa 2 Led	40,66				
— — 3 —	27,65	44,81			
— — 4 —	30,18	35,67	52,31		
— — 5 —	17,57	34,15	40,84	43,41	
— -- 6 —	24,42	27,53	29,31	31,90	38,30

Dødeligheden har altsaa været forholdsvis ringe i første Led, men efterhaanden stigende og tilsidst meget betydelig i sidste. Sidste Leds stærke Dødelighed viser, at vort Aarhundredes forringede Børnedødelighed ikke har kunnet nevtralisere de øvrige her indvirkende Forhold. Sidste Leds Dødsfald i Alderen 0—19 Aar i Procent af samtlige Dødsfald i sidste Led udgjorde 1701—50: 45 pCt., 1751—1800: 46 og 1801—1850: 46 pCt. I indeværende Aarhundredes anden Halvdel naar man imidlertid ned til 36 pCt., en Formindskelse det dog forekommer mig værd at bemærke sig, ligesom det jo som Helhed ikke heller maa glemmes, at vi her kun tale om døde i Forhold til døde, og altsaa bevæge os paa

usikker Grund, saa længe vi hverken have det absolute Tal for levende eller døde for os.

En Art samlet Udtryk for alt ovenstaaende faas derigennem, at i de 1452 uddøde Slægter, for hvilke der foreligger nøjagtige Oplysninger om Maaden, de ophørte paa, døde sidste mandlige Ætling under følgende Forhold:

1,5 pCt., før han blev voxen.
39,7 — , voxen, men ugift.
24,1 — , gift, men uden at have faaet Børn.
17,3 — , gift, med Børn, men uden Sønner.
17,4 — , gift, med Sønner i Ægteskabet, men som døde sønneløse før Faderen.

Udarbejder man en Dødelighedstavle for Slægterne, finder man, at 2/3 af et givet Antal Slægter ere uddøde efter ca. 150 Aars Forløb, dog saaledes at der nærmest er 3/10 tilbage af Lavadelens Slægter, nærmest 4/10 af Friherrernes og Grevernes.

Slægternes Dødelighed indenfor de forskellige Tidsafsnit fremgaar af følgende Oversigt, der angiver, hvor mange der af 1000 Slægter indenfor hver 25-Aarsperiode uddøde i Løbet af Perioden.

	Adelige Slægter.	Friherrelige og grevelige Slægter.
1616—40	73	211
1641—65	175	197
1666—90	178	218
1691—1715	234	327
1716—40	241	257
1741—65	198	135
1766—90	157	231
1791—1815	224	131
1816—40	190	144
1841—65	140	158
1866—90	129	94

Et umiddelbart Gennemsnit af disse Rækker giver en aarlig Slægtsdødelighed af lidt over 7 p. m., et Re-

sultat man ogsaa naar til paa Grundlag af de absolute Tal, paa hvilke Tabellen er bygget.

Iøvrigt udtaler Forf. om denne Tabel, at den bugter sig saaledes frem og tilbage, at den bærer Vidne om en Dødelighed, uafhængig af Tiderne. Det var jo muligt, mener han, at nogle af Maximaltallene staa i Forbindelse med visse store Forandringer i Adelens Skæbne i de paagældende Tidsrum, men de kunne dog finde tilstrækkelig Forklaring ved, at de falde sammen med en stærk Tilgang af nye Slægter, hvis Dødelighed kan godtgøres at være større end de ældre Slægters, og paa samme Maade kan Nedgangen henad vor Tid forklares ved, at nu findes der et ringe Antal nye Slægter og et forholdsvis betydeligt Antal ud over den kritiske Tid. Udslukningsprocessen har større Fart paa sig f. Ex. fra 2det til 3die Led end fra 3die til 4de Led eller fra 4de til 5te Led (naar det ikke er til sidste Led, Overgangen sker); af 1000 Adelsslægter, der ere 76—100 Aar gamle, dø i Løbet af 25 Aar 159, af 1000, der ere 176—200 Aar gamle, dø kun 109 o. s. fr. —, dette nyder altsaa vor Tids ældre Slægter godt af; Døden kommer, men langsommere.

Disse Forklaringer ere plausible, men at de skulle slaa fuldt til, er ikke bevist. De ere nødvendige for Forfatterens Antagelse, at „Tiderne“ ingen væsentlig Indvirkning have paa Adelsslægternes egne Love, men i Virkeligheden ere de ovenstaaende Talrækker ikke saa bugtede, som Forf. vil gøre dem til. De udvise (ved summarisk Beregning) for de 9 × 25 Aar fra 1666—90 til 1866—90 følgende aarlige Dødelighed, naar man tager 3 × 25 Aar ad Gangen:

		Adelige Slægter.	Friherrelige og grevelige Slægter.
1666—1740	genstl. aarlig	8,7 p. m.	10,7 p. m.
1741—1815	—	7,7 —	6,6 —
1816—1890	—	6,1 —	5,3 —

At „Tidernes“ Fremskridt her skulde være ganske uden Betydning, eller Nedgangen helt kunne forklares ved de af Forf. anførte Data, forekommer mig ikke indlysende. Her er et Punkt, der nok kunde tiltrænge nøjere Overvejelser.

Imidlertid fremgaar det unægtelig som et almindeligt Resultat af Forfatterens Undersøgelser, at Op- eller Nedgangen i Slægternes Dødelighed og Tilstedeværelsen af de Forhold, der have været Aarsag hertil, ikke let kunne fæstnes til nogen bestemt Periode. Navnlig findes der intet Afsnit i det hele Tidsrum, man kunde udpege og forklare som en særlig Tilbagegangstid. Trediveaarskrigens Generationer have mindre Dødelighed end Tiden hundrede Aar efter, og iøvrigt anser Forf. ikke Krigsdeltagelsen for noget Moment af særlig Betydning for de adelige Slægters Uddøen. I og for sig er det ganske vist ikke noget ringe Antal adelige, Krigene have taget som Ofre — i 839 undersøgte Slægter 379 voxne Mænd eller 8,6 pCt. af samtlige disse Slægters voksne —; men det er dog klart, at Tyngdepunktet langtfra ligger her, thi Krigene have jo intet haft at gøre med den store Børnedødelighed, med Cølibatet, Ufrugtbarheden o. s. fr.

At i det hele de adelige Slægters Uddøen ikke er noget periodisk eller temporært Fænomen fremgaar, ifølge Forfatterens Opfattelse, i et og alt af det fremlagte Materiale, thi dette har jo vist, at der i enhver Slægts Liv kommer et Tidspunkt — alt tidligere indvarslet —, hvor den saa at sige ikke kan eller vil lege med mere. Og det er ikke Døden, her er den værste Fjende. Der kan ingen Død være, hvor der ingen Liv er, og det ejendommelige er netop, at Slægterne standse, fordi de intet nyt og levedygtigt sætte ind i Verden! — Det forstaar sig, at endnu langt tydeligere vil dette komme til Klarhed, naar Forf. naar til, i Fortsættelsen af sit Værk, at behandle de levende Slægter. Alt nu har han imidlertid nogle Steder antydet, at der maaske ingen Væsensforskel vil blive paa de levende og de døde Slægters demografiske Statistik; og vilde man fremhæve, at de angivne Aarsager til Slægternes Ophør intet mærkeligt indeholde — thi disse Aarsager ere jo netop Forudsætningen for, at Udslukningen finder Sted, og at vi altsaa her behandle Slægterne —, da kan herimod, som anført, gøres gældende, at selve „Dødsmaaderne“ vise Manglen paa Levelyst og Fortsættelsesevne, og netop dette er det springende Punkt i Betragtningen af den Art Slægter.

De adelige Slægter kunne altsaa i det lange Løb ikke fortsætte Livet. Herimod er det ingen Indvending, at Vedligeholdelsen af en „Slægt“ for saa vidt beror paa en Vedtægt, som der stilles det Krav, at Mand skal følge efter Mand, thi de adelige Døtre forblive enten ugifte, da fortsætte de ikke Slægten, eller de gifte sig ind i andre adelige Slægter, og herved vilde de vel, hvis Kvindelinjerne medregnedes, forøge den enkelte Slægts Levetid, men ikke en given Adelsgruppes som Helhed, eller de gifte sig ind i borgerlige Kredse, men da ere de jo netop gaaede udenfor de „historiske“ Slægters Ramme, og det er kun Patriciatets Livsvilkaar, her er Tale om. Noget lignende gælder Indvendingen med Hensyn til uægte Børn. Det er sandt, at der oftere i en Adelsslægt, hvis legitime Gren er døende eller uddød, har vist sig stor Levedygtighed hos Efterkommere af uægte Afstamning, og dette skulde forsaavidt tale imod Adelsslægtens Mangel paa Leveevne; men netop idet Slægten bliver illegitim, gaar den over i andre Samfundsforhold, og at den kan leve her og ikke i sine legitime Former, er snarere et Bevis for end imod de specielle vitale Vilkaar, der knytte sig til Bærerne af de historiske Navne.

Som man vil se af de foranstaaende Bemærkninger — hvor jeg haaber i det væsentlige at have truffet Forfatterens Tankegang — betragter altsaa det foreliggende Skrift visse af de menneskelige Slægter, in casu de adelige, som særlige Love undergivne, Love, der pege mod Død og ikke mod Liv. At der maa være Tale om særlige Love, eller at i hvert Fald den samme Dødstendens ikke kan gælde alle menneskelige Slægter, ligger jo simpelthen i, at saa maatte Menneskeslægten forlængst være uddød. Men da enhver nulevende har haft en Fader, og denne atter en Fader osv., maa altsaa utalte anonyme Slægter have fortsat sig gennem Tiderne; kun Slægterne med Navne ere forsvundne. Og medens det er en Naturlov, at alle Individer dø, er det — saa længe der skal være Spørgsmaal om Menneskehedens Bestaaen — ligesaa lovfæstnet, at Slægter, Mand efter Mand, ikke alle dø; derfor er det Spørgsmaal berettiget, hvilke Slægter dø, og hvilke ikke?

Naar Forf. antager, at det er de historiske Slægters Lod at uddø, saa støtter han dette ikke blot paa, hvad han nu har paavist om det umaadelige Mandefald i den svenske Adel og de ejendommelige Maader, den visnede paa, men han henviser til andre Landes Adel, hvor ganske de samme Forhold træffes, til alle de store Aandens Navne, hvis Efterkommere, om saadanne overhovedet fandtes, vare faatallige, til Byernes Patriciat og de dér førende Slægters korte Levetid o. s. fr. Han mener, man overfor alt dette ikke kan værge sin Tanke mod den Betragtning, at fra det en Slægt er naaet til det Led i Slægten, der giver den Navn, gør den historisk, begynder Nedgangen, hurtigere eller langsommere — men sikker —, hvad enten Aandsvirksomhed og fysiologisk Forplantningsvirksomhed modvirke hinanden, eller de ydre Vilkaar, de historiske Slægter komme under, modarbejde dens fortsatte Bestaaen, eller andre Forhold, stærkere end den enkelte, gøre sig gældende. Vi ere her endnu paa Hypotesens Omraade, men denne synes med ikke ringe Sikkerhed at kunne dokumenteres.

Der er meget, som taler for, at Forf. har Ret i sine Betragtninger. Det viser sig saaledes rent positivt, at Slægter, der have naaet et vist socialt Niveau, forplante sig mindre end de brede Lags. I Westergaards og min „Ægteskabsstatistik“ have vi godtgjort, for begrænset Tid og Sted, men med ret stort Materiale, at de velstillede Samfundsklasser gifte sig i ringere Tal, eventuelt i en senere Alder, og, selv under iøvrigt lige Forhold, sætte færre Børn i Verden end f. Ex. Arbejderklassen. Dersom større Dødelighed hos Arbejderbefolkningen ikke udjævner denne Forskel — hvad der sandsynligvis ikke er Tilfældet —, maa altsaa hine Slægter blive de underlegne og have større Chance for at ophøre end de ubemidledes. Dette betyder imidlertid ikke noget tragisk, ikke at Kulturen gaar tilgrunde, medens Almuen breder sig. Thi da der her ikke er Tale om afsluttede Kaster, vil der, i fremadskridende Tider, ske en uafbrudt Bevægelse opefter, saaledes at stedse flere kunne faa Del i Livets materielle og aandelige Goder, og samtidig med at velstillede Slægter glide ud af Sagaen, ere de allerede mere end erstattede af andre, der

føre Livet og Kulturen videre. Men hvad der er af Interesse er, at endel af de velstillede Slægter sandsynligvis gaa tilgrunde netop i Kraft af Bestræbelserne for at holde sig oppe, thi sætte de færre Børn i Verden, hviler Slægten paa færre Par Øjne, og fordeles Velstanden mellem disse, vil let Vellevnet og Mangel paa Spore til Arbejde bringe den fysiske og materielle Ruin, som man netop bestræbte sig for at forebygge. Dette turde være den ædruelige, prosaiske Forklaring til, at saa mange „historiske“ Navne fra Bypatriciaterne m. v. forgaa. Endvidere maa det imidlertid huskes, at da Borgerpatriciernes Navne ikke have været indskrevne i noget Riddarhus, have naturligvis Slægterne her i langt større Tal end hos Adelen fortsat deres Liv, kun nedsunkne i de ukendte Samfundskredse. Resultatet er imidlertid i hvert Fald, at den rige, socialt velstillede Del af Borgersamfundet hyppigt vexler Navne.

For de svenske uddøde Adelsslægters Vedkommende træffe vi, som paavist, et udpræget Hang til Ikke-Ægteskab, endvidere, fra Led til Led, en Formindskelse i Frugtbarheden og i sidste Led en stor Sterilitet. Alt dette kan være en Kombination af frivilligt Afkald paa eller sent Ægteskab, under Frygten for ikke at kunne holde Standsvilkaarene vedlige, og af en virkelig Kraftformindskelse hos Slægten. Hos nogle Slægter indtræder Utilbøjeligheden til Ægteskabet meget snart efter Slægtens Ophøjelse, hvis da ikke hos Stifteren selv, hos andre, Slægterne med talrige Led, ere vel først efterhaanden de nedarvede Rigdomme formindskede i Omfang og Betydning, samtidig med at Vanskeligheden ved blot i Kraft af sit Navn at skaffe sig Stilling og Indtægt er steget, alt som man er kommet vor Tid nærmere. Den ægteskabelige Frugtbarhed kan frivillig være holdt indenfor visse Skranker, men langt sandsynligere har en virkelig Degeneration, kulminerende i hyppig Sterilitet, været tilstede. Det samme Forhold genfindes maaske i den store Børnedødelighed, hvor det jo forresten ikke er givet, at den for Fortidens Vedkommende har været extraordinær.

Medens vi imidlertid paa alle disse Omraader staa overfor Data, der, i hvert Fald formelt, kunne henføres under

almindelige, om end skarpt udtrykte „Overklasse"-Fænomener, og medens man dog derfor stadig her kan spørge, om den beskrevne Udvikling er en saadan, der vil genfindes hos de endnu levende adelige Slægter, og der ikke vil genfindes hos de uddøde borgerlige, saa gælder noget lignende ikke med Hensyn til den store Forskel imellem Børnenes Køn fra Slægtled til Slægtled. Man kan sige, at det er dette Forhold, Mangel paa Sønner, der er Almenheden mest nærliggende som Aarsag til Ophøret af en „Slægt", og dette er naturligvis forsaavidt rigtigt, som uden Søn ingen Successor. Men netop derfor ligger Mærkeligheden i de statistiske Data mindre paa det store Overtal af Piger i de sidste Led — ellers vare de maaske ikke blevne de sidste — end paa det store Overtal af Drenge i de første Led. Saa vidt vides, kan Forholdet mellem Antallet af Drenge- og Pigefødsler ikke sættes i Forbindelse med nogen fysiologisk fastslaaet Lov, altsaa ikke heller med begyndende Kraft og følgende Degeneration; man kunde derimod nævne en Hypotese som denne, at da den abnorme Størrelse af Drengefødsler mest tilhører Perioden under og efter de store Krige, er her en vis Forbindelse tilstede, forsaavidt man betragter det som givet, at Mandefaldet i Krigen i Reglen erstattes af et stort Antal Drengefødsler efter Krigsaar (hvad der i hvert Fald haves talrige Exempler paa). En anden Forklaring er den, at da det synes godtgjort, at særlig frugtbare Ægteskaber have et forholdsvis større Antal Drengefødsler end mindre frugtbare, maa der ogsaa sammen med de første Slægtleds store Børnetalrighed være optraadt et stort Antal Drengefødsler. — Ingen af Forklaringerne anser jeg for særdeles vægtig, end ikke for uangribelig ved Hjælp af selve Tabellens Data, men jeg anfører dem som et Udtryk for, at der ingen Mystik behøver at ligge i det iagttagne Fænomen. Dette er unægtelig højst ejendommeligt, og det er af betydelig Interesse, at Forf. har faaet det fremdraget, men herfra er der et langt Spring til at gøre det til et Attribut til „historiske" Slægter — saaledes at Slægten ved at blive „historisk" begynder med et talrigt mandligt Afkom, der senere slaar over i sin Modsætning —,

thi den Mulighed er meget nærliggende og har her skullet paapeges, at en Ompostering af det i og for sig knappe Materiale vilde kunne bringe Fænomenet ind under Synspunkter, hvor vi møde det som en gammel Bekendt fra Fødselsstatistiken i Almindelighed. Og lykkes det ikke, da ligger vel Aarsagen i vor særlig mangelfulde Kundskab med Hensyn til de Forhold, der bestemme baade Udsving og Gennemsnit for Antallet af Drenge- og Pigefødsler [1]).

Som Helhed er jeg altsaa mere end Forf. tilbøjelig til at holde Spørgsmaalene om de historiske Slægters Liv og Død nogenlunde paa det jævne og i Niveau med, hvad der paa de fleste Omraader kan godtgøres som Tendens hos alle Overklasse-Slægter. Dette saa meget mere, som Nødvendigheden af de historiske Slægters Forsvinden — hvad der ganske vist vilde gøre disse Slægter til Særslægter — ingenlunde synes mig saa godtgjort, som det forekommer Forf., for hvem dette Resultat egentlig er Alfa og Omega i hans Værk. Forf. mener, at da den svenske Adel nu ikke mere fornyes, og da hele Fortiden peger hen imod en Forsvinden, saa maa Udslettelsen nødvendigvis blive denne Adels Skæbne. Nu oplyses det ganske vist, at der af det hele Antal introducerede Slægter, som før nævnt, kun er $^1/_4$ tilbage, ja, at der af de 1591—1691 nobiliterede Slægter kun er $^1/_5$ à $^1/_6$ tilbage. Men samtidig viser det sig, at af de introducerede Slægter,

[1]) Det bør udtrykkelig siges, at Forf. intet fastslaar om Aarsagen til det fundne Forhold, men dog nærmest gør det til et Led i sin hele Betragtning af de historiske Slægter. — Hypotesen om talrige Drengefødsler efter Krigen er almindelig og hyppig fremdraget. Drengebørnenes større Talrighed i frugtbare Ægteskaber er derimod først nylig konstateret. (Geissler. Beiträge zur Frage des Geschlechtverhältnisses der Geborenen, 1889. Zeitschrift des k. sächsischen stat. Bureaus). — Jeg skal endnu nævne, at det af Bergs Afhandling, Proportionen mellan könen osv., i K. S. Vetensk.-Akademis Handlingar, B. 10, bl. a. fremgaar, at Stockholm i Perioden 1749—1867 i en Fjerdedel af Aarene havde flere Pige- end Drengefødsler. Saa mange Afvigelser kan der findes i det enkelte, samtidig med at det normale Tal genfindes som Helhed.

der ere ældre end 1591, er der 28 pCt. tilbage, hvad der, ifølge Forf., formentlig skyldes, at der her navnlig er Tale om Grundadel, og at dennes Tilknytning til Jordejendomme, altsaa til fast Besiddelse og Rigdom, har gjort den mindre udsat for Mandefald og Henvisnen end Tjeneste- og Hofadelen. Derfor have ogsaa de baroniserede Slægter vist sig livskraftigere end Lavadelens, og da endnu hertil kommer, at Slægter ved en vis Alder synes at „aptere“ sig til Stillingen som „historisk“ Slægt og yde sejg Modstand mod Tilintetgørelsen, samt da endelig den moderne Hygiejne m. m. ifølge de foran angivne statistiske Data ikke synes at ville nægte netop Adelsslægterne al Støtte i Kampen for Livet, saa er det vistnok for tidligt alt nu at spaa Enden paa det hele. I hvert Fald maa dette Endeligt blive en kun fjærnt liggende Mulighed. Med Fortiden som Udgangspunkt have vi jo nemlig ovenfor set, at i Løbet af 150 Aar menes ca. $^2/_3$ af Slægterne at gaa til Grunde, derefter følger en langsommere Aftagen i den følgende Periode, og skal man benytte de forholdsvis faa Erfaringer, der foreligge for et Tidsrum af indtil 300 Aar, til en Spaadom om Fremtiden, saa vil man kunne sige, at af 1000 Slægter paa et givet Tidsrum vil der efter 300 Aars Forløb være ca. $^1/_6$ tilbage. Men er dette rigtigt — og mere véd man indtil videre ikke om Sagen — saa kan det for de nu bestaaende 700 svenske adelige Slægter godt vare ca. 1000 Aar fra Dato, inden den sidste Slægt er forsvunden. Og vil nogen vove at profetere et Aartusinde frem i Tiden?

Det vilde være saa meget urimeligere, som man intet kan slutte fra Tiden for tusind Aar tilbage, thi vor Viden om nuværende Adelsslægters Ælde eller Fortidens Adelsslægters Skæbne er jo i allerhøjeste Grad begrænset af det skriftlige og dokumenterede Materiales Tilstedeværelse. Der er nuværende stolte Slægter, der maaske alt vare Herreslægter i den tidlige Del af Middelalderen, men hvis Historie som hele Samtidens er dækket af Mørke; der er sikkert endnu langt flere Fortidens Navneslægter, hvis Efterkommere nu leve ukendte —, og vi maa jo vel fastholde, at det er Theorien om Døden som alle historiske Slægters Skæbne, man maa

betragte som tvivlsom, medens naturligvis ingen vil paastaa, at Slægterne blive ved at være „Navneslægter“ ned igennem Tiderne, saa lidt som de vedblive at have Aand eller Rigdomme. Det er, efter Forf., i egentligste Forstand Livet det koster at blive historisk Slægt; alle historiske Slægter maa dø.

Kong Kristian IX af Danmark, der selv hører til en meget gammel Slægt, har, i levende Live, en direkte mandlig Descendens (Sønner, Sønnesønner og Sønnesønssønner) paa 18 Personer. Hvormange levende Mænd — af hvilkensomhelst Samfundsklasse — har et saa talrigt mandligt Afkom og saa stor en Chance for at yde et vægtigt Bidrag til Slægtens og Menneskehedens Vedligeholdelse? Dette fører atter til følgende Spørgsmaal: hvor mange eller rettere faa behøver der at blive tilbage af den svenske Adels eller i det hele af de historiske Slægter, for at disse udvalgte ved ny Regenerationskraft kunne yde deres betydningsfulde Bidrag ogsaa til den almindelige Befolkningsforøgelse? Hvorledes er Forholdet i saa Henseende for de ikke-historiske Slægters Vedkommende, hvilke utalte Tusinder ere ikke gaaede til Grunde, naar Folkeslagene gik tilbage i Tal, medens saa atter de tilbageblevne have befolket Landene med ny og forøget Kraft! Med andre Ord: de Udsnit af Genealogien, der endnu foreligge, ere — og maa være — for lidet omspændende, dels i og for sig, dels i Forhold til Menneskehedens almindelige Genealogi, til at man nu kan stille Horoskop fra det kendte til det ubekendte.

Vi befinde os jo i det hele her paa et nyt og uopdyrket Felt. Thi vel foreligger der allerede en betydelig Litteratur om Slægtsvexlingen og Standscirkulationen — Undersøgelser om det sidstnævnte Forhold ere i den nyeste Tid paa Dagsordenen i enkelt officiel og adskillig privat Statistik — men videre end til en Begyndelse ere vi ikke naaede. Det er derfor næppe værd strax at etablere „Love“, hverken med Hensyn til de nye Slægters Opkomst eller de gamles Forsvinden. Her rækker hverken Historien eller Statistiken til endnu. Men i hvert Fald, have vi i vor Forskning Valget imellem at tage til Udgangspunkt Hypoteser som den om Reproduktionsevnens Formindskelse ved Aandsevnernes Forøgelse — formedelst

Konstateringen af endel sønneløse Genier —, eller en ganske sober Betragtning, støttet paa den almene Statistik, om Rimeligheden for, at Overklasse-Slægter under deres Selvhævden bære Tilbagegangstendenser i sig, da turde ikke hint, men dette Grundlag være det frugtbareste at arbejde videre paa.

Et vægtigere Bidrag til Overklassestatistik — samtidig bundende i Individual- og Masse-Undersøgelser — end Prof. Fahlbecks Værk, er imidlertid næppe tidligere fremkommet. Med ikke ringe Forventning maa man imødese Fortsættelsen af dette Værk, der i hvert Fald vil være et betydningsfuldt Supplement til det foreliggende Bind. Dog alt nu maa man udtale sin oprigtige Tak for, hvad der er ydet. Jo større et Arbejde, der paa de her omhandlede Omraader staar tilbage for Forskningen, des mere fortjenstligt er det at have givet en analytisk, statistisk Fremstilling som den foreliggende. Det er et af Kultursamfundenes vigtigste Problemer, dette Skrift sætter under Debat, og foruden den store, baade personalhistoriske og almene Interesse, det maa have for Sverig, har det en vidtrækkende historisk og demografisk Interesse for os alle. Det er et i høj Grad moderne Værk i denne Samfundslagenes Brydningstid og under Genealogiens Opmarsch i Videnskabernes Række.

I Tilknytning til ovenstaaende Anmeldelse skal jeg minde om, at Dr. Gustav Bang i sit Skrift „Den gamle Adels Forfald“ søgte at bevise den danske Adels Forfald i en bestemt Periode, fremkaldt ved tidsmæssige Aarsager. Helt anderledes ser altsaa Prof. Fahlbeck paa tilsvarende Forhold. Han henfører Adelen under Patricierlægterne og giver alle saadanne, adelige, borgerlige, Rigdommens, Aandens, en vis begrænset Slægtslevetid, i Modsætning til de brede Lags Slægter. Er der saaledes en betydelig Forskel i Undersøgelsens Resultater, er dette endnu mere Tilfældet med Hensyn til dens Art. Medens Dr. B. efter at have omtalt Adelens Slægter hurtigt opgiver disse, opløser dem i Individer og der-

efter udarbejder en Statistik for Individerne, løsrevne fra Slægterne, gaar Prof. F. ud fra, at da han staar overfor et begrænset Antal Slægter, tilsammen dannende den Stand, der statistisk skal undersøges, er det Slægterne, der skulle danne Basis, og dette sker ved, at han behandler Individerne efter deres Plads i Slægtsrækken (Slægtsleddet). Hvor frugtbar denne Undersøgelse er, er ovenfor paavist. Hvor langt Dr. B. — ufortalt, hvad hans Afhandling iøvrigt har ydet —, er fra at have naaet, hvad han havde sat til Slutformaal for sin Opgave, tror jeg at have godtgjort i min Anmeldelse af hans Skrift (Hist. T., 7. R. I, S. 216), og i sit Svar (l. c. S. 581 ff.) forsøger han da ogsaa kun paa et enkelt Punkt en Imødegaaelse, der i Virkeligheden lader mine Indvendinger ogsaa paa dette Punkt staa ved Magt.

Hovedparten af Dr. Bangs Svar er imidlertid rettet imod Arkivar Thisets Anmeldelse af hans Skrift (l. c. S. 519 ff.). Jeg skal ikke blande mig i dette Mellemværende, men kun gøre opmærksom paa, at fra Individerne, løsrevne fra Slægterne, er Diskussionen nu gaaet over til Slægterne, løsrevne fra Individerne, en Debat om „den rene“ Slægt, uden Hensyn til dennes Størrelse, Medlemmernes Alder, Ophørets Art o. s. fr. Hvis det kun er om at gøre at konstatere, at den konventionelle Enhed, man kalder „Slægten“, altid, som historisk Slægt, maa uddø efter en vis Tids Forløb, ja, saa er det til Nød tilstrækkeligt kun konsekvent at medtage alle Slægter indenfor det behandlede Omraade og ingen andre; men vil man sammenligne levende og døde Slægter, udmaale Forhold i én Periode eller i én Samfundsklasse overfor en anden, saa kan den abstrakte Slægt blive overmaade misvisende at regne med. Man maa ikke glemme, at selv en virkelig Dødelighedsstatistik, hvor der er Tale om Individer (naturlige, ikke kunstige Enheder), ved enhver dybere gaaende Undersøgelse deler disse efter Køn, Alder, Civilstand, helst ogsaa Erhverv m. m. En sammenlignende Dødelighedsberegning for Slægter kræver ikke et mindre, men et langt større Arbejde for at gøre Materialet saa ensartet som muligt.

Imidlertid staar jo den hele Slægtsbehandling — ikke blot

statistisk, men fra mange andre videnskabelige Synspunkter — endnu saa meget i sin Begyndelse, at man maa slaa af paa Fordringerne og drage den Nytte man kan selv af en yderst summarisk Undersøgelse. Men i den danske Adelsslægtsstatistik er der den yderligere Ulempe ved at nøjes med de „rene“ Slægter, at disse kun omfatte et gennemsnitligt Antal af ca. 200, med en gennemsnitlig aarlig Afgang af 1 Slægt, og tilmed en saa kapriciøs Dødelighed fra Tiaar til Tiaar, at man, alt efter om man tager 20 eller 30 Aar osv. som Tidsenhed for Sammenligningen, kan faa de forskelligste Resultater, de indbyrdes mest afvigende Udsving fra Middeltallet. At godtgøre dette ved talrige Exempler, vilde være mig let, men vilde jo tillige være et Spild af Tiden og Pladsen.

Mit Hovedindtryk af Dr. Bangs paa Grundlag af Arkivar Thisets Materiale affattede Tabel (l. c. S. 596) er følgende. Dersom man med Prof. Fahlbeck gaar ud fra, at Adelsslægternes vitale Forhold ere saa at sige uafhængige af Tidsforholdene, da kan man i sin Sammenligning mellem Tid og Tid tage alt med. Følger man ikke denne Hypotese, men tværtimod tror, at der for bestemte Tider kan paavises „Forfald“, da maa man naturligvis ikke sammenligne f. Ex. Aar 1600 med Aar 1900, eftersom sidstnævnte Aar paa Forhaand maa give langt gunstigere Livsvilkaar end førstnævnte. I Dr. B.'s Tabel maa man derfor ved sine Sammenligninger udelade de sidste Generationer af dette Aarhundrede og højst tage den første med. Sætte vi derfor Grænsen ved 1830 og derfra gaa 400 Aar tilbage i Tiden, til 1430 — inden hvilken Tid man vel heller ikke véd fuld Besked — faa vi en gennemsnitlig aarlig Slægtsdødelighed af 6,2 p. m. Skal der nu ikke, som nys omtalt, leges med Tallene, saa maa Undersøgelsen om en Forfaldsperiode knyttes til et bestemt historisk Tidsafsnit — altsaa udefra givet — selvfølgelig et saadant, hvor Sagen paa Forhaand har nogen Formodning for sig. Dette Afsnit kan kun være Kristian IV's og Frederik III's Regeringstid, 1590 (1588)—1670. Perioden 1430—1830 faa vi da nøjagtig delt i 5 × 80 Aar, med „Forfalds“-Afsnittet i Midten.

De 5 Dødelighedskvotienter ere 6,4—5,3—7,0—6,4—6,0. Vi have altsaa under Forfaldet et Udsving fra Middeltallet (6,2) til 7,0. Dette Udsving repræsenterer Forfaldet, men i Realiteten betyder det, at dersom der 1590—1670 var afgaaet 77 i Stedet for 88 Slægter, saa havde Perioden været ganske normal, uden Forfald. (Jeg bortser her og i det følgende fra den Forandring i Beregningerne som Helhed, en enkelt Periodes ringere Dødelighed havde fremkaldt). Den samme Forskel faar man iøvrigt ogsaa frem ved at nøjes med en Sammenligning mellem det 16de og det 17de Aarhundredes Dødelighed for de „gamle" Slægter (over 100 Aar gamle, for Slægterne under 100 er Dødeligheden omtrent ens); tages Blomstrings- og Forfaldsaarhundredets Fællesdødelighed som normal, saa faar Forfaldsaarhundredet et Merudsving, der repræsenterer 11 Slægter. Jeg skal endnu kun gøre opmærksom paa, at de 11 overtalligt døde Slægter alle kunne henføres til de tyve Aar 1640—60, hvor der afgik 28 Slægter, men med 6,2 som Basis kun skulde være afgaaet 17, og jeg skal ganske henstille, om der kan findes Tidsaarsager til, at disse tyve Aar — vel den drøjeste Snes Aar, Danmark har gennemlevet fra Valdemar Atterdags Tid indtil vore Dage — møde op med denne extraordinære Afgang af Adelsslægter, hvortil saaledes indtil videre „Forfaldet" synes at maatte indskrænke sig.

Perioden 1430—1830 giver altsaa aarlig en Slægtsdødelighed af 6,2 p. m., Afsnittet 1590—1670 af 7,0, medens den svenske Undersøgelse for Perioden 1626—1890 gav lidt over 7 (jfr. ovenfor). Tallene ligne saaledes meget hinanden. Endnu nærmere kommer Danmark og Sverig hinanden, naar man dels begge Steder kun sammenligner Slægter, der ere over 100 Aar gamle — hvad der er korrektere, fordi den svenske (men ikke den danske) Statistik regner Etledsslægter med mellem levende og døde, hvilket forøger dens Dødelighed—, dels for Danmark tager Perioden 1600—1900 (1896), hvad der altssa kommer til at svare til den svenske Periode. Den svenske Slægtsdødelighed synes da at blive 5 à 6 p. m. — nøjagtigere tillade de svenske foreliggende Data mig ikke Beregningen —, det danske Tal bliver, ifølge Dr. Bangs Under-

søgelse (l. c. S. 606), 5,9 p. m. Paa Grund af megen formel og reel Uensartethed i Materialet kan dette Resultat, omtrent samme gennemsnitlig aarlige Adelsslægts-Dødelighed i de sidste tre Hundrede Aar i Danmark og Sverig, bero paa en Tilfældighed, men da ligner denne meget en Tanke og giver i hvert Fald noget at tænke paa.

Marcus Rubin.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Professor Dr. Edvard Holm har af Helbredshensyn efter 33 Aars Universitetsvirksomhed taget sin Afsked fra 1. Marts 1899 som Professor i Historie ved Københavns Universitet. I denne Anledning bragte Kolleger, Historikere og mange andre, som hans forskelligartede Virksomhed havde bragt ham i Forbindelse med, ved en festlig Sammenkomst, hvor Professor *Joh. Steenstrup* holdt Hovedtalen, ham en Tak for hans Gerning, ligesom der udtaltes de varmeste Ønsker for, at han maatte have Kraft til at fuldføre de store videnskabelige Opgaver, han havde paataget sig. Det ledige Professorat blev under 16. Febr. besat med Underbibliotekar, Dr. phil. J. A. Fridericia.

Forfatteren Carl Bruun er død 26. Marts 1899, 53 Aar gl. Ved Siden af journalistisk og anden litterær Virksomhed er han ogsaa optraadt som Historiker, dels ved et populært Skrift om *Pompeji* (Kbh. 1881), dels og navnlig ved et stort Værk: *Kjøbenhavn. En illustreret Skildring af dets Historie, Mindesmærker og Institutioner.* (Kbh. 1887 ff.). Medens dette Værks 1. Del, der gaar til 1648, væsentlig i en klar og let læselig Form gengav tidligere Forfatteres Undersøgelser, har 2. og navnlig 3. Del hævet sig til et Skrift af virkelig videnskabelig Betydning, hvor energisk Arbejde i arkivalske Kilder har bragt meget nyt og værdifuldt frem baade

med Hensyn til Hovedstadens ydre Forhold og Bygningshistorie og til dens Institutioner, Handel og Industri. Desværre har en langvarig Sygdom og nu Døden hindret Forf. i at føre Værket ned til det Aar, 1807, der skulde være dets Afslutslutning; han er kun naaet til Slutningen af det 18. Aarhundrede. Afslutningen vil blive besørget af cand. mag. P. Munch.

Oberst Otto Vaupell er død 10. April 1899, 75 Aar gl. Den afdøde, der var en tapper og dygtig Officer, følte ogsaa en levende Trang til at virke som historisk Forfatter. Hans Hovedskrift blev: *Kampen for Sønderjylland 1848—50*, 1.—3. Del, hvis 1ste Udgave er udgivet af den danske historiske Forening (Kbh., 1863—67); ved Forf.'s Selvoplevelser og ved hans Benyttelse af Oberst Læssøe's Papirer har dette Skrift en betydelig Værdi. Til et andet Værk: *Den danske Hærs Historie til Nutiden og den norske Hærs Historie indtil 1814*, 1.—2. D. (Kbh., 1872—76) medbragte han ogsaa gode militære Forudsætninger, men det lider af Mangel paa Nøjagtighed i Enkelthederne. Senere kom han ind paa politiske og mere indviklede Opgaver, som han ikke magtede, saaledes *Rigskansler Grev Griffenfeld*, 1.—2. D. (Kbh., 1880—82), hvilket Skrift dog indeholder mange hidtil utrykte Aktstykker og derfor altid vil beholde sin Betydning, og *Dronning Margrethe, Mindeskrift* (Kbh., 1897). Ved Siden heraf har han meddelt mange mindre militærhistoriske Bidrag, især fra sin Deltagelse i vore sønderjydske Krige; de fleste af dem er trykte i *Vort Forsvar*.

17. Marts 1899 døde den ansete svenske Arkivforsker og Udgiver Olof Simon Rydberg, født 1822. Rydberg var allerede i en noget fremrykket Alder, da han i 1877 paabegyndte Udgivelsen af *Sverges Traktater med främmande magter*, et monumentalt anlagt Værk, der efter sin Plan skulde omfatte alle Sveriges Traktater lige fra den ældste Tid til vore Dage; Ordet Traktater toges endda i en meget bred Forstand, og til selve Hovedakterne føjedes talrige, dermed i Sammenhæng staaende Brevskaber, ligesom Udgiveren underkastede alle Tvivlsmaal en indtrængende Prøvelse. Det var saaledes

et rent Kæmpeværk, som Rydberg satte sig som Maal, og det var utænkeligt, at han kunde opnaa at føre det til Ende; det er allerede meget, at han naaede frem til 1630 (1.—5. D. 1.—2. H. Stockholm, 1877—91) samt desuden udgav 2 Bind vedrørende Tiden 1815—67 (10.—11. D. 1896—98). Værket skaffede Udgiveren stor Anerkendelse, og da „Vitterhets-Historie- och Antiqvitets-Akademien“ optog ham som Medlem, meddelte han i sin „Indtrædelsestale“ (1883) en Række Undersøgelser om Unionsbrevet fra Kalmar, der vidner om den største Skarpsindighed, selv om hans Hovedopfattelse har fundet Modsigelse.

Robert Fruin, tidligere Professor ved Leydens Universitet, er død 29. Jan. 1899, 76 Aar gl. Den afdøde har i en lang Række af Aar indtaget en uomtvistet Førerstilling imellem Nederlandenes Historikere, hvilket navnlig skyldes hans udmærkede Værk: *Tien jaren uit den tachtigjarigen Oorlog* (Leyden, 1856), i hvilket han kastede nyt Lys over Nederlandenes Tilstand i de 10 Aar fra 1588 til 1598.

Heinrich Kiepert, Professor i Geografi ved Berlins Universitet, er død 21. April 1899, 81 Aar gl. Han har erhvervet sig et stort Nåvn som en af de kyndigste Kendere af Oldtidens Geografi; hans Hovedarbejder er: *Lehrbuch der alten Geographie* (Berlin, 1878) og forskellige Kortværker, især *Atlas antiquus* og *Atlas von Hellas und den hellenischen Kolonien,* der begge er udkommet i talrige Oplag.

Det her tidligere omtalte nystiftede *Østifternes historisk-topografiske Selskab* har begyndt Udgivelsen af et Tidsskrift: *Fra Arkiv og Museum. Studier og Aktstykker vedkommende de danske Østifters Historie og Topografi,* redigeret af cand. polit. F. H. G. Schiøtt. Det 1. Hefte (Kbh. 1899) indeholder Bidrag af *Redaktøren* og Arkivar *G. Hornemann* samt Meddelelser fra Nationalmuseets 2. Afdeling.

Den norske historiske Forening har for Aaret 1898 i Stedet for et Hæfte af sit Tidsskrift udgivet et særskilt Værk:

Studier over de norske Byers Selvstyre og Handel før Hanseaternes Tid, af Universitetsstipendiat Alexander Bugge. Forf. bekæmper heri den Opfattelse, at der i Norge før Hanseaternes Indtrængen knap kan tales om en virkelig Borgerstand eller et udviklet Byliv, og ved et indtrængende Studium af de norske Kilder, forenet med mange, delvis helt ukendte Oplysninger fra udenlandske Byarkiver, er det sikkert lykkedes ham at kaste et nyt Lys over de omhandlede Forhold. Der fremtræder i Norge tidligt et kraftigt Handelsrøre, Byerne sondrer sig ud fra det aabne Land og opnaar et vist Selvstyre, en talrig Befolkning sysler med Handel og Skibsfart, og Forbindelsen med England og Flandern er meget livlig. Paa denne Baggrund fremtræder Hanseaternes senere Herredømme over Norges Handel des grellere; men paa Aarsagerne til dette Omsving kommer Forf. mindre ind, end man vel kunde ønske. Hans velskrevne, ofte særdeles skarpsindige Undersøgelser fortjener den største Anerkendelse og har ogsaa megen Betydning for Forstaaelsen af dansk Samfundsudvikling i Middelalderen. *Kr. E.*

Af det betydningsfulde Værk: *Rikskansleren Axel Oxenstiernas Skrifter och Brefvexling,* udg. af Kgl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitetsakademien er udkommet 2. Afd. 9. Bd. (Stockh., 1898). Det indeholder Breve fra Feltmarskalk Herman Wrangel og andre Generaler i Tiden 1614—53.

Kongeriget Belgiens Archives gênérales i Brüssel vil for Fremtiden være aabent fra Kl. 9—6, idet der er indlagt elektrisk Belysning i Læsesalen. Saa vidt vides, er dette det første Arkiv, der paa denne Maade har fulgt det Eksempel, som er givet af Bibliotekerne rundt om, medens tidligere kun enkelte andre Arkiver (f. Eks. det svenske Rigsarkiv) har været tilgængeligt Sommereftermiddage.

De mange moderne Forsøg paa at levere en Verdenshistorie i Enkeltfremstillinger har faaet en Forøgelse i en Weltgeschichte, udgivet af Dr. H. Helmolt og beregnet paa

8 Bind, hvoraf det første er udkommet (Leipzig u. Wien, 1899). Udgiveren gør ret overlegent Fordring paa at levere noget fra alt tidligere forskelligt, idet Værket skal være det første, der skal byde en Fremstilling af hele Menneskehedens Historie, og Vejen hertil skal være en geografisk Ordning af Stoffet. Han ser nu Amerika som Jordens yderste Østen og begynder derfor med dets Historie, hvortil saa slutter sig det stille Oceans. Imellem de tyske Historikere, han har vundet som Medarbejdere for denne noget besynderlige Plan, er ingen særlig betydelige Navne; derimod er der i 1ste Bind Indledningsafsnit om Antropogeografi, den forhistoriske Tid m. m. af saa ansete Videnskabsmænd som Geografen Professor *Fr. Ratzel* i Leipzig, Antropologen Professor *Joh. Ranke* i München o. fl.

Professor ved Universitetet i Gent, Henri Pirenne, har udgivet 1. Bd. af en Belgiens Historie; det er udkommet først paa Tysk i Heeren og Ukert's Samling af de europæiske Staters Historie som *Geschichte Belgiens; deutsche Übersetzung von Fritz Arnheim* (Gotha, 1899). Forf. har i dette Bind, der naar til Begyndelsen af det 14. Aarh., givet en talentfuld Skildring, særlig af de indre, kulturelle og økonomiske Forhold i de belgiske Landsdele.

La Société de l'Histoire de France har paataget sig en Opgave, der vil have stor Interesse, nemlig en ny kritisk Udgave af de for det 17. Aarhundredes diplomatiske Historie saa vigtige *Mémoires du Cardinal de Richelieu.* Udgaven skal omfatte 15 Bind, og 2. Bind ventes at ville udkomme i Løbet af 1899.

Der er i den senere Tid udkommet to vigtige Skrifter til Belysning af de politiske Ideers Historie. Det ene er: G. P. Gooch: *The History of English Democratic Ideas in the seventeenth Century* (Cambridge 1898), der meget indgaaende behandler Oprindelsen til og Udviklingen af de under den engelske Revolution fremkomne demokratiske Ideer, saa vel for Litteraturens som for den praktiske Politiks Vedkommende. Det andet er: Lacour-Gayet: *L'Éducation politique de Louis XIV* (Paris, 1898). Forf. underkaster her hele den

enevældige Tankegangs Udvikling en lærd Undersøgelse. De to Skrifter udfylder saaledes hinanden, idet de hver tager en forskellig Iderække op til Behandling.

Over den nyeste Bismarck-Litteratur, især Bismarcks *Gedanken und Erinnerungen*, Bd. 1—2, Stuttgart, 1898 og Mor. Busch's Tagebuchblätter, Bd. 1—3, Leipzig 1899, har Professor Erich Marcks i Leipzig i *Deutsche Rundschau* April—Maj 1899 givet en fortræffelig kritisk Udsigt med Hensyn til dens Paalidelighed og Betydning for Opfattelsen af Hovedsiderne af Bismarcks Aandspræg og Tankegang.

Om Artilleriet i de danske Hære
i det 16. Aarhundrede.

Af

Emil Madsen.

Medens Forholdene for Fodfolkets og Rytteriets Vedkommende i det 16. Aarhundrede endnu ikke vare videre fremskredne, hvad Udrustningen angik, end at man hovedsagelig troede at kunne overlade det til den enkelte Mand selv at anskaffe, hvad han behøvede i Krig, vare Forholdene i Artilleriet anderledes, idet Materiellet i denne Vaabenart paa Grund af sin Kostbarhed og Hestene paa Grund af deres Talrighed ikke kunde anskaffes af Soldaterne selv. Hertil kom, at det enkelte Stykke Skyts til sin Betjening ligesom nu fordrede en Samvirken af flere Personer.

Dette betingede en vis Ordning; men denne var dog ikke saaledes som i Fodfolket og Rytteriet i og for sig given i Hovedtrækkene. Den kunde foretages paa flere Maader og skiftede, alt som Materiellets Udvikling skred frem.

Der fordredes allerede paa et lavere Udviklingstrin ikke alene et Betjeningspersonale, bestaaende af Soldater,

som forstod at bruge det færdige Vaaben, men tillige Haandværkere, der kunde vedligeholde det og foretage de særlige Arbejder, som det Materiel, der henhørte under Artilleriet, krævede i forskellige Tilfælde. Dette Materiel var derhos af en særdeles mangfoldig Art. Det omfattede ikke alene Skytset og hvad der hørte til dette i egentlig Forstand; men alt, hvad der nu henregnes til Ingeniørvirksomheden, varetoges af Artilleriet, og der var ikke som nu til Dags udskilt i særlige Afdelinger, hvad der behøvedes for i Felten at skaffe Erstatning af Ammunition og Vaaben til Fodfolket og Rytteriet.

Endvidere vare Land- og Søartilleriet ikke adskilte. Det hele, vidtløftige Materiel kunde ikke til Veje bringes i sidste Øjeblik ved Udbrudet af en Krig. Det maatte haves til Stede forud i alt væsentligt allerede i Fredstid. Hvilken Bestemmelse Materiellet end havde, om det skulde anvendes paa Stedet ved en Fæstnings Forsvar eller uden for Stedet som Feltartilleri, om Bord i Krigsskibe eller ved Angreb paa Befæstninger, saa maatte det dog haves, vedligeholdes og passes alt i Fredstid, og det betingede saaledes, i Modsætning til hvad der fandt Sted ved Fodfolket og Rytteriet, ikke blot en Krigsordning, men tillige en Fredsordning, i hvilken en Del af de Soldater og Haandværkere, der skulde virke i Krigen, vare til Stede.

Nu indtraf tillige i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede den bekendte store og mærkelige Overgang fra Middelalderens sammensatte, oftest ved Smedning fremstillede Bagladeskyts til den nyere Tids Forladeskyts, som maatte tilvirkes i ét Stykke ved Støbning, tilligemed mange Forbedringer i Beskaffenhed og Form af Krudt, Kugler og Skytsunderlag. Artilleriet, der i Middelalderen kun havde

spillet en temmelig underordnet Rolle i Kampene baade til Lands og til Søs, voksede herved overordentlig stærkt i Betydning. Der fordredes en stedse større Mængde af Skyts og andet Materiel, og samtidig steg selvfølgelig Kravene til Talrigheden og Dygtigheden af Personellet.

Ved Slutningen af Middelalderen var Krigsmagten hovedsagelig national og udrededes af de enkelte Stænder. Befæstningerne vare dels Kronens og Kongens Slotte, dels enkelte Byer og et Antal af Gaarde og Borge, og det til disses Forsvar fornødne Materiel udrededes og ejedes tilsvarende dels af Kronen og Kongen, dels af vedkommende Borgere, Adelsmænd og Gejstlige. De samme drog tillige Omsorg for Tilvejebringelsen af det Personel, der i Fredstid og Krigstid skulde anvendes ved Skytset, baade til Lands og Vands, idet ogsaa Udredelsen af de Skibe, paa hvilke det efter Omstændighederne skulde anvendes, paahvilede dem. Dog optraadte Kongen ikke i Reglen som umiddelbart virkende i disse Sager, hverken paa Kronens eller egne Vegne, idet de Lensmænd, som Slottene vare betroede, som oftest selv drog Omsorg for alle Enkeltheder.

I samtlige disse Henseender voldte Reformationen i Forbindelse med Udviklingen af Materiellet store Forandringer, der herhjemme som andetsteds gradvis gjorde sig gældende. Ved Bispegodsets Inddragelse under Kronen bortfaldt væsentligt den Andel i Udredningen, som Gejstlige hidtil havde haft, og det blev alene Kongen med hans Lensmænd, visse Købstæders Borgere og nogle Adelsmænd, som forbleve i Besiddelse af Artilleri. Samtidig bevirkede Kjøbenhavns voksende Betydning, at Kongen ved Stadens Overgivelse 1536 forlangte at blive Herre over dens Befæstning og det til samme hørende

Skyts, og Kjøbenhavn ophørte derved at kunne henregnes til de Byer, hvis Borgere besad Artilleri. Snart derefter stillede det sig overhovedet vanskeligere for Købstadborgere og for Adelsmænd at følge med i Udviklingen; thi den nyere Art Skyts kunde i længere Tid kun fremstilles af Bronce, og det blev herved saa kostbart, at det ikke blev muligt for de ovennævnte at afholde de Udgifter, som krævedes ikke alene til selve Skytset og dets Personel, men tillige til de Omdannelser, som dets almindeligere Benyttelse nødvendiggjorde i Bygningsmaaden baade af Befæstningerne og af Skibene. Vel blev det i det 16. Aarhundredes anden Halvdel muligt ogsaa at bringe Skyts til Veje ved Støbning af Jærn, men ved den store Mængde, i hvilket Skytset behøvedes baade til Befæstningerne og til Skibene, forandrede dette ikke Sagen meget, og i Hovedsagen blev det fra denne Tid Kongen alene, som formaaede at til Veje bringe det hele Artilleri, der behøvedes til Lands og til Vands, samt at til Veje bringe Orlogsskibe og Befæstningers hensigtssvarende Omdannelse.

Alt som denne Udvikling foregik, forringedes efterhaanden ogsaa Lensmændenes Andel i Styringen af Artillerisager. De havde vel endnu ved Slutningen af Aarhundredet til Dels at drage Omsorg for at skaffe det Personel, som behøvedes i den dem betroede Befæstning; men hvor Befæstningen ansaas for at være af større Betydning, som for Eks. Kronborg, overtog Kongen ogsaa de fleste Enkeltheder i saa Henseende, og Materiellets Anskaffelse blev overalt væsentlig Kongens Sag. I de befæstede Byer vedblev vel Borgerne at maatte bære i det mindste en stor Del af Byrderne ved Befæstningens Omdannelse og Vedligeholdelse, og Borgerne stil-

lede en stor Del af det Personel, som behøvedes ved et Forsvar; men selve Skytset betragtedes mere og mere som tilhørende Kongen og anskaffedes af ham, hvorhos Styringen af de Anliggender, der angik samme, mere og mere gled bort fra Borgerne og kom hen under Kongen, der styrede dem til Dels ved Hjælp af den Lensmand, der havde faaet Befalingsmyndighed over Byen. Det blev saaledes alt i Aarhundredets anden Halvdel kun det kongelige Artilleri, som egentlig er at tage i Betragtning.

Omdannelserne af Materiellet ere saa omstændelig behandlede af andre[1]), at de her hovedsagelig kunne forbigaas, og Betragtningen af Artilleriets Forhold indskrænkes til omtrent kun at gælde Personellet.

Dette synes fra først af ikke at have været synderlig stort i Fredstid hverken det ene eller andet Sted. Angaaende Købstæderne synes der ikke at forekomme Optegnelser, som nærmere belyse Forholdene. Mønstrings- og Takseringslisterne angive kun, hvad den paagældende By skulde stille af Fodfolk, og det er formentlig ved Afgivelse herfra, at man har faaet det til Artilleriet fornødne Mandskab, for saa vidt Materiellets Pasning og Brug var betroet Borgerne. For Adelsgaardenes Vedkommende findes der næppe tilstrækkelige Oplysninger[2]). Af de paa Gaardene holdte Folk er der formentlig udtaget, hvad der behøvedes, saa længe der fandtes Artilleri paa vedkommende Borg eller Gaard.

---

[1]) Særlig Otto Blom, Kristian den fjerdes Artilleri, Kjøbenhavn 1877, og Ældre danske Metal- og Jern-Stykker, Kjøbenhavn 1889—1891.

[2]) Artilleripersonale er saaledes ikke særlig anført blandt den Besætning paa en Adelsmands Gaard, der findes optegnet i Allen, De tre nord. Rigers Hist. IV. 1. 175.

Om Forholdene paa de kongelige Slotte haves der derimod enkelte Oplysninger, og disse pege hen paa, at de Bøsseskytter eller Artillerister, som i Fredstid skulde forefindes paa det paagældende Slot, ikke vare talrige i Aarhundredets første Halvdel. Eksempelvis kan nævnes, at der i en Slags Bestalling af 8. Novb. 1540 for Reinold v. Hedensdorf om at antage Krigsfolk i Aarssold til Slottet Elnbogen (Malmøhus) findes udtalt, at Besætningen skulde udgøre 50 Mand, hvoriblandt 7 Bøsseskytter[1]), og at det samme Aar bestemtes, at der paa Dragsholm skulde være 6 og paa Vordingborg 10[2]).

Paa Kjøbenhavns Slot, der maa betragtes som det Sted, hvor det væsentligste af Materiellet fandtes i Begyndelsen af Aarhundredet, har der næppe fra først af været andre Forhold til Stede end paa Slottene udenfor Kjøbenhavn. Senere, da Christian III havde tilvejebragt et ret betydeligt Artillerimateriel allerede til Brug under Grevens Fejde, derpaa ved Kjøbenhavns Overgivelse var kommen i Besiddelse af mere Skyts og endelig havde lade støbe en Del i Kjøbenhavn og Flensborg, maa Kravene baade til det kongelige Artilleris Personel og til et passende Opbevaringssted for dets Materiel være voksede.

Kravene til det sidstnævnte tilfredsstilledes indtil videre ved Bygningen af et Tøjhus ved Kjøbenhavns Slot[3]), som blev Opbevaringsstedet baade for det Artillerimateriel, som Kongen da var i Besiddelse af, og den Forøgelse, der skaffedes dette ved indenlandsk Tilvirk-

---

[1]) Rigsark. Tyske Kanc. (fra Danske Samlinger).
[2]) Erslev og Mollerup, D. Kancellireg. 143, 144.
[3]) Jvf. herom Otto Blom, Kristian den fjerdes Artilleri, 3 flg. og Afh. i Hist. Tidskr. 6. I. 558 flg.

ning og Indkøb i Udlandet. Dette Tøjhus synes efter Datidens Forhold at have været ret rummeligt, men at man dog ikke har tænkt sig, at Udviklingen paa Materiellets Omraade vilde gaa saa hurtigt, som det blev Tilfældet, især da Udredningen af Krigsskibe af andre end Kongen ophørte, synes at fremgaa deraf, at Lofterne i det Tøjhus, der befaledes bygget 1550, nærmest tænktes benyttede til Oplag af Korn, som fra Lenene eller paa anden Maade kom ind til Slottet.

Svarende til dette Standpunkt var Antallet af det Personel, som var fast antaget til at passe Materiellet i Fredstid og efter Omstændighederne rykke ud med Skytset, især til Søs, heller ikke talrigt endnu i Christian III's Tid.

Den vigtigste Person ved Artilleriet i Kjøbenhavn var den saakaldte Arkelimester[1]), der som Bøsseskytternes Foresatte ledede Vedligeholdelsen af Materiellet og overhovedet de Arbejder, der forefaldt ved samme. Den første, der maa antages at have beklædt denne Stilling ved Kongens Artilleri, er Wulf Ulenborst, der var Arkelimester ved Christian III's Felthær mindst fra 1534[2]). Medens denne Betegnelse eller lignende alt førend Christian III's Tid jævnlig anvendtes paa den øverstbefalende ved Artilleriet i Krig til Lands, som det vil blive om-

[1]) Ordet Arkeli betegner i Reglen i hin Tids Sprog Artillerimateriellet, sjældnere Opbevaringsstedet for samme, idet den almindelig forekommende Betegnelse for dette er „Tøjhus". Enkelte Gange, især under Frederik II, findes Betegnelsen „Tøjmester" brugt istedetfor „Arkelimester"; men den sidste Betegnelse vedblev dog at være den almindelige i det hele Aarhundrede paa den Person, der var Bøsseskytternes Foresatte og havde Artillerimateriellet i Varetægt i Fredstid.

[2]) Om denne Mand, hvis Navn findes skrevet paa mange, indbyrdes afvigende Maader, se D. Mag. 4. III. 81. Anm. 3.

handlet i det følgende, er den da næppe tillige brugt om den, der i Fredstid paa et eller andet Slot særlig havde Befaling over Bøsseskytterne. Saa længe mange andre end Kongen deltog i Udredningen af Artilleri, og der af Materiel derfor næppe fandtes mere paa Kjøbenhavns Slot end paa de vigtigste andre Slotte, og Bøsseskytternes Antal i Fredstid kun var ringe, har man vistnok i Stedet for en Arkelimester kun haft, hvad vi nu vilde kalde en Formand for Bøsseskytterne. Efter Kjøbenhavns Overgivelse vedblev Wulf Ulenborst at være i Kongens Tjeneste indtil 1540, da han synes at være traadt ud af Virksomhed, idet han da fik Bestalling for 3 Aar som Kongens „Tjener“ med 50 Gylden om Aaret og Forpligtelse til at lade sig bruge i Krigssager[1]), og samme Aar Heinrich v. Husum blev antagen som Kongens „Artlareymeister“ med Forpligtelse at bo i Kjøbenhavn, eller hvor man behøvede ham, varetage Skytset og lade sig bruge i Krig. Hans Bestalling fornyedes 1541[1]). Efter ham findes ingen tilsvarende Person nævnt førend 1550, da Herman Jeger fik Bestalling som Arkeli- eller Tøjmester. Han forpligtedes til at holde Skytset m. v. i god Stand, samt til at hemmeligholde alt, hvad der vedrørte de ham betroede Beholdninger, hvorhos han fik Ret til at befale over Bøsseskytterne og Straffemyndighed med Hensyn til dem[2]). 1555 blev han ansat for Livstid[3]). Han nævnes i Rentemesterregnskaberne sidste Gang som staaende i Aarssold Mikkelsdag 1565 og synes da at være bleven udkommanderet, idet der

[1]) Bestallingsreg. 1540—44. 11 b, 16 flg. Ulenhorst fik atter Bestalling 1544 som „Tjener“ og 1546 som Høvedsmand.
[2]) Bestallingsreg. 1545—54. 102.
[3]) Bestallingsreg. 1555—73. 79 b.

blandt Artilleristerne i Maanedssold ved Varberg nævnes en „Mester Herman“, medens „Mester Rolf“ nævnes ved Tøjhuset omtrent fra Foraaret 1566[1]). For denne, Rudolf v. Deventer, der var bleven ansat i Kongens Tjeneste som Krudtmager og Bøsseskytte 1563, men kort efter anvendtes som Hverver[2]) og i Syvaarskrigen, er der dog ikke forefundet nogen Bestalling ældre end 1569, skønt han alt 1567 og 1568 ses at have været til Stede i Tøjhuset som Arkelimester[3]). Efter Rudolf v. Deventers Død, der synes at være indtruffen 1586, blev Frans v. Zelle Arkelimester[4]). Ved dennes Død eller Sygdom c. 1593 blev det overdraget Skibsarkelimester Frans Davidsen midlertidig at varetage Kongens Arkeli og Tøjhus ved Kjøbenhavns Slot[5]), og kort derefter ansattes Matthias Kirckmann i den ledig blevne Plads. Hans Bestalling fornyedes Aar 1600[6]).

---

[1]) Det synes, at Herman Jeger atter har gjort Tjeneste i Tøjhuset en kort Tid, idet der i Rentemesterregnskab 1570, 243 findes Udgift til Salpeter, modtaget baade af „Herman Arkelimester“ og af „Rolf Tøjmester“.

[2]) 13. April 1563 (Kanc. Brevb.); Joakim Beks Regnskab 29. Sept. 1562 til 29. Sept. 1563. 87 b.

[3]) Bestallingsreg. 1555—73. 279 b; Joakim Beks Regnskab 1566—67. 129; Ejler Grubbes Regnskab 1567. 175.

[4]) Rentemesterregnskab 1. Jan. til 8. Maj 1587. 121. — Han fik Bestalling som Fyrværker 28. Juli 1577 (Sj. Rg.) og kan være den samme Fyrværker, der blev antagen 1573 til ogsaa at forfærdige Skytsunderlag (6., 21. Juni 1573, Kanc. Brevb.).

[5]) Rentemesterregnskab 1. Maj 1595 til 1. Maj 1596. 205. — I Frederik II's Tid findes Titlen Arkelimester overført til ogsaa at betegne den Mand, som om Bord paa hvert Orlogsskib havde Artillerimateriellet i Varetægt. Den Frans v. Atke, der aflagde Tøjhusregnskab for Aaret 1592, maa være den samme som Frans Davidsen og er saaledes en anden end Frans v. Zelle (jvf. Otto Blom, Kristian den fjerdes Artilleri, 23 og 347).

[6]) Rentemesterregnskab 1. Maj 1594 til 1. Maj 1595. 374; 9. Dec. 1600 (Sj. Reg.).

Arkelimestrene havde en særdeles vellønnet Stilling. De fik vel i Reglen fra først af kun et Pengevederlag af 100 Daler, men dette forhøjedes for flere snart til 300, hvorhos der tildeltes dem Klædning, Underholdsmidler, fri Bolig m. m. Matthias Kirckmann findes tillige opført blandt Hoftjenerne.

Foruden Arkelimesteren fandtes der i det mindste fra 1556 ved Tøjhuset i Kjøbenhavn en Fyrværker, hvis særlige Omraade var Tilberedelsen af Brandkugler og lignende Sager, hvilke den Gang i Almindelighed kaldtes Fyrværk. I de Rentemesterregnskaber, som ere ældre end 1557, nævnes ingen Fyrværker. 1556 fik dog Herman v. Halle Bestalling som Bøssemester og Fyrværker, og han skulde da for sin egen Person have frit Bord ved Hoffet, naar han havde Forretninger dèr[1]). I Rentemesterregnskabet for 1567 findes han optegnet blandt Hoftjenerne; men noget efter ophørte dette atter. Fyrværkerbestillingen vedblev at bestaa i den hele paafølgende Del af Aarhundredet.

Foruden Fyrværkeren henregnedes Krudtmageren og Teltmageren i den største Del af Aarhundredet til Arkeliets Personale, om de end indtog mere selvstændige Stillinger. Henimod Slutningen af samme findes de opførte blandt Hoftjenerne og henhørte da ikke længer til hint[2]).

Fra 1567 forekommer en Arkeliskriver, derhos i Slutningen af Aarhundredet en Profos, og de saaledes nævnte mere overordnede Personers Antal forøgedes derefter ikke i det her omhandlede Tidsrum.

---

[1]) Bestallingsreg. 1555—73. 75 b.

[2]) Jvf. om disse Emil Madsen, Studier over Danmarks Hærvæsen i det 16. Aarh. 124, 134 flg.

Det underordnede Personale kaldtes under ét Bøsseskytter, hvilken særlig Bestilling den enkelte end havde at varetage. I Udlandet skelnedes i Almindelighed i hin Tid mellem Bøssemestre, der indtog en noget højere Stilling, og Bøsseskytter. Denne Gradforskel anvendtes ikke herhjemme. Betegnelsen Bøssemester træffes nogle Gange i Udfærdigelser paa tysk fra Christian III's Tid, men ellers næppe, førend i de Aar 1600 udstedte Artikler for Bøssemestre[1]), i hvilke dog dette Ord kun synes brugt i ren Almindelighed i Stedet for Bøsseskytter. Derimod findes i Frederik II's Tid Betegnelserne Kartoveskytter og Halvslangeskytter undertiden brugte om dem, der i Krigstid betjente visse Stykker af det svære Skyts. En ganske sjælden Gang synes Benævnelsen Bøssemester ogsaa brugt herhjemme istedetfor Bøssesmed eller Bøssemager, der betegnede de Haandværkere, som gav sig af med at forfærdige smedet Skyts af den ældre Art og Haandskydevaaben. Den almindelige, fælles Betegnelse for de underordnede ved Artilleriet var saaledes Bøsseskytter. De vare alle hvervede, i Fredsstid i Aarssold.

Da der ikke haves Rentemesterregnskaber, i hvilke de ere optalte, fra førend 1551, kan det ikke oplyses hvor stort deres Antal var for Kjøbenhavns Vedkommende forud for dette Aar. Af Regnskaberne for hint og nærmest paafølgende Aar indtil Christian III's Død ses, at deres Antal vekslede mellem c. 50 og c. 70. Samtidig med Frederik II's Tronbestigelse begyndte den stærkere Udvikling af den kongelige Flaade, og som Følge heraf voksede Bøsseskytternes Antal hurtigt. Der antoges nu hvert Aar flere og flere. Regnskaberne for

[1]) Trykte i Secher, Corpus constitutionum Daniæ. III. 89.

1560 vise et Antal af noget over 100 Mænd, Regnskabet for 1561 henved 140, og Regnskabet for 1563 endog henved 280. Syvaarskrigen førte derpaa en yderligere Stigning i Antallet med sig, idet der fordredes Bøsseskytter baade i Tøjhuset, ved Hæren og paa Flaaden. Der udsendtes snart en og snart en anden Person for at skaffe Tilgang fra Fyrstedømmerne, Nordtyskland, Holland og England, og der indtraf her i Riget til forskellig Tid mange paa én Gang, saaledes i Foraaret 1566 mindst 100[1]). Medens i Christian III's Tid mange Bøsseskytter synes at have været danske, at dømme efter deres Navne, blev Forholdet nu anderledes, saaledes at de fleste vare fremmede. Man synes til Dels at have fulgt den Regel at benytte de danske Bøsseskytter fortrinsvis som faststaaende ved Tøjhuset og de fremmede om Bord paa Skibene. Hvormange der fandtes paa hvert af hine Steder samt ved Hæren, kan ikke opgøres, da de samme Personer selvfølgelig efter Omstændighederne snart vare i Land og snart om Bord, og lige saa lidt kan der opgøres noget nøjagtigt Summatal, men dette kan næppe have været mindre end 400, snarere end Del større. Allerede blot om Bord i Skibene var Antallet stort. Af Regnskabet for 1566—67 fremgaar det saaledes, at der da fandtes paa et af Skibene, Fortuna[2]), ikke mindre end 82, paa de andre Orlogsskibe 181, alle tyske, der-

[1]) Højst undtagelsesvis synes man ved Syvaarskrigens Begyndelse at have villet afhjælpe en øjeblikkelig Trang til Bøsseskytter ved at forsøge at faa dem tilligemed Baadsmænd og Styrmænd fra fremmede Skibe, som sejlede gennem Øresund (Brev af 17. April 1563 til Tolderen i Helsingør, Kanc. Brevb.).

[2]) Sandsynligt den nye Fortuna, paa hvilken Evert Bild var om Bord som Admiral 1567. (Rørdam, Mon. hist. dan. 1. II. 360).

hos 23 engelske. I Kongens Skrivelse af 1. Nov. 1567 tales der endog om en Sending af 100 Bøsseskytter til Norge og 200 i Halmstad[1]). Fra 1568 umuliggøres en Optælling, saaledes som den indtil dette Aar nogenlunde kan udføres ved Hjælp af Rentemesterregnskaberne, da alle Bøsseskytter derpaa nærmest betragtedes som henhørende til Søværnet, hvorfor de fra dette Tidspunkt ikke længer lønnedes umiddelbart af Rentekammeret. Der betaltes derpaa summarisk til en af Renteskriverne de Penge, som behøvedes under ét til Skippere, Styrmænd, Baadsmænd, Bøsseskytter og Skibsbyggere, og tilsvarende til Slotsfogeden paa Kjøbenhavns Slot hvad der blandt andet behøvedes til Tømmermænd, Smede og enkelte andre Haandværkere paa Holmen, hvornæst denne Ordning atter noget efter Syvaarskrigens Slutning ændredes derhen, at der fra Rentekammeret udbetaltes til en Renteskriver, hvad der under ét fordredes til Holmens Behov paa Personellets Omraade, saaledes at denne videre udbetalte Lønningerne m. m. til Skibshøvedsmændene og Skibskaptajnerne, Skibspræsterne, Bartskærerne og Skibsarkelimestrene, foruden det ovennævnte Personale.

Det eneste Middel til omtrentlig at bestemme Antallet af de til Kjøbenhavn knyttede, kongelige Bøsseskytter efter 1568 synes at være de Bestemmelser, som hyppig udgik angaaende den Styrke, der skulde indkvarteres i Rigets Købstæder, naar der midlertidig ingen Brug var for nogle af Bøsseskytterne paa Flaaden eller i Tøjhuset. At dømme efter dissse Bestemmelser maa Antallet en Tid lang have været jævnt voksende. Det største Antal, der har været forlangt indkvarteret, synes at forekomme 1577, da der skulde anbringes 297 Bøsse-

[1]) Rørdam, Mon. hist. dan. 2. I. 285.

skytter i Skaane og 393 i Jylland, i alt altsaa ikke mindre end 690 udenfor Kjøbenhavn[1]). Senere, især da der var foretaget en Omordning af Tjenesten paa Holmen[2]), hvorved blandt andet ogsaa Bøsseskytter kom til at deltage i den daglige Vagttjeneste, dog kun i ringe Antal, synker den Styrke af Bøsseskytter og Baadsmænd, der forlangtes indkvarteret, og en nærmere Bestemmelse umuliggøres fra 1591 ved, at Bøsseskytter og Baadsmænd derpaa som Skibsfolk indkvarteredes under ét, medens man tidligere i Reglen havde holdt dem adskilte i Befalingerne og som oftest iagttaget, at Baadsmændene bleve anbragte paa Sjæland, Laaland, Falster og til Dels Fyen, Bøsseskytterne i de øvrige Landsdele. Deraf kan der dog næppe drages den Slutning, at Bøsseskytternes Antal er blevet stærkt formindsket.

I Middelalderen havde Bøsseskytterne indtaget en særdeles anset Stilling, og der fordredes da, at de vare i Besiddelse af omtrent al den Kundskab i teknisk Henseende, som hin Tid besad[3]); men efterhaanden havde dette forandret sig en Del, og i det mindste efter Midten af det 16. Aarhundrede vare Bøsseskytterne hvervede i Aarssold paa kun lidt bedre Vilkaar end andre i Aarssold hvervede Soldater. De fik Lønning, 5 Daler halvaarlig i den Tid, da Bøsseskytterne lønnedes umiddelbart af Rentekammeret, derhos de væsentligste Beklædningsgenstande og frit Underhold eller tilsvarende Vederlag i Penge. Naar de gjorde Tjeneste i Felten, vel ogsaa naar de i Krigstid vare om Bord, indtraadte de sæd-

[1]) 30. Juni 1577 (Sj. Tg.).
[2]) Omtrent 1585. Jvf. Secher l. c. II. 487 flg.
[3]) Se herom Essenwein, Quellen zur Geschichte der Feuerwaffen, Leipzig 1877. 29, 32.

vanlig i Maanedssold for den Tid, de saaledes anvendtes. Under alle Omstændigheder tilstodes dem fri Kur og Pleje, hvis de bleve syge eller saarede i Tjenesten, og der synes i Reglen at være tilsikret dem Løskøbelse, hvis de kom i Fangenskab, og Forsørgelse for Livstid i Tilfælde af Invaliditet. Nogle Biindtægter kunde forefalde, Penge til Anskaffelse af Lunter og Arbejdspenge for et og andet, som ikke hørte til deres Stilling, saasom at udbære Krudt fra Tøjhuset. Endelig havde de en ingenlunde uvæsentlig Andel i det Bytte, der kunde blive gjort ved forskellige Lejligheder[1]). Nogen Utilfredshed med Forringelsen af deres Stilling og den Behandling, de fik, gav sig stundom til Kende[2]).

I Listerne fra Syvaarskrigen Tid forekommer der en Del Bøsseskytter med Betegnelsen „Halvmand“. Disse fik kun den halve Løn og synes saaledes at have udgjort en Slags Reservemandskab, der kun lejlighedsvis benyttedes.

Om Bøsseskytternes daglige Ophold og Underhold i Fredstid, naar de ikke vare om Bord, kan intet siges med Bestemthed angaaende den Del af dem, der kan betragtes som fast ansat ved Kjøbenhavns Slot og Tøjhus. Formentlig har denne Del endnu i Christian III's Tid været henregnet til Slotsfolket og sammen med de andre Personer, som henhørte til dette, f. Eks. det underordnede Personale i de kongelige Stalde, i Reglen haft Ophold og Underhold paa Slottet[3]). Som bekendt søgte

---

[1]) Om nogle Særrettigheder, som Artilleriet stundom gjorde Paastand paa, se Emil Madsen l. c. 38 flg.

[2]) Se saaledes Kongens Skrivelse af 11. Febr. 1587 (Sj. Tg.).

[3]) Det ses dog, at en Bøsseskytte besad et Hus i Kjøbenhavn 1532 (?) (Kbh. Dipl. I. 345). -- Tilsvarende nævnes en Bøsseskyttes Gaard i Kalundborg 1542, og en Bøsseskytte paa Dragsholm fik 1539 Livsbrev paa et Byggested i Vindekilde (Erslev og Mollerup, D. Kancellireg. 246, 95).

Frederik II imidlertid straks efter sin Tronbestigelse at indføre Besparelser i Hofholdningen, særlig med Hensyn til hvilke Personer der skulde bespises paa Kjøbenhavns Slot, og der udgik efterhaanden en Række Bestemmelser herom. De kendes dog ikke alle, og det kan derfor ikke nøjagtig ses, naar og hvorvidt de berørte Bøsseskytterne.

I de Bestemmelser, som blev trufne 1564, er der udtalt, at 4 Bøsseskytter i Arkeliet skulde bo og bespises paa Slottet[1]). Derimod nævnes ikke andre af Tøjhusets Folk, og det kan derfor vel antages, at for det større Antal af de nævnte Bøsseskytter ere Opholdet og Underholdet paa Slottet omtrent fra Begyndelsen af Frederik II's Tid blevne ombyttede med et Pengevederlag, eller de ere maaske til Dels blevne tildelte Bolig paa Holmen, som andre af Skibsfolket.

Bøsseskytternes daglige Gerning var allehaande Arbejder i Tøjhuset, navnlig angaaende Vedligeholdelsen af Skytset og dettes Tilbehør. For en Del synes de derhos i Forhold til deres Haandværksfærdighed at have forfærdiget forskellige nye Sager[2]).

Undertiden ses Bøsseskytter at have modtaget særlige Tegn paa Kongens Naade. I Frederik II's sidste Leveaar besluttede Kongen saaledes at forære et Antal af dem Kaarder med Sølvbeslag[3]). Af og til findes de ogsaa anvendte til forskellige Hverv, der mere angik de kongelige Personer som saadanne end Hæren. Fyrværker Herman v. Halle benyttedes saaledes til de Kunstfyrværkerier, der afbrændtes 1557 i Anledning af Kurfyrst August af Sachsens Besøg hos Kongen[4]). Arkelimesteren

[1]) D. Mag. 2. V. 61.
[2]) Se nærmere herom Emil Madsen l. c. 122 flg.
[3]) Rentemesterregnskab 8. Maj 1587 til 8. Maj 1588. 354 flg.
[4]) Rentemesterregnskab 1557—58. 76 b.

var medvirkende ved de Arrangementer, der bleve foretagne angaaende Ringrenden m. m. ved Christian IV's Kroning, og der betaltes ham Penge til det Fyrværkeri, som afbrændtes ved Dronningens Kroning 1598 [1]). En sjælden Gang findes en Bøsseskytte anvendt som Budbringer i Kongens Ærinde, saaledes 1597, da en Bøsseskytte sendtes med Breve til Kongen, medens denne befandt sig i Haderslev [2]).

For de Bøsseskytter, der ikke kunne betragtes som fast ansatte ved Kjøbenhavns Tøjhus, men hvis Hovedvirksomhed var om Bord paa Skibene, synes Ophold og Underhold, naar Skibene vare lagte op, at være forskaffet dem ved Indkvartering i Købstæder. Denne Anbringelsesmaade ses at være begyndt i Christian III's Tid, men tiltog saa mere og mere, som Antallet af Bøsseskytter voksede. I Forbindelse med Baadsmændenes og undertiden Landsknægtes Indkvartering gav den under Frederik II Anledning til mangfoldige Uordener og Besværinger, hvilke atter fremkaldte et Utal af kongelige Befalinger, som i Reglen temmelig frugtesløst søgte at raade Bod paa dem.

Retsforholdene, saa vel for de ved Tøjhuset og Slottet ansatte Bøsseskytter som for dem, der vare indkvarterede i Købstæderne, fremtræde i det hele som meget vaklende. Der kan ikke spores nogen bestemt, ledende Grundsætning i, hvem der skulde anses som Arkelimesterens og dermed ogsaa Bøsseskytternes højere Foresatte. Det var til de forskellige Tider forskellige

1) Rentemesterregnskab 1. Sept. 1596 til 1. Maj 1597. 456 b.; 1. Maj 1597 til 1. Maj 1598. 547 b.
2) Rentemesterregnskab 1. Maj 1597 til 1. Maj 1598. 292 b.

Personer, der med Hensyn til Enkelthederne kunne betragtes som Mellemledet mellem Kongen og Arkeliets Personale. Fra først af synes det at have været Lensmanden paa Kjøbenhavns Slot, hvad der ogsaa vilde stemme med de naturlige Forhold, saa længe Artilleriet kun havde naaet en ringere Grad af Udvikling. Endnu indtil 1556 var hin Lensmand den, som var betroet Styrelsen af alle Enkeltheder vedrørende Kongens Artilleri. Efter ham var det Statholderen og den senere Rigshofmester Mogens Gyldenstjerne, der i øvrigt ogsaa en Tid lang var Lensmand paa Kjøbenhavns Slot, medens der dog tillige samtidig var andre, som Kongen befalede at udføre forskellige Hverv paa Artilleriets Omraade, navnlig Adelsmanden Peder Bille, som i Skrivelser fra 1559 til noget ind i Syvaarskrigens Tid findes kaldt Arkelimester, saaledes at denne Betegnelse i hine Aar er brugt baade om den egentlige Arkelimester og dennes overordnede, og saaledes at det synes, at man har villet indføre en fastere Fredsordning ved Hjælp af en overordnet Arkelimester. Denne Ordning blev dog snart igen forladt, og Ordet Arkelimester forekommer ikke brugt paa den her omhandlede Maade længere frem i Tiden[1]). Efter Mogens Gyldenstjernes Afgang benyttede

[1]) Som det vil blive nærmere omtalt i det følgende. er der nogen Sandsynlighed for, at Niels Ulfstand en ringe Tid efter Peder Bildes Afrejse til Hæren 1563 har fortsat dennes Virksomhed som overordnet Arkelimester i Kjøbenhavn, og den Omstændighed, at Peder Hvitfeld nævnes som medvirkende ved Indkøb og Modtagelse af nogle Partier Krudt, første Gang den 28. Juli 1564 og derpaa i 1567 (Krigsark. Fr. II. Pk. Nr. 1 og 2), indeholder maaske en Antydning til, at denne har udøvet en lignende Virksomhed efter Niels Ulfstand. Peder Hvitfeld synes dog ikke nogen Sinde at være kaldt Arkelimester.

Kongen derimod i Styringen af Artilleriets Sager fortrinsvis Rigshofmesteren Peder Oxe, derpaa Rentemesteren Kristoffer Valkendorf, og denne udførte dette Hverv indtil sin Død, ogsaa efter at han var bleven Medlem af Formynderregeringen og til sidst Rigshofmester[1]).

I Artiklerne af 25. Febr. 1600 for Bøssemestre (Bøsseskytter) i Kjøbenhavn findes Straffemyndigheden i mindre vigtige Tilfælde tillagt Arkelimesteren, medens Sagerne for grovere Forbrydelsers Vedkommende skulde forebringes Kongen og Rigshofmesteren eller i disses Fraværelse Lensmanden paa Kjøbenhavns Slot.

Næst Arkeliet i Kjøbenhavn var Arkeliet paa Kronborg af væsentlig Betydning i Aarhundredets sidste Fjerdedel, og Forholdene ved dette ere i de fleste Retninger langt bedre oplyste ved Hjælp af Sundtoldregnskaberne end Forholdene ved Kjøbenhavns Slot og Tøjhus, idet næsten alle Udgifter vedrørende Kronborg afholdtes af Tolderen i Helsingør. Allerede fra 1579 holdtes der paa Kronborg en ret talrig Besætning af Fodfolk og Artilleri. Fra 1581 fandtes der her en Arkelimester, Karsten Kønig[2]), der efterfulgtes 1585 af Hans Kirckmann; denne døde 1596, og Hans Budse[3]) blev derpaa Arkelimester. Der fandtes derhos fra 1579 Fyrværkere og Bøsseskytter i et Antal, der efterhaanden naaede op til c. 50. Om der endnu i hine Tider kan

[1]) Samtidig findes enkelte artilleristiske Hverv at have været overdragne Karl Bryske, der var Lensmand paa Kjøbenhavns Slot 1595—97 (Kbhs. Dipl. IV. 729, 731).

[2]) Nævnes alt 17. Febr. 1576 som antagen i Kongens Tjeneste til at rejse udenlands for at hverve Bøsseskytter (Sj. Tg.).

[3]) Havde alt fra 1579 tjent paa Kronborg som Fyrværker. Af Kongen havde han faaet Brev og derpaa Skøde paa en Ejendom i Helsingør (1. Novb. 1584, 19. April 1585, Sj. Reg.).

findes et Eksempel paa, at man troede at kunne paalægge Bøsseskytter større Ansvar end menige Soldater i Almindelighed[1]), saa havde deres Vilkaar dog yderligere forandret sig saaledes, at deres Vederlag paa Kronborg (og vel altsaa samtidig i Kjøbenhavn) var ringere end Fodfolksoldaternes[2]). Paa den anden Side var der for Bøsseskytterne god Lejlighed til Bierhverv, idet Kronborg i hin Tid gjordes til en Samling af Artilleriværksteder. De arbejdede med paa Skytsunderlag, forfærdigede adskillige mindre Sager og sendtes stundom ud for at hugge Træ til Skytsunderlag m. m. Nogle Begunstigelser blev dem ogsaa til Del. Kongen forærede dem saaledes 1581 gult og rødt Klæde, Lærred m. m. og bekostede Dragter syede til dem deraf. 1596 fik de af Kongen ½ Læst Rostocker Øl til Genforæring for en Krans, de havde givet ham. Aar 1600 bestemte Kongen, at nogle af dem skulde have deres Lønning forbedret med 1 Dlr. maanedlig, imod at de forpligtede sig til at lade sig bruge det hele Aar i Arkeliet, naar Behov gjordes, i det Haandværk, de havde lært, uden at kunne kræve højere Besoldning eller Dagløn. Idet de øvrige bleve staaende paa de tidligere Vilkaar, opstod der saaledes 2 Lønningsklasser.

Ligesom i Kjøbenhavn benyttedes ogsaa paa Kronborg Bøsseskytter stundom til Hverv, der mere vedrørte

[1]) Da et Stykke Skyts sprang paa Varberg 1563, lod Lensmanden den Bøsseskytte, som havde affyret Stykket, fængsle. Kongen befalede dog at løslade ham og ikke at foretage videre end at sende Stykket til Kjøbenhavn for at støbes om (21. Novb. 1563, Kanc. Brevb.).

[2]) Bøsseskytternes halvaarlige Sold var vel 9 Dlr. og Hageskytternes 6, men Bøsseskytterne fik halvaarligt kun 3 Dlr. i Klædepenge og 5 Dlr. maanedlig i Kostpenge, medens Hageskytterne fik henholdsvis 6 og 6.

de kongelige Personer som saadanne end Krigsmagten. Arkelimesteren m. fl. betaltes 1595 og 1596 for Fyrværkeri, der i Forbindelse med en Æreport anvendtes ved et Besøg af fremmede Herrer paa Kronborg. Bøsseskytten Hans Wolf Entfelder, der fra 1600 kom til at forestaa det kongelige Stykkestøberi ved Kronborg, benyttedes til et „Posier-Arbejde", der skulde bruges til de „Inventioner", som Christian IV lod forfærdige paa Mønten i Kjøbenhavn ved Hjælp af den derværende Arkelimester og Kongens Stempelskærer, og som skulde benyttes ved Festlighederne i Anledning af Dronningens Kroning [1]).

Foruden paa Kronborg nævnes i Aarhundredets anden Halvdel Arkelimestre nogle enkelte andre Steder, saasom Bohus og Varberg [2]).

---

[1]) Rentemesterregnskab 1. Maj 1597 til 1. Maj 1598. 545 b, 550. — Kongen og de andre Deltagere i Ringridningerne paa Amagertorv ved Kongens Kroning 1596 mødte i Forklædning og kom i store Optog, Kongen saaledes den ene Dag forklædt som Pave, ledsaget af Kardinaler, Biskopper, Domherrer o. s. v. Disse Optog findes kaldt Inventioner. Det samme Ord maa formodes brugt om Fremstillingerne af Bygninger og Figurer i de store Fyrværkerier, som vare en anden Del af Festlighederne ved højtidelige Lejligheder, og det er vel nærmest paa saadanne, at de ovenfor nævnte Personer have arbejdet; thi ogsaa til Arkelimesteren i Kjøbenhavn findes der da udredet Penge til en Invention. — I Regnskabet 1. Maj 1600 til 1. Maj 1601, 454 b findes vistnok tilsvarende betalt Arbejdsløn til en Maler i Kjøbenhavn for adskillige Billeder, han havde „pudtzerid" og forfærdiget til det nye Fyrværk, Kongen lod anrette paa Kjøbenhavns Slot.

[2]) Paa Kronborg, hvor Personellet svarede til Tilstandene henimod Aarhundredets Slutning, fandtes selvfølgelig ingen Krudtmager. Derimod synes der tidligere at have været en saadan paa enkelte Slotte. Saaledes nævnes blandt Bøsseskytter, som 1564 skulde sendes fra Varberg til Kjøbenhavn for at benyttes til Søs, en Niels Krudtmager (21. Marts 1564, Kanc. Brevb.).

Paa de kongelige Slotte udenfor Kjøbenhavn, hvor der fandtes Artillerimateriel og Artilleripersonel, var Lensmanden det sidst nævntes øverste, paa Stedet værende foresatte, idet dog paa Kronborg Høvedsmanden for Krigsfolket dannede et Mellemled saa vel med Hensyn til dette som til de derværende militære Anlæg.

Artilleriets Krigsordning i det 16. Aarhundrede viser ikke mindre end dets Fredsordning den betydelige Udvikling, som foregik i denne Vaabenart, selv om Ordningen af den Del af Artilleriet, der anvendtes til Søs, forbigaas her.

Det er sandsynligt, at der i Christian II's Felttog har været et ikke ubetydeligt Artilleri ved Hæren, men om dets Ordning vides meget lidet. Det synes, at den Person, som stod i Spidsen for det, kaldtes Arkelimester ligesom senere den Person, der varetog Beholdningen paa et betydeligere, befæstet Slot. Som saadan nævnes Anders Bilde 1502[1]).

Lidt mere vides om Ordningen i Frederik I's og Christian III's Tid. Baade Vaabnets Personel og Materiel synes da hovedsagelig til Veje bragte ved Hjælp af nationalt Udbud. I en Mønstringsrulle fra 1529 angaaende Udbudsstyrken fra Sjæland, Laaland og Falster findes saaledes Skydevaabenenes Antal opgjort, medens Styrken i øvrigt kun findes optegnet som værende til Fods eller til Hest, saa at Artilleriets Personel ikke fremtræder særskilt. Det fremgaar af Listen[2]), at Biskop Lave Urne stillede 1 Halvslange eller 2 Falkonetter, Abbeden af Sorø og Prioren af Andvordskov hver 1

---

[1]) Hvitfeld 1046.
[2]) D. Kanc. Mynstringsruller etc. 1505—1562.

Halvslange, Abbeden af Esrom 1 Falkonet, forskellige Adelsmænd 4 Halvslanger og 1 Falkonet, Kjøbenhavn og enkelte andre Købstæder 1 Halvslange og 10 Falkonetter, alt foruden Hager, der nærmest maa betragtes som Haandvaaben. I en Mønsterseddel fra c. 1535[1]) angaaende Udbudsstyrken fra Købstæderne i Landsdelene Øst for Sundet findes Styrken paa samme Maade opgjort alene ved Angivelse af, hvormange der var til Fods og hvormange til Hest med Vedtegning om de Skydevaaben, der stilledes. Malmø (Elnbogen) findes opført med 1 Halvslange og 1 Falkonet, Landskrona og Åhus hver med 1 Falkonet, Vä med 1 Dobbeltskerpentin, Ystad med 2 Falkonetter, alt foruden nogle Hager. Under Grevens Fejde og særlig Kjøbenhavns Belejring findes der ansat under den foran nævnte Arkelimester Ulenborst 6 Bøsseskytter (og 8 Hageskytter)[2]). Efter al Sandsynlighed er der her dog kun Tale om den af Christian III personlig stillede Styrke. I alt maa der ved Hæren have været mere Artilleri, end der svarer til 6 Bøsseskytter. Ligesom tidligere siges den, der stod i Spidsen for det hele ved Hæren værende Artilleri, at have været benævnt Arkelimester, saaledes Henrik Krummedige 1525[3]), Anders Bilde 1531[4]). Det kan dog maaske være tvivlsomt, om Ulenborst har indtaget denne Stilling i Grevens Fejde, eller der tillige har været en anden, ham overordnet Arkelimester.

---

[1]) D. Kanc. Mynstringsruller etc. 1505—1562. I Hist. Tidsskr. 6. I. 553, hvor omtrent det samme findes fremsat, er udtalt, at den sidst nævnte Mønsterseddel skulde være ældre end 1529, hvilket dog synes mere tvivlsomt.

[2]) D. Mag. 4. III. 81. Anm. 3.

[3]) D. Mag. 3. II. 253.

[4]) Pontoppidan, D. Atlas, III. 160.

Den første Gang, at der træffes en nøjere Redegørelse for, hvad der ansaas fornødent især af Befalingsmænd og ligestillede, samt af Haandværkere, er i et Overslag fra c. 1554, der slutter sig til lignende angaaende Fodfolket og Rytteriet og sammen med hine er indført i Bestallingsregistranten 1555—1573[1]). I dette findes opført med den maanedlige Sold, der antoges passende:

	Tøjmesteren, personlig 100 Gld. eller	25	Sold
	Hos samme 4 Heste, der skulde mønstres.		
1	Løjtnant	10	—
4	Drabanter, til hver 1 Sold, foruden hvad der betaltes dem som Menige („Ubersold"), i alt	4	—
1	Skriver	3	—
1	Skansemester	10	—
1	Fænrik	2	—
1	Vognmester	4	—
1	Profos	3	—
2	Stokkeknægte à 6 Gld.	3	—
1	Krudtvogter („Pulfferhuetter") 6 Gld.	1½	—
1	„Schneller" 6 Gld. eller	1½	—
10	Tømmermænd à 6 Gld.	15	—
2	Smede à 6 Gld.	3	—
2	Hjulmænd („Wagner") à 6 Gld.	3	—
1	Bødker („Fassbinder") 6 Gld.	1½	—
10	Bøssemestre à 3 Sold	30	—
	I alt	119½	—

eller 478 Gld. Desuden skulde der findes et Antal Skansegravere, som hver skulde have 1 Sold eller 4 Gylden maanedlig[2]).

1) Jvf. Hist. Tidsskr. 7. I. 168 og 7. I. 416.

2) I Bestallingsregistranten er Summatallet 113½ Sold eller 454 Gylden, uden at det kan ses, hvorfra Uoverensstemmelsen hidrører. Det oplyses ikke, hvilken Slags Gylden der er nævnt (jvf. Hist. Tidsskr. 7. I. 169 Anm.).

Det hele Artilleripersonel er her aabenbart forudsat hvervet, svarende til, at nu kun det kongelige Artilleri toges i Betragtning. Den ældre Betegnelse Arkelimester paa den, der var øverstbefalende i Hærens Artilleri, er efter Udlandets Eksempel ombyttet med Betegnelsen Tøjmester, og naar der for dennes Heste er anført, at de skulde mønstres, maa dette være ensbetydende med, at der for dem skulde beregnes særskilt Sold, ligesom f. Eks. ved Rytteriet. Solden er i øvrigt for Befalingsmændene ansat lavere end den, der i Reglen ydedes ligestillede Personer i Fodfolket, medens Bøssemestrene, det vil sige Bøsseskytterne, ere temmelig højt besoldede.

Det mindre heldige i disse Lønningssatser maa snart være blevet erkendt, thi der haves fra kun faa Aar derefter en Besoldningsliste, der afviger betydeligt med Hensyn til Lønningerne, derhos ogsaa med Hensyn til de Befalingsmænd m. fl., der antoges fornødne. Denne Liste, der er udfærdiget i Nortorf d. 30. April 1559 i Kongens og Hertugerne Johannes og Adolfs Navn og maa antages at være benyttet i Ditmarskerkrigen, er følgende[1]):

Tøjmesteren	400	Gld.
1 Løjtnant	50	—
1 „Der das Zeug wartet“ (Zeugwart)	24	—
1 „Zeugschreiber“	12	—
4 Drabanter à	8	—
1 „Ober-Schirrmeister“	24	—
1 Profos	20	—
1 Smed	8	—
1 Skansemester	20	—

[1]) Bestallingsregistranten 1555—73. Krigsark. Fr. II. Pk. Nr. 3 (Heftet Beregninger og Fortegnelser).

1 „Setzer“	. . . .	12 Gld.
1 Hjulmand („Wagner“)	. . . .	8 —
De Bøssemestre, som skyde med Falkonetter („Falkonettel“), hver	. . . .	8 —
De Bøssemestre, som skyde med Falkoner („Falkunen“), hver	. . . .	10 —
De Bøssemestre, som skyde med Halvslanger, hver		12 —

I denne Liste er ligesom i Overslaget af c. 1554 den øverstbefalende kaldt Tøjmester[1]). Der er til Dels andre Befalingsmænd m. fl., end der er nævnt i hint. Der findes saaledes ingen Fænrik; der er gjort Forskel paa den Besoldning, der tilstodes Bøssemestrene (Bøsseskytterne), eftersom de betjente et sværere eller lettere Stykke Skyts[2]), og der mangler Haandværkere, som næppe kunde undværes, saaledes Tømmermænd; men uheldigvis er der ikke her, lige saa lidt som i Overslaget af c. 1554, givet nogen Oplysning om Antallet af de Kanoner m. m., der tænktes anvendte. Der er ej heller nævnt Skansegravere.

Fra Syvaarskrigens Tid findes flere Regnskaber, som give et ret godt, om end ikke i alle Maader fuldt oplysende Indblik i Ordningen; thi de angive kun, hvad der nu og da stykkevis er betalt til flere eller færre Personer, som det kunde træffe sig, ikke de fuldstændige Styrker, som befandt sig ved Hæren paa et eller andet Sted. Disse Regnskaber ere dels Rentemesterregnskaberne, af hvilke dog egentlig kun Joakim Beks fra 29. Sept. 1563 til 29. Sept. 1566 og Ejler Grubbes fra Juledag 1564

---

[1]) Paa Mindetavlen i Ut Kirke er den øverstbefalende ved Hærens Artilleri, Kuntz v. Prusser, endnu kaldt Arkelimester og ikke Tøjmester (Pontoppidan, Marmora danica II. 187).

[2]) Angaaende at Falkoner her ere betragtede som sværere Skyts end Falkonetter se Emil Madsen l. c. 101. Anm. 3.

(ɔ: 1563) til Nytaarsdag 1565 indeholde noget om det her omhandlede Æmne, dels nogle Regnskaber angaaende Udbetalinger, der ikke ere foretagne umiddelbart af Rentekammeret, men ved Hjælp af andre i Begyndelsen af Krigen.

I det første af de ovennævnte Rentemesterregnskaber, hvilket omfatter Tiden fra 29. Sept. 1563 til 29. Sept. 1564, er der flere Udgiftsposter vedrørende Penge, betalte til den „øverste Tøjmester“ Povl v. Sara, nemlig dels Besoldning for ham selv, betalt til forskellig Tid, dels Besoldning til forskellige „hoge Ampter“ i Artilleriet, saaledes 1 Profos (tilligemed hans Folk), 1 Skansemester, 1 Kvartérmester, 1 Profosløjtnant, 1 Feltskærer og nogle Spillemænd, hvilke Personer den 27. Januar 1564 fik til gode havende Sold betalt, Profossen og hans Folk for 4 Maaneder, de øvrige for 3[1]). Andre Udgiftsposter vedrøre 13 „Bøsseskytter“ (blandt hvilke den før nævnte Rudolf v. Deventer og Cornelius Dyckert, som vil blive nævnt i det følgende, 1 Profos og 1 Skriver), 3 Tømmermænd m. fl., som til Hobe fik Maanedssold fra 1. Juli 1564, og om hvilke der siges, at de skulde følge „Arkelimester“ Niels Ulfstand med Feltskytset. Endvidere findes der opført, at der er betalt Penge til 4 Bøsseskytter, 2 Tømmermænd m. fl., som skulde være hos Peder Bilde og ligeledes fik Maanedssold fra 1. Juli 1564, og endelig, at der er betalt Niels Ulfstand for 1 Maaned, som begyndte den 10. Juli 1564, dels 300 ℔ som Besoldning til ham

[1]) At Lønningsudbetalinger ofte fandt Sted for flere Maaneder ad Gangen som Efterbetaling og i det hele meget uregelmæssigt, skyldtes de uheldige Pengeforhold. I Brev af 26. Sept. 1564 fra Jørgen Lykke, Verner Parsberg og Lave Brade til Kongen, udtale disse endog, idet de bede om at faa sendt Penge, at Niels Ulfstand havde betalt Artilleriets Personel af sine egne Midler (Krigsark. Fr. II. Pk. Nr. 1).

selv, dels Sold for 8 rustede Heste à 10 Dlr., dels 20 Dlr. til 1 Vogn og 30 ℔ for en hel Tros (ɔ: Troshest). Af de andre, ovenfor nævnte Regnskaber[1]) fremgaar, at der i Juli og August 1563 er betalt Maanedssold til en Del Haandværkere ved Artilleriet, Hjulmænd, Tømmermænd, Bødkersvende, Smede og Remsnidere, derhos 1 særlig Beslagsmed, der alle eller for største Delen bleve antagne af „Arkelimester" Peder Bilde.

Det tilsyneladende Usammenhængende eller Modstridende heri, der navnlig fremtræder ved, at der som højestbefalende ved Hærens Artilleri findes nævnt i broget Blanding ikke færre end 3 Mænd, Povl v. Sara, Niels Ulfstand og Peder Bilde, snart kaldte „Arkelimester" efter den ældre Tids Brug, snart „Øverste Tøjmester" eller lignende, kan dog nok forklares. Sammenhænget synes at have været, at Peder Bilde, der som alt foran omtalt allerede førend Krigen beklædte en Slags overordnet Arkelimesters Plads, fik til Hverv at organisere det Artilleri, som skulde drage i Felten. Dette Artilleri, der omfattede baade egentlig Feltartilleri og det Belejringsartilleri, der skulde anvendes mod Elfsborg, dannede et samlet Hele, hvis Befalingsmænd m. fl. ganske eller delvis maa have været de samme Personer, til hvem Betaling senere, ifølge Rentemesterregnskabet, skete ved Povl v. Sara. Peder Bildes Virksomhed som Artilleriets Øverste kan nemlig ikke paa den Tid have strakt sig stort videre end til selve Organisationen af det udrykkende Artilleri. Frederik II forlod Kjøbenhavn den 25. (?) Juli, var i Helsingborg 30. Juli til 4. Aug. og indtraf med Hæren i Elfsborg den 21. eller 22. s. M. Som nævnt

[1]) Rigsark. Militære Regnskaber. I. B. 1545—70.

findes der Folk antagne til Artilleriet af Peder Bilde, i Kjøbenhavn, sidst i Juli, og Artilleriet maa saaledes antages hovedsagelig først at have forenet sig med Hærens Fodfolk og Rytteri paa Marchen fra Helsingborg til Elfsborg, ja til Dels først ved selve Elfsborg[1]). Der findes udredet Betaling til Artillerimandskab under Marchen gennem Halland efter Peder Bildes Befaling, senest den 17.—19. Aug. ved Kongsbacka; men meget længere frem i Tiden kan Peder Bildes Virksomhed ikke have strakt sig paa dette Omraade. I alt Fald under det senere Forløb af Belejringen, der endte den 4. Sept. med Fæstningens Overgivelse, kan Peder Bilde ikke have været højestbefalende ved Artilleriet[2]); thi den, som her beklædte denne Stilling, var den ovennævnte Povl v. Sara, en Udlænding, som alt fra 1562 var traadt i Kongens Tjeneste og da havde faaet Bestalling som Oberst til Raadighed (i Pension)[3]). Dette fremgaar af, at han efter Indtagelsen af Elfsborg blev uenig med de danske Myndigheder om Delingen af Byttet[4]). Han maa dog endnu i Vinteren 1563—64 have beholdt sin Stilling, medens det ham undergivne Artilleri dels havde efterladt en Styrke paa Elfsborg og dels med den øvrige Hær havde faaet Vinterkvarter i Skaane. Det vedrører ikke Sagen, at han fra Maj 1564 anvendtes som Skibshøvedsmand under Herluf Trolle, undtagen for saa vidt det Tidspunkt derved omtrent angives, da han maa have fratraadt Pladsen som højestbefalende ved Artilleriet, om han end

---

[1]) Jvf. Kongens Skrivelse af 26. Aug. 1563 (Kanc. Brevb.).
[2]) En til Dels modsat Opfattelse synes at forekomme i Mollerup og Meidell, Bille-Ættens Historie, I. 771.
[3]) Bestallingsreg. 1555—73, 168 b.
[4]) Skrivelse om denne Sag findes i Krigsark. Fr. II. Pk. Nr. 1.

samtidig modtog paa Regnskab (som Efterbetaling) Besoldning til sig selv i denne Egenskab. Nogen Tid derefter vendte han tilbage til Tyskland[1]).

Ved Povl v. Saras Afgang synes der at være indtraadt en Mellemtid, i hvilken Niels Ulfstand maa betragtes som den højestbefalende, uagtet han først fik Bestalling som saadan den 10. Juli; thi Personer, som skulde ud med ham, ses, som foran nævnt, alt at være indtraadte i Maanedssold den 1. Juli. Da han baade i Maj 1564 og da kaldes Arkelimester, har han muligt efter Peder Bildes Afrejse til Hæren 1563 skullet varetage Artilleriet i Kjøbenhavn i hans Sted. I Bestallingen af 10. Juli 1564 kaldes han Tøjmester[2]), hvorved der muligt er antydet en Forandring i hans Stilling. Han nævnes derpaa udtrykkelig som havende været med paa Toget mod Kalmar (25. Sept. til 14. Okt. 1564), i hvilket Peder Bilde ikke deltog[3]), og blandt de Bøsseskytter, som da vare hos ham, træffes Rudolf v. Deventer, derhos ogsaa 1 Skansemester[4]).

Forinden dette Tog var der dog tillige (fra c. 22. Juli til 9. Aug. 1564) foretaget et andet Tog mod Jønkøping; men de nærmere Omstændigheder angaaende Kommandoforholdene paa dette ere vanskelige at udrede. Det er utvivlsomt, at Grev Günther til Schwarzburg ogsaa

[1]) Han blev 1566 Kejserens Felttøjmester i Krigen mod Tyrkerne og skrev baade den Gang og senere indtil 1578 meget underdanige Breve til Kongen (Krigsark. Fr. II. Pk. Nr. 1).

[2]) Kanc. Brevb. — Han findes i øvrigt ogsaa senere i Rentemesterregnskaberne kaldt „Øverste Arkelimester" (29. Sept. 1564 til 29. Sept. 1565, 176); Povl v. Sara underskrev sig som „Oberst-Tøjmester".

[3]) Jvf. herom og overhovedet om Peder Bilde Heise, Afh. i Hist. Tidsskr. 5. V. 304 flg.

[4]) Rentemesterregnskab 29. Sept. 1564 til 29. Sept. 1565, 172.

har været til Stede, i det mindste den sidste og største Del af den Tid, Toget varede, og at dette, om hvilket Kongen haabede, at det vilde naa Stockholm, er foretaget med omtrent den hele Hær; men naar man lægger Mærke til, at Kongen i Skrivelse af 29. Juli siger, at han havde truffet Aftale med Greven, at denne ikke skulde belejre noget fast Slot[1]), synes det rimeligt, at Hæren har ladet de sværeste Stykker Skyts blive tilbage, og, naar dette videre sammenstilles med, at Peder Bilde (og Sten Rosensparre) den 23. Juli skrev til Mogens Gyldenstjerne, at det begyndte noget underligt, og at Greven og Arkelimesteren ikke syntes at kunne komme ud af det sammen[2]), ligger det nær, at Niels Ulfstand er bleven tilbage med det sværeste Skyts og det meste af Artilleriparken, og at Peder Bilde, uagtet han alt den 24. Jan. 1564 tillige med Sten Rosensparre nævnes som Kongens Krigskommissær hos Daniel Ranzau[3]), og begge den 10. Juli s. A. tillige med Jørgen Lykke og Lave Brade udnævntes til Krigskommissærer hos Greven[4]), i Forbindelse med denne Stilling har overtaget Posten som Artilleriets højestbefalende paa Toget. Dette vilde da stemme med, at der ifølge Rentemesterregnskaberne er betalt Sold til 1 Skansemester og 1 „Skermeister“ m. fl. for 3 Maaneder „første Tog med Peder Bilde mod Jønkøping og nu mod Kalmar[5])“.

Det vil være bemærket, at der i det ovenfor fremsatte, altsaa i hvad der angaar Tiden indtil henimod

---

[1]) Kanc. Brevb.
[2]) Heise l. c. 307.
[3]) Rørdam, Mon. hist. dan. 2. I. 385.
[4]) Kanc. Brevb.
[5]) Rentemesterregnskab 29. Sept. 1564 til 29. Sept. 1565, 173.

Udgangen af 1564, aldeles ikke har været Tale om nogen den højestbefalende underordnet Arkelimester ved Felthæren. Det synes altsaa, at man ligesom i Ditmarskerkrigen 1559 har ment at kunne undvære en saadan, saaledes at den hele Styrelse umiddelbart er bleven udøvet af den højestbefalende.

I Slutningen af 1564 eller Begyndelsen af 1565 indtraadte der dog en Forandring i saa Henseende. Foruden Niels Ulfstand, der vedblev at være højestbefalende, nævnes der nu flere, ham underordnede Arkelimestre ved enkelte Dele af Hæren. Fra 1. Febr. 1565 udbetaltes Maanedssold til Rudolf v. Deventer „Arkelimester" samt 21 Bøsseskytter m. fl., som skulde drage til Skaane med Feltskytset. Den 17. Juni s. A. begyndte Maanedssold for Cornelius Dyckert „Arkelimester", som m. fl. mere underordnede kom med Niels Ulfstand med Feltskytset i Skaane[1]). Senere hen paa Aaret findes Niels Ulfstand med Artilleriet foran Varberg samt i Slaget ved Svartrå og hos ham Rudolf v. Deventer m. fl.[2]). Endelig var der i Tiden fra 31. Marts til 30. Maj 1566 ved Feltskytset i Halmstad „Arkelimester" Hans Meyer og forskellige andre Befalingsmænd med de alt oftere foran fremsatte Benævnelser paa Stillingerne[3]).

Udviklingen i Kommandoforholdene synes altsaa at have været den, at der fra c. 1565 ansattes Arkelimestre, som under den højestbefalende stod i Spidsen for en Del af Artilleriet og varetog Enkelthederne angaaende samme. Disse Arkelimestres Stilling kom da til at svare til den, som i et tysk, militært Skrift siges at være beklædt af en

---

[1]) Rentemesterregnskab 29. Sept. 1564 til 29. Sept. 1565, 174 b. flg.
[2]) Rentemesterregnskab 29. Sept. 1565 til 29. Sept. 1566, 112.
[3]) Rentemesterregnskab 29. Sept. 1565 til 29. Sept. 1566, 115.

„Arkeleymeister“, der var at betragte som en Slags „oberster-Büchsenmeister“ hvis Pligt det var at vide Besked med alt angaaende Skytsets Vedligeholdelse og Brug[1]). Idet denne havde et Antal Stykker Skyts under sin umiddelbare Befaling, blev hans Stilling omtrent svarende til en Høvedsmands, og de ved hint Skyts m. v. ansatte Befalingsmænd og Bøsseskytter m. fl. bleve hans undergivne[2]).

Forinden det nærmere udvikles, hvilken Virksomhed der udøvedes af de enkelte Befalingmænd m. fl., hvis Stillinger i Artilleriet betegnedes med de foran fremsatte, ganske særlige Benævnelser, maa det store Tilhæng, som Kuskene, Hestene og Skansegraverne udgjorde ved Artilleriet til Lands i Krigstid, omtales.

Om de Rideheste, Vognheste og Trosheste, som benyttedes personlig af Befalingsmændene m. fl., maa det antages, ifølge hvad der foran (S. 162) er fremsat angaaende Niels Ulfstand, at de, ligesom i Rytteriet og Fodfolket, anskaffedes og underholdtes af de enkelte Personer selv for den dem tilstaaede Sold. Anderledes forholdt det sig derimod med Trækhestene ved Artilleriets

---

[1]) Hintzenberger, Krieges-Ordnung. (Kgl. Bibl. Hjelmstjerne. Kv. Nr. 1701). S. 73 b.

[2]) Det synes dog tvivlsomt, hvorvidt der blandt hine fandtes nogen Profos. Af Rentemesterregnskaberne synes det at fremgaa, at det forholdt sig saaledes, idet der nævnes flere Personer med denne Stilling; men ifølge en kongelig Bestalling af 5. Maj 1565 for en Profos var denne ansat hos den øverstbefalende, Niels Ulfstand, som i denne Bestalling kaldes „Oberster Zeug- und Artolereymeister“ (Bestallingsreg. 1555—73, 208 b). Hermed kan sammenstilles, at det i et fremmed Skrift (Fronsberger, Kriegsbuch, Frankfurt a. M. 1571—73), siges, at naar Professen ikke havde Stokkeknægte, fik han Oberstens Drabanter til Hjælp i Stedet for.

Skyts og Køretøjer. Disse maatte til Veje bringes af Kongen, naar denne stillede det hele Artilleri ved Hæren, og af ham leveres til Brug. Alle Oplysninger gaa ud paa, at deres Antal var stort. Af en Fortegnelse over Skyts, der i Marts 1535 sendtes fra Braunschweig til Holsten[1]), og en anden over Skyts, som 1555 sendtes fra Kjøbenhavn til Flensborg[2]), synes det at fremgaa at Falkonetterne, og vel overhovedet de lettere Kanoner, førtes frem i det samme Underlag, der benyttedes ved Skydning, Falkonetterne med 6 Heste, hvorimod de svære Stykker, særlig det ogsaa til Belejringer fornødne Artilleri, paa Marche førtes frem paa en Vogn for sig, medens Underlaget, Lavetten, droges frem ved Hjælp af en Forvogn eller Forstilling eller ogsaa var anbragt uden Hjul paa en Vogn for sig. Navnlig det Køretøj, paa hvilket Kanonen selv førtes frem, behøvede en Bespænding af 10, 12 eller muligt flere Heste. Ikke blot Skytsets Vægt, men endnu mere Vejenes Tilstand nødvendiggjorde disse store Bespændinger. Foruden til Skytset udfordredes dernæst Heste til at trække Vognene med de Kraner, som benyttedes til at bringe de svære Kanoner fra Transportvognene over i Lavetterne eller omvendt, derhos til de Rustvogne, som vare belastede med Krudtet, Kuglerne og andre Fornødenheder. Af Skyts, som er i Kamp eller kampberedt, findes ofte Afbildninger, derimod ere Afbildninger af Artilleri paa Marche temmelig sjældne. De, som ere forefundne[3]), fremstille Hestene med Kumte-

---

[1]) Plesner, Optegnelser af gamle Inventarieregnskaber. Haandskr. i Art. Bibl.

[2]) Dipl. Flensb. II. 632.

[3]) Arentsehe, Ein Buch o. s. v., Kjøbenhavn 1578. Billedet S. 189. —Jvf. Fronsberger, Kriegsbuch, Frankfurt a. M. 1571—73; (Art. Bibl.) særlig I. S. CCXI, II. S. LX og LXIII).

seletøj, men ikke med Halskobler, skønt saadanne stundom ifølge Rentemesterregnskaberne ere blevne forfærdigede til Kjøbenhavns Tøjhus. Køretøjerne have Vognstang. Kuskene ses ridende paa én af Hestene. I Almindelighed var der kun 1 Kusk for hver 4 Heste og hos hver af dem (stundom hver 2 Kuske) 1 Dreng, som skulde hjælpe med at spænde for og fra, skære Hakkelse, fodre og vande. Da Gangarten næppe nogensinde var en anden end Skridt, kunde Kuskene ogsaa meget vel føre Bespændingerne frem gaaende ved Siden af disse.

De saaledes fornødne Heste til Veje bragtes til Dels ved Udbud, hvad der aabenbart havde gammel Hævd. Det fulgte nemlig af sig selv, at saa længe en Del af Artilleriet stilledes af Undersaatterne, maatte disse ogsaa udrede de Kuske og Heste, som skulde føre det stillede Skyts frem. Pligten til at udrede Heste vedblev at være gældende, ogsaa naar selve Skytset ikke stilledes. Under flere af Krigene træffes Eksempler paa, at Heste saaledes ere forlangte udredede af Købstæder[1]). Den samme Pligt fordredes opfyldt af Domkapitler og Klostre[2]), dog ses, at det stundom har været disse tilladt at give Penge i Stedet for[3]). Af Præster fordredes der udredet Heste 1568[4]). Ved Syvaarskrigens Begyndelse ses, at ogsaa Bønder i en Del Herreder i Skaane bleve „udgjorte

[1]) Saaledes 1535 (D. Mag. 3. V. 279) og 1563 (16. Juli 1563, Kanc. Brevb.). I det sidste Tilfælde betegnes Udredningen som et Laan.

[2]) Saaledes 1544, 1547 (D. Mag. 4. I. 33, 339 flg.). — 28. Maj 1563, 23 Maj 1564, 18. Aug. 1567 (Kanc. Brevb.). — Jvf. Dipl. Flensb. II. 969.

[3]) 18. Aug. 1567, 15. Decb. 1573 (Kanc. Brevb.).

[4]) 26. Sept. 1568 (Kanc. Brevb.).

med Udgiers Heste og Vogne at age Feltskytset og anden Del til Arcliet“ [1]); men ellers findes næppe noget Eksempel paa, at der er forlangt udredet Heste af Landalmuen. Vistnok have de Heste, som denne besad, i Reglen været for smaa og spinkle til Artilleribrug, og dette har vel ogsaa været Aarsag til, at der ved Siden af Udbud maatte foretages Indkøb. Saadanne nævnes enkelte Gange under Syvaarskrigen, saaledes 1563, da der købtes 50, og 1569, da Kongen befalede indkøbt 100 gode, stærke Heste til Artilleriet [2]).

Til Veje bragtes Hestene ved Udbud, fulgte vistnok altid de fornødne Kuske og Drenge med. Til Veje bragtes Hestene ved Indkøb, maatte Kuskene hverves eller lejes. Det ses saaledes, at, allerede forinden Bønderne i de skaanske Herreder udgjordes til Artilleriet 1563, havde Peder Bilde antaget en Del Kuske i Kjøbenhavn.

Skansegraverne, der i Reglen ogsaa behøvedes i et betydeligt Antal, til Veje bragtes dels ved Udbud af Landalmuen og dels ved Hverving. Udbud findes nævnt adskillige Gange under Syvaarskrigen [3]). Af og til søgte man tillige at hverve Skansegravere, især udenlandske, undertiden i stort Antal. Fra Marts 1567 haves saaledes en Bestalling for Daniel Ranzau angaaende Hverving af

---

[1]) Rigsark. Militære Regnskaber I. B. 1545—70. Af hine Bønder ses 40 at have faaet Betaling 17. Aug. 1563 i Feltlejren ved Kongsbacka efter Peder Bildes Befaling.

[2]) 5. Sept. 1563, 28. Juni 1569 (Kanc. Brevb.). Udgifter til Indkøb af Heste, disse dog i mindre Antal, findes i Rentemesterregnskab 29. Sept. 1563 til 29. Sept. 1564, ligeledes i Regnskabet 1. Jan. 1567 til 1. Jan. 1568.

[3]) Saaledes 1563 (Milt. Regnskaber I. B. 1545—70.) — 3. Sept. 1564, 14. Maj 1565, 24. Aug. 1566, 27. Aug. og 15. Okt. 1567, 8. Sept. 1569 (Kanc. Brevb.).

saa mange, som han kunde faa, og fra 1568 en anden for Heinrich Ranzau angaaende Hverving af 400[1]).

Betragtes de enkelte Personers Virksomhed ifølge deres Stilling, som den var i Aarhundredets anden Halvdel, da Artilleriet havde naaet en betydeligere Udvikling, maa det for det første bemærkes, at der ikke i Regnskaberne synes nævnt 1 Løjtnant hos den øverstbefalende, medens der dog alligevel utvivlsomt har været en saadan, da der 1566 var udstedt en kongelig Bestalling for en Mand, der beklædte denne Post[2]).

I Overslaget fra c. 1554 findes en Fænrik. Derimod savnes denne i Listen fra 1559, og der findes ej heller senere nogen Antydning til, at Artilleriet i egentlig Forstand har haft et Fanetegn. Derimod kan der muligt have været en Fænrik ved Skansegraverne, hvis store Mængde betingede en særskilt Ordning. I udenlandske Hære dannede de stundom en Fænnike under Befaling af en særlig Høvedsmand, og det findes ogsaa omtalt, at de havde et særligt Fanetegn med en Hakke og en Spade til Mærke.

Skansemesteren findes ofte nævnt herhjemme, og han kunde ej heller godt undværes. Hans vigtigste Hverv var at forestaa de Batteribygningsarbejder, der behøvedes, især ved Belejringer, dermed ogsaa Forfærdigelsen af Faskiner, Skansekurve og lignende. Tillige forestod han alt, hvad vi nu vilde kalde Ingeniørarbejde, saaledes Broslagning og Minering[3]). Vistnok har han ogsaa her-

---

[1]) Bestallingsreg. 1555—73, 243 b og 257 b.

[2]) Bestallingsreg. 1555—73. 229. I denne Bestalling kaldes Niels Ulfstand „Obrister-Zeugmeister“.

[3]) Broslagning ved Hjælp af en Læder-Skibsbro, som Daniel Ranzau førte med sig, foretoges den 24. Okt. 1567 (Rørdam, Mon. hist. dan. 2. I. 12). Denne Bro nævnes derhos flere

hjemme været at betragte som Høvedsmand for Skansegraverne, og det har sandsynligt været netop af Hensyn til hine Arbejder, at man ønskede at hverve Udlændinge til at være Skansegravere, thi visse Personer, som vare særlig egnede hertil saasom Tømmermænd og Baadførere m. fl. til Brobygning, Bjærgværksfolk til Minering, kunde næppe faas i passende Antal af Landalmuen.

I Listen af 1559 findes en Mand, hvis Stilling synes betegnet med Ordet Setzer. Det er tvivlsomt, hvad dette Ord betyder [1]).

Ved Siden af Skansemesteren indtog Vognmesteren en betydelig Stilling, og denne nævnes ogsaa flere Gange i Regnskaberne. Som Ordet antyder, var det hans Bestilling at holde Orden ved de mange Køretøjer, der hørte til Artilleriet, saaledes at drage Omsorg for deres Vedligeholdelse, stille dem paa rette Plads i Parkerne, give Befaling til For- og Fraspænding og bestemme deres Orden i Marchekolonnen.

Sammen med Vognmesteren virkede den i Rentemesterregnskaberne saakaldte „Skermester", der i Listen af 1559 kaldes „Ober-Schirrmeister", derimod i fremmede Skrifter og ligeledes senere herhjemme sædvanlig „Geschirrmeister". Til dennes Bestilling henhørte Varetagelsen af Kuskene, Hestene og Seletøjerne. Efter hvad der findes fremsat i forskellige Skrifter [2]), var det tillige hans

---

Gange i Rentemesterregnskaberne. Mineringsarbejder nævnes alt tidlig i Aarhundredet, saaledes ved Müggeburg 1534 (Paludan Müller, Grevens Fejde. I. 272) og ved Assens 1535 (Dipl. Flensb. II. 262 flg.).

[1]) Det maa nærmest formodes, at dette Ord, der ellers ikke er truffet i Datidens Skrifter, betegner det samme som „Schneller".

[2]) Navnlig Arentsche, Ein Buch o. s. v., Kjøbenhavn 1578 (Kgl. Bibl.) og Fronsberger, Kriegsbuch, Frankfurt a. M. 1571—73 (Art. Bibl.).

Pligt, saavidt muligt og efter Omstændighederne sammen med Skansemesteren, at drage Omsorg for, at de Veje, ad hvilke Hæren skulde marchere, bleve gjorte fremkommelige for Skytset, og give Raad om, hvilke Veje og Overgangssteder der helst maatte vælges. Han og Skansemesteren skulde derfor, hvor det kunde lade sig gøre, foran Artilleriets Marchekolonne undersøge Vejenes Tilstand. Ved selve Kolonnen skulde han paasé, at Skytset behandledes paa rette Maade, saaledes at Mundingspropperne vare satte i og Fænghullerne tilklæbede, samt at Køretøjerne ikke bleve belastede med uvedkommende Sager eller Personer. Herhjemme synes det, at hans og Vognmesterens Bestillinger i Reglen ere blevne sammendragne, saa at der ved den samme Styrke kun forekommer enten en Vognmester eller en Skermester.

Kvartérmesterens Stilling maa antages at have svaret ganske til den, som Kvartérmesteren i Fodfolket og Rytteriet indtog.

Vagtmestre ved Artilleriet findes aldrig nævnte.

I Overslaget af c. 1554 forekommer der 2 Bestillingsmænd, der ikke træffes i den nærmest paafølgende Tids Optegnelser, nemlig 1 Krudtvogter og 1 „Schneller“. Den førstnævntes Hverv er givet ved Navnet; den sidstnævnte skulde forestaa Haandteringen af Skytset, særlig Overflytningen af det sværere Skyts fra Blokvognene til Skytsunderlagene og omvendt. Sandsynligvis er hans Bestilling i Syvaarskrigens Tid bleven sammendraget med Vognmesterens, da ogsaa Køretøjernes Vedligeholdelse og Smøringen af Akslerne plejede at paahvile ham.

I Listen af 1559 findes opført 1 Zeugwart og 1 „Zeugschreiber“. Den førstnævntes Bestilling var at føre Bog og Regnskab over alle de Materielgenstande, Artille-

riet førte med sig, deriblandt ogsaa over de Sager, f. Eks. Krudt, der fra Artilleriet leveredes de andre Vaabenarter til Erstatning. Den sidstnævnte havde at udføre Skriverierne angaaende Personellet. I Syvaarskrigens Tid findes der ikke nævnt nogen Zeugwart, saa at dennes Bestilling og Skriverens da formodentlig have været sammendragne.

Hvad endelig selve Bøsseskytterne angaar, da er for det første det ringe Antal, der nævnes i Regnskaberne ved Udbetalingen af Sold, ret mærkeligt. I Almindelighed kan det vel antages, at Udgiftsposterne kun angaa en Del af dem, der vare til Stede paa et eller andet Punkt; men mange har der dog næppe været ved Hæren, da der i hin Tid sædvanligvis kun havdes 1 Bøsseskytte ved hvert Stykke Skyts, kun, naar der havdes forholdsvis mange til Raadighed, 2 ved de sværeste Stykker. Omvendt kunde der ogsaa ved 2 eller flere af de allermindste Stykker blot forekomme 1 Bøsseskytte. Bøsseskytterne indtog saaledes en Kanonførers eller en Underofficers Stilling ved den enkelte Kanon eller Mortér. Det øvrige Betjeningsmandskab, Svendene eller Haandlangerne, synes i Reglen at være til Veje bragt ved, at det udtoges blandt Skansegraverne og stilledes under vedkommende Bøsseskyttes Befaling. Ved hver af de mindre Kanoner synes Antallet af hine Hjælpere at have været 2—3, derefter voksende i Forhold til Vægten eller Kalibret af det enkelte Stykke.

Artilleriets Retspleje under Feltforhold naaede ikke i det 16de Aarhundrede. i alt Fald herhjemme, nogen bestemt Ordning[1]). En Person, der i Lighed med Fod-

[1]) Jvf. om Retsplejen Emil Madsen l. c. 31 flg.

folkets „Schultheis“ særlig havde at varetage Retsplejen, forekommer derfor ikke ved Artilleriet i hin Tid.

Paa Grund af de mange Fredsaar, der fulgte efter Syvaarskrigen, udrustedes der efter denne herhjemme intet Artilleri til Brug i Krig til Lands, og der haves fra hine Aar til Vejledning angaaende, hvorledes man da tænkte sig, at Artilleriets Ordning burde være, kun hvad der derom findes fremsat i det oftere forannævnte, af Arentsehe forfattede, militære Skrift. Bortsét fra, at der i dette ikke er forlangt nogen Arkelimester, underordnet den højestbefalende over hele Artilleriet eller Oberst-Felttøjmesteren, som han her benævnes, samt at der ikke fordres nogen Kvartérmester, er det Antal af Befalingsmænd m. fl., der antoges fornødent, forøget ikke lidet og synes saaledes at pege hen paa en videre Udvikling af Vaabnet. Ikke alene genfindes de fleste af de øvrige Befalingsmænd m. fl., der alt ere nævnte som forekommende i Syvaarskrigens Tid, derhos 1 „Puluerhüter“ og 1 „Schneller“, men der er kommet adskillige flere til. Den saakaldte „Zeugschreiber“ har faaet til sin Raadighed 1 „Gegenschreiber“, og „Zeugwarten“ menes at burde have ogsaa en anden Skriver til Hjælp. Der er tilkommet 1 Kapellan, 1 Læge, Spillemænd, 1 Høvedsmand for Skansegraverne, flere Drabanter og 1 Dreng hos hver af de fleste Befalingsmænd og ligestillede. Endelig findes det Personel, som antoges fornødent, forøget med et Antal „Zeugdiener“, hvilke ikke findes nævnte tidligere. De skulde være beredne Underbefalingsmænd, der særlig havde at bistaa Vognmesteren med at overholde Orden ved Køretøjerne. Unge Adelsmænd indtraadte som Regel ikke i Artilleriet, men i disse Poster tænkte man sig, at de snarest kunde anvendes.

At dømme efter de Afbildninger, som findes i Arentsehes Bog og andetsteds, vare Bøsseskytterne ikke iførte Hjelm eller Harnisk. Af Værger havde de blot en Kaarde og vare i øvrigt forsynede med en Krudtflaske eller et Krudthorn med Fængkrudt. Deres Dragt var Datidens borgerlige, mere eller mindre udpyntet ligesom Fodfolkets; dog synes, ifølge hvad der er anført foran (S. 154), en Uniformering at have været gennemført i det mindste en Tid paa Kronborg. Deres Særkende var Lunten, fæstet til og snoet om en Stok, som var længere end en Mands Højde og øverst bar et gaffelformet Beslag.

Harald Héns love.

Af

Jørgen Olrik.

Ikke uden grund har forskningen beskæftiget sig en del med de sparsomme efterretninger, som de historiske kilder fra Danmarks ældre Middelalder giver os om rigsforsamlinger på Isøre og en dertil knyttet lovgivning. Man undres over at træffe en institution, der repræsenterer hele riget, allerede i 11. årh., altsaa paa en tid, da man næppe kunde vente rigsenheden så højt uddannet som f. ex. i Valdemarernes tid, der dog ikke kender til nogen egentlig fast udformet rigsforsamlings-institution. Langt mere påfaldende er det dog at erfare af kildernes vidnesbyrd, at der på denne forsamling er blevet udstedt love for hele riget. Ti hvis dette forholder sig rigtigt, står vi her overfor en højst besynderlig foregribelse af den historiske udvikling, idet lovgivningsmagten fra ældgammel tid var hos de enkelte „lande“ og forblev hos dem længe efter Harald Héns tid, så at end ikke Valdemarerne med al deres magtfylde og udvikling af rigsenheden nåede til at udstede nogen rigslov. Først i løbet af 13. årh. arbejder en rigslovgivning sig langsomt frem, oprindelig nøje knyttet til ændringer i Vederloven, og først

efterhaanden frigørende sig fra disse. Til denne historiske udvikling af dansk rigslovgivning står unægtelig efterretningerne om Harald Héns rigslove i en besynderlig modsætning.

Den først fremhævede modsætning mellem efterretningerne om rigsforsamlinger allerede i 11. årh. og det faktiske forhold, at rigsforsamlinger som en mere varig institution først udvikledes i løbet af 13. årh., er imidlertid for en stor del ophævet ved dr. phil. Anna Hudes skarpsindige undersøgelser[1]). Det godtgøres her, at de gamle Isøreting ikke kan kaldes nogen permanent institution, da de i reglen kun træder sammen til kongevalg, når dette på grund af flere kongsemners optræden gøres nødvendigt. Faktisk er mange kongevalg foregåede på landstingene, ja de islandske kilder fastslår ligefrem (ganske vist med urette) Viborg ting som det lovmæssige valgsted for Danmarks konger[2]). Af alt dette ses Isøretingets lidet stabile karakter, der passer bedre for 11. årh. end det præg af en fast statslig indretning, som man har villet give det.

Tilbage står da den nys omtalte modsætning mellem efterretningerne om Harald Héns rigslove og den faktiske historiske udvikling af dansk rigslovgivning. Vanskeligheden kan kun klares ved, at man på grundlag af kildernes ord søger at udfinde indholdet af Haralds love. Uheldigvis er nogle af de kildesteder, hvori lovene omtales, noget dunkle og vanskelige at fortolke, og det er da også meget langt fra, at der er nogen enighed mel-

---

[1]) Danehoffet s. 11 ff.

[2]) Til de islandske kilder kan føjes den engelske historieskriver Radulfus Niger, der om Viborg siger: „ubi solent reges elegi“. Se tillæget til nærværende afhandling.

lem de forskere, der hidtil har behandlet dette æmne. Det princip, som her skal følges, er at lægge særlig vægt dels på de ældste kilder, dels på de kildesteder, som giver tydelig og klar efterretning om lovene. Ud fra dette grundlag er det hensigten med nærværende afhandling at føre problemets løsning et stykke videre frem.

Valdemartidens historieskrivere sætter Harald Héns lovgivning i nøje forbindelse med kongevalget efter Sven Estridsøns død. Denne tradition støttes på en måde indirekte af Ælnod, der vel ikke siger noget om Haralds eget valg, men tilføjer, at de Danske ved senere kongevalg „kræver Haralds love“ af kongsæmnerne. Idet vi således går ud fra denne overleverings rigtighed, vil vi kaste et blik på situationen ved kongevalget, inden vi går over til at granske lovbestemmelsernes indhold.

Ifølge Sven Aggesøn og Sakse samledes efter Svens død en rigsforsamling ved Isøre[1]). Ledende på en sådan forsamling har utvivlsomt stormændene været, hvorved dog ikke bør forstås hirdmændene, men det folkeledende aristokrati, bondehøvdingene[2]). Det har nu åbenbart været ved disses støtte, at Harald er blevet taget til konge. Det fremgår nemlig med tydelighed af Ælnod (kap. 4), at der var en art valgkamp mellem Knud og Harald, og at Harald havde folkestemningen for sig og derfor toges til konge. Heri samstemmer Sakse fuldstændig. Det må have været det konservative bondeparti, der satte Haralds valg igennem mod den stolte og heftige Knud, som man vel nok alt dengang har ventet

---

[1]) Knytl. nævner Viborg i henhold til den islandske teori om valgstedet.

[2]) Jfr. Erslev, Valdemarernes Storhedstid 217 ff. og prof. Steenstrup i Hist. Tidsskr. 6. R. IV. 687 f.

sig voldsomheder og overgreb af, fordi han ønskede store reformer i den bestående tingenes tilstand. Modsætningen mellem Harald og Knud er tillige modsætningen mellem de to åndsretninger, som fra denne tid til langt ind i 12. årh. brødes i Danmark: den konservative retning, der ikke ønskede ændringer i den gamle retstilstand og således også ved kongevalget holdt på den nedarvede skik at tage ældste kongesøn til konge[1]); og den reformivrige, mere kirkevenlige retning, der ønskede at fremme en stærk kongemagt og i det hele udvikle rigsenheden[2]). Dommen over Harald Hén og hans kongegerning falder derfor såre forskelligt efter historieskrivernes partistandpunkt; kun Ælnod er ret upartisk, medens den konservative retnings heftige talsmand, Roskildekrønikens forfatter, priser ham i høje toner som en herlig mand og retfærdig styrer, og Sakse lige modsat dadler ham for hans slaphed og karakteriserer ham som et hængehoved.

Det må da her fremhæves, at Haralds love absolut må have været i overensstemmelse med det konservative bonde- og stormandspartis ønske, som satte hans valg igennem; dette fremgår også med tydelighed af kilderne[3]), og det lyder ingenlunde utroværdigt, når Sakse lader Harald før valget ligefrem tilsige folket love efter dets eget ønske[4]).

Overhovedet fremgår det af kongevalgets karaktér, at situationen har noget ved sig, som kan minde om

---

[1]) Knytl. har her det træffende udtryk: drógu þeir þat fram, sem forn løg voru, at enn elzti konúngsson skyldi konúngr vera.

[2]) Jfr. Ræder, Danm. under Sven Estr. og hans Sønner s. 298.

[3]) Ælnod: populi votis admodum favere.

[4]) Saxo ed. P. E. Müller s. 570: impias se leges abrogaturum, blandas placidasque pro eorum arbitrio laturum promittit.

senere tiders håndfæstninger[1]), hvilket i høj grad støttes af Ælnods ord om den rolle, Haralds love spillede ved senere kongevalg. Selv om man på ingen måde tør kalde Haralds love for en virkelig håndfæstning, må man dog vente, at de indeholder bestemmelser, der mutatis mutandis svarer til senere håndfæstninger.

Efter disse almindelige betragtninger går vi over til at granske selve kildestederne angående kong Haralds love. Vi begynder med de ældste kilder og tager først den eneste krønikeskriver for os, som priser kong Harald: Roskildekrønikens forfatter, der skrev c. 1140.

Krønikens kortfattede efterretning om Harald lyder i oversættelse: Harald, en ypperlig mand og såre retfærdig hersker, gav alle ret til at bruge skovene, som de mægtige havde tilegnet sig alene[2]).

Hvorvidt der nu i disse ord fremstilles en virkelig lov, eller en praktisk afhjælpning af misbrug, får stå hen; så meget er klart, at krøniken opfatter Harald som ophavsmand til almuens ret til brug af almindingerne[3]). Det er åbenbart, at krøniken opfatter Harald som reformatoren, idet inden hans tid „de mægtige“ havde tilegnet sig skovene. Ved dette i sig selv uklare udtryk kan nu umulig forstås stormændene, bondehøvdingene, da det just var disse, der satte Haralds valg igennem[4]),

[1]) Jfr. Matzen, Danske Kongers Haandfæstn. s. 25; Holberg, Dansk Rigslovgivn. s. 115 f.

[2]) . . . vir optimus, rector justissimus. Hic silvas, a solis potentibus obsessas, communes fieri jussit.

[3]) Om andre skove end almindingerne kan der ikke være tale, da kun disse ejedes af kongen, der gerne gav almuen brugsret til dem, f. ex. til oldensvin. Jfr. Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog s. 346 ff.

[4]) Stormændene kaldes i krøniken primates, optimates, meliores, men ikke potentes.

og det stemmer da ogsaa bedst med hele tankegangen i krøniken, når man antager meningen at være den, at Haralds lov hindrede eller afskaffede misbrug af kongemagten, så at man ved „de mægtige“ må forstå kongernes fogeder eller vel endog kongerne selv[1]). Må dette da fastslås som meningen af krønikens ord, bliver det et andet spørgsmål, om der er nogen grund til at tro på denne traditions rigtighed. Der er særlig grund til at fremhæve, at almuens brugsret til almindingerne forméntlig beror på ældgammel sædvaneret og på forhånd måtte antages for ældre end Harald Héns tid[2]); at vi ellers ikke ved det mindste om, at Harald Héns forgængere krænkede den gamle sædvaneret; at vi derimod har en højst interessant tradition, der går ud på, at Haralds efterfølger Knud just krænkede denne gamle sædvaneret for at tvinge bønderne i Halland til at yde ham redskud[3]); og at denne fortælling passer særdeles godt med, hvad vi ellers ved om Knuds karaktér. Der synes da at være gode skel for den antagelse, at Haralds virksomhed på dette punkt har indskrænket sig til at stadfæste den gamle retstilstand, og at dette er blevet fremhævet så meget stærkere, som den voldsomme Knud sandsynligvis har krænket denne.

Selv om denne antagelse er sandsynlig, er det dog i følge sagens natur kun en hypotese, der trænger til støtte fra anden kant, og desuden er det kun en enkelt

---

1) Jfr. Ræder, Danm. under Sven Estr. s. 299.

2) At Sven Aggesøn (SRD I 54) udleder brugsretten til skovene fra Sven Tjugeskægs tid, kan vel ikke gælde for historie, men er et vidnesbyrd om den høje ælde af denne gamle sædvaneret. Den tilsvarende tradition hos Sakse synes (næppe med rette) at tale ikke om brugs-, men om ejendomsret. Saxo s. 492.

3) Knytl. kap. 28.

af Haralds forméntlige lovbestemmelser, som Roskilde-krøniken oplyser os om. Vi vender derfor nu vort blik til den ældste kilde, Knud den helliges historieskriver Ælnod, der skrev mellem 1120 og 1124, og hvis udsagn åbenbart har en ganske særlig vægt. Ælnods ord lyder i oversættelse omtrent således:

Da Harald havde taget ved det fædrene kongedømme, lagde han vind på ganske at rette sig efter folkets ønsker, ikke just ved at udvælge for dem sådan lov og ret, som de vilde have, men derimod ved at fastsætte med sin kongelige myndighed til at overholdes af efterkommerne sådan lov og ret, som de alt havde valgt sig[1]).

Meningen med dette sted, der frembyder forskellige fortolkningsvanskeligheder, synes nu at være denne:

Efter at have fremhævet, at Harald ved sin lovgivning lod sig lede af hensynet til folkets ønsker, nævner Ælnod ligesom to måder, hvorpå dette kunde finde sted, af hvilke Harald dog ikke benyttede sig af den første („ikke just ved at ...“), men af den sidste („men derimod ved at ...“). De to fremgangsmaader, som modsættes hinanden, er disse: 1) at udvælge for folket sådan

[1]) Ordlyden hos Ælnod er: Haroldus, patrium nactus imperium, populi votis admodum favere, eisque leges et jura, non tam, quæ vellent, eligere, immo quæ vel quales elegissent, posteris reservandas regali studebat auctoritate decernere. Denne text har nu prof. Gertz ændret betydelig ved rettelser (H. Olrik, Danske helgeners levned s. 108). At reservandas må rettes til servandas, er indlysende; men er de øvrige rettelser nødvendige? At rette tam til tantum og elegissent til elegisset, giver muligvis bedre Latin; men da rettelserne fuldstændig forandrer betydningen af texten, der i den gamle skikkelse er meget vel forståelig, synes de mindre berettigede. Ved nærværende oversættelse tages de to ved „non tam“ og „immo“ indledede led som modsatte, idet immo ved en anakoluthi er indsat i steden for quam.

lov og ret, som de vilde have, hvilket må betyde: udstede nye love i overensstemmelse med folkets ønsker; 2) at fastsætte til overholdelse af efterkommerne sådan lov og ret, som de alt havde valgt sig, hvilket må betyde: stadfæste bestående lov og ret i landet [1]). Således forstået bliver da meningen med Ælnods ord, at Haralds love ikke indeholdt ny bestemmelser, men bestod i en højtidelig stadfæstelse af bestående love. Hvilke love det egentlig er, Harald stadfæster, siges ganske vist ikke udtrykkelig, men texten giver dog et fingerpeg ved det ubestemte udtryk „lov og ret", som vanskelig lader sig anvende på nogle enkelte lovbestemmelser, men naturlig må opfattes som betegnende hele den bestående retstilstand [2]). Hermed stemmer ypperligt de ord, Ælnod tilføjer: Derfor kræver Danerne den dag i dag ved kongevalg de af ham fastslåede love [stadfæstede] af kongsæmnerne, og de lovpriser og hylder ham for de love, han har indrømmet dem, som fredens og den offentlige friheds fader [3]). Hvad kan nemlig passe bedre, end at man ved kóngevalg kræver af kongerne, at de skal overholde lands lov og ret? Det er åbenbart et

---

[1]) Anderledes synes man ikke at kunne forstå textens modstillede led: eligere, quæ vellent — decernere, quæ elegissent, af hvilke det første må betyde: udstede love, som folket nu (ved kongevalget) udtalte ønsket om, det andet: fastslå love, der allerede tidligere var udstedte. Afgørende er her modsætningen mellem imperfectum (vellent) og plusquamperfectum (elegissent).

[2]) Det kan her fremhæves, at Ælnod om Knud den helliges love bruger ordet edictum, hvorimod ordet leges på to steder (kap. 1 og 23) just bruges om de bestående love.

[3]) Unde leges ab eo sancitas Dani usque in hodiernum ab electis et eligendis sibi regibus expetunt, eumque veluti pacis ac libertatis publicæ provisorem, pro concessis ab eo legibus, laude et favoribus extollunt. Mærkes kan også her udtrykket sancitas om lovene, „stadfæstede, højtidelig fastslåede".

både selvfølgeligt og naturligt kongeløfte, der dog ingenlunde var uden betydning. Med rette kan man her henvise til, at en af hovedbestemmelserne i de senere håndfæstninger netop var den, der krævede af kongen, at han skulde overholde lands lov og ret [1]). Just dette, at man ikke kan tænke sig noget naturligere kongeløfte — forsåvidt et kongeløfte (håndfæstning) overhovedet kræves — end en simpel og ligefrem stadfæstelse af den gængse lov og ret, just dette må være os en grund til at holde fast på rigtigheden af det vundne resultat.

Ved granskning af de ældste kilders udsagn om Haralds love er vi da nåede til at fastslå, at den ældste og i enhver henseende vigtigste kilde ligefrem udtaler, at Haralds „lovgivning“ bestod i stadfæstelse af den gamle retstilstand, medens den anden kildes noget uklare efterretning bedst forstås ud fra denne antagelse, samt at denne også stemmer bedst med den gentagne stadfæstelse af Haralds love ved senere kongevalg, som Ælnod beretter om. Vi går nu over til Valdemartidens krønikeskrivere for at granske deres efterretninger om Haralds love og se, om de kan forliges med den her fremsatte antagelse.

Vender vi os først til Sven Aggesøn, så lyder hans kortfattede efterretning således: Harald var den første, der anordnede og fremsatte love for Danerne på det nævnte sted for kongevalg (ɔ: Isøretinget) [2]). Disse få ord kan ikke siges at kaste noget lys over lovenes ind-

---

[1]) Hdfæstn. 1282 § 5, 1320 § 27, 1326 § 22, 1360 § 1, 1376 § 17.

[2]) Hic primus leges Danis in regiæ electionis loco jam dicto præscripsit atque rogavit.

hold [1]); derimod stadfæster de med stor bestemthed de ældre kilders udsagn, at Haralds love galdt alle Daner, hele folket. Desuden er Sven Aggesøn og Sakse de eneste, der udtrykkelig nævner Isøre ting som stedet for Haralds lovgivning, som ovenfor nævnt, selv om også Ælnods ord gør det sandsynligt at sætte lovene i forbindelse med kongevalget. Endelig siger Sven, at Harald var den første, der gav lovene på Isøreting, hvilket vel næppe betyder andet end, at Sven ikke har kendt nogen tradition om ældre lovgivning [2]), men dog i og for sig klinger sandsynligt og navnlig passer fortræffeligt med det foreløbige resultat, vi kom til ved undersøgelse af de ældre kilders efterretninger; at Harald var den første, der „gav love“ ved kongevalg, følger ganske umiddelbart af Ælnods fremstilling. Forsåvidt som der i Svens ord ligger, at også senere konger havde givet love på Isøre, så passer jo også dette fortræffelig med Ælnods ord om de senere kongers stadfæstelser af kong Haralds love.

Således stemmer da også Sven Aggesøns ord godt med det resultat, de ældre kilders efterretninger førte os til, og, idet vi fastholder kildernes enighed om, at lovene gælder hele Danefolket, vender vi os til den kilde, der har de fyldigste efterretninger om kong Haralds love: Sakse.

Sakses ord er ikke lette at forstå og end mindre at oversætte; deres tydelighed lider under hans alt for store ordrigdom og tilbøjelighed til at sige det samme

---

[1]) Man kan nemlig næppe lægge nogen vægt på udtrykkene præscripsit atque rogavit, hvis mening ikke er særlig tydelig, og som næppe betyder andet end, at lovene skrev sig fra Harald Hén.

[2]) Om hele forståelsen af stedet hos Sven Aggesøn se de fortræffelige bemærkninger i Anna Hude, Danehoffet s. 15 f.

på 2—3 forskellige måder, og de kan endelig ikke siges at være særlig klare i tankegangen; de er da også blevet forståede på meget forskellig måde af de videnskabsmænd, som har behandlet æmnet. Vi vil dog forsøge at gengive hans ord på Dansk:

Harald holdt råd i otte dage, og, opfordret til i gerning at udføre, hvad han i løfter havde fremsat, nemlig at lade sin kongelige højhed tjene folkets, gav han for det første ret til modbevis mod stævning og lod værnet gå frem for søgsmålet, idet han gav den anklagede klagerens ret, nemlig til at modbevise søgsmålet, medens loven tilforn forbød at vise et af vidner støttet søgsmål tilbage ved at føre værn i sagen. Denne ret, stadfæstet ved skik og brug, som den er, har vist sig ligeså uheldsvanger for gudsfrygt som nyttig for frihed. Ti selve muligheden for at føre værn i en sag, uden brug af våben eller vidner, blot støttet på edsbevis, har på grund af folks begær efter at få deres ønsker opfyldte plettet manges foretagender med méned, ja, fuldstændig gjort det af med brugen af tvekamp. Ti efterslægten har fundet det bedre at afgøre de retstrætter, de indlod sig på, ved sværgen end ved stål. Og forholdet er dog det, at det første er det farligste for gudsfrygt, det andet for liv og sikkerhed. Denne skik har Danerne vedholdende bevaret og holder endnu den dag i dag hårdnakket på den, ja, de vil hellere opgive ånden end slippe den, og vove liv og blod for dens overholdelse [1]).

[1]) Saxo ed. P. E. Müller s. 571 f.: Haraldus, habito in octo dies concilio, quod promissis complexus fuerat, rebus prosequi monitus, ut regia majestate popularem excoleret, inprimis adversum provocationem restipulandi jus edidit, prioresque

Af dette ikke særlig klare sted hos Sakse må vi da søge at udfinde meningen uden at påvirkes af nogen forudfattet mening om, at Sakses efterretning utvivlsomt må være rigtig. Særlig må det her fremhæves, at Sakses fra de øvrige kilders meget afvigende ord dog paa et punkt stemmer med dem: det fremgår ikke alene af Sakses forudgående skildring af situationen, men siges også udtrykkelig, at loven angår hele Danefolket [1]); og dette gælder ikke blot lovene i almindelighed, men også den eneste enkelte lovbestemmelse af disse, som Sakse anfører [2]).

---

defensionis partes quam accusationis instrumenta constituit. Reo siquidem actoris jus in refellenda accusatione concessit, quam antea, testium fide subnixam, defensionis præsidio repellere non licebat. Quod jus usurpatione firmatum, ut familiare libertati, ita religioni pestiferum evasit. Ipsa namque defendendi potestas, non armorum, non testium usu, sed sola sacramenti fide subnixa, multorum conatus votorum cupiditate perjurio polluit, sed et funditus singularium congressionum usum evertit. Posteris namque susceptas causarum controversias satius jurejurando visum est expedire quam ferro. Verum alterum religionis intuitu, alterum salutis respectu periculosius. Quem morem Dani pertinaciter retentum ad hoc usque tempus obstinate usurpant, adeo ut vita magis quam eo carere cupiant, salutemque suam pro ipsius observatione devoveant.

Med hensyn til den omtvistede betydning fornemmelig af ordene arma og singulares congressiones må jeg her nøjes med at henvise til prof. Steenstrup i Tidsskr. f. Retsvidenskab IV, s. 116 ff., og Matzen, Bevisreglerne etc. s. 90, hvor de af dr. Ludv. Holberg bl. a. i Dansk Rigslovgivn. s. 100 ff. fremsatte fortolkninger er gendrevne. Jfr. også delvis H. Olrik, Konge og præstest. I, s. 206. Også på flere andre punkter afviger min oversættelse en del fra Holbergs i Kong Valdemars Lov s. 241 f., hvorimod den væsentlig stemmer med dr. phil. Winkel-Horns oversættelse af Sakse.

[1]) ... ut regia majestate popularem excoleret ....

[2]) At Sakse har ment, at lovene indeholdt flere bestemmelser end den af ham anførte, ses af ordet inprimis. Til den enkelte af ham anførte lovbestemmelse sigter udtrykkelig slutnings-

Det er da ganske umuligt, ikke alene overfor de andre kilders énstemmige vidnesbyrd, men også overfor Sakses egne tydelige ord at fastholde den af afdøde overlærer Kinch [1]) og dr. Ludv. Holberg [2]) forfægtede antagelse, at den enkelte lovbestemmelse, Sakse anfører, kun må opfattes som en ændring i Vederloven.

Den eneste støtte for denne påstand er i virkeligheden det argument, at Sakses ord og vendinger minder meget om ordlyden af nogle tilsvarende bestemmelser i hans Vederlovstext [3]). Meningen af de første sætninger hos Sakse er nemlig tydeligt denne: kong Harald gav ved processer den anklagede klagerens ret, idet han gav anklagede ret til at fri sig ved éd, medens det tidligere var lov, at anklagede var fældet ved vidners udsagn.

Denne lovbestemmelse er nu af de nævnte forfattere forstået som en ændring i Vederloven, fordi kun denne, ifølge Sakses text og de to andre optegnelser af den, har kendt en art vidnebevis, idet det var klagerens ret og pligt i større sager at støtte sin klage ved udsagn af to vidner [4]). Ved denne teori undgår man tillige at antage, at Sakse virkelig har ment, at anklagerens ret til

---

ordene: Quem morem Dani pertinaciter retentum ad hoc usque tempus obstinate usurpant. ... Jfr. Steenstrup, anf. st.; Ræder, Sven Estridsøn og hans Sønner s. 285 f.; A. D. Jørgensen i Årb. f. nord. Oldkyndh. 1876 s. 77.

[1]) Årb. f. nord. Oldkyndh. 1875 s. 290 ff.

[2]) Kong Valdemars Lov s. 100 ff. Til denne tolkning har prof. Matzen nærmest sluttet sig (Danske Kongers Haandfæstn. s. 12; Om Bevisreglerne etc. s. 52 ff.).

[3]) Præterea objecta defensionis præsidio repellere non licebat; siquidem testium criminatio neque alieno patrocinio neque propria cujusquam repulsione subrui poterat ... sed neque ei, si sponsione provocatus fuisset, restipulatione uti licuit. Saxo ed. Müller p. 529.

[4]) Jfr. det ovenfor citerede sted.

vidneførsel er en ældre institution end anklagedes ret til at fri sig ved éd, også for almindelig lov og rets vedkommende. Denne tanke må nemlig forkastes af indre grunde, da den vender op og ned på den naturlige historiske udvikling af bevisreglerne; anklagedes ret til at fri sig for søgsmålet ved ed må være af ældgammel oprindelse, måske ældre end alle andre afgørelsesmidler, og kan umulig stamme fra Harald Héns tid [1]).

Imidlertid fremgår det aldeles tydeligt af texten, at det virkelig er Sakses mening, at den af provinslovene i talrige tilfælde hjemlede ret for anklagede til at fri sig ved tylvtered stammer fra Harald Hén, idet ordene „Denne skik o. s. v.", som ovenfor anført, nødvendigvis må opfattes om gængs lov og ret blandt Danerne [2]).

---

[1]) Jfr. Matzen, Bevisreglerne etc. s. 47 ff.

[2]) Således har da også Kolderup-Rosenvinge opfattet Sakses ord (Nyt juridisk Archiv XIV, s. 23), dog uden at fremhæve det historisk umulige i beretningen; dette har derimod I. E. Larsen gjort (Saml. Skr. I. 1. s. 533) og efter ham Stemann (Retshist. s. 204) og Sylow (Den materielle Bevistheoris Udvikl. s. 153), dog uden nøjere redegørelse. Til denne fortolkning har også Pappenheim sluttet sig (Krit. Vierteljahrschr. XXXII s. 66) efter at have taget sin tidligere theori om jernbyrds indførelse tilbage.

Vederlovstheorien svækkes yderligere ved, at Sven Aggesøn i sin Vederlovens historie ikke med ét ord hentyder til Haralds forméntlige lov, skønt der nævnes en del andre lovændringer, der skyldes „modernorum lenitas". Man har derfor antaget, at Haralds lov har været nævnt i det af Sven Aggesøns text udfaldne stykke, hvorved man føres til den ny hypotese, at loven kun gjaldt majestætsforbrydelsessager. Men rigtigheden heraf kan vanskelig godtgøres. Der er næppe nogen grund til at antage, at det af Svens text udfaldne stykke har indeholdt andet end en vidtløftig fremstilling af processen i majestætsforbrydelsessager, således som man kan læse den i Sakses text af Vederloven ved hans fremstilling af procesreglerne for større sager (graviora); Saxo p. 528. Ændringer i den gamle Vederlov omtaler Sven nemlig gennemgående i kapitlernes

Således er der ikke andet for end at indrømme, at Sakse sandsynligvis har haft den forestilling, at vidnebeviset var den gamle skik og brug hos folket, der blev fortrængt ved Haralds reform, og at dette er grunden til, at hans ord om Haralds reform delvis svarer til de citerede ord af hans Vederlovstext [1]).

At Sakse har denne opfattelse, er nu ikke så uforståeligt, når man søger at trænge ind i hans tankegang. Sakse lægger ingenlunde skjul på sin mening om Haralds love og særlig deres bestemmelse om ret til at værne sig med ed; han fremsætter åbenlyst sin store misfornøjelse med den, og man kan ikke undgå at lægge mærke til, at spørgsmålet har en vis aktuel interesse for ham, idet han af kirkelige grunde fælder en stærk fordømmelsesdom over édsbeviset, — en dom, som han ingenlunde var ene om, da der endog i pavebreve bruges meget stærke ord derom [2]). Men når Sakses personlige følelser på denne måde er med i spillet, kan der ikke siges at være noget forunderligt i, at han med sin stærke trang til at anse alt gammelt for godt og omvendt lade alt godt stamme fra oldtiden, også her har fremstillet den efter hans mening slette lov som det nye, der afløser den gode gamle tilstand [3]). En prøve

slutning, når først den gamle regel er fremstillet, og at han betragter den af ham givne fremstilling af procesreglerne ved majestætsforbrydelser (de eneste, som han henregner til „større sager") som den stadig gældende, ses deraf, at han overalt bruger præsensformer i verberne. Nogen virkelig grund til at antage, at Haralds formentlige ændring i Vederloven har været omtalt i lakunen, er der da ikke.

¹) Jfr. Ræder, Sven Estridsøn s. 285, og Steenstrup, anf. st.

²) Jfr. Holberg, Dansk Rigslovgivn. s. 113.

³) Et exempel på Sakses tilbøjelighed til at give retslige institutioner præg af ælde, er hans lovtradition om, at nævninger

på denne Sakses tankegang findes just i de sætninger, som følger efter fremstillingen af, hvorledes Haralds lov erstattede vidnebevis med anklagedes ed. Her meddeler Sakse nemlig, at Haralds love også afskaffede tvekamp [1]). Denne underretning tjener ganske vist ikke til ære for Sakses juridiske forstand, da han tidligere har meddelt ved omtalen af Poppos jernbyrd, at Danerne afskaffede tvekamp [2]). Der er derfor på forhånd ingen grund til at fæste lid til denne efterretning, så meget mindre som Sakse synes at have overdrevne forestillinger om tvekampens betydning i fortiden [3]), sikkert foranlediget dertil ved sin sympati for det heltemæssige og oldtidsagtige ved dette afgørelsesmiddel. Således må man da med Matzen [4]) antage, at Sakse kun har fået tvekampen med på dette sted af uvilje mod Haralds formentlig ny påfund, der fordærvede al god og gammel lov og ret [5]).

---

stammer fra Regner Lodbrogs tid — en i retshistorisk henseende selvfølgelig ret værdiløs tradition, der viser hans trang til at føre sådanne institutioner tilbage til enkeltpersoner.

[1]) Ti således må ordene oversættes; jfr. ovenfor.

[2]) Saxo ed. Müller p. 499.

[3]) Matzen, Bevisreglerne etc. s. 90.

[4]) Matzen, anf. st.

[5]) I denne sammenhæng er der grund til at fremhæve den underlig løse og ugrammatikalske påhæftning af sætningen „sed et funditus etc.“. Man kunde fristes til at antage, at den tilligemed de to følgende sætninger var senere tilføjet, foranlediget ved det lille „armorum“, som, sandsynligvis af rent retoriske grunde, har indsneget sig foran testium. Sakses sympati for tvekampen fremgår især af sætningen „Verum alterum etc.“ Karakteristisk for Sakses tilbøjelighed til retoriske vendinger er, at han lige efter at have dadlet lovens slaphed taler om, at Harald tilsidesatte de af ham givne loves strenghed; legum severitas skal her danne en retorisk modsætning til Haralds sløvhed. — I hvert fald giver den slags efterretninger ikke nogen stærk tillid til Sakses juridiske ufejlbarlighed.

Idet vi altså tilsidesætter Sakses efterretning om tvekamp som uholdbar, bliver der tilbage hans hovedefterretning, at nemlig Haralds love indførte anklagedes ret til at fri sig ved (tylvter-) ed. Om Sakses efterretning gælder da noget tilsvarende som om Roskildekrønikens, at denne efterretning om, at Harald har indført en retstilstand, som faktisk må være meget ældre end hans tid, ret afgjort tyder hen på den anskuelses rigtighed, som vi vandt ved granskning af de ældre kilder, at nemlig Harald ikke har forandret bestående love, men tværtimod stadfæstet dem, så at man meget godt kunde beråbe sig på Haralds love f. ex. til forsvar for tylvteréds-beviset.

Man sporer i Sakses ord brydningen mellem to retninger i tiden, når man læser hans hvasse kritik af edsbeviset, der vel kan være gavnligt for frihed, men skadeligt for gudsfrygt ved at foranledige mened, og man sporer en vis afmægtig harme i hans ord om Danernes iver for at holde fast på denne dårlige skik. Man kan da efter Sakses ord ikke være i tvivl om, at alle forsøg på ændring heraf fra modsat (ɔ: konservativ) side er blevne mødte med en henvisning til Haralds love, og det er et spørgsmål, om Sakse egentlig har vidst meget andet om disse end just dette, at forslag om ændringer i édsbeviset altid blev tilbageviste med, at édsbeviset var hjemlet ved Haralds love. Dette kan man med tydelighed læse ud af Sakses personlige udgydelser, og det kan ikke nægtes, at det under disse omstændigheder ikke lå så fjernt for Sakse at antage Harald for den egentlige ophavsmand til denne lovbestemmelse; og denne ide måtte så nødvendigvis føre med sig, at de (gode) love anførtes, som afskaffedes ved Haralds (dårlige) lov.

Denne psykologiske forklaring af Sakses efterretninger, der går ud fra det lys, som hans ord kaster over hans personlige stilling til sagen, får imidlertid stå ved sit værd; så meget er vist, at den retslige institution, som Sakse tilskriver Harald Hén, ifølge sagens natur må være af langt ældre oprindelse, så at altså også Sakses efterretning trods sin dunkelhed og delvise urigtighed tyder på, at Haralds „lovgivning“ har indskrænket sig til at stadfæste bestående lov og ret.

Vi har så kun tilbage at behandle en hidtil ret uænset kilde: den med Sakse omtrent samtidige engelske krønikeskriver Radulfus Niger. Om den almindelige værdi af denne kildes danske efterretninger må jeg henvise til min særlige undersøgelse desangaaende i tillæget til nærværende afhandling; jeg skal her blot bemærke, at Radulf gennemgående viser sig så vel underrettet om de danske kongers historie, at der aldeles ingen grund er til at tilsidesætte denne efterretning.

Radulfs ord lyder i oversættelse: Efter Sven blev Harald Danmarks konge; han stadfæstede den lov og ret, som en anden Harald havde fastsat[1]). Denne efterretning har nu i mere end én henseende interesse for os.

For det første er at mærke, at den fuldstændig stemmer overens med det tidligere fremsatte resultat, som vi fornemmelig vandt ved at støtte os til Ælnods ord. Der siges her udtrykkelig, at Harald stadfæstede ældre love, og der bruges om disse love ganske samme ubestemte udtryk som hos Ælnod: lov og ret (leges et

[1]) In Dacia post Suein successit Haraldus. qui leges et jura, quæ alius Haraldus statuerat, confirmavit.

jura). Således svarer den engelske kilde ganske til Ælnods beretning og vinder derved betydelig troværdighed, så at man også nødes til at lægge en vis vægt paa den tilføjelse, som den har udover Ælnod: at det nemlig var en anden Haralds love, som Harald Hén stadfæstede.

Hermed sigter Radulf nødvendigvis til „Harald Blåtands love“, som han kender fra Adam af Bremen [1]) og omtaler således: Efter Orm (ɔ: Gorm) herskede Harald, der fastsatte de love, som de nu har, for Danerne, Friserne og Nordalbingerne og bekræftede dem [2]). Radulf opfatter således Harald Blåtand som ophavsmanden til Danernes love, og således må utvivlsomt også Adams ord, som Radulfs er en fri omformning af, forstås. Adam, der er den eneste primære kilde angående Harald Blåtands love, idet alle andre efterretninger er afledede fra hans, bruger følgende udtryk, der sikkert må opfattes som en gengivelse af Sven Estridsøns udtalelser [3]): Afgjort er det, at han både for vort folk og for Nordalbingerne og Frisernes folkefærd har fastsat lov og ret, som de den dag i dag for hans store navns skyld be-

---

[1]) Radulfus Niger er den eneste engelske skribent, der har kendt og benyttet Adam af Bremens nordiske efterretninger; se min undersøgelse i tillægget.

[2]) . . . post Wrm [regnavit] Herioldus, qui leges, quas nunc habent, constituit Danis et Frisonibus et Transalbianis et firmavit. Om betydningen af Transalbiani (= Nordalbingi) henvises til Pal.-Müller, Harald Blaatands Lovgivning s. 22 ff.

[3]) Om tolkningen af dette noget vanskelige sted se A. D. Jørgensen: Nordiske kirkes grundlæggelse, tillæget s. 51, der væsentlig bekræfter Pal.-Müllers opfattelse (Harald Blaatands Lovgivning). Som Sven Estridsøns ord har også de fleste middelalderlige historieskrivere, der har benyttet Adam, forstået ordene; således Helmold, I 15; Radulfus Niger (se ovenfor) samt de danske kilder Scr. rer. Dan. I, s. 17. 67 (de to danske kilder er for øvrigt enslydende).

flitter sig på at overholde [1]). Vi genfinder her to træk, som vi kender fra Ælnods ord om Harald Héns love: dels det almindelige udtryk lov og ret [2]), dels betoningen af Danernes iver for at overholde lovene [3]). Bægge disse omstændigheder tyder bestemt på, at Adam ved Haralds love ikke forstår enkelte lovbestemmelser, men den gældende lov og ret. At Sven Estridsøn, der åbenbart har haft en stærk trang til at forherlige Harald Blåtand — hvori Adam støtter ham ved sit forsøg på at omgive Haralds minde med helgenglorien — og som egentlig ikke kan siges at være velunderrettet om Haralds tidsalder — at han sætter Haralds, den første kristne konges, navn i forbindelse med den gældende lov og ret, kan egentlig ikke undre os, og der er heller intet i vejen for, at der forholdsvis hurtig blandt folket kan have uddannet sig den skik at kalde landets love efter den første kristne konge, under hvem kristendommen egentlig vandt den

---

[1]) Certissimum vero est, eum tam nostro populo quam Transalbianis et Fresonum genti leges et jura constituisse, quæ adhuc pro auctoritate viri servare contendunt.

[2]) Pal.-Müller gengiver også udtrykket leges et jura ved „lov og ret“ (Har. Blaatands Lovgivn. s. 56). Radulf har sandsynligvis ordene „leges et jura“ just fra dette sted hos Adam.

[3]) Ordene „servare contendunt“ kan meget vel med Falck (Schl. Holst. Arch. IV s. 175—178) opfattes som en antydning af, at lovene vel sattes højt, men dog ikke var uanfægtede, uden at dette dog kan forsvare den teori, at Harald Blåtands love skulde have bestået i indførelse af jernbyrd som retsligt bevismiddel. Denne teori, som P. E. Müller (Critisk Undersøgelse af Saxos syv sidste Bøger s. 29 f.) har opstillet, grunder sig overhovedet kun på en sammenstilling af Adams efterretning med de ord hos Sakse, i hvilke denne i anledning af Poppos jernbyrd (der henlægges til Sven Tjugeskægs kongetid) beretter, at fra den tid afskaffede de danske tvekamp og indførte jernbyrd. Men dette er et altfor skrøbeligt grundlag at bygge en sådan teori på, især da Sakses ords historiske rigtighed må anses for meget tvivlsom; jfr. Matzen, Bevisreglerne etc. s. 89 f.

afgørende sejr i landet; man kan her henvise til Norge, hvor „St. Olafs lov" betegnede almindelig lov og ret i landet [1]).

Når Radulf altså sætter Harald Blåtands og Harald Héns love i forbindelse med hverandre, må det indrømmes, at sandsynligheden taler for denne beretnings rigtighed, og man kan sige, at der just ved denne efterretning falder et ejendommeligt lys over begrebet „kong Haralds love", der ifølge det her udviklede i 11. og 12. årh. må have betegnet gængs lov og ret i landet — enten man så med disse ord har tænkt på Harald Blåtand eller på Harald Hén.

Vi afslutter her vor granskning af kong Harald Héns love. Selvfølgelig er det indvundne resultat ikke noget historisk sikkert, men er — som følge af materialets ejendommelige beskaffenhed — kun en hypotese ligesom de fra andre sider fremsatte antagelser om indholdet af kong Haralds love. Det skal dog her til slut fremhæves, at resultatet ikke er nået ved at bygge udelukkende på en enkelt kildes udsagn, men ved en ligelig behandling af samtlige kilder med bestemt fastholden af det ene punkt, som alle kilder er enige om: at lovene galdt alle Daner. Særlig vægt er der dog lagt på den ældste kildes udsagn, samt på den efterretning, der på en ejendomme-

---

1) Middelalderens noksom kendte tilbøjelighed til at give lands lov og ret navn efter enkelte konger ses jo bl. a. af navnet „kong Valdemars love", der anvendtes om almindelig lands lov og ret; jfr. hdfstn. 1282 § 5, 1320 § 27 etc. Om betydningen af dette udtryk se bl. a. Matzens imødegåelse af Holberg (Danske Kongers Hdfstn., indledn. s. II); J. E. Larsen Saml. Skr. I. 1. s. 128; A. D. Jørgensen: i Aarb. 1876 s. 77 f. Tilsvarende paralleller kan som bekendt hentes fra Englands historie („kong Edvards love" m. m.).

lig måde stemte med dette foruden at indeholde et nyt og ejendommeligt træk. Hvad Sakses ord angår, er det blevet godtgjort, at de, når man forstod dem på den naturlige og nødvendige måde, indeholdt historisk umulige efterretninger; men samtidig antydedes det, at man ved at søge at udrede Sakses personlige tankegang med en vis sandsynlighed kunde nå den rigtige kerne, der gemmer sig i hans ord, og som stemmer med det af de andre kilder indvundne resultat. Endelig maa det ikke mindst fremhæves, at resultatet stemmer ypperlig med den tidligere skildrede situation ved kongevalget, og at det ophæver den i de indledende ord skildrede tilsyneladende modsætning mellem Harald Héns lovgivning og den faktiske udvikling af rigslovene i 13. årh., idet Harald Héns lovgivning indskrænkes til en stadfæstelse af bestående love og altsaa ikke kan kaldes nogen lovgivning (ændring i bestående retstilstande) i egentlig forstand — noget man heller ikke kunde vente udviklet i 11. årh.; endelig at resultatet stemmer særdeles godt med Isøreforsamlingens af dr. Anna Hude påviste lidet stabile karakter, idet den urimelige antagelse, at en sådan forsamling skulde have givet virkelige rigslove, bortfalder[1]).

---

[1]) Resultatet stemmer væsentlig med en af den afdøde rigsarkivar A. D. Jørgensen uden nærmere begrundelse fremsat anskuelse. Han udtaler nemlig i Nord. kirkes grundlægg. s. 751, 770 (jfr. Aarb. 1876 s. 77): Om Haralds styrelse haves kun de vildledende efterretninger om hans lovgivning . . . Blandt de love, som senere tilskrives Harald Hén, det vil sige, den lovgivning, som senere konger måtte stadfæste ved deres udvælgelse, nævnes også den, at sagerne på thinge skulde afgøres ved tylvteréd. Meningen hermed er ikke, at det var Harald Hén, der havde givet en sådan lov, men snarere at kong Knud havde tilsidesat den.

Således får Haralds love ligesom Isøretinget sin naturlige plads i den historiske udvikling, og hertil svarer nu også, at Haralds love glider ligeså stille ud af historien som Isøretinget, under den stærke rets- og statslige udvikling på Valdemarernes tid. Først senere i Middelalderen, da man, ligesom på Svenssønnernes tid, atter følte trang til at sætte kravet om overholdelse af lands lov og ret op mod en stærk kongemagts formentlige overgreb, genoplivedes begrebet under et nyt navn, som på en for datiden naturlig måde henpegede på Danmarks storhedstid: kong Valdemars love.

Dog synes A. D. Jørgensen tilbøjelig til at mene, at Harald slet intet har haft med de efter ham benævnte love at skaffe, hvilket vanskelig kan fastholdes overfor kildernes, og ganske særlig Ælnods, beretning om Haralds „lovgivning“. Men forsåvidt som det her antages, at denne kun består i en stadfæstelse af gængs lov og ret, og at det var dette sidste, man mente ved udtrykket „Haralds love“, får den her hævdede anskuelse en betydelig lighed med A. D. Jørgensens mere i forbigående fremsatte antagelse.

Tillæg:

Radulfus Nigers danske efterretninger.

Medens den livlige forbindelse mellem England og Danmark i 11. årh. har affødt en ret hyppig omtale af Danmark og danske forhold i engelske kilder fra denne tid, er engelske efterretninger om Danmark fra 12. årh. ret sparsomme. Herfra danner dog en enkelt krønikeskriver fra århundredets slutning, Radulfus Niger, en undtagelse, der er så meget interessantere, som hans danske efterretninger er af en særlig ejendommelig karakter og gennemgående må kaldes særdeles gode.

Om Radulfs liv og personlighed ved vi ikke meget [1]). Han har forfattet to krøniker, af hvilke den ene, en verdenskrønike til 1194, er den betydeligste; det er i denne, at hans danske efterretninger findes [2]). Hans krøniker viser ham som lidenskabelig tilhænger af ærkebispen Thomas Beckett i dennes strid med kong Henrik II; han fulgte ærkebispen i hans landflygtighed og udlod sig i hæftige angreb paa kongen; overhovedet står han ubetinget på kirkens side i den store kamp med den verdslige magt, ikke mindst kejsermagten. Hans liv og virksomhed falder i 2den halvdel af 12. årh. [3]).

---

[1]) Se R. Pauli i Nachr. v. d. kgl. Gesellsch. der Wissensch. zu Göttingen 1880 nr. 19, hvor alt, hvad der vides om Radulf og hans forfattervirksomhed, er samlet. — En artikel om Radulf i det engelske biografiske lexikon bringer intet af betydning og citerer end ikke Paulis nævnte afhandling.

[2]) Udtog i Monum. Germ., Scriptores XXVII s. 327 ff. En fuldstændig textudgave (London 1851) har ikke stået til min rådighed, men de danske efterretninger er iøvrigt aftrykte fuldstændigt i udtoget i Mon. Germ.

[3]) Sættes til 1140—1200 og 1160—1210, henholdsvis i Nachr. 1880 og i indledningen til Mon. Germ.s text.

Et sted kalder han sig magister; et andet sted i en af sine krøniker opregner han en del teologiske værker, han har forfattet. At han har været Cistercienser eller i al fald stået i nøje forbindelse med denne orden, må anses for givet. Han omtales i to breve fra Johannes af Salisbury fra år 1166; denne udtrykker i det ene sin glæde over hans flittige studier i Paris.

Radulfs verdenskrønike er naturligvis for største delen en kompilation af tilsvarende ældre arbejder. For den første og største del af værket ligger Hugo af Fleury til grund, for 9—11. årh. Sigebert af Gembloux (—1112), dog forøget med enkelte andre efterretninger; for tiden efter 1112 er Radulf væsentlig selvstændig. Dette gælder særlig for Spaniens, Syditaliens og Nordens vedkommende, fra hvilke lande Radulf bringer efterretninger, der ikke kan kaldes beslægtede med de lokale kilder, og som han derfor må have forskaffet sig ad anden (mere personlig) vej. Det er udelukkende hans nordiske, eller rettere væsentlig danske, efterretninger, vi her skal dvæle ved.

Det er for det første værd at fremhæve, at Radulf er den eneste engelske krønikeskriver fra Middelalderen, der har kendt og benyttet Adam af Bremen. Og vel at mærke er det kun Adam af Bremens nordiske efterretninger, han benytter, derimod ikke hans nordtyske og mere alménevropæiske efterretninger.

Dette forhold tyder nu afgjort på, at Radulf har haft gode forbindelser i Danmark. Hvis han havde kendt Adam af Bremens værk i hele dets udstrækning, tør man nemlig gå ud fra, at dette vilde have afsat spor i et værk af den art som hans krønike; da han nu kun benytter Adams nordiske efterretninger, kan

man med en vis sandsynlighed antage, at Radulfs kilde ikke er Adam af Bremen selv, men et af en dansk mand foretaget uddrag af dennes nordiske efterretninger; af sådanne uddrag findes adskillige fra 12. årh., idet den danske årbogslitteratur, da den drog tiden før Sven Estridsøn ind under sit område, i begyndelsen nøjedes med at skære Adams ord i stykker og fordele efterretningerne annalistisk [1]). Et sådant uddrag af Adam må Radulf da antages at have skaffet sig og altså have haft en vis forbindelse med litterære kredse i Danmark [2]).

Om kongerne efter Sven Estridsøn har Radulf en række selvstændige efterretninger, anbragte på tre forskellige steder i hans krønike. De falder således i tre forskellige grupper af ulige størrelse: 1) fra Harald Hén til Erik Lam; 2) hovedstykket, om borgerkrigenes og Valdemar I.s tid; 3) en lille notits om Knud Valdemarsøns tronbestigelse. Da intet af afsnittene er særlig langt, oversættes de her i deres fulde udstrækning:

I. Efter Sven blev Harald konge i Danmark; han

[1]) Jfr. A. D. Jørgensen, Bidrag t. Nord. Hist. s. 217 f. Benyttede på denne måde er Adams efterretninger f. ex. i Roskildekrøniken, den lille krønike Scr. rer. Dan. I s. 15—18, jfr. s. 66—68, Lundeårbogen m. m.

[2]) Et enkelt lille træk tyder også i denne retning. Radulf kalder kong Hårek (i 9. årh.) for Haralds broder, hvilket ikke støttes af Adam og kun beror på en sammenblanding af Adams „Horuch“ (ↄ: Rørek, Ad. I, 17) med kong Hårek (Ad. I, 27). Samme fejl genfinder vi imidlertid i danske uddrag af Adam, således i Roskildekrøniken (Scr. rer. Dan. I s. 374), Lundeårbogen (Scr. rer. Dan. I s. 229), jfr. Rydårbogen (Scr. rer. Dan. I s. 157). At Radulfs uddrag af Adam har samme fejl som de danske excerpter, må bestyrke tanken om en vis sammenhæng mellem Radulf og et med de nævnte beslægtet uddrag.

stadfæstede den lov og ret, som en anden Harald havde fastsat.

Efter ham fulgte hans broder Knud. Da denne havde udrustet en orlogsfærd mod England, gav hans broder Olaf, der jagede efter folkegunst, hæren hjemlov. Forbitret herover sendte hans broder ham som fange til grev Robert af Flandern. Til slut, da kongens fogeder fór hårdt frem mod folket, rejste de sig imod ham, indtil han bukkede under for dem, en martyr i døden.

Olaf, hvem tronfølgen tilfaldt, var nu som fange i Flandern; og Nils, der efter ham var den første, opsatte at tage styret, eftersom de havde sluttet den edelige pagt indbyrdes, at den ældste stadig skulde være konge efter formanden. Nils udfriede da nu sin broder af fangenskab, idet der lovedes løsepenge, og han selv blev tilbage som gidsel for ham. Da nu hans broder efter at have fået sin frihed igen nægtede at udløse ham, hjemsøgtes han hele sin livstid med hungers og sots plage.

Efter ham fulgte hans broder Erik, en god mand, der på øen Cypern [1]) gik heden som en Guds bekender.

Efter ham fulgte Nils, han, der havde vist sin utaknemlige broder den velgerning at sætte ham i frihed. Nils' søn Magnus dræbte imidlertid Magnus [2]), søn af hans farbroder Erik; derfor stred en anden Erik mod Nils og fældede hans søn, og Nils selv blev derefter dræbt i byen Slesvig [3]) af borgerne der. Efter ham fulgte

---

[1]) Håndskriftet, der gennemgående er tarveligt og hyppig forvansker navnene, har: Chirp.

[2]) Denne navnefejl (Magnus for Knud) skyldes uden tvivl en afskriver, der tankeløst er kommet til at gentage det lige i forvejen stående navn.

[3]) Håndskriftet: Selewic.

Erik, der dræbtes på tinge af Plog [1]). Efter ham fulgte en anden Erik, den anden Eriks dattersøn.

II. I Danmark fulgte efter Erik Knud, kåret ved fælles valg i Viborg [2]), hvor kongevalg plejer at finde sted. Men mod ham rejste Sven sig og vandt overhånd ved sin frænde Valdemars hjælp, så at Knud måtte drage til kejser Konrad for at søge hans hjælp. Kejseren tilbød ham nu hjælp på den betingelse, at han skulde modtage Danmarks krone af hans hånd. Men Knud afslog dette, vendte hjem igen og kaldte sin frænde Valdemar til at dele styret med sig. Straks efter forjog de i fællesskab Sven, der så vendte sig til kejseren og modtog kronen af ham. Men kejseren var dog ikke stærk nok til at genindsætte ham. Derimod fattede Knud og Valdemar, der elskede freden, medynk med denne fredsforstyrrer Sven, sluttede en fredspagt med ham og tog ham til medstyrer, idet de overlod ham tredjedelen af riget. Fordi nu det sted, hvor pagten sluttedes, var nærmest ved Knuds område, hvori der var mange kongelige herligheder [3]), indbød Knud dem til at opholde sig en tid hos ham og nyde landets herligheder. Knud modtog altså de mange gæster med kongelig pragt og gavmild overflod og beværtede dem med troskyldigt og velvilligt sindelag; men imidlertid udpønsede den skændige Sven, der tragtede efter hele riget, hvordan han kunde dræbe sin vært og sin frænde, rigets fyrster. Han lagde da folk i baghold, rejste sig i natten mod dem, og dræbte sin vært og frænde, den

---

[1]) Håndskriftet: Floc.
[2]) Håndskriftet: Hybergis.
[3]) et in ea multæ essent regales deliciæ.

kristeligste kong Knud, i hans egen gård[1]), omtrent fjortende dagen efter fredslutningen. Valdemar blev hårdt såret, og undslap med nød og næppe; han flygtede til Knuds og sine venner, og da han havde fået sin vunde lægt og rejst en hær påny, angreb han den højst ugudelige Sven og fældede ham. Derefter herskede Valdemar alene, grusom og tapper, men god til at udbrede den kristne tro[2]). Han tvang Ryboernes rige og konge til at tage ved kristendommen og lagde dem under sig. Han lagde også en fast borg ved udgangen af Danmark og spærrede adgangen således, at ingen tillands kunde slippe ind i Danmark uden gennem den. Denne borg fik Knuds søn Valdemar overdraget, udvalgt bisp til Slesvig.

III. I Danmark fulgte efter Valdemar hans søn Knud, hvis hustru var en datter af Saksens hertug.

Om disse Radulfs efterretninger må det nu for det første siges, at de for en udlænding er forbavsende gode og historisk rigtige.

Om Radulfs ord om Harald Hén er talt ovenfor; følger vi derefter kongerækken ned i tiden, finder vi, at han om Knud den hellige er vel underrettet: han kender hans plan om tog til England, der dog atter måtte opgives[3]); han kender et så rigtigt og ejendommeligt træk

---

[1]) in conclavi. Dette udtryk betegner vel næppe andet end, at Knud dræbtes i et hus, „inden fire vægge".

[2]) crudelis et fortis, propagator tamen bonus fidei christianæ.

[3]) Når efterretningerne om Olafs optræden overfor ledingshæren indeholder momenter, der strider mod den ældste kilde, Ælnod, og således antagelig er historisk urigtige, så er der dog ingen grund til at lægge Radulf denne fejl til last, da den deles af hele den senere historiske tradition på Valdemarstiden (Sven Aggesøn og Sakse). Jfr. herom H. Olrik i Hist. Tidsskr. 6. R. IV s. 277 ff.

som det, at kongens fogeder fór hårdt frem mod folket — noget, som ellers egentlig kun Ælnod giver rigtig besked om — og beretter sluttelig om hans martyrdød. Radulf kender fremdeles Oluf Hungers fangenskab i Flandern og véd, at Nils blev tilbage hos grev Robert som gidsel; han kender Eriks tilnavn og ved, at han døde på Cypern; han kender Magnus' drab af Knud Lavard og den påfølgende borgerkrig, og beretter fuldstændig rigtigt om Magnus' fald og om Nils' drab i Slesvig. Han ved, at Erik Emune dræbtes på tinge af Plog og efterfulgtes af Erik Lam; og der er særlig grund til at fremhæve, at slægtskabsforholdet mellem alle de hernævnte konger, der vel for en udlænding kunde tage sig noget indviklet ud, fremstilles fuldstændig korrekt. Om borgerkrigens tid giver Radulf en langt udførligere besked og viser sig også her gennemgående vel underrettet, om han end af grunde, der nedenfor skal blive anførte, ikke altid holder sig nøje til den historiske sandhed; han kender Knuds valg på Viborg ting, hans kamp mod og fordrivelse ved Sven og Valdemar, og hans henvendelse til kejser Konrad; han véd, at Sven hyldede kejser Frederik som overherre, men blev fordrevet af Knud og Valdemar, og om de blodige begivenheder 1157 beretter han fuldstændig rigtigt og udtømmende [1]). Endelig fremhæver han hovedpunkterne i Valdemar I.s regering, som meget karakteristisk falder sammen med de af Sven Aggesøn fremhævede storværker,

---

[1]) Kun den uvæsentlige fejl findes, at han lader kongemordet gå for sig 14 dage efter fredspagten på Låland.

nemlig Ryøs erobring og befæstelsen af Danmarks sydgrænse [1]).

Vi spørger dernæst, hvorfra Radulf kan have fået alle disse gode efterretninger. For det første følger det af det foregående, at Radulfs hjemmelsmand må have været en mand, der vidste god besked med de danske kongers historie i 12. årh. Herved behøver vi dog ikke at blive stående; vi kan med sikkerhed tilføje, at hjemmelsmanden må have haft afgjort sympati for Knud Magnussøn, næret et bittert had til Sven Grade og set med et vist køligt blik på Valdemar I.

Der er nemlig i afsnittet om borgerkrigen en så afgjort tendens til gunst for Knud, at den må falde enhver i øjnene. Radulf begynder med, at Knud vælges på Viborgting, det retmæssige sted for kongevalg [2]); mod denne retmæssige konge gør Sven oprør og vinder ved Valdemars hjælp så stor fremgang, at Knud må drage ud af landet og henvende sig til den tyske kejser om hjælp. I det følgende er det nu åbenbart hensigten at fremhæve den dybe modsætning mellem Knuds og Svens forhold til den tyske kejser. Knud henvender sig ganske vist til kejser Konrad om hjælp, men da denne kræver anerkendelse af hans overhøjhed som vederlag, nægter

---

[1]) Jfr. Sven Aggesøn Scr. rer. Dan. I 63. Kun opførelsen af tårnet på Sprogø nævnes ikke; men dette må jo dog også afgjort anses for det mindste af de af Sven Aggesøn nævnte tre storværker.

[2]) Det er ret ejendommeligt, at Radulf eller rettere hans hjemmelsmand, der vil hævde Knuds retmæssighed til det yderste, opstiller samme dristige teori om det retmæssige valgsted, som kendes fra de islandske kilder. Dog må faktisk Viborg ting ved adskillige kongevalg have spillet den vigtigste rolle, og teorien om Viborg ting som rette valgsted viser i al fald Isøretingets ringe betydning. Jfr. A. Hude, Danehoffet, s. 25 f.

den patriotiske Knud at tage mod hjælpen på denne betingelse. Den egennyttige Sven tager derimod glat væk riget til len af kejseren uden at tænke på sit fædrelands selvstændighed. For yderligere at kaste en mørk skygge over Sven fremstilles nu sagen, som om han i 1152, da han drog til kejser Frederik, allerede var fordreven fra Danmark og således søgte kejserens hjælp mod sit eget fædreland; og med en vis triumferende hån tilføjes, at kejseren med al sin magt dog ikke formåede at genindsætte ham. Heraf følger nu, at den i og for sig rigtige efterretning om Knuds og Valdemars sammenslutning og Svens fordrivelse, er blevet henlagt til tiden før Svens færd til kejser Frederik. Disse efterretninger hos Radulf er således historisk urigtige; dog har de ingenlunde præg af at være uvidenheds fejl, men langt snarere tendentiøse forvanskninger, da efterretningerne hver for sig er rigtige og røber, at Radulf eller hans hjemmelsmand er godt inde i Knuds personlige forhold, så at egentlig kun efterretningernes rækkefølge er omdannet i tendentiøs retning[1]).

---

[1]) Med hensyn til efterretningen om Knuds afvisning af den tyske kejsers krav om overhøjhed har man dog ret til at stille sig noget tvivlende. I hvert fald danner Radulfs beretning ligefrem et modstykke til Sakse, der siger (P. E. Müllers udg. s. 692): Interea Canutus .. Fridericum ... auxilii imploratione sollicitat, promittens, se patriæ procurationem in ejus beneficio repositurum; hvorimod Sven ifølge Sakse kun nødtvungen tager Danmark til len af kejseren. Dog kunde man herimod betone, at heller ikke Sakse ser upartisk på sagen, idet han afgjort fremstiller sagen fra Valdemars synspunkt og derfor kun lidet sympatiserer med Knud, sålænge Valdemar står på Svens side, hvorimod han efter Valdemars brud med denne udslynger hårde beskyldninger mod Sven. Desuden kan man anføre to skrivelser til kejser Konrad henholdsvis fra Sven og Knud (Martene et Durand, Veterum script. coll. II, nr. 318—19),

I samme stil berettes nu om begivenhederne 1157, gennemgående i god ovesensstemmelse med Sakse, der her måtte have væsentlig samme blik på begivenhedernes gang. Når Knud og Valdemar tager Sven til medkonge, sker det af pure medlidenhed; mordet i Roskilde skildres i fuld overensstemmelse med Sakse. Sven skildres, som rimeligt er, som den skændige skurk, der lumsk overfalder sin vært og frænde. Hovedvægten ligger på Knuds mord, og Knuds forgrundsstilling ses også af det lille træk, at Valdemar efter kongemordet siges at flygte til Knuds og sine venner. Efter beretningen om Valdemars sejr over Sven følger en kølig karakteristik af Valdemar, der for os har mest interesse derved, at den gentager det ord, som også Sven Aggesøn anbringer i sin karakteristik af ham: at han var grum; iøvrigt anerkendes hans tapperhed og heldige Venderkampe.

Vi kan imidlertid nå til at bestemme Radulfs hjemmelsmand endnu nærmere ved at betragte hans topografiske oplysninger. Han nævner kun to stednavne i Danmark, begge i Jylland; det er Viborg og Slesvig; derimod omtaler han stederne, hvor fredspagten sluttedes, og hvor Knud myrdedes, i ganske almindelige, skønt fuldt ud rigtige, ord og vendinger [1]). Det er dog især Slesvig, han véd god besked om; han véd, at Nils blev dræbt af borgerne der i byen, og han kender Valdemars virksomhed for at styrke Danmarks sydgrænse. Dette sidste må vække vor forbavselse; ti man skulde ikke tro, at

af hvilke Svens foruden at være skrevet i en mere søgt pyntelig stil, tillige afgjort er den ydmygste og synes at hentyde til lenshylding, medens Knuds er mere lige ud og ikke taler om hylding.

[1]) Quia vero locus, ubi foedus firmatum est inter eos, vicinior erat dicioni Cnud. . . .

en Englænder kunde have synderlig interesse af Danevirkes befæstning. De følgende ord giver imidlertid et afgørende vink om, hvor hans hjemmelsmand må søges: „Denne borg blev overdraget til Knuds søn Valdemar, udvalgt bisp til Slesvig“ [1]).

For en udlænding, der skrev en ganske kort fremstilling af de danske kongers historie, kunde denne begivenhed, at Valdemar valgtes til bisp i Slesvig, umuligt tage sig ud som noget betydningsfuldt eller mindeværdigt, der fortjente at optegnes, hvis der ikke netop var personlige grunde tilstede, der talte derfor; skulde nogen bisp nævnes for sine bedrifters eller sit store navns skyld, måtte det vel være Eskil og Absalon; men Radulf nævner lige så lidt disse som nogen anden dansk bisp. Denne efterretning taler derfor afgørende for, at Radulfs hjemmelsmand er bisp Valdemar selv eller en til denne nøje knyttet mand.

Det er overflødigt at fremhæve, hvor godt denne antagelse stemmer med den stærke tendens til gunst for Knud Magnussøn og med den gode kendskab til Slesvig og Dannevirkes befæstning; vi skal blot pege på, at der herved falder et ejendommeligt lys over karakteristikken af Valdemar I, og dernæst godtgøre, at også visse ejendommeligheder ved de ældre kongers historie passer meget godt med den her fremsatte antagelse. Knuds fader Magnus lovprises vel ikke, men på den anden side berettes hans drab af Knud Lavard [2]) ganske tørt, uden

---

[1]) Quod castrum obtinuit filius Canuti Waldemarus electus de Selewich. Udtrykket electus giver tillige et vink om tiden, da Radulf har fået sine danske efterretninger. Valdemar må nemlig ca. 1188 være bleven indviet til virkelig bisp.

[2]) Dennes hellighed nævnes ikke.

et bebrejdende ord, hvilket danner en vis modsætning til de meget stærke udtryk, der bruges om Knud Magnussøns mord; men til gengæld indtager bedstefaderen, kong Nils, en ejendommelig stilling i Radulfs beretning. Nils fremstilles nemlig som den ædle kongesøn, der ofrede sig for Olaf og gik i fængsel for ham; det antydes, at han strengt taget meget godt kunde være blevet hjemme og have taget styret i stedet for Olaf; men for sin ædelmodighed fik han kun skam til tak.

Denne historie er der lagt en sådan vægt på, at den gentages ved beretningen om Nils' tronbestigelse; ja Nils' martyrium svulmer op til sådanne dimensioner, at endog hungersnøden under Oluf Hunger, der dog ellers af kirkelige forfattere fremstilles som forskyldt af drabet af Knud den hellige, ligefrem påstås at være himlens straf for Olufs forurettelse af Nils. Denne forgudelse af Nils passer ikke i nogens mund bedre end i bisp Valdemars, for hvem det måtte være naturligt, at fremstille sine forfædre som den ædle forurettede gren af kongeslægten. — For Nils træder de andre Svenssønner mere tilbage i skyggen; dette gælder for så vidt også om Knud den hellige, der ikke omtales synderlig varmt[1]).

---

[1]) Overhovedet må vel bisp Valdemar ifølge sine familietraditioner have haft et noget andet blik på Knuds reformvirksomhed, end f. ex. Sakse. Omvendt må han have set med gunstigere øjne på Harald Hen end Sakse gør. Forsåvidt kunde man sige, at man på forhånd må vente at finde en pålideligere efterretning hos Radulf om Haralds love end hos Sakse, der er stærkt forud indtaget mod Harald Hen og derfor ikke giver nogen upartisk fremstilling af hans love. Dette bekræfter sig da også i virkeligheden, se undersøgelsen om Haralds love. Men i hvert fald er det vist, at der ingen grund er til at antage, at bisp Valdemar og hans krés ikke skulde have vidst

Endnu skal her fremhæves, at Radulf støtter Robert af Elys og Vilhelm af Malmesburys efterretninger om Sven Estridsøns tronfølgeorden; sønnerne, hedder det, havde sluttet den edelige aftale indbyrdes, at de skulde tage kongedømmet efter alder[1]).

Naturligvis vilde det have været ønskeligt, hvis man kunde have skaffet dette ved indre kritik vundne resultat en yderligere støtte ved at påvise en direkte ydre forbindelse mellem bisp Valdemar og Radulf. Der er allerede henpeget på, at den måde, hvorpå Radulf benytter Adam af Bremen, tyder på, at det er et dansk uddrag af Adam, han har haft for sig, og han har altså haft danske forbindelser. Men noget direkte bevis for en ydre forbindelse mellem dem lader sig næppe opdrive; man må nøjes med at henvise til, at de i al fald har haft en fælles interesse, Cistercienserordenen, og iøvrigt bemærke, at der på denne tid må have været nogen forbindelse mellem Danmark og England; således var jo Radulfs navne, kong Valdemars skriver, senere Ribebisp, Englænder af fødsel, og Lucas, Kristoffer Valdemarsøns skriver, var ligeledes Englænder.

Meget nyt bringer Radulfs danske efterretninger os ikke; deres værd beror hovedsagelig på deres ejendommelige syn på Danmarkshistorien, der efter det her påviste for en væsentlig del må antages at falde sammen med bisp Valdemars blik på Danmarks fortid.

---

lige så god besked om fordums lovgivning som Absalon og Sakse og deres kres, så at efterretningerne i formel henseende må siges at være omtrent ligestillede, idet kun indre kriterier afgør, hvilken der skal have forrangen.

1) .. quoniam inter eos ex condicto juramenti convenerat ut major natu post alium semper regnaret. Jfr. H. Olrik, Danske helgeners levned, s. 364.

Smaastykker.

1.

Kong Christian VII.s egenhændige Forvisningsordre for Dronning Caroline Mathilde (i Arkivet paa Breitenburg).

Ved Louis Bobé.

Det af den lærde Henrik Rantzau i anden Halvdel af det sextende Aarhundrede samlede store og prægtige Bibliothek og den dertil knyttede værdifulde Haandskriftsamling, der paa hans Tid skaffede Breitenburg evropæisk Ry, gik, som bekjendt, til Grunde, da de Kejserlige under Wallenstein 29. Septbr. 1627 stormede og ødelagde Fæstningen og Slottet [1]). En Del Pergamentsbreve, udstedte af Johan og Henrik Rantzau, Skjøder, Adkomstbreve og Forskrivninger, der have været gjemte i et sikkert Skjulested, udgjøre nu alene Arkivets ældste Del. 1643 indtog Svenskerne Breitenburg og tilintetgjorde, hvad der imidlertid var bleven samlet. Først fra

---

[1]) Zeitschrift der Ges. f. schlesw. holst. lauenburg. Gesch. XI, 69 ff., XII, 192 ff., XIV, 305 ff. Opel, Der niedersächs. dänische Krieg, III, 306 ff. Det ses dog af en Aaret efter udstedt Kvittering i Arkivet, at man fra forskjellige Folk i Omegnen, særlig i Itzehoe, har opkjøbt ikke faa Bøger, der vare frelste fra Undergangen. Jvfr. den i Danske Kongers Historie 88 b (Rigsarkivet) opbevarede Beretning om Belejringen, dateret Crempe am 21 Septembris ao. 1627. Forf. er sikkert Heinrich Magens, f. 1595 † 1640, Amtsforvalter paa Breitenburg (Seestern-Pauly, Bericht über die milden Stiftungen in Holstein I, 133, Michelsen og Asmussens Archiv für Staats- u. Kirchengesch. III, 204, IV, 249).

dette Aar af er der Tale om Arkivalier af rent personligt Indhold, Embedspapirer, Familiebreve o. l. Til al Held er Statholder Grev Christian Rantzaus og hans Søn Ditlevs Arkiver blevne bevarede i det store og hele som de maa antages at have henligget ved deres Død. Her findes saaledes Renskrifterne til Christian Rantzaus Relationer til det danske og gottorpske Hof samt Regeringen i Glückstadt, og i mange Fascikler hans Korrespondance med danske og fremmede Statsmænd, en Samling Breve fra Ulfeldt til ham fra Aarene 1637—62, Theodor Lentes Breve om Statsforandringen og Begivenhederne i Aarene 1660—61, Breve fra Svigersønnen, den senere Storkansler Frederik Ahlefeldt o. s. v., der indeholde ikke uvæsentlige Bidrag til Belysning af Tidens Historie, og hvoraf et Udvalg ved Ejeren Grev Otto Rantzau-Breitenburgs Imødekommenhed vil se Lyset.

I Slutningen af forrige Aarhundrede erhvervedes til Bibliotheket den bekjendte, flittige og dygtige Genealog O. H. Møllers efterladte Samlinger til den danske, slesvigske og holstenske Adels Historie. Her gjemmes bl. a. i mange Bind hans Samling af Ligprædikener, Bryllups- og Fødselsdagsvers samt Sørgedigte, blandt hvilke en stor Del hverken findes nævnte i Bibliotheca danica (III. Bd.) og ejheller ere bevarede i Bibliothekerne i Kiel, Hamborg eller Lybek.

Særlig Interesse knytter sig til et historisk Aktstykke, om hvilket der i Tidens Løb har været skrevet meget og fremført forskjellige Gisninger, men hvis Existens først nu er blevet bekjendt. Blandt en Pakke Papirer med Betegnelsen „Obbendorfer Akten“ findes den originale, paa fransk affattede Billet, hvorved Christian VII. d. 17. Jan. 1772 forviste Caroline Mathilde til Kronborg. Den formodede Ordlyd har først været optegnet i Suhms haandskrevne Efterretninger og er derfra vandret over i nyere danske og fremmede Skrifter. To andre samtidige, Gude og Drieberg[1]), have meddelt Billettens Slutningspassus, der udtaler Ønsket om at Dronningen maa angre sin Brøde. Medens Suhms Text indeholder andre

---

[1]) Hist. Tidsskr. 4. R. II, 715 f.

Ord og Tanker end Originalens og nærmest beror paa egen eller andres Opfindelse, viser det sig, at Drieberg, der om Morgenen den 17. Januar holdt Vagt i Struensees Værelse, maa have kjendt Billettens Indhold.

Originalen, hvis Ægthed er utvivlsom, bestaar i et Folioark, paa hvis første Side læses, umiskjendelig med Kongens egen Haand:

Madame,

J'ai trouvé a propos de vous envoïer a Cronbourg, comme vôtre conduite m'y oblige, J'en suis très faché, je n'en suis pas la cause, et je vous souhaite un répentir sincére.

Christian.

Tilvenstre under den sidste Linje af Billetten staar med en fremmed Hand „ce 17de Jan: 1771"(!). Under Kongens Navn sammes Kabinetssegl i rødt Lak. Det to Gange sammenfoldede Ark er gjemt i en Konvolut uden paa hvilken læses:

Originahl Piece von 17en januar 1771(!),
welche Ihro May: der K. Christ 7te Eigenhendig Unter, ja Selbst geschrieben hatt an der Königin Matilde welche aber Solche von Sich geworfen, da Gr. R.[1]) Ihr Solche zu gestelt hatte, dardurch Sie das tinte Fass umgeworfen, aus welchen der Gr. R. Es wieder zu Sich genohmen, und da Er es getrocknet der Königin wieder gegeben, wie diese Es aber nicht haben wollen, Solche bei sich gesteckt, und abzugeben vergessen, Selbige aber Mit Sich genohmen und da Er gestorben wahr, Seiner gemahlin zu henden gekommen, dieselbe mir Solche im Septbr. 1791 zu Oppendorf gegeben.

Udskriften paa Konvoluten viser sig at være skreven af Grev August Wilhelm Frantz Rantzau (f. 1768, d. 1849), der 1847, to Aar før sin Død, arvede Herskabet Breitenburg, og er den nuværende Besidders Bedstefader, fra hvem der foreligger en Række haandskrevne Dagbøger, i hvilke Haandskriften viser en nøje Overensstemmelse med Skrifttrækkene i de ovenanførte Linjer. Schack Carl Rantzau, død 21. Januar

[1]) ɔ: Graf Rantzau.

1789 i Ménerbes[1]) havde i Ægteskab med Catharine Rigsgrevinde Rantzau, død 1792, erhvervet Godserne Obbendorf, Schønhorst og Bürau.

Den nederste Halvdel af Arkets fjerde og sidste Side er overhældt med Blæk, der, som nævnt, skal være fremkommet ved at Dronningen i sin Forbitrelse havde væltet Blækhuset over Skrivelsen. Lieutenant C. F. Bech, der var Øjenvidne ved Dronningens Fængsling, fortæller, at Grev Rantzau lod hende overrække Ordren gjennem en Kammerjomfru, hvorefter han fulgte denne ind i Dronningens Soveværelse og bad hende gjennemlæse Skrivelsen, som hun holdt i Haanden, for at forvisse sig om at den var skrevet med Kongens Haand. Dronningen skal da have slængt den hen paa Bordet med „en Slags Arrighed" [2]).

Det maa antages, at Kongen kun har renskrevet Ordren efter en ham forelagt Koncept. Skrifttrækkene er i Sammenligning med hans talrige egenhændige Vedtegninger, der findes i Kancelliets og Rentekamrets Forestillingsprotokoller, paafaldende smukke. Med Undtagelse af en svag opadgaaende Tendens i Linjerne bærer Skriften ikke Vidne om den Ængstelse og Uro, der maa have grebet ham.

2.

Er Kongeloven fra 1665 eller fra 1668?

Ved J. A. Fridericia.

Det vil erindres, at afdøde A. D. Jørgensen i sin *Peter Schumacher Griffenfeld* (Kbh., 1893, I, 199 ff., 473 ff.) fremsatte den Paastand, at Kongeloven i Virkeligheden var 3 Aar yngre end den udgiver sig for, idet den, skønt den bærer

[1]) Hist. Tidsskr. 6. R. III, 732. Thümmel, Reise in die mittäglichen Provinzen von Frankreich, IV, 64 f.

[2]) Hist. Tidsskr. 3. R. VI, 95.

Tidsmærket 14. Novbr. 1665, faktisk først var forfattet og udstedt i Slutningen af 1668. Hans Beviser for denne Paastand var følgende[1]: Muligheden for en Antedatering foreligger ved, at Schumacher selv har sagt, at Gavebrevet til Prins Jørgen, der kalder sig givet 14. Novbr. 1665, er antedateret og i Virkeligheden først skriver sig fra Novbr. eller Decbr. 1668; herved er det givet, at Regeringen overhovedet paa dette Tidspunkt indlod sig paa at antedatere. I Motiveringen heraf siger Schumacher kun, at Kongeloven var dateret 1665, ikke at den var udstedt det Aar. Det „Slægtregister" over det kongelige Arvehus, som Schumacher begyndte at føre i Henhold til Kongelovens 39. Artikel, er først anlagt 1669. I Prinsesserne Anna Sofies og Frederikke Amalies Arveafkaldsbreve af henholdsvis 10. Oktbr. 1666 og 24. Oktbr. 1667 tales kun om Fundamentallove og den fædrene Disposition og Forordning, medens Prinsesse Vilhelmine Ernestines Afkaldsbrev af 21. Septbr. 1671 nævner den af hendes Fader givne Fundamentallov, der kaldes Lex regia; altsaa har der ingen Kongelov eksisteret endnu i Oktbr. 1667. Der er endvidere bevaret et Brev fra Schumacher til Kristoffer Gabel af 12. Marts 1669, af hvilket fremgaar, at Seglet til Kongeloven endnu ikke var i Arbejde paa dette Tidspunkt (skulde hellere have heddet: var sat i Arbejde); heraf følger „vel med Nødvendighed, at de nu bevarede, monumentalt udstyrede Haandskrifter af Loven først ved samme Tid var under Udarbejdelse, og at den foreløbige Original, som vel for alle Tilfældes Skyld maa være bleven udstedt, ikke kan have været synderlig ældre, med andre Ord falder sammen med Udstedelsen af Prins Jørgens Brev". Endelig fremgaar „til Overflod" af den i Kongeloven brugte Retskrivning, at den tidligst er fra Slutningen af 1668; thi Schumacher — og det er jo hans Haandskrift, vi har i begge Eksemplarerne af den originale Kongelov — „skriver nemlig bl. a. i sin Ungdom „och", senere „oc", lige til Slutningen af 1668, da han

[1]) Det skal dog bemærkes, at jeg gengiver hans Beviser i en fra hans egen noget afvigende Rækkefølge.

i Kammerprotokollen, første Gang i Brevet for Prins Jørgen, skriver „og", hvad han saa bibeholder, men Kongeloven har ligeledes „og"; Tilskyndelsen til denne Forandring har han øjensynlig faaet af Pontoppidans Grammatik af dette Aar (1668), hvor den tilraades". Jørgensen fremhæver, at dette Retskrivningsbevis er han først bleven opmærksom paa længe efter, at han ellers var klar over Sagen; men han kalder det nu „et nyt afgørende Bevis". Spørger man endnu om Grunden til, at Regeringen har indladt sig paa denne Antedatering, da ligger den nær. Man havde under Forhandlingerne 1663 med de sachsiske Afsendinge om Anna Sofies Giftermaal med Kurprins Johan Georg givet Antydninger om en Arveret for Kongedøtrene, med hvilke den endelige Kongelov stod i Strid; Anna Sofies Bryllup stod nu 9. Oktbr. 1666; det gjaldt for at forebygge Indsigelser, hentede fra at Kongeloven var yngre end Ægteskabet og derfor uden forpligtende Gyldighed for de før dens Udstedelse avlede Børns Vedkommende, at slaa fast, at den var ældre. Hertil skal føjes, at Kongen netop 1668 havde bestemte Grunde til at komme til et Resultat med Hensyn til „sin sidste Vilje" og Arvefølgen, idet Kongedatteren i Dresden imødesaa sin første Nedkomst, og der var Mistanke om et Attentat paa Dronninggaard mod selve den danske Kongefamilie.

Saa vidt A. D. Jørgensen. Allerede i en Anmeldelse af Værket om Griffenfeld, trykt i det Letterstedtske Nordisk Tidskrift 1894, tillod jeg mig Indsigelse mod hans Paastand (S. 441 f.). Bortset fra det noget usandsynlige i, at Frederik III, uden tvingende Grund — og en saadan kunde jeg ikke se i Forholdet til Sachsen —, skulde have villet foretage et Slags Falskneri med Enevældens fremtidige Fundament, forekom Beviserne trods deres Skarpsindighed mig ikke overbevisende. At Schumacher, som rigtigt er, først har begyndt at skrive paa Slægtregistret 1669, kunde dog i og for sig ikke være afgørende. At han talte om Kongeloven som dateret og ikke som udstedt 1665, var ganske i Overensstemmelse med dens egen Udtryksmaade. De forskellige Udtryk i Prinsessernes Afkaldsbreve af 1666—67 og 1671

kunde meget let forklares ved, at Kongeloven i de førstnævnte Aar under alle Omstændigheder ikke var noget offentligt Dokument, som man kunde ønske at henvise til over for fremmede, medens den 1671 var tagen frem af Hvælvingen og oplæst for Gehejmeraadet. Derimod kunde jeg dengang ikke komme helt bort fra de to andre Beviser, Seglenes Forarbejdelse og Retskrivningen, men jeg gjorde gældende, at de kun havde Betydning for Udfærdigelsen af de nu bevarede Haandskrifter, ikke af den foreløbige Original, som ogsaa Jørgensen forudsatte Tilværelsen af; jeg kunde udtrykkeligt have tilføjet, at naar han havde udtalt, at denne ikke kunde være synderlig ældre, afhang dette jo af de andre Bevisers Holdbarhed.

Som man ser, gik jeg 1894, ligesom Jørgensen, ud fra, at der ingen Forskel var i Henseende til Beseglingen og Retskrivningen imellem de to bevarede Originaler, af hvilke den ene findes i Rigsarkivet, den anden i Regaliekammeret paa Rosenborg. Efter den første havde A. D. Jørgensen nogle Aar i Forvejen udgivet et bogstavret Aftryk i *Kongeloven og dens Forhistorie* (Kbh., 1886, S. 38 ff.), medens han i Fortalen til samme Skrift (S. VI f.) havde beskrevet begges Ydre.

Sysselsat med Forberedelserne til at skrive Frederik III's Historie i *Danmarks Riges Historie* er jeg nu kommet tilbage til Spørgsmaalet og har ved Museumsdirektør Dr. Mollerups Velvilje haft Lejlighed til nøjere at undersøge Originalen i Regaliekammeret og kollationere den med den trykte Udgave af 1886, hvad der er det samme som med Originalen i Rigsarkivet. Det skal nu straks siges, at reelt er der ingen nævneværdig Forskel paa de 2 Haandskrifter. Et enkelt Sted er to Ord stillede anderledes ved Siden af hinanden[1]), et andet Sted er et først glemt Ord skrevet til foroven, et tredje Sted viser Spor af Radering. Men alt dette er reelt ganske betydningsløst. Helt anderledes stiller det sig derimod med Hensyn til Beseglingen og Retskrivningen.

[1]) Art. 29, Udg. S. 61 L. 11 virckligen hannem i Stedet for hannem virckligen.

I Regaliekammerets Original findes efter Dateringen (Giffvet paa Vort Slott Kiøbenhaffn, den 14. Novembr. Aar 1665) kun Kongens Underskrift: Friderich, hvorimod Rigsarkivets har: Under vort Zignete. Friderich (Udg. S. 67). Endvidere er der bevaret en simplere Traad, der har forenet de 6 Blade, hvoraf Haandskriftet bestaar, uafhængigt af de Snore, hvori Guldseglet hænger. Saa meget tør sluttes heraf, at da Frederik III underskrev denne Original, behøver der ikke at have været Tanke oppe om, at den skulde forsynes med et Signet eller Segl. Jørgensens Bevis, hentet fra Tidspunktet for Seglenes Forarbejdelse, kan da ikke ramme denne Original.

Jeg vendte mig dernæst til Retskrivningen. Som allerede sagt, har Jørgensen paapeget 3 Stadier i Schumachers Stavning af Ordet: „og". De kan nøjere afgrænses paa følgende Maade. Hvad der er bevaret af hans Autografer indtil Efteraaret 1665, har Skrivemaaden: „och" [1]); sidste Gang findes den, saa vidt mig bekendt, i en Optegnelse i hans Kammerprotokol af 21. Septbr. 1665 [2]). Derefter skriver han 1666, 1667 og største Del af 1668: „oc", og endelig fra Udgangen af 1668: „og" [3]). Tager man nu Kongeloven, saa findes Ordet: „og" 362 Gange i den [4]). I Rigsarkivets Original er Skrivemaaden alle Vegne: „og". Men nu viser sig det helt modsatte i Regaliekammerets. Der er 2 Gange: „oc", 3 Gange: „og", og 357 Gange: „och". Hertil maa føjes, at dets Retskrivning ogsaa i andre Henseender viser Forskel fra Rigsarkivets, og

---

[1]) Se især Brevene i Danske Mag. 5. R. II, 52 ff.

[2]) Senere Autografer fra 1665 kender jeg ikke.

[3]) Overgangen fra „oc" til „og" er tydelig baade i Kammerprotokollen og i hans egh. Randbemærkninger i et Register til Kancellieekspeditionerne fra April 1668 til Maj 1670 (Rigsark., Frederik III's Kabinetsarkiv). Dog er der ganske naturligt en Vaklen, som naar Kopien i Kammerprotokollen af Prins Jørgens Gavebrev et Sted har „oc", hvor den ogsaa med Schumachers Haand skrevne Original (Rigsark.) har „og".

[4]) For Sikkerheds Skyld bemærker jeg, at jeg ikke har medtaget Titelindledningen, som ingen af Stederne er med Schumachers Haand.

det altsammen i Retning af hvad Schumachers Retskrivning var i hans yngre Dage[1]). Alt i alt er det nu umuligt, at en Mand selv i en retskrivningsforvirret Periode kan have skrevet 2 saa vigtige og ellers enslydende Haandskrifter paa samme Tid. Men da Retskrivningen endvidere er den fra 1665 og ikke den fra Tiden mellem dette Aar og 1668, falder ogsaa enhver Tanke bort om, at de er skrevne blot nogenlunde samtidigt[2]).

Forholdet er nu altsaa det: Der er ingen reelle Beviser for, at Kongeloven er antedateret. Beseglingsbeviset rammer ikke Originalen i Regaliekammeret, og denne viser ved sin Retskrivning, at den netop stammer fra den Tid, Dateringen angiver. Datum 14. Novbr. 1665 er altsaa ægte paa den. Af Kongeloven er den Dag udfærdiget en Original, eller, om man vil, en Koncept[3]). Men først i Slutningen af 1668 er den anden Original udfærdiget. Og der bliver altsaa tilbage af Jørgensens Hypotese, at Kongen først da endelig har slaaet Loven fast, rimeligvis fordi han begyndte at ane, at han ikke skulde leve meget længere[4]).

---

[1]) Dog er der større Inkonsekvens end ved Ordet: „og“. Der findes: Magt, Egteskab, saaledes som i Rigsarkivets Haandskrift, men ogsaa: Mact, Ecteskab, betractet, acte, Fryct, Encke, dyctig, roelig, m. m.

[2]) En Indvending, der kan gøres mod denne Slutning, er selvfølgelig den, at Schumacher jo dog 3 Gange har skrevet: „og“, og saaledes foregrebet sin egen, ja hele Tidens ortografiske Udvikling, eftersom Pontoppidans Grammatik jo først er fra 1668. Denne Indvending er dog i Virkeligheden uden Betydning, thi for det første er der Spor til Vaklen allerede i den ovfr. nævnte Optegnelse af 21. Septbr. 1665, der eet Sted har: „end og“, og dernæst, hvad der er vigtigere: Reformen med Forandringen af „och“ eller „oc“ til: „og“, skyldes slet ikke, som Jørgensen synes at mene, Pontoppidan, men Peder Syv i hans Betænkninger over det Cimbriske Sprog, og denne Bog var udkommen 1663.

[3]) Herpaa kunde jo tyde den enkelte Radering og den enkelte Tilskrift af et Ord.

[4]) Om det formentlige Attentat har spillet en Rolle, kan naturligvis ikke vides.

Det er altid en lidt kedelig Sag at polemisere mod en højtfortjent Mand, som ikke længer kan forsvare sin Mening. Men Spørgsmaalet har en ikke ringe Interesse, ikke alene fordi det angaar et af vor Histories vigtigste Aktstykker, men ogsaa fordi det hænger sammen med to andre Spørgsmaal, det ene om Udviklingen af Schumachers Indflydelse hos Frederik III, det andet om det Tidspunkt, paa hvilket Kongen endeligt og urokkeligt har fastslaaet den ubetingede Enevælde. Særlig om det sidste Spørgsmaal har jo ogsaa Jørgensen opstillet en ejendommelig Teori. Men herpaa skal jeg ikke ved denne Lejlighed komme ind.

3.

Sagnkrøniken i Lundeårbøgerne.

Af Jørgen Olrik.

Lundeårbøgerne rummer som bekendt i deres senere skikkelse (fra 13. årh.) en ejendommelig lille sagnkrønike, indskudt blandt de tørre årbogsefterretninger, efter år 762, lige foran ordene „Nu går Romernes kejserdømme over til Franklands konger“. Sagnkrøniken findes dog kun i de tre bevarede håndskrifter af årbøgerne, men ikke i det til grund for Ludewigs udgave (Reliquiæ manuscriptorum IX, 1) liggende håndskrift [1]).

[1]) Om håndskriftforholdet se A. D. Jørgensen, Bidrag til Nordens hist. i Middelald. 216 ff. Denne forfatter tildeler det ene af de bevarede håndskrifter, et fragment fra c. 1300 (Arnemagn. saml. 843, 4°), en særlig betydning, idet han mener, at dette håndskrift repræsenterer en ejendommelig (ældre) form af årbøgerne, der manglede de bibel- og verdenshistoriske notitser, som findes i de to andre håndskrifter, der er udgivne af Waitz i Nordalbing. Studien V, 7 og af Langebek i Scr. rer. Dan. I, 212. Dette håndskrift skulde altså have begyndt årbøgerne med den lille sagnkrønike. Denne A. D. Jørgensens

Denne lille sagnkrønike er meget ejendommelig og indeholder adskillige ellers ukendte oldsagn; den danner ubetinget et afsluttet hele overfor årbøgernes andre afsnit, som den ifølge hele sin natur intet har tilfælles med.

---

antagelse er vistnok ikke urigtig; men det må dog bemærkes, at af fragmentets 13 blade er de 4 første optagne af et bibelhistorisk kompendium (hvis begyndelse mangler); hvorvidt der efter dette har fulgt et verdenshistorisk kompendium, er da ikke godt at sige. Så meget er i al fald vist, at dette bibelhistoriske kompendium ingen lighed har med de tilsvarende afsnit i de to af Waitz og Langebek udgivne tekster, men er betydelig vidtløftigere. Iøvrigt udmærker dette håndskrift sig ved talrige tilføjelser i randen, af hvilke dog de fleste er uden synderlig betydning; men enkelte, der angår Danmark, har Langebek aftrykt som noter under texten af hans udgave i Scr. rer. Dan. I, 212, hvilket altså er ganske vildledende, da de i håndskriftet står som randgloser til en helt anden text end den af Langebek udgivne. Disse randgloser udmærker sig gennemgående ved den fuldstændige historiske vilkårlighed, hvormed de sætter Danmarks navn i forbindelse med verdenshistorien; navnlig gælder dette den anden tilføjelse, der meddeler, at Julius Cæsar underlagde sig Danerne og ved Slesvig opførte Juresborg, der rettere efter ham burde kaldes Julesborg. Den tredje tilføjelse, der handler om Domitians og Trajans kampe med Dacerne, skyldes naturligvis en forveksling af Dacer og Daner. Endelig har den samme hånd, som har skrevet de ovennævnte randgloser, vistnok også foretaget en rettelse i selve sagnkrønikens text. I dennes indledningsfortælling, hvori berettes, hvorledes kejser Augustus (!) på Dans tid angreb Danmark, er nemlig Augustus i marginen rettet til Vesotes rex Egipti, vistnok med samme hånd, som den, der har skrevet gloserne. Denne Ægypterkonge Vesotes er kun kommen her på denne plads ved den fuldstændigste vilkårlighed; efter oplysning af min broder dr. phil. Axel Olrik er han en af de konger, som Justinus i sin Verdenshistorie nævner som de ældste; Justinus (I, 1) omtaler ham i følgende sammenhæng: Efter at have bemærket, at erobringskrige ikke var kendte i gamle dage, går han over til at tale om Ninus, der var den første, som brød den gamle skik. Dog havde allerede før Ninus' tid Vesotes af Ægypten og Tanaus af Scythien gjort store tog udenfor deres egne lande; men disse gjorde tog ikke for erobrings, men for

Vi vil her forsøge at nå til en nøjere bestemmelse af dens affattelsessted og -tid.

Den i og for sig nærmestliggende antagelse vilde utvivlsomt være den, at krøniken stammer fra en lundsk forfatter ligesom årbøgernes andre partier. Denne antagelse er dog uholdbar, da ingen af de stedfæstelser, krøniken indeholder, peger til Skåne. De væsentligste stedfæstelser er disse.

1) I indledningssagnet om Danmarks tilblivelse betragtes Sælland med tilliggende øer, der i krøniken kaldes Videslev, som Danmarks hovedland; over Videslev sætter Upsalakongen Ypper sin søn Dan til underkonge, og fra Videslev indkaldes denne af Jyderne til forsvar af sydgrænsen, hvorefter han tages til konge over hele Danmark.

2) Det er overvejende Lejrekonger, som krøniken nævner; navnlig spiller den bekendte, til Lejre særlig knyttede sagnkres om Ro, Helge, Yrsa, Adisle og Rolf Krake en fremtrædende rolle; om Dan, Ro og Haldan berettes særskilt, at de blev højlagte ved Lejre.

3) I krøniken findes sagn om, hvorledes Roskilde blev grundlagt ved, at Ro flyttede den gamle midt i Sælland beliggende købstad Høgekøbing ned til en vig af Isefjord og således grundlagde en ny by, der fik navn efter ham selv og efter en rig vældekilde der på stedet.

4) Krøniken fortæller, at Rolf lagde indtægterne af Horns herred i Sælland til sin søster Skulds bord og i herredet byggede den by, der efter hende fik navnet Skuldelev.

Disse træk peger alle i en bestemt retning, idet de nemlig afgørende tyder på, at krønikens forfatter er Sællænder og, nøjere bestemt, hører hjemme i Roskilde. — At de oldsagn, som krøniken fortæller, og som aldeles overvejende drejer sig om Lejrekonger, er sællandske, kan der ikke herske nogen tvivl om; Jylland spiller kun en rolle i det

---

hæderens skyld. — For at lægge fortællingen om Danmarks tilblivelse så langt tilbage i tiden som muligt har glossatoren altså vilkårlig indsat denne gamle sagnkonge i steden for Augustus, som han muligvis har følt ikke hørte hjemme på dette sted.

indledende sagn om Dan, og Skåne nævnes kun ved samme lejlighed samt som hjemsted for Rolfs drabsmand Hjarvard. Imod denne krønikens sællandske karakter taler selvfølgelig ikke de enkelte spredte stedfæstelser andetstedsfra, som findes i krøniken, således beretningen om højlæggelsen af kong Helges elskede Tora på Torø (Turø) ved Fyns sydkyst, eller omtalen af Læsø som havjætten Læs hjem; det samme gælder omtalen af Hedebys navn som afledt af dronning Hede — et navnesagn, der allerede findes hos Ælnod. Medens nemlig disse træk står ganske isolerede, peger den lille gruppe stedfæstelser, som ovenfor er opregnede, afgjort hen på Roskildeegnen og snarest Roskilde by som forfatterens hjemsted. Dette gælder først og fremmest sagnet om Roskilde bys grundlæggelse, der nævnes som kong Ros hovedbedrift; som et ejendommeligt lille træk kan fremhæves, at efter at have fortalt, hvorledes Ro gav byen navn, tilføjer forfatteren stolt: quæ hoc nomine voca[bi]tur in æternum[1]). Tyder allerede dette stærkt på en vis forkærlighed for Roskilde hos forfatteren (lokalpatriotisme), bekræftes antagelsen om Roskilde som hans hjemsted ved de andre stedsagn fra Roskildeegnen, som han fortæller. Til grund for beretningen om de forskellige kongers højlæggelse ved Lejre ligger således åbenbart en stedlig overlevering om bestemte højes navne; på Roskildeegnen peger endelig også stedsagnet om Horns herred og Skuldelev hen, der er af en så fuldstændig lokal karakter, at det vanskelig kan tænkes optegnet af en mand, der ikke hørte hjemme eller i al fald var godt kendt i denne egn[2]).

---

[1]) Ganske lignende ord anvendes efter fortællingen om, hvorledes stormændene gav riget navn efter Dan: Tu es Danus, regio tuo Dania vel Dacia vocabitur, quod nomen in æternum non delebitur. — At forfatteren bruger de samme stolte ord ved omtalen af Roskilde som ved fremstillingen af Danmarks tilblivelse, finder sin naturligste forklaring ved den antagelse, at denne by er forfatterens hjemsted.

[2]) Den samme opfattelse, som her er fremsat, er allerede tidligere kort antydet af Axel Olrik, Forsøg på en tvedeling af kilderne til Sakses oldhistorie I 98 (jfr. II 296): „Sprogformen

Denne antagelse om Roskilde som krønikeforfatterens hjemsted vilde naturligvis yderligere vinde i sikkerhed, om man i krøniken kunde finde tilknytningspunkter til tidligere roskildsk historieskrivning. Dette er i virkeligheden ikke vanskeligt; man sporer nemlig i krøniken en kendelig stilistisk påvirkning af den bekendte lille Roskildekrønike, den ældste sammenhængende Danmarkskrønike, begyndende med kong Haralds omvendelse 826, forfattet af en Roskildeklerk c. 1140. Mindre væsentligt er det, at visse ord og vendinger fra Roskildekrøniken genfindes i sagnkrøniken (såsom *sicut postea docebimus; in regnum succedere; in regnum levari*); ti dette kunde muligvis skyldes tilfældigheder; som en tilfældighed kan det derimod umulig forklares, at en hel lang periode i sagnkrøniken ordret er skrevet ud af Roskildekrøniken. Det hedder nemlig om kong Snjo: Regnavit igitur Snyo . . . crudeliter in Dacia, superbus, iniquus, elatus, et in malitia nimis potens, per omnia terribilis, more fulminis incedens, flentibus, si quid videbantur habere, abstulit, habentibus et male ridentibus sparsit, multas iniquas leges instituens et injustas. Dette er en ordret gengivelse af Roskildekrønikens karakteristik af Erik Emune: Hericus autem . . . superbus, elatus, et in malitia potens, per omnia terribilis, more fulminis incessit, flentibus, si quid videbantur habere, abstulit, habentibus et male ridentibus sparsit; samt af Erik Egode: multus iniquas et injustas leges adinvenit.

Således er det da utvivlsomt, at sagnkrøniken har benyttet Roskildekrøniken, og den tidligere fremsatte antagelse om Roskilde som dens forfatters hjemsted har herved vundet ny bekræftelse. Men det indvundne resultat giver tillige anledning til forskellige overvejelser angående sagnkrønikens oprindelige bestemmelse. I og for sig er en krønike, der udelukkende består af oldsagn og standser ved den historiske

i navnene er ikke skånsk, som man skulde vente, men vestligere dansk; forfatteren er særlig kendt med steder i det nordligere Sælland, ikke blot Roskilde og Lejre med dets kongehøje, men han dvæler også ved et sted som Skuldelef i Hornshæreth".

tids begyndelse, en så mærkelig fremtoning i dansk middelalderlig historieskrivning, at man har ret til at spørge: Hvorfor i al verden standser krøniken ved den kristne kongerækkes begyndelse i steden for at føre Danmarkshistorien ned til samtiden, som alle andre middelalderlige krøniker gør? Man kan umuligt antage, at krøniken, når den med stor sandsynlighed må antages forfattet i Roskilde, oprindelig skulde være skrevet med det formål at indflettes i Lundeårbøgerne, med hvis øvrige tekst den ikke har spor tilfælles. Hvad ligger derimod nærmere end at antage sagnkrøniken for skrevet som indledning til Roskildekrøniken, som den viser tydeligt slægtskab med i stilistisk henseende? Man får herved en fyldestgørende forklaring af, at sagnkrøniken standser just ved den kristne kongerækkes begyndelse: her tager jo nemlig Roskildekrøniken fat, og sagnkrønikens ejendommelige stilistiske forhold til Roskildekrøniken får også herved sin fulde forklaring. Sagnkrøniken må da være forfattet af en mand i Roskilde, der har følt det som et savn, at de gamle hedenske oldtidskonger slet ikke nævnes i Roskildekrøniken, og har søgt at bøde herpå ved sin lille sagnkrønike; denne indledes da også lidt demonstrativt med de ord: *primo tempore* („for at begynde med begyndelsen").

Sagnkrøniken kommer herved til at stå som en ret ejendommelig overgangsform i dansk krønikeskrivning: den stammer fra en tid, da man under påvirkning af den genvågnende nationale sans og interesse for fædrenes store bedrifter følte savnet af en Danmarkshistorie, der ikke nøjedes med den kristne kongerække, men gik helt tilbage til rigets første tider — en tankeretning, der affødte Sven Aggesøns og Sakses historiske skrifter. Sagnkrøniken står da som en overgangsform til disse sammenhængende Danmarkshistorier: man har ikke vovet sig til at skrive en helt ny Danmarkshistorie, men har nøjedes med at stille nogle af de vigtigste oldsagn i spidsen for den allerede forhåndenværende Danmarkskrønike, — en såmeget besynderligere sammenstilling, som ånden i sagnkrøniken fjerner sig i høj grad fra Roskildekrønikens tendens. Idet vi betegner sagnkrøniken som

en overgangsform til de større historiske skrifter fra Valdemarstiden, er hermed tillige dens affattelsestid given: den ældre Valdemarstid. Den stærke nationale strøm, som går igennem krøniken, især dens første fortælling (om Danmarks tilblivelse), peger hen til samme tid, navnlig når det tages i betragtning, at nationalfølelsen er stærkt fjendtligt vendt mod den mægtige nabo sydpå og især mod den tyske kejser; krønikens forfatter har meget travlt med at forsikre, at Danmark aldrig har været nogen fremmed underlagt (kun med én undtagelse: kejser Ludvig, som fik kristnet den første danske konge), og det er kejserens (!) angreb på sydgrænsen, der bliver anledning til, at Danmarks enkelte lande samles til ét rige. Ret ejendommeligt er det også, at skurken i sagnkredsen om kong Rolf, nemlig Hjarvard, kaldes „tysk af byrd“, skønt han umiddelbart i forvejen benævnes skånsk høvding (comes Scaniæ). Hele denne tyskfjendtlige tendens og den store iver for at betone, at Danmark altid har været frit og uafhængigt af den tyske kejser, peger med bestemthed på Valdemar I's eller begyndelsen af Knud Valdemarsøns kongetid, da forholdet til Tyskland og til den tyske kejser virkelig var et brændende spørgsmål for alle Danske.

Når krøniken således må antages at være forfattet i Roskilde i den ældre Valdemarstid, så er der ét berømt navn, som man fristes til at sætte i forbindelse med dens affattelse; det er Absalons. Dennes iver for at fremme fædrelandsk historieskrivning er tilstrækkelig kendt, og der er derfor intet usandsynligt i, at han i sin tidligere bispetid kan have tilskyndet en Roskildeklerk til at tilvejebringe en samlet Danmarkskrønike, om det også kun kunde ske ved at sætte en ny indledning på den forhåndenværende krønike (Roskildekrøniken). At dette kejtede forsøg senere er blevet glemt for Sven Aggesøns og Sakses langt betydeligere værker, kan ikke undre os, såmeget mindre, som sagnkrøniken er skrevet på meget tarveligt Latin og røber en naiv uvidenhed om verdenshistoriens kronologi [1]). Men dens ivrig fædrelandske tone er

[1]) Begyndelsen er tilstrækkelig talende: Primo tempore, invadente Daciam imperatore in ætate David (!) . . .

just således, at man kan tænke sig den inspireret af Absalon — sågeget mere, som den er parret med et på engang kongeligsindet og aristokratisk sindelag, der giver sig udslag i sagnet om, hvorledes Danmark fik sit navn[1]). — Hvorom alting er, så indtager den lille sagnkrønike en ret ejendommelig stilling i Valdemartidens historieskrivning, enten den nu skyldes Absalons initiativ eller ikke.

4.

Svend Estridssøns Dødsaar.

Af Johannes Steenstrup.

Underbibliothekar Dr. Sofus Larsen har i „Aarbøger for nordisk Oldkyndighed“ for 1899, andet Hefte (S. 130—45) skrevet en Afhandling „Naar døde Svend Estridssøn?“, der meddeles som Tillæg til en anden Afhandling „Det lundske Ærkesæde og Biskop Herman“, med hvilken den dog kun for saa vidt staar i Forbindelse, som deri Kong Svends Død nævnes. Forf. hævder i Modsætning til, hvad jeg havde søgt at godtgjøre i dette Tidsskrift (6 R., Bd. IV, S. 722 f.), at Dødsaaret er 1074 og ikke 1076.

Jeg skal strax udtale, at jeg ganske fastholder min tidligere Opfattelse, og jeg skal søge at vise, at Dr. L. bygger paa saa mange urigtige Opgivelser og gjør sig saa jævnlig skyldig i Feilslutninger, at hans Resultat nødvendig maa blive urigtigt. Dr. L. er meget udførlig og bred, jeg skal søge at være kort.

---

[1]) Vidit autem rex Dan regionem suam, super quam regnavit, . . . quod esset bona; vocavit primates suos et exactores, et ait: Bene placet mihi regio mea, quo nomine appellabimus eam. Respondentes principes terræ dixerunt: Rex, in æternum vive. Tu es Danus, regio tua Dania vel Dacia vocabitur, quod nomen in æternum non delebitur. — Dette lille sagn indeholder på en måde i kort begreb den for Valdemarstiden ejendommelige samfundsopfattelse.

Forf. sigter aabenbart i disse Afhandlinger efter at give netop den ægte og skarpeste Kildekritik og at fremdrage saa mange Bevismidler som muligt, til Ex. ogsaa palæografiske, men han bliver let saa forvisset om Sikkerheden af den fulgte Undersøgelsesmaade, at han glemmer at betænke, om ikke den givne Sammenhæng forlanger en anden Fremgangsmaade og om ikke det med alle Kunstens Midler fundne Resultat for en roligere Betragtning staar mærket med Usandsynlighed. Dr. L. har saaledes i Hovedafhandlingen bl. a. med skarpt Øie læst og med palæografisk Kundskab rettet et grumme udvidsket Ord paa Ligstenen over den tydskfødte Slesvigerbisp Herman, saaledes at der kommer til at staa *presulis Angli*; han er meget tilfreds med Resultatet, *presul Anglus* betyder Biskop i Slesvig, thi i Middelalderen brugtes *Anglus* for at betegne en Sønderjyde. Da dette nu ganske sikkert aldrig har været Tilfældet[1]), skulde man synes, at alene herved alvorlig Tvivl maatte vækkes om Rigtigheden af det saa møisomt vundne Resultat. Og netop paa samme Maade gaar det i den Tillægs-Afhandling, som her skal belyses.

Kilderne ere uenige i deres Opgivelse af Svends Dødsaar (Dødsdagen 28 April staar derimod fast). De danske Kilder have enstemmig 1074, de fremmede i Nord og Vest 1076, og jeg søgte i den ovennævnte Undersøgelse at bevise, at de sidste havde Ret.

Den 28 April 1074 kan Kong Svend ikke antages at være død — dette er ikke blot min, men A. D. Jørgensens og mange andres Opfattelse — thi Pave Gregor forudsætter endnu 11

[1]) Forf. paaberaaber sig Beda og Æthelwerd. Selv om nu to Engelskmænd ved Tiden 730 og 1000 havde havt en saadan Sprogbrug, vilde det da ikke være kritisk rigtigt at gjøre den til dansk Brug i det 12te Aarh. Endvidere have de to Historikere intet saadant; de nævne, at Englænderne, Angli, kom fra et Landskab Angel ved Danmarks Sydgrænse, hvilket jo er noget helt andet. Dr. L. vilde ved at efterse Registret til Langebeks Scriptores let kunne overbevise sig om, at Anglus ikke har denne Betydning.

Maaneder og 3 Uger senere, at han er i Live, idet han tilskriver ham 17 April 1075. Efter Datidens Kommunikationsforhold og Danmarks nøie Forbindelse med Rom maa det anses for ganske usandsynligt, at den berømte Konges Død skulde være ubekjendt for Pavehoffet paa den Tid. Hertil siger nu Dr. L.: „Dette Raisonnement tager mærkeligt nok slet ikke Hensyn til de ekstraordinære Forhold, som just dengang efter Gregors eget Udsagn gjorde sig gjældende. Fra Somren 1073 havde Sachsen været i Oprør mod Keiser Henrik IV., og Forbindelsen mellem Italien og Norden var derfor i de følgende Aar højst usikker, undertiden ganske afbrudt. Paven havde alt tidligere skikket Sendemænd til Kong Svend; men „propter perturbationem terræ Teutonicæ periculosum tunc fore cognoscentes ad nos reversi sunt"". Saaledes er Pavebrevets Dato ikke „i mindste Maade i Stand til at rokke de danske Hjemmelsmænds Autoritet i dette Spørgsmaal".

Nu maa imidlertid Oprøret i Sachsen i Løbet af Aaret 1073 og den første Maaned af 1074 — indtil Kongen maa slutte den ydmygende Fred i Gerstungen 2 Febr. d. A. — siges slet ikke at vedrøre denne Sag, eftersom Kong Svend jo i hvert Fald først døde nogle Maaneder senere; kun kan man antage, at det netop var paa den Tid Gregors Sendebud vare i Tydskland paa Veien mod Nord, men vendte om. I den følgende Tid, i hvert Fald i det sidste Halvaar af 1074 og indtil Sommeren 1075, var alt roligt i Tydskland, og et Budskab om Kong Svends Død vilde med største Lethed kunne være naaet baade til Kongen og til Rom, ligesom pavelige Udsendinge uhindret vilde have kunnet drage gjennem Sachsen til Danmark. Det er i Løbet af denne Tid, at Sachserne mærkede, at Kong Henrik nærede Hævnplaner mod dem og i Stilhed forberedte alt til en ny Kamp. Der løb Rygter om, at han søgte Forbund med forskjellige udenlandske Fyrster; saaledes skulde han have givet Danskernes Konge store Tilsagn om Løn for Hjælp, og Kilden, som bringer denne Efterretning, forudsætter klart nok, at den *rex Danorum*, som regerede 1074—75, er den samme som den, med hvem Kong Henrik

havde havt Sammenkomst i Lüneburg 1071 [1]). I Juni 1075 brød det løs, og Henrik vandt Slaget ved Unstrut [2]). — Netop under politiske Forhold som disse kan man være overbevist om, at de krigsførende Parter ville skaffe sig Efterretninger om Regenterne i Nabolandene, og Kundskaben om Kong Svend var i Live eller død, har derfor sikkert været kjendt i Tydskland og atter herfra kunnet meldes til Rom.

Thi mellem Rom og Tydskland var Forbindelsen i Aarene 1074—75 jo saa langt fra afbrudt, at Gregor sendte Brev paa Brev til tydske Geistlige og havde Forhandlinger med dem, saaledes som hans „Registrum“ paa mange Sider udviser. Iøvrigt gik de Danskes Vei til Rom jo ikke over Sachsen, men ad Rhinveien og Lothringen, og her have danske Pilegrimme stadig uhindret kunnet færdes. Endelig kunde Gregor jo af Franske, Engelskmænd, Norske, Svenske og mange andre faa Efterretning om, at den Konge var død, til hvem han følte sig saa stærkt knyttet og hvis Lige i Ydmyghed, Trofasthed og enestaaende Kjærlighed til Kirken han knap nok havde fundet mellem Konger (Gregors Udtalelse i Brev 6 Nov. 1077).

Derfor maa formentlig Aaret 1074 forkastes som usandsynligt. Desuden fandt jeg Opgivelsen i de danske Kilder yderligere svækket ved besynderlige Modsigelser. Saaledes betegner Ælnoth 1074 som Kongens 28de Regeringsaar (1047 + 28 = 1075). Hertil bemærker Dr. L.: „Hvorfor kan Ælnoth ikke for sine Ansættelser have benyttet samme Udgangspunkt, som Prof. Steenstrup mener, at Forf. af Knytlinga for en Del og med en vis Ret har lagt til Grund for sine, nemlig Vaaren 1046?“ Hertil maa bemærkes, at det dog ikke er mig, som har tillagt Knytlinga dette Udgangspunkt; det er Sagaen selv,

---

[1]) Bruno fortæller det som vitterligt, ikke blot som Rygte, i sit faa Aar efter forfattede Værk „De bello Saxonico liber“ c. 36, jfr. c. 20, 21 (Pertz, Scriptores V. 335, 341), men tydske Historikere udtale, at den lidenskabelige Forfatters Opgivelser høist kunne tages som Rygter, der gik i Sachsen.

[2]) Om disse Tidsangivelser se Giesebrecht, Kaiserzeit, 5te Aufl., III. 1 (bl. a. S. 296, 309, 312). Meyer v. Knonau, Heinrich IV u. Heinrich V. II (bl. a. S. 327, 413. 485, 496).

der siger, at der var gaaet 29 Vintre siden Kong Magnus' Død (1047 + 29 = 1076) og endvidere 2 Vintre i Ufred med Kong Magnus, altsaa før 1047; og dette er jo fuldkommen korrekt. Ælnoth gjør intet saadant Regnestykke, han siger, at Svend døde 1074, som var „annus regni ejus vicesimus octavus“, han har selv tidligere sagt, at Svend og Magnus kæmpede mange Kampe sammen „de principatu Daciæ“ indtil Svend ved Magnus' Død „nativi soli principatum obtinuit“ (Scr. III. 332, 339). Hvis vi uden Antydning af Kilderne selv tage et af de Aar 1042—46 som Udgangspunkt, da Svend laa i Kamp med Magnus, efter Behag snart et, snart et andet af dem, og hvis vi stundom regne efter virkelige Regeringsaar, stundom efter Kalenderaar, „kan man faa næsten alt Muligt til at passe“ (saaledes siger Ræder, Danmark under Svend Estridsen og hans Sønner 590). Dr. L. bemærker ikke det Farlige deri; han lader Roskildekrøniken („1074 i sin Regerings 31te Aar“) og Necrologium Lundense („1074, herskede i 30 Aar“) begge tælle fra 1044. Ad denne Vei komme vi virkelig ikke et Skridt videre.

Paa Grund af de danske Kilders Mangelfuldhed maa vi altsaa holde os til Udlandets. Og jeg gjorde opmærksom paa, at i England maatte man vide Besked om Danmarks Konge, eftersom denne i de Aar to Gange sendte Flaader derover. To af hinanden uafhængige Kilder, den angelsachsiske Krønike og Simeon of Durham, berette om Kong Svends Død 1076.

Dr. Larsen bestrider nu, at de to Kilder ere uafhængige af hinanden og at Simeon er en Førstehaands Kilde. Simeon har kun ordret afskrevet en Notits hos Florentius af Worcester[1]. „Jeg har benyttet den Udgave af hans Værk (Chro-

[1]) Dr. Larsen siger, at Krøniken „sædvanligvis, men maaske ikke helt med Rette tillægges Florentius Wigorniensis“ (S. 140). Florentius' Forfatterskab kan dog næppe bestrides, og jeg veed ikke, at nogen tager det i Tvivl (Dictionary of national biography, Florence of W., Hardy, catalogue of materials II. 129 f.). Dr. L. henviser til Liebermann, Anglo-Normannische Geschichtsquellen 295, men her antydes kun, at maaske ogsaa andre havde medvirket, og der synes nærmest tænkt paa hans Krønikes allersidste Partier.

nicon ex chronicis), som udkom i London 1592", siger Dr. L. Men det er høist urigtigt at benytte en saa forældet Udgave, naar en ny og bedre findes; jeg har benyttet Thorpes Udgave af 1848—49 for English Historical Society, og deri findes den paaberaabte Notits ikke. Saaledes var jeg i min gode Ret ved at antage, at Simeon ikke her har havt Florents af Worcester til Kilde. Thorpe erklærer ogsaa i sin Udgave, at de Dublinske Haandskrifter, som bleve lagte til Grund for Udgaven af 1592, synes at være af ringere Værdi end dem, som han har benyttet for sin Udgave[1]), og det kan ses af andre Oplysninger, at der i de Dublinske Haandskrifter er gjort Tilføjelser fra andre Kilder[2]).

Den nye Udgave af Simeon af Durhams Krønike bekræfter da ogsaa ganske Rigtigheden af min Opgivelse. Udgiveren har trykt Notitsen om Kong Svend med stor Sats, altsaa som en original Notits af Simeon, i Modsætning til Stykker, der staa med mindre Sats før og efter og angives som tagne af Florentius[3]). „Jeg har benyttet R. Twysdens Udgave i Hist. Anglicanæ Scriptores X, London 1652", siger Dr. Larsen, men det er meget uklogt saaledes at holde sig til forældede Udgaver og derved kommer man til vrange Resultater.

Jeg har betragtet Simeon som selvstændig Kilde ved Siden af den angelsachsiske Krønike, fordi denne Forfatter, der har mange Oplysninger fra danske Landsdele af England, veed,

---

[1]) Florentii Wigorniensis monachi chronicon ex chronicis ed. B. Thorpe, 1848—49, II. p. XIII.

[2]) Hardy angiver i Descriptive catalogue of materials relating to the history of Great Britain II. 129 f. foruden 7 andre Manuscripter 2 i Trinity College i Dublin bevarede. Det første af disse Nr. 602 nævnes som benyttet ved Udgaven af 1592, i hvilken der dog findes enkelte Ting, som ikke ere tagne af Manuscriptet. Det andet Nr. 315 beskrives som en Sammenstykning fra forskjellige Forfattere, deriblandt Florentius. — Se ogsaa om Tilføielser Liebermann, Ungedruckte Anglo-Normannische Geschichtsquellen 24.

[3]) Simeonis monachi opera omnia, ed. Arnold, 1882—85 (Chron. & Memorials) II. 208. — En anden Udgave fra vor Tid er den af Hinde for Surtees Society besørgede (1868).

hvad Krøniken ikke veed, at Svend var boglærd. Men her er jeg, efter Dr. L.s Udsagn, „ganske paa Vildspor. Man kunde med lige saa stor Ret slutte, at ogsaa den sachsiske Annalist havde hørt om Kong Svends litterære Dannelse, siden han kalder ham *rex scientissimus.* Nej, begges Visdom er laante Fjer, den sachsiske Annalist har afskrevet sin Notits efter Adam af Bremen“, og Simeon har udskrevet Florents (hvilket altsaa, som paavist, ikke er Tilfældet). De færreste Læsere ville vel kunne forstaa, hvad en Sachser-Annalist fra den senere Halvdel af det 12te Aarh. kan have at gjøre med de her nævnte Kilder, og Simeon har ikke Ordet *scientissimus*, men derimod *bene litteris imbutus.* Denne Kundskab kan Simeon have mange Steder fra, jeg har ikke villet udtale noget derom, men kun sagt, at Svends litterære Dannelse var „kommen ham for Øre“. Men jeg finder det næsten mærkeligt, at Dr. Larsen ikke her har set en Kilde, hvorfra Simeon kunde have hentet Oplysningen. I sin Undersøgelse hævder nemlig Dr. L., at Samlingen af Gregors Breve (Registrum Gregorii) skal i den Grad have været kjendt og benyttet af de engelske Aarbogsforfattere, at de her tog deres Oplysninger om danske Forhold. I Brev af 25 Jan. 1075 skriver nu Gregor til Kong Svend, at han var en af de mest boglærde blandt de christne Fyrster [1]).

Dr. Larsen opstiller derpaa en hel Theori om, hvorfra de to Kilder fra England have deres Kundskab. Den latinske Kilde har ikke benyttet den angelsachsiske Krønike, men maa have havt en latinsk Text for sig; dette kan ses af Navneformen *Suanus*, der er „dannet paa Trods af al Etymologi og alle Lydlove“ og kun er en Afskriverfeil for *Sueinus*, hvilket bliver nærmere belyst palæografisk med Afbildning. Her gjør Dr. L. sig skyldig i den Feil at sætte Formen *Suanus* i særlig Forbindelse med Aaret 1076, skjøndt Florentius anvender den overalt fra Aaret 1013, altsaa paa Steder, hvor han vitterligt

[1]) Monumenta Gregoriana, ed. Jaffé, 167: præ ceteris regnorum principibus tam peritia litterarum quam studio ecclesiasticæ exornationis pollere intelleximus.

nok oversætter den engelske Krønike og derfor har dennes *Swegen* for sig. Ikke blot Svend Tveskjæg, Svend Alfifas Søn, og Svend Estridssøn, men endog Angelsachseren Jarl Godwins Søn Swegen betegnes som *Suanus*, og denne Form anvender senere Simeon af Durham og mange andre engelske Kilder. Derfor gaar denne philologiske og palæografiske Kritik helt til Spilde.

Dette fælles Grundlag for de to engelske Kilder — hedder det videre — maa have været en Slags kirkelig Krønike, „thi de tre Efterretninger fra Danmark maa alle henregnes til denne Kategori, ja fra et rent kirkeligt Synspunkt maa de betragtes som Hovedbegivenhederne i Danmark fra 1076—1100“ (S. 143). Her er Tale om **1.** Kong Svends Død, og denne gjøres altsaa af Forf. rent vilkaarligt til en kirkelig Begivenhed, **2.** Knud den Helliges Død og **3.** hans Skrinlæggelse. Bag disse tre — 3 — Notitser skimter Dr. L. en hel Krønike; dette er dog vel næsten at give Fantasien frie Tøiler. — Og hvorfra har saa hin ukjendte Krønike faaet det falske Aarstal 1076? „Forklaringen ligger i Gregor den VII's Registrum“. Krønikeskriveren fandt i denne Brevsamling, at det sidste Brev til Kong Svend var fra 1075, det første til hans Efterfølger fra 1077 og sluttede saa, at Kongen maatte være død 1076. Enhver ser, at dette er den reneste Gjætning. Det ligger meget nærmere at tænke, at de mange Danske, der endnu fandtes i England, hørte det rigtige Aar 1076 af deres Frænder i Danmark, eller at Vagtmændene ved Kysterne, som frygtede Danerkongens Angreb, fik hans Død i Tide opspurgt. Denne Forklaring har da i hvert Fald den Fordel ikke at være kunstig.

Men Dr. L. gaar endnu videre, ogsaa Navnet paa den Søn, der fulgte Svend paa Thronen, har den ukjendte Krønike faaet fra Registret. Han kaldes i dette *Aconus*, men det kan være en Feillæsning for *Aroldus*, saaledes som det nærmere grafisk paavises (hvad der iøvrigt næppe var fornødent). Altsaa, uagtet ikke et eneste Haandskrift i Europa af Registret har Formen Aroldus, skal denne have staaet i et Haandskrift, der gik til England, thi — derfra kunde den engelske Krønike

have Navnet. Dette er virkelig at drage Slutninger i en Ring. Den regerende danske Konges Navn kan lettest tænkes at være gaaet direkte over Nordsøen.

Det bliver vist derfor bedre at slaa en Streg over al denne Gjætten og sige, at de engelske Kilder have selvstændige Efterretninger om at Kong Svend døde 1076.

Dette Aar have endvidere de islandske Annaler og Snorre. Dette er kun een Kilde — siger Dr. L. — thi Annalerne støtte sig til Snorre og hans Tidsregning. Imidlertid er det vist, at Annalerne tillige have støttet sig til danske Kilder, og disses Angivelse af 1074 maa de altsaa have vraget. Snorre, hedder det videre, er ikke selvstændig, han støtter sig til Are Frode, og Are har havt „et ret godt Kjendskab til engelske historiske Arbeider". Saaledes naa vi atter til et engelsk Udgangspunkt — men rigtignok kun ved at tegne Muligheder ude i det Fjerne. Fordi Snorre har benyttet Are, er det ikke givet, at han har benyttet ham ved denne Tidsangivelse, og fordi Are har kjendt engelske Kilder, er det ikke sagt, at han har truffet en engelsk Krønike med Opgivelsen om Kong Svend. Imidlertid skal Beviset for, at vi virkelig have Kilden til Snorres feilagtige Tidsbestemmelser i de engelske Annaler være den, at vi i disse netop møde „de to Aarstal, som væsentlig skiller Snorres Kronologi fra den danske for dette Tidsrums Vedkommende, nemlig 1076 som Svend Estridssøns Dødsaar, 1087 som Knud den helliges".

Vi skulle nu se, hvorledes det forholder sig med de to her sammenlignede Led. Har Snorre virkelig 1087 som Knuds Dødsaar? I den nyeste og bedste Udgave af Heimskringla ved Finnur Jónsson læses, at efter Svends Død, som indtraf 10 Aar efter Harald Haardraades og Harald Godwinssøns Død, regerede Harald i 4 Aar, Knud derpaa i 8 Aar, altsaa til 1088 (saaledes i Texten efter Hovedhaandskriftet, 3 Haandskr. have dog 7 Aar)[1]; Storm har ogsaa i sin Oversættelse af Snorre (S. 530) 8 Aar. Saaledes er allerede dette Udgangspunkt ikke helt sikkert.

---

[1]) Heimskringla, Saga Óláfs konungs kyrra c. 5.

Men dernæst, findes der virkelig en fæstnet dansk Kronologi fra dette Tidsrum? Jeg skal nedenfor anføre, hvilke Tidsangivelser der forekommer i de danske Hovedkilder for Tidsrummet efter at Forbindelsen med England er ophørt, indtil Aarhundredets Udgang.

Lundeaarbogen (Scr. I. 237). Hardeknud dør 1046 [1042], Svend regerer efter ham 29 Aar, dog dør han 1074. Magnus slaar Venderne 1049 [1043]. 1050—53 ere vilkaarligt føiede til nogle efter Adam af Bremen fortalte Begivenheder. 1074 bliver Harald Konge, regerer 8 Aar, men dør dog 1080. Knud dræbes 1086, Oluf regerer derpaa i 7 Aar til 1095, Erik i 9 Aar til 1102.

Sjællandske Aarbog (Scr. II. 606). Svend bliver Konge 1044, dør 1074. Harald dør 1080, Knud 1090, Oluf Hunger 1096, Erik Eiegod 1101.

Rydaarbogen (Pertz, Scriptores XVI. 400 f.). Svends Død 1074; Knud regerer i 8 Aar og dræbes 1088, Oluf regerer i 7 Aar, Erik Eiegod dør 1101.

Roeskildeanonymen (Scr. I. 378). Svend dør 1074 i sin Regerings 31te Aar, Harald regerer i 7 Aar, Knud dør 1090 i sin Regerings 11te Aar. Oluf regerer i 9 Aar.

Man vil heraf se, at de danske Aarbøger — og til de her anførte svare de øvrige — indeholde en Samling vaklende og selvmodsigende Opgivelser; der er i Virkeligheden kun et eneste Aarstal, ved hvilket Krønikerne haardnakket holde fast, nemlig Svends Dødsaar 1074. Men som en Følge heraf bliver det ganske haabløst at opstille en særegen dansk Kronologi og at ville paaberaabe sig dennes Lighed eller Ulighed med en engelsk eller islandsk, som tilmed atter kun repræsenteres ved 3—4 Aarstal.

Nu staar kun Knytlingasaga tilbage, og om den maa Dr. L. indrømme, at den vist ikke direkte har benyttet Snorre. „Det har for den foreliggende Undersøgelse meget lidt at sige, om Knytlinga bygger paa Snorre eller ei; thi selv om den gjør det, saa er Snorre dog paa dette Punkt ikke nogen Førstehaandskilde“, hvorpaa Snorres formentlige Afhængighed af engelske Kilder paavises. Men hvis nu Knytlinga ikke

gjør det — ja, fra dette Spørgsmaal bøier saaledes Dr. L. helt af. Nu er det imidlertid vist, at Knytlinga har benyttet mange særlige, ogsaa danske Kilder, dens detaillerede Oplysninger om Tiden for Svends Død bør derfor agtes, og Sagaen har 1076.

Hermed har jeg gjennemgaaet alle Hovedpunkterne i Dr. L.s Undersøgelse[1]). Jeg skal kun berøre, at han paa Afhandlingens sidste Side udtaler, at selv om de engelske Krøniker „opfører som Kong Svends Dødsaar 1076, viser det jo kun, at Krønikernes Forfattere trode, at dette Aar var Kong Svends Dødsaar, ikke at deres Tro er rigtig". Dette er en vidtrækkende Sandhed, som man kun undres over at høre udtalt, eftersom den afskjærer enhver Diskussion; jeg vil undlade paa denne Maade at anfægte de danske Kilder og deres Aarstal.

Efter alt, hvad der saaledes er paavist, kan jeg kun betragte Dr. Larsens Afhandling som forfeilet. Han har været uforsigtig i Benyttelsen af Kilderne, han har med al anvendt Skarpsindighed kun kunnet fremsætte en Række Hypotheser, for hvilke Grundlaget hele Tiden glipper og som vare unødne, da andre Forklaringsmaader laa saa langt nærmere.

Aaret 1076, som meddeles af en Række gode udenlandske Kilder — medens det danske Aarstal 1074 maa kaldes usandsynligt —, bør vist derfor staa fast.

---

[1]) Paa en Del Enkeltheder, der ikke vedrøre Hovedspørgsmaalet, skal jeg ikke her komme ind. Jeg skal dog bemærke, at naar Dr. L. S. 132 vil forene to afvigende Kildeangivelser ved at henvise til, at „Gyngeherred var fra gammel Tid delt i Østre og Vestre Gyngeherred", beror det paa en Misforstaaelse. Gyngeherred var ikke delt i Oldtid eller i Middelalder; det deltes 1637, se Styffe, Skandinavien under unionstiden, andra uppl., 71.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Den 19. Aug. døde Professor ved Christiania Universitet Oluf Rygh. Han var født 1833 og havde været knyttet til Universitetet siden 1859, da det overdroges ham at vikariere for P. A. Munch; ved dennes Død blev han Lektor, senere (1866) Professor i Historie. Samtidig var han bleven Bestyrer af Universitetets Oldsagssamling og optoges stadig mere af denne og af arkæologiske Studier; der oprettedes derfor 1875 en Plads for en ordinær Professor i nordisk Arkæologi, som tillige skulde være Bestyrer af Oldsagssamlingen, og denne Stilling overtog Rygh. Samlingen voxede under hans Styrelse til det mangedobbelte og fik en mønsterværdig Ordning med ypperlige Kataloger. Om hans sunde Dom og sikre Kritik, der altid frygtede for at fremsætte mere end bevislige Sandheder, vidnede ogsaa hans store Værk *„Norske Oldsager, ordnede og forklarede“* (1885), saavel som hans arkæologiske Afhandlinger, der vel kun ere faa, men dog bleve grundlæggende for Opfattelsen af mange Spørgsmaal vedrørende Befolkningens Indvandring til Norge og dens Bestanddele, Landets fremadskridende Bebyggelse og Kulturtrinenes Følge.

Paa eet Omraade har Rygh udfoldet en enestaaende Virksomhed. Han var 1878 bleven Medlem af en Kommission til Revision af Gaardnavnene i Matrikelen og paatog sig snart Hovedarbeidet derved. Hans Indsamlinger vare saa omfattende, at han kunde overgive Rigsarkivet et Manuskript paa 17 Foliobind, der gav Oplysninger om enhver enkelt Gaards Navn gjennem Tiderne med Henvisning til trykte og utrykte Kilder, hvori den omtales, og Forklaring af Navnet; et særligt Bind gav en almindelig Veiledning om Navnenes forskjellige Art, deres Opstaaen og lydlige Forandring gjennem Tiderne osv. Rygh havde ikke tænkt, at dette Arbeide kunde udgives, men i Erkjendelse af dets overordentlige Betydning bevilligede Storthinget 1896 de fornødne Midler hertil. Af dette Kæmpeværk, *„Norske Gaardnavne“*, naaede Rygh at faa udgivet to Bind,

nemlig Smaalenenes og Akershus Amter, samt et Bind Forord og Indledning (1897—98); det vil til alle Tider vidne om Forfatterens Jernflid, ypperlige filologiske Viden og kritiske Skarphed, og man maa i høi Grad haabe, at det maa blive fortsat og ført til Ende.

Rygh var en beskeden, tjenstvillig Forsker, hvis hjælpende Haand er kommen mange Videnskabsmænd til Gode.

Joh. Stp.

Arkivar i det svenske Rigsarkiv, Carl Silfverstolpe er død 3. Juni 1899, 59 Aar gl. I en lang Række Aar havde han fortrinsvis været sysselsat med store og vigtige Udgiverarbejder, navnlig *Svenskt Diplomatarium från och med år 1401*, Bd. 1—3 (1401—20) (Stockh., 1875—92), *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags Protokoll från och med år 1719*, Bd. 8—15 (1734—47) (sstds., 1886—99) og *Riksrådet Grefve A. J. v. Höpkens Skrifter*, Bd. 1—2 (sstds., 1890—93). Ved Siden heraf stiftede og redigerede han det fortjenstfulde Tidsskrift: *Historiskt Bibliotek*, Bd. 1—7 (sstds., 1875—80), der var Forgængeren for det nuværende svenske Historisk Tidskrift. Hans selvstændige Forfatterarbejde har for en væsentlig Del samlet sig om Bidrag til Vadstena Klosters Historie.

Professor Oscar Alin i Upsala har begyndt en Fremstilling af: *Carl Johan och Sveriges yttre Politik 1810—1815*. Heraf er udkommet 1. Hæfte (Stockh., 1899), der til Dels paa Grundlag af hidtil ubenyttede Kilder behandler Bernadottes Tronfølgervalg 1810, Skinkrigserklæringen mod England og Karl Johans dobbeltsidige Forhandlinger med Rusland og Frankrig 1811, der havde til Hovedopgave at vinde Hjælp til Norges Erhvervelse. Omtrent samtidigt har den franske Forfatter Christian Schefer udgivet: *Bernadotte roi (1810—1818—1844)* (Paris, 1899), en Bog, der dog kun synes at have Betydning ved dens Forsøg paa en Karakteristik af Karl Johan.

Den tyske Arkivarforening vil afholde sin første *Arkivdag* i Strassburg i Slutningen af Septbr. 1899. Der er anmeldt Foredrag af forskellige Lærde, saa vel angaaende arkivalske som historiske Spørgsmaal.

Det er, som bekendt, for en væsentlig Del gennem Udviklingen af en metodisk Kildekritik, at Historieforskningen i den nyere Tid har opnaaet et langt sikrere Grundlag end tidligere. Denne Kritik er selvfølgelig for dens Hovedreglers Vedkommende ensartet for alle Tidsrum og alle Kilder, men det kan dog ikke overses, at Kildernes Forskelligartethed for de forskellige Perioder maa frembringe betydelige Variationer i Metodens Anvendelse. Nu er det saa, at Litteraturen om historisk Metodologi hidtil aldeles overvejende har sysselsat sig med Reglerne for Behandlingen af Kilderne til Oldtidens og Middelalderens Historie, saa at der næsten ganske savnes Hensyntagen til den særlige Form for Kritik, som Kilderne til den nyere og nyeste Tids Historie bør gennemgaa. Det vil sikkert blive en Opgave for fremtidig Metodologi at opstille visse almindelige Regler for Behandlingen af Memoirer, Regeringsinstrukser, Gesandtskabsrelationer m. m. med en i alt Fald nogenlunde lige saa stor Fylde og Paalidelighed, som det er lykkedes at fastslaa saadanne for Kritiken af Indskrifter, Aarbøger, Krøniker, Diplomer m. m. Et lille Bidrag til en saadan Metodologi for et særligt Omraades Vedkommende giver en Afhandling af Professor ved Berlins Universitet Theodor Schiemann: *Einige Gedanken über die Benutzung und Publikation diplomatischer Depeschen (Historische Zeitschrift Bd. 83, 1899).* Forf., der udelukkende henter sine Eksempler fra det 19. Aarh., fæstner navnlig Opmærksomheden paa to Punkter. Det ene er, at Instrukser fra Regeringer for deres Afsendinge ofte er ikke nogen virkelig Rettesnor for disse, men kun bestemte til at forelægges for den Regering, hos hvilken Afsendingen virker, og altsaa et højst upaalideligt Grundlag for Kendskab til Regeringens Politik. Der er ingen Tvivl om, at Forf. har Ret heri, og det kan tilføjes, at det gælder ogsaa ældre Tider end vort Aarh. (jvfr. om danske

Instrukser paa Griffenfelds Tid Bemærkningerne i Historisk Tidsskr. 5. R. IV, 446). Det andet Punkt er, at ogsaa Gesandters Relationer og lignende Breve meget ofte har været affattede med den bestemte Forudsætning, at de kunde eller maaske endog skulde falde i Modstanderens Hænder, og derfor ogsaa i saa Fald giver et falsk Billede. Forf. gør nu opmærksom paa, at man ikke er uden Kontrolmidler over for de Betænkeligheder, der vækkes herved; disse Kontrolmidler er de Paategninger, der som Regel findes paa Brevene om deres Afsendelsesmaade (pr. Post, Kurer, privat Overbringer eller lign.). Han kræver nu, at saa vel alle Aktstykkeudgivere som Forfattere for Citaters Vedkommende skal anføre hvad der vides om denne Afsendelsesmaade. Kravet synes vel strengt med Hensyn til alle Citater, men at han har lagt Fingeren paa Punkter, som alle Forskere i diplomatisk Historie bør have for Øje, er sikkert.

Af Professor Dietrich Schäfers Bearbejdelse af *Hanserecesserne fra 1477—1530* er udkommet 6. Bd. (Leipzig, 1899); det omfatter Tiden 1510—16.

Professor P. Blok i Leiden har udgivet 4. Del af sin Fremstilling af det nederlandske Folks Historie (*Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*, Groningen, 1899). Denne Del behandler Tiden fra Stilstanden med Spanien 1609 til Freden i Münster 1648. Den er ikke bygget paa nyt Kildemateriale og kan heller ikke siges i det store hele at indeholde nye Synspunkter, men den er en dygtig, upartisk og vel skreven Skildring af Nederlandenes Historie i den for deres Skæbne saa betydningsfulde Periode. Til de interessanteste Partier hører dels Behandlingen af Striden mellem Morits af Oranien og Oldenbarnevelt, hvis Henrettelse Forf. fordømmer som et rent Justitsmord, dels Fremstillingen af Nederlandenes saakaldte Guldalder omkr. 1640. Til Bogen er knyttet et Tillæg, der giver en Udsigt over Kilderne til Nederlandenes Historie i Tiden 1559—1648.

S. R. Gardiner har til sine øvrige Arbejder over Englands Historie i første Halvdel af det 17. Aarh. føjet en Biografi af Cromwell (*Oliver Cromwell*, London 1899). Bogen er et Pragtværk, udstyret med særdeles smukke Fotogravurer efter samtidige Portræter af Protektoren, hans Familie og berømte Samtidige. Teksten giver, dog uden lærd Apparat, den paalideligste Fremstilling af C.'s Liv og tillige Forf.'s meget sympatetiske Opfattelse af den mærkværdige Mands Karakter og Planer.

Den franske Forfatter Richard Waddington, der for faa Aar siden i et fortjenstfuldt Arbejde (*Louis XV et le Renversement des alliances*, Paris, 1896) skildrede de politiske Forhandlinger i Tiden før den preussiske Syvaarskrig, har nu udgivet 1. Del af et stort anlagt Værk om selve denne Krigs Historie (*La Guerre de Sept Ans*, Paris, 1899). Værket behandler Krigens saa vel diplomatiske som militære Side og er væsentlig støttet paa hidtil ubenyttede franske, engelske og østrigske arkivalske Kilder. Den udkomne Del naar til Udgangen af 1757, netop saa langt som den preussiske Geheimearkivar R. Kosers Værk: *König Friedrich der Grosse*, hidtil er kommet til i sin Skildring.

Blandt de historiske Arbejder, der i de senere Aar har tiltrukket sig Opmærksomheden i Frankrig, indtager Henry Houssaye's *Histoire de la chute du premier empire*, en fremragende Plads. 1. Del af Værket udkom 1888 med Titel *1814* og var væsentlig krigshistorisk, 2. Del, der udkom 1894 med Titel: *1815. La première restauration. Le retour de l'île d'Elbe. Les cent jours*, havde sin Betydning ved langt stærkere end tidligere er sket at fastslaa den Misfornøjelse, der straks herskede i Frankrig med den første Restauration, og ved at hævde, at det ikke saa meget var Hæren som store Dele af Befolkningen, hvis Tilslutning muliggjorde Napoleons Tilbagevenden (*le vol de l'aigle*). Nu i 1899 er udkommet 3. Del m. Titel: *1815. Waterloo.* Bogens udmærkede Sider, der har ladet selv ret strenge Kritikere hilse den som et klassisk Værk, er den overordentligt store Masse Enkeltheder,

som Forfatteren har skaffet til Veje til Dels fra hidtil ukendte Kilder, disses Forening til en Række af sjældent fængslende og gribende Billeder, endvidere en Rigdom af skarpsindig Kritik over for Enkelthederne. Forf. er gennemgaaende sympatetisk stemt over for Napoleon, berømmer Genialiteten i hans Felttogsplan, søger at gendrive Paastandene om, at han, legemlig svag, kun har taget liden Del i Ledelsen af Slaget ved Waterloo, men skjuler paa den anden Side ikke hans Fejl og lægger navnlig Vægt paa, at hans Tillid til sin egen Lykke var brudt og at han derfor tøvede med at gribe ind i afgørende Øjeblikke. Langt skarpere er dog hans Dom over Ney's Fejl, om han end i høj Grad anerkender hans Mod og Udholdenhed, og over Grouchy, ligesom han ogsaa kritiserer Wellingtons og Blüchers Planer og Beslutninger. Af stor Interesse er hans Fremstilling af Aanden hos den franske Hær. Efter hvad der allerede er fremkommet i Bedømmelser af Bogen, har Forf. ikke helt behersket den store fremmede Litteratur om Emnet, og mange Spørgsmaal vil sikkert vedblivende være Genstand for Tvivl og Drøftelse. Svagest er her som i de tidligere Bind hans Karakteristik af Personligheder. Men baade som videnskabelig og som kunstnerisk Ydelse vil Bogen sikkert hævde sin Plads.

Den af de franske Historikere Lavisse og Rambaud ledede store Verdenshistorie: *Histoire du IVe siècle à nos jours* nærmer sig nu sin Fuldendelse. For nylig er afsluttet 11. Bind, der har til Titel: *Révolutions et guerres nationales 1848—70* (Paris, 1899). Særlig Opmærksomhed fortjener Chuquets Skildring af den fransk-tyske Krig og Viallate's af Frankrigs økonomiske Historie. Danmarks Historie er behandlet meget kort, men venligsindet af Chr. Schefer. Store Afsnit er helligede til de ikke-europæiske Verdensdele. Af Værkets sidste Bind: *Le monde contemporain 1870—1900* er allerede 1. Hæfte udkommet.

Til de forskellige Rækker af historiske Monografier, som den engelske Litteratur har at opvise fra den senere Tid, har i de sidste Aar knyttet sig den saakaldte *Cambridge Historical*

Series, ledet af Professor i Historie ved Edinburghs Universitet Prothero. Flere af disse Arbejder har nydt megen Anerkendelse, bl. a. Stillman's *The Union of Italy, 1815—95*. Her skal dog særlig Opmærksomheden henledes paa et Skrift, der netop nu har sin store Interesse, nemlig: Johnston: *A History of the Colonization of Africa by alien races* (Cambridge, 1899). Det behandler hele Afrikas Kolonisationshistorie lige fra Oldtiden og ned til den allersidste Tid. Om end den engelske Besættelse er skildret fyldigst, vil man dog ogsaa finde omfattende og paalidelige Afsnit om de andre Nationers Kolonisation, lige saa vel som om Slavehandelen og Missionen. Skriftets Værdi forøges ved forskellige fortræffelige historiske Kort.

Europæisk Feudalisme og dansk Lensvæsen.

Af

Kr. Erslev.

I Foraaret 1899 udgav Dr. juris Ludvig Holberg under Fællestitelen „Kirke og Len under Valdemarerne" to Afhandlinger, hvoraf den sidste drejer sig om „Danske Len" og omhandler Forhold, som jeg har været stærkt inde paa i mine „Studier over Valdemarernes Storhedstid", der fremkom godt et halvt Aar forud. Intetsteds i sin Afhandling nævner Dr. Holberg mit Skrift, og dette vil maaske undre en og anden, saa meget mere som jeg adskillige Steder ret indtrængende angriber Meninger, som netop Dr. Holberg tidligere har ytret. Efter hvad der fremgaar af et Brev, som jeg fik fra Forfatteren, da jeg sendte ham min Bog, er Forklaringen imidlertid den, at hans Skrift den Gang forelaa trykfærdigt, og han besluttede sig derfor til at lade det fremtræde ganske uforandret. Om han nu helt igennem har fulgt denne sin første Tanke, er mig ganske vist ikke klart. Rundt om i Undersøgelserne om „Danske Len" polemiseres der, snart kraftigt, snart overlegent, mod en unævnt, der har sagt mange Ting, som aldeles ikke falder i Forfatterens Smag, og jeg føler mig ret nær i Slægt med de her be-

kæmpede Meninger. Skulde virkelig Forfatteren forud ved en vidunderlig Divination have gættet sig til disse Betragtninger, der er hans egen Tankegang saa modsatte, eller er dette dog maaske ikke senere Indskud og Tilføjelser, foranledigede ved mit Skrift? Det havde vist været heldigt, om Dr. Holberg i sin Fortale havde sagt et oplysende Ord herom [1]).

Vist er det i alt Fald, at der i Opfattelsen af dansk Statsliv under Valdemarerne er den største Forskel paa Dr. Holberg og mig. Han mener, at Lensvæsenet herskede i Danmarks daværende Statsforfatning og vil have paavist, „at Rigets civile og militære Embeder beror paa en Lensorganisation“; for mit Vedkommende finder jeg kun Lensvæsen paa et enkelt Omraade, i de store fyrstelige Len, ellers intetsteds. Saaledes staar Dr. Holberg i sin Hoveddefinition paa det samme Standpunkt,

[1]) I et Tillæg til den første Halvdel af sin nye Bog, der handler om skaansk-sjællandsk Kirkeret, har Dr. Holberg derimod citeret mit sidste Skrift. Han udvikler paa dette Sted (S. 170), at der i de senere Aar er fremkommet en ny Theori om Oprøret mod Knud den hellige, som bl. a. „hverken vil anerkende noget Ledingsbrud eller Bøder derfor“, og det siges, at Ophavsmanden til denne Theori, H. Olrik, endnu ikke hyldede den i 1892. Hertil knyttes saa den Anmærkning: „Ikke desto mindre er K. Erslev (‚Valdemarernes Storhedstid‘ S. 207) falden i Forbavselse over, at den nye Theori ikke er lagt til Grund i Dansk Rigslovgivning, der udkom i 1889“. Jeg maa indrømme, at har jeg været forbavset før, saa er Forbavselsen stærkt vokset ved denne Bemærkning, og jeg maa efter den være glad ved, at Dr. Holberg ellers ikke har citeret mig, saa vist som hans Ytring her ene kan forklares ved, at han kun har faaet Tid til at læse enkelte spredte Sætninger i mit Skrift. Ingen, der læser hele den anførte Side hos mig, kan nemlig nære den fjerneste Tvivl om, at jeg anser A. D. Jørgensen som Ophavsmanden til den ommeldte „Theori“, og dennes Værk forelaa længe forud for 1889.

som allerede fremtraadte i hans Disputats fra 1886, og jeg tilstaar, at der deri er noget, som personlig har været mig ganske behageligt. Jeg havde i mine „Studier“ angrebet denne Opfattelse meget skarpt, men jeg var ved Fremsættelsen af dette Angreb ikke lidet trykket af den Følelse, at der var gaaet over en halv Snes Aar, siden Dr. Holberg havde opstillet sin Theori; jeg vilde dog være kommet i en lidt underlig Situation, om Forf. simpelt hen havde svaret mig: Hvorfor angribe disse Urimeligheder, som jeg for saa lang Tid siden fremsatte i mit Debutarbejde? Min hidsige Modstander kunde dog virkelig have begrebet, at mine senere, mere indgaaende Studier af hine Tider selvfølgelig har ført mig paa helt andre Tanker! — Nu er jeg kommet ud af denne mislige Situation, takket være Dr. Holbergs sidste Skrift, hvori han atter hævder Lensvæsenet som det, der sætter Hovedpræget paa Valdemarernes Stat.

Unægtelig er det dog kun i dette sidste almindelige Resultat, at Dr. Holbergs nyeste Arbejde helt falder sammen med hans første. Mens han nu atter og atter indskærper, at danske Len er noget meget ejendommeligt, noget fra Udlandets Len højst afvigende, traadte disse Uligheder ganske i Skygge, da han i sit Debutarbejde flygtigere kom ind paa de samme Emner. Den Gang var det netop det i Europa herskende Lensvæsen, som han genfandt i Danmark; han mente den Gang, at man i Danmark, før vi i Valdemar Sejrs Dødsaar fik den „Rigslov“, hvis Betydning han først fremdrog, havde taget sin offentlige Ret fra „Kejserretten, hvorved jo ikke blot forstodes den egentlige Romerret, men tillige Lensretten“, og antog, at man „efter Borgerkrigenes Ophør, da Staten skulde paa en vis Maade rekonstrueres, havde

indrettet Statsstyrelsen efter tysk Mønster“ [1]). Han erklærede da ogsaa at ville vise, at baade Romerret og Lensret havde indvirket paa Danmarks offentlige Ret, og hvor han kom ind paa Lensvæsenet, mødte man stadig den almeneuropæiske eller særlig tyske Opfattelse som herskende ogsaa i Danmark, hørte om Lenssystemet, læste Citater af longobardisk Lensret eller af tyske Lensretsfremstillere. Kun i en Anmærkning betonedes det ejendommelige ved de danske Forhold, og der sagdes, at hele den store Forskel mellem Udlandets Len og danske Len vistnok ligger i, at vi udelukkende har kendt Len *jure officii,* mens man i Udlandet skelnede mellem Len *jure feudi* og Len *jure officii.*

Dette europæiske Standpunkt har Dr. Holberg nu ganske forladt. Hvor han taler om Len i Danmark, er det stadig det for Danmark ejendommelige, der betones, den store Ulighed paa dette Omraade mellem Danmark og andre Lande, det fuldstændig urimelige i at benytte Udlandets Len til at forstaa de danske Len. Men ikke blot det. Dr. Holberg har nu endogsaa opdaget, at man overhovedet ikke kan tale om et Feudalsystem eller Lenssystem. Det er noget, „hvormed man endnu efter gammel Skik manøvrerer hertillands“; men „hertil er nu imidlertid at sige, at denne Brug af et almeneuropæisk Feudalsystem er ganske forældet“ (S. 189). Det skal nu være anerkendt over alt i Udlandet, at der aldrig har været noget saadant, „men at Feudalitet er et ganske ubestemt Begreb, forskelligt i de forskellige Lande, og indenfor samme Land ganske afvigende ned igennem Tiderne“, og paa denne Baggrund farer Forf. skrapt frem mod

[1]) Kong Valdemars Lov, S. 37.

dem, der ved Sammenligninger med udenlandsk Lensvæsen har villet godtgøre, at vi aldeles ikke har haft Lensvæsen i Danmark paa Valdemarstiden.

Naar man læser disse ofte tilbagevendende Bemærkninger, kan man vel næppe værge sig mod den Tro, at de har deres Brod mod den samme ukendte og unævnte, der oftere vækker Dr. Holbergs Vrede og Foragt, og jeg maa jo i alt Fald have Lov til at føle mig ramt. Det staar da heller ikke til at nægte, at jeg i min Polemik mod Dr. Holbergs oprindelige Forsøg paa at finde Lensvæsen og Lensmænd i Danmark har maattet appellere til det europæiske Lensvæsen og prøve, om disse saakaldte danske Len lignede det, som man i Udlandet kaldte Len, eller ikke. Maaske har jeg nu virkelig taget lidt for grovt paa Tingene, men undskyldes det ikke ved, at den Forfatter, som jeg angreb, selv havde taget Lenssystemet saa overordentlig almindeligt? Det synes mig egentlig, at den Forfatter, der især maa føle sig ramt af Dr. Holberg i 1899, er en Doktorand af samme Navn fra 1886 [1]).

For øvrigt vil jeg nok over for den nyeste Dr. Holberg forbeholde mig at holde lidt fast ved Feudalsystemet. Nogen Tyrketro derpaa lider jeg ikke af; jeg har selv udtalt, at Lensvæsenet mindre er en vis Art Statsforfatning end en Opløsning af alt Statsliv. Intet er vissere, end at Lensvæsenet som alle andre Ting er i stadig Udvikling, at det indenfor samme Land indeholder talrige Afvigelser, og at der er stor Forskel paa Lensvæsenet i de forskellige Lande. Men at der under alle

[1]) I sin Disputats erklærede Dr. H. (S. 286), at hele Spørgsmaalet om Vassalitet og Feudalitet i Danmark „maa staa hen, indtil en nærmere Sammenligning mellem Forholdene her og i Udlandet, navnlig i England, har fundet Sted“. Hvor skarpt staar dette ikke i Modsætning til hans nuværende Standpunkt!

Afvigelser gemmer sig en stor Grundlighed og et indre Slægtskab, det opgiver jeg ganske vist ikke, og det ligger i selve den historiske Udvikling; Lensvæsenet er jo opvokset til en vis Tid i et vist Land, og fra sit oprindelige Hjem i Frankerriget har det saa bredt sig videre og mer eller mindre paavirket alle Europas Lande. Deri ligger, at Lenssystemet ikke er blot en juridisk Konstruktion, men en fuld historisk Virkelighed[1]).

Kan jeg saaledes ikke slutte mig til Dr. Holberg, naar han hælder Barnet ud med Badevandet, maa jeg i høj Grad billige, at Badevandet kastes ud. Hvis der var noget, der især frastødte mig ved hans tidligere Opfattelse, saa var det netop denne Baggrund, at det var fremmed Lensvæsen og fremmed Lenssystem, der herskede hos os i Valdemarstiden, og naar jeg ikke direkte angreb denne Tanke, laa det i, at den hos ham var mere antydet end udført, medens tillige hele mit Skrift paa alle Kanter pegede i saa ganske modsat Retning og overalt betonede det ejendommeligt danske i Valdemarernes Statsordning. Naar Dr. Holberg da nu indskrænker sig til at ville bevise, at vi nok har haft Lensvæsen i Danmark i Valdemarstiden, men at det var et højst særegent Lensvæsen, ja saa bliver det mig betydeligt mindre magtpaaliggende at bekæmpe denne

[1]) Dr. Holberg synes at mene, at det især er de sidste Aars Undersøgelser, der har gjort det meningsløst at tale om et europæisk Feudalsystem; jeg tilstaar, at jeg i den Retning ikke har lært noget synderligt ud over, hvad jeg fik ud af et ret indgaaende Studium af Lensvæsenet, som jeg af Hensyn til min Universitetsundervisning kom ind paa midt i Firserne. Naar Dr. Holberg henviser til de Resultater, som Flach er naaet til i 1893 og Brunner Aaret før, forekommer det mig, at disse Mænds Undersøgelser mindre har Betydning for Forstaaelsen af det fuldt udviklede Lensvæsen end for dettes Oprindelse; jeg kommer for øvrigt tilbage hertil nedenfor.

Paastand; naar man er enig om, at vor hele Statsordning den Gang var ejendommelig, stærkt afvigende fra Udlandets, kommer det jo endelig ikke saa nøje an paa Navnet.

Og ikke blot mindre magtpaaliggende, men tillige meget vanskeligere efter hele den Maade, hvorpaa Forf. nu stiller Problemet. Naar en Mand kommer til mig og siger: Jeg finder i Danmark visse Institutioner, som stemmer med det almindelige europæiske Lenssystem; altsaa har vi haft Lensvæsen i Danmark, — saa kan jeg imødegaa ham ved at paapege, at disse Institutioner slet ikke stemmer med Lensvæsenet i Udlandet. Men naar en Forfatter siger: Disse danske Institutioner ligner ganske vist ikke Udlandets Lensvæsen, men jeg kalder dem nu alligevel Lensvæsen, ikke europæisk, men dansk Lensvæsen, — hvad skal man saa svare? Hvis en Mand begyndte at postulere, at det var umuligt at opstille fælles Karaktertræk for Arten Menneske, og derefter rejste den Paastand, at Aberne hørte til Menneskearten, siden de dog alle har femfingrede Hænder ligesom Menneskene, ja, jeg ser ikke, hvorledes man skulde overbevise ham om hans Fejl.

Paa Forhaand har jeg da et yderst ringe Haab om at overbevise Dr. Holberg, og de følgende orienterende Bemærkninger om Problemet har snarest deres Adresse til alle andre end ham.

1. Ombudsmænd, Herremænd og Styresmænd.

Dr. Holberg gaar i sit sidste Skrift frem paa den Maade, at han efter nogle indledende Afsnit studerer de tre Klasser, hvori han vil finde danske Lensmænd; senere rejser han da det Spørgsmaal: Hvad er Kendetegnet paa det rette danske Len?

De tre Klasser er Ombudsmænd, Herremænd og

Styresmænd. I hvad Forf. udvikler om hver af disse, er der meget, hvorom alle er enige, og de Punkter, hvor Forf. har en fra den almindelige afvigende Opfattelse, har maaske ikke stor Betydning. Imidlertid skal jeg dog berøre de væsentligere Afvigelser, om ikke for andet, saa for at orientere Læseren paa det Omraade, hvorom Meningsuligheden drejer sig.

I Ombudsmanden ser Dr. Holberg ligesom vi andre en kongelig Embedsmand, der har faaet overdraget et eller flere Herreder, i hvilke han optræder som Kongens Repræsentant og varetager hans Interesser; udviklet fra en ringe Begyndelse, oprindelig beklædt af Trælle eller Bryder, er Stillingen i Valdemarernes Tid blevet en anset og vigtig.

Dr. Holberg definerer Ombudsmanden som en civilmilitær Embedsmand, medens jeg har betonet, at han i sin Egenskab af Ombudsmand udelukkende var civil Embedsmand, selv om Kongen til Ombudsmand vel oftest, maaske altid tog en krigersk „Herremand". Jeg ser ikke, at Dr. H. har bevist det mindste om Ombudsmandens militære Karakter, end mindre om, at han havde nogen Art af militære Forretninger[1]). Tidligere mente vor Forf., at Ombudsmanden anførte Herredets Bønder i Ledingen; det er vitterligt urigtigt[2]) og stiltiende opgivet. Til Gengæld ytrer Dr. H. nu (S. 217 f.), at Ombudsmændene „vistnok ogsaa var Anførere for

[1]) Man efterlæse S. 210—12, hvor Beviserne skulde findes, og man vil træffe et Par „vistnok" og nogle andre Muligheds-udtryk, men ingen Beviser, derimod den rare Indrømmelse, at „det selvfølgelig er ganske rigtigt, at Kongens Ombudsmand i og for sig er en rent civil Embedsmand".

[2]) Valdemarernes Storhedstid S. 263.

Herredets milites (Herremænd) i Tilfælde af Krig“; men det støttes ene ved en Henvisning til Forordningen 1396 § 13, hvad der jo er en daarlig Støtte for det 12. og 13. Aarhundrede. Oven i Købet siger vedkommende Paragraf aldeles ikke, hvad Dr. H. læser ud af den, idet Dronning Margrete i den udtaler, at Herremændene skal være rede til Tjeneste, „naar de vorder tilsagte af os eller Kongens Embedsmænd“, senere, at Embedsmænd og Købstædmænd skal skaffe dem Skibe. Altsaa Embedsmændene tilsagde Herremændene; heri ligger naturligvis intet om, at de anførte dem, og der er da ogsaa fra det følgende Aarhundrede Beviser nok paa, at de ikke gjorde det.

Dr. Holberg vil gerne bevise, at Ombudsmanden er mere end en blot kongelig Fuldmægtig; han skal have „en vis selvstændig Ret til Embedet, som ikke vilkaarlig kan fratages ham af Kongen“ (S. 219, gentaget S. 262). Beviset er dog kun en juridisk Deduktion, hvis Sikkerhed paa Forhaand maa sættes lavt. Forf. finder nemlig i Jydske Lov fem Steder, hvor det foreskrives, at Ombudsmanden skal miste sit Embede, naar han har begaaet visse Forseelser, og dette, siger han, „forudsætter bestemt, at Kongen ikke har Ret til efter sit Godtbefindende at tage Lenet fra Ombudsmanden, men at en saadan Beføjelse for Kongen kun havdes, naar Ombudsmanden forbrød Lenet ved pligtstridige Handlinger“. En dristig Sluttemaade! Selv ved vore Dages Lovgivning slaar den ikke til; at jeg kan forbryde mit Professorat ved visse Lovovertrædelser, udelukker ikke, at Hans Majestæt kan afskedige mig, hvad Dag det skal være. Og meget mindre passer denne Fortolkningsmaade paa Valdemarstidens Love, der aldeles ikke ind-

lader sig paa Forholdet mellem Konge og Ombudsmænd i disse sidstes Interesse. Nej, naar Jydske Lov siger, at Ombudsmanden skal miste sit Len, hvis han røver fra skibbrudne eller ikke giver Kongen hans Lod af den fangne Hval eller hæver uretmæssige Penge af Havnene, naar den erklærer, at den Ombudsmand, der ej vil tage en Tyv i Forvaring, derved forgør sit Len, eller at Kongen har god Ret til at tage Lenet fra den Ombudsmand, der ikke sætter Nævninger i rette Tid, saa er det for at værge Kongens og Bondens Ret overfor en forsømmelig Embedsmand, ingenlunde for at slaa fast, at Kongen ikke kan afskedige nogen Ombudsmand, hvis denne blot afholder sig fra disse fem Ting.

Det er sikkert, at Ombudsmandens Forgænger er den kongelige Forvalter af ufri Stand, at hans Efterkommer er „Embedsmanden“ eller „Lensmanden“ i de følgende Aarhundreder, og overfor baade Forgængeren og Efterfølgeren er det en virkelig Kendsgerning, at Kongen har fuld Ret til at afsætte Embedsmanden, naar han vil, om han da ikke selv ved et Løfte binder sig overfor den enkelte Person[1]). Der maa da ret overtydende Beviser til for at faa os til at tro, at det var anderledes med Valdemarernes Ombudsmand; Dr. Holberg byder os i Stedet en juridisk Deduktion, hvis Urigtighed er ret indlysende.

Idet jeg forbigaar et Afsnit paa en halv Side om de mindre Lensmænd paa Krongods — et Forhold, der for øvrigt nok fortjente en mere indgaaende Behandling i en Særundersøgelse om danske Len — kommer jeg

---

[1]) I de kendte Artikler fra Olufs Tid hedder det, at det er Drostens Ret paa Kongens Vegne at ind- og afsætte Fogederne.

til Herremændene eller, som vor Forf. foretrækker at kalde dem, Hærmændene. Atter her er Dr. H. i alt væsentligt enig med alle os andre: Herremanden sværger Kongen den særlige Mandsed, forpligter sig derved til personlig Krigstjeneste med fulde Vaaben, nyder til Gengæld Skattefrihed for sit Gods og de mindre Sagefaldsbøder af sine undergivne.

Hvad disse Herremænd angaar, har jeg i Overensstemmelse med den almindelige Mening betonet, at deres Krigspligt var begrænset til Ledingen, altsaa til samme Tid, som Folket var hærpligtigt: Dr. H. søger derimod at godtgøre, at Herremanden er pligtig til Tjeneste altid og allevegne paa Kongens Bud. Spørgsmaalet har ringe Interesse fra Synspunktet: Len; derimod har det sin Betydning for at fatte den danske Herremands historiske Udvikling.

Efter min Opfattelse er det først i den senere Valdemarstid, at Herremandsstillingen udformer sig og bl. a. sondrer sig ud fra den ældre Tids Hirdmand. Naar Dr. H. da i Sakse mener at finde Beviser for, at Herremanden var pligtig til Tjeneste til enhver Tid, skal jeg ikke indlade mig derpaa; jeg holder mig til Tiden efter Aar 1200. Her træffer vi Hovedbestemmelsen i Jydske Lov III, 7, hvorefter Herremandens Pligt er: „at fare i Leding". Dette søger H. at komme bort fra ved at sige, at Jydske Lov kun taler om Herremandens Pligt til Søtjeneste; jævnsides maa han have haft en langt mere omfattende Tjenestepligt til Lands, men her „befinde vi os imidlertid paa fuldstændig udyrket Grund"; bl. a. lader Steenstrup os ganske i Stikken. Om denne Pligt til Ryttertjeneste paa Landjorden tales der nu flere Sider ret dunkelt. Til alt dette maa simpelt hen svares,

at man i det 13. Aarh. kun kendte een Slags Leding, hvortil Bønderne udskreves efter Havne, medens Herremændene mødte personlig, og at indskrænke Jydske Lovs Leding paa anførte Sted til at betyde Søtog er ganske vilkaarligt.

Den Begrænsning i Herremandens Tjenestepligt, som Jydske Lov peger paa, bestyrkes yderligere af Haandfæstningerne 1320 og 1326, hvori Herremændenes Tjenestepligt siges at være, at de skal *ire in expeditionem vel edictum* — saaledes 1326 — eller *ire in exercitum* (1320). *Expeditio* er det tekniske Udtryk for det danske Leding; enstydig dermed er *edictum (regis)*, da det var en Grundregel, at Kongen kun kunde udbyde Ledingen med „alle Danske“s Raad. Hvorledes Dr. H. faar det modsatte ud ved at anføre de ubestemtere Ord fra 1320 og dække over de skarpe Udtryk 1326 („blot med lidt andre Ord“), kan man efterlæse hos ham S. 231.

Det stærkeste Bevis er dog, at det af Ærkebispeprocesserne aldeles tydelig fremgaar, at de bispelige Herremænd kun var pligtige til at tjene til *expeditio,* Leding; Udtrykket er som sagt ganske utvetydigt, og i Forliget med Isarn præciseres det ogsaa: „naar Indbyggerne i Lunde Stift paa Landsthinget udbydes til Leding *(ad expeditionem)*“. Herom Steenstrups Studier S. 110 ff.

Medens Dr. H. ikke omtaler dette, finder han i de samme Processer en „mærkelig Sætning“, der synes ham at godtgøre det, han ønsker at bevise (S. 230). Beviset beror dog paa en haandgribelig Misforstaaelse. Jakob Erlandsøn vil imødegaa Kongens Krav paa Afgifter af Kirkens Gods, og han siger da: Kirken yder jo Krigstjeneste *(servitium)* af alt sit Gods; skulde den desuden

yde Skat deraf, blev den jo daarligere stillet end den private Person, der ved at yde den offentlige Ydelse befrir sig og sit Gods. Denne Privatperson er aabenbart Herremanden, der ved at yde Krigstjeneste sikrer sig Skattefrihed. — Dette er den simple Forklaring paa den „mærkelige Sætning“. Holberg derimod oversætter: *privata persona* ved „en Mand, der ikke er Lensmand“ [!]; det bliver da Bonden, som ved at yde Leding befrir sig — fra yderligere Krigstjeneste! Og Modsætningen skal saa være, at Ærkebispen baade gør Leding og yderligere Tjeneste![1])

Andre Punkter i Dr. Holbergs Behandling af Herremændene er der næppe Grund til at fremdrage, og kun i Forbigaaende noterer jeg, at man paa een Gang opdager, at han betegner Herremandens Privilegier ved det særegne Udtryk: ‚Frelselen‘, om hvilket man kort efter faar at vide, at det er „ejendommeligt for dansk Ret i Modsætning til de almindelige udenlandske, især tyske Len“. Det bør maaske straks oplyses, at Ordet Frelselen endog er ganske ejendommeligt for Dr. Holberg, og at det er en overordentlig mærkelig Sprogbrug at betegne Fritagelse for Skat eller Ret til at hæve Bøder som ‚Frelselen‘ eller overhovedet ‚Len‘. Dansk Ret maa derimod bede sig fritaget for at have denne særegne Sprogbrug, i det mindste indtil der er anført blot Skyggen af et Bevis for, at Udtrykket findes i danske Love eller i

[1]) Den eneste Sætning, der kan tale for Dr. Holbergs Opfattelse om Herremandens ubegrænsede Tjenestepligt, er den før anførte Paragraf i Forordningen af 1396. Paa den Tid var jo imidlertid den gamle Ledingsordning forlængst gaaet itu, og en Slutning herfra tilbage til den ældre Tid bliver mer end usikker.

noget andet dansk. Hertil kommer vi imidlertid snart tilbage.

Saa naar vi da til Styresmændene, i hvem Dr. Holberg ligesom vi andre ser en højst ejendommelig Klasse folkelige Embedsmænd, der arvelig havde Ret til at staa i Spidsen for Skipænene. Jeg ser ikke, at der kan være nogen Grund til her at drøfte Enkeltheder; man finder vel adskillige kuriøse Paastande og Formodninger, men ingen, der har Betydning i den Sammenhæng, som interesserer os. Derimod glæder man sig over, at vor Forfatter, der ellers opdager Lensvæsen paa de underligste Steder, her til Forandring dadler ældre Forfattere for at have fundet et fortræffeligt Len i det danske Styresmandsembede; ikke uden Skadefryd siger Dr. H., „at man under Glæden over her omsider at finde et dansk Len, der synes at staa Maal med Udlandets“, rent har glemt at spørge, om Styresmanden ogsaa var Kongens edsvorne Mand, hvad der dog maa være et Hovedvilkaar for overhovedet at tale om et Lensforhold, og han finder, at „dette vist ikke var Tilfældet endnu paa Saxos Tid“. Deri har han sikkert overmaade megen Ret.

2. Holbergs Bestemmelse af Kendetegnet paa danske Len.

Efter i det foregaaende at have orienteret om de tre Klasser Mænd skal jeg nu vove mig frem til det centrale Kapitel i Dr. Holbergs Undersøgelse, det, hvori han sætter sig for at klare, hvad der er „Kendetegnet paa det rette danske Len i det 12. og 13. Aarhundrede“. Jeg skal heri følge Forf. Skridt for Skridt og er temmelig nødt til at gøre saa, allerede fordi hele Opstillingen og

Tankegangen er mig fuldt ud ubegribelig; hvis Læseren vil finde Vejen underlig og slynget, er det da ikke min Skyld.

Dr. Holberg begynder saaledes: „Vi have i det foregaaende omtalt forskellige Forhold, som have nogen Lighed med, hvad man andensteds i al Almindelighed forstod ved Len, og vi have set, at Rigets civile og militære Embeder bero paa en Lensorganisation“. Ja, om ‚nogen Lighed‘ skal jeg ikke disputere, men derimod maa jeg bekende, at alt det om Lensorganisationen, det har jeg ikke kunnet opdage. Ganske vist har jeg bemærket, at Ord som Len og Lensmænd er strøede ud i de foregaaende Kapitler — jeg har nylig anført et Exempel derpaa —, men da jeg stadig har fundet disse Udtryk i Forfatterens Ord, aldrig i Kildestederne (ene bortset fra Ombudsmandens Len), og da de dertil er dukkede op uden noget Sted at være begrundede, maa jeg stilfærdig protestere mod dette: „Vi have set“.

Forf. fortsætter: „Vi minde om, at en almindelig Definition paa, hvad danske Len er, ikke kan gives ved at henvise til, hvad udenlandske ere“, nej, „hvad der i et bestemt Land er Len og hvad ikke, maa udelukkende bestemmes efter vedkommende Lands egne Forhold og Regler“. — Vi kender jo Forfatterens theoretiske Standpunkt, og vi venter nu med Spænding paa, hvorledes han egentlig vil vise, at nogle danske X'er er Len uden at appellere til et almindeligt Begreb om Len. Lidt Lys gaar der dog op for os, idet vi hører Forf. yderligere præcisere, hvorledes han stiller Problemet: „Derfor spørge vi ikke om, hvad Len i Almindelighed var, ikke heller om, hvad danske Len ned gennem Tiderne har været, men vort Spørgsmaal angaar, hvad

der i 12. og 13. Aarh. forstodes ved Len hertillands"[1]). Lidt Lys siger jeg; thi man kan i det mindste fatte, at Forf. kan naa et Stykke frem ad denne Vej; men faar han først dette Spørgsmaal besvaret, maa der jo ganske vist rejse sig et nyt. Naar vi faar oplyst, hvad man i Danmark forstod ved Len, maa man dog bagefter spørge, om dette ikke er noget helt andet end hvad Franskmænd, Englændere og Tyskere kaldte Len eller *feuda*, og hvorledes gøre det med den theoretiske Baggrund, vor Forfatter har?

Dette mørke Punkt i Horizonten bør dog ikke forstyrre vor Glæde over nu at staa lige for Besvarelsen af det første Spørgsmaal; men, ak, vor Forfatter selv tager Udsættelse, og den højtspændte Læser maa finde sig i at følge ham i et lille Sidespring. Dr. Holberg udkaster nemlig nu den Tanke, om „det Lenssystem, som vi møde i sidste Halvdel af 12. Aarh." — man mærke i Forbigaaende, hvorledes Tilværelsen af dette endnu ganske ubeviste Lenssystem stadig suggereres Læseren[2]) — virkelig er det ældste og eneste, vi har haft i Danmark, og han svarer, at der sandsynligvis forud for dette netop ligger et ældre, tilhørende Tiden før Knud den store. Jeg modstaar let Fristelsen til at følge Forf.

---

[1]) Udhævelsen er min.

[2]) Dette Forhold er jo for øvrigt saa gennemgaaende i Dr. Holbergs Bog, at den hele Fremstilling maa virke højst forvirrende paa en ukyndig Læser. Allerede S. 190 udtaler han f. Eks.: „Som i Udlandet er ogsaa her Lensvæsenet opstaaet og udviklet paa Grund af Trang til større Hære af fuldt rustede Ryttere", og siger straks efter, at denne Sætning „trænger her til Lands ikke til noget videre Bevis". At en Forf. kan fremkomme med denne sidste Udtalelse, naar han i Virkeligheden staar ganske ene med sin Opfattelse af dette ‚Lensvæsen' i Danmark, gaar ganske over min Fatteevne.

ind i saa mørke Tider; snart vender han ogsaa tilbage til Valdemarerne og fortæller os, at „det er vist, at det danske Lenssystem, som vi kender fra 12. og 13. Aarh.“, — man mærke o. s. v. som ovenfor — „er udviklet paa Grundlag af Vederlagsretten“.

Endelig staar vi da ved Forklaringen, og den gives med stor Simpelhed. Knud den stores „Vederlagsmænd blive til Lensmænd“, hedder det apodiktisk, og Opgaven bliver da kun at finde, hvad Forskellen er mellem Knud den stores Hirdmand eller Hofmand og den senere Hærmand eller Herremand. De ligner hinanden i det personlige Forhold mellem Konge og Mand; Forskellen maa da ligge i det forskellige Vederlag, de fik for deres Tjeneste. Hofmanden fik Løn og Føde; Herremanden fik i Stedet Len. „Her have vi altsaa den afgørende Forskel, der skiller Lensmænd [!] fra Hofmænd“. Og „hvad var nu dette Len?“ „Svaret herpaa er givet i det foregaaende: Styresmænd lønnedes med en Havnene paalagt Præstation, Ombudsmænd med visse af de i Jurisdiktionen faldende kgl. Indtægter, Herremænd dels med Skattefrihed, dels med Sagefaldsindtægter“.

Jeg har gengivet Forfatterens Udvikling paa dette afgørende Hovedpunkt. Man vil have faaet Indtryk af den vidunderlige Lethed, hvormed Forf. bestemmer Begrebet Len blot ved at paapege, hvad der skiller Knud den stores Hirdmand fra den senere Herremand, uden nogen Antydning af, hvorfor denne sidste skal være „Lensmand“, for ikke at tale om den lige saa hurtige Vending, hvormed han kommer fra Herremanden (eller Hirdmanden?) over til Ombudsmanden og Styresmanden. Jeg giver ganske Afkald paa at fatte Logiken i alt dette og nøjes beskedent med at

prøve Resultatet, Besvarelsen af, hvad ‚Len‘ er i Danmark.

Vi har hørt Svaret, og vi undres meget over denne Sprogbrug, hvorefter en Fritagelse for Skat kan kaldes Len[1]), ikke mindre over, at Ombudsmandens Len ikke er det ham overdragne Herred, men nogle deri faldende Indtægter. Imidlertid faar vi vel bøje os og tro, at det var dette, der „i 12. og 13. Aarh. forstodes ved Len hertillands“, og vi venter kun paa Beviset for, at man i Datidens Danmark fulgte denne ellers ukendte Sprogbrug. Dr. Holberg synes imidlertid at have glemt, at det var dette, der skulde bevises, og først lidt længere fremme, skjult i en Anmærkning, meddeler han os, hvad han har at oplyse om Tidens Sprogbrug. Anmærkningen lyder saaledes: „Holde vi os til det 13. Aarh., kunne vi kun nævne et Forhold, der kaldes Len, nemlig Ombudsmandslenet, der jo kaldes Len i Jydske Lov, hvorimod hverken Styresmænd, mindre Lensmænd eller Herremænd siges at have Len“[2]). Dette er jo virkelig lærerigt. Altsaa Herremandens Skattefrihed kaldte man dog ikke Len, Styresmandens Indtægter af Bondehavnene heller ikke; men med hvad Ret kalder Dr. Holberg da dette ‚Len‘? Nu, i det mindste har

---

[1]) Holberg minder et Sted (S. 285) om, at Waitz har sagt, at man hellere maa spørge om, hvad der ikke kan gives til Len, end hvad der kan være Genstand herfor. Det er rigtigt, men det bør dog her oplyses, at i den derefter følgende, mange Sider fyldende Opregning af de forskellige Ting, der gaves i Len i Tyskland, fattes ganske et Skattefrihedsprivilegium, og naar Holberg kalder Herremandens Jurisdiktion Len, saa siger Waitz udtrykkelig, at paa en Forlening med Jurisdiktion alene (uden som hørende til et Lensgods) er der intet Exempel fra hans Periode.

[2]) Udhævelserne er mine.

han dog Jydske Lov paa sin Side, naar han kalder Ombudsmandens Indtægter ‚Len'. Uheldigvis heller ikke. Hvad Loven kalder Ombudsmandens ‚Len', det betyder, som Forf. selv rigtig udvikler paa et andet Sted (S. 218), dels den Myndighed, som Kongen har overladt ham, og dels det Distrikt, hvori han udøver denne Myndighed. Saaledes er det, som Jydske Lov kalder Len, noget helt andet end „visse i Jurisdiktionen faldende Indtægter".

Nu undres vi adskilligt mindre over den særegne Sprogbrug, hvorefter Skattefrihed, Sagefaldsindtægter osv. kaldes Len; thi nu er det jo klart, at det aldeles ikke er Datidens Sprogbrug, men ene og alene Dr. Holbergs. Med andre Ord, paa dette afgørende Punkt, hvor Beviset for Lenene skulde komme, er Ordet Len sat ind med samme Vilkaarlighed som paa mange Punkter i det foregaaende, ikke blot uden Hold i Kilderne, men i fuld Strid med disse, saa vist som Jydske Lov forstaar noget helt andet ved Len end vor ærede Forfatter.

Efter denne lille, ret nødvendige Digression vender vi tilbage til Forf.s Udviklinger. Han var jo naaet til at udfinde, „hvad dette Len var", og sammenfatter nu Resultatet: „Vi kunne altsaa[!] betegne en Lensmand i det 13. Aarh. som . . . . en kgl. Tromand, der er pligtig til Tjeneste paa Kongens Bud og som til Gengæld i enkelte Retninger træder i Kongens Sted overfor Undersaatterne, saaledes at den Indtægt, der ellers vilde have tilfaldet Kongen, bliver Lensmandens". Man kunde vel gøre mange Indvendinger mod, at denne Definition passer (ikke paa en dansk Lensmand, men) paa de tre i Forvejen nævnte Klasser; Styresmanden var jo netop ikke kgl. Tromand, en Skattefrihed kan dog vanskelig betegnes som en kgl. Indtægt o. s. fr. Men vi

18*

hører heller Dr. H. videre! „Det er det sidst fremhævede Forhold, der efter vor Mening berettiger os til overhovedet at tale om danske Len og om danske Lensmænd, ikke udelukkende om danske Tjenestemænd, uagtet vore Len ellers i alle Henseender ere meget forskellige fra det typiske Lensforhold f. Ex. i Tyskland".

Den sidste Tanke udvikles nærmere i et Par Linier, og her staar vi da maaske ved det, der skal være Begrundelsen for den hele Tale om Len i Danmark. Men hvor spagfærdigt er Udtrykket ikke her i Forhold til, at det er dette, der skal bære hele Undersøgelsen, hvor ubestemt og løst! Vil virkelig nogen tro, at blot dette, at en „kgl. Tromand" faar overdraget en kgl. Indtægt, er nok til at konstituere et Lensforhold! Ja, hvis saa er, saa maa Feudalsystemets Fødetid sandelig sættes til et ganske andet Tidspunkt end man ellers holder paa, og vi maa fra Karolingertiden søge helt tilbage til Urtiden; den angelsachsiske Sherif og den merovingiske Greve gaar med Hud og Haar ind under denne Definition.

Dr. Holberg synes selv at forstaa, at hans Læsere næppe er fuldt overbeviste, og han anfører en Indvending, der kunde gøres: „Man kunde dog spørge, om den ovenfor givne Definition paa en Lensmand virkelig er tilstrækkelig, eller om det ikke maa kræves, at Lensmandens Forhold til Lenet skal have en vis Fasthed, nemlig dels saaledes, at Kongen ikke vilkaarlig kan fratage Manden Lenet, dels i den Retning, at Kongen maa stille Lensmanden paa en saadan Maade overfor Undersaatterne, at han kan optræde selvstændigt og for egen Regning. Som bekendt er dette Hovedpunkter i udenlandsk Lensret". Det sidste er jo meget træffende, og vil Dr. H. vinde andre for Troen paa Lensvæsen i Dan-

mark, turde det være yderst nødvendigt, at disse Hovedpunkter ogsaa kan paavises i Danmark. De følgende Udviklinger viser dog, at det staar meget ilde til hermed.

Lensmandens Selvstændighed overfor Undersaatterne skal jeg lade ligge som et altfor ubestemt Begreb; des vigtigere er det andet, at Kongen ikke vilkaarligt skal kunne tage Lenet fra Lensmanden. Hvad dette Punkt angaar, finder Dr. H., at „det er vist, at vi have haft en Slags Len, der fuldt staar Maal med fremmede Len i denne Henseende, nemlig Styresmandslenet. Her har nemlig ikke blot Lensmanden en bestemt Ret til at beholde Lenet for sin Livstid, men hans mandlige Arvinger havde en Ret til efter hans Død at overtage Lenet, der først, naar Mandslinien var uddød, faldt til Kongen“. Skade da kun, at netop Dr. Holberg selv saa klart har vist, at Styresmandsembedet savner Hovedvilkaaret for at gaa ind under Lensvæsenet, det, at Styresmanden skal være Kongens edsvorne Mand [1]), og naar dertil kommer, at det, som Dr. Holberg kalder Styresmandens Len, de Afgifter, han oppebar af Bondehavnene for at holde Hest og Brynje, dog umuligt kan kaldes en kgl. Indtægt, turde det være heldigst ganske at se bort fra dem i en Undersøgelse om „danske Len“.

---

[1]) Holberg, der jo med Rette mener, at Styresmændene endnu paa Sakses Tid ikke var Kongens edsvorne Mænd, tror dog, at de var i Færd med at blive det paa Jydske Lovs Tid, og anser det for rimeligt, at de alle blev det efterhaanden (S. 246). Det kan jo være god nok med alle disse Muligheder, men der fattes stadig ethvert Bevis for, at Styresmandsstillingen kun kunde beklædes af Mænd, der aflagde Kongen den særlige Mandsed, og Kilderne viser det modsatte, saa vist som en umyndig Søn kunde arve og faktisk arvede Stillingen, medens dog vel kun voksne kunde være Herremænd eller sværge Troskab.

Men Ombudsmændene og Herremændene da. Ja, Dr. Holberg indrømmer, at om Arvelighed kan der ikke være Tale, men „der spørges yderligere, hvor fast en Ret Lensmanden har for sin egen Person?“ Svaret bliver, at „vi, hvad Herremandslenene angaar, have Jydske Lov III, 18 in fine, der synes at tale for, at Herremandsprivilegierne gaves paa Livstid, og at vi, hvad Herredslen angaar, have Jydske Lov II, 54, 89, III, 3, 62, 63, hvoraf synes at fremgaa, at ogsaa dette Len i Almindelighed gaves paa Livstid eller i alt Fald paa en bestemt Tid, aldrig derimod saaledes, at Kongen vilkaarlig kunde tage Lenet tilbage“. Hvor tilfredsstillende dette end lyder, bliver man dog noget betænkelig ved det to Gange gentagne synes hos en Forfatter, der sandelig ellers ikke afdæmper sine Paastande. I Virkeligheden er det ogsaa let at konstatere, at danske ‚Len‘ saa langt fra gaves paa Livstid, at netop det modsatte var Tilfældet. De fem Steder fra Jydske Lov, der skal bevise noget om Ombudsmandens Uafsættelighed, har vi jo truffet tidligere, og det turde være overtydende paavist, at hvad Forf. deducerer ud fra dem, er ganske urigtigt. Om muligt staar det endnu værre til med det Bevis, der skal gemme sig i ‚Jydske Lov III, 18 in fine‘ for, at Herremanden fik sine Privilegier paa Livstid. Det er det velkendte Sted, hvor der staar: „Ofte gaar Herremands Jord efter deres Død igen til Skipæn“, og heraf kan man med god Grund slutte, at Herremanden oftest vedblev at indtage sin Særstilling, til Døden ramte ham. Men havde han sine Privilegier paa Livstid? Ganske vitterlig ikke. Herremanden kunde opsige sin Tjeneste; Kongen kunde give ham Afsked, intet er vissere, og Dr. Holberg har jo selv sagt det, men hvor-

ledes kan han da tale om, at Herremandsprivilegierne gaves paa Livstid? [1]) Ganske bortset fra det topmaalt umulige i at betegne den allodiale danske Herremand som en Lensmand svigter Ligheden ogsaa paa dette Punkt.

3. Lidt om Dr. Holbergs Methode.

Vi har Punkt for Punkt fulgt Dr. Holberg gennem det Kapitel, der er Midtpunktet i hans Bog, det, hvori han vil udfinde, hvad det danske Len i Valdemarstiden var. Vi har set denne hele vidunderlige Fremgangsmaade, set, hvorledes han idelig forudsætter Tilværelsen af det Lenssystem, man først nu skulde vente at finde Beviset for, hvorledes han udfinder Begrebet ‚Len' ved at sammenligne Valdemarernes Herremand med Knud den stores Vederlagsmand, hvorledes han naar til at finde noget, der „efter vor Mening" berettiger os til at tale om Len, og hvorledes han søger at støtte dette yderligere ved nogle Sammenligninger med udenlandsk Lensvæsen.

Naar det har været ganske umuligt at finde nogen Traad eller Logik i alt dette, ligger det vel noget i individuelle Ejendommeligheder hos Forfatteren. Her som ofte i Dr. Holbergs andre Værker føler man, at han er i den Grad fyldt af sine egne Meninger, at han aldeles ikke evner at sætte sig ind i dette, at alle andre ikke

---

[1]) Alle er enige om, at Fæstebonden i Middelalderen i Almindelighed beholdt sin Gaard, saa længe han levede, men ikke mindre vist er det, at kontraktmæssigt var Fæstet kun sluttet paa eet Aar, og ingen Jurist vilde da falde paa at sige, at vi den Gang havde Livsfæste. Dette er et nøjagtigt Sidestykke til Forholdet mellem „Herren" og hans Mænd.

har de samme Tanker; en regelmæssig og sammenhængende Bevisudvikling finder man ikke, ikke en langsom og sikker Opførelse af en videnskabelig Bygning. Resultatet er givet for Forfatteren, og i Stedet for en Dommers forsigtige og upartiske Afvejen af pro og contra, faar man en Sagførers Indlæg, som ensidigt fremhæver alt, hvad der synes ham at være i hans Sags Favør.

Meget ligger dog ogsaa i Dr. Holbergs Methode, i den Maade, hvorpaa han har stillet det Problem, han vil løse. Han vil vise, hvad der er Lensvæsen i Danmark, og han holder tillige paa, at et almindeligt Begreb om Lensvæsenet kan der ikke opstilles. Jeg har allerede tidligere ytret, at det var mig ufatteligt, hvorledes man kunde naa frem ad denne Vej, og hvad vi har set i Dr. Holbergs Hovedkapitel, turde have stadfæstet dette. Til Trods for, at han nægter Existensen af et europæisk Feudalsystem, og skønt han ogsaa i selve dette Kapitel igen urgerer, at man ikke kan bestemme danske Len ud fra Udlandets, er det dog Sammenligninger med Udlandet, han atter og atter tyr til. Han begynder med at tale om, at de tre Klasser danske Mænd har „nogen Lighed“ med, hvad man i Udlandet forstod ved Len, og han ender med at ville paavise forskellige Lighedspunkter mellem disse Mænds Stillinger og „udenlandsk Lensret“; ja, han taler endog om „det typiske Lensforhold“.

At Ligheden slaar Klik paa alle Punkter, har vi set, og saa har Dr. Holberg endda glemt at betone Ulighederne. Hvor finder man i Feudallandene noget, der ligner en dansk Styresmand, en folkelig Embedsmand, knyttet til Almueledingen? Og hvor i Feudalvæsenet

findes en Ombudsmand, en kongelig Embedsmand, afsættelig paa et blot Kongeord, i alle Retninger optrædende ene og alene som Kongens Fuldmægtig? Hvor findes endelig denne danske Herremand, der sidder paa sin egen Jord, hvorledes kan her overhovedet være Tale om Len [1]). I 1886 indsaa Dr. Holberg dog, at han maatte sige noget herom, og han søgte saa ved nogle flygtige Antydninger at gøre det tænkeligt, at den danske Konge maaske betragtedes som ret Ejer af Herremandens Jord [2]); men, som han sagde, „dette vanskelige og om-

---

[1]) Hos Dr. Holberg læser vi et Sted (S. 189): „som om der ikke i Udlandet fandtes Tusinder og atter Tusinder af Lensmænd ganske i samme Stilling overfor Befolkningen i deres Len som de danske Lensmænd". Ordene er kraftige, men Beviset savnes. Et Bevis faar vi derimod S. 237, hvor Forf. udfinder, at der er „den største Lighed" mellem de engelske milites og de danske Herremænd. Som Bevis optræder et løsrevet Sted af Henrik I's Charte fra Aar 1100, hvoraf Forf. udlæser, at de engelske milites faar Frelse (d. e. Skattefrihed) for deres Hovedgaarde for at tjene til Hest med Brynjer, ganske ligesom de danske Herremænd faar det. Uheldigvis er Stedet galt oversat i Dr. Holbergs Text, og først i sine Rettelser meddeler han den rigtige Oversættelse; jeg veed nu ikke ret, om de paa den gale Oversættelse byggede Slutninger fuldt ud skal fastholdes. Vist er det imidlertid, at disse engelske Riddere vel meget lignede de danske Herremænd i deres Tjeneste og deres Friheder; men der var den Forskel mellem dem, at den danske Herremand selv ejede sin Jord, som efter hans Død gik over til hans Arvinger, uden at Kongen havde det allermindste at sige derom, medens den engelske Ridder havde sit Gods til Len af Kongen, og hans Arvinger først fik det efter ham, naar de betalte en ganske anselig Afgift („Relief") til Kongen; og det er jo dette, det her først og sidst kommer an paa, det, der afgør, om vi har Feudalvæsen eller ikke. Dr. Holberg kan da her som andensteds finde „nogen Lighed" mellem danske og udenlandske Institutioner; Ligheden ligger blot aldrig paa feudalt Omraade.

[2]) Sml. herom Valdemarernes Storhedstid, S. 263 f.

fattende Spørgsmaal kan ikke behandles her". Nu har han skrevet en stor Særundersøgelse om danske Len, og i den maatte man da vente dette Grundspørgsmaal optaget; i Stedet findes kun i en Anmærkning (S. 221) en lille Henvisning til de „enkelte Bemærkninger" i det tidligere Skrift? Man tør vel ikke tvivle om, at Dr. H. har prøvet Sagen, men den nærmere Undersøgelse om den maa da have været ganske uden Frugt [1]).

Dr. Holberg kan undlade at omtale Ulighederne, kan søge, om end med Urette, at finde Lighedspunkter; men denne hele Vej er jo i fuld Strid med hans eget theoretiske Standpunkt. Han vil jo netop ikke bygge paa Sammenligninger med Udlandet, vil ene og alene holde sig til Danmark og endda til Danmark i det 12. og 13. Aarhundrede. Det har forekommet os, at denne Vej var umulig at gaa, og dog har der været et Øjeblik, hvor vi syntes at se en Mulighed aabne sig for os. Det var den Gang, Dr. Holberg nøje præciserede sit Spørgsmaal derhen, at han vilde have at vide, „hvad der i 12. og 13. Aarh. forstodes ved Len her til Lands". Det er et Spørgsmaal, der lader sig besvare.

Vi har set, at Svaret ikke findes hos Dr. Holberg; et Bidrag til at se, hvad der i Datiden forstodes ved Len, har han dog givet, og vi har allerede benyttet det til at vise, at det Begreb om ‚Len', som Dr. Holberg ad andre, højst ubegribelige Veje naar til, aldeles ikke er det, som man i 13. Aarh. havde her i Landet. Lad os dog vende tilbage til dette og selv søge at give det

---

[1]) I det nye Skrift S. 195 faar vi endog i Forbigaaende at vide, at en Mand ved at indtræde i Vederlaget beholdt sin Ejendom med samme fri Raadighed som forud.

Svar, Dr. Holberg kan faa paa sit Spørgsmaal. Som anført betyder ‚Len‘ i Jydske Lov to Ting, dels den Ombudsmanden overdragne Myndighed, dels det Distrikt, hvori han udøver denne Myndighed. Ingen vil være i Tvivl om, at af disse to Betydninger er den første den oprindelige, den anden den afledede [1]), og hvad Ordet Len betyder staar ogsaa sprogligt fast. Det hænger sammen med det gamle Verbum *læ*, at laane, overdrage; ‚Len‘ er noget, man modtager, en Myndighed, man ikke har af sig selv, men faar af andre. Derfor taler man i Danmarks Middelalder ikke blot om Ombudsmands Len, men ogsaa om ‚Raadmands Len‘, om ‚Oldermands Len‘; meget klart fremgaar Ordets Betydning af en gammel Byskraa, hvori det hedder: „Hvilken af Gildebrødrene, som de andre Brødre tillægger Oldermands Len og han ikke vil være det . . . .“ [2]).

Se, hvis Dr. Holberg i Stedet for sin egen vilkaarlige Definition af Ordet Len som Skattefrihed, Indtægter o. l. havde besvaret sit Spørgsmaal ved at sige: ‚Len‘ betyder i Danmarks Middelalder en overdraget Myndighed, saa havde han uden noget Sideblik til Udlandet udfundet, hvad der forstodes ved Len i Danmark.

Men ganske vist havde man, som før antydet, dergjennem ikke faaet nogen Oplysning om, hvorvidt dette danske ‚Len‘ havde nogetsomhelst at gøre med Udlandets Len, med Feudalvæsenet. Og derom kan nu vi, der jo ikke frygter for at sammenligne med Udlandet, hurtigt sige, at dette danske ‚Len‘ aldeles ikke svarer til

---

[1]) G. Lund: Det ældste danske Skriftsprogs Ordforraad, er rigtignok af den modsatte Mening.

[2]) Sml. Kalkars Ordbog under Læ.

det europæiske *Feudum*, saaledes som det staar fuldt udviklet rundt om i Europa paa Valdemarernes Tid. Det er jo højst rimeligt, at det tyske Ord *Lehn* har den samme Oprindelse som vort danske ‚Len‘; paa Valdemarstiden betød dog utvivlsomt *Lehn* paa Tysk det samme som det franske *fief*, det latinske *feudum*. Og man kan tage saa vage Definitioner paa udenlandsk Lensvæsen, som man vil, — at en Raadmand i en dansk Købstad ved at faa sit ‚Len‘ overdraget, at en af Gildebrødrene udvalgt Oldermand, takket være sit ‚Len‘, skulde kunne regnes ind under Feudalvæsenet, det antager jeg dog enhver vil finde ganske utænkeligt.

4. Dansk Lensvæsen og danske feudale Fyrstelen.

Naar man ser den usvigelige Overbevisning om et dansk Lensvæsen i Valdemarstiden, som Dr. Holberg sidder inde med, fatter man ikke, at denne kan stamme fra et Studium af selve Datiden. At Ordet ‚Len‘ findes i Jydske Lov, skulde dog ikke kunne synes at være Grundlaget for denne klippefaste Overbevisning, siden Forf. kun har helliget Lovens Sprogbrug saa ringe Opmærksomhed, og i sig selv er de Lighedspunkter, som de danske Herremænd, Ombudsmænd og Styresmænd frembyder med Udlandets feudale Institutioner, saa svage, at man vanskelig kan tro, at det skulde være dem, der har spillet Hovedrollen for Forfatteren. Skulde da det egentligt drivende Motiv ikke være det utvivlsomme Faktum, at vi i Danmark i lidt senere Aarhundreder har et Lensvæsen, at Danmark helt og holdent var delt i Len og at der i Spidsen for hvert saadant stod en Lensmand? Det ligger nær at tro, at det er dette senere Lensvæsen, der har været Udgangspunktet for

Forfatterens Tankegang, og at han, vidende, at den senere Lensmand er udviklet af Valdemarernes Ombudsmand, herved er ført til at slutte tilbage til de ældre Tider. Noget bestemt herom tør jeg ikke sige, men det vil i alt Fald sikkert være klarende for mange et Øjeblik at dvæle ved dette senere Lensvæsen.

Naar vi paa den Maade har et udbredt Lensvæsen i Danmark, ligger jo deri sikkert, at man er fuldt berettiget til at tale om dansk Lensvæsen og dansk Lensret; det har vi alle ogsaa gjort. Men et andet er rigtignok, om dette danske Lensvæsen har noget at gøre med europæisk Feudalsystem. Paa Ordet Len kan der intet bygges, det har vi allerede set; men kan den danske Lensmand, saaledes som han fandtes lige ned til Enevældens Indførelse, overhovedet siges at være en feudal Institution?

Dette Spørgsmaal kunde man besvare ved en Sammenligning; nemmere er det dog at konstatere, at der i Feudallandene findes Embedsmænd, der ganske ligner vore danske Lensmænd, men som her, staaende lige over for de feudale Lensmænd, skarpt skiller sig ud fra disse. Lad mig holde mig til et enkelt Exempel. I Brandenburg finder vi Markgrevens Lande fra 14. Aarh. af inddelte i Distrikter, der kaldes ‚Fogedier‘ eller ‚Amter‘; i Spidsen for hvert saadant staar en ‚Foged‘, ‚Embedsmand‘ eller ‚Amtmand‘. Han faar sit Embede overdraget undertiden paa ubestemt Tid, undertiden paa visse Aar eller paa Livstid; han kan ogsaa faa Amtet i Pant. Fogeden styrer Markgrevens Gods og repræsenterer denne i alle Retninger. Han har sit Sæde paa det Slot, der oftest danner Midtpunktet i Amtet; han forsvarer det med sine

rustede Svende og drager i Krigen frem i Spidsen for disse, ligesom han ogsaa udskriver og kommanderer Amtets Milits. Han oppebærer alle Markgrevens Indkomster i Amtet; undertiden gør han Regnskab for dem, undertiden betaler han i Stedet en fast Afgift til Fyrsten, eller ogsaa har han sit Amt helt frit uden nogensomhelst Ydelse udover Krigstjenesten [1]).

Enhver vil se, at disse brandenburgske Amtmænd paa et Haar ligner de danske Lensmænd, og i Datiden selv nærede man da heller ingen Tvivl om, at et tysk ‚Amt' svarede til et dansk ‚Len', en tysk ‚Amtmand' til hvad man i Danmark officielt kaldte, ikke Lensmand, men ‚kgl. Majestæts Embedsmand' [2]).

I Brandenburg har man imidlertid det, som fattes i Danmark, den feudale Lensmand Side om Side med denne kurfyrstelige Embedsmand. „Lenene" danner den største Modsætning til den kurfyrstelige Domaine; paa dem sidder ridderlige Lensmænd, som har deres Len i arvelig Besiddelse og overfor hvem Kurfyrsten kun er Lensherren med en nøje omskrevet og højst begrænset Myndighed. Ingen kunde her sammenblande disse fri Lensbesiddere med Amtmændene, Fyrstens afhængige Tjenere.

Ad denne Vej turde man sikrest og hurtigst slaa fast, at man vel har fuld Ret til at tale om et dansk

---

[1]) Sml. Isaacsohn, Geschichte des Preussischen Beamtenthums. I (1874).

[2]) Ordet Lensmand om Indehaverne af de kongelige Len er forholdsvis ungt; længe talte man i Stedet om Fogeder eller Embedsmænd (Forordn. 1396: „Fogederne og Embedsmændene i de Len, som han indehaver"). ‚Lensmand' var derimod i den senere Middelalder Navnet paa en Embedsmand i Gilderne, under Oldermanden.

Lensvæsen, men at man ganske misforstaar dettes Karakter, om man tror, at vi deri har en Afart af europæisk Feudalisme. Og man vil ligeledes fatte, at der ingen Grund er til at tale om en højst ejendommelig dansk Lensret; de Regler, der ordnede den danske Lensmands Forhold, genfindes ogsaa andensteds, blot under Navne, der ikke er saa vildledende som det danske ‚Len‘.

Heller ikke den senere Tids Lensmand, Ombudsmandens Efterfølger, skal da bringe os til at tro, at Ombudsmanden har noget at gøre med Feudalvæsen, og endnu mere gælder det naturligvis Herremanden eller Styresmanden, hvoraf hverken den ene eller den anden i Virkeligheden er i Slægt med Ombudsmanden. I den senere Valdemarstid var der vel kommet en personlig Forbindelse mellem disse tre Institutioner; en Herremand kunde tillige være Ombudsmand, en Ombudsmand tillige sidde inde med en Styresmandsstilling. Men i deres Oprindelse og Karakter var de tre Stillinger jo saa forskellige som vel tænkeligt, og at lave et fælles System ud af dem er paa Forhaand en stor Urimelighed, at kalde dem Lensmænd er ganske uforsvarligt. Den ejendommelige ‚danske Lensret‘, som Dr. Holberg faar ud ved at studere disse tre Klasser, er et rent Fantasiprodukt.

Medens Forf. her ser noget, som ingen anden vil kunne faa Øje for, savner han ganske Blikket for, at vi netop i den Tidsalder, hvor han vil finde sit særdanske, fra Udlandets helt forskellige Lensvæsen, der har vi i Danmark, men kun paa et særligt afgrænset Omraade, et virkeligt Lensvæsen, et rent feudalt Lensvæsen,

hvis hele Karakter er den almeneuropæiske. Et saadant findes i Fyrstelenene.

Dr. Holberg har ringe Respekt for disse Fyrstelen (S. 276 ff.). Det beror efter hans Mening paa en Misforstaaelse, naar man i dem har villet se en særlig Klasse Len; naturligvis er det Len, men Len af den almindelige danske Art og ganske forskellige fra Udlandets. De fyrstelige Len hører ind under Ombudsmandslenene („Jurisdiktionslenene") og skiller sig ikke ved nogen væsentlig Ejendommelighed ud fra disse; de ligner ikke Udlandets Fyrstelen, tværtimod „Len i egentlig Forstand, det vil sige saadanne Len, der efter tysk Lensret regnedes for rette Len, fandtes her hverken i 14. Aarh. eller senere" (S. 188).

Denne Opfattelse har i det mindste det Fortrin at være klar og tydelig. Vanskeligt er det derimod at se, hvorledes Dr. Holberg kan naa til en saadan Slutning ud fra, hvad han selv oplyser om de danske Fyrstelen. Han gaar ganske vist kun meget løseligt ind paa disse og indskrænker sig egentlig til at drøfte, om de var givne paa Livstid eller arveligt (S. 279 ff.). Han holder paa det første i en vis Modsætning til Mackeprang, med hvem jeg er ganske enig, saaledes som man vil se af min Fremstilling i Danmarks Riges Historie. Sikkert er det, at i alt Fald inden 1330 var alle de da existerende Fyrstelen arvelige, saaledes Sønderhalland (efter Lensbrevet 1307), Slesvig (1326), Femern (1328); om de derimod var det fra første Færd, derom kan intet siges med fuld Vished, og jeg skal her ikke optage Spørgsmaalet til Drøftelse. Det synes i denne Sammenhæng ganske overflødigt, siden Dr. Holberg jo flere Gange

kommer tilbage til, at denne Forskel: Len paa Livstid, arvelige Len, har lidet at sige, og hævder, at de tyske Len ingenlunde altid var arvelige [1]). Selv om vore Fyrstelen da straks kun gaves paa Livstid, kan heri ikke ligge nogen Grund for Dr. Holberg til at nægte, at de var „rette Len efter tysk Lensret“.

Allerede en Forlening paa Livstid skiller derimod Fyrstelenene skarpt ud fra de danske Ombudsmandslen, overfor hvilke Holbergs Bevis for en Tildeling paa Livstid jo ganske er faldet til Jorden. Denne ene Modsætning staar dog ingenlunde alene; paa alle Punkter fremtræder den skarpeste Forskel. Forleningen skete ved Fyrstelen ved en højtidelig symbolsk Akt, Overrækkelsen eller Nedkastelsen af Lensfanen, netop den samme Skik, som brugtes ved fyrstelige Forleninger i Tyskland; ved Ombudsmandens Udnævnelse er der selvfølgelig intet af den Art. Fyrsten oppebærer i sit Len alle eller saa godt som alle Indtægter, og han oppebærer dem i sit eget Navn. Han optræder som højeste Dommer i Lenet, holder Retterthing, har sin egen Drost. Han giver Privilegier til inden- og udenlandske, har ligesom Kongen sine Herremænd og sine Ombudsmænd; paa ethvert Punkt fremtræder han som Fyrsten. Selvfølgelig er der intet af alt dette ved den kongelige Ombudsmand. Af sit Len tjener Hertugen sin Lensherre i Spidsen for sine Mænd og Lenets Bondeopbud; det er hans Hovedpligt overfor Lensherren, oftest hans eneste

---

[1]) „Endnu i det 13. Aarh. er Arvelighed ikke væsentlig i den Grad, at man ikke skulde anerkende Len paa Livstid som rette Len“ (S. 186).

Pligt. Ombudsmanden betaler derimod Afgift af sit Len; han tjener maaske selv Kongen som Herremand, men han tjener ikke af eller for sit Len, hvis Bønder i Ledingen følger Styresmanden, ikke ham.

Der kunde anføres endnu meget mere; det her sagte turde dog være tilstrækkeligt til at vise, hvor usandt det er, naar Dr. Holberg kun vil anerkende en Grads-, ingen Væsensforskel mellem Ombudsmandsembedet og Fyrstelenet. Nej, de danske Fyrstelen er netop Len i europæisk Forstand, noget som Datidens Tyskere, Franskmænd og Englændere alle vilde kalde Len.

Ikke blot vilde fremmede gøre det; ogsaa i Danmark anvendte man paa disse Fyrstelen den hele for Feudalvæsenet tekniske Sprogbrug og fremfor alt selve Grundbegrebet *feudum*. Slesvig forlenes til Grev Gert som et arveligt Fanelen og under udtrykkelig Henvisning til *jus feudale*; selve Forleningen betegnes ved Udsagnsordet *infeudare*. I Aarbøgerne kaldes den svenske Hertug Erik, der fik Nørrehalland som Len af Erik Mændved, *miles et feudalis regis de Hallandia*. Allerede i 13. Aarh. ser vi den tekniske Sprogbrug overfor Bisperne, som Kongen nu betragter som sine Lensmænd ud fra feudalretlige Synspunkter. Ærkebispen ligesom Rigets andre Prælater er forlenede *(feudati)* med de Kirken tillagte Godser; de har derfor gjort Kongen deres Ed som *veri vasalli et feudatarii* og skylder ham Krigstjeneste *(servitia)* deraf.

Dr. Holberg nævner selv flere af disse Exempler paa den lensretlige Sprogbrug, og han vilde her ogsaa kunne have fundet Svaret paa sit Spørgsmaal om, hvad der i det 12. og 13. Aarh. forstodes ved Len her til Lands. Hvad man forstod ved Ordet ‚Len‘, har vi før

set, og Ordets Betydning var saa vid, at det kunde anvendes ikke blot om Ombudsmandens Myndighed og det Distrikt, han styrede, men ogsaa om hvad Myndighed og Land der overdroges Kongefrænderne [1]. Men selve den feudaltekniske Udtryksmaade, den findes kun overfor de fyrstelige Lensmænd og de med dem sidestillede Bisper, og Anvendelsen af denne for hele Europa fælles Sprogbrug viser allerede, at vi her er inde netop paa det europæiske Feudalvæsen [2].

5. Dansk Statsordning og Feudalismens Indvirkning derpaa.

Jeg har i disse orienterende Bemærkninger først fulgt Dr. Holbergs Skrift, saaledes som dette er ordnet. Jeg har som han studeret de tre Klasser Mænd, hvori han mente at finde danske Lensmænd, og derefter prøvet hans Forsøg paa at bevise Existensen af Len i Danmark eller, som han udtrykte det, udfinde, hvad der forstodes ved Len i Danmark. Vor Prøvelse af hans Hovedkapitel førte os kun til negative Resultater, og Forklaringen derfor søgte jeg at give ved at belyse hans hele Fremgangsmaade og dens Mangler. Dermed

---

[1] Jydske Lov III, 7.

[2] Den middelalderlige Oversætter af Jydske Lov har bedre end Juristen i d. 19. Aarh. set Forskellen paa det danske Len og det europæiske Feudum. Han vogter sig vel for at gengive Ordet ‚Len' med *feudum;* han oversætter det ved *exactio,* yderst træffende, da dette Ord netop bruges baade om Embedsmandsmyndighed og Myndighedsomraadet (sml. Holberg S. 218). — Det kan bemærkes, at i det nysanførte Sted af Jydske Lov, hvor ‚Len' bruges ved Fyrsterne, er Ordet ikke kommet med i den latinske Oversættelse.

forlod jeg Dr. Holbergs Skrift, og det her nærmest foregaaende Afsnit gik ud paa at vise, at vi baade har haft ‚Lensvæsen‘ i Danmark og tillige Feudalvæsen. Lensvæsen har vi haft i lidt senere Tid; men jeg har paapeget, at dette danske Lensvæsen ikke paa nogen Maade er en Afart af det europæiske Feudalvæsen. Dette selv har vi derimod haft i Aarhundredet efter Valdemar Sejr; vore Fyrstelen var fra første Færd eller blev i alt Fald hurtigt virkelige feudale Len, og i Landet selv anvendte man Feudalrettens tekniske Udtryk baade om Fyrster og Bisper.

Til Slutning skal jeg endnu se paa alt dette i dets historiske Udvikling. Ogsaa det maa ske i stor Korthed, og der kan kun være Tale om at faa Grundtrækkene frem; jeg holder mig alene til de virkelig existerende Institutioner og gør intet Forsøg paa at medinddrage Theorier eller aandelig Paavirkning.

Feudalismen har sit Hjem i det frankiske Rige; oprundet her har den bredt sig til eller i det mindste paavirket en Række andre Lande. Den er opstaaet paa gammel romaniseret Jordbund, og den er derfra naaet til Lande, hvori Romerne aldrig har hersket eller hvor deres Kultur i alt Fald ved den germanske Erobring er blevet fuldstændig udslettet. Man strides om, hvorvidt Feudalismen i sit Væsen er germansk eller romersk; Sandheden er, at den har modtaget Elementer fra begge Sider og netop derfor kun har kunnet vokse frem paa frankisk Grund, hvor den romerske og den germanske Strøm mødtes med omtrent lige Kraft. Det er i det mindste sikkert, at hvor vi kan følge Udviklingen paa ren germansk Jordbund, der vokser Feudalismen

ikke frem af sig selv, men indkommer først ved Paavirkning fra Frankerriget.

Dette er Tilfældet i England, hvor Feudalismen trænger ind med Normannerne, men hvor der forud hos Angelsachserne ses en Stat med en udpræget germansk Karakter, og hvor der paa denne Tid endnu ikke er nogen Feudalisme. Det gælder Krigsordningen. Denne er hos Angelsachserne bygget paa et dobbelt, paa en Folkevæbning af alle frie Mænd og paa en udvalgt Krigerskare af Thegner, knyttede ved Troskabsed til Kongen. Thegnen er Jordejer; hans Ejendom er større end den almindelige Bondes, men dog ikke meget udstrakt; fem Hide eller Bol Jord ansaas for passende for Thegnen. Han aflægger Troskabsed til Kongen og modtager af denne sin krigerske Udrustning *(heriot)*, der efter hans Død gives tilbage, om ikke hans Søn indtræder i den afdødes Sted. Thegnen nyder Frihed for Skat og Jurisdiktion over sine undergivne. Hvad hele Thegnstandens Oprindelse angaar, skimter man, hvorledes den paa den ene Side hænger sammen med den gamle Hird, *comitatus*, paa den anden Side i sig har optaget den ældre folkelige Fødselsadel. — Det gælder ogsaa administrativt. Kongen har som sin Repræsentant i hvert Shire Sheriffen, *scir-gerefa*, der paa Thinget optræder som Kongens Fuldmægtig, udfører Dommene og opkræver de Kongen tilkommende Bøder. Han er indsat af Kongen og afsættelig paa Kongens Bud.

Hvorledes der i denne Forfatning er adskilligt, der ligesom peger frem mod en kommende Feudalisme, derom var der meget at sige; med Rette holder dog de engelske Statsretslærde fast ved, at den angelsachsiske Statsordning er en selvstændig, national Udvikling, og

betoner Modsætningen mellem disse Institutioner og saa de frankiske med deres feudale Præg [1]). Uret har de derimod, naar de er tilbøjelige til at mene, at man alene i England kan følge, hvorledes en germansk Statsordning udvikler sig, uafhængig af frankisk Feudalisme [2]); det kan man ogsaa gøre i Norden og bedst i Danmark.

I Danmark har man endnu i Valdemarstiden en Ordning af Krigsvæsenet, der paa det nøjeste svarer til den, som viser sig i det angelsachsiske England nogle Aarhundreder før. Vi ser den samme Dobbelthed, kun at den folkelige Hærordning hos os træder meget tydeligere frem, ligesom vi i Styresmændene har den dertil knyttede Høvdingestilling, der er helt ukendt i England. Jævnsides har vi ogsaa i Danmark den udvalgte Krigerskare i Herremændene, som danner det nøjagtigste Sidestykke til de angelsachsiske Thegner, Mænd, der er knyttede til Kongen ved Troskabsed og pligtige til en byrdefuldere Krigstjeneste end Bonden, siddende paa Gods, der uden at være meget stort dog overgaar den almindelige Bondes. Naturligvis er der Uligheder, og den angelsachsiske ‚Heriot‘ kendes f. Ex. ikke hos os; Ligheden er dog det alt overvejende. — Ikke mindre svarer det danske Embedsmandsstyre til Angelsachsernes. Valdemarernes Ombudsmand ligner ganske Englands Sherif, er som han en rent kongelig Embedsmand, indsat og afsat ved et simpelt Kongeord.

Lige saa lidt som man i England forklarer Thegnen

---

1) Dr. Holberg synes rigtignok at være af en anden Mening. Se S. 178 Anm.

2) Stubbs I, 178: The development of the comitatus into a territorial nobility seems to be a feature peculiar to English history.

eller Sheriffen ved at henvise til frankisk Feudalisme, lige saa lidt er der den fjerneste Grund til at antage nogen Paavirkning af Feudalismen for i Danmark at fatte Valdemarernes Herremand eller Ombudsmand, for slet ikke at nævne Styresmanden. Ud fra gamle, fællesgermanske Institutioner er man baade i England og i Danmark naaet til denne Statsordning, hvis store Lighed ikke stammer fra, at man f. Ex. i Danmark har laant fra England, men fra et fælles Udgangspunkt og en fortsat Udvikling under nogenlunde ligeartede Vilkaar.

Man maa da først og sidst fastholde, at Valdemarernes Statsordning er national, i sine Grundtræk upaavirket af den fremmede Feudalisme.

Paa Valdemarstiden var Feudalsystemet imidlertid fuldt udviklet rundt om i Europa; dets Tankegang gennemtrængte alle i Datiden, de danske Konger og de danske Stormænd mødte den rundt om. Det var da naturligt, at denne Feudalisme ogsaa maatte paavirke Danmark, og vi skal søge at paapege, i hvilken Grad det blev Tilfældet.

Først og stærkest gjorde Feudalismen sig gældende ved Fyrstelenene. Allerede før Valdemarerne har vi sikkert i Danmark haft Jarler og andre store Embedsmænd, satte til Styrere over visse Landsdele; det er dog næppe muligt at klare, hvilken Form der er anvendt herved, og det skal staa hen, hvor vidt Feudalismen allerede her har spillet en Rolle[1]). Valdemarerne gjorde i alt Fald saa temmelig rent Bord og gennemførte i Stedet, at hele Landsdele kun betroedes til Med-

[1]) Jeg bør maaske fremhæve, at der sikkert er meget rigtigt i, hvad Dr. Holberg siger imod N. M. Petersen om disse Forhold (S. 200 ff.).

lemmer af selve Kongefamilien med Titel af Hertuger og Grever. Vi kan ikke trænge til Bunds i, hvorledes disse Fyrsters Stilling straks ordnedes; vist er det dog, at de fra første Færd i hele deres Fremtræden lignede Udlandets Lensfyrster, og ganske uomtvisteligt er det, at de danske Fyrstelande i Løbet af nogle Menneskealdere helt formede sig efter udenlandsk Feudalmønster. Kongerne stræbte vel at holde disse Fyrsters Rettigheder inden for snævre Grænser, men i Længden blev det Fyrsternes Krav, der trængte igennem, og det er betegnende, at Kongerne selv overfor Landets Bisper gik ud fra Feudalsystemet og holdt paa, at Bispegodset var Len *(feudum)* af Kongen og Bisperne selv hans Vassaller.

Denne fremmede Feudalisme rummede store Farer for Kongemagten og Rigets Enhed, og Faren traadte især frem under Kristoffer II og den slesvigske Valdemar, da Fyrstelenenes Antal voksede stærkt, samtidig med, at de nu uddeltes til andre end til Kongehusets Medlemmer, til danske Stormænd og holstenske Grever. Men Faren blev overvundet, de nydannede Len forsvandt, og af de gamle Fyrstelen var der efter Valdemar Atterdags Genforening af Riget kun eet tilbage, Hertugdømmet Slesvig. Hvad det angaar, beherskedes det af feudal Lensret lige indtil sene Tider.

Det var naturligt, at Feudalismen virkede stærkest i Højden; de danske Kongefrænder, der selv omgikkes Udlandets Lensfyrster som Ligemænd, maatte let føres til at se paa deres egen Stilling ligesom Udlændingene, og Feudalismens Grundsætninger passede ogsaa naturligt her. Anderledes med de lavere Institutioner, der var fødte før Feudalismens Indtrængen og hvis hele Karakter

stod Lenssystemet saa fjernt. Ved disse kan man kun paavise sporadiske Indvirkninger af Feudalismen; helt omformede efter feudalt Mønster blev de aldrig.

Ved Styresmændene indførtes det, rimeligvis i Valdemarernes Tid, at naar en Mand, der sad inde med Embedet, døde sønneløs, skulde dette tilfalde Kongen. Det er rimeligt nok, at denne Ændring er fremkommet under Paavirkning af den almindelige feudale Sætning om Lens Tilbagefald ved Slægtens Uddøen. Selvfølgelig blev Styresmandsstillingen dog ikke ved denne ene Ændring til et virkeligt Len, og da Stillingen forsvandt i Løbet af eet Aarhundrede efter Valdemarerne, fik det hele lidet at betyde for dansk Statsudvikling.

De danske Herremænd lignede ikke saa lidt Lavadelen i Feudallandene. I England var ved den normanniske Erobring Thegnklassen blevet afløst af normanniske Riddere og Selvejendommen forvandlet til *feudal tenure*; i vort sydlige Naboland var de kongelige Tjenestemænd, Ministerialerne, netop paa Valdemarernes Tid i fuld Gang med at blive Riddere med Len. Tilstedeværelsen af denne Krigerkaste hele Europa over har sikkert bidraget meget til Frembringelsen af Herremandsklassen hos os; til en Paavirkning af de særlig feudale Former er der dog knap noget Spor. Feudalformen kunde indføres i England, fordi Kongen her stod som Erobrer og dermed som Ejer af Riget, og fordi de angelsachsiske Thegners Jord gik over til normanniske Riddere, der modtog den som Gave af Kongen. Men hvad skulde have ført de danske Storbønder, der paatog sig Herremandstjeneste, til oven i Købet at anerkende en særlig Herreret for Kongen over deres fra Fædrene nedarvede Gods? For de tyske Ministerialer betød det

at blive Lensmænd en Ære og en Fordel; de slap for det Ufrihedens Mærke, der knyttede sig til Ministerialstillingen, og fik arvelig Lensmandsret over de kongelige Besiddelser, som de styrede. Den danske Storbonde og den danske kongelige Hirdmand var lige fri, deres Gods var i Forvejen deres eget; heller ikke her kunde man komme til nogen Efterligning af Lensforholdet.

Den Linie, som blev afskaaret eller omdrejet i England, fortsattes da uafbrudt i Danmark, og heller ikke senere optog Herremandsstanden noget Element fra Feudalsystemet. Herremandsstanden blev hurtigt og naturligt til en Adelsstand, hvori man fødtes ind; herved kom den snarest længer bort fra al Lighed med Lensadelen, saa vist som Lensmandens Søn ikke arvede Faderens Len før ved dennes Død og da under Lensherrens Mellemkomst. Adelsmandens Privilegier voksede i Tidens Løb, hans Jurisdiktion over hans undergivne blev stadig større, men aldrig anvendtes nogen eneste af Feudalismens Former paa dansk Adelsjord, før vi kommer til Enevældens Lensgrever og Baroner. Og naar der alligevel allerede tidligere kun var ringe Forskel paa en dansk Adelsmand og en udenlandsk, saa laa det ikke i, at vi her hjemme havde nærmet os til Feudalismen, men ganske omvendt deri, at denne i Udlandet mere og mere indskrænkedes til en Form for Jordbesiddelse, medens Brevadelen blev bestemmende for Personernes Stilling [1]).

---

[1]) Lavadelens Udvikling i Feudallandene er for øvrigt endnu ingenlunde studeret tilstrækkelig grundigt, og det synes mig rimeligt, at dens Oprindelse delvis maa søges udenfor Feudalvæsenet. Ikke mindst gælder det vort nærmeste tyske Nabo-

Den danske Ombudsmand hører lige saa lidt ind i Feudalsystemet som Herremanden, men i Tidens Løb blev Ombudsmanden til Lensmand, og den danske Lensmand, saaledes som han fremtræder klart ved Nytidens Begyndelse, ligner ikke saa lidt en udenlandsk Lensmand.

At Ombudsmanden blev til Lensmand, betyder først og sidst, at han fra civil Embedsmand blev til en krigersk Embedsmand. Allerede i Valdemarstiden var Ombudsmandsembederne rimeligvis altid blevet besat med Herremænd; Forbindelsen var dog rent personlig, og Ombudsmanden havde endnu ingen krigerske Pligter. Det fik han imidlertid efterhaanden og hurtigt. Folkeledingen gik itu, Styresmandsstillingen forsvandt, og dermed blev af sig selv Kongens Foged i Herredet den, der opbød Almuen, naar denne toges i Brug til Krig. Fremfor alt blev han selv Militærfoged paa de fremvoksende kongelige Borge, værnede dem med sine rustede Svende og anførte disse i Krigen [1]). Hvad der gjaldt den store Lensmand med Slot og Herreder under sig, gjaldt ogsaa den lille, der sad paa en kongelig Gaard eller fik Styrelsen af noget spredt Krongods; ogsaa af ham forlangte Kongen nu først og sidst den Krigstjeneste, der blev saa nødvendig ved Almuehærens

---

land, Holsten, hvor Adelen kun meget delvist kan siges at have eller antage det feudale Præg. Paa den Maade kommer en holstensk Adelsmand ofte til at ligne en dansk Herremand mer end en tysk Lensridder; deri ligger dog intet, der taler for Dr. Holbergs Opfattelse; thi han finder jo Grunden til den danske Herremands Ejendommelighed i Knud den stores Vederlag, og et tilsvarende har man dog i det mindste ikke haft i Holsten.

[1]) Sml. Danm. Riges Hist. II, 210 f.

Forsvinden. Lensmandens Hovedpligt blev Krigstjeneste eller hvad man kaldte „Rustning“ [1]).

At der er Lighed mellem denne danske Lensmand og den feudale skal som sagt ikke underkendes; dog bør det betones, at han langt mere lignede den feudale Lensmand, saaledes som han fremtræder under Lenssystemets Fremvækst, end den, der er typisk for de Tider, da dette er fuldt udviklet, eller med andre Ord; Lighedspunkterne maa søges i Tider, der ligger langt forud for den danske Lensmand, ikke i dennes Samtid. Den tyske Lensmand i Middelalderens sidste og Nutidens første Aarhundreder havde altid sit Len med fuld Arvelighed; den danske Lensmand modtog som Regel kun sit Len paa Kongens Naade, og naar Kongen ofte tilstod ham Lenet paa visse Aar eller for hans Livstid, undtagelsesvis ogsaa gav hans Hustru eller Søn Løftebrev derpaa, saa var dette dog altid en rent personlig Gunst, aldrig noget, der kunde kræves som Ret eller knyttede sig til Lenets Natur. Den tyske Lensmand gjorde af sit Len en fast, stærkt begrænset Krigstjeneste; den kongelige danske Lensmand var for sit eget og sine Svendes Vedkommende pligtig til at tjene til enhver Tid paa Kongens Befaling. Udover Lenstjenesten skyldte den tyske Lensmand intet; den danske Lensmand maatte derimod oftest jævnsides Krigstjenesten tillige give Penge, enten han saa havde sit Len paa Afgift eller endog aflagde Regnskab for alle Indtægter og Udgifter. Helt

---

[1]) Jeg undgaar at bruge Udtrykket Rostjeneste, hvorom henvises til et ndfr. meddelt ‚Smaastykke‘.

igennem fremtræder da den danske Lensmand som det, han officielt kaldtes: „kgl. Majestæts Embedsmand“.

Vi har ogsaa tidligere berørt, at naar man vil finde den danske Lensmands Slægtninge i Udlandet, nytter det ikke at søge indenfor Feudalsystemet. Han begynder som Sidestykke til den engelske Sherif og er lige som denne en førfeudal Skabelse; den angelsachsiske Sherif lever videre i den normanniske Tid, og skønt Feudalsystemet hersker i England, bliver hans Stilling dog aldrig feudaliseret; hvor meget mindre kunde da den danske Ombudsmand blive det i Danmark, hvor Feudalsystemet kun naaede Yderpunkterne af Riget. I Fastlandets Feudallande opstaar ligeledes kongelige eller fyrstelige Embedsmænd, som i mange Retninger minder om de danske Ombudsmænd, men her har de nye Fogeder en ganske naturlig Tendens til at skaffe sig selv en lignende Stilling, som de feudale Lensmænd forud indtog; paa den Maade gaar de tyske Ministerialer over til at blive Lensmænd, og først det næste Lag af Embedsmænd, det 14. og 15. Aarhundredes Slotsfogeder, lykkedes det i det hele og store Fyrsterne at holde fast i deres Stilling som Embedsmænd i Modsætning til Lensmændene. Ogsaa i Danmark er der Svingninger, der kunde synes at føre det danske Lensmandsstyre henimod en begyndende Feudalisme; men Faren blev altid afværget, før den ret havde vist sig; hvad der lykkedes for de tyske Fyrster, maatte selvfølgelig falde de danske Konger endnu lettere.

Een Gang i Danmarks Historie er den danske administrative Lensret stillet op i sin skarpe Modsætning til den almeneuropæiske Feudalisme; det er under Erik

af Pommerns store Proces med Holstenerne om Hertugdømmet Slesvig [1]).

Holstenerne betragtede Hertugdømmet som et almindeligt Fyrstelen af den sædvanlige Art; var det et Len, var det selvfølgelig ogsaa arveligt, og det var Lensherrens Pligt at forlene det til dem, den tidligere Indehavers Arvinger, om det da ikke kunde godtgøres, at Retten til Lenet var gaaet tabt ved en eller anden Brøde. Fra dansk Side gik man i Begyndelsen ud fra de samme Synspunkter; saavel Nyborgdommen af 1413 som Kong Sigismunds første Dom fra 1415 bygger ligeledes paa almindelige lensretlige Sætninger. Man holder i første Linie paa, at de holstenske Fyrster har begaaet Feloni, og at Hertugdømmet derved efter Lensretten *(jus feodale)* er faldet tilbage til Kronen. Subsidiært forbeholder man sig dog, at hvis Feloniet ikke anerkendes, saa tilkommer Hertugdømmet alligevel ikke Holstenerne, men derimod Erik af Pommern ved en *materna successione*, hvorved man maa have ment, at han var den nærmeste Lens-

---

[1]) Jeg haaber snart andensteds at kunne give en udførlig Fremstilling af denne store Retsstrid. De to forskellige Standpunkter, der under denne fremtræder fra kongelig Side, er næppe pointerede skarpt før af mig i en Forelæsning i 1889; under Paavirkning heraf, som jeg vel tør sige, har Mackeprang analyseret Processen i Hist. Tidsskr. 6. R. VI. Dr. Holberg (S. 285 ff.) kan ikke billige denne Fremstilling og særlig ikke den skarpe Adskillelse af de to indbyrdes modstridende Standpunkter; det ligger dog væsentlig i, at han paa et Hovedpunkt har misforstaaet Dommen af 1413. — I Forbigaaende maa jeg advare mod Dr. Holbergs nye originale Bidrag til Slesvigs statsretslige Udvikling; han udfinder, støttet paa Sakses rhetoriske Udtryk, at Knud Lavard skal have købt dette Len eller Land, tillægger dette Køb en vis Betydning for de senere Hertuger og bebrejder de danske Vidner fra Erik af Pommerns Proces, at de ikke har omtalt dette!

arving efter de gamle sønderjydske Hertuger af det danske Kongehus [1]).

Mindre holdbart, men for os langt interessantere er det Standpunkt, man fra dansk Side indtog under Retsstridens senere Stadier og som af Sigismund lægges til Grund ved den endelige Dom af 1424. Man erklærer nu, at der aldrig i Riget havde været noget Arvelen *(feudum)*, og at der efter dansk Ret heller ikke kunde findes noget Arvelen i Danmark; man kendte her kun dette, at Kongen overdrog Lande og Slotte til sine Mænd paa Aar eller paa Livstid; Arvelighed var derimod ukendt og dertil udelukket ved Kongens Ed, idet han ved sin Tiltrædelse svor ikke at skille dansk Land fra Kronen. Naar der ikke kunde existere Len i Danmark, og naar det kunde godtgøres, at alle Dele af Landet Sønderjylland — et „Hertugdømme

---

[1]) Det er den subsidiære Paastand, Dr. Holberg misforstaar. Han gengiver den saaledes: Kongen „hævder, at han i Følge Arv *(materna successione)* er rette Lensherre *(dominus pheodi)*“, men han sammendrager derved Udtryk, der ikke stilles sammen i Dommen 1413. Naturligvis hævder Kong Erik, at han er Lenets Herre, nemlig som dansk Konge; men hvad han har Ret til ved Arv, det er selve Hertugdømmet. Sidestillingen af disse to Ting ses f. Ex. tydeligt af en Sætning som denne: . . . Ericum regem, cujus dictus ducatus Sleswicensis successione materna vera hereditas existit et nichilominus ab eodem et ejus regno Dacie in pheodum descendit. — Selv om Dr. H. skulde have Ret, kan man iøvrigt aldrig komme bort fra, at man her ogsaa fra dansk Side bygger paa Lensretten *(jus feodale)* og betegner Hertugdømmet som et *feudum*, medens Dommen 1424 netop gaar ud paa, at der intet Arvelen, *feudum*, kunde existere i Danmark. — Hvad jeg kalder den subsidiære Paastand, synes Dr. H. at opfatte som den principale; at dette ikke er rigtigt, ses allerede af Dommen 1413, og ganske utvetydigt fremgaar det af Sigismunds første Dom (1415), hvori den subsidiære Paastand slet ikke nævnes.

Slesvig" vil man jo nu ikke anerkende[1]) — laa inden for det danske Riges Grænser, fulgte det heraf med sikker Logik, at Slesvig ikke kunde være et Len.

Hvor ejendommelig er ikke denne juridiske Deduktion med hele dens abstrakte Karakter. Den bærer i høj Grad Præget af at være udgaaet fra Erik af Pommern personlig, og man ser let, hvorledes Tanken er kommet frem. I næsten eet Aarhundrede havde den fremmede Feudalisme været udetrængt fra hele Danmark, alene undtaget netop Stridens Genstand, det sønderjydske Hertugdømme, og den fra Tyskland kommende Konge maatte lettere end nogen Dansk faa Øje for, at hvad man i Danmark kaldte Len, aldeles ikke lignede Udlandets Feudalvæsen. Saa lavede han da sammen med sine danske Raadgivere Statsret paa Grundlag af, hvad man kendte og saa i Danmark, Bortforleningen af de kongelige Godser og Slotte, og man fik tydelig frem den skarpe Modsætning mellem disse og de virkelige feudale Len. Man kom bort fra det Standpunkt, man først havde stillet sig paa, og den samme Konge, der tidligere havde krævet Hertugdømmet som tilbagefaldet Len i sin Egenskab af Lensherre og subsidiært postuleret selv at være Lensarving til det, han førte nu sejrrig den Sætning igennem, at der overhovedet ikke kunde existere Len, *feuda*, i Danmark.

---

[1]) Dette synes Dr. H. ikke at have forstaaet. Han betoner, at Vidnerne stadig spørges om „to ganske forskellige Ting, nemlig dels om Grevernes Ret til forskellige Slotte, Byer og Steder i Sønderjylland, dels om deres Ret til Hertugdømmet Sønderjylland som en Helhed"; men han glemmer, at det første er Spørgsmaalet fra kongelig Side, det andet fra Modpartens, og dermed bortfalder den Slutning, han drager af det dobbelte Spørgsmaal S. 289 nederst.

Jeg tror, at hverken Kongen eller hans danske Vidner har talt mod bedre Vidende; de har bygget paa, hvad de saa i deres egen Tidsalder, medens deres historiske Kundskaber har været meget mangelfulde [1]). De vilde, som sagt, end ikke anerkende Existensen af Sønderjylland som et særskilt Hertugdømme, og kun da Modparten krævede Vidnerne adspurgte, om der ikke fra gammel Tid havde existeret et saadant, blev de tvungne til at sige lidt herom. Svarene gik saa ud paa, at Fortidens Konger undertiden havde overladt deres Sønner en Del af Riget med Titel af Hertug, undertiden atter givet en saadans Søn det samme Land; men derefter skyndte man sig at tilføje, at et Len *(feudum)* var det ikke. Heraf kan ikke læres noget sikkert om, hvorledes Formen for de gamle Fyrsteforleninger var; men desto klarere ses, hvor lidt man vidste herom i Erik af Pommerns Tid, noget, der i sig selv heller ikke er underligt, saa vist som det, der træder tydeligst frem under hele Processen, er, at man hverken fra dansk eller holstensk Side er i Stand til at følge Sønderjyllands rent ydre Skæbne blot i Aarhundredet forud [2]).

---

[1]) Dr. Holberg mener, at Mackeprangs (og min) Opfattelse af Processen maa føre til „at stemple de af en Række danske Prælater og Stormænd afgivne Vidneudsagn som falske“. Falske, nej, men vel urigtige; selv en Ikke-Jurist vil fatte den store Forskel mellem disse to Ord.

[2]) Af utvetydige Beviser paa, at der i Danmark virkelig kunde være og havde været Arvelen, havde man i Datiden kun Adgang til et eneste, det Arvelensbrev, som den slesvigske Valdemar som Konge havde givet Grev Gert i 1326, og som hans Efterkommere forelagde under Processen som Hovedbeviset for deres Ret. Det var overmaade generende, især fordi man fra dansk Side aldeles ikke havde historisk Kundskab nok til at vise, at Grev Gert havde tilbagegivet

Erik af Pommerns sidste Paastand om, at der ikke kunde existere virkelige Len, *feuda*, indenfor Danmarks Grænser, er jo utvivlsomt urigtig; vi har set, at baade Fyrstelen og Bispelen i 13. og 14. Aarh. kaldtes *feuda* og var virkelige feudale Len, og kun en halv Menneskealder efter den store Kejserdom maatte den danske Konge selv give arvelig Forlening paa Hertugdømmet Slesvig [1]). Men den hele juridiske Deduktion, der frem-

---

Lenet 1330. Man gik saa i Stedet den Vej, at man nægtede, at der havde været en saadan Kong Valdemar i Danmark! De tre danske Landsthing udstedte 1423 ligelydende Vidnesbyrd, som gik ud paa, at der paa Kristoffer II's Tid og senere ikke havde været andre Konger i Danmark end Valdemar Atterdag, Oluf og Erik af Pommern; Meningen hermed er skarpt udtrykt i den Paategning, disse Vidnesbyrd samtidig fik: *quod dux Valdemarus non fuit rex* (Repertorium Nr. 6031—32, 6034; endnu uudgivet). — Jeg gad dog vide, om Dr. Holberg ogsaa vil nægte, at dette er urigtige (eller, om han endelig vil ‚falske') Udsagn.

[1]) At de danske Vidner under Processen kunde komme til det Resultat, at der aldrig havde været Arvelen i Danmark, er mig let at fatte, da jeg kan maale den ringe Udstrækning af deres historiske Kundskab; at derimod en Forfatter sidst i 19. Aarh. med hele vor Tids Viden bag sig kan billige denne Paastand, der er mig højst ubegribeligt. Det gør Dr. Holberg dog, og han udtaler jo ogsaa selv, at der i Danmark hverken i det 14. Aarh. eller senere har været Len, som efter tysk Ret kunde regnes for ‚rette Len'. Af de mange vovede Paastande i Forf.s sidste Skrift er dette maaske den allerdristigste. Man huske, hvad der er antydet ovenfor og S. 278, og mindes dertil følgende Fakta: Kristoffer II overdrager 1330 Grev Gerhard *suisque veris heredibus* Fyn *jure feodali temporibus perpetuis possidendam;* Greven skal have Landet *in feodo* af Kronen og faar desuden Samforlening paa Hertugdømmet Sønderjylland *(in solidum infeodavimus)*; — Kristoffer af Bayern forlener med Rigens Raads Samtykke 1440 Hertug Adolf med Hertugdømmet Slesvig *to eneme rechten erfflene myt ener uthgestreckeden vanen*; endelig de talrige Lensbreve fra Oldenburgernes Tid paa Slesvig som *ein recht furstlich altväterlich anererbtes fahnenlehn.*

førtes fra Kong Eriks Side, er derimod et slaaende Bevis paa den skarpe Modsætning mellem den almindelige Feudalisme og saa Danmarks eget daværende ‚Lensvæsen'.

6. Til Afslutning.

Naar jeg i det foregaaende Afsnit har søgt at følge Feudalismens Indflydelse paa dansk Statsliv, fatter jeg naturligvis godt, at Dr. Holberg om mange Enkeltheder ikke vil være enig med mig. Ærlig talt forstaar jeg derimod ikke, hvorledes han har kunnet undgaa at opstille sin Undersøgelse om danske Len nogenlunde efter det samme Skema, som jeg har anvendt. Lensvæsenet er kommet udefra til Danmark, er et fremmed, der har virket paa en i Forvejen tilstedeværende Statsordning, og man skulde da synes, at det var ikke blot naturligt, men ganske nødvendigt, først at klare, hvad vedkommende Institutioner oprindeligt var, og derefter at paavise, hvorledes det udenlandske Lensvæsen har indvirket derpaa, naar og i hvilken Grad de oprindelige danske Indretninger er blevet omformede under Paavirkningen udefra. Enhver Læser af Dr. Holbergs sidste Skrift vil anerkende, at Forf. aldeles ikke har fulgt Spørgsmaalet paa denne Maade.

Han har ikke gjort det ved sin Gennemgang af de tre Klasser Mænd, som han mener bør sammenregnes til „danske Lensmænd“. Dr. Holberg kan dog umuligt mene, at Styresmanden og Ombudsmanden oprindeligt var Lensmænd; Styresmanden stod jo fra første Færd uden alt personligt Forhold til Kongen, Ombudsmanden begyndte som en kongelig Godsforvalter af ufri Stand. Herremanden udleder Forf. fra Knud den stores Veder-

lagsmand og siger selv, at denne ikke var „Lensmand“. Dr. Holberg taler nu vel ved hver af disse Klasser om de Ændringer, der er foregaaede med dem i det af ham behandlede Tidsrum; alligevel vil Læseren maaske synes, at Forf. ikke ret faar frem, at disse Ændringer ved hver løber sammen til en fast fremadskridende Udvikling, og fremfor alt vil han ganske savne en Paavisning af, naar og hvorledes de er blevet til ‚Lensmænd‘. Enkelte Træk findes naturligvis derom; at Forf. klart har stillet sig for Øje, at det var dette, som Fremstillingen først og sidst skulde samle sig om, vil ingen kunne paastaa.

Heller ikke har han gjort det overfor Lensvæsenet i Almindelighed. Hvorledes er Lensvæsenet naaet frem til at paavirke Danmark, ad hvilke Veje og paa hvilket Tidspunkt, — ingen vil i denne Afhandling om danske Len finde noget klart Svar paa disse Grundspørgsmaal. Forf. udtaler et Sted (S. 187), at Lensvæsenet begyndte sin Udvikling i det sydvestlige Frankrig ved Midten af 8. Aarh.; derfra banede det sig Vej mod Nord og Øst, saaledes at det ved Aar 1000 var naaet frem til Rhinen; videre bredte det sig langsomt og kom først i 12. Aarh. op til Østersøen. Er det ad denne Vej, vi har faaet lensretlig Paavirkning her hjemme, eller er Danmark mulig blevet paavirket fra England? Dr. Holbergs Skrift har intet herom.

Tværtimod, der findes Udtalelser i hans Bog, der synes at pege paa, at det danske Lensvæsen maaske slet ikke hører sammen med dette udenlandske Lensvæsen, hvis Udbredelse han kronologisk har antydet. Han taler om to Lag af Lensvæsen i Danmark, det senere, som træder frem i det 12. og 13. Aarh., og saa

et ældre, der skal ligge forud for Knud den store. Han anfører, at „Saxo f. Ex. nævner Lenssystemet som ældgammelt her i Norden“, og taler om, at allerede Kong Frode skal have givet Lande i Len. Nu veed jeg ganske vist ikke, naar Dr. Holberg tænker sig, at den her nævnte Kong Frode har levet; men at det maa have været før Karolingerne, derom kan der ikke godt være Tvivl; og hvorledes kan det da rent kronologisk hænge sammen med dette danske Lenssystem, hvorledes kan dette passe med, at det eneste Lensvæsen, som Forf. synes at anerkende i Udlandet, er opstaaet i 8. Aarh., langt borte fra Danmark og Kong Frodes Lande? Dr. Holbergs Skrift har intet Svar.

Naar man saaledes allevegne savner Svarene paa de Spørgsmaal, man først og fremmest skulde vente rejste i en Særundersøgelse om danske Len, bør Forklaringen derpaa maaske ene søges i Forfatterens ejendommelige Karakter og den skæve Maade, hvorpaa han er kommet ind paa hele Problemet; herom har jeg udtalt mig foran. Men man er dog ikke ret villig til at slaa sig til Ro dermed, og maaske kan der ogsaa gives en yderligere Forklaring.

I Historiegranskningens Opfattelse af Lensvæsenet er Aaret 1844 den store Epoke. Før dette Aar savnede man en klar Forstaaelse af Lensvæsenets Ejendommeligheder, og i Forbindelse dermed stod det, at man var ganske uklar over, naar det var opstaaet. Man talte om det som urgammelt; Tyskerne skimtede det i Tacitus' Fortællinger om de gamle Germaner, her hjemme nærede Tyge Rothe og Vedel Simonsen ingen Tvivl om, at det allerede fandtes i den nordiske Oldtid, og de var til-

højelige til at mene, at det havde sit egentlige Hjem hos os. Saa udkom i 1844 samtidig to banebrydende Skrifter af Waitz og Sybel, og derved fastsloges det negative: Lensvæsenet er ikke urgermansk, det findes end ikke endnu i Folkevandringsrigerne, og det positive: dets Hjem er Karolingerriget og dets Udviklingstid er Karolingertiden. Dette kronologiske Resultat har siden staaet fast og uomstridt. Man har været meget uenig om, hvorledes Lensvæsenet udviklede sig; men om Tiden for dets Opstaaen ligesom om Stedet derfor har der siden ikke hersket Tvivl.

Lige i de sidste Aar har der i Udlandet vist sig en interessant Svingning i Opfattelsen af, hvilke Momenter der gjorde sig gældende ved Lensvæsenets Fremvækst. Medens man før Aaret 1844 havde set Lensvæsenet i den nærmeste Sammenhæng med den oldgermanske Hird *(comitatus)*, var jo denne Sammenhæng nu kronologisk blevet klippet over, og efterhaanden kom man længer og længer bort fra al Tanke om, at der var nogen Forbindelse mellem Lensvæsenet og Oldgermanernes Samfundsforhold og Karakter, ja den tyske Jurist Roth betegnede endog Lensvæsenet som absolut anti-germansk. Mod dette har der i Halvfemserne rejst sig vægtige Stemmer, og især har den store Retshistoriker Brunner gjort kraftigt gældende, at det Troskabsforhold, der i Lensvæsenet findes mellem Lensherre og Vassal, er det samme, som allerede viser sig mellem den germanske Høvding og hans Hirdmand. For mit Vedkommende har jeg glædet mig meget over at se denne Betragtning fremtræde; selv var jeg allerede midt i Firserne kommet langt bort fra den da næsten eneherskende Tanke om Modsætningen mellem Feudalismen og alt germansk

og havde netop betegnet Troskabsforholdet som det egentlig bærende i Lensvæsenet og som stammende fra Germanerne [1]). Jeg var ikke naaet til ganske samme Forstaaelse, som Brunner senere fremsatte; medens denne mener, at selve den gamle Hird har holdt sig hos Frankerne fra Oldtiden og ned til Karolingerne, omend under vekslende Navne, og umiddelbart er vokset over i Lensvæsenet, tror jeg ikke paa en saadan, ganske umiddelbar Forbindelse; jeg ser ikke rettere end, at Hirden er gaaet under hos Frankerne længe før Karolingerne, men at saa lignende Institutioner paa ny er vokset frem, byggende paa det samme Troskabsforhold, der viste sig i Hirden. Herpaa skal jeg dog ikke komme nærmere ind; det væsentlige er, at man nu atter betoner, at der er et indre Slægtskabsforhold mellem Lensvæsenet og gamle germanske Forhold.

Dr. Holberg omtaler i sit sidste Skrift det her berørte Omsving i den europæiske Opfattelse af Lensvæsenets Tilblivelse, og han er overbevist om, at man derved er inde paa den rette Vej. Det er vel gaaet ham lige som mig; begge hjemmehørende i et Land, hvor den gamle Hird har levet længer end noget andet Sted og hvor den har affødt Institutioner, der har flere Lighedspunkter med de feudale, maatte det falde os lettere end nogen anden at faa Øje for Ensidigheden hos dem, der nægtede al Forbindelse mellem Feudalismen og Germanerne. Men det synes, at Dr. Holberg har forset sig paa Rækkevidden af den Svingning, der

---

[1]) Jeg fremsatte denne Opfattelse i en Forelæsning 1886; den ligger ogsaa til Grund for Fremstillingen i min Oversigt over Middelalderens Historie I, der første Gang udkom 1891. Sml. ovfr. S. 252.

herved har gjort sig gældende. Der dæmrer rundt om i hans Skrift, forekommer det mig, en Tanke om, at Lensvæsenet i Virkeligheden hænger saaledes sammen med de urgermanske Forhold, at det selvstændigt kan vokse frem hos ethvert germansk Folk, ikke behøver at fremkomme ene som et Laan fra den i Frankerriget opvoksede Feudalisme. Ud fra en saadan Baggrund kan man ikke blot forklare sig Enkeltheder hos Dr. Holberg som dette, at han kan tro paa et dansk Lenssystem under Sagnkongen Frode, men ogsaa meget af det, der synes saa underligt i hans Skrift, dette, at man aldrig faar at vide, naar og hvorledes Lensvæsenet er kommet til Danmark, den stærke Betoning af, at hvert Land har sit Lensvæsen, der kun kan forstaas ud fra Landet selv, den bestemte Nægtelse af, at der er noget fælles og til Grund liggende i det europæiske Feudalsystem, ja Underkendelsen af, at et saadant overhovedet existerer. Den Sympathi, hvormed Forf. omtaler ældre Forfattere som Vedel Simonsen, kunde jo ogsaa pege i denne Retning.

Jeg skynder mig at tilføje, at hvis der dæmrer saadanne Tanker hos vor Forfatter, saa er de sikkert ikke blevet ham selv klare; tværtimod vedkender han sig jo udtrykkelig, omend kun i Forbigaaende, den almindelige Opfattelse af, hvor og naar Lensvæsenet er opstaaet, og hvorledes det er det frankiske Lensvæsen, der breder sig rundt om i Europa. Sikkert er det ogsaa, at de videregaaende Tanker, som jeg tror at føle gennem Holbergs Fremstilling, ingenlunde kan forsvares ud fra den sidste Svingning i Opfattelsen af Lensvæsenet. Naar man i Tiden siden 1844 var kommet til at paastaa, at hverken den personlige Side af Lensforholdet, Troskabsforholdet eller Vassaliteten, eller dets reale Side, Lenet

(beneficium, senere *feudum)*, stammede fra Oldgermanerne, saa gaar vel de nyeste Meninger ud paa, at der virkelig er en Traad mellem Troskabsforholdet og den germanske Hird. Men hverken Brunner eller nogen anden er derved ført til at nægte, at Lensvæsenet som saadant først er opstaaet langt senere, opstaaet paa et bestemt Sted og derfra bredt videre ud. Vassaliteten er kun Lensvæsenets ene Halvdel; den anden Halvdel stammer fra anden Kant, og først da begge Dele gled sammen i Karolingertiden, ja saa har vi Lensvæsenet.

I 1886 udtalte Dr. Holberg: „Der er ikke Tvivl om, at der i Danmark har været Vassalitet, og det synes, som om vi ogsaa til en vis Grad har haft Feudalitet“. Naar man mindes, at Forfatteren allerede da stadig talte om Len og Lensmænd i Danmark, er denne Sætning meget betegnende. Han er ikke helt vis paa, at vi har haft Feudalitet; det maa da, synes det, være den sikkert tilstedeværende Vassalitet, hvorefter han føler sig berettiget til at tale om Lensvæsen. Man vil se, hvorledes dette passer godt sammen med de Tanker, som jeg bilder mig ind at skimte bagved Dr. Holbergs sidste Skrift. Imidlertid, jeg gentager det, maaske er det en ren Indbildning af mig, og sikkert i det mindste, at Tankerne endnu ikke er saaledes udformede, at man kan drøfte dem. Vi maa i Overensstemmelse med den Opfattelse af Feudalvæsenet, der har hersket siden 1844 (og derunder ogsaa medregnet de sidste Aars Forfattere), have Lov til at gaa ud fra, at Vassaliteten kun er den ene Halvdel af Lensvæsenet, og at det, hvor man kun træffer denne, er vildledende og uforsvarligt at tale om Lensvæsen i dette Ords europæiske Mening.

Om det ved hvad her sidst er sagt, er lykkedes mig

at kaste noget Lys over Dr. Holbergs Skrift og Opfattelse, er tvivlsomt; sikrere haaber jeg, at de fremførte Betragtninger kan hjælpe til fuld Klarhed over den Udvikling, der er skizzeret i det foregaaende Afsnit. Man vil bedre forstaa Lighedspunkterne mellem dansk (og engelsk) Udvikling paa den ene Side og saa fransk-tysk feudalt System paa den anden Side. Man vil fatte, at den danske Herremand dog paa en vis Maade er i Slægt med den feudale Vassal, fordi begge i sidste Instans bygger paa det oldgermanske Troskabsforhold mellem Fyrste og Mand; man vil modsat fatte, at det netop er saa højst oplysende for europæisk Statsudvikling, at den danske Herremand aldrig bliver til Lensmand, men ene og alene Fyrstens edsvorne Mand. Man vil ogsaa kunne skimte, at den Udvikling, som den danske Ombudsmand undergaar, idet han bliver den krigerske Slotsfoged, i Virkeligheden kan kaste Lys over, hvorledes den frankiske Konges Embedsmænd mange Aarhundreder før voksede ud til at blive feudale Lensmænd, og paa den anden Side klarere forstaa det ejendommelige Forhold mellem det hele europæiske Lensvæsen og saa det, man i Danmark siden kaldte Lensvæsen.

Begrebet Dansk Adel,

særlig med Hensyn til Kong Christian V's Adels- og Vaabenbreve.

Af

A. Thiset.

I. Brugen af adeligt Vaaben i Danmark før 1670.

Det er en almindelig udbredt Tro, at til Adelens Standsrettigheder i Fortid og i Nutid hørte og hører Eneret til at føre „Adeligt Vaaben“, det vil sige: Skjold og Hjelm som Standssymboler og visse heraldiske Figurer i og paa dem til Angivelse af Vedkommendes Herkomst i snevrere Forstand, hvorimod af de andre Stænder Geistligheden var henvist til Brugen af Helgenfigurer eller kirkelige Attributer eller, ligesom Borgere og Bønder, til Bomærker eller simple Bogstaver. Men lige som man forgjæves i den ældre Lovgivning, før Udstedelsen af Danske Lov, vil søge nogen udtrykkelig Hjemmel for en saadan Eneret, være sig i Form af en Anerkjendelse af Adelens Ret i saa Henseende eller et Forbud mod andre Stænders Brug af Skjold og Hjelm, saaledes vil en nærmere Undersøgelse af Sigiller fra Fortiden vise, at der høist kan blive Tale om en i Tidens Løb opstaaet Sædvane, idet Undtagelserne fra Reglen ere alt for talrige til, at faste Grændser, afstukne af Loven, kunne

have existeret. Ikke blot træffer man af og til Adelsmænd, der ikke føre Skjold og Hjelm, enten fordi de ere Geistlige og kun have rent geistlige Fremstillinger i deres Sigiller (jvf. f. Ex. Biskop Henneke Ulfeld 1440, Henry Petersens Danske Gejstl. Sigiller 528, Svend Saxstrup, Kannik i Lund 1379, Smst. S. 5., Johannes Falster, Kantor i Lund 1399, Smst. 52 o. s. v.) eller de føre simple Bomærker, skjøndt de i vedkommende Dokumenter udtrykkelig betegnes som Væbnere (f. Ex. Hemming Hefnesen 1400, Jep Nielsen Rintaf (af Slægten Griis) 1402, Niels Tothersen 1405, Tyge Dam 1437, Jes Villumsen af Slagslunde 1472, Mikkel Adsersen 1474, Bertel Abildgaard 1475, Claus Josephson 1489), men man møder alt fra Middelalderen af et Utal af høiere og lavere Geistlige af ufri Herkomst, af Borgere, ja stundom endog Bønder, der føre Sigiller med Skjold eller Skjold og Hjelm, udstyrede nøiagtig som Adelens. Og her foreligger utvivlsomt intet Overgreb. Naar t. Ex. den ufri Kannik i Lund Vessel Pallesen 1567 fører et fuldstændig „adeligt“ Vaaben: en Rose over en Stjerne i Skjoldet og to Heirefjer paa Hjelmen, saa har han, saavidt nu skjønnes kan, dertil havt fuld saa god, af Skik og Brug hjemlet Ret som den, hvormed en samtidig Adelsmand, f. Ex. Niels Andersen Dresselberg, fører sit Vaaben: en Egestub i Skjoldet og en Paafuglehale paa Hjelmen; thi Vessel Pallesen havde arvet sit Vaaben efter sin Fader Palle Jensen, Raadmand i Malmø, der fører det 1537 og 1552 og som atter sagtens har arvet det efter sin Fader og denne efter sin Fader Claus Jensen, Herredsfoged paa Taasinge, der bruger det 1454 (altsaa Bonde, Borger og Geistlig

af samme ufri Slægt, alle førende et tilsyneladende adeligt Vaaben), og ganske paa samme Maade har Niels Andersen taget sit Vaaben i Arv efter sin Fader Anders Henriksen og sin Farfader Henrik Jensen, der fører det 1481. Ingen af dem har anden Adkomst at opvise, ja Adelsmanden staaer endog tilbage for den Ufri i vore Øine, thi denne kan eftervise sit Vaaben et Slægtled længere tilbage end Adelsmanden sit. Noget Andet er det, at Skik og Brug hjemlede den enkelte Slægt (være sig i eller udenfor Adelen) en vis Eneret til Brugen af visse engang valgte, for den betegnende heraldiske Figurer i Skjold og paa Hjelm, men selv denne Ret var af en mærkelig løs Beskaffenhed, og hvor den en sjelden Gang blev gjort gældende overfor Domstolene var det med ringe Held.

Mangfoldige Skjoldemærker vare enten paa Grund af længst forglemte Slægtskabsforbindelser eller rent tilfældig fælles for flere Slægter. Selv en saa anseet og udbredt Slægt som Urne maatte finde sig i, at dens betegnende og velkjendte Vaaben blev ført af en ubetydelig jydsk Smaaadelsslægt Glambek, og det Forsøg, som blev gjort paa at bestride dennes Ret til sit Vaaben, mislykkedes ganske[1]). Særlig hvad Hjelmtegnet angaaer, kunde der vanskelig blive Tale om en Eiendomsret, thi paa den ene Side førte et Utal af Slægter eet og samme Hjelmtegn: to Vesselhorn, og paa den anden Side herskede der ofte indenfor een og samme Slægt stor Vilkaarlighed i Brugen af Hjelmtegn, idet et Medlem brugte to Vesselhorn, et andet maaske nogle Faner eller Fjer, et tredie samme Mærke paa Hjelmen som i Skjoldet

[1]) Gl. Danske Domme III 220 ff.

(f. Ex. brugte den bekjendte Hr. Mogens Gøye Slægtens sædvanlige Hjelmtegn: to Ibskaller, hver med en Paafuglehale, medens hans ikke mindre bekjendte Broder Hr. Henrik Gøye førte to Vesselhorn). Betegnende for Eiendomsforholdet til Slægtvaabenet er det ogsaa, at der haves Exempel paa, at en Adelsmand har forundt en Udenforstaaende Brugen af sit mødrene Vaaben, skjøndt dette var en da vidt udbredt og anseet Slægts fædrene Vaaben[1]).

Men Et var i hvert Tilfælde Ejendomsretten til visse i Skjold og paa Hjelm anbragte Mærker, et Andet Retten til at bruge selve Skjoldet og Hjelmen; her havde Adelen absolut ingen Særret. Oplysende i saa Henseende er den bekjendte Trætte mellem den ufri fødte Erkebisp Birger i Lund og Hr. Henrik Krummedige; destoværre kjendes den kun af Huitfeldts Beretning[2]). Hr. Henrik bebrejdede i Kongens og Rigsraadets Nærværelse Erkebispen, at han brugte et Adels- og fremmed Vaaben, nemlig Krummedigernes Lindetræ, skjøndt han var uædel og næsten en Bondesøn. Næst en spidsfindig Bemærkning om, at hans Lind ikke var et Vaaben, men et Mærke, svarede Erkebispen ved en snurrig, detailleret og meget søgt Redegjørelse for, hvilken symbolsk Betydning hver Trevl, hvert Blad, hver Rose (!), hver Farve o. s. v. paa hans Lind havde, alt sigtende til hans egen Person og Embede, og spurgte derefter spydig Hr. Henrik, hvilken Betydelse hans Lind vel havde. Formodentlig blev Hr. Henrik Svar skyldig, thi Huitfeldt tilføier, at Erkebispens Tale befaldt

---

[1]) Dueholms Dipl. 32.
Huitfeldts Bispekrønike 91 f.

Kongen og Rigens Raad saa vel, at Ingen efter den Dag turde aabenbarlig bagtale eller bespotte hans Lind.

Den uadelige Erkebisps Ret til at føre Skjold og Hjelm blev altsaa fuldkommen anerkjendt, ja var overhovedet slet ikke bestridt, thi Hr. Henrik ankede kun over, at Erkebispen førte Lindetræet, der var almindelig kjendt som en adelig Slægts, nemlig Krummedigernes Vaabenmærke. Erkebispens Paastand, at hans Lind kun var et Mærke og ikke et Vaaben, er aldeles intetsigende. Hans ved deres Størrelse og pragtfulde Udførelse imponerende Sigiller[1]) med deres stærkt fremtrædende heraldiske Emblemer fordunkle ikke blot samtlige Krummedigers forholdsvis beskedne Sigiller, men søge forgjæves deres Lige i hele den danske Adels. Ingen skulde tænke sig, at disse Emblemer kun ere en symbolsk Fremstilling af Erkebispens fattige Herkomst. Forøvrig vil af denne Sag sees, at den katholske Kirkes høieste Embeder ikke gave en Særret til at føre Skjold og Hjelm. At deres Indehavere optraadte som Adelens, ja selv Kongernes Ligemænd er sikkert nok; Erkebisperne, selv de af ufri Fødsel, skulle endog have besiddet Ret til at uddele Adelsbreve, hvad der ret selvfølgelig synes at maatte betinge Frihed og Frelse for Udstederne selv. Imidlertid maa det strax bemærkes, at af de faa Adelsbreve, der tillægges Erkebisperne, haves ikke et eneste i Original; et af dem er i alt Fald utvivlsomt et Falsum fra en meget senere Tid[2]). Noget Andet er det, at den

---

[1]) Jvf. Danske Gejstl. Sig. Nr. 32, 33.

[2]) Jvf. Hist. Tidsskr. 5. IV. 699 ff. At en af de fra forrige Aarh. stammende Afskrifter af det i Thurahs Bornholms Beskr. S. 44

Magt og Indflydelse, som den katholske Kirkes høieste Embeder gav, nok kunde forhjælpe deres Indehaveres ufri Slægtninge til Frihed og Frelse. Biskoppen i Roskilde Oluf Mortensen var f. Ex. sikkert af borgerlig Herkomst (hans Fader boede i Roskilde, og hans nærmeste Slægtninge vare Raadmænd i Roskilde, Kjøbenhavn og Næstved), og det „adelige" Vaaben, han førte, en Maane over en Ibskal, synes han selv at have opfundet, det kjendes i hvert Fald ikke fra tidligere Tid. Idet han nu blandt disse Slægtninge uddelte Bispestolens rige Lehn, skaffede han dem en Samfundsstilling paa Høiden med Adelens, og han beklædte Bispestolen i 24 Aar, længe nok til at de kunde knytte Slægtskabsforbindelser i Adelen og paa anden Vis lidt efter lidt gro fast i den. Selvfølgelig optoge de alle Bispens Vaabenmærke, og de og deres Efterkommere udgjøre den Adelsslægt, der kjendes under Navnet Baden. Ogsaa Husmandssønnen, den bekjendte Odense-Biskop Jens Andersen (Beldenak) førte et stadseligt Vaaben: et Skjold, hvori en bag en Sky frembrydende Nymaane. Han hjalp en af sine Frænder Peder Christensen til et af Kong Hans udstedt Adelsbrev, der tildelte den nye Adelsmand ganske samme Vaaben, som Bispen havde lavet til sig selv, men dette Adelsbrev uden Lehn kunde betegnende nok ikke opveie Biskop Oluf Mortensens fede Lehn uden Adelsbrev. Medens Slægten Baden hurtig fik Fodfæste i den gamle Adel, forsvandt alt Peder Christensens Børn igjen i Borgerstanden.

trykte Adelsbrev fra 1514 har Paategningen: ex originali kan ikke rokke de vægtige Grunde, der tale mod Brevets Ægthed.

Skjold og Hjelm var altsaa i Fortiden ikke det ufeilbare Kjendemærke for Adelsmanden, men derimod Frihed og Frelse. En simpel Adelsmand kunde, i al Fald i visse Tilfælde, give en ufri Mand Brev paa Skjold og Hjelm, men Brev paa Frihed og Frelse maatte den Ufri erhverve af Herskabet, det er af Kongen[1]). Om end med adskillige Undtagelser, som før nævnt, kunde det maaske siges, at Frihed og Frelse betingede Skjold og Hjelm, men visselig ikke omvendt. Det var da ogsaa før Danske Lovs Tid noget ganske ukjendt i Tvivlstilfælde at ville slutte sig til en Mands Adel af hans Brug af Skjold og Hjelm. I slige Tilfælde forlangte Kongen undersøgt, om Vedkommende selv eller hans Forfædre havde svoret og hyldet som Adelsmænd eller eiet frit Jordegods[2]), eller spurgte: Har han sine sexten Ahner af Adel paa fædrene og mødrene Side[3]). I Haandfæstningernes Bestemmelser om Adelen mæles der ikke et Ord om Skjold og Hjelm, men vel om Riddere og Svende, Riddermændsmænd, Ædelinge og Adelsmænd. Christiern II og hans Efterfølgere forpligte sig til „ikke at give nogen ufri Mand den Frihed og Frelse, som Riddere og Svende have, uden al Rigens Raads Samtykke, uden Nogen forhverver det saa ærlig paa Marken, at han er det værd" [4]).

Naar her stadig Skjold og Hjelm lades ude af Betragtning, ligger det simpelthen i, at Brugen deraf ikke i ældre Tid var et Særkjende for Adelen, og de

[1]) Dueholms Dipl. 32, jvf. D. Mag. 1. II. 35.
[2]) Skaanske Tegn. V. 542.
[3]) Jydske Tegn. X. 467.
[4]) Jvf. Geh.-Arch. Aarsberetn. II, særlig 61, 74, 86, 98, 105, 115.

Ufris Vaabenbrug blev saa langt fra indskrænket, at den tværtimod ingensinde har blomstret stærkere end netop i den Menneskealder, der gik nærmest forud for Danske Lovs Udstedelse. Af Hyldingsakterne 1655 [1]) sees f. Ex., at af de her nævnte Borgere i Kjøbenhavn føre 17 Skjolde og Hjelme, i Form og Indhold ganske svarende til Adelens, 2 føre Skjolde med Skjoldemærker som Adelens, men uden Hjelme, hvorimod kun 10 føre Bomærker; de fleste af disse ere endda anbragte i Skjolde, adskillige med paasatte Hjelme med Hjelmtegn som Adelens. Af Christianshavns Borgere nævnes 4, af hvilke de 3 føre Skjolde og Hjelme med heraldisk Indhold som Adelens; af Helsingørs Borgere føre 10 paa lignende Maade Skjold og Hjelm, medens 14 kun bruge Bomærke o. s. fr. Vi skulle siden see, at hele denne Vaabenbrug endog kort efter fik en formelig kongelig Anerkjendelse, og det af Kong Christian V selv.

Oprindelig havde Skjold og Hjelm en Form, der saa meget som mulig nærmede sig til de i det virkelige Liv anvendte Forsvarsvaabens, men efterhaanden som disses Brug indskrænkedes, blev de heraldiske Skjoldes og Hjelmes Form en Smags og Modes Sag. En fremtrædende Forskjel udviklede sig i det 17. Aarh., idet Adelen mere og mere ombyttede de endnu i det 16. Aarh. hyppig af den anvendte lukkede Hjelme med aabne, med Traller eller Bøiler forsynede, fra Tourneringerne stammende Hjelme, medens de ufri Stænder bevarede en Forkjærlighed for de lukkede Hjelme endnu det 17. Arh. igjennem, men om nogen fast Regel i saa Henseende var der ikke Tale, langt mindre om et be-

---

[1]) Hyld. 124.

vidst tilsigtet, officielt anerkjendt Udtryk for Standsforskjellen. Begivenhederne 1660 skulde da ogsaa snarere svække end øge Trangen til et saadant.

II. Optagelse i Adelsstand før 1670.

Ophøielse i adelig Stand ved et af Kongen udfærfærdiget Aktstykke (Adels- eller Naturalisationsbrev) er ingen ny Opfindelse. Den kan forfølges tilbage til Kong Erik af Pommerns Dage og er muligvis endda adskillig ældre. Slige Breve indførtes i de sædvanlige Registranter, der indeholde samtlige af Kongen gjennem Cancelliet udfærdigede Expeditioner, blandt hvilke de møisommelig maa opsøges. Fra Tiden før ca. Aar 1500 haves ingen saadanne Registranter bevarede, og den Tids Adelsbreve kjendes derfor kun, forsaavidt de tilfældigvis haves enten i Original eller i Afskrift. I Grunden har derfor Nutiden kun en ret taaget Forestilling om, hvorvidt saadan Ophøielse overhovedet altid har været en af Kongen personlig udøvet Forrettighed, der ledsagedes af en skriftlig Bevidnelse, saa at Adelen strengt taget kun burde deles i Slægter, hvis Adelsbreve sporløst ere tabte, den saakaldte Uradel, og andre, hvis Adelsbreve kjendes, den saakaldte Brevadel, eller om Uradelen virkelig er en selvstændig Dannelse, kun mer eller mindre middelbart knyttet til Kongemagten. Der er dog ikke ringe Sandsynlighed for, at Kjærnen af den gamle danske Adel var et ret uafhængigt Led i Samfundsdannelsen og lige ned til Aar 1500 selv sørgede for sin væsentligste Rekrutering ved, at ansete Mænd udenfor Standen indrømmedes Plads i Adelen, efter at de ved Slægtskabsforbindelser i den og Deltagelse

i dens Forpligtelser havde erhvervet sig Adgang til dens Rettigheder. Denne Tilgang fordunklede aldeles den ved Kongernes Breve dannede Adel, af hvis Slægter kun ganske faa opnaaede en blivende Plads i Adelen, og ikke en eneste naaede op i Højadelen. Haandfæstningernes ovenciterede Bestemmelser om, at Kongerne kun med Rigsraadets Samtykke maatte give Ufri Frihed og Frelse, kunde tyde paa, at Uradelen med en ret forklarlig Kortsynethed har seet skjævt til Brevadelen og modarbeidet dennes Forøgelse, men i Virkeligheden haves andetsteds fra yderst faa Holdepunkter for en saadan Anskuelse. Rigsraadet har f. Ex., det vi nu vide af, ingensinde nægtet sit Samtykke, naar Kongen ønskede at optage en Udenforstaaende i den danske Adel. Desuden traadte Forskjellen mellem Uradelens naturlige Tilgang, om jeg saa tør kalde den, og Brevadelens Tilgang alt skarpt frem, længe før der i Haandfæstningerne sattes Bestemmelser om Kongens begrændsede Ret til at give Ufri adelig Frihed. At Brevadelens Slægter saa hurtig gik til Grunde igjen eller i al Fald tabte sig i Mørke udenfor Adelen finder vistnok tilstrækkelig Forklaring i den Omstændighed, at den adelige Frihed ikke her som ved den naturlige Tilgang indtraadte som en logisk Følge af, at Vedkommende i Godsbesiddelse, Slægtskabsforbindelser o. s. v. forlængst var bleven Adelens Ligemand. Betingelserne for Slægtens Existens som adelig skulde altsaa først skaffes tilveie, efter at adelig Frihed var erhvervet, og dette lykkedes kun for de færreste af dem, som en kongelig Gunst eller maaske kun et Lune fra Herskabets Side havde hensat iblandt Adelen. Hvor ukjendte de aller fleste af de af Kongen før Reformationstiden med adelig

Frihed benaadede Personer og disses Slægt ere, fremgaaer tydelig af den her som Bilag trykte Fortegnelse over de Adelsophøielser, som have fundet Sted før 1670. Den er sammenstillet dels af et Par skrevne Fortegnelser fra det attende Aarhundrede[1]), dels af en i Rigsarkivet i de senere Aar oprettet Samling af originale Diplomer og suppleret andetsteds fra[2]), men tør som Førsteforsøg ingenlunde give sig ud for at være fuldstændig. Det vil af denne Fortegnelse sees, at slige Adelsbreve kunne forfølges tilbage til 1398, men at den ældste Original, som haves, er af 8. Marts 1433. Denne Original er, som alle andre af disse Breve fra det 15. Aarh., skreven paa en uanseelig Pergamentslap og viser i sin Midte en rask henkastet, med Farver forsynet Pennetegning af Vaabnet. Skjøndt dette Brev alt foreligger trykt andetsteds, nødes jeg dog til at gentage dets Ordlyd her:

Vi Erik, med Guds Naade Danmarks, Sverigs, Norges, Vendes og Gothes Konning og Hertug i Pommern, kundgøre alle de, dette Brev see eller høre, at af vor særdeles Naade for Ivar Jenssøns Bøns Skyld, saa og for Troskab og villig Tjeneste, som denne Brevviser Poul Mattissøn os og vor Farbrodersøn Hertug Bugislaf af Pommern, om Vor Herre det saa forseet haver, at vi uden ægte Børn eller Barn afgangende vorde, og vore Arvinger og Efterkommere, Konninge af vor fædernes Slægt, og Riget her efter trolig gjøre og bevise skal, og hans Arvinge og Afkomme i tilkommende Tid evindelig, da unde vi og give fornævnte Poul Mattissøn og hans rette ægte Afkomme Frihed

[1]) Geneal. Herald. Sml. Generalia in Folio 24 a, 33 [18], [21].
[2]) Jvf. f. Ex. C Bruun: Gunde Rosenkrantz S. 73 ff.

og Frelse til sig selv og deres egne Personer til evig Tid, unden taget altid vort Kronegods, Bondegods og Kjøbstedgods. Dertil give vi hannem og dem Skjold og Hjelm for fornævnte Ivars Bøns Skyld med hans Fader og hannem, saa som er to hvide Vesene Horn udi et blaat Felt og paa Hjelmen to hvide Vesene Horn, efterdi som de her forneden malet beskreven stande[1]). Til Vitterlighed og Stadfæstelse denne forskrevne Friheds og Vaabens have vi vort Secret budet hænges for dette Brev. Datum in castro nostro Kalundeborgh Dominica Reminiscere in quadragesima sub Anno Domini Millesimo quadringentesimo tricesimo tercio.

Ad mandatum Domini Regis
Johannes Petri Cancellarius.

Til Sammenligning hidsættes et Adelsbrev, udstedt af Kong Frederik III:

Vi Frederik den Tredie etc. etc. gjøre Alle vitterligt, at eftersom det altid billigen haver været iagttaget, at de, som deres Herre og Fæderneland Tjeneste bevist haver og derfore tilbørligen Andre til Exempel, til at gjøre det Samme, skulle befordres og forfremmes, da efterdi vi os vel have ladet befalde os elskelig Jørgen Reikwein hans hidindtil os og Riget beviste Tjeneste, baade imod Rigens Fjender saavelsom udi andre givne Occasioner, ere og desforuden om hans Person naadigst informeret, at han udi samme Intention sig (!) altid fremdeles skal forblive og villig lade finde til vores og vor Riges Tjeneste videre at fortsætte, da have vi med vores elskelige Danmarks Riges Raads Raad, Villie og Samtykke for godt anseet bemeldte Jørgen Reichwiin den Naade at bevise, at vi hannem og hans ægte Børn med den Hustru, som han nu haver, vil have undt og givet, saa som vi og med dette vort aabne Brev (unde og give) hannem og hans ægte Børn og rette Afkomme, fødte og ufødte, ved den Frue han nu haver, som forskrevet staaer, fri Frelse og

[1]) Vaabenet var Slægten Dyres, til hvilken Iver Jensen hørte.

saadanne adelige Privilegier og Friheder, som andre Riddere og Svende have udi vore Riger Danmark og Norge, med Skjold og Hjelm, som er en væbnet Arm, holdendes en rød Vindrueklasse, udi et blaat Felt og oven paa det (!) aabne Hjelm trende røde Faner med et hvidt Kors o. s. v. o. s. v., eftersom det udi dette vort aabne Brev malet stander. Thi forbyde vi Alle, ihvo de helst ere eller være kunde, særdeles vore Fogeder, Embedsmænd og alle Andre, forskrevne Jørgen Reichwiin eller hans ægte Livsarvinger og Afkomme, som forskrevet staaer, her imod til evig Tid at hindre eller udi nogen Maade Forfang at gjøre under vor Hyldest og Naade. Hafn den 18. Octobris 1655[1]).

I Hovedsagen ere disse to Diplomer saavel som alle de mellemliggende ens. Der gives Vedkommende Frihed og Frelse, og først i anden Række kommer Benaadningen med Skjold og Hjelm. Ikke i et eneste hedder det, at Kongen tildeler Vedkommende Skjold og Hjelm, og at han som Følge deraf skal være at ansee som Adelsmand. Der er dog een Undtagelse, men rigtignok kun en Undtagelse, der fuldt ud bekræfter Reglen. Kong Hans gav nemlig 1488 en Sønderjyde Brev paa Skjold og Hjelm, i hvilket det hedder:

.... don witlich apenbar bekennende vor alsz weme, dat wy von sunder good Gunst vnde Gnade wegen ock ymme mangerleye truwe Denste willen, so desze Brevwiser vnse lewe getrowe Jes Thomssen, to Kollund in Wyszharde wohnhafftig, vnserm sehligen Herrn Vadere vnde Vorfahren betthero gedan hefft, vnsz, vnsen Erven vnde Nakomlingen hernamals don, mach vnde schall, demselben Jes Thomssen Wapen, Schildt vnde Helm, nemlich in deme Schilde eine

[1]) Norske Reg. IX Fol. 524.

upgehauen witte Tynen, dat Veldt in dem Schilde bauen der Tynen roth vnde beneben der Tynen with to sammende, vnde bauen dem Schilde einen Helm, vpp dem Helme einen witten Appel mit dreen heelen roden Strusz Veddern, in alle mathe, alse hyrinne gemahlet steyt, desz vor sich vnde syne Eruen mit allen synen Güdern, wo de lygen, Kop-Städere vnde Bonden Güdern glick andern rittermatischen vnd frybarn Mannen, hernamals to gebrukende vnd to genetende, gnedigliken gegönnet vnd gegeuen hebben etc. etc.

I dette Brev er aabenbart Skjold og Hjelm Hovedsagen, og der tales slet ikke deri om Frihed og Frelse; men skjøndt Efterkommerne af den i Brevet nævnte Jes Thomsen endnu leve den Dag i Dag og i det mellemliggende Tidsrum have faaet det dem ved ovennævnte Brev givne Privilegium stadfæstet af en hel Række Konger, nemlig i Aarene 1647, 1648, 1670, 1699, 1731, 1747, 1767 og 1818, har Slægten dog bestandig staaet ganske udenfor Adelen og levet som almindelige Bønder [1]). Dette Tilfælde, enestaaende som det er, giver altsaa samme Resultat som de foregaaende Undersøgelser, nemlig, at Skjold og Hjelm kun med Rette kunde betegnes et „adeligt“ Vaaben, naar de førtes af en Adelsmand, og at Brugen deraf i og for sig intet betød, end ikke, hvor den var hjemlet ved en kongelig Bevilling, naar ikke Vedkommende i Forvejen havde erhvervet Adelens Frihed og Frelse, eller udtrykt i faa Ord: I Danmark adlede Manden Vaabenet, men ikke Vaabenet Manden.

---

[1]) Jvf. Falck: Staatsbürgerliches Mag. VII 487—92.

III. Kong Christian V's Forsøg paa at gennemføre en Ordning af jus insignium og indrette et Heroldsembede, knyttet til Danske Cancellie.

Da Kong Christian V 1671 brød den hidtilværende Enhed i den danske Adel ved Oprettelsen af en dansk Greve- og en dansk Friherrestand med særskilte Privilegier, gjorde han ogsaa et Tilløb til Oprettelse af et dansk Heroldsembede eller Cancellie for Adelssager. Der indførtes nemlig en Række selvstændige Protocoller, henholdsvis til Registrering af Greve- Patenter, Friherre-Patenter, Adels-Patenter, Grevskabers Erectionsbreve, Friherskabers Erectionsbreve o. s. v., der er bleven fortsat lige til vore Dage. Det var Bøger i stort Format, førte med pyntelig Omhu og udstyrede med de samme indmalede Vaabenafbildninger, som fandtes i Originalerne. Skjøndt der ved hvert Tronskifte paabegyndtes et nyt Sæt Protocoller, gjør der sig dog gjennem hele det 18. Aarhundrede en vellykket Bestræbelse gjældende for at bevare denne hele Bogførings oprindelige, monumentale Præg. Ikke blot udførtes Vaabenafbildningerne i lange Tider efter de oprindelige, anseelige Skabeloner og med en Omhu i Udførelsen, der ikke gav de originale Pergamentsdocumenters synderlig efter, men selve den skiftende Haandskrift stræbte aabenbart i samme Retning. Efter Aar 1800 indtræder et Forfald, som er saa meget lettere at følge, som man nu ikke længere havde Raad til den Luxus at anskaffe selvstændige Protocoller for hver Konges Regeringstid; de Protocoller, der den Dag i Dag benyttes, anskaffedes ved Kong Frederik V's Død. Vaabentegningerne bleve slettere og slettere, ikke blot i heraldisk Henseende, det fik endda at være, men ogsaa

for selve Udførelsens Vedkommende. Nu ere endog enkelte af dem rene Caricaturer, udførte paa den første den bedste Papirslap og saa indklistrede i Protocollen; ikke sjeldent mangler Tegningen ganske. Om Haandskriften er det nok at sige, at den baade afgiver Vidnesbyrd om, i hvilken Grad Skjønskrivningskunsten er gaaet tilbage i det sidste Aarhundrede, og om hvor lidet Fortidens stærke, men ru, til bløde, elastiske Gaasefjer beregnede Papir egner sig for Nutidens haarde og sylespidse Staalpenne. Særlig efter Grundlovens Givelse og disse Sagers Henlæggelse under Justitsministeriets Lehnscontoir synes man at have lagt an paa i selve Maaden, hvorpaa disse gamle Protocoller nu føres, at vise, hvor dybt sunket den hele Adels Betydning og Anseelse var bleven. Nu føres de som en hvilkensomhelst anden ministeriel Copibog.

Ganske tilsvarende Protocoller lod Christian V indrette for Ordensvæsenet. Da ikke blot Vaabentegningerne i hans Tid ere udførte af samme Maler, som arbeidede i Adels-Protocollerne, men ogsaa Haandskriften er den samme, ere disse forskjellige Sager sikkert oprindelig blevne behandlede i eet og samme Contoir. Senere udskiltes Ordenssagerne og henlagdes under et selvstændigt Ordenssecretariat, hvor de paagældende Protocoller føres den Dag i Dag. Det bør dog ikke lades uberørt, at ihvorvel der i dem kan findes Beviser nok paa, at Kjendskab til Heraldik ikke er fornøden for at opnaae Embedet som de kongelige Ordeners Vaabenmaler, saa staae de, hvad den øvrige omhyggelige Førelse angaaer, meget høit over de tilsvarende i Lehnscontoiret.

Ved de Greverne under 25. Mai 1671 givne Privilegier blev det bl. A. fastsat, at de paa deres grevelige

Vaaben skulde føre aabne, en face staaende, med 11 Traller forsynede Hjelme. Friherrernes Hjelme skulde efter deres Privilegier af s. D. have samme Form, dog kun med 7 Traller. Endelig bestemtes i de Privilegier, som Kongen under 11. Febr. 1679 gav de kongelige Betjente af den borgerlige Stand, at disse Betjente paa deres Vaaben skulde føre en paa Skak staaende Hjelm med 4 Traller, men forgjæves vil man i Adelens Privilegier af 24. Juni 1661 søge tilsvarende Bestemmelser om dennes Hjelm. Kun skal der, efter hvad i sin Tid fra paalidelig Kilde er bleven mig meddelt[1]), i Ordenscapitulets Arkiv findes en kongelig Anordning af 25. April 1693, allerhøist stadfæstet 6. Jan. 1808, ledsaget af Tegninger, der bl. A. fastsætte, at Hjelmene paa de adelige Ordensridderes til Ophængning i Frederiksborg Slotskirke bestemte Skjolde skulde være paa Skak staaende og forsynede med 5 Traller; men denne Anordning er aldrig bleven overholdt, end ikke indenfor Ordensvæsenets snevre Omraade, og navnlig er den ikke af Cancelliet bleven betragtet som en almengyldig Forskrift, thi her herskede der den mest uklare Forestilling om, hvorledes en „adelig“ Hjelm saae ud. I ethvert i Christian V's Tid udstedt, med malet Vaabenskjold udstyret Aktstykke — Greve- og Friherre-Diplomer naturligvis undtagne — dets øvrige Text være, hvordan den end være vil, betegnes den paa Skjoldet staaende Hjelm som en „aaben adelig Tourneerhjelm“, men i Protocollen over „Adelige Patenter“ er denne Hjelm i det første Patent afbildet som

[1]) Denne Meddelelse skylder jeg Ordenscapitulets Kasserer, Etatsraad V. Lindberg, der alt i mange Aar med stor Omhu har indsamlet Materiale til det danske Ordensvæsens Historie.

en Sølv-Hjelm en face med 6 Traller, i de 5 næste: en Guld-Hjelm en face med 6 Traller, saa en paa Skak staaende Sølv-Hjelm med 4 Traller, en Sølv-Hjelm en face med 5 Traller, en Sølv-Hjelm paa Skak med 5 Traller, i de 2 næstfølgende en Sølv-Hjelm paa Skak med 4 Traller, i 5 en Sølv-Hjelm paa Skak med 5 Traller, en Sølv-Hjelm en face med 5 Traller og atter en Sølv-Hjelm paa Skak med 5 Traller. Af alle disse Patenter, der ere udstedte, forinden Kongen gav sine Betjente af borgerlig Stand Ret til at føre en Hjelm med 4 Traller, vil neppe Nogen kunne udlede en fast Regel for, hvorledes en „adelig Tourneerhjelm" egentlig saae ud, men efter Udstedelsen af de kongelige Betjentes Privilegier blive pludselig alle de „aabne adelige Tourneerhjelme" afbildede nøiagtig efter den Skabelon, en firetrallet paa Skak staaende Hjelm, som Kongen havde fastslaaet for Betjentene af borgerlig Stand, og som i disse Privilegier hverken betegnes som en „adelig" Hjelm eller som en Tourneerhjelm. Ja disse rent borgerlige Hjelme vedblev man at anvende, ganske vist under den falske Betegnelse af „aaben adelig Tourneerhjelm", efterat Kongen 1693 havde fastslaaet, at adelige Hjelme skulde staa paa Skak og have fem Traller. Som alt bemærket, gjaldt denne Anordning strengt taget kun for Ordensriddernes Vaabenskjolde, men selv i Ordensprotocollerne tog man intet Hensyn til den. Af de fra 1693-99 udnævnte Ridderes Vaaben have, ifølge velvillig Meddelelse af Ordenshistoriographen, Professor, Dr. phil. T. Lund, følgende alle Hjelmen en face: 1693 S. C. von Plessen (5 Traller), E. C. Knuth (4), D. Reventlow (6), N. Kragh (8); 1695 O. Raben (6), F. Reventlow (6); 1698 W. Blome (6), W. Brockdorff (6),

C. Rantzau (6) og C. Blome (6). Disse Riddere vare alle af gammel Adel. Derimod har Resten: 1693 M. Moth, T. B. Jessen, J. Harboe, J. Wibe, og A. Fuchs, 1695 J. H. von Lente, C. Schøller, B. Luxdorph, Chr. von Lente og J. Scholten alle kun paa Skak staaende Hjelme med 4 Traller, altsaa de borgerlige Betjentes Hjelm; Forklaringen heraf vil fremgaa af det Følgende.

Medens Kong Christian V altsaa fik fastslaaet en jus insignium for Grever, Friherrer og for Embedsmænd af borgerlig Stand, saa løb Forsøget paa at fastslaae noget tilsvarende for Adelens Vedkommende — forsætlig eller uforsætlig ud i Sandet. De i Skjold og paa Hjelm anvendte heraldiske Figurer kunde oplyse, hvorvidt deres Bærer var af Adel eller ikke, men selve Skjoldet oplyste fremdeles intet i saa Henseende, og Hjelmen talte kun, forsaavidt den havde 11 eller 7 Traller. I og for sig vilde det nu heller ikke have været i Overensstemmelse med den heraldiske Udvikling at betegne Standsforskjel ved den paa Skjoldet staaende Hjelms Stilling eller Form; dertil havde Hjelmen bestandig spillet en alt for underordnet Rolle i Sammenligning med Skjoldet. Alt i Middelalderen indeholdt de fleste Sigiller kun Skjold og Skjoldemærke, ikke 1 af 10 havde tillige Hjelm og Hjelmtegn og neppe 1 af 100 Hjelm og Hjelmtegn uden Skjold. I det 17 Aarhundrede træffes, som alt berørt, ikke saa sjeldent Sigiller, der vise en „aaben adelig Tourneerhjelm“ over et Skjold med Bomærke!

IV. Begrebet „Adel“ efter Danske Lov.

I Danske Lovs 1—2—11 hedder det:

Adelen, som ere de alene, som for dem,

deres ægte Børn og Afkom til adelig Skjold og Hjelm ere berettigede, være sig indlændiske eller udlændiske, som enten ere af Kongen naturaliserede eller betjene nogen Bestilling i Rangen, item lige med Adelen Privilegerede skulle i Livs- og Æres-Sager søges for Kongens høieste Ret o. s. v.

Høit ansete Jurister have udtalt og selve Høiesteret har fastslaaet (jvf. nedenfor), at dette Lovsted er det afgjørende for Danske Lovs Opfattelse af Begrebet „Dansk Adel", og det maa vel altsaa være rigtigt. Et af To er nu muligt; enten er Lovstedet kun en Formulering af en alt bestaaende Retspraxis, eller ogsaa er det et Paabud om Indførelse af en ny. Paa Forhaand skulde man dog tro, at den sidste Mulighed her er udelukket, thi skjøndt Loven har et helt Capitel (3—2), der handler „om Privilegerede Personer", og som utvivlsomt er det Sted, hvor en ny Redegjørelse for Begrebet „Adel" havde sin rette Plads, er denne Redegjørelse dog anbragt et helt andet Sted, som en leilighedsvis fremkommen Indskudssætning i et Capitel, der har til Overskrift „Om Værnething". En nærmere Undersøgelse vil imidlertid vise, at dette Lovsted endnu mindre er et Udtryk for den da bestaaende Retspraxis. Det er ovenfor paaviist, at denne hidtil havde været, at Adel vare de Personer, som vare i Besiddelse af Frihed og Frelse, det vil sige, som enten vare fødte af adelig Slægt paa fædrene og mødrene Side eller selv havde erholdt adelig Frihed, som selv eller deres Forfædre havde eiet frit Jordegods og deltaget i Adelens Hyldinger. I Stedet gjør Lovstedet Adelskabet afhængigt af Berettigelsen til at føre „adelig Skjold og Hjelm", og da denne Ret her for første Gang berøres i den danske

Lovgivning, havde der været al Grund for Concipisten af Loven, stærk som han netop er i Forklaringer, til her at have oplyst, hvem der havde Ret til at føre adelig Skjold og Hjelm og hvem ikke, samt endelig hvad adelig Skjold og Hjelm egentlig var. Naar Lovstedet havde lydt: Adelen, som ere de, der til adelig Skjold og Hjelm ere berettigede og adelig er alene det Skjold og den Hjelm, som føres af en Adelsmand, — saa havde Lovstedet viist sig i hele sin nøgne Meningsløshed og neppe fristet nogen Jurist. Man tænke sig blot Lovstedet anvendt over for de to foran nævnte Personer, Niels Andersen Dresselberg og Vessel Pallesen. Den Sidstes Adkomst til at føre sit Vaaben er fuldt saa god som den Førstes, og selve de to Vaaben ligne i ydre Henseende hinanden som to Draaber Vand. Ingen kan afgjøre, hvilket af dem, der er adeligt, og hvilket ikke, før man ad anden Vej har faaet oplyst, at Niels Andersen er en Adelsmand, men Vessel Pallesen ikke. Vilde Danske Lov indføre en ny Retspraxis, da maatte den først have fastslaaet, at Adelen, og ingen uden Adelen, skulde eller maatte bruge Hjelme med f. Ex. 5 Traller. Lovstedet henregner endvidere Udlændiske til adelig Skjold og Hjelm berettigede, der betjene en Bestilling i Rangen, til dansk Adel uden videre Betingelser; her kommer Loven i Modstrid med sig selv, thi i 3—2—2 hedder det: „Ingen Fremmede, som sig angive af Adel at være fødte og sig her i Riget ville nedsætte og ikke saadanne Bestillinger her sammesteds betjene, som adelige Friheder med sig føre, maa nyde eller være delagtige i danske adelige Friheder, før end de først for Kongen, eller for hvem Kongen dertil forordner, deres adelige

Ahner og Herkomst nøiagtigen bevist have, og derefter skal de allerunderdanigst for Kongen anholde, at de adelige Friheder maa nyde o. s. v.". Fra et Lægmands Standpunktbetragt et fastslaaer D. L. 1—2—11, at Adelen og de med Adelen lige Privilegerede skulle søges for Høiesteret i visse Sager, den dertil tilfældig knyttede Forklaring af Ordet „Adel" har kun en underordnet Betydning. Naar det i den efterfølgende Paragraf 1—2—12 hedder: Grever og Friherrer, som ere de alene, som ere af Kongen dertil ophøiede eller fremmede naturaliserede, skulle lige for Kongens høieste Ret indstævnes o. s. v., vil vel Ingen være i Tvivl om, at Betydningen af Indskudssætningen ikke kan ligestilles med Hovedsætningen; dertil bærer Indskudssætningen, der aldeles ikke omtaler Afkommet af de i grevelig og friherrelig Stand ophøiede Personer, i alt for paafaldende en Grad Præget af at være nedskreven kort efter selve disse Stænders første Indførelse. Hvis man vilde tillægge § 12 i sin Helhed lige saa megen Betydning, som man har tillagt § 11, maatte man jo frakjende de fleste nulevende Grever og Friherrer deres Værdighed, thi ikke „de alene", men en eller anden af deres Forfædre ere af Kongen dertil ophøiede. En født Greve eller Friherre falder selvfølgelig udenfor Categorien: de til Grever og Friherrer ophøiede eller naturaliserede.

Det tør vistnok uden at træde Høiesterets Ufeilbarhed og de fremragende Juristers videnskabelige Navn for nær siges, at havde de Alle været lige saa bevandrede i dansk Heraldik som i Jura, havde de sikkert seet med andre Øine paa D. L. 1—2—11, der for Indskudssætningens Vedkommende først og fremmest vidner om, at

dens Concipist ikke har givet sig af med dansk Heraldik og derfor helst skulde have holdt Skjolde og Hjelme uden for sit Lovarbeide.

V. Kong Christian V's Adels- og Vaabenbreve og disses Betydning.

Kong Christian V lod altsaa bl. A. indrette en særskilt Registrant over „Adelige Patenter“. Det første af de i denne Registrant indførte danske Patenter lyder saaledes:

Vi Christian den Femte o. s. v. o. s. v. gjøre Alle vitterligt, at eftersom Ære og Værdighed saa uadskillelig Dyden følger som Skyggen Legemet, der og Intet er, hvorved Efterkommerne mere opmuntres til at eftertragte Dyd og at lægge Vind paa det, hvorved de kunne gjøre sig og deres fædrene Land navnkundige, end deres Forfædres lovlige og berømmelige Exempler, udi hvis Fodspor de med saa meget des større Iver og Freidighed træde, som de befinde deres Fortjenester og gode Qvaliteter dennem hos store Herrer og kronede Hoveder at have bragt udi Ære og Anseende og ophøiet dem ud af Støvet over det Gemene, saa vi og med sær naadige Øine [have] anseet vores Ceremonimester og Obristlieutenant over Livgarden til Hest Frantz Eberhard Spechan og ville nu hannem for hans hidindtil os beviste tro og gode Tjeneste, som han og fremdeles her efter agter at gjøre, allernaadigst udi Adelsstanden have ophævet og forhøiet, og derfor af vores absolute, souveraine, kongelige Magt og Myndighed for os og vore Arve Successores udi Regjeringen ved dette vores aabne Brev allernaadigst forunde og give bemeldte Frantz Eberhard Spechhan, hans ægte Børn og rette Livsarvinger, en efter anden, af Mand- og Kvindekjøn, alle de adelige Privilegier, Friheder og Benaadinger, som andre her udi vore Riger og Lande baarne Riddere og Svende have og med benaadede ere, saaledes, at vi bemeldte Frantz Eber-

hard Spechhan, hans ægte Børn og rette Livsarvinger og Afkom, fødte og ufødte, som forskrevet staaer, herved antage og annamme udi samme Ære, Dignitet og Adelsstand, som ret fødte, baarne, urgamle, Tourneer- og Riddermæssige Adelsmænd nyde og have, saa at han og hans ægte Børn og rette Livsarvinger udi alle Maader skulle agtes, æres og holdes lige ved andre gamle, paa Fædrene og Mødrene af adelige Ahner og Slægter fødte og baarne Tourneer- og Riddermæssige Adelsmænd, og derfor allernaadigst bevilge, at han, hans rette, ægte Livsarvinger og Descendenter til evig Tid maa og skulle skrives og kaldes von Spechhan og sig saaledes skrive og kalde udi alle forefaldende Leiligheder, saa og skrive sig af og til og paa hvis adelige Jordegods, de enten nu eie eller herefter tilbørligen eiendes og besiddendes vorde. Og have vi til ydermere vores kongelige Naades Kjendetegn allernaadigst benaadet bemeldte Frantz Eberhard von Spechhan og alle hans ægte Børn og rette Livsarvinger af Mand- og Kvindekjøn med saadant adeligt Vaaben og Skjold, som efterfølger, nemlig: Skjoldet delt udi . . . . blaa Felt. Oven paa det store Skjold staaer en aaben, adelig, forgyldt Tourneerhjelm . . ., saasom det herhos udi dette vort aabne Brev med sine Farver afmalet findes, saa at han, hans rette ægte Børn og Afkom af Mand- og Kvindekjøn maa og skulle til evig Tid være rette, baarne, Tourneer- og Riddermæssige Adelsfolk og paa alle Steder udi geistlige og verdslige Handlinger og Forretninger derfor agtes, erkjendes og holdes, æres, kaldes og skrives og derhos nyde og have alle de Benaadinger, Værdigheder, Fordel, Friheder, Titule, Ret og Rettighed, Benificier, Herligheder og alt Andet udi geistlige og verdslige Handlinger, ligesom andre vore Arve Rigers og Landes rette, baarne og indfødte, Tourneer- og Riddermæssige Adelsmænd nyde og have, udi alle adelige Forhandlinger, inden- og udenfor Retten, aldeles Intet undtagen i nogen Maader, ved hvad Navn det og nævnes kan, mens maa og skulle ovenbemeldte Skjold, Hjelm og Vaaben bruge og føre udi alle ærlige, redelige, adelige og ridderlige Actioner, til alle Tider, saa og udi alle Tilfælde og paa alle Steder efter egen Villie og Velbehag og

saa, som de det til deres Ære eller anden Leilighed fornøden eragte kunne, lige som andre vore Arve Rigers og Landes rette, baarne og indfødte, Tourneer- og Riddermæssige Adelsfolk deres Skjold, Hjelm og Vaaben føre og bruge, ubehindret og uforkrænket i alle Maader, hvorved vi ogsaa saavelsom vores Arve Successorer og Efterkommere udi Regjeringen bemeldte Frantz Eberhard von Spechhan saavel som alle hans ægte Afkom af Mand- og Kvindekjøn, som forskrevet staaer, maintenere, beskytte og haandhæve ville, saa at de uforkrænket skulle nyde alle de Fordele, Benaadinger, Friheder, Privilegier, Digniteter, Ret og Rettigheder, som andre vores indfødte, danske Ædelinge med benaadede ere, og dersom derimod Noget kunde forefalde eller ske, da skal det ved dette vores aabne Brevs Kraft aldeles være annulleret, kasseret og ophævet. Thi byde og befale vi hermed alvorligen Alle og Enhver, vores og vores Arve Rigers og Landes høie og nedrige Betjente og Undersaatter, af hvad Stand og Condition de end ere, at de bemeldte Frantz Eberhard von Spechhan saavel som hans ægte Livsarvinger og deres Descendenter af Mand- og Kvindekjøn til evig Tid, som forskrevet staaer, ansee, antage og tillade, saa og ære, agte og holde for rette, danske Herremænd og Adelsfolk, lige ved andre danske, Tourneer- og Riddermæssige Adelsfolk og saavel som andre Riddere og Svende, udi alle forekommende geistlige og verdslige Sager og Forretninger, i alle Maader, som forskrevet staaer. Forbydendes bemeldte Frantz Eberhard von Spechhan, hans ægte Livsarvinger og Afkom, som før er meldt, imod oven bemeldte vores dennem givne, adelige Benaadinger, Friheder, Privilegier, Ære, Værdighed, Fordel, Dignitet, Ret og Rettigheder samt dertil forundte Klenodie af Skjold og Hjelm og Andet, som forskrevet staaer, nogen Hinder eller Forfang at gjøre i ringeste Maader, mens dennem Samtlige og Enhver særdeles udi alle ærlige, adelige og Riddermæssige Sager, Forretninger, Samkvem, inden- og udenfor Retten, roligen og fuldkommeligen, saaledes som de dennem af os forundte og givne ere, allesteds og alle Tider at bruge og nyde lade, under vores og vores Efterkommeres, kongelige Arve Successorer udi Regjeringen,

Hyldest og Naade. Givet paa vort Slot Kjøbenhavn den 24. Oktober 1670 udi vor Regjerings første Aar".

Sammenlignet med de foran aftrykte Adelsbreve fra Kong Erik af Pommerns og Kong Frederik III's Dage er dette ovenstaaende Adelsbrev svulmet utrolig op i Længde, dog mest ved at være bleven isprængt en Hoben unyttige Ord og indholdsløse Gjentagelser, thi i Hovedsagen stemme de overeens. Ogsaa her forundes der Vedkommende den Forhøielse og Ophævelse i Adelsstanden, som andre Riddere og Svende have, og først som et Supplement hertil kommer saa bagefter Benaadningen med Skjold og Hjelm.

Denne ny indførte, omstændelige Formular benyttedes derefter til alle de i de følgende ni Aar udfærdigede Adelspatenter, dog afvexlende med en for Indledningens Vedkommende noget mere afkortet Formular, der begyndte saaledes:

Vi Christian den Femte o. s. v. o. s. v. gjøre Alle vitterligt, at vi af sær og synderlig kongelig Gunst og Naade allernaadigst have ophævet og forhøiet, saa og hermed udi Adelsstanden ophæve og forhøie os elskelig Nicolaus Lüder Helvaderus Silverstein, og derfor af vores absolute, souveraine, kongelige Magt og Myndighed for os og vores kongelige Arve Successorer udi Regjeringen ved dette vores aabne Brev o. s. v. o. s. v.

Efter den længere Formular, som jeg vil betegne A, er der udstedt følgende Adelsbreve:

Johannes Paulus de Gelder 19. Okt. 1670. (Latin.)
Frantz Eberhard von Spechhan 19. Okt. 1670.
Ditlef von Lüthkens 3. Dec. 1670.

Johan Wibe 25. Mai 1671 (afviger noget, da det er et Legitimationsbrev).
Georg Christian von Schultze 29. Juni 1671.
Eilerich Jensen Wisborg 1. Aug. 1671.
Thomas Finche 1. Mai 1674 (herefter bortfalder: „og ophøiet dennem af Støvet over det Gemene").
afg. Caspar Bartholin 1. Mai 1674.
Albert Gyldensparre 1. Mai 1674.
Henrik Müller 1. Mai 1674.
Johannes Finche 1. Mai 1674.
(Vaabenbrev for en afdød Dame 7. Mai 1674.)
Jochum Irgens von Westerwig 4. Okt. 1674.
Henning Meyercrone 9. Nov. 1674.
Jens Rosenheim 26. Mai 1676.
Hans Lilienschiold 26. Mai 1676.
Willelmus Bastianse 25. Okt. 1677 (Latin).
Johan Heye 17. April 1678.

Efter den kortere Formular (B.) er udstedt:
Nicolaus Lüder Helvaderus von Silversteen 17. Okt. 1671.
Claus Beenfeldt Løvencrone 9. Nov. 1674 (jvf. Sml. Adels Diplomer 7. Juni 1675) og tildels
Vita Bering 28. Jan. 1678.

Efter disse Adelsbreve findes i Protocollen over Adelige Patenter indført Stadfæstelsen af 11. Febr. 1679 paa de kongl. Betjentes Privilegier, indeholdende følgende nye Paragrapher:

1.

Alle vores Civil Betjente af den borgerlige Stand, som enten allerede betjene, eller og de, som herefter kunne vorde eragtet dygtige til at betjene nogen af de Charger, som udi den af os allernaadigst gjorte Rangs Ordning findes specificerede, saavel som og alle vores egne, indfødte, militaire Betjente,

eller Andre, som sig her i vore Riger og Lande nedsætte og forblive ville og i lige Maade nogen af de Charger betjene, som i forskrevne vores allernaadigst gjorte Rangs Orden findes, skulle for dem, deres Hustruer og Børn nyde alle de Privilegier, Herligheder og Benaadinger, som andre af Adel i vore Riger og Lande nu nyde og have eller herefter nyde og bekomme kunne, og udi alle ærlige, adelige og andre redelige Occasioner, Forretninger og Samkvem æres, agtes og ansees lige ved andre paa Fædrene og Mødrene fødte og baarne Adelsfolk.

2.

Og som udi ovenbemeldte af vores elskelige, kjære Hr. Fader, salig og højlovlig Ihukommelse, til vores Betjente af den borgerlige Stand allernaadigst givne Privilegier udtrykkeligen meldes, at de skulle nyde lige Adgang til Officia og Honores med Adelen, saa ville vi og for os og vores kongelige Arve Successorer udi Regjeringen dennem ved den Post i Særdeleshed allernaadigst haandhævet og erholdet have, saaledes, at de lige ved dennem af Adelsstanden endog til de høieste Charger i vores Riger og Lande efter Enhvers Capacitet og Meriter skulle og maa vorde ophøiet og det med den Titul og Prædicat, som samme Charge bekvemmer, efter vores derom udi vores Cancellie allernaadigst gjorte Anordning og dennem af Adelsstanden i lige Charger allernaadigst tillagte Titels videre Formelding.

3.

Skal det være enhver af forskrevne vores Betjente tilladt paa sit Vaaben (hvilket vi endog for dennem, som derom allerunderdanigst anholde ville, til et sær kongelig Naades Tegn allernaadigst forandre og forbedre ville) at sætte og føre en aaben, med fire Traller oplukt og paa Skak staaende Hjelm efter hosføiede Afridsning.

4.

Saasom vi o. s. v.

Endvidere indføres i Protocollen umiddelbart efter disse Privilegier de tilsvarende Privilegier for Profes-

sorerne ved Kjøbenhavns Universitet af 18. Febr. 1679, og saa kommer følgende Diplom:

Vi Christian den Femte o. s. v. o. s. v. Gjøre alle vitterligt, at vi udi allernaadigst Henseende til den tro og oprigtige Tjeneste, som vores Cancelliraad og Assessor udi vores danske og tydske Cancellie samt Kammer Collegiis, os elskelig Matthias Moth os hidindtil allerunderdanigst beviist haver og fremdeles herefter agter at gjøre, [til et sær kongelig Naade Kjendetegn] allernaadigst have benaadet hannem og alle hans ægte Børn og rette Livsarvinger og Afkom af Mand og Kvindekjøn saavelsom og hans trende Søstre, os elskelig Elsebeth Margrete, Ide Kirstine og Beata Ingeborrig Moth med saadant Vaaben og Skjold, som efter følger, nemlig Skjoldet delt udi fire Kvarter . . . . blaat Felt, oven paa det store Skjold staaer en aaben, adelig, kronet Tourneerhjelm, hvorudaf opspringer en halv Buk, saasom det herhos udi dette vort aabne Brev med sine rette Farver findes afmalet. Og maa og skulle bemeldte Matthias Moth og hans rette ægte Børn og Afkom saavelsom og forskrevne hans trende Søstre ovenbemeldte Skjold, Hjelm og Vaaben bruge og føre udi alle ærlige, adelige og redelige [Occasioner,] Actioner [og Forretninger], til alle Tider, saa og udi alle Tilfælde og paa alle Steder efter egen Villie og Velbehag, og saasom de det til deres Ære eller anden Leilighed fornøden eragte kunne, ligesom andre vore Arve Rigers og Landes [ældgamle,] rette, baarne, Tourneer- og Riddermæssige Adelsfolk deres Skjold, Hjelm og Vaaben føre og bruge, ubehindret og uforkrænket i alle Maader. [Hvorudi vi ogsaa saavel som vores kongelige Arve Successorer og Efterkommere udi Regjeringen dennem saavelsom alle deres ægte Afkom af Mand- og Kvindekjøn, som forskrevet staaer, allernaadigst maintenere, beskytte og handthæve ville.] Thi forbyde vi Alle og Enhver herimod, eftersom forskrevet staaer, at hindre eller i nogen Maade Forfang at gjøre under vor høieste Unaade. Givet paa vort Slot Kjøbenhavn den 20. Martii Aar efter Christi Fødsel 1679, vores Regjerings tiende.

Omtrent ligelydende Breve, dog med hel eller delvis Tilføielse af de indklamrede Stykker, erholdt saa følgende Embedsmænd o. Fl.:

Kammersecretair Caspar Schøller og Vicelandsdommer i Sjælland Rasmus Schøller,

Ordenssecretair, Ceremonimester, Assessor i Cancellicollegiet Bolle Luxdorph, Vicelandsdommer i Laaland og Falster Peder Luxdorph, Ritmester Holger Luxdorph og deres Søster,

Assessor i Cancellicollegiet Frederik Mechlenburg,

Commerceraad, Assessor i Høiesteret og Commercecollegiet Peder Pedersen Lercke,

Assessor i Commercecollegiet Peder Matthiessen Rosenørn og hans Søster,

Landsdommer i Nørrejylland Peder Lercke,

Superintendent i Viborg Stift, Dr. Søren Glud,

alle af 20. Marts 1679;

Assessor i Høiesteret Vilhelm Mule (Confirmation, Forandring og Forbedring paa et hans Slægt af Kong Christoffer 1444 givet Vaaben) 15. Juni 1679,

Superintendent over Fyens Stift, Mag. Thomas Kingo s. D.,

Etats-, Justits-, Cancelli- og Commerceraad samt Inspecteur over Kronprindsens Education og Information Michael Wibe,

Overzahlmester Peter Brandt,

Assessor i Høiesteret og Cancellicollegiet, Secretair og Dechifrerer Poul Nielsen Rosenpalm,

Assessor i Kammercollegiet, Generalprocureur Niels Benzon og Assessor i Commercecollegiet Peder Benzon,

Secretair i Cancelliet Hans Bentzon,

Assessor i Commercecollegiet Peter Blat,
alle af 15. Dec. 1679;

Justitsraad, Præsident i Kjøbenhavn Peder Resen 8. Jan. 1680,

Generalfiscal Christen Pedersen 12. Febr. 1680,

Cancelliraad ved Regjeringen i Hertugdømmerne, Amtsforvalter Nicolaus Brugman og hans Broder, der var brunsvigsk Capitain, 13. Febr. 1680,

Landcommissair i Fyen, Præsident i Nyborg Claus Rasch 2. Juni 1680,

Anne Margrethe Iserberg, Albert Gyldensparres, 20. Mai 1674 (vel antedateret),

Hofjunker, Capitain Frederik Munchgaard 16. April 1681,

Geheime- og Kammerraad, Rentemester og Generalkrigscommissair Henrik von Støcken 25. Juni 1681,

Assessor i Admiralitetscollegiet og Præsident i Underadmiralitetsretten Christian Schiønning 29. Oktober 1681.

I en ny Protocol fortsættes med:

Assistentsraad i Norge, Landcommissair Hans Christophersen Hiort 8. April 1682,

Kirsten Schrøder, Henning Meyercrones, 8. April 1682,

Admiral og Admiralitetsraad Henrik Span 31. Dec. 1683,

Raad og Amtsforvalter i Pinneberg Henrik Suhm s. D.,

Krigs- og Admiralitetsraad og Krigssecretair Jens Harboe og hans Broder, Oberst Andreas Harboe 3. Mai 1684,

Major Mathias Brandt 7. Febr. 1685,

Generalmajor Andreas Fuchs 3. Okt. 1685,

Capitain Johan Albrecht von Peperlow 11. Mai 1686,

Overkrigscommissair i Norge Hans Rosencreutz 24. Dec. 1686,

Christian Anthon von Cramer til Hoyerworth 31. December 1686,

Vicelandsdommer i Laaland og Falster Christian Herman Helverskov og hans Søster 24. Mai 1688,

Dansk Commissair i Moskov Henrik Butenant von Rosenbusch s. D.,

Diggreve i Oldenborg, Ritmester Anthon Günther von Münnich s. D.,

Krigsraad, Generalauditeur i Norge Zacharias von Lemfort 13. Okt. 1688,

Kammerraad og Landrentemester i Oldenborg og Delmenhorst Christian Burchard von Felden 17. September 1689,

Børnene af afg. Peder Hansen Hovenbech 11. Jan. 1690 og

Oberst Mathias Nummesen 24. Mai 1688[1]).

Efter den ovenstaaende Formular (C), der ene og alene lød paa en Vaabenforlehning, dannedes andre med et afvigende, forøget Indhold. Den første af disse Afvigelser (D) er nogle latinske Vaabenbreve, Oversættelser af Formular C, men med en indsat Slutningspassus om, at Vedkommende, hans Børn og Afkom skulle være delagtige i og nyde alle de Adelen tilkommende Privilegier (iisdemqve privilegiis, honoribus, dignitatibus ac immunitatibus, qvibus prædicti coeteri horum nostrorum Regnorum principatuum ac ditionum nobiles nunc gaudent fruunturqve aut in posterum gaudebunt fruenturve gaudere fruiqve, ipsum ipsosqve posteros ac

[1]) Den her tilhørende Concept har med Rødkridt en siden overstreget Paategning: Dette er casseret og skal ei indføres.

descendentes perpetuo ac in omne ævum volumus jubemus); Concepten til det første af disse Breve viser, at denne Passus virkelig er en af en anden Haand gjort Tilføielse til den oprindelige Formular. Saadanne Breve erholdt:

Regjeringsraad i Oldenborg og Vicekansler Adolph Edzard de Petkum 31. Dec. 1680,

Peter de Sprechelsen af Dronningborg 6. April 1682 [1]),

Kammerraad, Overkrigscommissair, Amtmand i Pinneberg og Regjeringsraad i Hertugdømmerne Henning Weseman 13. Mai 1682,

Canonicus i Lybæk Reimar Peter de Rheder 23. Juni 1683,

Advocat ved Parlamentet i Paris og Secretair hos den franske Gesandt Carl Roulin 31. Dec. 1683; dette sidste Brev har dog en særlig høitidelig Indledning, der nærmer det stærkt til de tidligere, virkelige Adelsbreve (A.).

Snart efter denne Variation af C indføres en ny (E), idet der efter den i C anvendte Indledning tilføies: „.... Allernaadigst have bevilget, at ikke alene han og hans rette ægte Livsarvinger, medens endog al deres Posteritet af Mand- og Kvindekjøn til evig Tid maa og skulle nyde og være delagtige udi alle de Privilegier, Fri-

---

[1]) Concepten viser, at her egentlig var opsat et virkeligt Adelsbrev, idet det hed: ipsum liberosqve ipsius legitimos qvi nascentur eorumqve descendentes utriusqve sexus nobilium nostrorum collegio ac societate gratiose adscripsisse gentilemqve simul clypeum ac arma gentilitia, ipsi prædictisqve liberis ipsius legitimis eorumqve descendentibus clementissime auxisse, ornasse, illustrasse, — men dette er rettet til: ipsi liberisqve ipsius legitimis, qvi nascentur eorumqve descendentibus utriusqve sexus gentilem clypeum et gentilitia insignia ornasse, illustrasse etc. Ogsaa her er den ovenciterede Slutningspassus en senere Tilføielse.

heder og Benaadinger, som vi den 11. Febr. Anno 1679 vores Betjente af den borgerlige Stand allernaadigst have givet, og have vi derhos til et ydermere sær kongelig Naades Kjendetegn benaadet dennem med saadant Skjold og Vaaben etc. etc." Af denne Art Breve udstedtes kun 3, nemlig:

Geheime-, Etats-, Justits- og Cancelliraad samt Geheime Etats Secretair Conrad Bierman von Ehrenschild 29. Okt. 1681,

Cancelliraad og tydsk Kammersecretair Thomas Baltazar von Jessen s. D. og

Hans Bøefke 13. Mai 1682[1]).

Efter Indførelsen af Rangforordningen af 11. Febr. 1693 gjenoptages denne Formular (E), men i en noget ændret Skikkelse (F), navnlig ere Ordene „af den borgerlige Stand" udeladte, idet det hedder: ... „maa og skulle være delagtige udi alle de Privilegier, som vi vores Betjente allernaadigst have meddelt eller herefter meddelendes vorde og samme ligesom andre vores Betjente til evig Tid nyde og have, saa at han, hans ægte Børn og rette Livsarvinger og Descendenter af Mand- og Kvindekjøn herefter for rette, indfødte, danske Adelsfolk af Alle og Enhver skulle agtes og holdes, og have vi hannem med følgende Skjold o. s. v. o. s. v." Efternævnte erholdt saadanne Breve:

Hofjunker Friedrik Weiberg og hans Søster 27. Juni 1693,

Dansk Secretair og Commissair i Stockholm Johan Diderich Grüner 23. Dec. 1693,

---

[1]) Den sidste Concept er oprindelig kun en Gjentagelse af C, men deri er rettet og tilføiet Benaadningen med Betjentenes Privilegier som i de to her fornævnte Breve indført.

Raad og Gesandt i Regensburg Ditlef Nicolas Løvencron 29. Juni 1695,

Assessor i Landretten i Oldenborg Johan Diderich von Münnich 24. April 1697,

Niels Werenschiold 13. Nov. 1697 og

Assessor i Rentekammeret, Amtmand over Ringsted og Korsør Amter Poul Moth 19. Aug. 1698.

En følgende Formular (G), der kommer til Anvendelse i nogle latinske Breve, gaaer endnu et Skridt videre i Retning af virkelige Adelsbreve, idet den tilføjer Ordet „adelig" foran „Betjente" („ut ipse cum legitimis ipsius liberis descendentesqve ab his legitimo matrimonio nepotes nepotesqve et ex his propagatæ rursus legitimi connubii jure lineæ utriusqve sexus æterna serie omnibus privilegiis ac immunitatibus gaudeant fruanturqve, qvibus horum nostrorum Regnorum Principatuumqve *nobiles officiales* gaudent fruunturqve aut in posterum gaudebunt fruenturve imo illum illosqve horum nostrorum Regnorum Principatuumqve nobilibus adscriptos pro talibus ab omnibus singulisqve haberi volumus jubemus etc. etc"). Saadanne Breve bleve tildelte:

Oberst og Commandant for Befæstningerne i Oldenborg og Delmenhorst Anthon Günther de Pottendorf og hans Søster 23. Marts 1695,

Justitsraad Johannnes Rudolph Ringelman 23. Marts 1695,

Regjerings- og Consistorialraad i Oldenborg og Delmenhorst Johannes Ludolph de Øtken og hans Brødre 13. Juni 1696,

Viceadmiral Mathias de Paulsen 9. Febr. 1697 og

Justits- og Cancelliraad ved Overretten i Pinneberg Jakob Henrik de Rosenschild 19. Aug. 1698.

Endnu et Skridt i samme Retning gjøres i de efterstaaende to Patenter (H), idet nu Ordet „Betjente“ helt udelades („. . . Principatuumqve nobiles gaudent . . .“), nemlig:

Etatsraad, Landkansler i Holsten Conrad de Wasmer 21. Sept. 1695 og

kongl. Raad Adrian de Temming 20. Sept. 1697.

Kortelig fremstillet have vi altsaa fra Christian V's Tid følgende Klasser af Breve:

1670-78 A-B. Ikkun Breve, der bestemt udtale en Ophøielse i Adelstand,

1679-90 C. Talrige Breve, der kungive kongl. Stadfæstelse paa et Vaaben,

1680-91 D. Nogle Breve, som give Vaaben og Delagtighed i Adelens Privilegier,

1681-82 E. Et Par Breve paa de „Betjentene af den borgerlige Stand“ givne Privilegier og et Vaaben,

1693-98 F. Nogle Breve paa de „Betjentene“ givne Privilegier og et Vaaben,

1695-98 G. Nogle Breve paa de „de adelige Betjente“ givne Privilegier og et Vaaben,

1695-97 H. Et Par Breve paa de „de Adelige“ givne Privilegier og et Vaaben, Alt for sig og Efterkommere.

Det vil af dette eiendommelige Schema strax falde i Øinene, at medens en Indflydelse fra de kongelige Betjentes Privilegier 1679 og fra Rangforordningen 1693 er umiskjendelig, saa er der ikke mindste Spor til, at Danske Lovs Fremkomst 1683 har havt nogen Virkning paa Indholdet af Adels- og Vaabenbrevene, thi at Formularen E ikke blev anvendt efter 13. Mai 1682 tør

vistnok ikke tilskrives D. L. 1—2—11, da Loven i sin Indledning høitidelig stadfæstede Betjentenes Privilegier. Endvidere vil det sees, at der gjør sig en stadig Bestræbelse gjældende for at vende tilbage til de før 1679 anvendte virkelige Adelsbreve, men at de hinanden følgende Formularer dog ikke ligefrem afløse hinanden. Derimod kunne de yderligere deles i tre udprægede, hinanden afløsende Perioder:

1670 til Betjentenes Privilegier 1679: Rene Adelsbreve,
fra Betjentenes Privilegier til Rangforordningen 1693: Særlig Vaabenbreve,
fra 1693—1699: Vaabenbreve, der nærme sig Adelsbreve.

De to sidste Perioder adskille sig bestemt fra den første derved, at deres ovenstaaende Patenter alle have det fælles Præg, at de forsætlig søge at undgaae Brugen af Ordene „benaade med Frihed og Frelse“ eller „ophøie og optage udi Adelstanden“, men istedetfor høist tildele de samme Privilegier, som Adelen har, og befale, at Vedkommende skal ansees og holdes for (men ikke — være!) rette, indfødte Adelsfolk, og dette skyldes ingen Tilfældighed, thi hele Tiden, lige til Kongens Død, dukke i Ny og Næ virkelige Adelsbreve op, dels Naturalisation af fremmed Adel, dels Anerkjendelse af dansk Adel, dels ligefrem Ophøielse i adelig Stand. Saaledes udstedtes et Patent:

3. Mai 1679 paa Legitimation for Oberst Steen Andersen Bille (... „agtes, æres og holdes lige ved andre gamle, paa Fædrene og Mødrene af adelige Ahner og Slægter ægte fødte og baarne, Tourneer- og rette Riddermæssige Adelsfolk og nyde de samme Privilegier, Friheder og Benaadinger, som andre udi vore Riger og Lande ægte fødte og baarne Riddere og Svende

nu med benaadede ere eller i Fremtiden med benaades kunde“ . . .) med sin Faders, Hr. Anders Bille til Rosendals Vaaben.

13. Febr. 1680, Anna Berns, Frans Ludvig van de Wielens Efterleverske til Mariager Kloster (. . . „hende, hendes Børn og deres ægte Livsarvinger og Afkom af Mand- og Kvindekjøn udi Adelsstanden at ophøie“ . . .).

21. Jan. 1681, Hans von Lossow, hans Hustru og Søster (. . . „endel sine Forfædres adelige Herkomst for os især saaledes, at vi allernaadigst nøies og dermed tilfreds ere, allerunderdanigst beviist haver, end i hvilken Prøve om og Noget fattes skulde, ville vi slig Mangel selv af vores absolute og souveraine, kongelige Magt og Myndighed ved dette vores aabne Brevs Kraft allernaadigst erstattet og suppleret have, da have vi nu efter allerunderdanigst Ansøgning og Begjæring af sær kongelig Gunst og Naade allernaadigst bevilget og tilladt, saa og hermed bevilge og tillade, at de maa holdes og agtes som rette indfødte danske Adelsfolk og nyde de Privilegier og Friheder, som Andre af Adel nu nyde og have eller herefter nyde og bekomme kunde“ . . .).

9. Juni 1682, Johan Monrath (. . . „sin adelige Herkomst baade paa fædrene og mødrene Siden for os især, saaledes at vi allernaadigst nøies og dermed tilfreds ere, beviist haver, udi hvilken Prøve om og end Noget fattes skulde, have vi slig Mangel selv af vores absolute souveraine, kongelige Magt og Myndighed ved dette vores aabne Brevs Kraft allernaadigst erstattet og suppleret“ . . .).

2. Dec. 1682, De kongl. Raader, Brødrene Johan Hugo, Christian og afg. Friederich Lentes Børn (... „have bevist deres adelige Herkomst, som deres afgangne Fader af Keiser Ferdinando Tertio for hans sære Meriters Skyld haver bekommet, da have vi efter allerunderdanigst Ansøgning og Begjæring allernaadigst bevilget og tilladt, . . . maa holdes og agtes for rette indfødte danske Ædelinge og lade sig herefter kalde og skrive von Lente og derhos nyde alle de Privilegier, som Andre af Adel nu nyde og have eller herefter nyde og bekomme kunde, og herved fuldkommen naturaliseret være“ ...).

11. Mai 1686, Capitain Henrik Christian Pultz (...„har bevist sin adelige Herkomst [og maa med sit Afkom] holdes og agtes for rette indfødte danske Ædelinge og nyde alle de Privilegier, Friheder og Benaadinger, som vores indfødte danske Adel nu nyder og haver, og vi dennem udi denne vores absolute souveraine Arveregjering allernaadigst forundt have eller herefter forundendes og bevilgendes vorde, og hermed fuldkommen naturaliseret være“ ...).

20. Juni 1691, Jakob Heubsch (... „være delagtige udi alle de Privilegier, som vi andre vores Ædelinge allernaadigst have meddelt eller herefter meddelendes vorde og samme ligesom andre vores Ædelinge til evig Tid nyde og have, saaledes at han, hans ægte Børn og rette Livsarvinger og Descendenter herefter for rette indfødte danske Adelsfolk af Alle og Enhver skulle agtes og holdes“ ...).

3. Jan. 1693, Major Hans Frederik Pultz (enslydende med det næstfornævnte).

7. Sept. 1695, Detlev og Conrad Revenfeld og deres Søster (... „in numerum nobilium Regnorum ac Principatuum nostrorum non solum adscivisse“ ...) og

13. Sept. 1698, Etats-, Justits-, Cancelli- og Regjeringsraad Frederik Adolph Ehrencron, der var adlet af Kongen af Sverig (... „nunc qvoqve in ordinem ac numerum nobilium Regnorum Ducatuumqve nostrorum recepisse cooptasse“ ...).

Endelig haves to Adelspatenter, til hvilke den gamle før 1679 anvendte, vidtløftige, latinske Formular er benyttet, nemlig:

Kongl. Raad Christoffer Gensch von Breitenau 8. Marts 1681 og

Borger i London Martinus Lyonfeld 28. Jan. 1693 [1]).

Det er vistnok utvivlsomt, at disse sidste 12 Patenter virkelig hjemle dansk Adel, men hele Resten af de 1679-1698 udfærdigede Patenter giver efter min Opfattelse, som jeg ikke er ene om [2]), kun en Art Ligestilling med Adelen eller ikke en Gang det. Imidlertid have ikke blot to fremragende Jurister, nemlig daværende Overretssagfører Salomonsen og cand. jur. Thomsen, i Ugeskrift for Retsvæsen 1881 henholdsvis S. 1 ff. og S. 385 ff. udtalt en ganske modsat Anskuelse, men selve Justitsministeriet har ved en i den nyeste Tid truffen aller-

[1]) Det er paafaldende, at denne Formular er tagen frem for hans Skyld, thi af hans ved Concepten endnu hosliggende Ansøgning sees, at han, der trods sit Navn, oprindelig Martinus Lyonchar, var en dansk Mand, søgte om Skjold, Hjelm og andre adelige Friheder. De da sædvanlig anvendte Vaabenbrevs Formularer ere altsaa ikke blevne ansete som opfyldende Mandens Begjæring.

[2]) Hist. Tidsskr. 5. I. 645, jvf. Pers. Tidsskr. 3. I. 151.

høieste Afgjørelse lagt en hermed samstemmende Opfattelse for Dagen, hvorom mere nedenfor. Begge de to nysnævnte Forfattere tillægge paa Forhaand Indskudssætningen i D. L. 1—2—11 samme overordentlige Betydning, som siden en Høiesteretsdom af 1885 fastslog, men de Resultater, de komme til, ere forøvrigt høist afvigende fra hinanden. S. udleder nemlig af D. L. 1—2—11, at der ved den i Forbindelse med Betjentenes Privilegier af 1679 indstiftedes en Art lavere Adel, bestaaende af fremmede Adelsmænd, der havde beklædt en Bestilling i Rangen, samt deres Efterkommere og de Betjente, der i Henhold til Privilegiernes § 3 fik Vaabenbreve, og deres Efterkommere, hvilken lavere Adel kun var i Besiddelse af den ved Privilegierne tilsikkrede, til selve Bestillingen i Rangen knyttede personlige Ligestilling med Adelen, det ved D. L. 1—2—11 tilstaaede Værnething fælles med Adelen og saa det arvelige Vaaben, enten i Kraft af den fremmede Adel eller af Vaabenbrevet; dette Vaaben, mener S., hjemler den dog i Henhold til Indskudssætningen i D. L. 1—2—11 virkelig Adel. T. bestrider fuldstændig Rigtigheden af S.' Fortolkning og vil ikke godkjende en saadan Deling af Adelen i en virkelig Adel og en blot og bar Vaabenadel.

S. kommer ved Betragtningen af Kong Christian V's Patenter ind paa en hel heraldisk Undersøgelse, hvori han anfører, at den Hjelm, Kongen tildelte sine Betjente af den borgerlige Stand, netop er den samme, som findes benyttet i de fleste af Kongen før 1679 udstedte Adelspatenter (— den er som ovenfor (S. 322) paavist kun brugt i 3 af de 18 Patenter). Han lægger Vægt paa, at Kongen ved Vaabenbrevene smykkede Hjelmene med „allegoriske Emblemer“, hvilke mangle paa den i

Privilegierne afbildede Hjelm, som blev tildelt Betjentene i al Almindelighed (S. anseer altsaa disse „allegoriske Emblemer“, i Heraldiken benævnede Hjelmtegn eller Hjelmmærker, for særlige Udmærkelsestegn og synes ikke at vide, at en Hjelm ligesaa lidt i god Heraldik kan forekomme uden Hjelmtegn som et Skjold uden Skjoldemærke; det hører ellers til Heraldikens allerførste ABC-Regler. Ved Privilegierne foreskriver Kongen ligesaa lidt sine Betjente, hvad de maatte anbringe ovenpaa deres Hjelm, som hvad de skulde sætte i Skjoldet; Kongen gaaer nemlig ud fra, at begge Dele vare forsynede for længe siden. Han fastslaaer kun en bestemt Form for selve Hjelmen og afbilder derfor kun denne Hjelm, uden noget Hjelmtegn, Hjelmdække eller andet Tilbehør). Endvidere mener S., at Hjelmene smykkedes „næsten altid med Kroner“ (— uheldigvis have af de første 31 Vaabenbreve ikke færre end de 14, noget nær Halvdelen, Hjelme uden Krone, idet denne erstattes af en simpel Hjelmpude, som dog ikke let kan opfattes som et Udmærkelsestegn, der gjør et borgerligt Vaaben adeligt, man mene saa forresten om Kronerne, hvad man vil). S. staaer i den Formening, at Ordene „benaade med Skjold og Hjelm“ og „forandre og forbedre et Vaaben“ have samme Betydning (— det første skulde dog nærmest synes at forudsætte, at Vedkommende ikke før har havt Skjold og Hjelm, det sidste derimod det stik modsatte, saaledes som det fremgaaer af det Vilhelm Mule tildelte Vaabenbrev; her bliver det hans Stamfader 1444 af Kong Christoffer givne Vaaben „forandret og forbedret“, idet hans hidtil førte Skjold anbragtes som Hjerteskjold i et helt nyt, større, af for-

skjellige Felter og Figurer dannet Hovedskjold. Derimod kan Udtrykket „benaade med Skjold og Hjelm“ maaske svare til Privilegiernes Udtryk „til et kongelig Naades Tegn forandre og forbedre“, idet dette sidste ret beseet ikke betegner andet, end at Kongen nu giver Embedsmanden Brev paa det selvsamme Vaaben, som han hidtil har ført af egen Magtfuldkommenhed eller som Arv efter sine Forældre. Her bliver i Realiteten det sidste Udtryk en Benaadning med Skjold og Hjelm). S. saavelsom andre Jurister har den Opfattelse, at der ved Privilegiernes § 3 gaves Embedsmændene en udvidet jus insignium (— tværtimod, deres hidtil havte Frihed til eftereget Forgodtbefindende at føre Hjelme paa Skak eller en face, med eller uden Traller, med 3, 4, 5, 6 eller 7 Traller, den blev nu indskrænket til, at de kun maatte bruge en Hjelm paa Skak med fire Traller. Følgelig tager S. feil, naar han mener, at Vaabenbrevene gave Embedsmændenes Vaaben større Lighed med Adelens end hidtil, hvilket var ret ugjørligt, da de hidtil havde været ganske ens. Vaabenbrevene fastsloge snarere gjennem deres udelukkende Anvendelse af firetrallede Hjelme en Ulighed).

Saavel S. som T. formene, at de særskilte Formularer, som ere anvendte i de ovenstaaende Grupper D og E, skyldes den Omstændighed, at de paagjældende Personer kun vare løst knyttede til Danmark, bosatte i Landsdele med egen Retsorden. Af Gruppe D var imidlertid 1 jydsk Godseier, 2 vare Embedsmænd i tydske Provindser, kun 2 synes helt at have været Udlændinge; af Gruppe E vare alle tilhobe danske Embedsmænd i

Centraladministrationen [1]). Der lader sig saameget mindre noget slutte af de Paagjældendes Stilling, som de øvrige Formularer ogsaa bleve anvendte til Embedsmænd i de tydske Lande og et virkeligt Adelsbrev blev tildelt en helt i Udlandet bosat (Lyonfeld).

Thomsen vil ikke godkjende den af Salomonsen opstillede Deling af Adelen i to Klasser med forskjellige Rettigheder. Han finder ingen Føie til af den Omstændighed, at Patenterne efter 1679 ere skrevne efter en anden Formular end den hidtil anvendte, som da blev sat helt ud af Brug (jvf. dog S. 344), at slutte, at Patenterne ikke vedbleve at hjemle de samme Friheder som forhen. Man forlod efter T.' Formening nærmest den tidligere Formular, fordi den var for lang og vidtløftig, nu da man stod overfor sligt Tilfælde som paa een Dag at skulle udfærdige hele 8 Patenter. T. holder for, at det nærmest skyldes tilfældige Forhold, hvilken Formular der i hvert enkelt Tilfælde blev valgt, f. Ex. kunde den i de tre under Gruppe E opførte Patenter anvendte ene skyldes, at de vare conciperede af en anden end den sædvanlige Skriver eller Secretair. Selve Paastanden om den dobbelte Art Adel forkaster T. bl. A., fordi Vaabenbrevene ikke altid kun bleve tildelte Embedsmænd i Rangen, men enkelte Gange endog helt udenfor Embedsstanden staaende Personer, (f. Ex. Peder de Sprechelsen), idet det forekommer ham utænkeligt, at de Personer, hvem en saa udmærket Naadesbevisning blev tildelt, ikke derved skulde opnaae de adelige Rettigheder, som tilkom selv den laveste Embedsmand eller betitlede Person i Rangen, ja endog hans Hustru og Børn. Mules Patent

[1]) Hans Bøefke blev 1684 Assessor i Commercecollegiet.

viser desuden, at det ikke kunde være Meningen at indlemme ham, der ved sin Fødsel tilhørte den egentlige Adel, i en lavere Adelsklasse. Følgelig hævder T., at Vaabenbrevene gav fuld Adelsret.

Ret naiv er nu den fremsatte Formodning om, at den ældre Formular for Adelsbreve blev afskaffet som altfor vidtløftig, da der paa een Dag skulde udfærdiges 8 Patenter. Som om den Omstændighed, at disse 8 Patenter vare underskrevne af Kongen paa een Dag ogsaa nødvendiggjorde, at de vare opsatte og renskrevne samme Dag. Der laa et Tidsrum af sex Uger imellem Udstedelsen af Privilegierne og af de første Vaabenbreve; der havde altsaa været rigelig Tid til at opsætte de otte Patenter, selv om der havde foreligget en Nødvendighed for, at de skulde underskrives alle 8 samtidig og det netop den 20. Marts 1679, hvad der naturligvis neppe gjorde. Et Contoir, der var saa lidet overbebyrdet med Arbeide, at det indførte samtlige disse 8 Patenter hvert for sig fra først til sidst i sin Copibog, skjøndt de alle 8 Ord til andet lød ens, har neppe foretrukket at udtænke en ny Formular fremfor at afskrive en ældre, fordi denne var lidt vidtløftigere. Man kunde jo blot have udeladt nogle af den ældre Formulars mange meningsløse Gjentagelser, istedetfor at man nu valgte den eiendommelige Udvei at stryge selve Kjernen i den ældre Formular, Ophøielsen i Adelsstanden, saa at kun den tomme Skal, Benaadelsen med Skjold og Hjelm blev tilbage. Det skulde synes, at da der paa een og samme Dag blev udfærdiget de to første Breve med den nyindsatte Bevilling paa at nyde til evig Tid de Betjentene af den borgerlige Stand givne Privilegier og saa et ganske almindeligt Vaabenbrev (Chr. Schiønnings) uden

denne Bevilling, maatte en Tilfældighed her være udelukket, og undersøger man Concepterne til disse Breve, der ligesom alle de øvrige Concepter til Vaabenbrevene findes i Rigsarkivet, vil man kunne overbevise sig om, at alle disse 3 Concepter ere opsatte med een Haand, en Haand, der atter og atter gaaer igjen i Concepterne lige til 1691. Endelig kan den Omstændighed, at Kongen benaadede Personer, der endog stode under den laveste Embedsmand i Rangen, med Vaabenbrev, aller bedst forekommer det mig, bruges som Bevis paa, at Vaabenbrevet slet ikke var saadan en udmærket Naadesbevisning, og det samme gjælder Vilhelm Mules Patent, der er et klart Bevis paa, at et Vaabenbrev er et Vaabenbrev og intet Andet, navnlig ikke et Adelsbrev; thi en født Adelsmand kan ikke adles om igjen, uden at han paa en eller anden Maade har forspildt sin Adel, men herom mæler Mules Patent ikke et Ord. Derimod kunde en Adelsmand meget godt søge om og erholde en Udvidelse af sit Vaaben, og det var netop det, Mule gjorde og fik. Men er Vilhelm Mules Patent ikke et Adelsbrev, kan jeg ikke see nogen Føie til at antage, at de øvrige, med dette enslydende Patenter vare Adelsbreve.

Jeg skal nu søge at paavise, at dette Vilhelm Mules Patent ingenlunde er det eneste foreliggende Bevis paa, at Kong Christian V's Vaabenbreve aldeles ikke vare Adelsbreve.

Da Adelsmanden Ove Lange i 1672 ønskede at ægte den uadelige Jomfru Abigael Christoffersdatter, androg han Kongen om, at hun maatte nyde hans Rang og deres Børn hans adelige Rettigheder ubeskaarne. Herpaa resolverede Kongen ved det den 15. Juli s. A. udstedte Vielsebrev, at da den borgerlige

Stands Privilegier udsletter Alt, hvad i hidtil udgangne Recesser og Mandater fandtes om Ufri Folk, den borgerlige Stand til Forkleinering, ligesom den senest udgangne Rangforordning formelder, at Hustruen følger sin Mands Condition, behøver Ove Lange til sin, sin tilkommende Hustrus og forventede Børns Stands Forsikkring intet videre, men efter hans Ansøgning forordner Kongen endnu til Overflod, at hans Hustru skal følge hans Condition og vinde hans Rang og deres Børn føre hans Skjold, Vaaben og adelige Stammenavn og i alle Maader lige ved andre paa Fædrene og Mødrene indfødte danske Ædelinge agtes og holdes, under 1000 Rdls. Straf til de Fattige [1]). Med denne klare bestemte Udtalelse for Øie er Hensigten med Udstedelsen 7 Aar senere af Privilegierne for kongelige Betjente af den borgerlige Stand ikke tvivlsom. Hvad enten man kalder dem et Forsøg paa at hæve den borgerlige Embedsstand op i Adelen eller paa at trykke Adelen ned i Borgerstanden, saa var Meningen i hvert Fald tydelig nok den at skabe en Modvægt mod den gamle Arveadel ved Oprettelsen af en nærmest personlig Embedsadel, der i ydre Henseende ganske skulde være den gamle Adels Lige, men som bestandig skulde være afhængig af Kongen derved, at dens Adelsskab helt og holdent var knyttet til Embedet. Men er dette Privilegiernes i § 1 og 2 bestemt udtalte Tanke, bliver det dog aldeles urimeligt at antage, at Kongen har havt den Hensigt ved § 3 at indstifte en arvelig Adel af nogensomhelst Art og saaledes selv kvæle sit eget Værk i Fødselen, og ikke mindre urimeligt, at Kongen skulde gjøre en saa udmærket Naadesbevisning som

[1]) Norske Reg. XII. 592 f.

en Standsophøielse for Tid og Evighed tilgængelig for en hvilkensomhelst Embedsmand, der blot bad derom og saa forresten vilde betale, hvad Æren kostede, hvorom Privilegiernes § 3 viselig tier stille. Selvfølgelig var det ogsaa ret usandsynligt at antage, at denne Paragraph saaledes skulde tilsige en Standsophøielse, der fuldstændig vilde stille Vedkommende udenfor Privilegierne, da disse jo udtrykkelig betegnes som givne Betjentene „af den borgerlige Stand."

Men Privilegiernes § 3 mæler nu heller ikke et eneste Ord om en saadan Standsophøielse. Kongen fastsætter deri kun en Hjelm af en bestemt Facon, som enhver Embedsmand maa føre paa sit Vaaben. Kongen gaaer her ud fra den borgerlige Stands Vaaben-Brug som en given Sag, og saa lover Kongen endvidere, at enhver Embedsmand, der ønsker at erholde dette sit Vaaben af Kongens Haand som „et Naades Kjendetegn", skal faae dette Ønske opfyldt; derimod knyttes der ikke en eneste Særrettighed hertil; den Embedsmand, der erholdt Vaabenbrev, var ikke en Smule finere paa Straa — i Stand, Rang eller Titel — end den, der ikke vilde begjære en slig, ret bekostelig Luxus; begge vare de og vedbleve de at være Betjente af den borgerlige Stand.

Naar Kongen tilbyder Betjentene at give dem deres egne Vaaben som et kongelig Naades Tegn, et Udtryk Kongen havde taget ud af sine Adelsbreve, saa vil han aabenbart derved give Betjentene et Symbol paa de dem alle i Almindelighed ved Privilegierne tilstaaede adelige Friheder, den personlige Ligestilling med Adelen, ganske som han i Adelsbrevene tildelte Skjold og Hjelm som Symbol paa Frihed og Frelse. Og den Omstændighed, at Kongen gav Betjentene et Brev, der hjemlede

dem og deres Efterkommere Ret til at bruge disse Symboler — intet Andet — til evig Tid, var ligesaalidt en Ophøielse i Adelsstanden, som den Omstændighed, at Kongen ved § 3 godkjendte enhver Betjents Brug af Vaaben, var ensbetydende med, at hver Embedsmand herefterdags var en virkelig Adelsmand. En Konge kan bestemme, at hans Overhofmarskal paa sin Uniform skal bære Amtmands-Epauletter, men denne bliver dog visselig derfor ikke Amtmand, og dette Forhold vilde aldeles ikke forandres, selv om det forøvrigt ret usandsynlige Tilfælde indtraf, at det behagede samme Konge at gjøre denne Udmærkelse arvelig i Overhofmarskallens Slægt. Dennes Medlemmer vilde dog ingensinde blive Amtmænd alene i Kraft af de Epauletter[1]).

Det er ubestrideligt, at de første fra 1679 af udstedte Vaabenbreve ikke i deres Ordlyd tilkjendegive sig som Adelsbreve. Denne Betydning kunde der tidligst blive Tale om efter 1683, ved at bringe dem i Forbindelse med Indskudssætningen i D. L. 1—2—11. Med denne Indskudssætning og dens Fablen om Retten til adelig Skjold og Hjelm maatte Vaabenbrevenes Betydning som Adelsbreve staae og falde. Vaabenets Egenskab af „adeligt“ skulde da fremgaa af, at Hjelmen i Vaabenbrevets Text betegnes som „aaben adelig Tourneerhjelm“. Nu er det alt paavist, at dette saavel i Christian V's Adels- som Vaabenbreve overalt anvendte Udtryk er aldeles betydningsløst allerede af den Grund,

[1]) Det bemærkes, uden at jeg forøvrigt vil lægge nogen Vægt derpaa, at i flere af Concepterne til de første 8 Vaabenbreve (Moths, Mecklenburgs og Rosenørns) har Modtageren først været tituleret „Edle og Velbyrdige“, men disse Ord ere omhyggelig udstregede igjen.

at det som Adelsbrevenes Vaabentegninger vise, er et ganske løst Begreb og i Vaabenbrevene netop overalt ikke er en adelig Hjelm, men den Betjentene af borgerlig Stand forundte Hjelm. I Adelsbreve fra før Christian V's Tid vil man forgjæves søge Udtrykket „aaben adelig Tourneerhjelm". Enten har man aldeles ikke lagt Vægt paa Hjelmens Benævnelse eller Udseende, eller ogsaa har man med god Grund ment, at Skjold og Hjelms Egenskab af adelig tilstrækkelig tydelig fremgik af den foran i Brevene forundte Frihed og Frelse og altsaa ikke behøvede særskilt Omtale. Forøvrigt kan der selv fra en nyere Tid, ja lige fra Nutiden, hentes Beviser nok paa, at Skjold og Hjelm aldeles ikke har den Betydning, man med Danske Lov i Haanden har villet tillægge dem. Gang efter Gang er der udstedt Adelsbreve, i hvilke der ikke mæles et Ord om Skjold og Hjelm, og det ikke blot, hvor Talen var om Naturalisation af en fremmed Adelsslægt, idet man her til Nød kunde gaa ud fra, at den ogsaa her til Lands maatte føre sit fremmede Vaaben, men ogsaa hvor det gjaldt rent vaabenløse Slægter, som f. Ex. von Beck og Jerichau; efter deres Adelsbreve ere de adelige, efter D. L. 1—2—11 derimod ikke, thi de besidde ikke adelig Skjold og Hjelm. Til Overflod har selv Kong Christian V leveret Bevis paa, at D. L. 1—2—11 for Indskudssætningens Vedkommende ikke maa tages alvorligt; thi i Rangforordningerne af 11. Febr. 1693 og 11. Febr. 1699 hedder det: De Personer, som betjene eller have betjent nogen af de udi i de trende første Klasser specificerede Charger, hvad Herkomst de og kunne være af, hvad heller de ere vore fødte Undersaatter eller Fremmede, skulle for sig, deres Kvinder og Børn og Afkom

til evig Tid (1699: være og holdes for ældgammel Adel og) nyde, den ene som den anden, lige Privilegier, Ære og Værdigheder og Prærogativer, enten de af Kongerne ere benaadede med Skjold og Hjelm eller ei. De udi de fire (1699: sex) sidste Klasser specificerede nyde de Privilegier, som vi den 11. Febr. 1679 vore Betjente allernaadigst givet have, saavelsom hvis i vores Lovs første Bogs 2 Capitel 11 Artikel meldes.

Disse Rangforordningers Tilsidesættelse af Skjold og Hjelms Betydning staaer i afgjort Modsætning til D. L. 1—2—11, efter hvilken jo selv den høieste Embedsmand af borgerlig Stand først blev adelig, naar han gjennem et Vaabenbrev havde erhvervet sig og sine Børn og Afkom Ret til adelig Skjold og Hjelm.

Før jeg forlader Skjold og Hjelm, maa jeg have Lov til at citère en brav gammel Jurists Forklaring af disse Emblemer[1]): Skjoldet er Skiltet, paa hvilken Vaabenet er malet. Hjelmen staaer oven paa Skjoldet og var fordum indrettet til at bedække Hovedet med. Trallerne paa Hjelmen eller de Bøiler, som bedækkede Ansigtet, og hvorimellem man saae, afgive især Kjendetegnene paa Fornemheden, saaledes maa Greverne have 11 Traller paa deres Hjelm, Baronerne 7, kongelige Betjentere i Rangen 4. Tallet paa Adelens Traller er ikke fastsat. Den gamle Adel bruger sine Forfædres[2]). Den nyere Adels bestemmer Kongen i Patentet, hvor altid (!) findes en Tegning af hele Vaabenet; saa meget kan man sige, at høiere end 6 Traller maa de ikke føre,

---

[1]) P. K. Trojel: Commentair eller Forklaring over Danske og Norske Lovs første Bog.

[2]) Disse førte hyppig slet ingen Traller, men lukkede Hjelme!

det vilde stride mod Friherrernes Privilegier, og ringere end 5 skjøtte de vel ikke om, siden blotte Rangspersoner maa have 4. Hjelmens Stilling er ogsaa et Tegn paa Fornemheden. Grever og Friherrer maa have den lige for staaende. Kongelige Betjentere skulle have den paa Skak, Adelens Hjelms Stilling bestemmer Kongen[1]).

Eet er denne Forklaring ialtfald god til, nemlig til at vise, at selv en Jurist har havt Øie for, at en dansk „aaben adelig Tourneerhjelm" er et ret elastisk Begreb, og dog gjøres det endnu i vore Dage gjældende, at denne Hjelm kan bruges til Viser paa den Guldvægt til Afveining af dansk Adelsret, som D. L. 1—2—11 skulde afgive.

Mon virkelig Nogen for Alvor vil hævde, at et Diplom, der til evig Tid tillægger Vedkommende og hans Slægt de Rettigheder, der tilkomme Betjente af den borgerlige Stand, er et Adelsbrev? Det vilde være ligesaa meningsløst som at tro, at et Patent, der gav en Mand friherrelige Privilegier, i Virkeligheden var et Grevepatent. De nævnte Diplomer (Gruppe E) tillægge jo udtrykkelig vedkommende Slægter til evig Tid den Ligestilling med Adelen, som Privilegierne tillagde den borgerlige Betjent for sin Person, men hermed er det ubetinget uforeneligt at antage, at den til denne Begunstigelse knyttede Hjelm og Skjold skulde betegne en virkelig Optagelse i Adelsstanden. Diplomet hensætter tvertimod til evig Tid vedkommende Slægt blandt Betjente af den borgerlige Stand. Kan der forlanges noget bedre Bevis for, at de simple Vaabenbreve, der

---

[1]) Rigtignok aldrig i Patenternes Text, der bestandig kun har „en aaben adelig Tourneerhjelm".

afgjort staa tilbage for de nysnævnte, idet de intetsomhelst Andet give end et Vaaben, ikke ere Adelsbreve.

I en Forhandling, jeg for en Del Aar siden førte med et fremragende Medlem af en af de nulevende Vaabenbrevsslægter, blev det fra hans Side med Styrke gjort gjældende, at Vaabenbrevene virkelig maatte være Adelsbreve, thi de vare stemplede til Taxt 200 Rdl., ganske som et Adelsbrev.

Rent bortset fra, at det ikke kan opfattes som andet end en ret grundig Falliterklæring, naar man med sit foregivne Adelsbrev i Haanden skal paakalde en Stempellov for at faae Adelsskabet bevist, kan den fremsatte Betragtning alligevel ikke godkjendes. Da den 1679 gjældende Stempellov af 8. Nov. 1660 udkom, vare Vaabenbrevene endnu ikke opfundne, det var altsaa formeget forlangt, at de skulde være særskilt rubricerede i den. Følgelig stemplede man dem, da de fremkom, efter den Taxt, der efter Brevenes Art laa nærmest, hvad der ubestridelig kun kunde være: „Et Adels Brev 200 Rd.“; men allerede Aaret efter, 28. Mai 1680, udkom en ny Stempellov, og deri forandres Ordlyden af den nysnævnte Taxt til:

Adelige Vaaben Naturalisations og Legitimations	Breve 100 Rd.,

hvad der gjentoges uforandret i Stempelloven af 31. Jan. 1691.

Det er vistnok ikke nogen Tilfældighed, at Taxten blev nedsat til det halve, samtidig med at Ordet „Adelsbrev“ afløstes af „Adeligt Vaabenbrev“. Det nedenfor

anførte Brev lader skimte, at hele denne Opfindelse af Vaabenbreve for borgerlige Embedsmænd var en Foranstaltning, der i ikke ringe Grad havde den forarmede Statskasses Tarv for Øie, hvorfor Kongen ikke indskrænkede sig til at tilsige en saadan Naade, men endog paanødte sine Embedsmænd en Begjæring om Løftets Opfyldelse. Da Embedsmændene imidlertid hurtig maatte faae Øinene op for, at Vaabenbrevene kun vare en hul Skal uden reelt Indhold, kjølnedes Interessen for disse kostbare Breve. Kongen søgte da først at fremkalde den paany ved at nedsætte Taxten til det halve, og da heller ikke dette Middel virkede, nødtes han til lidt efter lidt at opgive sit i de kongelige Betjentes Privilegier indtagne Standpunkt: Embedsmændene — med eller uden Vaabenbrev — ikke Adel, men en med Adelen ligestillet Klasse, idet disse hidtil rent personlige Privilegier nu knyttes til visse Vaabenbreve som et arveligt Gode, ovenikjøbet i Udtryk, der efterhaanden mere og mere tilsløre Forskjellen mellem de to Klasser. Denne Overgang skeer saa trinvis, som ovenfor paapeget, at det ikke er let at afgjøre hvor Vaabenbrevene hørte op og Adelsbrevene begyndte, især da Ordene bestandig bleve satte saaledes paa Skruer, at maaske strengt taget alle Grupperne fra C til H kun ere at ansee for Vaabenbreve; det synes i alt Fald, som ret strax skal blive paavist, at have været det daværende Cancellies egen Opfattelse. Ikke i et eneste af dem bruges det af Kongen før 1679 altid anvendte, bestemte og klare Udtryk „ophæve og ophøie i vore Rigers og Landes Adel“.

Det efterstaaende Brev, dateret Regensburg $^{24}/_{3}$ ($^{5}/_{4}$) 1679, fra den danske Diplomat Hugo Lente til hans

Broder Christian Lente[1]) belyser ret godt, hvilken Opfattelse de kongl. Betjente selv havde af Tilsagnet i Privilegiernes § 3:

Je repondis il y a 8 jours à la lettre, qu'il vous a plu m'ecrire du 20 de Mars et à ce, que je m'en souviens, je vous satisfis alors sur tous les points hormis les deux derniers, dont l'un contenoit la nouvelle de Copenhaguen, que Sa Mté. vouloit élever au rang des nobles tous ceux, qui sont en son service et qui ont deja rang, et que vous croyiés, que j'étois de ce nombre et que pour cela vous trouvies à propos, que je me servisse de cette occasion, et que vous y consenties de votre part par un petit reste d'ambition, que vous y avies. Sur quoy je ne dois point obmettre de vous dire, que premièrement je ne crois point être de ce nombre ayant tousjours été employé icy de Sa Mté. non comme Roy mais comme Duc de Holstein, et encorque pour la dernière commission, que j'eus à Francfort, et pour deux ou trois autres à la cour de Saxe j'aye eu mon caractère de la part de Sa Mté. comme Roy, je ne crois pourtant que cela importera tant que l'on songera à moy pour le rang à Copenhagen. *Au moins graces à Dieu jusques icy l'on ne m'a point demandé d'argent pour cela et l'ordonnance du Roy à ce sujet ne s'est point étendue jusques à à moy. Mais si l'on m'en ecrit quelque chose ou que l'on m'envoye une certaine ordre du Roy pour cela, comme j'apprends, que l'on à fait aux autres, cést alors, que j'y songeray. Cependant il ne faut point, que nous derogions en aucune manière à la noblesse, que nous avons par la grace de l'empereur de feu nostre père* .....

Altsaa Hugo Lente, om hvis Ambition der ikke er Grund til at tvivle, var ikke lysten efter et af de nye Vaabenbreve, fordi han ansaae Modtagelsen af et saadant for en Nedværdigelse for det Adelsskab, han havde arvet efter sin af Keiseren adlede Fader; og ved denne Op-

[1]) Chr. Lentes Breve i Rigsark. Fasc. XII. 26.

fattelse holdt han aabenbart fast, thi 2 Aar efter, i Dec. 1682, bleve han og hans Brødre indlemmede i den danske Adel, og det ved et virkeligt Naturalisationsbrev. Der siges endvidere om Overrentemester Peter Brandt, at han 1679 blev nobiliteret og derefter 1690 fik sin Adel fornyet[1]), og virkelig findes i Tydske Cancellie en med samme Haand som i andre lignende Concepter fra den Tid opsat Udkast til et saadant, meget vidtløftigt latinsk Fornyelsespatent, hvori efter en lang Indledning, der blandt Andet bestaaer af en Lovtale over hans utrættelige Iver, ubestikkelige Troskab, overordentlige Omhu og Retskaffenhed og udmærkede og nyttige Arbeide som Overrentemester, Overzahlmester og Deputeret i Landetatens Commissariat under Rigets vanskeligste Forhold og i andre saare vigtige Hverv, fremhæves, at Kongen tilforn, 5. (!) Dec. 1679, har tildelt ham og hans ægte Arvinger Adelsskab samt alle Adelen tilkommende Udmærkelser, Værdigheder, Rettigheder og Privilegier og tilstaaet ham Slægt-Vaaben eller Mærke, samt optaget ham i Tallet af Dannebrogsordenens Riddere, men paa det det ydermere maa staa fast, hvad Meningen er med det ham tildelte Diplom, og paa det Leiligheden maa betages Alle til at udlægge den kongelige Mildhed og Naade anderledes og ved Fortolkning sætte snævrere Grændser for Kongens Gunstbevisninger end den kongelige Mening og Hensigt er, saa erklæres ved nærværende Brev, at Kongen har optaget ham og hans Arvinger i sine Rigers og Hertugdømmers Adelsstands ridderlige Orden, ganske som om de vare fødte af fire Ahner af adelig Hus og Stamme

[1]) Biogr. Lex. III 10.

paa fædrene og mødrene Side etc.[1]) Diplomet slutter med en venlig Bøn til alle fremmede Magter, Konger, Fyrster og frie Republikker og en alvorlig Befaling til Kongens Undersaatter af enhver Stand under Straf af 50 Mark Gulds Bøde, Halvdelen til Kongens Kasse og Halvdelen til Adelsmanden Peder Brandt selv, at de ikke handle imod dette Diploms Befaling. — Her, skulde man synes, fore-

---

[1]) . . . Clementer ergo respicientes et perpendentes indefessum studium, incorruptam fidem, singularem curam atqve integritatem ac insignem et utilem operam, qvam nobis Regnisqve ac ditionibus nostris summus ærarii nostri præfectus et consiliarius rationum nostrarum nec non supremorum armaturæ militaris nostræ inspectorum unius grate fideliterqve nobis dilectus dominus Petrus Brandt eqves, hæreditarius in Petersdorff difficillimis Regni nostri temporibus, non minus in commissis sibi gravissimis negotiis, qvam in qvibusvis aliis occasionibus, belli et pacis tempore, prompte et constanter hactenus probavit imposterumqve probaturus est, illi antehac cum legitimis suis hæredibus nobilitatem contulimus, atqve omnem præeminentiam, dignitatem, jura ac privilegia nobilibus competentia ut et arma sive insignia gentilitia prout id in diplomate nostro Hafniæ die 5 mensis Decembris anni 1679 dato fusius expressum est, gratiose concessimus illumqve præterea in numerum eqvitum ordinis nostri de Dannebrog cooptavimus. Ut autem de sensu dicti diplomatis nostri amplius constet, omnibusqve occasio præscindatur, clementiam ac gratiam nostram Regiam secus explicandi atqve beneficia nostra angustioribus interpretationis limitibus circumscribendi, qvam mens ac intentio nostra Regia est, idcirco hisce patentibus nostris literis insuper declarâmus, nos deliberato animo, sano consilio, ex certa scientia et plenitudine potestatis Regiæ dictum summum ærarii nostri præfectum Petrum Brandt cum suis legitimis hæredibus descendentibus liberis, eorumqve hæredibus maribus ac foeminis in ordinem nobilium eqvestrem Regnorum nostrorum ac Ducatuum recepisse, prout scienter et vigore hujus diplomatis eundem cum dictis suis legitimis hæredibus in linea descendente, utriusqve sexus, in ordinem nobilium eqvestrem dictorum Regnorum nostrorum ac Ducatuum recipimus, eo plane modo ac sensu, tanqvam de domo et prosapia nobilium a qvatuor paternis et maternis avis procreati essent etc. etc. . . .

ligger endelig et klart Bevis for, at Vaabenbrevene af allersimpleste Art, thi andet havde Peter Brandt ikke faaet 15. Dec. 1679, vare fuldgyldige Adelsbreve; men allerede dette nye Diploms overdrevne Udtryk, som skyde rent over Maalet, saavelsom det ganske meningsløse i at give ham et nyt Adelsbrev, hvorved han optages i Adelsstandens ridderlige Orden i samme Aandedræt, som det erklæres, at der alt 1679 var bleven meddelt ham fuldt Adelsskab, maa gjøre En mistænksom, og denne Tvivl bestyrkes yderligere ved, at Concepten kun bærer Aarstal, men har et uudfyldt Rum til selve Dagen. Man vil da ogsaa forgjæves søge Brevet indført i Lehnscontoirets Protocol over adelige Patenter eller i Tydske Cancellies egne tilsvarende Protocol-Rækker, de saakaldte „Inländische Registranten“ og „Patenten“. Brevet synes saaledes aldrig at være bleven udfærdiget, og Alt, hvad Concepten kan lære, bliver da det stik modsatte af, hvad en Original vilde have bevist. Nu lære vi kun deraf, at Vaabenbrevene alt af Samtiden fortolkedes som det, de virkelig vare, — Vaabenbreve og intet Andet, og at Brandt derfor har søgt at faae sit Vaabenbrev erstattet med et Adelsbrev in optima forma; men at dette Forsøg, skjøndt det reistes af en saa indflydelsesrig Mand som Brandt, er strandet, sandsynligvis paa Modstand fra Kongens Side. Om denne Modstand har været begrundet i, at Brandt som adlet 1679 ikke kunde adles paany, eller i, at Kongen ikke har villet unde Brandt andet end det Vaabenbrev, han havde faaet 1679, faaer at staae hen.

Medens de Embedsmænd, der stode Tronen nær, ikke kunde være i Tvivl om Vaabenbrevenes sande Natur, gjaldt det samme naturligvis ikke lavere Embedsmænd i fjerne Provindser. Der er bevaret en Ansøgning af 22.

Marts 1697 fra Diggreve i Oldenborg Anthon Günther von Münnich, der 24. Mai 1688 havde erholdt et almindeligt Vaabenbrev: i Ansøgningen siger han, at Kongen for nogle Aar siden „mir dero unwürdigen doch getreuwen Diener undt Untertahnen die hohe Gnade wiederfahren lassen undt mich wieder in den Aadelstandt erhoben haben“, hvorfor han under Paaberaabelse af sin gamle adelige Herkomst fra Sachsen beder Kongen „meinem Bruder solche Dignität mit teihlhafft zu machen undt demselben durch einen allergnädigsten Nebenbrief in den Aadelstandt zu setzen auch dass mir bereitso allergühtichst erteihlete Waapen undt Stamnahm zu conferiren“. Broderen erholdt derefter et af de 1697 brugelige Vaabenbreve med arvelig Delagtighed i „Vore Betjentes“ Privilegier og Ret til at agtes og holdes for rette indfødte danske Adelsfolk. Det sachsiske Adelskab synes Kongen ikke at have reflecteret paa, derom mæles der i alt Fald ikke Ord hverken i det ene eller i det andet Patent.

Denne sidste Ansøgning kan ifølge sin Natur ikke ret vel opveie de modsatte Opfattelser, som kom til Orde fra Lentes og Brandts Side, men det ligger dog nær at spørge, hvorledes opfattedes de forskjellige Patenter i selve det Contoir, hvor de conciperedes, bleve renskrevne, hvorfra de forelagdes Kongen til Underskrift og expederedes til Modtagerne, og paa dette Spørgsmaal kan der gives fyldestgjørende Svar. Cancelliet var fuldkommen paa det Rene med, hvad et Adelsbrev, et Naturalisationsbrev og et Vaabenbrev var, nemlig helt forskjellige Expeditioner, af hvilke de to første kunde sammenfattes under „Adelsbreve“, men det sidste ikke, det var kun „Vaabenbrev“. Som alt berørt, haves i Rigsarkivet Con-

cepterne, som høre til de to Protocoller over Christian V's „Adelige Patenter“. Disse Concepter bære alle paa Bagsiden en samtidig Paategning om Modtagerens Navn, Brevets Art og Datum. Alle Concepterne før 1679 betegnes som „Adelsbrev“, „Adelige Patent“ eller „Adelige Brev“, et (de Gelder) kaldes „Nobilitations Brev“ og et (Johan Wibe) „Legitimations Brev“. Efter 1679 betegnes kun følgende Concepter paa lignende Maade:

Steen Andersen Bille — Legitimationsbrev.
Anna Berns — Nobilitations Brev.
Hans von Lossow — Adelig Naturalisations Brev.
Chrf. Gensch von Breitenau — Nobilitations Brev.
Johan Monrath — Naturalisations Brev.
Lente — ligeledes.
Carl Roulin — Adels Brev.
Henr. Chr. Pultz — Naturalisations Brev.
Hans Fred. Pultz — ligeledes.
Martinus Lyonfeld — Adels Brev.
Conrad de Wasmer — Adels Brev.
Brødrene de Øtken — Adels Brev.
Fred. Ad. Ehrencron — Adelig Naturalisations Brev.

Samtlige øvrige Concepter bære paa Bagsiden Betegnelsen „Vaaben Brev“, som fra 31. Oct. 1686 ombyttes med „Adelige Vaaben Brev“ [1]).

Det vil sees, at først efter 1693, da Rangforordningens nye Bestemmelser om de 3 første Rangklassers Arveadel ere udstedte, bliver Cancelliet usikkert i sine Betegnelser:

---

[1]) Aabenbart ikke for dermed at betegne en Forandring af Brevenes Art, men snarest som en ret naturlig Følge af, at de i Stempelloven vare opførte saaledes.

de Øtkens Brev betegnes som Adels Brev, skjøndt de andre enslydende Patenter kun angives at være „Adelige Vaaben Brev“; de Wasmers kaldes „Adels Brev“, men de Temmings „Adelige Vaaben Brev“. Jakob Heubsch og Revenfeld reduceres til „Adelige Vaaben Brev“, skjøndt Brevene efter deres Indhold skulde antages at være virkelige Adels Breve [1]). Det var aabenbart paa Slutningen lykkedes at sætte Patenternes Indhold saaledes paa Skruer, at selv Cancelliet ikke længere kunde finde ud af, hvad der var Adelsbreve, og hvad der var Vaabenbreve, end ikke ved Hjælp af D. L. 1—2—11 og Rangforordningerne. At der fra først af har været en skarp Grændse dragen imellem Adelsbrevene og Vaabenbrevene er hævet over enhver Tvivl. Det fremgaaer ogsaa klart af en gammel Fortegnelse over alle de udfærdigede Expeditioner [2]), nedskrevet af selve den Haand, som dengang opsatte de fleste Adels- og Vaabenbreve, i Concept saavel som i Original. Den synes forfattet 1682, men er fortsat til 1684; udvendig betegnes den som „Ordens Breve“, men inden i er den delt i følgende Afdelinger: 1 „Grevelige Patenter“, 2 „Grevelige Lehns Breve“, 3 „Friherrelige Patenter“, 4 „Friherrelige Lehns Breve“, 5 „Riddere af Elephanten“, 6 „Riddere af Dannebrog“, 7 „Adels Breve“, 8 „Vaaben Breve“, 9 „Adskillige Breve Grevskaberne og Friherreskaberne vedkommende“ og 10 „Rang Breve“. Under 7 „Adels Breve“ er fra 1679 indført Bille, A. M. Iserberg (der vel er et Vaabenbrev, men hvis Modtagerinde 1674 med sin Ægtefælle havde erholdt et vir-

[1]) Cancelliet har dog nok Ret for Heubschs Vedkommende, da hans Brev, ret beseet, kun er en dansk Oversættelse af Gruppe H.

[2]) Danske Cancellie: Adskillige Designationer.

keligt Adelsbrev), Berns, Lossow, Breitenau, Lente og Roulin. Hele Resten af de 1679—84 udfærdigede Vaaben-Expeditioner findes indført under 8 „Vaaben Breve“, og for at Ingen skal tage feil af Vaabenbrevenes Oprindelse og Betydning, indledes denne Afdeling med:

1679 Febr. 11. Kongl. Betjentes Confirmation og Forbedring paa deres Privilegier.

1679 Febr. 18. Kjøbenhavns Professorers Kongelige Betjentes Privilegier.

Ogsaa Ordensprotocollerne vise, at Ihændehaverne af Vaabenbreve ikke regnes for Adel. Skjøndt Kongen 1693, som alt omtalt, havde befalet, at adelige Ordensridderes Hjelme skulde have 5 Traller, maatte dog M. Moth, T. B. Jessen, J. Harboe o. s. v. nøies med den borgerlige Betjent-Hjelm. Ja selv J. Wibe og Brødrene Lente maatte tage til Takke med en saadan, fordi den var afbildet saaledes i deres Legitimations- og Naturalisationspatenter, og det samme gjaldt J. Scholten, der sagtens hverken havde dansk eller fremmed Adels- eller Vaabenbrev at opvise.

I Modstrid hermed staaer det, at samtlige Patenter indførtes imellem hinanden i den Bog, der betegnedes Protocollen over Adelige Patenter, men dette var sikkert kun en Følge af, at man ikke strax var klar over, at ikke Alle fremtidig vilde lade sig afspise med et Vaabenbrev. Man har opfattet det som Kongens Hensigt, at den arvelige Adel ikke mere skulde forøges, derfor indførte man i Adels Protocollen de kongelige Betjentes Privilegier med deres fulde Ordlyd og Hjelmafbildning og derefter Professorernes Privilegier, menende dermed at have sat en tilstrækkelig talende Grændsepæl imellem Arveadelen og Vaaben-

brevene. Sten Billes Legitimationsbrev et Par Maaneder efter viste imidlertid, at Patenter paa Arveadel endnu kunde forekomme, og det er ikke usandsynligt, at man netop paa Grund af, at dette og lignende Breve nu bleve indførte i Protocollen midt imellem Vaabenbrevene, udarbeidede den nys berørte Fortegnelse, hvor alle Contoirets kongelige Expeditioner specificeredes hver efter sin Art. Men desværre tabte man snart denne sidste Fortegnelse af Syne, hvorimod man vedblev at indføre Brevene i Flæng i Protocollen over Adelige Patenter. Efter det paafølgende Tronskifte anvendtes atter klare og tydelige Adelsbreve med en udtrykkelig Optagelse i adelig Stand, medens en ny Generation af Embedsmænd hurtig glemte den forskjellige Art af Expeditioner, som de ældre Protocoller rummede. Uden paa disse Protocoller stod jo, at de indeholdt „Adelige Patenter“; fandt man saa det Navn, man søgte, saae det pyntelig malede Vaaben, gav Ingen sig Tid til at læse Patentets Ordlyd igjennem; og selv om man gjorde det, skulde der jo læses en hel Række Patenter, før man kunde ahne Uraad. Udenfor Cancelliet gik Mindet om Vaabenbrevenes Existents om mulig endnu hurtigere tabt. For de første Erhververe og deres Børn var jo Retsvirkningen i Øieblikket ganske den samme som de virkelige Adelsbreves. Gjennem deres Privilegier som Embedsmænd havde de en personlig Adgang til samtlige Adelens Forrettigheder og Friheder, ved Vaabenbrevet havde de faaet arvelig Skjold og Hjelm — ganske som Kongen 15. April 1683 i sit Testamente udtaler, at han har benaadet sine dygtige og tro Mænd med adelige Privilegier og Friheder og med Skjold og Hjelm —; først i den tredie Generation skulde Forskjellen gjøre sig gjældende

igjennem Tabet af de adelige Friheder, hvis de da ikke forinden fornyedes ved Erhvervelse af Embede paany; men da var selv hos de Indviede den hele Forskjel gaaet i Glemmebogen. Hvem havde vel Interesse af at gjøre den gjældende, naar det ikke skete fra oven? Visselig mindst af Alle Vaabenbrevs-Slægterne selv. De trøstede sig med, at deres Breve, deres Navne, deres Vaaben vare lige saa fine at se til som Adelens. Kun et sammenlignende Studium af Brevenes Indhold kunde oplyse om deres forskjellige Art, men dertil var der sjelden eller eller aldrig Anledning eller Leilighed. Hertil kom, at mange af Slægterne uddøde i 1. eller 2. Generation, altsaa inden Forskjellen kunde vise sig, andre havde gjennem Embeder i en af 3 første Rangklasser erhvervet den Arveadel, som Vaabenbrevene ikke havde givet. Christian VI ophævede Rangadelen ved sin Tronbestigelse, ovenikjøbet med tilbagevirkende Kraft, idet han forordnede, at alle i de 3 første Klasser specificerede Personer, som ifølge Rangforordningen vilde passere for nobiles, havde at tage et særskilt Nobilitations Patent efter derom indgiven allerunderdanigst Ansøgning, i modsat Fald skulde der hverken tilstaaes dem eller deres Afkom nogen Adel[1]), hvilket gav Anledning til, at en Del høiere Embedsmænd søgte og erholdt Adelsbrev, skjøndt Rangforordningen alt hjemlede dem Adel. Ved denne Leilighed burde ogsaa Vaabenbrevs Slægterne have været reducerede til den Plads, som med Rette tilkom dem;

[1]) Jvf. Danm. Adels Aarbog 1888 Fortalen XIII. Den her citerede Cancelliskr. af 8. Marts 1754 har aabenbart ikke været Salomonsen bekjendt, ellers havde han neppe sluttet sin Afhandling med de Ord, at Efterkommerne af de 3 første Klasser i Rangen altid have været henregnede til Adelen.

men det skete ikke, skjøndt deres Adelsskab var ulige slettere funderet end de 3 Rangklassers. At det ikke skete, viser bedst, hvor fuldkommen Erindringen om dem var forsvunden. Selv det forrige Aarhundredes Adelshistorikere synes ikke at have kjendt det sande Forhold, men det taler til deres Undskyldning, at de paagjældende Kilder vel dengang vare endnu mere utilgængelige, end de ere i vore Dage. Endnu den Dag i Dag opbevares nemlig i selve Lehnscontoiret hele dette Contoirs Arkiv — paa den enkelte før omtalte Concept-Pakke nær —, og det lige tilbage til Kong Christians V's Tid, utvivlsomt den sidste og eneste Del af denne Konges Regjeringsarkiv, som ikke gjennem Afgivelse til Rigsarkivet er bleven lagt til Rette for den historiske Forskning. Selv det Genealogisk-Heraldiske Selskab, som dog lod tage en hel, lang Række Afskrifter af Lehnscontoirets Protocoller, synes ikke at have lagt Mærke til Vaabenbrevene eller deres særegne Indhold; de berøres i alt Fald ikke med et eneste Ord i Fortalen til Selskabets Lexicon over Adelige Familier i Danmark, Norge og Hertugdømmerne, og i selve Værket opføres de paagjældende Slægter simpelthen som værende adlede. Formodentlig gik det hint gamle Selskab ligesom Udgiverne af Danmarks Adels Aarbog 100 Aar senere, man begyndte i de nævnte Registranter at gjennemlæse de enkelte Patenter fra Ende til anden, men kom snart til det Resultat, at de alle vare skaarne over een Læst, og derefter indskrænkedes den videre Undersøgelse til de specielle Eiendommeligheder: Navnet, Vaabenet og Dokumentets Datum. Det var forklarligt, men ganske vist mindre forsvarligt.

De eneste to Vaabenbreve, som for Adels Aarbogens

Vedkommende bleve Gjenstand for Overveielse, vare: et af 23. April 1777, som blev tildelt Generalmajor Jobst Gerhard von Scholten, hvis Farfader døde 1721 som General og blaa Ridder; det andet af nyere Datum og erhvervet af et Medlem af den borgerlige Slægt Honnens, som i Henhold til Erectionspatentet for Stamhuset Bidstrup havde som Besidder af dette Stamhus Forpligtelsen til at føre den adelige Slægt de Lichtenbergs Navn og Vaaben, hvorfor der meddeltes ham en saadan Bevilling. Særlig om denne sidste Bevillings Betydning søgte Udgiverne dengang Oplysning i Justitsministeriets Lehnscontoir, hvis daværende sagkyndige Chef affærdigede dem med det Svar: Havde det været Meningen, at Slægten skulde være adelig, havde Kongen givet den et Adelsbrev, men den fik kun et Vaabenbrev — ergo er den ikke adelig. Slægten Honnens de Lichtenberg har derfor aldrig været optagen i Danmarks Adels Aarbog, saalidt som Slægten Hofman-Bang, der ogsaa er i Besiddelse af en Art Vaabenbrev, dog kun en Cancelliskrivelse.

Men havde Vaabenbrevene ikke Betydning af Adelsbreve fra første Færd, skulde de visselig ikke høines i Tidens Løb, nær knyttede som de vare til Rangadelen. Den arvelige Rangadel blev afskaffet 1730, Børnenes Rang 1808, samtlige til Adel, Titel og Rang knyttede Forrettigheder ved Grundloven 1849. Selv om det i Fortiden havde havt Betydning at være berettiget til Skjold og Hjelm, saa maatte denne Betydning dog fuldstændig være forsvunden 1849, da Adelens indbildte Forret til Skjold og Hjelm blev ophævet ligesom alle andre Forrettigheder, og et Adelsskab, der udelukkende

var baseret paa denne Forret, maatte nu i hvert Fald have mistet sit Fodfæste.

Det var en Høiesteretsdom af 1885 og dens nærmeste Forløbere, der atter fremdroge Vaabenbrevene af det Glemselens Slør, som omhyllede dem[1]); men uheldigvis kom Betragtningen og Bedømmelsen af dem strax ind i et galt Spor, takket være det Hensyn, som Juristerne mente at skylde den i Virkeligheden meningsløse D. L. 1—2—11, og det var saa meget desto uheldigere, som Tilbageveien kort efter blev spærret ved en 1888 tilkommen Tilføielse til Fundatsen for det adelige Stift Vallø, hvorom mere nedenfor.

Begrebet «Adel» efter Høiesteretsdommen 1885 og dets Anvendelse i Praxis.

I Aaret 1885 afgjordes for Høiesteret en Sag, der burde have været fulgt med den mest vaagne Opmærksomhed af hele den danske Adel og overhovedet af Enhver, der har Interesse for denne og dens Historie.

En i activ Tjeneste staaende dansk Officer var efter dertil indhentet allerhøieste Tilladelse bleven optagen i Adelsstanden af Fyrsten i en af Tydsklands Smaastater og indgav derefter Ansøgning om Naturalisation som dansk Arveadel. Denne Ansøgning blev imidlertid afvist, og han søgte derefter under Paaberaabelse af D. L. 1—2—11 gjennem Domstolene at fremtvinge en saadan Anerkjendelse.

Ved Overretten tabte han sin Sag, idet denne Ret ikke i det paaraabte Lovsted kunde finde Støtte for hans Krav paa dansk Adel. Dels, mente Retten, talte Forholdet i sig selv imod den Antagelse, at dansk Arve-

[1]) Jvf. dog Hist. Tidsskr. 5. I. 645.

adel skulde kunne opnaaes alene ved en Akt af en fremmed Souverain, hvilket ogsaa bestyrkedes af samme Lovs 3—2—2 (jvf. S. 325), idet Overretten gik ud fra, at dette sidste Lovsteds Bestemmelser om Bestillinger her i Landet, der hjemlede adelige Friheder, formentlig kun kunde antages at hentyde til den, før Loven udkom, paa dette Omraade gjældende Lovgivning, særlig de kongelige Betjentes Privilegier af 11. Febr. 1679, som ikke forandredes ved Loven. Dels mente Overretten, at en saa gjennemgribende Ændring i gjældende Ret som den, man nu vilde lægge deri, ikke vilde være bleven tilkjendegivet alene ved en Indskudssætning, der tillige efter sit Indhold naturligst maatte forstaaes som refererende til den bestaaende Lovgivning. Retten sluttede altsaa, at Lovens Mening var, at fremmede Adelsmænd uden nærmere Bevisførelse kunde nyde de til deres danske Bestilling knyttede Friheder, men hvis de vilde gjøre Fordring paa dansk Arveadel, maatte de efter Hovedreglens Bydende i 3—2—2 først for Kongen nøiagtig bevise deres udenlandske Adel og søge Naturalisation.

Samme Udfald fik Sagen, dog kun for Sagsøgerens personlige Vedkommende, ved den af Høiesteret under 18. Dec. 1885 afsagte Dom, idet Høiesteret gjorde gjældende, at den paaberaabte Paragraph ikke var anvendelig paa ham, fordi han havde beklædt en Bestilling i Rangen, forinden han erhvervede den fremmede Adel, medens D. L. 1—2—11 kun omhandler Fremmede, der vare af Adel, før de opnaaede Bestilling her i Landet, men iøvrigt bifaldt Høiesteret den af Sagsøgeren fremsatte Fortolkning af samme Lovsted. Høiesteret udtalte nemlig, at D. L. 1—2—11, hvor Lovens

Begreb om Adelen fremsættes, og til hvis Forstaaelse i saa Henseende Bestemmelserne i 3—2—2 slutte sig, maa antages at indeholde den Regel, at udlændiske Adelige opnaa Arveadels Ret ikke blot ved formelig at blive naturaliserede af Kongen, men ogsaa ved at betjene en Bestilling i Rangen, hvilken Regel ikke kan ansees sat ud af Kraft ved, af Intet derom indeholdes i Rangforordningen af 13. Dec. 1730 og de senere Forordninger om Rangen.

Man kan vanskelig holde den Tro ude, at hvis der, blandt de ansete Jurister, som dengang havde Sæde i Høiesteret, havde befundet sig blot en Eneste med særlig Kjendskab til dansk Adelshistorie og Heraldik, saa vilde Høiesteretsdommen have faaet en anden Ordlyd, om end selvfølgelig for Sagsøgerens Vedkommende det samme Resultat. Ham kunde D. L. 1—2—11, dets Brugbarhed forøvrig forudsat, aldrig komme tilgode, thi dette Lovsted taler kun om Indlændiske, der her i Landet ere berettigede til adelig Skjold, og om Udlændiske med fremmed Skjold og Hjelm, der ere naturaliserede eller beklæde en Bestilling i Rangen; hvorimod han var en Indlændisk med fremmed Skjold og Hjelm, et Tilfælde, som Lovstedets Concipist ikke har forudseet. Foruden den af Overretten fremhævede betænkelige Omstændighed, at D. L., om den havde sat sig til Opgave at forklare Betydningen af Ordene „Dansk Adelsmand“, da skulde have fremsat sit Begreb om dansk Arveadel rent leilighedsvis i et Afsnit, der handler om Værnething, men derimod undladt det paa rette Sted, i Capitlet om priviligerede Personer, maatte man sikkert være bleven opmærksom paa: 1) At det oftnævnte Lovsted netop viser, at Loven eller rettere sagt dens Concipist ikke, saa

underligt det end maaske lyder, har havt noget klart Begreb om Betydningen af Ordene „dansk Arveadel“, siden han til Prøvesten for Adelsskabet vil bruge de, som foran paavist, aldeles intetsigende Emblemer: Skjold og Hjelm. 2) At endvidere i god Overensstemmelse hermed det oftnævnte Lovsted ingensinde før i de forløbne 200 Aar i Praxis har været regnet for gjældende Lov; thi fremmede Adelsmænd i Tusindvis have beklædt Bestillinger i Rangen her i Landet, uden at de eller deres Efterkommere derfor have faaet Plads i den danske Adels Rækker, medens ikke en eneste saadan Slægt nogensinde er bleven godkjendt som dansk Adel alene under Paaberaabelse af D. L. 1—2—11. Derimod have mange saadanne fremmede Adelsmænd eller Efterkommere af dem erholdt Naturalisationspatenter, og det lige fra Christian V's egen Tid og til vore Dage, hvilket noksom viser, at hverken vor nuregjerende Konge eller nogen af hans Forgængere paa Tronen har delt Høiesterets Forstaaelse af D. L. 1—2—11; thi Slægter, der i Forveien ere dansk Adel, kunne fornuftigvis ikke naturaliseres som dansk Adel, saalidt som en dansk Adelsmand kan ophøies i dansk adelig Stand. Men har Høiesterets Fortolkning af D. L. 1—2—11 ikke havt Livskraft i Fortiden, da dansk Arveadel endnu var opnaaelig for Landets egne Børn af uadelig Herkomst, er det dobbelt paafaldende, at der nu skal opstilles en Lovfortolkning, som aabner Udlændinge, ene i Kraft af et Danmarks Konge, Land og Folk ganske uvedkommende, fremmed Adelskab, en forholdsvis let Adgang til den Adelsret, som nu ganske synes spærret for Kongens egne Undersaatter. Endelig maa det til Overflod fremhæves 3), at hverken D. L. 1—2—11 eller 3—2—2 udtrykkelig bruge Ordet „Arveadel“, tværtimod

er der begge Steder kun Tale om enkelte Personer, ikke Slægter, („Adelen, som ere de alene, som for dem, deres ægte Børn etc.“ — „Ingen Fremmede, som sig angive etc.“) og særlig maa dette gjælde om 1—2—11, der omhandler et rent personligt Forhold: den Enkeltes Værnething. Dette specielle Værnething tilkommer ifl. Loven dels Adelen, dels de lige med Adelen Privilegerede. Til Adelen henregnes de Personer, som have Arveret til Skjold og Hjelm, baade Indlændiske og Udlændiske, disse Sidste dog kun, forsaavidt de ere naturaliserede eller beklæde en Bestilling i Rangen. Det skulde imidlertid synes indlysende, at det Adelsskab, der skulde kunne udledes heraf, nødvendigvis maatte blive et dobbelt, nemlig en Arveadel, bestaaende af indenlandsk Adel og af naturaliseret fremmed Adel, og en personlig Adel, bestaaende af fremmede Adelsmænd, der beklæde en Bestilling i Rangen, thi dette sidste er jo ingen arvelig Egenskab. I alt Fald skulde det ikke synes, at Sønnen af en af disse sidste fremmede Adelsmænd kunde ved at skyde sig ind under D. L. 1—2—11 opnaa dansk Adel, med mindre han selv beklædte en Bestilling i Rangen. Alene den Omstændighed, at en fremmed Adelsmand, der fradømtes sin Bestilling i Rangen, utvivlsomt samtidig maatte gaa glip af den af denne Bestilling betingede danske Adel, viser noksom, at Adelsretten for hans Vedkommende maa have været af en anden Natur end den Adel, der erhvervedes ved et Adels- eller Naturalisationsbrev. I denne Mulighed, at Loven kun for de fremmede Adelsmænd i Rangen havde forudsat en personlig Adel — en virkelig Adel, ikke som for de kongelige Betjentes Vedkommende blot en Ligestilling med Adelen —, kunde man endog finde en høist fornøden

Forklaring af, at Loven for deres Vedkommende ikke kræver den Ahneprøve eller nøiagtige Redegjørelse for det fremmede Adelsskab, som den, der i 3—2—2 fordres af dem, der ville søge Naturalisation som dansk Arveadel.

Jeg skal dog vel vogte mig for for Alvor at ville udlede Tilværelsen af en dansk, virkelig Adel, knyttet til Personen, men ikke til Slægten, eller overhovedet nogetsomhelst Andet af den ulyksalige Indskudssætning i D. L. 1—2—11, som Høiesteret har tillagt en saa fremragende Betydning, og det saa meget mindre, som der siden den Tid paa allerhøieste Sted er taget grundig Afstand fra Danske Lovs og Høiesterets Forklaring af Begrebet Dansk Adel.

VII. Den 1888 for Indskrivning i de adelige Klostre allerhøist fastslaaede Betydning af Begrebet Dansk Adel.

Man skulde have ventet, at der, efter at vor høieste Domstol havde fastslaaet, at dansk Arveadel tilkom enhver fremmed Adelsmand, der beklædte eller havde beklædt en Bestilling i Rangen, og alle hans Efterkommere paa Mandslinien, vilde have fundet Sted et overvældende Rykind i den danske Adel, allerførst af de ikke faa her i Landet bosatte Efterkommere af Fortidens utallige Embedsmænd af fremmed Adel, og det til Spot og Spe for Landets egne ikke adelige Børn, som høist gjennem Opnaaelsen af en Bestilling i Rangen kunde vinde den tvivlsomme Glæde at erhverve den i Betjentenes Privilegier af 1679 lovede lige Adgang med Adelen til Officia og Honores. Imidlertid meldte der sig ikke til Redactionen af Danmarks Adels Aarbog en eneste Slægt af

fremmed Herkomst, med Høiesteretsdommen af 1885 og D. L. 1—2—11 i Haanden begjærende Optagelse i Aarbogens Fortegnelse over nulevende danske Adelsslægter. Muligvis kom dette blot af, at Redactionen ved første Leilighed gav tilkjende, at saadanne Anmodninger vilde blive besvarede med en Henviisning til først af Kongen, „eller hvem han dertil forordner", at erholde en Godkjendelse af det fremmede Adelsskab, eftersom Udgiverne af Aarbogen savnede ethvert Mandat i saa Henseende [1]). Til Vallø Stift, hvis daværende Curator ikke synes at have næret lignende Skrupler, skjøndt det her dreiede sig om mere reelle Fordele og et delvist Indgreb i Andres Ret, henvendte sig i alt Fald forskjellige Slægter, der angave sig at være af fremmed Adel, og de erholdt strax Indskrivning i Vallø, skjøndt deres Navne (von Rosen, Ripperda, Schlegel og Drechsel) hidtil vare den danske Adel fremmede. Curatoren har sagtens ment at burde fuldt ud bøie sig for Høiesteretsdommen, der end ikke gjorde det attraaede danske Adelsskab afhængig af en forudgaaende allerhøieste Godkjendelse af den paastaaede fremmede Adel. Og dog havde der været særlig Anledning til her at tage sit Forbehold; thi ganske vist findes alle de ovennævnte fire Slægter optagne i tydske Adelslexica, men den ene af dem faaer her Vedtegningen: „führten das adelige Prädicat, doch ist der Redaction nicht bekannt ob in Folge persönlichen Adels oder eines Adelsdiploms" [2]), saa denne Optagelse beviser i Grunden snarest det Modsatte af, hvad den skulde.

[1]) Jvf. Danm. Adels Aarb. 1887 Fortalen XVIII—XIX.

[2]) Kneschkes Adelslexikon VIII 192, jvf. Geneal.-biogr. Archiv 257, 291,

Antagelig har vedkommende Familie dog havt bedre Bevisligheder at forelægge Curator for Vallø, end dem, der i sin Tid var den tydske Redaction bekjendt; men betænkeligt maatte det dog være, at en Embedsmand, der ikke turde forudsættes at sidde inde med de fornødne særlige Kundskaber om dansk og fremmed Adel, paa egen Haand paa en Maade uddelte dansk Arveadel, og hans Forhold i saa Henseende saavel som i Virkeligheden ogsaa selve Høiesteretsdommen af 18. Dec. 1885 blev da ogsaa snart efter underkjendt derved, at Hans Majestæt Kongen under 17. Okt. 1888 paa Justitsministeriets allerunderdanigste Forestilling gav Fundatsen for Vallø Stift følgende Tilføielse:

„Ved dansk Adel forstaaes alene saadanne Personer, hvis Egenskab af adelig beroer paa, at de enten henhøre til de gamle danske Adelsslægter, eller at de eller nogen af deres agnatiske Ascendenter af den danske Konge enten ere adlede eller af Allerhøistsamme have modtaget et Adels-Naturalisations- eller Anerkjendelsespatent eller ere forundte et Vaabendiplom eller Vaabenbrev“.

Det er neppe Tvivl underkastet, at Hensigten med denne Tilføielse var at krydse Høiesteretsdommen og afværge dens Virkninger, og at dette er lykkedes saa fuldkomment, som skeet er, kaster et høist mærkeligt Lys over Nutidens Opfattelse af dansk Adel. Naar til denne ikke er knyttet Indskrivningsret i Vallø, skjøtter ikke en eneste Adelsmand af fremmed Oprindelse om den Ære at henhøre til den danske Adel, og den, som det maa antages, af Høiesteretsdommen sammenholdt med den

nye Vallø Fundats nyindførte Deling af den danske Adel i en høiere Klasse, der er i Besiddelse af Indskrivningsret til Vallø, og en lavere, der mangler dette sidste, høit skattede Privilegium, er foreløbig ikke ført ud i Livet.

Men Fundatsen gaaer et Skridt videre end blot at spærre Adgangen til Vallø for fremmede, ikke naturaliserede Adelsslægter, idet den i sin Slutning kjender enhver Slægt berettiget til dansk Adel, som af danske Konger blot har erholdt Brev paa at føre et Vaaben; der betinges end ikke, som i D. L. 1—2—11, at dette Vaaben skal være et adeligt Vaaben.

For anden Gang tillægges der saaledes Brugen af Vaaben — Skjold og Hjelm — en fremragende selvstændig Betydning, der er ganske i Modstrid med disse Emblemers tidligere Anvendelse og Mangel paa Betydning. Man maa forundret spørge, hvad der vel kan have foranlediget Curatoren for Vallø Stift eller Justitsministeriet til at fremdrage og overhugge det hidtil lidet paaagtede og derfor kun mangelfuldt belyste Spørgsmaal om Vaabenbrevenes Betydning. Tilsyneladende var der saa meget mindre Anledning dertil nu, eftersom Tallet af nulevende, hidtil til Adelen henregnede Vaabenbrevs-Slægter er svundet ind til 3, hvilke Slægter man let om fornødent kunde have hjulpet paa lignende Maade, som i de samme Dage blev anvendt overfor et større Antal andre Slægter, der gik og gjaldt for dansk Adel uden anden Adkomst end de forlængst skrinlagte Rangforordningsbestemmelser, nemlig ved at tildele dem virkelige Adelsbreve. Det vilde have betydelig Interesse at lære at kjende de historiske og juridiske Betragtninger, der have ført til den nu foreliggende allerhøieste Af-

gjørelse[1]); men Justitsministeriets Arkiv er en lukket Bog, og det lader sig derfor end ikke oplyse, om Bestemmelsen om Vaabenbrevene er indkommen ved Initiativ fra Curators Side og saa maaske er passeret forholdsvis upaaagtet igjennem Ministeriet, eller om det er Ministeriet selv, der har indsat den som et selvstændigt Resultat af dets i Anledning af Curatorens Indstilling foretagne Undersøgelser, hvad der ganske sikkert vilde have givet den en særlig Vægt.

Saalænge Fundatstilføielsen kun var en Rettesnor udelukkende for Vallø Stift, kunde dens Regler endda betragtes som den øvrige Almenhed mindst lige saa uvedkommende, som i sin Tid Kong Christian V's for Ordensvæsenet givne Bestemmelser om Hjelmenes Talletal var for det gamle Lehnscontoir, men denne Betragtning lader sig heller ikke ret vel opretholde, efterat Ministeriet paa given Foranledning, og efterat Spørgsmaalet om Vaabenbrevenes Betydning var belyst pro et contra, i den allernyeste Tid har tilskrevet Bestyrelsen for et af de andre adelige Jomfruklostre, at den for Valløs Vedkommende under 17. Okt. 1888 udfærdigede allerhøieste Resolution angaaende Forstaaelsen af Begrebet „Dansk Adel“, hvorefter dansk Adel lige saa vel er hjemlet ved et af Kongen tildelt Vaabenbrev som ved et Adels-, Adels-Naturalisations eller Anerkjendelses Patent, ogsaa maa være Rettesnor for Indskrivning i andre adelige Klostre.

---

[1]) De maa i alt Fald have afveget ret betydeligt fra det ovenberørte, tidligere i Justitsministeriet fremsatte Raisonnement: Havde det været Kongens Mening at optage de Folk i Adelsstanden, havde han nok givet dem, som Andre, virkelige Adelsbreve.

I Medfør heraf er altsaa det Thomas Baltazar von Jessen 1681 givne Patent for Fremtiden at regne for et Adelsbrev, skjøndt det efter sin Ordlyd udtrykkelig til evig Tid sætter ham og hans Slægt lig med Embedsmænd af den borgerlige Stand, ja selv et Patent som f. Ex. Commerceraad Peder Pedersen Lerckes er at regne for et Adelsbrev, skjøndt det intetsomhelst yder ham, som han ikke i Forveien var i Besiddelse af, men tvertimod, ret beseet, begrændser den Ret til at føre Skjold og Hjelm af en hvilkensomhelst Form, som Skik og Brug hjemlede hans Efterkommere, til kun at maatte føre Hjelmen af den for Betjentene af den borgerlige Stand foreskrevne Skikkelse. Endog Efterkommerne af Jes Thomsen i Kollund, om hvem 400 Aars Historie vidner, at de uagtet deres Skjold og Hjelm kun vare og bleve Bønder, saalænge de hørte under den danske Krone, skulle nu fremtidig regnes for dansk Adel, nu da Slægten er tydsk og Danmark i Grunden ganske uvedkommende! Alle de paagjældende Breve indeholde ikke et Ord om en saa fremragende Naadesbevisning som arvelig Optagelse i adelig Stand, og dog skulle de herefter være rene, skære Adelsbreve, blot fordi de hjemle Brugen af et Vaaben. I Sandhed, Skjold og Hjelm have faaet en Betydning i vore Dages Danmark, større end nogensinde tilforn og sikkert større end noget andet Sted i den civiliserede Verden!

VIII. Resultater.

Der foreligger altsaa fra den nyeste Tid to forskjellige Fortolkninger af Begrebet „Dansk Adel“, givende følgende lidet lystelige Resultater. Medens i mer end en

Menneskealder ikke en eneste Undersaat er befunden fortjent, dygtig eller anseet nok til at blive udmærket ved en Optagelse i den danske Adelsstand, — at et Par Damer ere blevne adlede og en Del fremmede Slægter naturaliserede eller enkelte Slægter have erholdt Anerkjendelse af et tvivlsomt Adelsskab er en Sag for sig og har lidet eller intet med Fortjeneste og Udmærkelse at skaffe, — saa har Regjeringen derimod opdaget, at den forlængst afdøde Kong Christian V ikke tilstrækkelig har paaskjønnet sine udmærkede Embedsmænds nidkjære Tjeneste ved at tildele dem Vaabenbreve, og derfor ere ca. 60 Stykker af dem i deres Grav med samtlige deres paa tre eneste Undtagelser nær ogsaa forlængst hensovede Slægter nu i det Herrens Aar 1888 blevne ophøiede i den danske Arveadel — og samtidig har Høiesteret anseet sig forpligtet til at forøge den danske Adel med saa til Pas et Par Tusinde Slægter (Tallet er neppe for stort, alene Aar 1750 tjente ca. 400 Officerer af fremmed Adel i den danske Hær), hvis Efterkommere sagtens nu findes spredte over den hele Verden eller i alt Fald over hele Tydskland uden ringeste Ahnelse om den store Ære (og ringe Fordel), som saa uventet er bleven dem og deres salig Forfædre til Del.

Ja, saa forunderlige Resultater kan der komme ud af, at Spørgsmaal, der fuldt saa vel have en historisk som en juridisk Side, udelukkende afgjøres fra et juridisk Synspunkt.

Adels-Breve

fra ældre Tid end Lehnscontoirets Protocoller.

I. Udstedte af Kong Erik af Pommern.

1398 Svend Diekn. [Adels-Lex. Fortalen XVI.]

Ved 1418 Svenning og Mikkel Andersen. [Jvf. Dueholms Dipl. 32.] — Jvf. nedenfor, 5. Juni 1454.

1426 Poul Jensen. [Ældste Archivreg. I. 218.]

1427 Peder Jensen. [Skifte efter Hr. Peder Oxe S. 201, Rigsark.]

Før 1430 Esge og Christen Jensen. [Jvf. Mag. til den danske Adels Hist. 244.]

Ved 1430 Mts. 27 Hinrik Jude. [Langebeks Dipl.]

1433 Mts. 8 Poul Mattissen. [D. Mag. 1. II. 35, Original i Rigsark.]

— Aug. 11 Niels Nielsen Harbo. [D. Mag. 1. I. 99, Original i Rigsark.]

II. Udstedte af Kong Christoffer af Bayern.

Ved 1440 Peder Nielsen (Ulfeld). (Klev. Nobilitationsbreve.]

1440 Aug. 8 Knud Nielsen (Harbou). [Mag. til den danske Adels Hist. 244.]

— Aug. 16 Hans Mule. [Hofmans Fund. I. 261, Original i Rigsark.]

1445 Sept. 20 Oluf Nielsen Stiernfeld. [Mag. til den danske Adels Hist. 245.]

III. Udstedte af Kong Christiern I.

1450 Mai 20 Jens Jensen Fredberg. [Mag. til den danske Adels Hist. 245.]

— Nov. 29 Torve Arvesen. [Reg. over alle Lande 1480—1545 S. 157.]

1452 Febr. 27 Jens Poulsen. [Dueholms Dipl. 71.]

— Mts. 29 Anders Sønniksen (von Andersen) [1]. [Klev. Nobilitationsbreve.]

---

[1]) Havde 9. Okt. 1450 af Hertug Adolf faaet Frihedsbrev paa sit Gods. [Klev. Nobilitationsbreve.]

1453 Juni 15 Staffen Nielsen. [Original i Nationalmuseet.]

1454 Juni 5 Svenning og Mikkel Andersen (Stadfæstelse af 1418). [Dueholms Dipl. 71.]

1455 April 13 Jens Barfod. [Danske Saml. 1. I. 119.]

— Juli 5 Niels Knudsen (Udsøn). [Klev. Nobilitationsbreve.]

1456 Jan. 29 Hans Tidikesen. [Geneal. Herald. Sml. in 4° Nr. 46.]

1457 Mai 16 Bjørn Tollesen. [Forordn. til Island I. 38 f.] — Jvf. 15. Jan. 1620.

1459 Jan. 22 Peder Jensen. [Klev. Nobilitationsbreve.]

— Juni 3 Torbern Jepsen. [Original i Rigsark.]

1461 Lorens og Jonge Leve[1]). [Schlesw.-Holst.-Lauenb. Urk. IV. 556.]

— Nov. 8 Peder Knudsen af Stubbum[2]). [Original i Statsark. i Slesvig.]

1462 Mai 31 Hans Knudsen. [Schlesw.-Holst.-Lauenb. Urk. IV. 556.]

— Mai 31 Staffen Harrensen. [Smst. 557.]

1463 Aug. 17 Christian de Ghera. [W. Christensen: Unionskongerne og Hansestæderne S. 448, jvf. S. 267.]

1476 Mts. 17 Mester Gert Schaer. [Schlesw.-Holst.-Lauenb. Urk. IV. 557.]

— April 21 Hans Stavenvoet. [Smst. IV. 558.]

— Mai 17 Jacob Wylandt. [Smst.]

— Juni 23 Peder Hansen. [Mag. til den danske Adels Hist. 4, Original i Rigsark.]

1479 Nov. 6 Volqvard Tetensone. [Schlesw.-Holst.-Lauenb. Urk. IV. 558.]

1480 April 9 Broder Frodesen. [Voss' Excerpter A CXXI a 7.] — Jvf. 29. April 1547 (S. 391), 14. Mts. 1566.

---

[1]) Jonge Leve havde 30. April 1436 af Hertug Adolf faaet Frihedsbrev paa sit Gods. [Schlesw.-Holst.-Lauenb. Urk. IV. 357.]

[2]) Peder og Niels Knudsen af Stubbum havde 16. Okt. 1417 af Kong Erik af Pommern faaet Frihed paa deres Gods [„Haderslebische Freigüter“ i Rigsark.].

1480 Dec. 19 Jep Nielsen i Norge. [En 1556 udstedt Vidisse i Rigsark.]

IV. Udstedte af Kong Hans.

1484 Febr. 20 Christen Fredberg. [Hist. Geneal. Ark. in 4° 16.]

1486 Nov. 22 Laurids Hansen Fos. [Klev. Nobilitations-breve.]

1487 Sept. 4 Jens Brun. [Mag. til den danske Adels Hist. 6, Original i Rigsark.]

1488 Aug. 7 Eggert Eggertsen (Norbagge). [Reg. over alle Lande 1480—1545 S. 160.] — Jvf. 9. April 1551.

1488 Jan. 3 Jes Thomsen af Kollund. [N. Falk: Staatsbürgerliches Mag. VII. 487.]

1492 Juni 3 Poul Børialsen. [Sml. til jydsk Hist. og Top. II. 397.]

1493 Mai 20 Peder Bonde. [Reg. over alle Lande 1480-1545 S. 158.]

1497 Juni 15 Niels Madsen. [D. Mag. 1. III. 161, Originalen tilhørte 1747 Biskob Hersleb.]

1503 Mai 18 Erik Hansen (Bernhoft). [Sml. til det norske Folks Sprog og Hist. I. 405.]

— Juni 14 Niels Tormodsen (Skak). [Original i Rigsark.]

1505 Juni 24 Henrik Nielsen (Due). [Hist. Geneal. Sml. in 4° Nr. 16.] — Jvf. 30. Dec. 1641, 26. Mai 1646 og 18. Juli 1657.

— Juli 20 Niels Svendsen (Tordenstierne). [Klev. Nobilitationsbreve.]

— Juli 31 Mogens Jensen (Rosenvinge). [Reg. over alle Lande 1480—1545 S. 155, Originalen blev af Klevenfeldt skjænket til Oberstlieutenant Rosenvinge.] — Jvf. 2. Aug. 1630, 18. Juli 1646 og 2. Aug. 1646.

1510 Laurids Frost. [Huitf. 1077.]

1511 Sept. 8 Peder Christensen. [Reg. over alle Lande 1480—1545 S. 159.]

V. Udstedte af Kong Christiern II.

1506 Nov. 30 Anders Svendsen (Dahlepil). [Pers. Tidsskr. 1. III. 392.] — Jvf. 14. Sept. 1524.

1520 Juli 2 Niels Torkildsen (Rosenstierne). [Klev. Nobilitationsbreve, „ex copia dni. Petri Terpager senioris Ripe".]

1532 Juni 18 Wilhelm Henricus, Skultus i Enckhuysen. [Gammel Afskrift i Rigsark.]

VI. Udstedte af Kong Frederik I.

1524 Jens Hvas. [F. Hvass: Sml. af Medd. om Personer og Fam. af Navnet Hvas V. 1.]

— Sept. 14 Stadfæstelse paa 30. Nov. 1506. [Pers. Tidsskr. 1. III. 392.]

1526 Aug. 15 Jørgen Kock. [Reg. over alle Lande III. 386 a.]

1527 April 13 Poppe Boginck. [Original i Rigsark.]

— Aug. 22 Jørgen Pedersen (Staur). [Norske Rigsreg. I. 12.]

1529 Aug. 11 Laurids Iversen (Serlin). [Fred. I. Reg. 229.]

1535 Niels Kuntze (adlet af Rigsmarsken). [Huitf. 1442.]

VII. Udstedte af Kong Christian III.

1536 Okt. 10 Laurids Nielsen (Rosengiedde). [Original i det svenske Rigsarkiv.]

1546 Okt. 4 Arild Griis (Stadfæstelse af et ældre). [Danske Kanc. Reg. 306.]

1549 Juli 2 Niels Lystrup. [Norske Rigsreg. I. 115.]

1550 Juni 19 Oluf Kalips. [Smst. I. 123.]

1551 April 9 Eggert Hansen (Stadfæstelse paa 7. Aug. 1488). [Smst. I. 130.]

1554 Febr. 9 Anders Barby (Naturalisation). [Kanc. Brevb. 1551—55 292 f., Vidisse i Rigsark.]

VIII. Udstedte af Kong Frederik II.

1560 Juli 8 Pros Lauridsen (Hørby). [Norske Rigsreg. I. 296, Original i Rigsark.]

1566 Mts. 14 Berndt Frodesens Børn (Stadfæstelse, jvf. 9. April 1480 og 29. Apr. 1547). [Voss' Excerpter A LXXVII 15.]

1569 April 29 Erasmus Glad. [Kanc. Brevb. 1566—70 453.]

1571 Mai 31 Mikkel Gønge. [Smst. 1571—75 36, Original i Rigsark.]

1572 Juni 17 Christen Nielsen Lange. [Smst. 144.]

1575 Juli 6 Christoffer Pax von Festenberg. [Sjæll. Reg. XI. Fol. 160.]

1580 Mai 1 Christian Maccabæus (Naturalisation). [Ad. Lex., jvf. Materialet hertil i Rigsark.]

— Aug. 11 Erik Munk. [Sjæll. Reg. XII Fol. 116.]

1582 Juni 21 Peder Bagge. [Norske Rigsreg. II. 477.]

1584 Jan. 8 Henrik Rammel (Naturalisation). [Skaanske Reg. I. Fol. 434.]

IX. Udstedte af Kong Christian IV.

1596 Sept. 18 Hans Offesens Døttre (Anerkjendelse). [Norske Rigsreg. III. 437.]

1616 April 24 Christen Eriksen. [Sjæll. Reg. XVI. Fol. 179.]

1620 Jan. 15 Bjørn Tollesen (Stadfæstelse paa 16. Mai 1457). [Forordn. til Island II. 314 f.]

1622 Aug. 1 Torbern Torbernsen (Skaktavl). [Stadfæstelse). [Norske Rigsreg. V. 259.] Jvf. 25. Juni 1632.

1624 Aug. 3 Holger Frederiksen (Rosenkrantz) (Legitimation). [Sjæll. Reg. XVII. Fol. 503.]

1630 Aug. 2 Morten Mortensen (Rosenvinge) (Stadfæstelse). [Smst. XVIII. Fol. 502.] — Jvf. 31. Juli 1505, 18. Juli 1646, 2. Aug. 1646.

1632 Juni 25 Torbern Torbernsen (Skaktavl) (Stadfæstelse). [Norske Rigsreg. VI. 397.] Jvf. 1. Aug. 1622.

1634 Mts. 20 Hans Casper von Reibnitz (Naturalisation). [Jydske Reg. IX. Fol. 32.]

— Aug. 7 Peder Wibe (ligeledes). [Sjæll. Reg. XIX. Fol. 255, Geneal.-biogr. Archiv 79.]

1634 Sept. 9 Hans Wolf Unger (ligeledes). [Jydske Reg. IX. Fol. 82.]

1635 April 26 Roland Crappe. [Sjæll. Reg. XIX. Fol. 313.]

1636 Nov. 12 Carl Cracou (Naturalisation). [Smst. 460.]

1637 Mai 22 Wolf Hieronymus von Kratsch (Naturalisation). Skaanske Reg. V. Fol. 209.]

1638 Mai 4 Patrick Dumbar (ligeledes). [Smst. 232.]

1641 Dec. 30 Caspar Due. [Fyenske Reg. IV. Fol. 271.] — Jvf. 24. Juni 1505, 26. Mai 1646 og 18. Juli 1657.

1642 April 26 Frederik Buchwaldt (Naturalisation). [Sjæll. Reg. XXI. Fol. 169.]

— April 27 Jørgen Schult (ligeledes). [Smst. 125.]

— Mai 29 Achim von Breda (ligeledes). [Smst. 153.]

1643 Febr. 8 Arendt von der Kuhla (ligeledes). [Smst. 216.]

— Sept. 17 Peter Marselius. [Smst. 264.]

— Oct. 23 Martinus Tancke. [Vidisse i Rigsark., Originalen paa Falkenhagen i Pommern.]

1646 Mai 26 Iver Due (Stadfæstelse). [Sjæll. Reg. XXI. Fol. 500.] — Jvf. 24. Juni 1505, 30. Dec. 1641 og 18. Juli 1657.

— Juli 18 Frederik og Alexander Willumsen (Rosenvinge) (Stadfæstelse). [Smst. 531—32.] — Jvf. 31. Juli 1505, 2. Aug. 1630, 2. Aug. 1646.

— Aug. 2 Henrik Willumsen (Rosenvinge). [Smst. 533.] — Jvf. 31. Juli 1505, 2. Aug. 1630, 18. Juli 1646.

— Dec. 1 Henrik Linderot. [Smst. 562.]

1647 Mai 16 Didrik Blome (Naturalisation). [Smst. 666.]

X. Udstedte af Kong Frederik III.

1648 Aug. 23 Laurids Galtung (Stadfæstelse). [Sjæll. Reg. XXII. Fol. 45.] — Jvf. 8. Juli 1650.

1649 Febr. 7 Adam Henrik Pentz (Naturalisation). [Smst. 129.]

1649 Juni 13 Johan Christoph von Kørbitz (ligeledes). [Smst. 202.]
— Juni 13 Gabriel Reinsberg (ligeledes). [Smst. 201.]
— Juni 13 Jørgen Walter (ligeledes). [Smst. 306.]
1650 Juli 8 Johan Galtung (Stadfæstelse). [Smst. 420.] Jvf. 23. Aug. 1648.
— Aug. 7 Christoph Philip Kurtzer von Reichelsdorf (Naturalisation). [Smst. 459.]
1651 Juni 23 Johan Fircks (ligeledes). [Norske Rigsreg. X. 228.]
— Dec. 18 Hugo Lützow (ligeledes). [Smst. XXIII. Fol. 174.]
1652 April 13 Philip Joachim von Barstorff (ligeledes). [Smst. 230.]
— April 14 Johan Frederik von Marschalck (ligeledes). [Smst. 231.]
1655 Juni 22 Hans Dipholt von Dehn Rothfelser (ligeledes). [Smst. 616.]
— Aug. 21 Ulrik Frederik Güldenløwe. [Smst. 650.]
— Oct. 18 Jørgen Reichwein. [Norske Rigsreg. XI. 403.]
1656 Jan. 3 Jokum Frederik Pentz (Naturalisation). [Sjæll. Reg. XXIII. Fol. 726.]
— April 14 Christoffer Frederik Gersdorff (ligeledes). [Smst. 230.]
— Dec. 26 Levin von Bülow (ligeledes). [Smst. 884.]
1657 Juli 18 Jakob Due (Stadfæstelse). [Smst. XXIV. Fol. 73.] — Jvf. 24. Juni 1505, 30. Dec. 1641 og 26. Mai 1646.
1658 Jan. 6 Hans Schack (Naturalisation). [Smst. 139.]
1659 Mts. 28 Peter Charisius. [Smst. 348.]
— Oct. 29 Frederik Ahlefeldt (Naturalisation). [Smst. 489.]
1660 Juni 25 Cornelius Lerche. [Smst. 582.]
— Aug. 1 Niels Güntelberg (Fornyelse). [Smst. 622.]

1662 i Sept. Erik Johan Lübbes von Ekerick. [Patenten 1662 Fol. 357.]
1664 Jan. 24 Henrik Rüse. [Sjæll. Reg. XXV. Fol. 476.]
— Aug. 12 Christoffer Gabel. [A. D. Jørgensen: Peter Schumacher Griffenfeldt I. 151.]
1665 Dec. 4 Andreas Liliencron. [Sjæll. Reg. XXVI. Fol. 120.]
1666 Febr. 7 Cort Adeler. [Smst. 125.]
— Mts. 17 Martin Jørgen de Roklenge (Naturalisation). [Norske Reg. XI. Fol. 596.]
·1668 Dec. 7 Joachim Schack (ligeledes). [Sjæll. Reg. XXVII. Fol. 304.]
1669 Aug. 22 Hans Løwenhielm. [Smst. 506.)
— Sept. 4 Poul Klingenberg. [Tydske Cancellies Concepter.]

XI. Udstedte af Kong Christian V.

1670 April 24 Frederik Arenstorff (Naturalisation). [Sjæll. Reg. XXVIII. Fol. 40.]
— April 26 Hans Frederik Levetzau (ligeledes). [Smst. 40.]
1671 Febr. 13 Bendix von Hatten (ligeledes). [Smst 407.]
— Juni 7 Vitus Bering (i Virkeligheden først udstedt 2. Oct. 1690). [Hist. Tidsskr. 5. I. 79, jvf. Pers. Tidsskr. 3. I. 147 ff.]
— Juli 27 Jacob le Maire. [Sjæll. Reg. XXVIII. Fol. 493.]

XII. Udstedt af Rigsraadet alene.

1547 Dec. 13 Hans Barnekow (Naturalisation). [Original i Rigsarkivet.]

XIII. Udstedte af Ærkebisper i Lund.

1412 April 26 Peder Bosen (Brev paa samme Frihed som andre Frimænd paa Bornholm, uden Skjold og Hjelm). [D. Selsk. Membr.]

1468 Juni 24 Peder Bagge, stadfæstet 22. Juni 1480 af den følgende Ærkebisp. [Klev. Docum. Bagge, Orig. tilhørte da Hr. Bohn paa Bornholm.]

1514 Juni 14 Jens Kofod. [Thurah: Bornholm 44, jvf. Geneal. Herald. Sml. in 4° Nr. 46 og Hist. Tidsskr. 5. IV. 699.]

XIV. Udstedte af sønderjydske Hertuger.

1504 April 3 Wunke Knudsen. [Voss' Excerpter A CXX a 1.]

1516 Oct. 21 Hans Vothe. [Klev. Nobilitationsbreve.]

1547 April 29 Berndt og Andreas Frodesen (Stadfæstelse) [Voss' Excerpter A CXXI a 8] — Jvf. ovenfor 9. April 1480 og 14. Mts. 1566.

Efterskrift.

Foruden det S. 360 f. omtalte Udkast til et virkeligt Adelsbrev for Overrentemester Peter Brandt er der endnu fundet et andet, hidtil ganske ukjendt, med dette omtrent enslydende Udkast til lignende Patenter for Thomas Baltazar von Jessen og hans Svigerfader Conrad Bierman von Ehrenschild. Ogsaa om dette sidste Udkast gjælder det, at ligesaalidt som tilsvarende originale kongl. Expeditioner kjendes, ligesaalidt ere saadanne indførte i de paagjældende Registraturer. Eiheller har dette eller det Brandt'ske Udkast gamle Cancellipaategninger, saaledes som alle andre Concepter til Adels- og Vaabenbreve fra hin Tid (jvf. S. 364). Der er altsaa ogsaa for dette andet Udkasts Vedkommende al god Grund til at betvivle, at virkelige Patenter ere blevne udstedte i Overensstemmelse med det, om end en af Indvendingerne mod det første her falder bort, idet det andet Udkast er fuldt dateret (30. Mai 1693, altsaa 3 Aar senere end det Brandt'ske). Derhos findes i Udkastets Slutning en nytilkommen Passus, hvorved det den paalydende Person tidligere forundte Vaaben dels stadfæstes, dels forbedres og forøges med et lille firkantet

Skjold, hvori en Guld-Krone i himmelblaat Felt, og virkelig haves der Signetaftryk for Jessens Vedkommende (men rigtignok ikke for Ehrenschilds), der vise, at han i sit Vaaben har tilføjet et lille Hjerteskjold med en Krone. Men er dette nu skeet ifølge et 1693 erhvervet Patent eller har Udkastet til Patentet kun faaet den paa dette Skjold lydende Passus, fordi Jessen alt forinden paa egen Haand havde „forbedret“ sit Vaaben med en saadan Krone?

Saalænge disse mærkelige Udkasts Tilblivelseshistorie ikke kjendes, maa jeg holde for, at de kun vise, at saavel Jessen og Ehrenschild som Brandt meget vel vidste, at de dem tildelte Vaabenbreve ikke hjemlede dem Adelskab. (De omtalte Udkast ligge nu i Pakken Concepter til Chr. Vs Adelspatenter).

Smaastykker.

5.

Rostjeneste — Rustning.

Af Kr. Erslev.

For nogle Aar siden begyndte jeg at se med skeptiske Øjne paa Ordet Rostjeneste og dets Ælde i Dansk. Da jeg arbejdede paa mine Studier over Valdemarernes Storhedstid og derved ogsaa kom ind paa, at man ved at definere Herremandens Pligter havde lagt altfor stor Vægt paa Hesten, medens det centrale dog var den personlige Krigstjeneste sammen med den bedre Udrustning, følte jeg, at jeg vel egentlig burde afværge det Angreb paa denne Synsmaade, der kunde tage sit Udgangspunkt fra Adelens Ros- eller Hestetjeneste; den Gang fik jeg dog ikke Tid til at gaa nærmere ind paa dette Spørgsmaal. Nu vil jeg gerne gøre nogle orienterende Bemærkninger derom.

Ordet Rostjeneste er sikkert ikke noget gammelt dansk Ord. Det ligger allerede deri, at selve Ordet Ros næppe kan siges at existere i Dansk. I sig selv var der vel intet utænkeligt i, at der af det oldnordiske hross havde udviklet sig en dobbelt Form, Hors og Ros; men der er intet, der godtgør, at den sidste er kommet frem inden for Dansk. Det er vistnok først Vedel, der indfører Ros; enhver kender Omkvædet: Det dunner under Ros, de danske Hofmænd der de udride[1]).

[1]) Kalkar har i sin Ordbog intet andet Exempel paa Ros i Dansk. Med stor Velvilje har Pastor Kalkar tilladt mig i Korrektur at benytte, hvad han i sin Ordbog meddeler om Ros og Rustning, og ledsaget dette med oplysende Bemærkninger.

Men det er jo forlængst godtgjort, at det middelalderlige Omkvæd lyder: Det dunner under de raske Hofmænd, der de udride, og at det er Vedel, der uden Støtte i Overleveringen her indsætter Ordet Ros. Svend Grundtvig, der har paavist dette, siger tillige, at Ordet er udansk[1]), og heri har han sikkert fuld Ret. Ros har hjemme i Tysk, er for øvrigt ikke brugt meget i Plattysk, men des mere i Højtysk, hvor det ledsages af en Hærskare af Sammensætninger.

I en enkelt Sammensætning var Ros dog tidligere naaet til Danmark, nemlig i Rosbaare, et af Heste baaret Leje. Dronning Elisabet medførte i 1515 bl. a. en „Rosbord“ (Danske Mag. II, 29); Aaret før forekommer Udtrykket i Kristjern Pedersøns Vocabularium. Ordet, der jo ogsaa er udansk i sit andet Led, stammer sikkert fra det plattyske rosbare, en af de faa Sammensætninger med Ros, som man kendte i Nedertyskland; muligvis er det dog naaet til os over Sverige, hvor det bruges allerede midt i 15. Aarhundrede[2]).

Ordet Rostjeneste viser sig derimod først i Danmark allersidst i 16. Aarhundrede. Tidligere var det staaende Udtryk om Adelens krigerske Pligt, at den skulde holde Rustning. Dette Udtryk, der for øvrigt kunde bruges om al krigersk Udrustning, kommer ved Adelen idelig igen. Selve den Forordning af 1525, der første Gang udmaalte Adelens Krigspligt efter den enkeltes Indtægter[3]), hedder: „Brev . . . om den Rustning“, og siden bruges dette Ord stadig i de kongelige Befalinger om Taxation af Adelen eller Mønstring af den og

---

[1]) Danm. gamle Folkeviser I, 64 Anm.

[2]) Karlskrøniken, udg. af Klemming V. 9326: „Vid 100 rossabare the met sig hafua, ther sara oc syuke førdes aa, som huarken formato ride eller gaa“.

Sproglig noget uklar synes en Benævnelse for Hest, der forekommer i første Halvdel af 16. Aarh.: Redse, Rejs, Rejse (Kalkar III, 565). Dette Ord hænger vel sammen med Rejse, i Betydning af Leding, og Rejsener (Rytter), som allerede Gram har formodet (Kbhvns. Selsk. Skrifter V, 187).

[3]) Frederik I's Registranter S. 75.

dens Svende[1]). Endnu i Frederik II's Tid er det Rustning, der træder skarpest frem i alle Kongebreve om saadanne Sager; det findes ogsaa i Kristian IV's tidligere Aar, men ikke saa stærkt betonet. Et Mønstringsbrev fra denne Konges første Tid gaar ud paa, at Adelen skal møde „med deres Folk og Heste, saa mange de er pligtige at holde os og deres fædrene Rige til Tjeneste, og lade sig mustre", og først længer fremme i Brevet tales der om, at man skal prøve, om „de og altid er og bliver i slig tilbørlig Rustning beredte"; i Taxationsbrevene hedder det, at Adelen skal taxeres, „hvor mange Heste enhver af dem os og deres fædrene Rige til Tjeneste bør og pligtig er at holde" [2]). Det gamle Udtryk er ligesom i Færd med at trække sig tilbage.

Dets Afløser var virkelig i Fremmarch. Første Gang jeg har truffet Ordet Rostjeneste, er i Adelens Klageartikler ved Frederik II's Ligfærd; blandt Adelens Ønsker er ogsaa det, at Klostrene, som er stiftede af Danmarks Riges Adel, maa være og blive, som de har været af Arild, med Vogne, Natteleje og Underholdning for Adelen og „raastienist"; i sit Svar gentager Rigsraadet bl. a. ogsaa det sidste Ord („ros thieniste" [3]). Faa Aar efter holder Ordet sit Indtog i Litteraturen; Hvitfeld sætter det i Randen, hvor han omtaler Forordningen af 1525, og han bruger Udtrykket „alle Adelsmænd og Rostjeneste i Slesvig Stift", hvor han frit gengiver Lensbrevet 1326 til Grev Gert (omnes vasallos in dyocesi Slesvicensi). Endnu varer det dog noget, før det trænger ind

---

[1]) Sml. Kancelliets Brevbøger, Sagregistret under Rustning I Taxations- og Mønstringslisterne (samlede i Rigsarkivet) findes Rustning ikke blot i Titlerne, men rundt om, f. Ex. 1552: Gudum Kloster har Jens Thomsen, er Landsdommer og plejer at være kvit for Rustning; 1563: Henrik [ɔ: Henning] Gøyes Rustning holder Eskil Gøye, hans Broder; Vincens Jul holder sin Rustning i Jylland.

[2]) Sjæll. Tegn. XVIII, 80, XIX, 316; sml. Aktstykker til Rigsraadets Hist. I, 53, 109. Naar jeg i dette Værk har benyttet Rostjeneste S. 56, 109, er det urigtigt; Brevene har det ikke.

[3]) Aktstykker osv. I, 18, 22.

i det officielle Kancellisprog. 1609 udgik der Breve om Taxation af Adelen; i selve Hovedbrevene tales der kun om gerust Heste, men i en Tillægsskrivelse hedder det, at „menige Ridderskab i Skaane, Halland og Bleking skal lade sig mustre med den Rostjeneste, som de os og deres fædrene Rige til Hjælp og Bistand skyldig og pligtig er at holde“ [1]). Aaret efter møder det os, atter mere i Forbigaaende, i et Kongebrev [2]). Endnu 1614 staar det ikke i Hovedbrevene om Taxationen [3]); Taxationsherrerne bruger det derimod i de af dem optagne Lister, og endelig kommer det 1617 ind i selve Hovedformularen for de kongelige Skrivelser [4]). Kort efter har det bredt sig overalt, og med Forordningen om Rostjeneste af 1625 naar det ind i det egentlige Lovsprog.

Selv om det er rimeligt nok, at man nu, naar Opmærksomheden er henledt paa Ordet, vil finde Rostjeneste anvendt lidt forud for det første Aar, hvori jeg har truffet det, turde det dog staa ganske fast, at Ordet først kommer sent frem i Danmark, og ikke mindre vist er det, at det er fremmed, en Gengivelse af det tyske Rossdienst. Vi kan naturligvis godt have faaet det umiddelbart fra Tyskland; nok saa rimeligt er det dog, at det er naaet til os over Sverige, hvor det træder frem i en Forordning fra 1562 om Adelens Rustning [5]) og siden ofte. Det synes sandsynligt, at Ordets Fremtrængen er blevet lettet ikke blot ved, at man med Vedel i Ros har set et godt gammelt dansk Ord, men ogsaa ved en vis Lydlighed med det forhen brugte Rustning. Naar man talte om ruste eller røste, gerust eller rustig Svende og Heste, ja havde Sammensætningen Rusthest („rosthesten“ 1511), har man maaske endog ment heri at finde fordærvede Udtryk, hvori Ros havde gemt sig; vist er det i alt Fald, at

[1]) Skaanske Tegn. III, 362; jfr. Aktstykker. osv. I, 178.
[2]) Aktst. I, 184 Anm. 2.
[3]) Smstds. 215 (hvor Ordet Rostjeneste dog atter er uheldigt indsat).
[4]) Smstds. 234.
[5]) Svenska Riksdagsakter, v. Em. Hildebrand II, 72.

senere svenske Sprogforskere (Ihre, Dalin) var inde paa denne Tanke, naar de udledte ruste af Ros[1]), og det forekommer mig rimeligt, at Vedel og Hvitfeld har haft den samme Idee[2]).

Overgangen fra Rustning til Rostjeneste har imidlertid ogsaa saglige Grunde, der lagde det nær at optage et Ord, som betonede Hesten i Adelens Tjenestepligt. Netop i det 16. Aarh. foregik der en stor Ændring i Rytteriets Bevæbning, saaledes som Oberst Emil Madsen nylig har paapeget[3]); ved Aarhundredets Begyndelse var Lansen (Glavind) Rytterens Vaaben, ved dets Slutning var Bøssen det. Haand i Haand hermed gik nu, at Rustningen i dette Ords snævrere Forstand, Harnisket, fik mindre Betydning. Oprindelig havde ikke blot Glavindrytteren selv haft fuld Rustning, men ogsaa hans Hest har vist baaret en saadan; derpaa tyder bl. a., at man nok saa ofte talte om gerust Heste som om gerust Svende[4]). Hestens Rustning gik imidlertid helt af Brug i Løbet af Aarhundredet, og naar nu baade Adelens og Almuens Opbud bestod af Skytter, laa Hovedforskellen i, at de første havde Heste, de andre ikke. Rustning havde man brugt om Adelens Udbud, men ogsaa om andres; Rostjeneste blev nu det særlige Ord for, hvad Adelen skyldte Konge og Fædreland.

Hvad jeg her har fremsat om Rostjeneste, er vel i Strid med den almindelige Opfattelse; desto gladere maa jeg

---

1) Det er Pastor Kalkar, der har henledt min Opmærksomhed herpaa.

2) I Sverige blev i 17. Aarh. rosstjenst eller russtjenst til russttjenst, vistnok, som Lektor Hildebrand meddeler mig, ved en folkeetymologisk Paavirkning fra ruste.

3) „Om Rytteriet i 16. Aarh.“: Hist. Tidsskr. 7 R. I, især S. 439 ff.

4) Oberst Madsen mener, at ved Midten af 16. Aarh. bar ikke andre Rytterheste Rustning end Kyrassererernes (anf. St. 446), og jeg veed ikke, om han vil være enig med mig i, at Udtrykket gerust Hest peger paa en oprindelig rustet Hest. Vist er det dog, at man endnu i Mønstringslisterne fra 1552 gør Forskel paa Glavindrytternes Heste, der betegnes som gerust, og Skytternes Heste. Imidlertid er der heller ingen Tvivl om, at Ordet gerust Hest, der holdt sig ind i 17. Aarh., efterhaanden brugtes uden bestemt Tanke om en Hesterustning

være over, at det under min Undersøgelse har vist sig, at kyndige Mænd fra forskellig Side før mig er naaet til lignende Resultater. Pastor Kalkar har meddelt mig, at han aldeles ingen Tvivl nærer om, at Ros er et udansk Ord, og at Rostjeneste stammer fra det højtyske Rossdienst [1]; blandt Historikerne har Arkivar Thiset paa mit Spørgsmaal straks svaret, at han allerede for mange Aar siden var blevet klar over, at Rustning er det gamle Ord for, hvad man siden kaldte Rostjeneste. Føjes hertil, at Rigsantikvar Hans Hildebrand i Sverige nylig har betonet, at det svenske ross eller russtienist ingenlunde er et gammelt, middelalderligt Ord [2], vil man indrømme, at jeg har gode Forbundsfæller [3].

For mig har Resultatet jo, som før antydet, især Interesse ved, at man nu ikke ud fra Adelens Rostjeneste kan rette noget Angreb mod, hvad jeg har sagt om Herremandens oprindelige Krigspligt og dens Karakter. Hvad det angaar, kan yderligere tilføjes, at man endnu i 16. Aarh. ingenlunde var kommet bort fra, at det var Adelsmandens personlige Krigstjeneste, der betingede hans privilegerede Stilling, og ingenlunde Hovedsagen, at Tjenesten skulde udføres paa Hesteryg, hvor gennemgaaende dette end i Praxis var. Under Forhandlingerne i 1513 om Haandfæstningen henviser Adelsmændene til, at det er dem, der med Liv og Gods skal afværge hvad Anfald eller Fejde, som kommer paa Danmarks Rige, og da Standen siden under Frederik I lod sig bevæge til at love en over-

---

[1]) Pastor Kalkar skriver saaledes til mig: „Ros med sammensætninger er trods islandsk hross optaget fra Tysk, hvilket stemmer med, at kun hors har bevaret den særlige betydning: hoppe (jfr. ordbogen II, 268 b, L. 8 ff.); det svære rytteris heste vare vel snarere hingste".

[2]) Sveriges medeltid II, 652 f.; jfr. ogsaa Emil Hildebrand, Svenska statsförfattningens hist. utveckling S. 297, 325.

[3]) Til disse Forbundsfæller tør vel endnu henregnes Oberst Emil Madsen, der i sin føranførte Afhandling omhyggelig har undgaaet at bruge Ordet Rostjeneste (derimod findes det i hans tidligere Afhandling, anf. St. S. 199, hvor det ikke staar i Kilden). Obersten har ogsaa meddelt mig, at han ikke har truffet Ordet i 16. Aarh.

ordentlig Rustning, var det kun de velhavende, der stillede Ryttere, en Glavindrytter af en Godsindtægt paa over 100 Mark, en Skytte af 50 Mark, men den fattige Adelsmand skulde „komme til Hest eller til Fods efter sin yderste Evne". Endnu saa sent som ved Taxationen 1609 ser man det samme; i Listerne følger efter Opregningen af dem, der er taxerede til Heste, i hvert Landskab en Rubrik saalydende: „Disse efterskrevne formaar ikke at holde Heste, men vil tjene kgl. Majestæt i andre Maader, hvor behov gøres", og herunder falder ikke saa faa Adelsmænd, 19 i Skaane, 10 paa Fyn osv. Først da man kort efter indførte, at de fattige Adelige skulde lægges i Læg sammen for i Fællig at holde en Rostjenestehest, naaede man til, at Adelens hele Tjenestepligt dækkedes af Ordet Rostjeneste.

6.

Forfald eller Ikke-Forfald.

Afsluttende Bemærkninger.

Af Gustav Bang.

Arkivar Thisets Afhandling: „Betydningen af Tilgang og Afgang for den danske Adel i det 16. og 17. Aarhundrede" (Historisk Tidsskrift 7. II. S. 76—105; i det følgende citeret som T A) nøder mig til endnu en Gang at tage Spørgsmaalet om Slægtsdødeligheden op, ikke fordi jeg mener, at Sagen i Virkeligheden paa dette Tidspunkt er en yderligere Drøftelse værd, men fordi jeg finder, at de Paastande, der fremsættes i Afhandlingen, ikke bør staa ganske uimodsagte.

Hvad nemlig selve Spørgsmaalet om, hvorvidt der kan tillægges de tidsmæssige Svingninger i den adelige Slægtsdødeligheds Styrke nogen afgørende Beviskraft pro eller contra et „Forfald", da er jeg fuldstændig enig med Direktør Rubin (sstds. S. 125—129) i, at man bør være varsom. Det er —

det indrømmer jeg villigt — ingenlunde udelukket, at Slægtsvitalitet og Individualvitalitet bevæger sig efter ganske forskellige Love, saa at enhver Slutning fra det ene Forhold til det andet er udelukket. Min Undersøgelse over „Den gamle Adels Forfald“ byggede jo ogsaa ene paa Individualvitaliteten. Slægtsvitaliteten er et Bevismiddel, som er paatvunget mig udefra, af Arkivar Thiset i hans Afhandling: „Den danske Adels saakaldte Forfald“; det eneste, jeg har søgt at vise og stadig endnu fastholder, er, at hvis Slægtsdødeligheden overhovedet kan bevise noget angaaende „Forfald eller Ikke-Forfald“, saa taler dette noget afgjort i Favør af Forfaldet, ikke, som Thiset mente, i Disfavør. Ret mærkelig er i hvert Fald den Parallelisme, der viser sig imellem Dødelighedens Vækst i Tiden fra 1530 til 1679, henholdsvis blandt Mænd, Kvinder og „Slægter“. Benævner vi Dødelighedsprocenten for den sidste Tredjedel af denne Periode 100, viser der sig nemlig følgende Stigning:

Mænd	1530-1579: 60;	1580-1629: 74;	1630-1679: 100.
Kvinder	— : 45;	— : 71;	— : 100.
Slægter	— : 73;	— : 86;	— : 100.

Hver for sig er ingen af de tre Talrækker særlig overbevisende; tager man dem under ét, bliver Overensstemmelsen imellem dem i hvert Fald særdeles paafaldende.

Imod dette er der da i Arkivar Thisets sidste Afhandling heller ikke fremført nogen Indvending; han er tværtimod gaaet fuldstændig ind paa Forestillingen om, at Slutningen af det 17. Aarhundredc var en særdeles kritisk Tid, baade maalt i Forhold til den foregaaende og den følgende Tid; han anerkender altsaa fuldstændig „Forfaldet“. Naar han imidlertid (T A. S. 79) mener, at denne kritiske Periode ikke med Rette kan betegnes som „Forfald“, da den kun fremtræder som et saadant ved en Sammenligning med den nærmest foregaaende Tids Guldalderforhold, saa har han for det første rent sproglig set næppe Ret (et Forfald er en Tilstand, hvor det gaar ned ad Bakke overhovedet; stiger Dødeligheden fra Periode a til Periode b fra 1 til 2 Procent eller fra 10 til 20 Procent, er Periode b i begge Tilfælde en Forfaldstid), for

det andet vilde Bevisbyrden for hans Postulat sikkert falde ham yderst tung.

Trods denne Anerkendelse af Forfaldstheorien har imidlertid Arkivar Thiset med en vis Inkonsekvens vendt sig imod Tanken om, at Tiden fra 1550 til 1699 eller 1749 var kritisk for de danske Adelsslægter. Han retter imod denne Tanke to Hovedindvendinger, som jeg nedenfor skal berøre.

Den første er nærmest af negativ Art. Ved en Omflytning af Grænserne, saaledes at Halvhundredaarene begyndes, ikke ved Aar 1400, 1450 osv., men ved 1410, 1460 osv., indtræder der, paastaar han, meget betydelige Ændringer i Skalaen, og hele Regelmæssigheden udviskes. Fra en Dødelighedsprocent af 29 i 1710—1759 springer vi pludselig op til 33 og synker atter til 19.

Dette vilde unægtelig virke noget forstyrrende, men fuldt saa slemt er Forholdet imidlertid ikke. Der er nemlig den uheldige Egenskab ved de Tal, der anføres paa tredjesidste Kolonne T A. S. 80 (ligesom ogsaa ved Tallene S. 77), at de ikke er rigtige, eller rettere sagt, at de er ganske unøjagtige, at de kun med en yderst grov Tilnærmelse angiver det virkelige Forhold. De er nemlig konstruerede paa den saare primitive Maade, at Divisor i den Brøk, hvoraf de er fremkomne, er fundet ved at tage Middeltallet imellem Slægtsantallet ved Begyndelsen og Slutningen af Halvhundredaaret. Det er den samme Beregningsmaade, som jeg (Hist. T. 7. I. S. 593) har anvendt til den første flygtige Oversigt over Tendensen i Slægtstabellerne. Og jeg har da ogsaa den Fornøjelse at genfinde samtlige de dér anførte 10 Tal i Thisets Tabel S. 77, uanset at de 8 af dem er forkerte, uanset at jeg 8 Linjer nedenfor havde kaldt den Bearbejdelse, hvorved de var fremkomne, for „løs og overfladisk“ og et Par Linjer længere fremme paany havde dementeret dem, uanset endelig at jeg umiddelbart derefter havde anvendt to Sider paa med den største Grundighed at forklare, hvorfor de var forkerte, og hvordan korrekte Beregninger over Sagen maatte anstilles. Det er næppe nødvendigt at gentage denne Forklaring her; jeg skal kun anføre, at naar man korrigerer Thisets Tabel —

hvad der med største Lethed lader sig gøre ved Hjælp af Tabellen i min Afhandlig i Hist. T. 7. I. S. 596 f. —, fremkommer følgende Tal for de 9 Halvhundredaar 1410—1859: 21½ — 35½ — 23 — 33 — 37½ — 33 — 29½ — 30½ — 18½. Unægtelig er der her et lille Spring fra det tredjesidste til det næstsidste Tal, men Springet er saa lille, at det ikke udvisker Helhedsretningen. Deler vi endelig de 450 Aar i tre ligestore Perioder 1410—1559, 1560—1709 og 1710—1859, finder vi som den aarlige Dødelighedsprocent i hver af Perioderne henholdsvis 0,54, 0,69 og 0,52.

Og denne Afvigelse svarer, omsat fra Procenttal til reelle Tal, slet ikke til saa forsvindende lille et Antal Slægter, som Arkivar Thiset vil give det Udseende af. Tager vi nemlig hele Perioden under ét, faar vi et Antal „Leveaar“ af 90196 og et Antal Afgangstilfælde af 516. Disse fordeler sig atter saaledes, at vi i den første Tredjedel har 36921,5 L. og 198 A., i den anden 24334,5 L. og 168 A. og i den tredje 28940 L. og 150 A. Vi finder saaledes i Tiden 1410—1559 en Afvigelse under Gennemsnittet af 13 Afgangstilfælde (erf. 198 mod ber. 211), i Tiden 1710—1859 af 16 (erf. 150 mod ber. 166), og i Tiden 1560—1709 en Afvigelse over Gennemsnittet af 29 (168 Slægter er uddøde, medens man med Gennemsnitsdødeligheden til Grund kun skulde have ventet 139). Naar et Udsving har en saadan Størrelse, vil en Statistiker i hvert Fald betænke sig, inden han skyder det tilside som et Udslag af Tilfældets Lune. Sikrest vil det dog være med Direktør Rubin (anf. St. S. 127) at standse Undersøgelsen t. Eks. ved Aar 1830; tager vi da Tiden 1400—1829 under ét, finder vi for Tiden 1560—1709 en Afvigelse fra Gennemsnittet af 27; Afvigelsen er altsaa formindsket med 2, men er endnu værd at lægge Mærke til[1]).

---

[1]) Hvad derimod Direktør Rubins andet Forslag angaar, Forslaget om at gaa bort fra den mekaniske Afgrænsning af Undersøgelsesfelterne og fastholde bestemte udefra givne Perioder, indenfor hvilke Undersøgelsen maa anstilles, da forekommer dette Forslag mig lidet praktisk. Saalænge vi endnu svæver i fuld-

Den anden Hovedindvending, Arkivar Thiset fremfører, er af en noget mere positiv Art, men forekommer mig ikke synderlig mere værdifuld end den første. Han har foretaget en Optælling over Medlemstallene i en Række, dels uddøde, dels endnu eksisterende adelige Slægter og fundet, at de i den saakaldte Forfaldsperiode var usædvanlig rige paa mandlige Medlemmer. Ergo er Troen paa Forfaldet Overtro!

Beviset er imidlertid lidt for let købt. Først og fremmest er der her gaaet noget vel flygtig hen over Materialets Mangler i den ældre Tid; at vi ved Slutningen af det 16. Aarhundrede kender 16 mandlige Medlemmer af en Slægt, men 100 Aar tidligere kun 8, beviser jo ikke, at Slægternes Medlemstal er fordoblet; der er intet i Vejen for, at det kan være aftaget særdeles betydelig, saa at det, der tilsyneladende staar som Symptom paa Levedygtighed, betyder ganske det modsatte.

Og selv om vi bortser herfra, viser Materialet sig ved enhver lidt nærmere Prøvelse at være ganske overordentlig skørt, og der hører ikke synderlig Virtuositet til for at „bevise“, hvadsomhelst man ønsker, ud af det.

Lad os først se paa Tabellen T A. S. 95. Det er 12 endnu eksisterende Slægter, der alle har gennemlevet den for

---

kommen Uvished om, hvilke Forhold der har været bestemmende for Slægternes Vitalitet, er det ganske umuligt at trække rationelle Grænser; der er ingensomhelst Garantier for, at en Afgrænsning efter t. Eks. Kongers Regeringstid byder nogensomhelst Fordel for en Erkendelse af Forholdet. Tidsafsnittet 1590—1670, som Direktør Rubin vælger, er saaledes ret vilkaarlig valgt, saameget mere som det antagne „Forfald“ synes at have fortsat sig et godt Stykke ud over denne Periodes Slutning. Med mere Berettigelse kunde man vælge Tiden 1610—1709, de 50 Aar før og de 50 Aar efter det for Adelen saa vigtige Vendepunkt 1660, og undersøge den i Forhold til de to foregaaende og det følgende Aarhundred. Vi vilde for de 400 Aar finde en gennemsnitlig Dødelighedskvotient af 6,0 Promille aarlig. Vi finder i Aarhundredet 1610—1709 et Udsving fra Gennemsnittet til 7,1, det vil sige, at der i det paagældende Tidsrum afgik 105 Slægter, medens man normalt kun skulde have ventet et Afgangsantal af 89.

kritisk antagne Periode. Og i denne Periode havde de netop et udpræget stort Antal mandlige Medlemmer; bestod hvert Slægtled i hver af Slægterne i Tiden forud gennemsnitlig af 5,6 og i Tiden siden hen af gennemsnitlig 12,1 mandlige Medlemmer, saa var Gennemsnitstallet i den „kritiske" Periode 14,7. Altsaa Blomstring i Stedet for Forfald!

Med samme Ret vilde man t. Eks. kunne bevise, at der ingen Pest eksisterede i København Aar 1711, hvis man kunde paapege et Dusin Københavnere, der er fødte før 1711 og døde efter 1711 og bevislig befandt sig i bedste Velgaaende i det nævnte Aar.

Og forøvrigt er det et stort Spørgsmaal, om de Tal, der anføres, virkelig viser hen paa saa lyse Tilstande som dem, Arkivar Thiset mener at kunne læse ud af dem. Der er jo nemlig andre Forhold end en Slægts Rigdom paa mandlige Medlemmer, som betinger dens Videreeksistens — forøvrigt kaster Thiset jo selv et Par Sider længere fremme hele denne Tanke overbord og er nærved den hasarderede Paastand, at jo færre mandlige Medlemmer en Slægt besidder, des større er dens Levedygtighed. Der er t. Eks. disse Medlemmers Forplantningsevne. Og kunde man lægge nogen Vægt paa Tabellerne, vilde man finde, at den netop i den „kritiske" Tid var yderst ringe. Ved Siden af Antallene paa Slægternes mandlige Medlemmer er det med smaa Typer angivet, hvor mange af disse der fik Børn. Og gør vi en Gennemsnitsberegning over dette Forhold, finder vi en usædvanlig lille Procent netop i den „kritiske" Periode, og det saavel naar vi undersøger de 12 endnu eksisterende som de 12 uddøde Slægter (T A. S. 97). Procenterne bliver nemlig disse:

	i de 3 første Led	i de 5 kritiske Led
De 12 levende Sl.	52	38
De 12 uddøde Sl.	55	39

Og saaledes kan der eksperimenteres med disse Tal i det uendelige, de er saa elastiske, at der kan „bevises" med dem, hvad det skal være; det eneste af disse Beviser, som i

Længden vil holde Stik, er imidlertid det, at de slet intet beviser [1]).

— Dette er i Virkeligheden de to eneste Argumenter, Arkivar Thiset fører i Marken mod Forfaldstheorien. Hvad hans Artikel ellers indeholder, er Kernespørgsmaalet mere eller mindre uvedkommende. En indgaaende Imødegaaelse vilde kræve en uforholdsmæssig Plads, og jeg skal derfor nøjes med ganske flygtig at berøre to Bemærkninger, der findes i Artiklen.

Arkivar Thiset taler S. 96 om, at jeg har „opstillet en Theori om, at Slægter af over 200 Aars Ælde skulde være i Besiddelse af en større Modstandskraft end yngre Slægter“ — hvilken „Theori“ han straks efter nedslaar ved at henvise til sine Optællinger af Medlemstallet for de 12 Slægter. Hertil er at bemærke, at denne Paastand, hvad angaar danske Adelsslægter i Tiden efter 1600, ingenlunde er en Theori, men en

[1]) Hele denne Undersøgelse er ganske uden Beviskraft med Hensyn til Spørgsmaalet om Forfald eller Ikke-Forfald. Derimod er det muligt, at man ad den Vej kan vinde Bidrag til Belysning af Formen, hvorunder Slægternes Uddøelsesproces foregik. Jeg har selv allerede for flere Aar siden været inde paa Spørgsmaalet, uden at dog mine Undersøgelser førte til noget Resultat. En Optælling af 50 uddøde Slægter viste følgende gennemsnitlige Antal mandlige Medlemmer i sidste Led (ɔ: i det, hvori der sidst var mandlige Medlemmer): 2,3, i det næstsidste 4,1, det 3sidste 3,8, det 4sidste 3,8 og det 5sidste 3,4. Tallene er en Del lavere og beskriver en langt svagere Bue end de tilsvarende i de 12 af Thiset undersøgte uddøde Slægter: 3,0 — 8,6 — 8,5 — 7,0 og 5,5. Da man imidlertid intet ved om, i hvilket Omfang Kildematerialets forskellige Karakter paa de forskellige Tidspunkter har virket ind, er det ikke muligt at læse noget sikkert deraf. De tilsvarende Tal er for de kvindelige Medlemmers Vedkommende 2,6 — 3,5 — 3,1 — 2,7 og 1,4. I Forskellen mellem de kendte Antal kvindelige og mandlige Medlemmer øjner man tydelig Kildernes tiltagende Ufuldkommenhed, jo længere man kommer tilbage; Kvinderne erindredes i langt mindre Grad end Mændene. Forholdet imellem kvindelige og mandlige Medlemmer er i hvert af de 5 Slægtled (begyndende med det sidste) bestandig aftagende: 1,1 — 0,9 — 0,8 — 0,7 og 0,4.

ganske simpel Aflæsning af et Tabelresultat, en fuldstændig uomstødelig Kendsgerning, og jeg smigrer mig med, at der vil være mange „Tilhængere af denne Theori“. Hvorvidt Forholdet skyldes en Tilfældighed, kan selvfølgelig ikke her afgøres, men det er ogsaa i denne Sammenhæng ganske ligegyldigt. Vist er det, at der i Arkivar Thisets Artikel ikke er bragt Skygge af Modbevis.

Adskillige Gange fremsættes i Arkivar Thisets Afhandling en Paastand om, at jeg i „Forfald eller Ikke-Forfald“ ganske har forbigaaet Tilgangslisterne og vist en „ensidig Fastholden ved Afgangssiden“ (S. 83). „Kun ved fuldstændig at forbigaa Tilgangslisterne, kan de af mig (Th.) fremdragne Afgangslister bruges til den Afstivning af Bygningen, som i FF. er foretagen“ (S. 83). Afhandlingens sidste Sætning formulerer denne Paastand i en nogenlunde skarp Form: „I sit Tilsvar paa mit første Indlæg er Dr. Bang imidlertid end ikke kommen til Erkendelse af, at enhver Undersøgelse af Adelens Afgangsforhold uden en tilsvarende Hensyntagen til Tilgangssiden kun kan føre til — Misforstaaelse“. Jeg maa tilstaa, at jeg slet ikke forstaar denne Paastand. I den Tabel, der ligger til Grund for hele min Afhandling: „Forfald eller Ikke-Forfald“. er Tilgangslisterne indgaaet som en integrerende Bestanddel, saaledes at hvert eneste Tilgangstilfælde er indført paa sin Plads i Listerne og har været virksomt ved Dannelsen af Divisorerne i de Brøker, hvoraf samtlige Tal i Undersøgelsen er fremgaaet. Og S. 604—09 har jeg undersøgt, hvilken Indflydelse Slægtens Alder havde paa dens Leveevne, og saaledes saavidt muligt elimineret de Uregelmæssigheder, der kunde fremkomme ved Tilgangens forskellige Styrke paa de forskellige Tidspunkter. Hvordan der kan tages større Hensyn til Tilgangslisterne, er mig uforstaaeligt.

Hermed vil jeg for mit Vedkommende foreløbig lade denne Sag hvile. Det forekommer mig, at vi er naaet til det Punkt, hvor en yderligere Drøftelse af Spørgsmaalet bliver ørkesløs. Først naar der engang, hvad sikkert vil ske, er draget nyt Stof frem, som kan kaste Lys over Sagen, først da vil en Genoptagelse af Diskussionen kunne føre til frugtbarere Resultater.

7.

1074? — 1076?

Svar til Prof., Dr. jur. Joh. Steenstrup.

Af Sofus Larsen.

I det foregaaende Hæfte af dette Tidsskrift har Prof. Joh. Steenstrup forsøgt at hævde Rigtigheden af den Anskuelse, han tidligere havde gjort gældende med Hensyn til Svend Estridssøns Dødsaar, og meget skarpt tilbagevist den Kritik af hans Opfattelse, som jeg har fremsat i Aarb. f. n. Oldk. 1899 H. 2. — Jeg skal nedenfor saa kort som muligt søge at vise, at det Grundlag, hvorpaa Prof. S. bygger sine Indvendinger, ikke holder Stik.

Jeg ankede over, at Prof. S. uden Grund tillagde de danske Kilder besynderlige Modsigelser, og søgte at vise, at disse kun fremkom, fordi Professoren valgte et urigtigt Udgangspunkt for sin Undersøgelse, idet han kritiserede Kildernes afvigende Angivelser om Kongens Regeringstid ud fra en ganske vilkaarlig Fastsættelse af det Tidspunkt, paa hvilket Kong Svend med Rette kunde kaldes Konge i Danmark. Naar en Mand — dette omtrent var mit Raisonnement — i Løbet af nogle Aar fra Kronprætendent arbejder sig frem til en ubestridt Herskerstilling, saaledes som Svend Estridssøn gjorde, vil der vel altid blandt hans Samtidige være afvigende Meninger om, fra hvilket Tidspunkt hans Kongemagt rettest bør dateres. I saadanne Tilfælde har Kritikeren efter min Formening kun den Opgave at fastslaa og, om muligt, forklare Kildernes afvigende Opgivelser. — At man under dette Arbejde maa anvende samme Enhed og Maalestok, som vedkommende Kilde selv anvender, er klart. Muligvis kommer man herved snart til at regne med hele Aar snart med Regeringsaar[1];

[1]) Roskildekrøniken regner efter dens egen Opgivelse med Regeringsaar smlgn. S. r. D. I p. 378: „Interea gloriosus rex Sveno Magnus in Jutia obiit anno dominice incarnationis MLXXIV anno regni sui XXXI cet“.

derved er intet at gøre, og det forekommer mig at være lige umotiveret, naar Ræder, hvis Ord citeres, klager over, at saaledes „kan man faa næsten alt Muligt til at passe“ og Prof. S. selv hævder, at „Ad denne Vej komme vi virkelig ikke et Skridt videre“. Ad denne Vej kommer man netop til det rigtige Resultat, at der i Samtiden har hersket afvigende Meninger om den Ting.

Dog — herom bliver Prof. S. og jeg vel aldrig enige. Noget nyt Bevis for Rigtigheden af sit Standpunkt, der nu som før forekommer mig uforstaaeligt, har har han ikke fremført. Det skulde da være, at han selv betragter sine Bemærkninger[1]) om den danske Kronologis Umulighed for dette Tidsrums Vedkommende som et saadant. — Hvis Prof. S. paa det anførte Sted ved Udtrykket „dansk Kronologi“ forstaar en ensartet systematisk Ordning af Begivenheder efter Tidsfølgen for de danske Kilders Vedkommende, skal jeg med stor Glæde indrømme ham, at man absolut ikke kan tale om nogen dansk Kronologi, hvad dette Tidsrum angaar. Jeg ved heller ikke, at jeg nogetsteds har hævdet Eksistensen af en saadan[2]). Hans Kritik paa dette Punkt er derfor, hvis han har tænkt sig den rettet mod mig, et Slag i Luften. Thi det har altid været min Anskuelse, at man, hvor det drejer sig om Efterretninger i vore middelalderlige Kilder, særlig da Annalerne, nøje maa prøve hver Angivelse enkeltvis paa dens Værd og navnlig vogte sig for almindelige Domme. Dette Princip har jeg ogsaa fulgt i det foreliggende Tilfælde, og da

---

Kongerækken foran Necrologium Lundense (S. r. D. I, 425) har „Sveno Magnus rex MLXXIIII“. (ɔ: Dødsaaret). Ovenover dette er i Haandskriftet tilføjet „f. r. XXX“ ɔ: feliciter regnavit triginta annos. Her viser Udtrykket, at Forfatteren benytter hele Aar som Enhed.

[1]) P. 238.

[2]) De to Steder i min Afhandling, p. 139 og 143, hvor jeg uden nogen nærmere Bestemmelse (som f. Eks. Snorres danske Kronologi) anvender Udtrykket dansk Kronologi, fremgaar det tydeligt nok af Sammenhængen, at derved kun forstaas kronologiske Data i danske Kilder.

Opgivelserne i det omstridte Spørgsmaal aabenbart gaar tilbage til samtidige Nekrologier, hvis Tilforladelighed maa siges at være uomtvistelig, har jeg anset og anser endnu stadigt 1074 for Kong Svends Dødsaar.

Endvidere gjorde jeg gældende, at den Fremgangsmaade, Professoren fulgte ved Benyttelsen af de islandske Kilder, ikke var methodisk. Eller er det virkelig forsvarligt at stille saa sene Kilder som Snorre[1]), ikke at tale om alle de islandske Annaler, op som fuldgyldige Vidnesbyrd mod samtidige eller dog saagodt som samtidige Efterretninger uden den nøjeste Prøvelse af, hvorfra deres Opgivelser i dette Tilfælde stammer? Og er der nogensomhelst Rimelighed i — ligeledes uden nærmere Bevis — at betragte de islandske Annaler fra det 14de og følgende Aarh. som selvstændige Bærere af en gammel Tradition?

Paa denne væsentlige Indvending svarer Professoren slet ikke. Jeg vilde sætte megen Pris paa at faa oplyst, hvad han mener at kunne anføre til Støtte for den Fremgangsmaade, han her har fulgt.

Af hans Replik[2]) synes det nemlig at kunne sluttes, at han i sin Vurdering af disse Annalforfatteres Skønsævne og Selvstændighed indtager det samme Standpunkt som forhen: De islandske Aarbøger har hist og her Efterretninger laante fra visse danske Annaler. Prof. S. slutter deraf, at ogsaa den danske Tidsansættelse for Svend Estridssøns Død 1074 har foreligget dem, men at de har forkastet den som urigtig og, ligesom han selv, anset 1076 for det rette Aar. Det er meget muligt; men hvilken Betydning har det vel for os, at islandske Annalforfattere fra det 14de Aarh. antager, at 1076 var Svend Estridssøns Dødsaar? Vi kan jo slet intet bygge derpaa, da vi ikke kender deres Grunde, hvis de da overhovedet har haft andre Grunde end den rent autoritære, at deres Hoved-

[1]) Snorre er først opført som Hjemmelsmand for 1076 i Professorens Replik (p. 237). Det er mig ikke rigtig klart, hvad Grunden er til, at Prof. S. rent forbigik ham i sin første Afhandling.
[2]) P. 237.

kilde Snorre holdt paa 1076. Det er vist næppe raadeligt at tillægge disse Forf. formegen Vejen og Vragen.

Vi kommer nu til det eneste Argument af nogen Betydning, man har kunnet fremføre mod 1074 som Sv. E's Dødsaar: de to Pavebreve til Kongen af $^{25}/_{1}$ og $^{17}/_{4}$ 1075. — Jeg hævdede i min Afhandling og hævder endnu stadigt, at da Gregor afsendte Brevet af $^{17}/_{4}$ 1075 vidste han, at Skrivelsen af Januar s. A. ikke havde naaet sit Bestemmelsessted. Altsaa — sluttede jeg — har han i det højeste faaet Svar paa det sidste af de to Breve, og det tidligste Tidspunkt, paa hvilket han har kunnet erfare Kong Svends Død, var ved Modtagelsen af dette Svar.

For at forklare det lange Tidsrum, der hengik, inden man i Rom fik Nys om Kongens Død, henviste jeg til de ekstraordinære Vanskeligheder, som Saksens Oprør mod Henrik d. 4de dengang lagde i Vejen for Forbindelsen med Norden. At min Antagelse ikke var en ren Fantasi, søgte jeg at godtgøre ved en Henvisning til Gregors egne Ord i Brevet af Januar 1075.

Herimod indvender nu Prof. S.[1]), at fra Midten af 1074 til Somren 1075 var alt roligt i Tydskland, og et Budskab om Kong Svends Død vilde med største Lethed kunne være naaet baade til Kongen og til Rom, ligesom pavelige Udsendinge uhindret vilde have kunnet drage gjennem Saksen til

[1]) P. 231. — Med Hensyn til de Bemærkninger, Prof. S. p. 232 fremsætter for at vise den lette Mulighed for Forbindelse mellem Italien og Norden paa denne Tid, skal jeg tillade mig at anføre følgende: Ad hvilken Vej de Danske søgte til Rom, kan jo være ganske ligegyldigt her, hvor Talen er om pavelige Afsendinges Rejse til Danmark; at denne ikke er gaaet ad den Vej, Professor S. mener har været aaben, maa man jo antage, naar Gregor selv siger, at Urolighederne i Tyskland tvang hans Gesandter til at vende om.

Jeg har ingensinde paastaaet, at Forbindelsen mellem Rom og Tyskland var afbrudt 1074—75 (dertil kender jeg Gregors Register altfor godt), men kun hævdet, at Forbindelsen mellem Italien og Norden under Saksernes Oprør var højst usikker, undertiden ganske afbrudt.

Danmark. Jeg forstaar ganske vist ikke, hvad Prof. S. i denne Sammenhæng sigter til med Ordene „til Kongen“ (ɔ: Henrik IV), men saameget er jo klart, at Forholdene i Saksen efter hans Formening fra Midten af 1074 til Somren 1075 ikke lagde nogen Hindring i Vejen for Kommunikationen mellem Rom og Norden: alt var roligt. Ja forsaavidt var alt roligt, som der ikke kæmpedes indenfor dette Tidsrum, men Oprørstilstanden i Saksen vedvarede jo trods Skinforliget i Gerstungen, og væbnede Skarer af oprørske Bønder, over hvilke Førerne ganske havde tabt Kommandoen, drog jo efter Afslutningen af Forliget omkring i Landet og begik i Forbitrelse over den Medfart, de havde lidt fra Kong Henriks Side, slemme Excesser. Dertil kom, at Henrik kun drevet af den yderste Nød havde opfyldt de Forpligtelser, Forliget paalagde ham, og allerede i Foraaret 1075 opbød en Hær for at tugte Oprørerne. Tror Prof. S. da, at man i Saksen var uvidende om Henriks Sindelag og Hensigter og i god Tro nedlagde Vaabnene? Og er det vel sandsynligt, at Landet under saadanne Forhold lod sig berejse med Lethed? Jeg mener nej; dog herom kan man tvistes: Ligesaa umuligt det for mig er at bevise, at pavelige Gesandter dengang ikke uden stor Fare kunde naa Norden, ligesaa umuligt er det for Prof. S. at bevise, at de med Lethed kunde slippe igennem. Der kommer for os begge for mange ubekendte Størrelser ind i Ligningen. Men jeg har heller ikke bygget min Bevisførelse alene paa de tyske Uroligheder; jeg har adspurgt Pavebrevene selv, og her ligger efter min Formening det afgørende Bevis for, at Retten er paa min Side. Disse to Breve er nemlig utvivlsomt fra Indholdets Side Doubletter: det sidste Brev viser tydeligt, at dets Forfatter, dengang han afsendte det, var klar paa, at det første ikke havde naaet sit Bestemmelsested.

Dette Punkt i min Bevisførelse har Prof. S. forbigaaet i Taushed; men her er det Afgørelsen ligger; thi er mit Syn paa dette Forhold rigtigt, har de to Pavebreve ingen Betydning i Striden om Kong Svends Dødsaar:

Her kunde jeg egentlig slutte. Hvad der ellers ligger Prof. S. og mig imellem vedkommer egentlig ikke i nogen

væsentlig Grad Hovedspørgsmaalet; men da han i sin Replik retter en stærk Dadel mod forskellige Enkeltheder i min Fremstilling, vil den ærede Redaktion maaske unde mig Plads for et Par yderligere Bemærkninger.

Som det fremgaar af min Afhandling[1], mener jeg ligesaalidt som Prof. S., at Ordet *Anglus* her hjemme har været i Brug som Betegnelse for en Mand fra Sønderjylland. Jeg har trot — og tror endnu bestandigt — at kunne læse tydelige Spor af dette Ord paa Stenen, hvilket for mig er det afgørende. Ved min Henvisning til Beda har jeg kun søgt at forklare, hvorledes en nogenlunde velbelæst middelalderlig Versifikator, for hvem Beda maatte staa som Autoritet i historiske Spørgsmaal[2], tvungen af metriske Hensyn har kunnet gribe til en saadan Udvej.

Endvidere har jeg hævdet, at naar Snorre satte Sv. E's Dødsaar til 1076 og Knud den helliges til 1087, gik disse Tidsbestemmelser indirekte tilbage til engelske Kilder. Prof. S. gør nu opmærksom paa[3], at Afskriften af det bekendte Haandskrift Kringla angiver ikke 1087 men 1088[4]) som Knuds Dødsaar.

Hvorfra denne Variant er indkommet i Snorres Tekst, ved jeg naturligvis ikke; men at den ikke representerer den rette Overlevering, tror jeg at kunne slutte af følgende: Afskriften af det meget gamle Haandskrift Jöfruskinna (J. 2), Codex 39 og Codex Frisianus har alle 1087; ligesaa Knytlinga Saga[5], der bygger paa samme kronologiske Grundlag som Snorre. Desuden er det klart, at de islandske Annaler,

---

[1]) P. 128.

[2]) At man her hjemme i det 12. Aarh. baade kendte og saa op til Bedas store historiske Værk, fremgaar jo klart nok af Saxos Ord, p. 22. ed. Müller.

[3]) Prof. S. støtter sig her paa en Udg. (6. Hæfte af Heimskringla ved Prof. Jónsson), som det efter Tidsforholdene var mig umuligt at benytte.

[4]) Kringla har VIII. vetr.; de to andre VII vetr.; en Skrivefejl er her meget let forklarlig.

[5]) Fornmamra sögur XI p. 281.

der alle har 1087[1]), ikke forefandt Kringlas Læsemaade i deres Eksemplarer af Snorre. Heraf kan man slutte sig til, at 1087 allerede fandtes i islandske Hdskr. af Snorre skrevne før 1300.

Prof. S. bebrejder mig, at jeg ved at bruge en forældet Udgave af Florentius's[2]) Krønike er kommet til at paadutte ham en Fejl, han ikke har begaaet. Jeg vilde i høj Grad beklage, hvis det virkelig forholdt sig saaledes; men det er ikke Tilfældet; Fejlen er hans, eller rettere sagt den Udgave af Florentius, han anser for den nyeste og bedste, har narret ham. Den fortjener ingen af disse Prædikater.

Jeg valgte at citere efter Udgaven af 1592, dels fordi den er den eneste, der paa en Gang er fuldstændig, handelig og nogenlunde tilforladelig, dels paa Grund af den alt andet end rosende Omtale, der fra kompetent Side bliver Thorpes Udgave til Del[3]). Men jeg vidste saare vel, at man skal omgaas forsigtig med disse gamle Udgaver og ikke nære altfor ubetinget Tillid til deres Paalidelighed. Derfor sammenlignede jeg ogsaa det Sted, hvorom Talen er, med den nyeste analytiske[4]) Bearbejdelse af Florentius's Krønike, der er offent-

---

[1]) Kun den ganske sene Oddveria Annall fra det 16de Aarh. har 1088 (Storm, Jsl. Ann. p. 472).

[2]) Hvad Fejl er der i at sige, at denne Krønike ikke helt med Rette tillægges Florentius (jvnfr. min Afhandl. p. 140 og 188. Anm. 2)? En stor Del af den er jo skrevet efter hans Død 1118, og meget store Partier af Resten har Florentius ordret afskrevet efter Marianus Scotus.

[3]) Jvnfr. Mon. Germ. hist. Script. T. XIII. 1881 p. 97: B. Thorpe, qui Florentii Chronica Societatis Historiam Anglicam curantis sumptibus iam a. 1849 non satis accurate edidit cet. — Smlgn. ogsaa Bemærkningen om Thorpes Udg. i Hardy's Catalogue II p. 131.

[4]) Udgiverne har kun aftrykt de Dele af Florentius's Krønike, der ikke er afskrevne efter Værker, som tidligere har været offentliggjorte i Monumenta. Forskellig Sats er benyttet for at angive, hvor vi kan paavise Kilderne til hans Beretning, og hvor han for os er den første Hjemmelsmand for vedkommende Notits.

liggjort i Mon. Germ. hist.-Script. T. XIII. 1881, og da det her oplyses, at Notitsen om Kong Svend staar i det Hdskr. af Florentius (C. C. C. Ox. 157) fra det 12. Aarh., som i sin Tid har tilhørt selve Klostret i Worcester[1]), hvor Florentius var Munk, og som hans Fortsætter, Munken Johannes[2]), har benyttet, kan der ikke rejses nogen Tvivl om dens Authencitet. Prof. Steenstrups Formodninger om, at denne Efterretning har indsneget sig i Florentius's Tekst, fra upaalidelige irske Hdskr., falder derfor fuldstændig til Jorden, og det er hermed bevist, at Simeon fra Durham ikke selv er Forfatter til den, men ligefrem har afskrevet den som saameget andet efter Florentius. — Heller ikke det kan Prof. S. med Rette bebrejde mig, at jeg ikke holdt mig til samme Udgave som han, naar jeg vilde kritisere ham, thi han nævner intetsteds, hvilken Udgave af Florentius han har benyttet. Følgelig havde jeg jo ikke nogen Grund til at opspore den, men naturligvis vilde jeg ikke destomindre have gjort det, hvis det overhovedet var faldet mig ind, at en nyere Udgiver af Krøniken kunne begaa saa grove Fejl.

For ved et prægnant Eksempel at oplyse Læseren om, hvor ugenert middelalderlige Forfattere afskrev den Slags Notitser, som Talen her er om, efter hverandre, har jeg Pag. 140 sammenlignet Simeons Benyttelse af Florentius med det

---

[1]) Se Hardys Catalogue II p. 129—130.

[2]) Mon. Germ hist. Script. T. XIII. p. 97: „... qui Johannis monachi Wigorniensis ipsius in manibus fuerat". — Udgaven i Monum. Germ. hist. bygger paa Liebermanns nøjagtige Collationer. At heller ikke han antager Simeon for Forfatter til denne Notits kan ses sammesteds p. 157; her mangler den nemlig i Simeons Tekst, hvorved Udgiverne antyder, at den er afskrevet efter et Værk, som tidligere er udgivet i Monum., og maa søges der. — At jeg havde gjort mig bekendt med Haandskrifternes Overlevering af Florentius's Tekst, vilde Prof. S. forresten have kunnet se af en Bemærkning i min Afhandling p. 141 Anmk. 1, hvor netop vedkommende Codex omtales. Jeg kalder det dér et Originalhaandskrift. Dette kan dog kun paavises for den Del, der skyldtes Munken Johannes.

Laan, den saksiske Annalist gør hos Adam af Bremen, naar han betegner Kong Svend som *rex scientissimus.* — Det forekommer mig indlysende, at jeg var fuldstændig i min gode Ret, naar jeg i den Anledning bemærkede, at begge Forfattere her havde pyntet sig med laante Fjer. Men Prof. S. er af en anden Mening; efter hans Opfattelse (Pag. 235) „Ville de færreste Læsere vel kunne forstaa, hvad en Sachser-Annalist fra den senere Halvdel af det 12te Aarh. kan have at gøre med de her nævnte Kilder, og Simeon har ikke Ordet *scientissimus,* men derimod *bene litteris imbutus*". Ganske rigtigt, det har han; men jeg har jo heller ikke udtalt nogensomhelst Formodning om, at det af Simeon benyttede Udtryk er hentet fra Adam af Bremen, eller at denne og den saksiske Annalist har noget at gøre med de her nævnte Kilder. I Modsætning til Prof. S. tillader jeg mig derfor at tro, at enhver opmærksom Læser let vil kunne forstaa, af hvad Grund Simeon fra Durham og den saksiske Annalist her har faaet Plads ved Siden af hinanden.

Paa et andet Punkt af sin Kritik har Prof. Steenstrup Ret. Det er urigtigt, naar jeg har trot, at Formen *Suanus* beror paa en Afskriverfejl. Jeg er velvilligst fra anden Side bleven gjort opmærksom paa, at baade *Swegn* og *Suan* er korrekte angelsaksiske Gengivelser af det danske Svein, og hermed bortfalder jo Grundlaget for min Konjektur.

Endnu skal jeg blot bemærke, at Prof. S., saavidt man kan dømme efter Citatet p. 239, paa et enkelt Punkt ganske maa have misforstaaet mine Ord. Meningen af dem, synes mig dog, var temmelig klar: To angelsaksiske Krøniker henfører Jarl Waltheofs Henrettelse til det samme Aar, under hvilket de omtaler Kong Svends Død. Kan man da virkelig, fordi Aarstallet for Jarlens Henrettelse er rigtigt, slutte, at ogsaa den anden Begivenhed med Rette er henført til dette Aar? Jeg mener stadigt, at, naar det drejer sig om middelalderlige Annaler, der sammenstykker deres Tekst fra mange forskellige Kilder, er en saadan Slutning ganske uberettiget. Det eneste, man paa dette Grundlag med Sikkerhed kan sige, er dette: at efter Krønikeskrivernes Mening faldt begge Be-

givenheder i samme Aar. Men om denne deres Tro er rigtig, kan slet ikke afgøres, før vi kender deres Kilder.

Som man af ovenstaaende vil kunne se, afviger Prof. S. og jeg stærkt fra hinanden i vort Syn paa middelalderlige Kilder og middelalderlig Kildekritik. Ud fra et saa forskelligt Standpunkt kan det næppe nytte at drøfte Hypotheser; jeg skal derfor afslutte mine Bemærkninger her uden at komme nærmere ind paa Diskussionen, om hvorfor saamange udenlandske Hjemmelsmænd anfører 1076 som Sv. E's Dødsaar. At min Forklaring i Hovedsagen træffer det rette ved at søge Fejlens Kilde i Gregors Register, derom tvivler jeg ikke.

Sjællandsk Landbefolkning i det 17. og 18. Aarhundrede.

Et Bidrag til ældre dansk Befolkningsstatistik.

Af

Gustav Bang.

Under Forstudierne til et større Arbejde har det været mig magtpaaliggende at have en nogenlunde fast underbygget Forestilling om den Retning, hvori den danske Landbefolkning i det 17. og 18. Aarhundrede udviklede sig i numerisk Henseende, at være nogenlunde paa det rene med, om Befolkningen befandt sig i Tilvækst eller ikke, og eventuelt at have et nogenlunde sikkert Skøn over Styrkegraden af denne Bevægelse.

Som bekendt er det kun overmaade lidet, der hidtil er fremdraget til Belysning af disse Spørgsmaal. Saalænge man kun gaar tilbage til Aar 1769, har man endnu noget at bygge paa. I dette Aar fandt den første Folketælling Sted, og ganske vist lider Resultaterne saavel af den som af den næste, i 1787, af store Mangler, og det har været nødvendigt at underkaste dem en gennemgribende Korrektur for at gøre dem egnede til en Sammenligning; de Tilvækstprocenter, det er muligt at beregne paa Basis af disse to Folketællinger samt

Folketællingen 1801, kan derfor ikke gøre Krav paa nogen absolut Nøjagtighed, men kan dog antages at svare nogenlunde til de virkelige Forhold.

Ifølge disse Tællinger udgjorde den danske Landbefolkning

i 1769: 639,873
i 1787: 667,853
i 1801: 734,788

Der har saaledes i de 18 Aar fra 1769 til 1787 været en gennemsnitlig aarlig Tilvækst af 0,24 Procent, i de 14 følgende Aar af 0,68 Procent. Denne Stigning i Tilvækstprocentens Størrelse er jo særdeles paafaldende, men i hvilken Sammenhæng den skal ses, er man paa Forhaand ikke i Stand til at afgøre. Det er muligt, at den fremtræder som en Fortsættelse af en Stigning, der har fundet Sted gennem en længere Periode, saaledes at Befolkningstilvæksten vilde vise sig at være mindre og mindre, jo længere vi gik tilbage i Perioden. Men det er paa den anden Side vel tænkeligt, at den kun skyldes rent tidsmæssige Forhold, og det ligger da nær at tænke paa de store Landboreformer som dens Aarsag.

Ganske vist har man et Materiale, ved hvis Hjælp man har forsøgt at belyse Befolkningsbevægelsen i Danmark allerede fra Aar 1735. Det er de Lister over fødte og døde, som Præsterne fra den Tid af indsendte til Regeringen, og hvis aarlige Summatal i 1786 offentliggjordes i „Materialien zur Statistik der dänischen Staaten“. Ifølge disse Lister udgjorde Fødselsoverskuddet i de 34 Aar fra 1735 til 1768 i hele Danmark c. 45,000; lægger vi dertil c. 1000 for Tiden fra 1. Januar til 15. August 1769, da Folketællingen fandt Sted, og drager vi det derved frem-

komne Tal fra Folketallet 1769, finder vi som beregnet Folketal for Aaret 1735 c. 780,000. I de 34½ Aar fra 1. Januar 1735 til 15. August 1769 skulde altsaa den danske Befolkning være vokset med c. 0,16 Procent om Aaret.

Dette gælder dog kun under Forudsætning af, at Indvandring og Udvandring har ophævet hinanden. Men selv om virkelig dette har været Tilfældet, bliver Værdien af Beregningen dog mere end problematisk. Dels har man ingensomhelst Garanti for, at de i „Materialien“ meddelte Summatal, hvorpaa hele Beregningen er bygget, er udtømmende; det er muligt, at der rundtomkring mangler Opgivelser fra et større Antal Sogne; og er dette Tilfældet, da kan det have gjort hele Regnestykket i ganske betydelig Grad forkert. Og dels er selve de Lister, hvoraf Summatallene er sammendragne, af en saadan Beskaffenhed, at det er mere end tvivlsomt, om der tør bygges nogetsomhelst paa dem. I adskillige Libri datici og Kirkebøger findes Koncepter til eller Afskrifter af disse Grundlister; sammenligner man dem med de Oplysninger, der indeholdes i Kirkebøgerne, viser det sig, at de ikke blot hyppig er i høj Grad unøjagtige (saaledes forekommer det flere Steder, at Personer, der fødtes eller døde i Tiden mellem Kirkeaarets og Kalenderaarets Begyndelse, optælles to Gange), men at de ogsaa lider af en fuldkommen Mangel paa indbyrdes Overensstemmelse, hvad angaar Rubriceringen af de dødfødte. Hyppigst forekommer det, at „født“ betragtes som identisk med „døbt“, saaledes at de dødfødte eller udøbte Børn ikke nævnes blandt de fødte, men vel blandt de døde. Hvilken forstyrrende Indflydelse dette kan have paa en Beregning over Fødselsoverskuddet, følger af sig

selv; i Femaaret 1890—94, da dog Dødfødslernes Antal tør antages for relativt betydeligt lavere end i hin Tid, og da kun de virkelig dødfødte, ikke de udøbte levendefødte er henregnede til Rubriken dødfødte, vilde en saadan Overføring af de dødfødtes Antal til Dødsfaldene uden en tilsvarende Overføring til Fødslerne, bringe Overskudsfødselsantallet til at gaa ned fra at udgøre 60 til at udgøre kun 54 Procent af Dødsantallet. Og hvis endda dette Princip var konsekvent gennemført, kunde man ved en Beregning over, hvor mange Procent af de døde der gennemsnitlig var dødfødte, naa til en Forestilling om Fejlens Omfang; men dette er ikke muligt. Nogle Steder er de dødfødte medregnede til de fødte saavel som til de døde, og det vilde sikkert være muligt at finde Eksempler ogsaa paa de to andre mulige Kombinationer, at de enten er henregnede til de fødte, men ikke de døde, eller at de ikke er opført i nogen af de to Rubriker. Men et Materiale af denne Art er værdiløst, en Beregning, der bygger paa det, fører til ganske illusoriske Resultater.

Man maa da gaa frem ad en anden Vej for at naa til en Forestilling om Befolkningens Bevægelser i Tiden forud for 1769. Og det eneste brugbare Materiale, der, saa vidt jeg kan se, frembyder sig, er de i Provinsarkiverne opbevarede Kirkebøger. Ved kongelige Befalinger af 1645 og 1646 blev det paalagt Præsterne at føre ordentlige Kirkebøger med Fortegnelser over fødte, døde og viede. Af saadanne Kirkebøger, der gaar tilbage til Midten af det 17. Aarhundrede, findes der i Provinsarkiverne et ikke ringe Antal, og ved en rationel Bearbejdelse af tilstrækkelig mange af dem bliver det muligt, om end kun i de store Træk, at danne sig et

Skøn over den Retning, i hvilken Befolkningsbevægelsen i vedkommende Landsdel i de forskellige Tider gik — selvfølgelig under Forudsætning af, at de valgte Sogne er nogenlunde typiske for hele Landsdelen, en Forudsætning, hvis Gyldighed jo imidlertid nærmere kan kontrolleres. Jeg har bearbejdet 30 saadanne Kirkebøger fra Landsogne i Sjælland (og paa Møen); det er Resultaterne af denne Bearbejdelse, der nedenfor skal forelægges.

Man finder i Kirkebøgerne to forskellige Forhold, der kan benyttes som Maal for Befolkningens Bevægelser. Det ene er Fødslernes Antal paa de forskellige Tidspunkter, det andet Forholdet mellem Fødsels- og Dødsantallet. Intet af disse to Forhold danner en absolut paalidelig Maalestok. Naar det aarlige Fødselsantal i Løbet af en vis Aarrække vokser fra 100 til 150, er det muligt, at Befolkningen er vokset med 50 Procent, men det er ogsaa muligt, at Forandringen, i hvert Fald delvis, skyldes andre Forhold: Befolkningen kan være forskellig sammensat paa de to Tidspunkter, saaledes at de uproduktive Aldersklasser paa det sidste Tidspunkt udgør en større Procentandel af Befolkningen end paa det første; Giftermaalsalderen kan være gaaet ned og dermed den ægteskabelige Frugtbarhed op osv. Maaler man Forholdet paa Tidspunkter, der ligger hinanden nær, er der dog næppe Grund til at formode store Forskydninger i Forholdet mellem Fødselstal og Folketal, og man kan med nogen Sikkerhed bygge paa Fødselstallets Ændringer. Af mindre Værdi er Forholdet mellem Fødsels- og Dødsantallene. Et stort Antal Overskudsfødsler kan betyde en stærk Befolkningsforøgelse, men det kan ogsaa være et Symptom paa en Befolkningsaftagen, idet Udvandring fra Iagttagelsesfeltet har slugt talrige af de

Individider, der, hvis Befolkningen havde holdt sig stationær, vilde være kommet til at figurere i Dødslisterne, og saaledes har gjort Dødsantallet lavere, end det ellers vilde have været[1]). Imidlertid kan ogsaa Forholdet mellem Fødsler og Dødsfald have Interesse, navnlig som et Supplement til det, der kan læses ud af Fødselsantallets afvigende Størrelse paa de forskellige Tidspunkter. F. Eks. egner det sig særlig godt til at konstatere abnorme tidsmæssige Tilstande; en Pest vil saaledes give sig Udslag i en stærk Stigning af Dødsantallet i Forhold til Fødselsantallet.

Jeg har følgelig gennemgaaet Kirkebøgerne med det dobbelte Formaal for Øje dels at skaffe saa vidt muligt fortløbende Lister over de fødte, dels, hvor jeg har skaffet saadanne Lister, at skaffe Lister over de døde. Jeg har da forbigaaet Dødsfaldsopgivelserne i saadanne Tilfælde, hvor de tilsvarende Fødselsopgivelser fattes; derimod har jeg medtaget alle Fødselslister uden Hensyn til Dødslisterne.

Under Bearbejdelsen har jeg stræbt efter at skabe Konformitet mellem Opgivelserne. Der hersker i Kirkebøgerne den fuldstændigste Mangel paa Konsekvens, navnlig hvad angaar de dødfødte. Snart er de angivne imellem de fødte — selv hvor denne Rubrik har til Overskrift „døbte“, — snart ikke. Derimod synes de

---

[1]) I Femaaret 1890—94 var Forholdet mellem Dødsfald og Fødsler (paa begge Sider eksklusive de dødfødte)

i København	som	100: 150
i Provinsbyerne	som	100: 154
i Landdistrikterne	som	100: 164

Fødselsoverskuddet stod altsaa i omvendt Forhold til Befolkningstilvæksten.

som Regel at være optaget iblandt de døde. I Fødselsrubrikerne er det særdeles let at udskyde dem, i Dødsrubrikerne derimod i de fleste Tilfælde umuligt. Jeg har derfor indrettet Fortegnelsen over de „fødte“ saaledes, at den kun omfatter Personer, der er blevet døbt — og i Regelen falder deres Tal sammen med Tallet paa de levendefødte, — medens Fortegnelsen over de „døde“ omfatter samtlige døde, ogsaa de dødfødte og udøbte Børn, forsaavidt de er indførte i Kirkebøgerne. For at gøre en Sammenligning mellem de to Talrækker mulig har jeg imidlertid i et Antal Tilfælde, hvor de dødfødte eller udøbte var tydelig karakteriserede som saadanne i Dødslisterne, optalt deres Antal; ved fra de samlede Dødsantal at drage de dødfødte eller udøbte Børns forholdsmæssige Antal, bliver det da muligt at faa Lister, der kan stilles ligeoverfor Daabslisterne.

Gennemgangen af Kirkebøgerne er begyndt med det tidligste Tidspunkt, hvorfra de indeholder Opgivelser[1]), og i de fleste Tilfælde ført op til Aar 1779. De følgende Sider vil vise, hvor talrige Lakunerne er. De fleste af disse skyldes Lakuner i Kirkebøgerne; i adskillige Tilfælde, hvor jeg har haft Indtrykket af, at Kirkebogen var uordentlig og unøjagtig, har jeg forbigaaet de paagældende Afsnit; enkelte Partier, hvor Skriften var utydelig, eller Posteringen vanskeliggjorde et Overblik og en nogenlunde let Gennemgang, er ligeledes forbigaaede.

De 30 Sogne, for hvilke Kirkebøgerne er gennemgaaede, er følgende:

---

[1]) Adskillige Kirkebøger begynder midt i Aaret 1645; her er Optællingen først begyndt med 1646.

1.*) Allerslev, Baarse H., Præstø A. 1647—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1741—42, 1750—59, 1763—65).
2. Alsted, Alsted H., Sorø A. 1648—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1691—92, 1740—69).
3. Bjærgsted, Skippinge H., Holbæk A. 1650—1779.
4. Borre, Møenbo H., Præstø A. 1646—1749.
5. Bregninge, Skippinge H., Holbæk A. 1646—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1662—63, 1700—19, 1730—32).
6. Dalby, Fakse H., Præstø A. 1661—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1689, 1714).
7. Draaby, Horns H., Frederiksborg A. 1647—1759 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1668, 1719, 1723—24, 1726, samt Dødsfald 1646—67, 1669, 1684—85, 1687).
8. Egeslevmagle, V. Flakkebjerg H., Sorø A. 1650—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1666—74, 1697—98).
9. Fjenneslev, Alsted H., Sorø A. 1646—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1740—69).
10. Førslev, Ringsted H., Sorø A. 1631—1779.
11. Greve, Tune H., Københavns A. 1646—1779.
12. Havdrup, Tune H., Københavns A. 1650—1755 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1772-73, samt Dødsfald 1650-52, 1700—55).
13. Hjørlunde, Ljunge Frederiksborg H., Frederiksborg A. 1646—1779.
14. Hyllested, V. Flakkebjerg H., Sorø A. 1636—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1705, 1707—10).
15. Karlslunde, Tune H., Københavns A. 1646—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1679, samt Dødsfald 1705—07).
16. Kildebrønde, Tune H., Københavns A. 1646—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1704, 1708—09).
17. Kirkerup, Sømme H., Københavns A. 1646—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1654, 1667—79, 1709—51).
18. Krogstrup, Horns H., Frederiksborg A. 1646—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1709—19, samt Dødsfald 1646-89, 1700—08, 1720—29).
19. Lyngby, Sokkelunds H., Københavns A. 1641—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1646, 1738—44, 1758—59, 1766—69).
20. Magleby, Møenbo H., Præstø A. 1647—1779. (Mangler Fødsler og Dødsfald 1680—93, 1734—38).
21. Ottestrup, Slagelse H., Sorø A. 1618—1779 (Mangler Dødsfald 1719).

---

*) Sognene citeres i det følgende kun med de her angivne Løbenumre.

22. Rønnebæk, Hammer H., Præstø A. 1646—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1659).
23. Snodstrup, Ølstykke H., Frederiksborg A. 1646—1779.
24. Sorterup, Slagelse H., Sorø A. 1618—1779.
25. Sørbymagle, V. Flakkebjerg H., Sorø A. 1646—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1690—1717, 1761, samt Dødsfald 1689).
26. Taarnborg, Slagelse H., Sorø A. 1633—1759 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1670—79.)
27. Tureby, Fakse H., Præstø A. 1661—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1703—04, 1720—32, samt Dødsfald 1661—1702).
28. Uggerløse, Merløse H., Holbæk A. 1650—1779.
29. Vallensved, Ø. Flakkebjerg H., Sorø A. 1646—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1658—61, samt Dødsfald 1684—88).
30. Værløse, Smørum H., Københavns A. 1650—1779 (Mangler Fødsler og Dødsfald 1650—52, 1685—86, 1695—1731, samt Dødsfald 1658).

I omstaaende Tabel (S. 426-29) meddeles Resultaterne af denne Gennemgang fordelt paa hvert enkelt Tiaar indenfor den undersøgte Periode. Som ovenfor sagt omfatter Rubriken „fødte" kun de døbte, medens „døde" ogsaa omfatter de udøbte og dødfødte. En Streg betyder, at Oplysninger savnes fra det paagældende Tiaar. Hvor et Tal er i skarp Parenthes [ ], betegnes derved, at Oplysninger savnes for et eller flere af Decenniets Aar; hvilke disse Aar er, vil kunne ses af den ovenstaaende Fortegnelse over Sognene. En rund Parenthes ( ) i Tiden forud for 1649 betegner, at Opgivelser fra flere end 10 Aar rummes indenfor den. Hvor der i Fortegnelsen over de „fødte" findes to Talangivelser ved Siden af hinanden, hvoraf den sidste er i skarp Parenthes, savnes Opgivelse om de dødes Antal i et eller flere af de Aar, hvorfra Fødselsantallet haves; den sidste af de to Talangivelser angaar da kun de Aar, hvortil de tilsvarende Dødstal haves; og kun denne sidste Angivelse kan benyttes, hvor Forholdet mellem Fødsels- og Dødsantal undersøges.

Sognets Løbenummer.	Indtil 1649		1650–59		1660–69		1670	
	fødte	døde	fødte	døde	fødte	døde	fødte	døde
1.	[49]	[32]	173	407	151	117	151	131
2.	[34]	[27]	158	188	161	144	120	117
3.	—	—	64	102	64	28	89	73
4.	[90]	[101]	242	372	159	212	215	180
5.	[151]	[71]	256	391	[169]	[88]	306	291
6.	—	—	—	—	[209]	[149]	241	241
7.	[51] [—]	—	111 [—]	—	[132] [—]	—	191	164
8.	—	—	228	372	[108]	[91]	[83]	[102]
9.	[33]	[20]	80	139	55	33	62	53
10.	(288)	(233)	159	176	134	102	110	85
11.	[54]	[34]	121	96	88	68	91	79
12.	—	—	28 [14]	[17]	35	19	[32]	[24]
13.	[63]	[39]	134	253	138	90	160	121
14.	(168)	(158)	93	99	81	72	118	67
15.	[45]	[37]	90	124	137	102	[136]	[133]
16.	[46]	[29]	88	76	81	64	88	88
17.	[59]	[44]	[96]	[129]	[84]	[51]	—	—
18.	[16] [—]	—	31 [—]	—	61 [—]	—	94 [—]	—
19.	[303]	[275]	347	803	373	303	357	460
20.	[79]	[69]	308	535	116	174	249	143
21.	(395)	(386)	111	114	114	64	122	102
22.	[43]	[35]	[105]	[232]	112	98	103	104
23.	[36]	[21]	63	73	63	55	55	58
24.	(296)	(358)	80	107	75	61	122	112
25.	[63]	[35]	137	203	134	97	149	147
26.	(390)	(342)	177	228	169	112	—	—
27.	—	—	—	—	[85] [—]	—	92 [—]	—
28.	—	—	133	206	112	103	133	118
29.	[52]	[27]	[129]	[295]	[124]	[78]	128	150
30.	—	—	[129] [117]	[179]	160	104	208	237

Sognets Løbenummer.	1680–89		1690–99		1700–09		1710–19	
	fødte	døde	fødte	døde	fødte	døde	fødte	døde
1.	168	141	255	186	261	146	237	227
2.	111	111	[112]	[118]	158	107	155	131
3.	84	95	76	69	94	50	77	61
4.	229	162	298	232	321	253	259	267
5.	279	241	306	212	—	—	—	—
6.	[214]	[184]	253	184	235	202	[212]	[194]
7.	193 [141]	[126]	243	162	248	211	[232]	[184]
8.	145	170	[159]	[170]	246	167	207	207
9.	50	31	63	35	82	56	80	49
10.	144	90	144	95	137	88	127	99
11.	85	69	114	118	93	83	89	138
12.	35	32	36	21	29[—]	—	20 [—]	—
13.	148	168	149	138	163	117	151	170
14.	102	74	140	88	[77]	[46]	[91]	[64]
15.	108	89	147	100	127 [76]	[48]	112	130
16.	99	82	126	103	[72]	[59]	94	113
17.	123	104	133	123	[127]	[87]	—	—
18.	85 [—]	—	91	75	[100] [—]	—	—	—
19.	338	380	305	480	352	356	338	467
20.	—	—	[205]	[158]	333	291	314	278
21.	124	108	113	66	108	79	103 [93]	60
22.	92	26	127	81	147	96	157	108
23.	91	59	66	57	62	47	76	59
24.	126	104	144	90	157	96	133	92
25.	137 [125]	[152]	—	—	—	—	[31]	[18]
26.	206	193	198	145	238	218	244	153
27.	98 [—]	—	89 [—]	[—]	94 [—]	—	[79] [53]	[41]
28.	142	182	146	120	147	133	134	135
29.	116 [49]	[46]	175	121	176	176	208	178
30.	[162]	[177]	[85]	[112]	—	—	—	—

Sognets Løbenummer.	1720—29		1730—39		1740—49		17[illegible]	
	fødte	døde	fødte	døde	fødte	døde	fødte	døde
1.	277	175	271	250	[185]	[169]	—	—
2.	165	141	150	105	—	—	—	—
3.	64	86	72	56	90	81	77	81
4.	241	187	234	300	262	240	—	—
5.	278	280	[187]	[187]	242	209	304	314
6.	271	257	251	293	261	241	304	220
7.	[181]	[118]	261	179	282	235	—	—
8.	195	193	248	210	296	171	235	299
9.	87	55	68	46	—	—	—	—
10.	140	117	143	110	128	103	161	139
11.	113	130	103	99	118	120	123	135
12.	37 [—]	—	25 [—]	—	26 [—]	—	[27] [—]	—
13.	152	157	176	172	196	181	196	156
14.	124	123	145	149	115	108	122	135
15.	123	109	112	118	109	107	116	115
16.	83	89	92	82	116	86	109	107
17.	—	—	—	—	—	—	[89]	[72]
18.	89 [—]	—	123	73	154	111	121	69
19.	385	348	[306]	[284]	[243]	[181]	[475]	[424]
20.	338	236	[158]	[140]	307	257	343	320
21.	115	129	142	146	125	127	125	108
22.	197	174	189	199	162	174	215	195
23.	106	84	83	61	49	42	69	61
24.	120	120	113	132	109	97	159	137
25.	153	132	146	153	138	134	145	139
26.	232	188	178	184	259	186	268	238
27.	—	—	[67]	[69]	75	82	123	106
28.	137	142	154	154	160	158	171	159
29.	195	140	190	198	216	184	228	224
30.	—	—	[210]	[255]	255	253	256	245

Sognets Løbenummer.	1760—69		1770—79	
	fødte	døde	fødte	døde
1.	[209]	[180]	268	191
2.	—	—	204	155
3.	97	90	118	104
4.	—	—	—	—
5.	281	255	238	260
6.	296	253	317	247
7.	—	—	—	—
8.	269	272	250	258
9.	—	—	115	70
10.	169	146	159	161
11.	102	97	137	103
12.	—	—	—	—
13.	155	193	140	132
14.	121	123	112	114
15.	122	109	136	106
16.	112	102	108	89
17.	141	129	117	132
18.	112	81	111	111
19.	[334]	[319]	623	574
20.	328	300	302	197
21.	90	61	74	55
22.	175	189	228	190
23.	112	76	128	108
24.	104	87	97	56
25.	[124]	[102]	152	129
26.	—	—	—	—
27.	136	114	157	128
28.	139	150	149	143
29.	224	256	194	208
30.	249	265	281	296

Paa Grundlag af denne Tabel er det nu muligt at skaffe sig et Overblik over, paa hvilken Maade Fødselstallet svingede fra Tid til Tid indenfor den undersøgte Periode. Et aarligt Gennemsnitstal paa Fødslerne i alle de 30 Sogne indenfor hvert af de behandlede Tiaar er det imidlertid ikke muligt at skabe paa Grund af de talrige Lakuner; man maa nøjes med at sammenligne Fødselstallet indenfor to og to af Tiaarene med Udeladelse af de Sogne, fra hvilke Oplysninger savnes, og finde, efter hvilken Maalestok det gennemsnitlige Fødselsantal tiltager eller aftager. Resultaterne af en saadan Optælling meddeles nedenfor; fra Aarti til Aarti er det gennemsnitlige Aarsantal af Fødsler beregnet, dels for de Sognes Vedkommende, fra hvilke der haves Oplysninger fra alle Tiaarets Aar (for Tiden før 1649 for mindst 10 Aar), dels for samtlige Sogne, fra hvilke overhovedet Oplysninger haves. Den Tilvækstprocent, der er fremkommet som Følge af den sidste af de to Beregninger, er anført med kursiveret Skrift. Et Plus betegner en Stigen, et Minus en Aftagen i Fødslernes Antal.

		Gennemsnitligt aarligt Fødselsantal	
1. Fra -1649 til 1650-59:	5 Sgn.	71,6- 62,0	÷ 13,4 pCt.
	23 -	373,8-334,4	÷ *10,5* -
2. Fra 1650-59 til 1660-69:	21 -	281,7-250,1	÷ 11,2 -
	28 -	398,1-358,3	÷ *10,0* -
3. Fra 1660-69 til 1670-79:	19 -	243,2-279,6	+ 15,0 -
	20 -	362,0-411,1	+ *13,6* -
4. Fra 1670-79 til 1680-89:	22 -	305,6-304,1	÷ 0,5 -
	27 -	386,2-377,2	÷ *2,3* -
5. Fra 1680-89 til 1690-99:	24 -	326,5-368,4	+ 12,8 -
	28 -	396,2-444,6	+ *12,2* -
6. Fra 1690-99 til 1700-09:	20 -	314,1-327,1	+ 4,1 -
	27 -	431,1-449,1	+ *4,2* -

			Gennemsnitligt aarligt Fødselsantal		
7.	Fra 1700-09 til 1710-19:	20 Sgn.	343,1-322,1	÷	6,1 pCt.
		25 -	423,9-400,9	÷	*5,4* -
8.	Fra 1710-19 til 1720-29:	21 -	331,5-350,2	+	5,6 -
		25 -	406,5-430,9	+	*6,0* -
9.	Fra 1720-29 til 1730-39:	23 -	341,6-340,8	÷	0,2 -
		27 -	467,6-463,5	÷	*0,9* -
10.	Fra 1730-39 til 1740-49:	21 -	318,0-337,1	+	6,0 -
		27 -	477,6-496,7	+	*4,0* -
11.	Fra 1740-49 til 1750-59:	22 -	368,0-397,0	+	7,9 -
		24 -	419,2-460,9	+	*9,9* -
12.	Fra 1750-59 til 1760-69:	20 -	355,7-339,3	÷	4,6 -
		23 -	440,7-422,9	÷	*4,0* -
13.	Fra 1760-69 til 1770-79:	21 -	353,4-355,3	+	0,5 -
		24 -	452,8-459,6	+	*1,5* -

Før man bygger noget paa denne Oversigt, vil det være rigtigst at danne sig en Forestilling om, hvorvidt det her fremdragne Materiale overhovedet kan antages at være i Stand til at give et nogenlunde korrekt Spejlbillede af de virkelige Forhold, om ikke rent tilfældige Omstændigheder eller lokale Ejendommeligheder kan have gjort sig gældende i det Omfang, at de Udviklingsretninger, der synes at fremgaa af ovenstaaende Tal, er i betydelig Grad afvigende fra dem, der gælder hele den sjællandske Landbefolkning. En saadan Kontrol har jeg anstillet paa den Maade, at jeg har delt Materialet i 2 Dele, hvoraf den første omfatter de Sogne, der i den ovenstaaende Tabel er betegnede med Løbenumrene 1—15, den sidste Sognene Nr. 16—30, og beregnet Forskydningsprocenterne for hver af de to Dele. En Sammenligning mellem disse Procenter og de Procenter, der fremgaar ved Materialets Bearbejdelse under ét, vil være mulig paa Grundlag af følgende Tabel:

1. Fra -1649 til 1650-59:	÷ 10,3 pCt.	(÷ 13,3 og ÷ 7,8 pCt.)
2. Fra 1650-59 til 1660-69:	÷ 10,0 -	(÷ 10,3 og ÷ 9,7 -)
3. Fra 1660-69 til 1670-79:	+ 13,6 -	(+ 12,2 og + 15,2 -)
4. Fra 1670-79 til 1680-89:	÷ 2,3 -	(÷ 4,2 og 0,0 -)
5. Fra 1680-89 til 1690-99:	+ 12,2 -	(+ 21,0 og + 2,2 -)
6. Fra 1690-99 til 1700-09:	+ 4,2 -	(+ 2,9 og + 5,6 -)
7. Fra 1700-09 til 1710-19:	÷ 5,4 -	(÷ 9,2 og ÷ 0,9 -)
8. Fra 1710-19 til 1720-29:	+ 6,0 -	(+ 6,6 og + 5,4 -)
9. Fra 1720-29 til 1730-39:	÷ 0,9 -	(0,0 og ÷ 1,9 -)
10. Fra 1730-39 til 1740-49:	+ 4,0 -	(+ 2,1 og + 5,8 -)
11. Fra 1740-49 til 1750-59:	+ 9,9 -	(+ 6,5 og + 12,1 -)
12. Fra 1750-59 til 1760-69:	÷ 4,0 -	(÷ 1,6 og ÷ 5,5 -)
13. Fra 1760-69 til 1770-79:	+ 1,5 -	(÷ 1,9 og + 4,0 -)

Som man ser, viser der sig ved en saadan Deling af Materialet adskillige Uregelmæssigheder, men disse Uregelmæssigheder er dog snarere mindre end større, end det med et saa lille Materiale var at vente. Kun ved ét Tiaarsskifte (det 5.) er Afvigelsen særlig iøjnefaldende; ved 4 (det 2., 3., 8. og 9.) er den ganske forsvindende; i de øvrige Tilfælde er den af vekslende Størrelse, men dog ikke større, end at Bevægelsen i det hele og store gaar i samme Retning paa begge Sider af Skillelinjen. Man tør da vel være berettiget til at antage de ovenfor fremdragne Procenttal for nogenlunde overensstemmende med den virkelige Bevægelse indenfor Fødselsantallet i de sjællandske Landdistrikter, om end der selvfølgelig ikke kan være Tale om at tillægge dem Betydning som en nøjagtig Maalestok.

Den Bevægelse, der ytrer sig igennem disse Tal, er af en stærkt bølgeformet Karakter; snart er der Opgang, snart Nedgang; af de 13 undersøgte Tiaarsskifter var de 7 ledsagede af et tiltagende, de 6 af et aftagende Fødselsantal. Navnlig i de første af de behandlede Decen-

nier er der en stærk Nedgang; det gennemsnitlige aarlige Fødselsantal gaar fra 1640'erne til ind i 1660'erne tilbage med ca. en Femtedel. Derpaa kommer en betydelig Opgang, der atter afløses af en lille Nedgang, og derefter gaar det atter i den følgende Tid opad, med stadige Perioder af en mindre Nedgang. Tiltagen og Aftagen afløser hinanden, dog er den første i Overvægt, saaledes at fra 1660'erne Nedgangsperioderne ikke er i Stand til helt at fortære det i Opgangstiderne tilvejebragte Plus. Der er derfor som Helhed taget nogen Tilvækst, men en langt ringere og en langt mindre regelmæssig end den, der findes i vore Dage. Bevægelsen vil anskues af følgende Tabel, hvor det gennemsnitlige aarlige Fødselstal i Perioden før 1649 er ansat til 100, og de tilsvarende Fødselsantal i hvert af de følgende Aartier er beregnet paa Grundlag af de ovenanførte Procenter:

-1649:	100,0	1700-09:	104,8	1760-69:	114,2
1650-59:	89,7	1710-19:	99,1	1770-79:	115,9
1660-69:	80,7	1720-29:	105,0		
1670-79:	91,7	1730-39:	104,1		
1680-89:	89,6	1740-49:	108,3		
1690-99:	100,5	1750-59:	119,0		

Disse Tal er imidlertid fremkomne ved en Tilknytning af det ene Procenttal til det andet, og da hvert af disse Procenttal kun med en vis Tilnærmelse svarer til det rette Forhold, er det jo muligt, at de mange smaa Fejl ved en saadan Ophobning har summeret sig sammen til store Fejl, og at den ovenstaaende Talrække kun i meget ringe Grad svarer til de virkelige Forhold. Imidlertid vil en nærmere Undersøgelse vise, at dette næppe er Tilfældet. Sammenligner man nemlig de gennemsnitlige aarlige Fødselstal, ikke som før i to paa hin-

anden følgende Tiaar, men i Tiaar, der er længere fjærnede fra hinanden, finder man Forskydningsprocenter, der ret nøje svarer til dem, der fremgaar af ovenstaaende Tabel. Tager man saaledes Fødselsantallene i hvert af de to Aartier 1680—99 og 1730—39 i samtlige 28 Sogne, hvorfra Oplysninger for begge Aartiers Vedkommende haves, finder man en Tilvækstprocent af 17,7, medens den ifølge ovenstaaende Tal skulde være 16,2. Paa samme Maade er Tilvækstprocenten fra 1720—29 til 1770—79 11,6, medens den ifølge ovenstaaende Tal beregnes til 10,4. Differencerne er altsaa smaa, og vi er vistnok berettigede til i den tidligere anførte bølgeformige Talrække at se et, ganske vist yderst groft, men dog i det hele nogenlunde korrekt Udtryk for Fødselsantallets Skiften i det undersøgte Tidsrum.

Det vil nu være af Interesse til Belysning af de ovenfor fremdragne Resultater at foretage en Sammenligning mellem Fødsels- og Dødsantallene i de forskellige Tidsrum. Ganske vist er vi ikke igennem dem i Stand til med Sikkerhed at drage nogen Slutning angaaende en Tilvækst eller Aftagen af Befolkningen, men de indeholder dog vigtige Momenter til Belysning af Spørgsmaalet. Men som ovenfor sagt kan de to Rubriker ikke stilles umiddelbart overfor hinanden; Rubriken „døde“ indeholder de dødfødte og de udøbte Børn, medens de konsekvent er fjærnede af Rubriken „fødte“, En Sammenligning imellem de to Rubriker vilde da give et altfor lavt Fødselsoverskud.

For at gøre de to Talrækker egnede til indbyrdes Sammenligninger har jeg foretaget en Undersøgelse over de dødfødtes (herunder i det følgende stadig medindbefattet de udøbtes) Antal i en Del Kirkebøger, hvor de

var tydelig karakteriserede som saadanne. Disse Kirkebøger er: 1. 1760—62, 1766—79; 4. 1646—89; 7. 1670—79, 1700—09; 8. 1760—79; 10. 1631—59, 1750—79; 13. 1700—49; 16. 1646—1703, 1705—07, 1710—79; 20. 1750—79; 21. 1670—89, 1723—24; 23. 1646—69, 1680—99, 1720—39; 24. 1723—61; 29. 1750—57, 1762—77; 30. 1750—79. Denne Optælling har givet følgende Resultat: Der nævnes ialt 488 dødfødte, 9354 levendefødte og 8811 døde. For hver 100 levendefødte fødtes altsaa 5,22 dødfødte; af hver 100 døde var 5,54 dødfødte. Disse Procentudtryk er aabenbart i temmelig nøje Overensstemmelse med de virkelige Forhold; en Deling af Materialet i 3 Dele med Aarsskifterne 1699—1700 og 1749—50 som Delingspunkter giver følgende Udtryk for de to Forhold: 5,02—5,50—5,06 og 5,52—5,73—5,44. Hermed være dog ikke sagt, at de to Procenttal betegner Dødfødslernes virkelige Hyppighed; det er tænkeligt, at den har været en Del større, idet man i flere Tilfælde af Skødesløshed har undladt at indføre de dødfødte i Kirkebøgerne [1]). Derimod er der næppe Tvivl om, at Procenttallene er fuldstændig egnede til at gøre Angivelserne om de fødte og de døde brugbare til en indbyrdes Sammenligning. Naar der fra de dødes Antal drages 5½ pCt., fremkommer der et Tal, som man har Grund til at formode, ligger nær ved Tallet paa de døbte Individer, som

[1]) Til Sammenligning kan anføres, at de tilsvarende Procenttal i de sjællandske Landdistrikter var

1850—64:	4,39	og	6,55
1865—79:	3,46	-	5,18
1880—94:	2,89	-	4,25

Helt ensartede er dog disse Tal ikke, idet Begrebet „dødfødt“ har undergaaet en Forandring.

afgik ved Døden; og naar dette Tal drages fra Tallet paa de fødte, fremkommer der et efter alt at dømme nogenlunde rigtigt Udtryk for Overskudsfødslernes Antal.

I nedenstaaende Tabels første Kolonne er angivet Antallet af de i hvert enkelt Tiaar fødte (forsaavidt de tilsvarende Oplysninger om de døde haves), i den anden Antallet af de døde (uden Fradrag af de dødfødte), i den tredje det Antal fødte, der i hvert af Tiaarene falder paa 100 døde (her med Fradrag af de dødfødte), i den fjerde og femte de til dette Tal svarende Tal, der fremgaar ved en Deling af Materialet efter Sognenes alfabetiske Orden, Lbn. 1—15 for sig og 16—30 for sig.

	fødte	døde	fødte pr. 100 døde (ikke df.)	Lbn. 1—15	Lbn. 16—30
—1649	2737	2373	122,1	137,1	115,0
1650—59	3704	5916	66,2	70,1	62,9
1660—69	3406	2679	134,5	135,9	133,2
1670—79	3819	3180	127,1	119,7	137,6
1680 - 89	3720	3396	115,9	121,2	110,0
1690—99	4409	3659	127,5	136,9	117,0
1700 - 09	4810	3212	158,5	147,4	169,2
1710—19	3904	3623	114,0	111,8	116,5
1720—29	4472	3910	121,0	119,9	122,4
1730—39	4572	4404	109,9	112,7	106,9
1740—49	4652	4037	121,9	123,0	120,9
1750—59	4534	4198	114,3	108,8	117,7
1760—69	4201	3949	112,6	112,1	112,9
1770—79	4915	4317	120,5	122,1	119,2

Hvad der falder i Øjnene ved en Betragtning af ovenstaaende Tabel, er dels Fødselsoverskuddets ringe

Størrelse, dels den stærke Vekslen i dets Størrelse til de forskellige Tider. Tager man hele Perioden under ét, kommer der kun 115,7 Fødsler paa 100 Dødsfald, medens de tilsvarende Tal indenfor den sjællandske Landbefolkning i 1850—64 var 159,8, i 1865—79: 157,7 og i 1880—94: 153,6. Som det vil ses, skyldes imidlertid dette lave Tal for en væsentlig Del det overordentlig store Antal Dødsfald i Tiaaret 1650—59; bortser man blot fra dette ene Tiaar, finder vi gennemsnitlig 122,0 Fødsler pr. 100 Dødsfald. Vi vil betragte dette abnorme Aarti en Smule nærmere.

For hver 2 Fødsler kommer der her 3 Dødsfald; vi har ovenfor set, at det aarlige Gennemsnitsantal af Fødsler fra 1640'erne til 1660'erne synker med omtr. Femtedelen. Vi har her to ganske enstemmige Vidnesbyrd om, hvor forfærdelige Ødelæggelser de abnorme Forhold indenfor dette Aarti har anrettet i Befolkningen. Af Fødselshyppighedens Aftagen at slutte sig til, at Folkemængden er gaaet tilbage med Femtedelen, er vel nok for dristigt, men Befolkningsformindskelsen gaar dog sikkert højt op imod dette Tal.

Man er paa Forhaand tilbøjelig til at antage Krigen for den store Hovedaarsag til denne Nedgang; en nærmere Undersøgelse vil vise, at denne Antagelse ikke er korrekt. Hovedaarsagen var de Pestsygdomme, der hærgede Sjælland, navnlig i Aarene 1652 og 1654—57. I de 21 Sogne, hvorfra der haves Oplysning om Dødsfaldenes Antal i samtlige Aar, indtraf der ialt 5064 Dødsfald; disse fordelte sig paa følgende Maade:

1650: 373	1653: 442
1651: 255	1654: *631*
1652: *697*	1655: *706*

1656: *617*	1658: 326
1657: *604*	1659: 413

Paa de 5 ovennævnte særlig kritiske Aar faldt saaledes 64 Procent af samtlige Dødsfald i Aartiet. Pestsygdommene har langsomt forplantet sig ud over hele Sjælland, i ikke ét af Sognene savnes der et Aar med et udpræget højt Antal Dødsfald. Ejendommelig er imidlertid Epidemiernes stærkt lokale Karakter paa hvert enkelt Tidspunkt. Medens Pesten raser efter en forfærdelig Maalestok i ét Sogn, kan der herske fuldstændig normale Forhold i et andet, som kun ligger faa Mile borte, og først efter flere Aars Forløb kommer ogsaa dets Tur. — Kun i et eneste af de 21 Sogne træffer vi noget tydeligt Spor af Krigen; det er, betegnende nok, Lyngby, hvor vi i 1659 finder et højt, om end ikke udpræget iøjnefaldende Antal Dødsfald (161 af 803, medens der i 1654 var 277).

En Sammenligning mellem Fødslernes og Dødsfaldenes Antal i de forskellige Aar indenfor Tiaaret peger i samme Retning, men viser iøvrigt, at ogsaa Tiaarets andre Aar, og det saavel før som efter Pesten var abnorme og udviste et negativt Fødselsoverskud. I de 5 Aar 1652 og 1654—57 kom der 52,9 fødte paa hver 100 døde, i de andre 5 Aar 88,3.

Bortser vi imidlertid fra dette ganske unormale Aarti og betragter Forholdet mellem fødte og døde i den følgende Tid, finder vi en stadig Overvægt af Fødslerne, men en fuldstændig Uregelmæssighed fra Tiaar til Tiaar. Forholdet veksler mellem 109,9 og 158,5, og store Afvigelser følger brat paa hverandre. I det hele synes det dog, som om Fødselsoverskuddet er i Tiltagen indtil noget efter Begyndelsen af det 18. Aarhundrede, hvorefter det

aftager. Deler vi Tiden fra 1660 til 1779 i 4 Dele, hver paa 30 Aar, finder vi følgende Forholdstal:

1660—1689:	125,1	(124,6—125,8)
1690—1719:	132,3	(131,0—133,7)
1720—1749:	117,3	(118,3—116,4)
1750—1779:	115,9	(115,2—116,7)

I Parenthes er her angivet de Tal, der fremkommer ved en Overskæren af Materialet efter Løbenumre som ovenfor; som man ser, slutter disse Tal temmelig nøje om Gennemsnitstallene, og der er vistnok Grund til at tillægge den Skiften, der viser sig indenfor disse, nogen Betydning; i hver Fald kan det næppe betvivles, at der fra den anden til den tredje af de fire Perioder er foregaaet en Forandring. Nogen Interpretation af dette Fænomen skal jeg ikke forsøge; der er flere Forhold, som melder sig, Bondestandens forværrede Stilling, Stavnsbaandet, Landbrugskrisen osv.

I det hele og store falder de to Hovedtabeller, vi ovenfor har betragtet, den der angiver Fødselstallets Skiften fra Periode til Periode, og den der angiver Forholdet mellem Fødsler og Dødsfald indenfor de forskellige Perioder, ret godt i Traad med hinanden. Ikke blot viser der sig igennem dem de samme stærke Afvigelser, de samme Svingninger mellem op og ned, som vidner om langt mere urolige, langt mindre stabile Befolkningsforhold end de moderne. Ikke blot viser der sig i dem begge Tegn, som tyder paa en Tiltagen i Befolkningens Antal, om end en langt, langt svágere end den, der træffes i vore Dage. Det viser sig ogsaa, at Udviklingen indenfor de to Tabeller i de store Træk gaar parallelt; man kan igennem dem begge følge

en ganske bestemt Bølgebevægelse af Befolkningstilvækstens Styrke. I 1650'erne indtræder der, grundet paa Krigen og navnlig Pesten, en stærk Tilbagegang i Folkemængdens Tal; Fødselsantallet synker, Overskudsfødslernes Tal er negativt. I Løbet af de følgende Aartier kommer der en stærk Opgang; fra 1660'erne til 1710'erne vokser Fødselstallet med mellem Femte- og Fjerdedelen, og Forholdet mellem Dødsfald og Fødsler er omtrent som 100 : 129. Noget ind i det 18. Aarhundrede indtræder der en Stagnation; Tallene i begge Tabeller peger ganske vist paa Tilvækst i Befolkningen, men paa en langt svagere end tidligere; fra 1720'erne til 1770'erne vokser Fødselsantallet kun med omtrent Tiendedelen, og Forholdet mellem Dødsfald og Fødsler synker til 100 : 117. Dette er den Hovedlinje, vi finder i begge Tabellerne, og hvis vi skærer vort Materiale over i to lige store Dele, idet vi benytter den mest mekaniske og derfor mest betryggende Inddelingsgrund, finder vi stadig den samme Tendens. Vi tør da formode, at det er denne Tendens, der i det hele og store har gjort sig gældende, ikke blot indenfor de 30 Sognes Beboere, men indenfor hele den sjællandske Landbefolkning.

Der melder sig nu et Spørgsmaal af ganske overordentlig Betydning, men et Spørgsmaal, som det, saavidt jeg kan se, endnu ikke er muligt at give noget fyldestgørende Svar paa. I hvilket Forhold stod det aarlige Antal Fødsler til den eksisterende Befolkning, og har dette Forhold holdt sig konstant gennem hele det undersøgte Tidsrum? Hvis dette sidste er Tilfældet, er det jo en let Sag at komme til Kundskab om Befolkningens Størrelse paa forskellige Tidspunkter; har man blot indsamlet tilstrækkeligt Materiale angaaende Fød-

selsantallene i de forskellige Tider, til at man tør stole paa, at en Skiften i Iagttagelsesfeltets Fødselsantal nøje svarer til en Skiften i hele Befolkningens Fødselsantal, kan man tælle tilbage fra den første Folketælling i 1769, ved Hjælp af de Procenter for Opgangen eller Nedgangen, man har beregnet. Forholder saaledes de gennemsnitlige aarlige Fødselstal i Sjællands Landbefolkning i Aarene 1769, 1735 og 1665 sig til hverandre omtrent i Forholdet 115 : 104 : 81, vilde vi kunne formode, at Befolkningen i de sjællandske Landdistrikter i Midten af 1660'erne udgjorde omtrent 125,000, i Midten af 1730'erne omtr. 163,000; i 1769 udgjorde den ifølge Folketællingen omtr. 181,000.

Imidlertid har man ingensomhelst Garanti for, at dette er Tilfældet; man ved ikke, om Forholdet mellem Fødsler og Folketal har holdt sig uforandret gennem Perioden; man kender end ikke dette Forhold paa et eneste Tidspunkt indenfor Perioden. Alle Antagelser om dette Forholds Størrelse hviler i Virkeligheden paa Formodninger, og — efter hvad det forekommer mig — endog ret løse Formodninger. Jeg skal om et Øjeblik komme tilbage til disse.

Der er to Veje, ad hvilke man kan komme til Kundskab om dette Forholds Størrelse. Enten direkte, hvor man kender Folketallet paa et givet Tidspunkt indenfor et givet Omraade og er i Stand til at fastslaa det aarlige Gennemsnitstal af Fødsler. Eller indirekte, hvor man kan belyse en Række af de Faktorer, der bestemmer Forholdet, og sammenligne disse Faktorers Tendens med Tendensen paa et andet Tidspunkt, hvor Forholdet er fastslaaet ad direkte Vej. Det er en Selvfølge, at kun den første af disse to Fremgangsmaader

frembyder Garanti for et sikkert Resultat; ad den Vej aflæser man Forholdet, medens man ad den anden Vej kun med større eller mindre Tilnærmelse slutter sig til det.

Imidlertid er vi ganske afskaarne fra den første af disse to Veje; der findes forud for 1769 ikke en eneste brugbar statistisk Befolkningsopgørelse, og selv for dette Tidspunkts Vedkommende kan vi ikke anstille en Undersøgelse, idet det andet Sammenligningsled, et paalideligt Tal paa Fødslerne, mangler. Sammenligner vi derimod det aarlige Gennemsnitsantal af Fødsler i Aarene 1786—88 med Folkemængden i 1787, finder vi Forholdet 1:31; paa samme Maade er Forholdet mellem Fødsler i 1800—02 og Folkemængden 1801 1:30; Fødselstallet i 1885—94 forholdt sig til Folkemængden i 1890 som 1:31. Men disse Tal kan næppe direkte sammenlignes, idet det maa betragtes som sikkert, at paa de første to Tidspunkter talrige dødfødte er medregnede til de fødte, medens det sidste Tal kun gælder de levendefødte. Det eneste, hvortil en Sammenligning berettiger os, er at antage, at det Tal, hvormed Fødselsantallet skal multipliceres for at give Befolkningens Størrelse, for 100 Aar siden i hvert Fald næppe var mindre, end det er i vore Dage.

I Sørbymagle Sogns ældste Kirkebog findes der en „Katalogus, Fortegnelse og Mandtal over Mænd, Kvinder, Børn, Tyende, af Bomænd, Husmænd, Gaardfolk og Inderster, efter Øvrighedens Befaling forfattet Anno 1645 og underskrevet af Sognepræsten Hr. Simon Thorslevio den 4. Juni“. Fortegnelsen omfatter Befolkningen i Sørbymagle og dets Annekssogn Kirkerup, dog, som ogsaa i Overskriften angivet, kun den bosiddende Bondebefolkning, altsaa hverken de i Sognet boende Folk udenfor Bondestanden eller de vagabonderende Individer. Allige-

vel er dette Mandtal særdeles interessant. Det gør indenfor den afstukne Grænse Indtryk af at være fuldstændig udtømmende; det angiver ikke blot de enkelte Individers Navne, men ogsaa (en Del Steder dog kun approksimativt) deres Alder; kun for 9 Personers Vedkommende er Alderen ikke angiven. Det bærer gennemgaaende Præget af at være affattet med stor Omhu. Og ganske vist er disse to isolerede Sogne jo kun en yderst ringe Plet, og Forholdene her tør selvfølgelig kun med største Varsomhed overføres paa det øvrige Omraade; men i en Tid, hvor det befolkningsstatistiske Materiale er saa sparsomt og usikkert, er det en rent velgørende Fornemmelse for en enkelt Gang at føle fast Bund under Fødderne. Og noget tør der vel ogsaa sluttes ud fra dette snævre Omraade.

Mandtallet opgiver 297 Indbyggere i Sørbymagle Sogn, deraf 149 Mænd og 148 Kvinder, og 158 i Kirkerup Sogn, deraf 79 Mænd og 79 Kvinder. (Til Sammenligning kan anføres, at Folketallene, hvortil jo imidlertid saavel den over som den under Bondestanden staaende Del af Befolkningen er medregnet, i 1801 var henholdsvis 509 og 271, i 1890: 961 og 708.) Efter Aldersklasser fordelte denne Befolkning sig paa følgende Maade:

	Sørbymagle S.		Kirkerup S.		Ialt i Procent	Danm. i 1890
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder		
—14 Aar	59	67	38	35	45 pCt.	35 pCt.
15—19 -	11	4	6	7	6 -	9 -
20-39 -	32	35	19	16	23 -	28 -
40-59 -	29	22	13	14	17 -	18 -
60 o. fl. -	14	15	3	7	9 -	10 -
uangivet . .	4	5	„	„	„ -	„ -
	149	148	79	79	100 -	100 -

Det mest iøjnefaldende ved denne Fordeling er det overordentlig store Antal Børn, et Forhold der gaar igen saavel iblandt de mandlige som de kvindelige Individer i begge Sogne. De uproduktive Aldersklasser synes altsaa at have omfattet en ikke saa lidt større Del af Befolkningen, end de gør i vore Dage. Dette gør os paa Forhaand lidet tilbøjelige til at tro paa, at Fødslernes Antal i Datiden har været stort i Forhold til hele Befolkningens Antal [1]).

For det ene af de to Sogne, Sørbymagle, er der bevaret Fødselslister fra de nærmest paa 1645 følgende Aar. I de 5 Aar 1646—50 var det gennemsnitlige Antal Fødsler aarlig 15, i de 10 Aar 1646—55 14. Forholdet mellem disse Tal og det ovenfor angivne Befolkningstal er altsaa omtrent 1 : 20. Men som allerede sagt mangler i Folketallet to Klasser Folk, dels Folk udenfor Bonde-

[1]) Efter at ovenstaaende var skrevet, har Professor Fridericia gjort mig opmærksom paa, at der i Listerne til Hovedskatten 1645 findes et lignende Mandtal fra Kjelby Sogn paa Møen. Dette frembyder meget nær den samme Aldersfordeling som det ovenstaaende fra Sørbymagle og Kirkerup. Af Beboerne (hvorunder Præste- og Herredsfogedfamilien) var

	M.	Kv.	Ialt i pCt.
—14 Aar	133	100	44
15—19 -	24	23	9
20—39 -	63	58	23
40—59 -	27	41	13
60 o. fl. -	33	25	11
	280	247	100

Et Mandtal fra Vallensbæk Sogn er utvivlsomt ganske ufuldstændigt.

standen, dels alle de omflakkende Eksistenser. Begge disse Klassers Børn er imidlertid opførte i Kirkebogens Fødselslister, og det er indlysende, at Tilkomsten af selv nogle faa Snese af saadanne Individer kan influere voldsomt paa Forholdstallet. At navnlig den sidste Klasse, det vagabonderende „Lumpenproletariat“, har haft en overordentlig numerisk Styrke i Datiden, fremgaar selv ved en flygtig Betragtning af en Kirkebog; omflakkende Betleres Børn optræder stadig, i hvert Fald i Landsognenes Daabslister, og maaske endog nok saa hyppig her som i Købstæderne. Altsaa kan der paa dette Punkt ikke naaes noget Resultat.

Heller ikke en Betragtning af Forholdene i Købstæderne fører frem. Som bekendt eksisterer der en Fortegnelse over Indbyggerne i Købstæderne fra Aar 1672 (offentliggjort i Danmarks Statistik I). Hvorvidt den er paalidelig, skal jeg ikke her komme ind paa; derimod kan det nok betragtes som givet, at den i bedste Fald kun angiver Tallet paa de bosiddende, ikke paa de i Øjeblikket forhaandenværende Individer. Men derfor er den ubrugelig til en Sammenligning med Fødselstallene. Alligevel vil en Sammenligning indeholde Træk af Interesse. Jeg har derfor optalt Fødselstallene i 4 Byer og beregnet det gennemsnitlige Aarsantal i Aarene omkring 1672. (Se Tab. S. 446.)

Medens der selvfølgelig ikke kan tillægges de Forholdstal, der gælder alle de 4 Byer under ét, mindste Betydning som Maal for Forholdets virkelige Størrelse, frembyder en Sammenligning mellem Byerne indbyrdes en vis Interesse. Det viser sig, at Forholdstallets Størrelse staar i omvendt Forhold til Byens Størrelse. I den større By Helsingør er det overordentlig lavt, i de to middelstore

	Folketal 1672	Gennemsnitligt aarligt Antal Fødsler								Folket.: Fødselst.	
		1672	1671—73	1670—74	1669—75	1668—76	1667—77	1666—78	1665—79	Min.	Maks.
Helsingør	4,033	212	197	198	193	189	185	191	193	19,0	21,8
Holbæk	879	30	33	31	31	31	31	32	31	28,1	29,3
Køge	1,643	63	68	70	68	67	67	67	66	23,5	26,1
Nakskov	1,920	78	77	77	75	72	72	72	71	24,6	27,0
Ialt	8,475	383	375	376	368	359	356	361	362	22,1	23,8

Byer Køge og Nakskov er det en Del højere, og i den lille By Holbæk nærmer det sig til den Højde, det har i vore Dage. Dette er næppe tilfældigt. I Helsingør var der en stadig Kommen og Gaaen af ikke-bosatte Elementer, som ikke opførtes paa Mandtallet, men hvis Børns Daab fylder stærkt til i Kirkebøgerne; i den lille og mere afsidesliggende By Holbæk spillede disse Elementer en langt mere underordnet Rolle. Det vil næppe være uberettiget at antage det Forholdstal, vi her finder (28—29), for det laveste, der kan have været gældende for de danske Købstæder i 2. Halvdel af det 17. Aarhundrede.

I Afhandlingen „Bidrag til Københavns Befolkningsstatistik i Hundredaaret 1630—1730“ (Hist. Tidsskr. 5. III S. 487—549) antager Direktør Rubin, at dette Forholdstal for Københavns Vedkommende har været omtrent 28, saaledes at vi ved at multiplicere det aarlige Fødselstal i København med 28 finder det omtrentlige Indbyggertal i Byen. Det forekommer mig dog, at denne Antagelse ikke er tilstrækkelig underbygget. Den motiveres med, at dette Forholdstal er det laveste, vi finder i København i Tiden fra 1769 til 1879, og at der er

Grund til at gaa saa lavt ned som muligt, naar vi gaar tilbage i Tiden, idet det vistnok tør „antages, at den voksne Befolkning dengang satte forholdsvis flere Børn i Verden end nu for Tiden.“ Dette er vistnok den almindelige Antagelse [1]), men noget Bevis for den er der, saavidt jeg ved, endnu ikke leveret. Heller ikke Rubin leverer noget saadant. Hans Hovedargumenter er dels at „saavel ifølge Sagens Natur som ifølge de historiske Forhold tør den Resignation, der hører til at indgaa sene og dermed forholdsvis ufrugtbare Ægteskaber, anses ejendommelig for vor Tid og hørte ingenlunde Fortiden til“, dels at Datidens Samfundsopfattelse betragtede et stort Folketal som heldigt og derfor ansaa det for en priselig Gerning at sætte saa mange Børn ind i Verden som muligt. Det er disse to Betragtninger, om hvilke jeg (Den gamle Adels Forfald S. 84) skrev, at de „har næppe nogen Værdi som Bevis“. Med Hensyn til den første, der jo iøvrigt fremsættes i en yderst betinget Form, da er det sin egen Sag at stille en saadan folkepsykologisk Diagnose for en fjærn Tidsalder. Forholdene indenfor dette Aarhundrede peger jo ogsaa, forsaavidt som de kan konstateres, i ganske modsat Retning; af hver 100 viede Mænd var i Femaaret 1855—60 de 16 under 25 Aar, men i 1890—95 de 26; for Kvindernes Vedkommende var de tilsvarende Tal 37 og 48. Ogsaa blandt de adelige Mænd i det 16. og 17. Aarhundrede finder vi først fra det 35. Aar Vielsestendensen optrædende

[1]) Den deles iøvrigt langtfra af alle. Med stor Bestemthed, uden dog at fremlægge noget Bevis, siger t. Eks. Falbe-Hansen (Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne I S. 121): „Børnefødslerne — og saavidt man kan skønne ogsaa Ægteskaberne — var den Gang færre end nu“.

med samme Styrke som i vore Dage, og Giftermaalsalderen var gennemsnitlig ikke saa lidt højere iblandt dem, end den er nu. Og hvad angaar den anden af de to Bemærkninger, da er det tvivlsomt, i hvor høj Grad de socialøkonomiske Betragtninger nogensinde har præget sig i en Befolknings Giftermaalstendens og Børnetal. Disse Forhold influeres næppe stærkt af de økonomiske Synsmaader, men i højeste Grad af de økonomiske Vilkaar. Og blandt disse ligger det da nær at tænke paa Haandværksvendenes Stilling; det kan vel næppe betvivles, at disse i de allerfleste Tilfælde opsatte at gifte sig, indtil den forholdsvis sene Alder, da de selv kunde etablere sig[1]), medens den moderne Lønarbejder som Regel indgaar Ægteskab i en ung Alder, da hans økonomiske Vilkaar er bedst. Ogsaa paa Landet har noget lignende efter al Sandsynlighed gjort sig gældende; Bondesønnen har vel i de fleste Tilfælde ventet med at gifte sig, til han selv fik Gaard; et udsigtsløst Landarbejderproletariat eksisterede kun i ringe Omfang.

Imidlertid er dette jo kun Betragtninger imod andre Betragtninger; vi skal prøve, om det ikke er muligt ogsaa at finde positive Fakta, som er i Stand til at kaste Lys over Spørgsmaalet. Der viser sig da fire forskellige Faktorer, som man nødes til at søge Oplysning om: Befolkningens Fordeling efter Aldersklasser, Ægteskabstilbøjeligheden og Ægteskabsalderen, Børnetallet pr. Ægteskab og endelig de uægte Fødslers relative Hyppighed.

Med Hensyn til det første stiller Sagen sig saaledes, at jo stærkere de uproduktive Aldersklasser forholdsvis er repræsenteret, des større vil under iøvrigt lige Forhold

[1]) Smlgn. t. Eks. Fridericia i Hist. Tidsk. 6. II S. 260—261.

det Tal blive, hvormed Fødslernes Antal skal multipliceres for at frembringe Folketallet. De uproduktive Aldersklassers Andel i Befolkningen er atter bestemt dels ved Fødselshyppigheden, dels ved Dødeligheden paa de forskellige Alderstrin, og af disse to Forhold er det første netop det, det gælder om at belyse, og det sidste er saa temmelig ukendt for os. Det er ikke nok at gøre opmærksom paa den i Datiden utvivlsomt saare høje Dødelighed i de spæde Aar, der maa have virket deprimerende paa Forholdstallet mellem Folkemængde og Fødsler; det er muligt, at Dødeligheden ved Overgangen fra den uproduktive til den produktive Aldersklasse kan have været relativt endnu højere, hvad der vilde virke i modsat Retning. Vi nødes til at lade dette Punkt ligge; det eneste Materiale, vi i denne Henseende besidder, er de ovenfor resumerede Mandtal fra Sørbymagle, Kirkerup og Kjelby Sogne, der viser et relativt højt Antal Medlemmer i de uproduktive Aldersklasser og saaledes tyder i Retning af, at det søgte Multiplum snarere er højere end lavere, end det er i vore Dage. Men det skal villigt indrømmes, at dette Materiale er altfor simpelt til at bygge nogen Slutning paa.

Heller ikke i Henseende til Spørgsmaalet om Ægteskabstilbøjelighed og Ægteskabsalder kan der fremføres noget afgørende. Hvad der kan siges i saa Henseende, er sagt ovenfor. Det peger altsammen i Retning af en højere Ægteskabsalder, i hvert Fald for Mændenes Vedkommende, end den moderne, altsaa ligeledes i Retning af et højere Multiplum end det moderne.

Dette bestyrkes ved en Undersøgelse af Forholdet mellem Vielsernes og Ægtefødslernes Antal. For de 8 Aar 1673, 1697—1700, 1702—1704 anføres i Rubins Ar-

tikel Tallet saavel paa Vielser som paa ægte Fødsler i København. Tallet for det første af disse Aar er sikkert ganske abnormt; bortser vi fra det, finder vi i de 7 øvrige Aar 317 ægtefødte Børn for hver 100 Vielser; i 1890—94 var det tilsvarende Tal 324, altsaa i hvert Fald ikke lavere. En lignende Beregning kan anstilles for visse af de undersøgte Landsognes Vedkommende. Jeg har optalt Antallene dels af Vielser dels af Fødsler indenfor Ægteskab i følgende Sogne: 1. 1760—62, 1766—79; 2. 1648—89; 4. 1645—65; 1677—1749; 11. 1653—1729, 1750—79; 13. 1650—69, 1700—29; 19. 1641—45, 1648—1737, 1745—57; 20. 1694—1725; 21. 1620—49; 23. 1680—99, 1740—79; 24. 1620—49; 25. 1646—89; 30. 1732—70, 1772—79. Optællingen har givet følgende Resultat

—1699:	1695	Vielser,	5344	ægtef.,	altsaa	32	æf. pr.	10 V.
1700—49:	1359	—	4560	—	—	34	- -	- -
1750—79:	525	—	1945	—	—	37	- -	- -
				Gennemsnitlig		34		

I Femaaret 1890—94 var det tilsvarende Tal i Sjællands Landdistrikter 38. Altsaa ikke blot var det gennemsnitlige Børnetal pr. Vielse betydelig lavere i Datiden, end det er nu, men det bliver ogsaa lavere og lavere, jo længere vi gaar tilbage. Og ogsaa dette peger jo tydelig i Retning af et højt Multiplum[1]).

[1]) De tilsvarende Tal fra Nakskov 1618—26 (Hist. Tidsskr. 2. V S. 190) og Frue Sogn i København 1651—57 (Hist. Tidsskr. 6. II S. 232), begge Steder 20 Fødsler (saavel ægte som uægte) pr. 10 Vielser, er aabenbart altfor smaa til at svare til de virkelige Forhold. Mere Vægt tør der vistnok lægges paa Tallene fra Ribe Domsogn 1685—99 (Jydske Saml. I. S. 118—119), 31 ægte Fødsler for hver 10 Vielser. — Til Sammenligning kan

Endelig er der Spørgsmaalet om de uægte Børns relative Hyppighed. Dette Forhold er en stærk Skiften underkastet, som det er muligt ret klart at paavise. Jeg har optalt de uægte Børns Antal i følgende Sogne: 1. 1760—62, 1766—79; 2. 1648—89; 4. 1645—1749; 6. 1695—1713, 1715—49; 11. 1645—1729; 13. 1650—69, 1710—29; 17. 1655—66, 1680—1708; 19. 1641—45, 1647—1737, 1745—57; 20. 1694—1733, 1739—79; 21. 1620—49; 23. 1680—99, 1738—79; 24. 1620—49, 1646—89; 27. 1700—12, 1715—19, 1733—49; 30. 1653—84, 1687—94, 1732—79. Optællingen har givet følgende Resultat:

—1699:	ialt 7564	fødte, deraf	752	udenf. Ægtesk.,	alts.	9,9 pCt
1700—49:	- 7188	- -	363	- -	-	5,1 -
1750—79:	- 3020	- -	86	- -	-	2,8 -
Ialt:						6,0

anføres, at man i John Graunts Observations upon the Bills of Mortality (Ny Udg. i The economic Writings of Sir William Petty, ed. by Ch. H. Hull. Cambridge 1899. II S. 412—421) i tre engelske Provinsdistrikter Tiverton (Devonshire) fra 1560—1664, Cranbrooke (Kent) fra 1560—73 og 1576—1649 og Romsey (Hampshire) fra 1569—1658 finder 39 Fødsler for hver 10 Vielser, medens det tilsvarende Tal i de samme Distrikter i 1896 var 41. Indenfor den Periode, hvorfra disse Opgivelser stammer, er der en tydelig Opgang. Det tilsvarende Tal er

	Tiverton	Cranbroke	Romsey	Ialt
—1609:	36	39	35	37
1610—:	39	41	45	40

Ogsaa de Vielses- og Fødselslister fra tyske Stater i det 18. og Slutningen af det 17. Aarhundrede, der findes i Bilag 21—23, 25—30, 35—36 til første Bind af Süssmilchs Göttliche Ordnung (4. Udg. Berl. 1775), peger i Retning af en svag Vækst i Antallet af Fødsler pr. Vielse (i samtlige 10 Lister er det gennemsnitlige Tal før 1724: 3,89, efter 1735: 3,95).

Dette Gennemsnitstal er betydelig lavere end det. der i Aarene 1890—94 fandtes i de sjællandske Landdistrikter (6,8). Ejendommeligst ved ovenstaaende Tabel er dog den paafaldende Nedgang i de uægte Fødslers Antal. Nogen Forklaring paa denne Nedgang skal jeg ikke forsøge at give; jeg skal kun gøre opmærksom paa, at ganske den samme Nedgang, maaske endog endnu mere voldsom, viser sig i Byerne. I København udgjorde de uægte Børn i Procent af samtlige

1651—60: 9,7
1662—68: 7,9
1672: 5,2
1675—85: 3,8

I 1890—94 var det tilsvarende Procenttal 20,7, altsaa mere end dobbelt saa højt som det højeste konstaterede Tal i det 17. Aarhundrede. Fra de 4 Købstæder Helsingør, Holbæk, Køge og Nakskov har jeg optalt Antallet af uægte Fødsler i de to Perioder 1664—71 og 1672—79 (for Helsingørs Vedkommende dog kun fra det ene af de to Sogne, Olai Sogn). Denne Optælling giver følgende Resultat:

Helsingør (Olai S.)	1664-71:	1020	f.,	deraf	98	uæ.,	9,6	pCt.
Holbæk	— :	285	-	—	53	—	18,6	-
Køge	— :	524	-	—	84	—	16,0	-
Nakskov	— :	573	-	—	52	—	9,1	-
Ialt	— :	2402	-	—	287	—	11,9	-
Helsingør (Olai S.)	1672-79:	956	f.,	deraf	73	uæ.,	7,6	pCt.
Holbæk	—	230	-	—	32	—	13,9	-
Køge	—	519	-	—	56	—	10,8	-
Nakskov	—	555	-	—	45	—	8,1	-
Ialt	—	2260	-	—	206	—	9,1	-

Paa dette ene Sted finder vi, altsaa i Modsætning til tidligere, en højere Procent end i Nutiden[1]) (1890—94 i samtlige Købstæder uden København 7,6). men dette skyldes aabenbart den ændrede sociale Betydning, Hovedstaden har faaet.

Ellers peger alting uden Undtagelse bort fra Tanken om den i Forhold til Nutiden høje Fødselshyppighed i Datiden; Tallene for Fødslerne saavel udenfor som indenfor Ægteskab taler imod den; de spredte Oplysninger om Ægteskabstendensen og om de uproduktive Aldersklassers relative Talrighed, man har, stemmer ilde med den. Jeg ser ikke, hvorledes den kan forliges med de Kendsgerninger, der er fremdraget; jeg ser heller ikke, hvorledes den kan bringes i Overensstemmelse med den Samfundsrevolution, som dog bevislig er foregaaet i Løbet af det sidste Aarhundrede. Jeg tror derfor, man nødes til bestemt at lade dem falde.

Hovedresultatet af min Undersøgelse er dette, at den sjællandske Landbefolkning fra Midten af det 17. Aarhundrede til Tiden omkring den første Folketælling, bortset fra den store Nedgang i 1650'erne, har befundet sig i Tilvækst, maaske afbrudt af enkelte Perioder med en svag Nedgang; stærkest var Tilvæksten omkring Aar 1700, i den følgende Tid blev den langt mindre. Men selv da den var paa sit Højdepunkt, var den betydelig svagere, end den er i vore Dage. Og Grunden hertil maa søges ikke blot i en højere Dødelighed, men ogsaa i en relativt lav Fødselshyppighed.

---

[1]) I Ribe Domsogn (Jydske Saml. I S. 116—118) er derimod det tilsvarende Procenttal noget lavere fra 1623 til 1700, nemlig 7,2. Den samme Aftagen i Uægtefødslernes Hyppighed som andetsteds iagttages her. For 1623 til 1660 var Procenttallet 7,6, fra 1661 til 1700 kun 6,6.

Naar jeg har indskrænket denne Undersøgelse til kun at omfatte de sjællandske Landdistrikter, har Grunden ikke været den, at en lignende Studie over de øvrige Landsdele ikke har kunnet anstilles. Der findes sikkert i Kirkebøgerne Materiale til ogsaa at belyse Udviklingsgangen i de andre Dele af Danmark. Men jeg har fundet det rigtigst at afgrænse Iagttagelsesfeltet til et enkelt nogenlunde snævert Omraade, hvor man har i hvert Fald en vis Sikkerhed for, at de Resultater, der kunde fremdrages, var typiske for hele Omraadet. Hvorvidt Udviklingsgangen har været en lignende i de andre Landsdele, faar altsaa staa hen, indtil der er draget nyt Materiale frem. Hvor vigtigt til Forstaaelsen af hele vor sociale Historie det vilde være, om vi havde en sikker Forestilling om Befolkningens Tilvækstforhold i ældre Tid, behøver ikke at siges.

Bondeoprøret 1441.

Af

Knud Fabricius.

„Først da rømmer de Morsing',
og saa de Forrædere af Thy;
efter da stod de Vendelboer,
de vilde ikke fly".

Det er Linjer, som ville lyde bekendte for de fleste, selv om maaske ogsaa de flestes Kendskab til Folkevisen indskrænker sig til netop disse fire Linjer. Dog i een Del af vort Land have disse Vers en ganske særlig Klang, i Egnene nord for Limfjorden, der hvor Trap (V, 117) fortæller, at Vendelboerne til helt ned i dette Aarhundrede anvendte dem paa deres Naboer mod Vest, naar Uenighed kom op imellem dem.

Jeg skylder Prof., Dr. phil. Kr. Erslev megen Tak for at have gennemgaaet denne Afhandling og givet mig flere værdifulde Rettelser og Tilføjelser. Ligeledes har Arkivar Thiset, Underbibliothekar Weeke og Skolelærer J. Rasmussen i Husby staaet mig bi paa forskellig Maade, den første med personalhistoriske Oplysninger, den sidste med Meddelelser om den stedlige Tradition. Hr. Weekes Hjælp har været mig uundværlig ved Læsningen af Svanings meget vanskelige Haandskrift. Ogsaa disse tre Herrer bringer jeg herved min bedste Tak.

Men som sagt, Kundskaben til Bondeoprøret i 1441 har for de flestes Vedkommende indskrænket sig til disse faa prægnante Linjer, og Historikerne have sjældent følt sig dragne til at udrede Traadene i en Begivenhed, hvorom Beretningerne vare saa faa og tørre. Kun tre Forfattere have i dette Aarhundrede taget Spørgsmaalet op, og af dem kan endda kun den enes Behandling regnes for et egentlig historisk Arbejde. Jahn har i sin „Danmarks politisk-militære Historie under Unionskongerne“ givet et kort, delvis fejlagtigt Afrids af Begivenheden; foruden ham har Digteren Goldschmidt behandlet Æmnet historisk i sin „Dagbog fra en Rejse i Vendsyssel og Thy“, og Historikeren Tyge Becker gjort det til Genstand for digterisk Behandling i sin Fortælling „Bondekrigen“. Naar det tilføjes, at det sidste Arbejde er det lødigste, ogsaa set fra et historisk Standpunkt, vil man indrømme, at det ikke er for tidligt, man nu endelig en Gang paa en ædruelig Maade søger at faa Rede paa, hvad det egentlig var, der foregik i Danmark i den første Halvdel af Aaret 1441. Endnu lever vi nemlig paa den hvitfeldske Behandling, som stadig afskrives, selv af en Historiker som Allen i hans „Haandbog i Fædrelandets Historie“. Dog kan Hvitfeld af denne Grund ikke vække mere Tillid hos Nutidens Mennesker, der ere vante til at se meget kritisk paa det 16de Aarhundredes historiske Hovedforfatter.

Det vil da være naturligt at gennemgaa Beretningerne en for en i kronologisk Rækkefølge, og vi maa begynde med Folkevisen. Den hører til vore ældste Kilder og er, i Modsætning til saa mange andre Folkeviser, en virkelig historisk Kilde; desuden maa vi nødvendigvis gøre os bekendte med den for at forstaa, i

hvor høj Grad den har paavirket de efterfølgende Tiders Historieskrivning. Den gamle Vise foreligger for os i to Redaktioner, Adelsdamen Sofie Sandbergs og Vedels i den bekendte Liljebjergsudgave. I Forbigaaende kan det bemærkes, at de nævnte Forfattere kun havde Adgang til Visen i den vedelske Skikkelse.

Undersøge vi da denne, naa vi hurtigt og sikkert til et Resultat; Vedel har, tro mod sine Sædvaner, behandlet sin Vise meget frit. Hvilken Opskrift han har haft liggende for sig, kan naturligvis ikke siges, men paa enkelte Punkter maa den have frembudt Nuanceforskelligheder fra den Sofie Sandbergske Redaktion; dog i det hele har den været denne saa lig, og Afvigelserne ere saa typisk vedelske, at man med nogen Forsigtighed tør lægge Sofie Sandbergs Afskrift til Grund og ud fra denne maale Karakteren af Vedels Tilføjelser.

Hans Forandringer vise sig da at være af dobbelt Natur; dels ønsker han at lokalisere Beretningen og hæfte den til kendte historiske Personer, dels lægger han en Tendens ind i den, hentet fra hans egen Tid. Selvlavede Vers anvendes i stort Maal, og naar Tankegangen i Originalen bliver forvirret, søger han at rede Garnet ud, men desværre ikke med Held.

Den gamle Vise har kun to historiske Navne, Kong Kristoffers og Henrik Tagesens; ud fra dem slutter Vedel nu videre. Visens „Hertug af Bern“ bliver til Hertug af Beierland; naar Kongens Morbroders Hustru hedder Fru Seluerlad (Vers 4), forandrer Vedel det til Cecilie, da han ved, at Kong Erik havde en Frille af dette Navn. Agersbro bliver til Agersborg Grunde, og naar den gamle Opskrift fortæller os om Bønderne, at „de red frem for Aalborg Sund, frem ad de „holle weye“ [= hule

Veje]" (Vers 11), bliver det hos Vedel til, at „de red frem for Aalborg Sund, frem for Huseby Vejle". Dristigst er han vel nok, naar han forandrer sin Originals Slutningsvers:

Nu er Hertugen af Bern
og saa hans Broder,
de ligger baade vejet
i Opsyssel By —

til:

Hertugen udaf Bayerland
og saa hans brune Fole,
de ligge begge i Vejen omkast
saa dybt i Huseby Hule [1]).

Et Vers, der er tolket med megen Skarpsindighed hos en senere Tids Historieskrivere, naar de skulde kombinere Hertugen og hans brune Gangers Fald i Husby Hule med Kampens øvrige Momenter.

Langt mere betydningsfuld og farlig end disse Smaaforandringer er dog den utilslørede Tendens, som springer frem paa alle Punkter hos Vedel, og som han gennemfører uden ringeste Hensyn til, at hans Original har sine Sympathier og Antipathier just paa de modsatte Sider af, hvor han fæster sine. Sofie Sandbergs Vers 7—9 lyder:

Det var Kong Kristoffer.
kærde han sin Vaande:
„Jeg er af mit eget Land
baade skændt og brændt".

[1]) Verset i dets vedelske Skikkelse er atter, som saa hyppigt sker, gaaet ud i Folket og lyder nu i Omegnen af St. Jørgensbjerg saaledes:

„Hertugen af Holsterland
med sin brune Fole,
han ligger under Sten
deroppe i Husby Hole".

„Er I af Eders eget Land
baade skændt og brændt;
siger mig Eders Skademand,
jeg hævner det, om jeg kan“.

„Siger jeg Eder min Skademand,
I *hævner det ikke saa brat;*
de Bønder, de samler dennom sammen
i Skare
baade Dag og Nat“.

Vedel derimod foretrækker at omdanne disse Vers paa følgende Maade (Vers 8—9):

Det var unge Kong Kristoffer,
og klagede han sin Vaande:
„Mig ere affaldne mine egne Bønder,
de ville mig gaa fra Haande.

Mine ædle Mænd, I stande mig bi,
I Borgere og ligesaa;
Det skal være saa ringe en Umag
de Bønder som Gæs at slaa!“

Og Psykolog er Vedel sikkert heller ikke, ellers maatte han have følt, at den Mistrøstighed, der ligger i Kongens Ord i de første Linjer, aldeles ikke staar i Samklang med den straks paafølgende Sejrsvished.

Fra dette aristokratiske Standpunkt danner Vedel ogsaa sine øvrige Tilføjelser: Kristoffer bliver „hin bolde“; om Oprørerne hedder det (Vers 11), at „de mente sig have straks vunden Spil, de havde ej bedre Forstand.“ Dette udarter ligefrem til det komiske; naar Henrik Tagesen i den ældre Opskrift (Vers 15) slaar 8 Riddere ihjel, føler Vedel sig tilskyndet til at substituere „syv Mænd“. Og endelig føjer han til Slutningen et tarveligt,

moraliserende Vers, som det ikke en Gang lønner sig Umagen at citere.

Det Resultat, som Sv. Grundtvig[1]) allerede tidligere antydede, naa da ogsaa vi til. Vi kunne, blot endnu stærkere, hævde, at det eneste originale hos Vedel er en Række vilkaarlige Tilføjelser og Forandringer. Derfor vende vi os hurtigst til den eneste virkelige Folkevise-kilde: Sofie Sandbergs Haandskrift.

Den indleder med at fortælle, at

1. Hertugen udaf Bern,
han er en Herre saa rig;
der er ikke i alle Bederland
nogen, der ham er lig.
Omkv. Hertugen udaf Bern,

og gaar saa over til at berette om, hvorledes Kong Kristoffer (Vers 2—3) er i Færd med at kalde alle sine Mænd sammen til Ting, men Sendebudene komme tilbage og erklære:

„vi kunde ikke Eders Morbroder
for hans Hustru faa".

Kong Kristoffer rider nu selv af Sted (Vers 4—5) og træffer i Borggaarden Fru Sølverlad („Seluerlad") „vel svøbt i Maar". Han spørger hende om Morbroderen og opfordrer hende til ikke at dølge denne for sig, og hun svarer i følgende, meget forblommede Ord:

Vers 6. „Er Din Morbroder hjemme,
han døll sig ikke for Dig;
kommer han ud af Landet i Aar,
han kommer ret aldrig til mig".

[1]) Indledning til Visen i Danmarks gamle Folkevise III pg. 601—606.

Saa følger en Række Vers (7—9), som allerede ere citerede ovenfor:

Det var Kong Kristoffer
— — — — — — —
til: I hævner det ikke saa brat;
de Bønder, de samler dennom sammen i Skare
baade Dag og Nat;

Vers 10. De Bønder, de samled dennom i Skare
baade over Mark og Hede;
de kejsed dem en Høvedsmand,
Henrick Tagissenn mon han hedde.

11. De red frem for Olborg Sund,
frem ad de hule Veje;
for da red deres Høvedsmænd tre,
de maatte vel klæde en Stejle.

12. De red frem ad Agersbro,
frem ad Agersborg-by:
De satte Ild paa Kongens Gaard,
det stod saa højt i Sky.

Saa kommer der to Vers (13—14) efter det bekendte Folkevisemønster: „Det første Ridt, de sammen red, de Helleder vare baade stærke o. s. v.“ og „Det andet Ridt, de sammen red o. s. v.“ I det første Vers er det „Marsti Palæssen“, som driver saa langt i Mark; i det andet er det Henrik Tagesen, som lader sit Liv. Derefter fortælles det, at Henrik Tagesen

15. han worde [=værgede] sig alt saa vel;
siden han kom paa sine Knæ at staa,
vel 8 Riddere slog han ihjel.

16. Det var Henrik Tagesen,
saa sig op til Sky:

„Nu da rømmer de Morsing'
og saa de Forrædere af Thy“.

17. Først da rømmer de Morsing'
og saa de Forrædere af Thy;
efter da stod de Vendelboer,
de vilde ikke fly.

18. Efter stod de Vendelboer,
de vilde ikke fly;
saa bygged de dem en Vognborg,
derfor lod de deres Liv.

Og endelig som Vers 19 det allerede citerede Vers om Hertugen af Bern og hans Broder, hvormed Visen afsluttes.

Allerede Svend Grundtvig har været inde paa en Kritik heraf. I Indledningen til Visen paaviser han, at det sidste Vers om Hertugen og hans Broder, der ligge „vejede“ i Opsyssel By, er ganske forstyrret; og han siger, at dette Vers og det første efter hans Mening næppe høre denne Vise til, men ere Laan fra en ældre med et andet Æmne, men med Omkvædet: Hertugen udaf Bern, som man saa har laant til den foreliggende om Bayerns Hertug paa Danmarks Trone; endelig henviser han til en tilsvarende Forstyrrelse ved en anden Vise (Ungen Sverker).

Der er meget, som taler for, at Grundtvig har Ret i denne sin Mening, og skal man da søge denne Hjælpevise et Sted, maa man naturlig føle sig dragen til de egentlige Kæmpeviser. Ved Ordet Bern ledes Tanken hen paa Viserne om Kong Diderik af Bern og hans Kæmper (Grundtvig I, Nr. 7), hvor Opskrift A's Begyndelse nok i sit Indhold kunde minde om vor Vise:

Kong Diderik sidder paa Bern,
han roser af møgit Vælde;
saa mange haver han tvunget under sig
baade Kæmper og frie Helte.
Der stander en Borg, hedder Bern; han bor derpaa
Konning Diderik.

Man kunde jo tænke sig. at en nu tabt Opskrift har nærmet sig endnu mere til vor Vises Begyndelsesvers.

Men det er fristende at fortsætte paa den kritiske Bane, hvorpaa Sv. Grundtvig slog ind. Først og fremmest stødes man, naar man naar til de to Vers om det første og det andet Ridt. Det er Vers, som ofte dukke frem i vore Folkeviser kun med forskellige Navne, hver Gang man vil skildre et Slag. De synes at være laante fra Skildringen af et Dystridt; saaledes findes der en Vise bevaret med ikke mindre end fem Turneringsløb, skildrede i lige saa mange Vers efter ovenstaaende Mønster[1]). Men derfra ere de benyttede dels i de egentlige Kæmpeviser, saaledes den ovenfor citerede om Kong Diderik og hans Kæmper, dels i de senere historiske Folkeviser, som Dronning Margretes[2]) og den her behandlede. Det er aabenbart Vers, som have ligget Visedigterne lige paa Tungen og ere brugte, hver Gang man manglede Selvsyn af den Begivenhed, man skildrede, uden derfor i Almindelighed at kunne udskydes af Viserne som uægte, thi de have aabenbart haft deres Plads der fra den Dag, Folkevisedigterne selv føjede dem derind. Men med vor Vise forholder det sig paa en egen Maade. Thi man maa forbavses, naar man

[1]) Da. gl. Folkeviser IV Nr. 329.
[2]) ibid. III Nr. 159.

efter at have hørt om Henrik Tagesen i Vers 14, at „han lod sit Liv alt der“, i næste Vers ser ham kæmpe tappert og værge sig selv i Dødens Stund, og yderligere i det paafølgende Vers hører, — at han retter sine Øjne et helt andet Sted hen og siger de berømte Linjer: „Nu da rømmer ...“ Det er jo en ganske retrograd Bevægelse, vi her se foregaa. Selv i almindelig moderne Fortælling er det dog ikke Skik at berette først om en Mands Død, saa om hans Kamp og dernæst om, hvad han gjorde ved en eller anden Lejlighed før denne Kamp. Thi det kan dog vel ikke være, mens han er sunket i Knæ og værger sig med Fortvivlelse, at han opdager Thyboernes Forræderi og har sine Tanker derved? Man kan paa dette Punkt sammenligne Visen med den om Kong Diderik og Holger Danske[1]); her forekommer der et Vers, som minder om vor Vise:

Det saa var stærk Diderik,
han ser sig op i Sky:
„Det er Tid, vi drager til Berme igen,
vi have her ingen Ly“.

Men her staar dette modløse Udbrud som Indledning til en Flugt efter et tabt Slag og altsaa fuldkommen paa sin Plads i Modsætning til det tilsvarende i Kristoffervisen. Den Tanke paatvinger sig derfor, om Versene: Det første Ridt og det andet Ridt o. s. v. i denne Vise ikke snarere skulde være Indskud, muligvis Laan fra samme Dideriksvise, hvorfra, som ovenfor set, det første og det sidste Vers kunne antages at stamme. Vers 15, om Henrik Tagesens Mandemod, har vel saa staaet ved

[1]) ibid. I Nr. 17

Visens Slutning, og et Tegn herpaa er det, at Svaning, der vistnok har benyttet Visen, fortæller dette Træk ved Slutningen af sin Beretning. Men man kunde da tænkes at have flyttet dette Vers op i Nærheden af Verset om det andet Ridt for ikke at have det fjærnet fra Beretningen om hans Død med en Afstand af tre Vers, men kunne samle alle tre Oplysninger om ham paa eet Sted. Hvis de her fremsatte Tanker ere rigtige, vilde altsaa en Rekonstruktion af Visen kunne gennemføres, hvis man bortskar Versene 1, 13, 14 og 19 og desuden flyttede Vers 15 bort fra sin nuværende Plads; herved vilde der ganske vist fremkomme et Hul i Fortællingen, men Resultatet vilde maaske være nok saa tilfredsstillende, som hvis man bevarer den nuværende kejtede Forbindelse.

Og dog vil man næppe kunne standse hermed. Det er allerede bemærket, hvor forstyrret Vers 6 lyder, især naar det sammenholdes med lignende Vers i andre Viser[1]), og at udrede Meningen er sikkert mere, end nogen tør paatage sig. Men værre bliver det, naar vi gaa over fra Vers 6 til 7. Vi forlod Kong Kristoffer i Fru Sølverlads Selskab, og nu begynder han pludselig „at kære sin Vaande“. Over for hvem? For Fru Sølverlad, hans egen Fjende? Og hvad værre er, skulde det være hende, som i næste Vers tilbyder at hævne ham paa hans Skademand? Nogen anden er nemlig endnu ikke bleven indført talende; hun fører stadig Samtalen med Kongen fra Vers 6 af. I hvert Fald maa man vel tænke sig, at der er bortfaldet nogle Linjer foran Vers 7, hvor Overgangen er saa brat, og at her en eller anden Stormand

[1]) f. Eks. VI Nr. 319, Vers 5—6; og Nr. 351.

er traadt frem, som med Føje har kunnet give Kongen de gode Løfter om Hjælp. Bag Fru Sølverlads Navn ligger sagtens Cæcilies, og vi har her maaske et Minde om Samtidens Opfattelse af Forholdet mellem Kong Erik og hans Dronnings Terne, som man jo mente holdt Kongen tilbage paa Gulland. Men i det hele byder disse første Vers af Visen (2—6) ikke paa historiske Oplysninger af nogen Art, skønt de paa den anden Side ikke kunne vrages som uægte; man maa vel tænke sig, at Digteren, der efter Visens sidste Halvdel at dømme har levet tæt op til Begivenheden og udtaler sig saa troværdigt derom, har boet i en afsides Egn af Landet og kun haft sikre Oplysninger om selve Oprøret, som var foregaaet lige for hans Øjne. Derfor turde vi, naar Talen er om at benytte Visen som historisk Kilde, anses for berettigede til ganske at se bort fra den første Halvdel og alene holde os til, hvad den sidste i sin udrensede Skikkelse har at byde paa af historisk Værd.

Først er det den Stemning, ud fra hvilken Visen er digtet, som falder skarpt i Øjnene: Den aander dyb Respekt for den overvundne Part, og skønt hele den midterste Del og Slutningen sandsynligvis ere gaaede tabte, turde man af vort Brudstykke næsten paastaa, at Sympatien er paa Bøndernes Side. Nu da den vedelske Fernis er skrabet af, viser det sig klart, hvilken Forskel der er mellem den Opfattelse af Bonden, som kommer frem i den oprindelige Tekst og i det 16de Aarhundredes Behandling. Man tør vel nok tage dette som et Kriterium ved en Fastsættelse af Affattelsestiden. Digtet kan sikkert ikke være fremkommet længe efter de forefaldne Begivenheder. Det er bekendt, hvilke Forandringer det 15de Aarhundrede og særlig dets sidste Halvdel frem-

bragte i den danske Bondes Tilstand, mest paa Øerne, hvor vi jo allerede 1446 have „Laalands Vilkaar"; selv om dette ikke berørte den nørrejydske Bonde direkte, kan man dog vel næppe betvivle, at det 15de Aarhundrede ogsaa har betegnet en Nedgang for ham. Ud fra denne Tankegang maa man være berettiget til at drage Tidspunktet for Affattelsen stærkt op mod Oprøret. Men ogsaa andre Kriterier bydes der os; Visen nævner Lokaliteter som Aalborgsund, Agersund og Agersborggaard, og den fortæller udtrykkeligt, at Vendelboerne, Thyboerne og Morsingerne vare Deltagere deri. Oprørets Høvding og Tallet paa Høvedsmændene nævnes ogsaa; kort sagt, der er ingen af disse vage Benævnelser[1]), som betegne lang Afstand i Tid fra den foregaaede Handling. Alt dette tyder paa en tidlig Fremkomst, og selv om man vel ikke med Sv. Grundtvig tør formode, at den er „lagt af en Svend i Kongens Hær, der ingen politisk Anskuelse havde, men vel Øje og Hjerte for Heltemod, hvor det end viste sig", thi saa objektiv havde vel næppe en Sejrherre været, er man dog berettiget til at regne den blandt vore ældste Kilder til Kampen (desværre kun et Brudstykke af en Kilde) og gætningsvis sætte den jævnaldrende med den svenske Rimkrønike i dens afsluttede Form (1452).

[1]) Den „Marsti Palæssen", som nævnes i det efter min Mening uægte Vers 13, gør derimod et temmelig upaalideligt Indtryk. Han forekommer heller ikke blandt Rigsraaderne som Underskriver paa noget samtidigt Dokument. Prof. Erslev oplyser derhos, at Marskembedet ikke besattes under Margrete og Erik af Pommern, og at det rimeligvis først igen kom frem i Kristoffers senere Aar. Arkivar Thiset kender ingen Stig Pallessøn fra denne Tid, men anser Navnet for en Sammenblanding af Navnene paa den bekendte Marsk Stig og Marsk Palne, en mægtig Mand paa Valdemar Atterdags Tid.

Af historisk Udbytte giver den, som allerede sagt, Oprørets Skueplads, Overanførerens Navn og Høvedsmændenes Tal; dernæst Fremrykningen mod Aalborgsund og Afbrændingen af Agersborggaard. At Oprøret i Virkeligheden strakte sig langt Syd for Limfjorden, ved den intet om; den holder sig til den Del af Begivenheden, der laa inden for Forfatterens Synskreds og førte til den store afsluttende Katastrofe. Efter Lakunen, som maa have indeholdt Kongehærens Ankomst, Beskrivelsen af Slagpladsen og Begyndelsen af Kampen, fortælles der om Forræderiet, og først derefter[1]) bygge Vendelboerne deres Vognborg; i denne Tilflugt værge de sig saa til det sidste. Her kæmper ogsaa Henrik Tagesen sin sidste mandelige Kamp; om han er bleven lagt paa Stejle, oplyses ikke. Visen bryder brat af, og der synes at mangle i hvert Fald eet afsluttende Vers. Der tales kun om een Kamp og ikke om nogen forudgaaende Sejr for Bønderne.

Til Slut kan det dog vel ogsaa lønne sig at kaste et Blik paa Folkevisen fra et rent kunstnerisk Standpunkt. Thi den kan taale en saadan Vurdering; vi ville finde Skønheder at glæde os ved, som staa over meget af, hvad vi ere vante til at møde ved vore Folkeviser. Efter Indledningen lyder først Kongens Klage og hans bratte Afvisen af al Trøst; Opmærksomheden er nu bleven spændt, og fint og behændigt føres vi fra Kongens sidste Replik gennem Fælleslinjen „De Bønder, de samler dennom sammen i Skare“ midt ind i selve Begivenhederne. Vi se Sammenstimlingen i Vendsyssel,

[1]) Dette er øjensynlig en Forveksling af Visens Forfatter, bl. a. overbeviser Kristiern Pedersens Fortælling os herom.

Kaaringen af Høvedsmanden, Toget af Sted og Plyndringen[1]). Og bag alt dette lyder som en manende Akkord:

„De maatte vel klæde en Stejle“.[2])

Saa følger de tre berømte Kædevers 16—18 om Morsingernes og Thyboernes Forræderi og Vendelboernes Mandemod. To Gange høre vi om Forræderne, to Gange om deres Modsætninger, de djærve Vendelboer; bedre kunde Forfatteren ikke betegne hele Fortællingens Kærnepunkt og fordele Lys og Skygge. Det er disse Vers, som lyde i ens Øre, naar man slutter Læsningen, og man forstaar, hvorfor de maa blive staaende, mens Visen selv uddør, og hvorfor de som Mundheld fra Vendsyssel have gaaet deres Gang ud over det øvrige Danmark.

Efter nu at have taget skyldig Hensyn til Patriarken blandt vore Kilder, vende vi os til Rækken af egentlige historiske Beretninger, som fylde det 15de og 16de Aarhundrede, indtil de finde deres Afslutning i Hvitfeld. Vi kunne sammenfatte dem under Fællestitlen Krønikerne, og baade den svenske og den danske Rimkrønike indtage deres Plads mellem dem; thi efter deres hele Karakter slutte disse to Beretninger sig nærmere

[1]) Det er Kongens og ingen Adelsmands Gaard, som plyndres; nogen stærk Uvilje mod Adelen som Stand kommer ikke for Dagen.

[2]) Vistnok med Rette opfatter Sv. Grundtvig ikke dette „vel“ som en Billigelse af den Straf, Oprørets Høvdinger led, men som et forvansket „dog“.

til Samtidens Krøniker end til Folkevisen, med hvem de kun have den ydre Form tilfælles.

Det viser sig nu straks, at vi yderligere ere i Stand til at dele Stoffet, hvad der kun kan være gavnligt for Oversigtens Skyld. Det 15de Aarhundredes Beretninger forme sig nemlig af lokale Grunde til Kildegrupper, og i Spidsen for hver af disse have vi en primær Kilde; vi begynde med at undersøge den ældste af disse, den svenske Rimkrønike i sin afsluttede Form til 1452.

Det er den simpleste af vore Beretninger, vi her have at gøre med; her findes ingen hemmelige Traade, som det er vanskeligt at rede ud. Nya- eller Karlskrøniken[1]) foreligger i Forfatterens eget Haandskrift fra Aaret 1452, og vor Beretning er nedskrevet i Slutningen af Fyrrerne, altsaa temmelig tæt op til selve den forefaldne Begivenhed[2]). Imidlertid behandler Krøniken kun Oprøret ganske i Forbigaaende. Ved Midsommerstid 1440, hedder det, skulde Rigsraadet og Kong Kristoffer mødes i Kalmar, og de svenske kom derhen efter Aftalen, men Kongen var der ikke; thi

„han tha i jwt landa är
oc stridde mz syne egne böndher ther;
hwan attande pening, the atte, wille han faa;
the böndher ther ey wndhergaa.
the böndher rycte saman brat
oc sworo for [ɔ: imod] then olaga skat.
konungen til the böndher drog,

[1]) Klemming: Svenska Medeltidens Rimkr. II, 234.
[2]) V. d. Ropp: Zur deutsch-skandinav. Gesch. 1876 pag. 139: „Man kan sikkert paavise, at Forfatteren 1440, da Kristoffers Udsigter til Tronen steg Dag for Dag, i Mismod nedlagde Pennen for først igen at optage den 1448".

widh XIIIj c [1400] aff them slog;
the andra mest fot oc hendher forspille,
sidhen tog konungen alt, hwat han wille".

Denne Beretning er jo ret lidenskabsløs, især naar man holder sig det Had mod alt dansk for Øje, som gennemsyrer hele Værket, og som har ledet Forskerne til at søge Forfatteren i Karl Knudsøns nærmeste Omgivelser[1]). Mest skæmmende er jo øjensynligt, hvad der fortælles om en almindelig Fod- og Haandafhugning, og dette maa sikkert tilskrives den altid aarvaagne Mistænksomhed, som frygtede for at faa danske Bondeforhold indførte blandt Sveriges Almue. Hvad Talangivelserne angaar, som oven i Købet ikke stemme med de nedenfor anførte lybske, maa man ogsaa mindes, at de altid behandles med megen Letsindighed i den svenske Rimkrønike. Men dog bliver der noget tilbage ved Beretningen, som det er værd at lægge Mærke til. Først og fremmest, at Forholdet er Konge imod Bonde, og at den direkte Aarsag er en haard Skat (som ikke kan være Bispetienden); dernæst, at Sagen snart er bragt til en Ende, og at Bønderne efter en (og kun een) ulykkelig Kamp maa falde til Fode. Ganske vist kan vi jo ikke betvivle, at ogsaa Forholdet Adelsmand imod Bonde har spillet sin store Rolle ved Oprørets Fremkomst, men her som ved Folkevisen er det ikke det, som interesserer Forfatteren; han skildrer jo desuden kun Kampen i forbigaaende og ser den som et Brud paa Pligten som Statsborger, der hurtigt drager sin Straf efter sig. Der er da al Grund til at tage den svenske Rimkrønikes Beretning for god. Benyttet blev den af

---

[1]) v. d. Ropp p. 142—43.

en hel Række senere Forfattere paa første eller anden Haand; først af Karl Knudsøns bekendte Hofhistoriker Erik Olsson, som skrev 1460—70; dernæst af Reformationstidens Forfattere, Brødrene Oluf og Lars Persson (døde henholdsvis 1552 og 59), som dog ogsaa havde Kendskab til deres berømte Forgænger, Erik Olsson. Endelig gik Rimkrøniken i det sekstende Aarhundrede over Landegrænsen til Danmark og blev Kilde for Povl Helgesen i hans Compendiosa Reg. Dan. Hist. Han satte dog Beretningen om Skatten som Grunden til Oprøret i Forbindelse med Kong Kristoffers Planer mod Lybek. Dem plejer man dog at henlægge til et senere Tidspunkt af Kongens Liv, og da de i det hele taget synes meget slet afhjemlede[1]), kan man rolig forkaste dette Povl Helgesens personlige Tillæg.

Vi vende os derefter til den næste Kildegruppe, den lybske. Den har sit Udspring fra Detmars Fortsætter[2]) (til 1482) og er aabenbart ikke helt samtidig, den er allerede bleven mere Tradition end Beretning. Alligevel er det interessant hos Detmars Fortsætter at finde en Sympathi for Erik af Pommerns Sag, som forsvinder hos de Forfattere, der benyttede ham, men som vidner godt for hans Paalidelighed. Det hedder saaledes efter Forliget 1435, at „alle hans tre Riger satte sig op imod ham, uddrev hans Høvdinger fra Slottene og satte nye derop i deres Sted og sammenskrev mange Artikler, som han skulde holde, og gjorde ham mange Slags Overlast, som uvanligt var“. Iøvrigt lyder Fortællingen saaledes:

„1442. I det samme Aar opstod der en stor Strid i Jylland, idet Bønderne satte sig op mod Adelsmændene og sloge

[1]) W. Christensen: Unionskongerne og Hansestæderne p. 159 ff.
[2]) Grautoff: Die lübeck. Chron. II, 75.

mange af dem ihjel; deriblandt var Hr. Ezeke Brock, som de huggede i Stykker. Følgelig tog Adelen sin Tilflugt til Kong Kristoffer og bad ham om, at han vilde hjælpe dem. Da forsamlede Kongen meget Folk og drog ind i Jylland og holdt en Strid med Bønderne og fangede mange af dem; og han slog mere end 600 ihjel og tvang de øvrige til at forholde sig lydige“.

De Omgivelser, hvoriblandt denne Fortælling fremkommer, kunde nok udæske til nogen Kritik, saaledes er det lige i Forvejen bleven berettet, at Rigsraadet lod Kristoffer krone først i Danmark, og saa i Sverige og Norge, skønt det modsatte vitterligt nok var Tilfældet; Oprøret henlægges desuden til 1442 efter et Tog til Øresund, men af Diplomerne kan det bevises, at Kongen kun i 1441 kan have været i Jylland. Er det saaledes øjensynligt, at der er en større Tidsafstand fra Begivenheden her end ved den svenske Rimkrønike, maa det paa den anden Side lige saa vel indrømmes, at denne Beretning har et nok saa objektivt Udseende som den ovenfor behandlede. Tallet paa de faldne staar ganske vist i bestemt Modstrid med Rimkrønikens, men da vi allerede have berørt dennes Upaalidelighed paa dette Omraade, turde det sikkert være raadeligere at slutte sig til den lybske Beretning ved dette Spørgsmaal, da den jo ingen Interesse havde i at overdrive den faktiske Sandhed. Interessantere er den Grundforskel, der synes at være ved Motivet for Oprøret mellem den foreliggende og de allerede behandlede Kilder. Her faa vi nemlig først Kombinationen Adelsmand imod Bonde, og Kongen træder til, støttende den første Part. Forskellen er dog ikke saa væsentlig, som den straks synes at være; særlig maa jo Begreberne kongelig

Embedsmand og Adelsmand have flydt ganske over i hinanden for Datidens Bønder, og som Rimkrønikens Forfatter interesserede sig mest for den første Side af Sagen, kaster den lybske Beretter sig mere over den anden, som maa have mindet ham om hjemlige nordtyske Forhold. Hvad der desuden giver Detmars Fortsætter megen Troværdighed er Omtalen af Esge Brok. Denne jydske Adelsmand var nemlig Hansestæderne særlig godt bekendt. Han havde som Rigsraad været dansk befuldmægtiget under Forhandlingerne om Modtagelsen af Fredsbrevene 1435 og omtales oftere i den lybske Afsending Henrik Gripeshorns Breve hjem[1]). Han var altsaa en bekendt Mand dernede, og senere fik man ham personlig at se, da det danske Rigsraad fra Lybek opsagde Kong Erik Huldskab og Troskab[2]). Derimod nævnes han ikke ved det store Ribemøde 1443 og er rimeligvis omkommen i Mellemtiden. Hans Skæbne er bleven mindet i Lybek, og herfra, fra den lybske Historieskrivning, er han gaaet over i den danske langt ned i det følgende Aarhundrede. Thi i denne Henseende gik det paa samme Maade med den lybske som med den svenske Beretning; først blev Detmars Fortsætter benyttet af C h r o n i c o n S l a v i c u m (trykt o. 1485) uden væsentlige Forandringer. A l b e r t K r a n t z († 1517) har dernæst kendt baade Detmar og Chron. Slav.; letsindig Humanist, som han er, giver han gerne sit eget Besyv med; saaledes møde vi hos ham et flot henkastet „nullo duce“ om Bondehæren, fordi Chron. Slav. tilfældigvis ikke kender noget Navn paa dens Anfører. Krantz blev

[1]) Reg.* 5107, 08, 12.

[2]) Hude: Aktstykker vedrørende Erik af Pommerns Afsættelse p. 10.

jo det 16de Aarhundredes Ledestjerne; i Danmark fulgte saaledes Forfattere som Henrik Smith og Mogens Madsen ham med Tryghed. Til Slut kan det bemærkes, at den yngre Hamsfort havde Adgang til et haandskrevet Udtog af Chron. Slav. gennem sine Familieforbindelser i Husum.

Endelig komme vi til det 15de Aarhundredes tredje og sidste Kildegruppe, den danske. Her mangle vi dog nu Urkilden, en dansk Aarbog[1]), og vi kende den kun gennem de ensartede Beretninger hos den danske Rimkrønike, „Plattyske Saxo“ og Kristiern Pedersen; den sidste Forfatter indtager dog en Særstilling, hvorom mere nedenfor. „Plattyske Saxo“ giver os den gamle Beretning klarest og udførligst; den er trykt o. 1490. „De denscke kronike“, som den ogsaa hedder, begynder med en kortfattet og troværdig Skildring af Forhistorien, Kong Eriks Forjagelse fra Danmark og Kong Kristoffers Ankomst. Kun er det jo kedeligt nok, at den lader Kong Erik dø efter megen Omflakken i Pommern — 1438. Forklaringen er, at man aabenbart ganske har tabt ham af Syne, da han forlod Landet, og saaledes kan denne Fejl ikke paa Forhaand svække vor Tillid til den Beretning, der bydes os om selve Oprøret. Denne lyder saaledes:

„Da han [d. v. s. Kristoffer af Bayern] kom der til Landet i Aaret 1439, da satte Bønderne og Indbyggerne sig op imod Herskab og Klerke og den hellige Kirke og Ridderskabet og vilde fra nu af ikke spørge dem eller holde sig dem for Øje eller betale dem Skat, men de vilde være deres egne Herrer og ingen have over sig. Og de droge længe om sammen og spottede Herrer og Fyrster, Riddere og Knægte. Da

---

[1]) Erslev i H. T. 5 R. III, 366 Anm.

Bønderne fornam, at Herrerne ikke længere kunde eller vilde finde sig i saadant stort Hovmod, som de viste mod dem, da droge de sammen i Vendsyssel og dannede sig der en Vognborg. Drog denne samme Hertug Kristoffer derhen med den danske Hær, og med stor, haard Haand brød han denne Vognborg og voldte sin Almue stor Skade; og han jog Bønderne paa Flugt og fangede dem og tvang dem til igen at forblive lydige, saaledes som de havde været tilforn; og han lod deres Høvedsmænd rette".

Her faa vi altsaa først og fremmest en meget omfattende Aarsagsangivelse til Oprørets Udbrud, der endog i Ordlyden minder saa stærkt om en Passus i Rigsraadets Klagebrev til Kong Erik[1]), at en direkte Benyttelse synes at have fundet Sted. Derefter følger der en tilsvarende Fortegnelse over Bøndernes Forsyndelser, og netop ved disse omfattende Udtryk berettiger Plattyske Saxo os ikke blot til blandt de anførte Aarsager at finde den svenske Rimkrønikes Angivelse af Kongens Skat og den detmarske om Adelens Vilkaarlighed, men desuden kan vi nok i Udtrykkene om Kirken spore den Tiendestrid, som faktisk var et brændende Spørgsmaal under Oprøret, og som først fandt sin Afslutning til Kirkens Fordel, efter at dette var slaaet ned.

Beretningen er øjensynlig ganske uafhængig af den ovenfor behandlede lybske Tradition, skønt den er overleveret os paa samme Sprog som denne. Men det maa indrømmes, at den er holdt endnu mere ubestemt i Udtrykkene, uden Navne paa Personer og Steder, uden Talangivelser, kort sagt, den synes ikke at være fremkommen direkte efter Oprøret. Paa den anden Side maa det lige saa vel indrømmes, at den indeholder en

---

[1]) Hude: Aktstykker p. 17.

tillidvækkende Skildring, ogsaa af Kampen om Vognborgen, som den er den ældste prosaiske Kilde, der nævner; i det hele taget ere vi berettigede til at antage den og henlægge den til omtrent en Menneskealder, efter at selve dens Æmne havde fundet Sted.

Ved Siden af „de denscke kronike“ staa som jævnaldrende den danske Rimkrønike og Kristiern Pedersen. Den første af disse indeholder i sine 8 Linjer kun et kortfattet Referat af den Fortælling, vi allerede have gennemgaaet hos „Plattyske Saxo“. Derimod har Kristiern Pedersen[1]) søgt at sammenarbejde Urkilden med en anden Beretning, Folkevisen, som han aabenbart har haft i en fra vor Opskrift noget forskellig Skikkelse (Henrik Tagesen dræber her 15 Karle, hos Sofie Sandberg 8 Riddere). Men herved bliver det naturligvis paa den anden Side vanskeligt for os at bedømme, i hvor høj Grad han har benyttet denne Kilde, om end Forholdet faar en ganske særlig Interesse for os, da vi her kunne se Spor af Visens tabte Vers. Vi faa da ogsaa en fuldstændig Beretning at læse om 'Forræderiet; hvorledes efter megen forgæves Kamp Kongen næsten var nødt til at drage bort med Skamme, da han og hans Omgivelser fandt paa at lade „hver Herre, Ridder og andre godemend“ kalde deres Bønder og Tjenere ud af Vognborgen mod Løfte om Tilgivelse. Saaledes formindskedes Skaren, kun Anføreren og nogle andre vedblev med Kampen til det sidste. At Kristiern Pedersen har benyttet Folkevisen, er tydeligt nok af Udtryk som „de kaste da en höffuitzmand op fore dem, som hed Mattis Tagesøn“; og især

[1]) Danske Skrifter V, 490.

det ligefrem omskrevne Udtryk: „han slo mere end 15 karle ene ihjel, siden han vor skoth om kuld og stod paa sine knæ“. Ganske vist er der den bestemte Forskel i Handlingens Udvikling, at vor Folkevise først lader Forræderiet ske, og dernæst Vendelboerne bygge en Vognborg til sidste Forsvar; paa dette Punkt lader Kristiern Pedersen sig dog vel retlede af Traditionen eller maaske snarere af sin sunde Fornuft, naar han lader Begivenhedernes Gang være den omvendte. Endelig har han Fortjenesten af at være den første Forfatter, som nævner Kampens Skueplads, St. Jørgensbjerg i Hanherred, men iøvrigt kan det bemærkes, at han er en lidet reflekterende, snakkesalig Fortæller, der ynder Anekdoter og Sagn i høj Grad. For os beror hans Værd kun paa den tabte Del af Folkevisen, som han skænker os i Referat, uden at vi ere i Stand til at trænge nærmere ind deri.

Vi ere nu naaede hen til Aar 1500, og det Aarhundrede begynder, som var fjærnet med ikke mindre end to Menneskealdre fra den Begivenhed, hvormed vi beskæftige os. Det forøgede Samkvem mellem Landene bragte nu den danske Historieskrivning nyt Stof; baade den lybske Beretning under en eller anden Form, hyppigst rigtignok Krantz, og den svenske, det være sig fra Rimkrøniken eller Erik Olsson, bleve bekendte i Mellemlandet Danmark og indvirkede paa de Forfattere, der i rigeligt Tal, men uden stor Originalitet sammenstykkede en Skildring af de forrige Aarhundreders Historie. Men de fleste Forfattere kendte kun de samme Kilder

fra det foregaaende Aarhundrede, som vi ovenfor have fremdraget, og der vil derfor i denne Sammenhæng ingen Grund være til at behandle nogen af de øjensynligt sekundære Kilder som Povl Helgesen, Henrik Smith[1]), Mogens Madsen[2]), Vedel og Hamsfort. Langt mere bør det i Virkeligheden overraske os, at dog nogle Kilder formaa at fremføre nye Enkeltheder, ja undertiden en hel selvstændig Beretning, men da vi kende det 16de Aarhundredes Forfattere andet Steds fra og vide, paa hvor løs Grund deres Fortællinger ofte ere byggede, vil der være al Aarsag for os til at ruste os med skarp Kritik, før vi give os i Lag med Kilder som Peder Olsen, Bondekrigsnotitserne og Svaning.

Ikke saa meget endda over for den første.

Peder Olsen[3]) fra Roskilde, som indtager en særlig Plads blandt de danske Historieskrivere i det 16de Aarhundrede († o. 1570), har aldrig haft nogen daarlig Lov paa sig, selv naar han fremførte Enkeltheder fra fjærne Tider, som vi ikke længere saa os i Stand til at kontrollere. Han, den forhenværende Franciskanermunk, den flittige Kompilator, hvis Interesser og Uddannelse pegede bag ud til de svundne Aarhundreder; han, der

---

[1]) Henrik Smith „ved" dog, at de faldne Bønder vare 1835 i Tal, men da han paa alle andre Punkter kun er Eftersnakker, staa vi aabenbart her over for en af disse løst henkastede Talangivelser, som Datiden var stærk i, og som gik i Traditionen, forskellig i de forskelliges Munde. Men naturligvis er Tallet gennem Vedel gaaet til Hvitfeld og derefter trolig afskrevet i de fleste moderne Behandlinger.

[2]) Naar Mogens Madsen paa lignende Maade siger, at Oprørernes Antal var 25000, kan man næppe tillægge dette mere Vægt end Henrik Smiths tilsvarende Opgivelse.

[3]) Rørdam i Monum. 2. Række II p. 6 ff. Samme Forf., Historieskrivn. I, 50. Peder Olsens Værk er trykt under Titlen Chronica regni Daniæ i Scr. I, 143.

skal have benyttet Kilder, som ikke mere staa til vor Raadighed, og hvis Patriotisme og Flid kappedes om at gøre Arbejdet saa grundigt som muligt, var vel ogsaa nærmest den Mand, hos hvem vi kunde vente at finde Notitser, som vare gaaede ubemærkede forbi hans Forgængeres Øjne.

Med Hensyn til Oprørets Forhistorie er det tydeligt nok, at Peder Olsen har kendt og benyttet sin Krantz, men desuden viser det sig, at han har høstet af den Tradition, som knyttede sig til Roskilde og Lund, og af de bispelige Notitser, som optegnedes sammesteds. De sidste gav ham en Række Datoer til de forskellige Begivenheder under Kristoffers første Aar i Danmark. Vende vi os nu efter at have faaet denne Oplysning til Oprøret selv, er det ganske vist klart, hvem han har til Kilde for Begyndelsen af sin Beretning. Det er simpelthen Plattyske Saxo, som vi genkende i Ordene: „In cujus regni principio rustici Nordjutie volebant regere & dominari, insurgentes & vilipendentes & contemnentes Regem, clerum & proceres“. Men saa lyder Fortællingen videre, at da de havde sammensvoret sig i Jylland, angreb Kongen dem, undertvang dem og straffede dem; 2000 bleve nedhuggede med deres Anfører Henrik Tagesen 1441, „die mensis Maji scil. feria 5ta pentecostes“; en anden Bog siger dog, at der var 1400 faldne.

Denne anden Bog er den svenske Rimkrønike; men iøvrigt maa det indrømmes, at Peder Olsen her kan byde paa noget nyt: Tallet paa de faldne og Datoen for Slaget. Dette sidste viser, at Peder Olsen maa have haft en annalistisk Optegnelse, som vi ved nærmere Undersøgelse ogsaa finde bevaret andet Steds. Det er nemlig en Notits, som er optaget i Aar-

bøgerne til 1549[1]) og til 1560[2]), men som er bevaret i sin fyldigste Form hos Hamsfort i hans historiske Optegnelser[3]) og der lyder:

Anno 1441 vandt ko. Christopher Vognborg udi Judlandt y Hanneherdt[4]) femte dag Pintze.

Kedeligt er det jo nu, at Peder Olsen i sin Redaktion af denne Notits har sjusket og skrevet Maj for Juni; i 1441 falder nemlig Pinsen i denne Maaned, og feria Vta bliver saa Torsdag den 8de Juni 1441[5]). Endelig kan det mærkes, at Peder Olsen har endnu et Træk tilfælles med vore allerede behandlede primære Kilder, at han kun taler om eet Slag, det afgørende Nederlag for de oprørske Bønder.

Interessant er det i Forbigaaende at kaste et Blik paa den ovenfor citerede Aarbog til 1549. Den bliver nemlig først fyldigere, naar den naar til Kong Hans, og til denne Del af den, som behandler de første oldenborgske Konger, har man saa senere føjet fire indledende Notitser: Erik Glippings Drab, Niels Ebbesens Daad, vort Bondeoprør og Karl Knudsens Indfald i Skaane. At Forfatteren anbragte vor Notits i saa udsøgt Selskab, synes jo at tyde paa, at man tillagde Oprøret en ikke ringe Betydning.

Den anden, selvstændige Kilde, som er os levnet fra det 16de Aarhundrede, er Bondekrigsnotit-

[1]) og [2]) Monum. 1 Række I, 285 og 564.

[3]) Monum. 2 Række II, 492.

[4]) Aarb. t. 1549 tilføjer: paa St. Jørinsbiergh.

[5]) Ganske vist falder Pinsen baade i 1440 og 1442 i Maj Maaned, men som ovenfor sagt ved vi af Brevene, at Kongen da ikke kan have opholdt sig i det nordlige Jylland. Mærkeligt er det dog at se, at Peder Olsen endnu en Gang har været uheldig

serne[1]). Da Bedømmelsen af dem spiller en fremtrædende Rolle ved Skildringen af Oprørets Historie, og de desuden ikke foreligge trykte, ere de behandlede noget mere indgaaende i en Ekskurs ved denne Afhandlings Slutning; her skal kun fremdrages de væsentligste Grunde, som have ledet til deres Forkastelse som historisk Materiale.

Notitsen er denne:

> Anno dni MCCCCXLI die Inventionis sancte crucis stod det første Slag paa St. Jørgensbjerg i Hanherred. Og tredje Pinsedag stod det andet Slag i det samme Aar. Og blev der en Hertugs Søn af Bayern slagen i det første Slag, og i det andet Slag, der Kong Kristoffer vandt, da blev „Hr. Eschi brock“ slagen.

Indholdet heraf vil være de fleste bekendt. Det er jo disse Oplysninger, som gennem Hvitfeld ere gaaede over i moderne dansk Historieskrivning, om man end har fundet det nødvendigt at omforme dem ved at flytte Eske Broks Navn fra det andet Slag hen til det første. Men til denne Forbedring kunne vi her ikke tage Hensyn. Vi maa i den her givne Beretning se en bestemt Modsætning til den ovenfor behandlede lybske, hvor Eske Brok faldt før den afgørende Kamp og blev hugget i

med Datoen for sit Slag. I hans saakaldte danske Annaler (Scr. I, 195) som i Virkeligheden kun ere spredte Notitser, henkastede paa de samme Sider, ja ind imellem de Beretninger, som vi lige have gennemgaaet (Chron. regn. Dan.), finde vi en Fortælling om, at „Kong Kristoffer VI Nonas Junii nedhuggede Bønderne, nemlig Henrik Tagesen og hans Folk, 15 i Tallet (sic!)“. Nu er det klart, at VI Nonas Junii er en ganske umulig Dato, idet den er lig den 0te Juni; men med Henblik til den ovenfor paaviste Fejl er det lige saa klart, at Ordet Nonas er en Fejlskrift for Idus, og vi faa da meget fornuftigt VI Idus Junii = 8de Juni.

[1]) Se Rørdam, Historieskrivn. I, 42.

Stykker. Detmars Fortsætter skriver imidlertid ca. 100 Aar før Bondekrigsnotitsens Nedskriver, hvis Værk næppe er ældre end 1590 og oven i Købet foreligger i en meget sjusket Form. Dertil kommer, at man utvivlsomt maa betragte „en Hertugs Søn af Bayern“ som en apokryf Person, da han ikke nævnes noget Sted i Samtidens Breve, hvor vi kunde være berettigede til at træffe Spor af ham, og at den opgivne Dato for det andet Slag staar i Modstrid til Peder Olsens, som vi ingen Grund have til at forkaste. For disse Aarsagers Skyld har Forf. troet sig berettiget til at se ganske bort fra Bondekrigsnotitsens historiske Oplysninger. Et Forsøg paa at forklare dens Dannelse, især det første Slags Fremkomst, vil være at finde i den givne Ekskurs.

Endnu en tredje original Beretning om Bondeoprøret har dog det 16de Aarhundrede at give os i Tiden før Hvitfeld. Og ere vi lige blevne skuffede i Haabet om positivt Udbytte ved Bondekrigsnotitsen, eller naar vi ventede at faa en virkelig fyldig og selvstændig Beretning hos Peder Olsen, saa skænkes der os nu til Gengæld en Fortælling paa tre fulde Sider, rige paa mange, brogede Træk, og det hos en Forfatter, hvor ingen Historiker hidtil har haabet at kunne finde den. Svanings Ry er ikke stort, men kan det blot lykkes os at redde et Stykke af hans pragmatiske Beretning ud af Kritikkens Vold, vil selv dette være nok til at udfylde vore magre Kilder fra det 15de Aarhundrede paa en meget heldig Maade og sætte os i Stand til at skrive nogenlunde fyldigt om vort Bondeoprør i 1441.

Svaning, hvem det paalaa at forfatte en Danmarks Riges Historie, naaede som bekendt kun at faa Hans' og Kristian den 2dens Historie færdig, før han maatte af-

levere sine Samlinger til Vedel. Han har dog aabenbart ogsaa haft sin Opmærksomhed rettet paa andre Tidsafsnit af den danske Historie, og et synligt Minde herom er det lille Udkast til en Skildring af spredte Episoder i Tiden 1332—1448, som opbevares paa det kgl. Bibliothek [1]). Vedel har mærkelig nok slet ikke benyttet denne Skildring ved Indledningen til sin Udgave af Folkevisen, skønt den som Svanings øvrige Papirer befandt sig i hans Eje, og han derigennem kunde have forøget sin Viden paa en meget heldig Maade.

Sørgeligt er det dog nu, naar vi vende os til vor Kilde, at maatte tilstaa, at Haandskriftet selv lægger betydelige Hindringer i Vejen for en Afbenyttelse. Den flot henkastede Hurtigskrift viser i Henseende til Indholdet Forfatterens Svagheder gennem adskillige daarlige latinske Udtryk, ved at en Forsætning undertiden ikke opnaar at faa sin Eftersætning, og ved at danske Sætninger ere kastede midt ind i den latinske Tekst. Men Skriften kommer ogsaa til at spille sin Rolle ved det rent Ydre derigennem, at Tydningen ofte vanskeliggøres, ja det bliver endog undertiden ganske umuligt at opløse de Tegn, hvoraf Ordene bestaa. Da Haandskriftet hidtil ikke har været udgivet, vedføjes det for os interessante Afsnit som Tillæg, og et Blik paa dette viser straks, at det indeholder et vel stort Antal usikre Læsemaader. Hvad der dog kan betragtes som temmelig sikkert overleveret, kan fastslaas i følgende Referat.

Da Kong Erik var dragen til Gotland, æggede han ved Bud Bønderne i Danmark til Strid med Adelen. De valgte til Høvding Henrik Tausøn, og til dem sluttede nogle for-

[1]) Gl. kgl. Saml. 4to, 2444.

armede Adelsmænd sig, der paa denne Maade haabede at komme i Vejret. Kong Kristoffers Formaninger vare forgæves, Bønderne rejste straks Oprøret ved at sende Vidje og Brand omkring. De rykkede saa frem til Lundenæs under Henrik Tausøns Anførsel, kunde ikke erobre Slottet, men afbrændte Ladegaarden. Kongen kom nu til, 1442 (eller 1440); han slog Lejr paa et jævnt Terræn ikke langt fra Aggersund i Hanherred i Horops Made. Modstanderne havde derimod to Bakkekamme inde, hvorhen de førte deres Proviant og opstillede et Værn af Vogne i tre Rækker. Kongen mønstrede Stedet og lod nogle Kanonkugler (eller Blidesten) udskyde derimod, men anrettede ingen Skade, da Projektilerne snart faldt for højt og snart for lavt; han besluttede saa at bryde Vognborgen.

Det første Anfald slog Fjenden tilbage ved at kaste Sten og Vaaben (d. v. s. Spyd) ned fra oven. Men saa forsøgte Kongens Folk at bryde igennem der, hvor Bakken skraanede jævnere; man sendte to Faner Ryttere ind, som kastede Fjenderne. Men selv mens de vege, kæmpede de med megen Tapperhed. Kongens Hær fulgte efter, men Bønderne værgede sig stadig. De bleve sprængte, men samlede sig atter; de faldne havde alle Saar i Brystet[1]). De, der bleve kastede til Jorden og kom ind under Hestene, rejste sig op paa Knæ og huggede dem i Benene. Her faldt blandt mange andre paa Kongens Side de to Riddere Mogens Jonssøn og Eske Brok ... Af Bønderne bleve nogle fangne, andre nedhuggede, atter andre lagte paa Stejle; Hovedmændene for Oprøret bleve halshuggede. Kongen tabte 600 Mand. Henrik Tausøn, der var sunken til Jorden, rejste sig op paa sine Knæ og kæmpede tappert, men tilsidst blev han overvældet og hugget i Stykker. Vendelboernes Børn i Vuggen begræd Nederlaget, og Markerne laa længe udyrkede hen. — Andre fortælle, at Kamppladsen var ved Bistrup i Landsbyen Grandeslev.

[1]) Denne Sætning er vel en klassisk Reminiscens, som man ikke skal tillægge for stor Betydning.

Enhver, der har gennemlæst dette Udtog, vil indrømme, at Svanings sædvanlige Egenskaber som Historieskriver heller ikke have fornægtet sig her. Her er hans bekendte Evne til at forme en malende Skildring, og hans sædvanlige suveræne Overlegenhed over for alt, hvad der indbefattes under Navnet Detailler, særlig Navne og Aarstal. Men naar vi nu tillige have prøvet alle hans Forgængere igennem og fundet dem kortfattede og magre, mærke vi ret, hvor ilde stillede vi ere over for den svaningske Beretning, thi der er saa grumme faa Punkter i den, som vi kunne prøve paa sikkert Materiale, hentet andet Steds fra, og selv disse faa Prøver ville vise sig at give meget forskellige Resultater.

Der er svage Tegn paa, at Svaning har kendt Krantz, meget svage ganske vist; saaledes siger denne, at der faldt 600 Bønder, hvilket Svaning synes at have misforstaaet, som om det var af Kongens Mænd, der faldt 600. Krantz siger endvidere, at Kongen var naadig mod Bønderne, „for at ikke Markerne skulde blottes for Folk til at dyrke dem"; Svaning fortæller os, at „Markerne længe laa udyrkede hen". Andre Forfattere kan man slet ikke paavise, at Svaning skulde have benyttet; kun Ytringen om Henrik Tagesens Kamp paa Knæ er sikkert hentet fra Folkevisen direkte [1]).

---

[1]) Ganske vist er der en slaaende Lighed mellem en hel Række Udtryk og tilsvarende i en (hidtil uudgiven) Aarbog fra 1188 til 1523 (Nye kgl. Saml. Fol. 561), som er skreven 1579; men efter Tidsforholdene ledes man til at tro, at Aarbogen snarere har laant fra Svaning end omvendt, eller snarest, at de begge have søgt deres Visdom andet Steds fra, fra et nu ubekendt X. Ganske vist er der jo den Mulighed, at Aarbogen kunde stamme fra Svanings egen Haand og være et Udkast til hans planlagte Danmarks Historie, altsaa have benyttet selve den Optegnelse, som ogsaa vi nu gennemgaa.

Da vi saaledes ikke kan prøve Svaning kildekritisk, maa vi gribe til Realkritikken og se, om vi ud af hans egen Beretning kan læse noget, der taler for eller imod Sandheden af, hvad han fortæller. Her ere vi dog noget bedre stillede. Vi kan straks se, at Aarstallene ere fejle, en Brøde, hvori for øvrigt allerede Detmars Fortsætter gjorde sig skyldig. Der er ogsaa andre Fejltagelser, men det mærkelige er, at naar vi undersøge dem nøjere, synes de ikke at have været ligefremme Opdigtelser, men kun Forvanskninger. I Begyndelsen af sin Fortælling siger Svaning saaledes (paa et svært læseligt Sted), at det var Vendsyssels Biskop, som Kong Erik sendte tilbage fra Gotland for at ægge Bønderne; nu ved vi fra Rigsraadets Klageskrifter over Kong Erik[1]), at Vendsyssels Biskop ikke stod paa Erik af Pommerns Side, det gjorde derimod Biskop Thorlaff af Viborg, en født Normand, som netop beskyldes for at have gaaet Bud mellem Kongen og de jydske Bønder. Andet Steds fra ved vi desuden, at disse Klageskrifter have været Svaning bekendte, og Fejltagelsen synes saaledes ringe og temmelig uskyldig, kun en Forveksling af Vendsyssel og Viborg.

Et andet lignende Tilfælde er de faldne Adelsmænd paa Kongens Side. Eske Brok falder efter Svaning i den store afgørende Kamp, hvor Kongen bar Sejren

---

Det er muligt, thi dens Forfatter er ubekendt, og den Tid (1188—1523), hvorover den spænder, kunde passe derpaa; men paa den anden Side synes den rigtignok at være udarbejdet med adskilligt større Omhu, end man ellers er vant til at møde fra Svanings Haand. Under alle Omstændigheder kunne vi se bort fra Spørgsmaalet her, thi Kilde for Svanings Beretning kan Aarbogen i ethvert Tilfælde ikke have været.

[1]) Hude: Aktstykker til Erik af Pommerns Afsættelse, Side 10.

hjem; dette er jo næppe rigtigt, og Svaning synes at have bragt en Forvirring til Stede her i sin Fortælling ved at lade det være Henrik Tagesen, som blev hugget i Stykker, hvad der jo er uden al fornuftig Grund. Aabenbart har han her paa en eller anden Maade sammenblandet de to Mænds Skæbne, og maaske er han bleven ledet dertil gennem Bondekrigsnotitsen, der jo lod Eske Brok falde i det andet Slag. Men ved Siden af ham nævner han Ridderen Mogens Jensen. Der kan dog ikke have levet nogen Ridder af dette Navn i 1441, dertil ere alle daværende danske Riddere os for godt bekendte. Derimod oplyser Arkivar Thiset, at der 1437 nævnes en Væbner Mogens Jensen til Tjele — altsaa ikke langt fra Kamppladsen, — og at dennes Hustru i 1450 var Enke. Vi kan altsaa ikke bestride, at der er en Del Sandsynlighed for, at han er identisk med den her nævnte Ridder, og som ved Bispen af Vendsyssel ovenfor se vi, at der ligger en Kærne af Sandhed til Grund, selv om den er indviklet i et Væv af Uforstand og Unøjagtighed.

Heldigvis synes det nu, at Svaning ikke altid er bukket under for denne sin slette Tilbøjelighed, og andre Punkter vække igen mere Tillid til hans Paalidelighed. Saaledes den anførte, ganske vist lidt forkludrede Sætning om Vidje og Brand; her synes Svaning at have faaet fat i den rigtige gamle Maade at vække Oprør paa blandt Bønderne, ved at sende en Slags Budstikke om blandt Venner og Fjender. I det mindste findes der i Tegnelser o. a. Lande[1]) et Kongebrev fra 1535, altsaa

[1]) Da. Mag. 3. R. IV p. 182. Straffen for ikke at adlyde denne Kaldelse var „at hengæ weth syn egen Byelkæ“ (Da. Mag. V. 320).

netop Grevefejdens Tid, hvori det omtales, at Gunder Christierns i Ommevraa har klaget over, at man vilde gribe hendes Husbonde, „for han skulde have været med den oprørske Hob og har skikket fra sig Widhe og Brand“.

Paa samme Maade falder det meget troværdigt, naar Svaning fortæller om Bøndernes Tog ned i Ribe Stift og Afbrændingen af Ladegaarden ved det kgl. Slot Lundenæs. Allerede tidligere havde der nemlig været Bondeoprør paa Vardekanten. Men derhos har Hamsfort i sin Ribekrønike[1]) vistnok benyttet et Brev fra Datiden, naar han fortæller, at Biskop Christiern Hemmingsen 1451 „til Vederlag for de Tab, han led i Krigen“, af Kristiern d. 1ste fik al kgl. Ret over sine Bønder, ogsaa i 40 Marks Bøder. At der med denne Krig er ment Bondekrigen, som Hamsfort lige havde omtalt i den foregaaende Sætning, synes utvivlsomt, og her kan man vel saa spore den Hærgen og Brænden, der ogsaa maa have ramt Bispestolens Gods i Egnen om Lundenæs.

Hermed ere vi komne til Ende med vor Kritik af Svaning. Paa andre Punkter kunne vi nemlig ikke faa ham fat og kritisere ham, frem for alt ikke ved hele den lange, detailrige Fortælling om Kampen paa St. Jørgensbjerg. Men indrømmes maa det, at den helt igennem lyder meget troværdig. Den Lokalitet, som nævnes, Horopsmade, findes ganske vist ikke længere bevaret under dette Navn paa Generalstabens Maalebordsblad eller Mansas Kort, og paa Egnen selv er Benævnelsen uddød; men hvis Stedet er identisk med de Marker, som endnu kaldes „Kongens Bedested“, viser Beskrivelsen af Bøndernes Stilling paa de to Bakkekamme

[1]) Scr. VII, 199.

sig overordentlig tilfredsstillende. St. Jørgensbjerg rejser sig netop i to Toppe; den nordlige hæver sig til 187 Fod, den sydlige og lavere kun til 138; herop, „ubi collis declivior“, maa man vel snarest tænke sig, at den endelige Storm har fundet Sted. Om Vognborgen siges der, at den var opstillet „triplici ordine“, og dette minder netop om den Opstillingsmaade, som var bragt til Fuldendelse i de hussitiske Krige og derfra vandrede ud over Europa. Og helt igennem synes Beskrivelsen fornuftig lige til det Træk, som ved første Gennemlæsning maaske vil støde en Læser, at Gennembruddet først lykkedes, da man lod to Faner Ryttere falde an; de vare jo endnu det tunge, kraftige Vaaben i Krigen, og kun de kunde komme op i Højde med Bønderne, som stod paa Vognene; det tidligere Anfald (af Fodfolk?) var jo netop bleven slaaet tilbage ved, at man kastede Sten og Vaaben ned fra oven. Endelig taler Svaning meget fornuftigt kun om eet afgørende Slag.

Kun een Indvending kunde man vel endnu gøre. Hvorfor taler Svaning ikke et Ord om det velkendte Forræderi fra Thyboernes og Morsingernes Side? Indrømmes maa det, at han vistnok har kendt Folkevisen med dens Beretning herom, i ethvert Tilfælde Kristiern Pedersen med hans Gengivelse deraf, men han har vel ikke kunnet faa den indarbejdet i sin Fortælling paa en tilfredsstillende Maade og derfor foretrukket ganske at forbigaa den. Men udelukke hinanden gør de to Beretninger paa ingen Maade. Smukkest er den Opgave at forbinde dem løst af Tyge Becker i hans historiske Roman „Bondekrigen“; han, den eneste Forfatter, der synes at have kendt den svaningske Beretning, lader Kongen optage Vendelboernes Opmærksomhed ved et Frontangreb, og

imidlertid Forræderiet finde Sted paa den anden Side af Bakken, saa at de svigtede ikke opdagede det, før det var for silde. Men alt i alt faar vi tage Svaning, som han er; hans Beretning er fast sammentømret Arbejde og gør trods sin unge Alder i det hele et saa vederhæftigt Indtryk, at den maa siges at være bedre end hans Rygte og næppe tillader yderligere Mistro over for sig.

Med disse seks Beretninger, tre fra det 15de og tre fra det 16de Aarhundrede, staa vi nu over for Hvitfeld.

Det viser sig da straks, at der kun bliver lidet, meget lidet selvstændigt tilbage hos ham; egentlig kun nogle Navne paa Deltagere i Kampen, som han vel har faaet fra nogle af Datidens Slægtebøger. Hvitfeld kendte aabenbart Bondekrigsnotitsen eller dens Kilde og beholdt dens to Datoer med dertil hørende Slag, men flyttede Eske Broks Død hen til den første Kamp. Grunden til Oprøret søgte han i Kong Eriks Pusten til Misnøjet; denne Aarsag fandt han ved Analogislutning fra de foregaaende Uroligheder paa Sjælland og Fyn, som Rigsraadet i sine Breve havde beskyldt den forhenværende Konge for at have vakt. Iøvrigt kendte han de to sekundære Kilder Mogens Madsøn og Krantz. Original er hans Meddelelse ved Henrik Tagesen, at han var en af Danmarks Riges Raad; den kan ikke være rigtig, thi hans Navn forekommer aldrig blandt Rigsraadernes under noget større offentlig Dokument fra Tiden før 1441. Men hertil føjer han de ominøse Ord, at han som Vaaben førte en sort Stige i et gult Felt. Henrik Tagesen til-

hørte imidlertid Familien Reventlov[1]), og denne Familie førte aldeles ikke noget Vaaben med en Stige, eller noget, som kunde ligne den. Gaadens Løsning synes imidlertid at kunne findes deri, at Henrik Tagesen af ældre Forfattere undertiden er bleven henregnet til Tornekrandserne, som virkelig førte et lignende Vaaben: femtrinet sort Stige i Sølvfelt. Kort efter 1441 levede der nemlig i Skaane en Tage Henriksen, gift med en Dame af Familien Tornekrands, og deres Søn, som levede ved 1510, hed Henrik Tagesen. Sagtens har nu Hvitfeld truffet hans Navn og Vaaben i et Dokument og ment, at han har haft en Bedstefader af samme Navn i 1441, hvad der jo ikke alene er ubevisligt, mén strider mod de givne Oplysninger. De efterfølgende Forfattere ere saa, ved at slutte ud fra det anførte Vaaben, blevne ledede til at begaa samme Fejltagelse som deres Forgænger Hvitfeld[2]).

Paa lignende Maade er det gaaet Hvitfeld med den bayerske Øverste, som skulde være falden i det første Slag, det er kun Bondekrigsnotitsens: En Hertugs Søn af Bayern. Det eneste nyt, vi faa at vide, er, at der blev henrettet 12 Herremænd sammen med Eske Brok efter det første Slag, og tre Brødre Holst samt seks andre med Henrik Tagesen efter det andet; desuden fortæller han os, at Ridderen Johannes Brok faldt i det andet Slag; blot dette nu ikke er Hr. Eske, som optræder her igen under Forklædning! — Hans Fortælling er tør og kedelig, den falder komplet fra hinanden, og under-

[1]) Barner: Familien Rosenkrantz p. 122.
Thiset: Da. Ad. Aarb. 1893.
[2]) Oplysningen skyldes velvillig Meddelelse fra Arkivar Thiset.

tiden forfalder han til en blot og bar Opremsning af Navne; hvad end hans Værd har været for hans egen Tid, maa det indrømmes, at han ikke har evnet at beherske sit Stof paa en saadan Maade, at han har naaet til et for os tilfredsstillende Resultat.

Vi ere vel næppe nu i Stand til at forestille os, hvad Vordingborgfreden 1435 betød, og særlig hvad Indflydelse den mere end tyveaarige Krig havde haft paa hele det danske Folks Trivsel. Thi alle Rigets Kræfter bleve anvendte mod Syd, derhen gik Mænd og Penge, og der lagdes haarde Byrder paa dem, som bleve tilbage for at dyrke Jorden og skabe den materielle Baggrund for den langvarige Kamp. Snart trak Krigen endog inden for Landets egne Grænser, nogle Provinser bleve haardt medtagne, og hvad der maa have været følt tungest, der kunde intet gøres for at afhjælpe Ulykkerne og hindre Trykket. Regeringens Opmærksomhed var rettet ud efter, og Administrationen var frit stillet ved mange mindre Spørgsmaal; den Interesse, hvormed en Margrete havde fulgt med i stort og smaat, maatte vige, naar Talen var om det ene, store Spørgsmaal, som Kong Erik, om end forgæves, haabede at kunne løse.

Selv om der intet var os levnet, som stadfæstede dette Indtryk, vilde vi af os selv kunne naa dertil; men ofte spore vi udtrykkeligt den ulmende Misfornøjelse, der sikkert har bidraget sit til at stemme Kongens Sind til den Fred, som kun kom altfor sent. Netop et Aar efter Oprøret, i 1442, var Kong Kristoffer paa sin Rejse i Rigerne naaet frem til Lødøse. Herfra udstedte han

den 12. Juni en Forordning [1]) til sine Fogeder og Embedsmænd i Danmark, der giver os et klart Indblik i de øjeblikkelige og tilbagelagte Vanskeligheder. Kongen behandler heri de danske Fogeders, særlig sine egnes, Forhold til Befolkningen og søger at fremdrage og revse begge Parters Fejl. Som rimeligt er, tager han temmelig haardt paa den lige overvundne Almue og dadler Bønderne for „deres store Ulydighed og Overdaadighed", og fordi de hverken „rettelig udgøre vore Fogeder og Embedsmænd" eller deres egne Herrer og Husbonder, hvad de burde. Derfor havde der nogle Aar før hans Tid været mange Trætter, Kæremaal og Tvedragt i Riget, og i sin egen Tid havde han ogsaa hørt meget derom. Dog endnu skarpere falder hans Ord til Fogederne. Han bød dem først holde Fred indbyrdes og undgaa gensidige Overgreb; dernæst forbød han dem at gøre nogen Mand Vold eller Uret, synderlig med ulovlig Gæstning eller ulovlig Beskatning; hvis de vare hans Bud overhørige, truede han dem med Embedsfortabelse. Andre Mænds Fogeder skulde ifalde lignende Straf. I det hele bød han de to stridende Parter vel at overholde deres gensidige Pligter og truede dem i modsat Fald med Lovens haarde Straf.

Interessant er det ogsaa at se, hvad der fandt Sted det følgende Aar i Ribe. Ved det store Møde her i Anledning af Tiendestriden udstedte Kongen og Ærkebisp Johannes Laxmand den 8de Januar, Dagen efter Tiendespørgsmaalets Afgørelse, et fælles Dokument [2]), rettet mod det Forfald af Klostrene, hvorover der var indløbet Klager. Man tillod i Tilfælde af Overtrædelser

[1]) Aarsberetn. fra Geheimearch. V., Nr. 25.
[2]) Aarsberetn. fra Geheimearch. V., Nr. 27.

Bisperne at skride ind og reformere; desuden skulde de holde Øje med den økonomiske Stilling. Ingen maatte hindre dem deri, og Fogederne skulde forhindre al fremtidig ydre Indblanding i Klostrenes Anliggender.

Lægger man nu hertil de Klager baade fra Adelens og Bondestandens Side, som kom frem i Brevvekslingen mellem Kong Erik og det danske Rigsraad, og som ville blive behandlede nærmere straks nedenfor, formaar man at danne sig et nogenlunde tydeligt Billede af den uholdbare sociale Overgangstilstand, som maattē føre til Rivninger baade fra oven og neden, indtil Vægtskaalen afgjort var sunken til den ene Side, og de højere Stænders Overherredømme bestemt var fastslaaet.

Selv om det nu ikke kom til ligefremme Uroligheder i Danmark i de første Aar efter Freden, og der er i hvert Fald ikke levnet os noget Bevis herpaa, havde Kong Erik som bekendt Sorger nok; i Sverige rasede Engelbrekts Oprør, i Norge rejste Amund Sigurdson sit Banner. Og i Danmark selv er der sikkert bleven vist megen Mangel paa Bestemthed fra Regeringens Side og Tøjlesløshed og Ulydighed fra dem, der vare blevne vante til at lade deres egen Vilje være deres højeste Lov. Og som bekendt tabte Kong Erik til sidst Taalmodigheden og sejlede bort, først til Sverige og derfra til Gotland; „causa metus fuit ira vetus, cur cessat Ericus“, siger et gammelt Munkevers. Det var en gammel, indgroet Misfornøjelse og Vrede over hans Regimente, som drev ham bort; og Verset indeholder desuden, som vanligt var, de romerske Taltegn, der tilsammen danne Aaret for hans Afrejse: MCCCCXXXVIII = 1438 [1]).

---

[1]) Hamsfort (Scr. I, 330) faar 1439 ud af Verset; det er baade galt i denne Sammenhæng og modbevises tilstrækkeligt af Brevene.

Hvad betød da dette, at han fjærnede sig? Nedlagde han Kronen, og ønskede han en Efterfølger, eller vilde han kun foreløbigt lidt ondskabsfuldt trække sig tilbage for at lade det danske Rigsraad alene kæmpe mod de mange Vanskeligheder og forgæves prøve sine Kræfter derpaa? Meget tyder paa, at denne sidste Opfattelse er den rigtige; efter at man havde vægret sig ved at antage Hertug Bugislav af Pommern som Kongens Efterfølger, var han meget ilde stemt over for det danske Rigsraad. Men den Modstand, han viste over for Hertug Kristoffer som Kongsemne i Danmark, røber, at han ikke havde ventet, at hans Plads saa hurtig vilde blive udfyldt, og at han nok vilde lægge sin Søstersøn Hindringer i Vejen, saa vidt han formaaede det.

Nu begyndte nemlig den overordentlig skarpe Brevveksling[1]) mellem det danske Rigsraad og Kong Erik, der strakte sig gennem flere Aar. Allerede før Afrejsen havde Skaanes Adel klaget over, at de i lang Tid havde haft „kleyne van recht unde rechuerdicheit“. Den 27de Oktober 1438 beskyldte imidlertid Raadet fra Korsør Kong Erik for, at han havde haft den sjællandske Almue for sig og lokket den til at love Hertug Bugislav Lydighed, mod at han indrømmede den alle de Friheder, den bad ham om. „Hvad han dem ydermere befol at gøre, det fandt sig vel derefter. . . . Straks efter at han saaledes var bortsejlet, rejste Almuen sig først i Sjælland og siden over al Danmark mod alt Klerkeriet og Ridderskabet, saa at vi daglig leve vort Livs Fare med dem og kunne ingen Rettighed af dem fange“. I det følgende

---

[1]) Hude: Aktstykker vedrørende Erik af Pommerns Afsættelse.

Dokument, det bekendte Opsigelsesbrev[1]) af 23de Juni 1439 fra Lybek tilføjes det om Bønderne: „sige de aabenbarlig, at de have det af Eders og Hertug Bugislavs Tilskyndelse. Og nu siden Biskop Thorlaff [af Viborg] kom til Jylland og raadslog med Almuen der, saaledes som I hid skrev med ham, at han skulde raade dem og styre dem til Gode, siden hyldede en stor Del af Almuen Herrerne af Holsten, for hvilket Riget haver nu mist Haderslev og Ærø og stander der yddermere fore i stor Fare". Endelig gentages i Rigsraadets sidste Brev[2]) fra Lybek af 6te Juli de samme Beskyldninger i udvidet Form, og Skylden for det hele skydes paa Kongens Forsømmelse, at han i mange Aar ikke havde besøgt Sverige, Norge og en Del af Danmark og hjulpet enhver til at opnaa sin Ret og Retfærdighed.

Men Kongen sparede heller ikke paa de skarpe Ord i sit Svar. Først erklærede han fra Stegeborg d. 25de Juli 1439[3]), at han ansaa den danske Almue for uden al Vidende om den Behandling, man havde givet ham. Men i det store, berømte Brev[4]), som han afsendte samme Dag, lod han rigtig Vredens Torden rulle. Det var heri, han skød Skylden paa Rigsraadet for Sveriges, Norges og Sønderjyllands Tab, og han erklærede, at Grunden var: „Eders store Overvælde og Uredelighed ... Eders Utroskab, Overdaadighed og Eders umilde Gerrighed, saa at I for Gods og Penninges Skyld hverken spare Gud, den hellige Kirke, Eders rette Herrer, eller Kronen, Riddere eller Knægte, Fruer eller Jomfruer,

[1]) Hude. Side 10.
[2]) Hude. Side 15.
[3]) Hude, Side 22.
[4]) Hude, Side 27.

Borgere eller Bønder eller Indvaanere ..... og af den Grund har Eders eget Mandskab og Eders egne Bønder rejst sig mod Eder og have fremført haarde Klager mod Eder, saaledes som vi have sendt Eder Udskrifter om". Hvad Rigsraadets Klage over Kongens Ophidselse af Almuen angik, paaberaabte han sig først sin Fraværelse fra Riget, men dernæst hævdede han i stærke Ord sin Uskyldighed og afviste ganske den Tanke at skulle have villet sætte den ene Stand op imod den anden.

I sit Brev til Skaaningerne [1]), som udgik samme Dag og ogsaa var rettet til Jyderne, hævdede Kongen ligeledes sin Uskyldighed. Men en højst ejendommelig Tilføjelse maa billigvis vække vor Mistanke. Kongen advarer nemlig Befolkningen for Hertug Kristoffer „og for alle dem, som ere med ham, som ligesaa have undsagt os, paa samme Maade som om de vare Eders aabenbare Fjender", og han opfordrer dem til at handle over for alle disse, „som I ere forpligtede over for os, og vi ogsaa vel tiltro Eder, saa længe indtil Gud vil, at vi selv kan komme der til Landet". — Endelig bemærker han i sit sidste Brev til Fynboerne [2]), den 14de September 1439 fra Visborg, at „vi ved vel, at der er mange gode Mænd i Danmark, som tage sig den Medfart nær, vi have faaet"; og han opfordrer dem til at „undervise" de andre om ikke at gøre ham Uret.

At denne „Undervisning" ikke er ment altfor fredeligt, og at Kongen faktisk stod bag Urolighederne, kan vel ikke betvivles. Lige saa sikkert er det paa den anden Side, at hans Opfordringer kun vilde have frugtet lidet, hvis de ikke traf en gunstig Jordbund at virke paa.

---

[1]) Hude, Side 40.
[2]) Hude, Side 43.

Men desværre ved vi kun saare lidet om de sjællandske, fynske og jydske Uroligheder i 1438—39. Et er sikkert, de vare bragte til Afslutning, da den nye vældige Opstand i 1441 brød ud. Dog fortjener det vel at bemærkes, at en Præst i Varde 1638, da Ribe Stifts Præster indsendte en almindelig Beskrivelse af alle historiske Levninger til Dr. O. Worm [1]), har givet følgende Meddelelse om Vardehus Slot: „Om denne kongehuus haffuer jeg udi en fornemme borgeris bog her udi byen fundet optegnet, at den udi en bønder oplob anno 1439 den 2. aprilis skulde bleffuen brendt och ødelagt". Og efter at have omtalt Byens to Kirker tilføjer han: „Om bemelte S. Jacobi kiercke findis i forskrefne borgers bog, at den anno 1439 den 29. maij er ødelagt, muligt inden samme tumult och oplob haffuer faaet ende, de quo superius". Danske Atlas, der optrykker disse Efterretninger, om end med fejle Aarstal (Vte Bind p. 678 og 80), erklærer det for „besønderligt, at Historien intet taler om dette Opløb". Notitsens hele Skikkelse, de to Datoer og den Maade, hvorpaa den er os levnet, giver den dog et saa troværdigt Præg, at vi næppe kunne vægre os ved at antage den paa Tro og Love.

Interessant er desuden det Spørgsmaal, om Hertug Adolf af Slesvig virkelig stod bag Bevægelsen, som Opsigelsesbrevet jo antyder. Sikkert har han under alle Omstændigheder været for klog til at forpligte sig over for Bønderne ved noget skriftligt, som senere kunde virke kompromitterende, og der er intet Brev levnet fra 1438 og 39, som tyder paa nogen direkte Bevægelse fra Hertugens Side. Men den 2den Juli 1439 sluttedes der

[1]) Danske Samlinger, 2den Række IV, 92—93.

33*

en Traktat mellem Ærkebispen og 8 Riddere paa den ene Side og Hertugen paa den anden, hvorved han mod Afstaaelse af Haderslev og Ærø frasagde sig al Deltagelse i Bondekrigen[1]). Og dog vedblev Hertug Adolf endnu et helt Aar at holde sig krigsberedt og at samle Tropper, skønt han den 30te April 1440 i Kolding havde opnaaet den endelige Stadfæstelse paa hele Hertugdømmet af Kong Kristoffer; han ønskede aabenbart at være forberedt for alle Tilfælde.

Thi imidlertid var Kristoffer af Bayern i 1439 kommen ind i Riget, og han satte sig i dette og det følgende Aar grundig fast i Danmark. I 1440 høre vi heller ikke Tale om Uroligheder inden for dette Riges Grænser; kun have vi den 31te Oktober en Erklæring fra Vendsherreds Beboere[2]) (paa Fyn), hvorved de lovede aldrig at ville bære Vaaben uden deres Høvedsmands Tilladelse, ej heller at være opsætsige mod Høvedsmanden paa Hindsgavl, men at være Kong Kristoffer lydige. Forprang til Byernes Skade forbødes, og det bestemtes, at hvis en Bonde blev udpantet og anholdt for Skattenægtelse, maatte de andre ikke hjælpe ham eller stimle sammen; Ord, hvori vi se den almindelige Aarsag til Urolighederne. Men ved Overgangen til 1441 har der aabenbart været roligt i Danmark, ogsaa i Jylland; thi den 22de Januar fortælles det[3]), at Rigsraaden Niels Eriksen af Asdal i Vendsyssel, netop den Landsdel, hvor det straks efter skulde bryde ud allerhæftigst, havde faaet Befaling til at drage til Lødøse til Kyndelmisse for at forhandle med de svenske Afsendinge. Af den 7de Fe-

---

1) Jahn: Unionshist., p. 509—11.
2) Jahn, p. 511—13.
3) Diplomatar. Norveg. V, 507.

bruar have vi et tilsvarende Brev[1]) fra Lødøse, der blandt andet viser, at Niels Eriksen lykkelig og vel var ankommen. Men man tør vel nok forudsætte, at han ikke vilde have forladt sin Hovedgaard, hvis Oprøret allerede da var i fuld Gang rundt om den.

Men havde da Kong Erik endnu Muligheder, hvorpaa et nyt Oprør lod sig bygge?

Ganske vist giver Vadstenadiariet[2]) ham ved Aaret 1440 det lidet smigrende Vidnesbyrd, at han sad paa Gotland, men „undertiden flakkede om i Søstæderne som en gal Mand". Alle hans Forhaabninger vare dog vel endnu ikke bristede. Paa Varberg Slot sad stadig hans Tilhænger Axel Pedersen, der ganske vist sendte ham Opsigelsesbrev[3]) for det Tilfælde, at han ikke blev undsat før St. Hansdag. Det norske Rigsraad stod paa hans Side; det fornyede den 10de Februar[4]) de Bønner om Hjælp, som det allerede havde sendt ham den foregaaende Sommer. Adskillige nordtyske Fyrster havde megen Sympathi for hans Sag. Men hvad der var det vigtigste, de hollandske Stæder med Fyrst Filip af Burgund i Spidsen vare nu bestemt traadte over paa hans Side, da deres Rivaler og Fjender, de vendiske Stæder, havde stillet sig saa venligt over for Hertug Kristoffer. Den 8de April 1440 besluttede man[5]) at udruste en Flaade mod Danmark; man skulde slutte Forbund med Kong Erik og love ham Hjælp mod Kristoffer, naar han til Gengæld hjalp dem mod de vendiske Stæder og overlod

[1]) ibid. V, 508—09.
[2]) Scr. rer. Svecic. I, 156.
[3]) Jahn, p. 520—21.
[4]) ibid. p. 519—20.
[5]) Hanserecesser II. II Nr. 363—68.

dem Helsingør og Helsingborg i Pant for deres Omkostninger. Denne Flaade naaede ogsaa hurtig op i danske Farvande, laa først ved Helsingør, der ligesom Helsingborg endnu holdtes Kong Erik til Haande af Peder Okse, og sejlede saa til Marstrand, hvor den i Løbet af Sommeren plyndrede Byen; mod Slutningen af Aaret kom det til Forhandlinger med Kristoffer og hans Mænd. Først i Løbet af den følgende Sommer fik man dog Tvistighederne udjævnede; altsaa havde Kong Erik endnu i 1441 en venligsindet Magts Flaade liggende i Kattegat, der kunde gribe afgørende ind[1]).

Henimod Foraaret 1441 rejste saa Vendelboerne igen et Oprør. Skønt vi her ingen Oplysninger have, kan det dog næppe betvivles, at Kong Erik paa en eller anden Maade har staaet i Forbindelse med Hovedmændene derfor; thi hvad den almindelige Bonde angaar, førte han sikkert kun Kampen i sin egen Interesse. Det stadig voksende Tryk fra Regeringens og de højere Stænders Side avlede et Modtryk; maaske kom saa hertil en haard Skat[2]), thi Kristoffer kunde nok paa dette Tidspunkt trænge til Penge. Dette bragte Bægeret til at flyde over; man stimlede sammen.

Danske Atlas (V, 200) fortæller, at ved slige Oprørs Stiftelse gik det til paa følgende Maade. Den, der var Formand, stak et Spyd i Jorden „og giorde et stort Skrig, at, hvem som vilde hannem efterfølge, skalde lægge en Haand paa samme Spyd“ [3]). Men i øvrigt har

[1]) Om hele dette Forhold se Will. Christensen: Unionskongerne og Hansestæderne Kap. I passim.

[2]) som den svenske Rimkrønike jo beretter.

[3]) Da. Atl. nævner som Eksempel herpaa en Mand ved Navn Bertel Hansen i Mejelholt i Hundslund Sogn, som 1558 vilde opægge Bønderne paa denne Maade mod Lensmanden, men til Straf blev dømt fra Livet paa Viborg Landsting.

sikkert „Vidje og Brand“ vist sig som en meget paalidelig Trudsel mod anderledes tænkende; Folkerejsningen har været almindelig og overvældende for Modstanderne.

Til Høvedsmand kaarede man Henrik Tagesen; han var en velstillet Adelsmand, som sammen med sin Broder, Offe, besad Del i Bjørnholm Gaard med alle Tilliggender; Kongen skænkede senere, da alt var forbi, denne Del til Hovedejeren, Otte Nielsen Rosenkrands[1]). Men desuden havde han andre Ejendomme, som Kongen selv beholdt. Thi alt hans Gods blev forbrudt, fordi han havde ført Avindskjold mod Kongen, Kronen og Riget. Trang har det altsaa ikke været, som drev ham ind paa denne farefulde Vej. Snarere kommer man til at tænke paa, at der maaske har været en eller anden Forbindelse mellem ham og Kong Erik fra gammel Tid, eller at han er bleven ledet af blot og bar Ærgerrighed. Men en Del Adelsmænd, vel snarest Lavadel, som var bleven forarmet, sluttede sig ogsaa til Henrik Tagesens Sag; man synes her at spore en begyndende Standsadskillelse inden for selve Adelen.

Først og fremmest gjaldt det om at vinde Tilhængere. Man drog derfor først mod Syd i Retning af Aalborg, og hernede ved Fjorden har vel den Fægtning staaet, hvori Hr. Eske Brok faldt[2]).

---

[1]) Barner: Fam. Rosenkrantz I, Dipl. LXXI.

[2]) Hr. Eske Jensen Brok var Herre til Essendrup (Gammel-Estrup) og nævnes første Gang 1425; 1429 var han Ridder og Lensmand paa Københavns Slot, 1432 Rigsraad, 1435 Lensmand paa Aalborghus. Hvor længe han sad her, vides ikke; 1439 nævnes i Følge Thiset en anden Lensmand, og samme Forf. mener, at Hr. Eske igen har været Lensmand her 1441. Derhos brugtes han stadig til Forhandlinger med Hansestæderne

Efter denne Fægtning, som sagtens stod i Nærheden af Sundby, synes Bønderne at være gaaede mod Vest. De har næppe kunnet passere Fjorden lige for Aalborgernes Øjne, og denne By er ikke falden i deres Hænder. I Hanherrederne forenede de sig med deres Standsfæller fra Thy og Mors og begyndte at afbrænde de talrige Herregaarde. Kongsgaarden Aggersborggaard gik ogsaa op i Luer. Størst Modstand har sikkert Aagaard frembudt, hvor Hr. Niels Pedersen Gyldenstjerne værgede sig tappert. Bøndernes Harme imod ham har været stor. Han havde faa Aar i Forvejen ægtet Eske Broks afdøde Broders Kone og var desuden Broder til Biskop Gert af Børglum, der i hvert Fald senere viste sig meget ivrig for at faa Tienden gennem-

---

og England, og han deltog ivrig i Brevvekslingen med Kong Erik fra Lybek 1439. 1440 var han endelig med ved Lenshyldingen i Kolding, hvor Hertug Adolf fik Fyrstendømmet lige til Kolding Bro (D. Adels Aarb. 1889, p. 103).

Hans Dødsmaade er bekendt. Den lybske Beretning fortæller jo allerede, at han blev hugget i Stykker. Hvor vidt han led en fortjent Straf, kunne vi ikke afgøre, da der ingen Oplysninger er levnede os om hans Lensmandsstyre. Dog, naar man gennemgaar hans Stamtavle, faar man et saadant Indtryk af Slægtens Karaktertræk, at man nok kan tillade sig derfra at slutte til det enkelte Medlem. Hans Søn, Hr. Lage Eskesen Brok, kaldes „en ustyrlig og voldsom Natur"; han er navnlig bekendt for sin langvarige Fejde med Slægten Rosenkrands 1460—75; 1486 dræbte han den bekendte Randersborger Niels Paaske (jfr. Folkevisen). Dennes Fætter, Hr. Eskes Brodersøn, Aksel Lagesen til Clausholm, var „en af sin Tids største Godssamlere". Hr. Lages Søn, Hr. Jens Brok, stod i Fjendskab til Ærkebiskop Børge, trættedes 1492 sammen med sin Fader med Kronen, laa 1501 i Borgeleje paa Herivad Kloster med 5 Heste og kaldes af Samtiden „en fornemme, rig Herremand". Hans Halvbroder, Hr. Niels Brok, faldt 1534 i Bøndernes Fangenskab ved Svenstrup; og hans Søn, Hr. Lage til Estrup, „synes at have været lige saa trættekær som Farfaderen". (D. Adels Aarb. 1893.)

ført i sin fulde Skikkelse i Jylland[1]). Hertil er vel kommen personlig Undertrykkelse; Følgen blev, „at han kom af sin Gaard ikke uden med en Stav i sin Haand“. Hans Gaard, Gods og alle hans Breve gik op i Luer[2]). Endnu gaar der paa Egnen usikre Sagn om Borgens Belejring[3]). Det fortælles, at Bønderne vilde udhungre Besætningen, og at denne benyttede alle de Kunstgreb, som Folkesagn ved at fortælle ved slige Lejligheder. Den eneste Ko, man havde tilbage, førtes saaledes rundt paa Muren, indhyllet i de forskellige slagtede Kreaturers Skind; som Følge heraf hævede Fjenden Belejringen. Men i Virkeligheden hævede Fjenderne, som allerede sagt, ikke Belejringen, og de førte deres Formaal igennem. Vesten for Hovedgaarden ses endnu to Forhøjninger, hvoraf den ene øjensynligt gemmer Ruinerne af en Bygning eller et Taarn; foretagne Udgravninger have vist, at Borgen er ødelagt ved Ild[4]).

Nu laa Vejen mod Syd aaben, og Bondehæren kunde uden Hindringer gaa over Limfjorden ved Aggerssund. Videre og videre rullede Oprørets Bølger. I Aars Sogn i Himmerland bleve de tre Gaarde eller Smaabyer Pitselhøj, Slemstrup og Runslykke afbrændte; de vare Aagaards rette Gods, „og var her Orlog og Krig i Lan-

---

[1]) Brasch: Bregentved p. 7, 8.

[2]) Tingsvidne af 3dje April 1458 paa Hanherreds Ting. Da. Mag. 3. R. III. 260.

[3]) Skolelærerberetn. i Topogr. Arkiv 87 a.

[4]) Hr. Niels Pedersen Gyldenstjerne har sikkert taget sin Tilflugt til Sjælland; han blev senere stedet til Hvile her i St. Bendts i Ringsted, hvor hans Gravsten viser en glathaget, bevæbnet Mand med et Riddersværd i sin højre Haand (han opnaaede nemlig snart efter Ridderværdigheden), og i venstre Skjoldet med den syvoddede Stjerne (Brasch, Bregentved p. 24.)

det, der det blev brændt“ [1]). Fra Svaning ved vi, at man mod Vest naaede ned til Lundenæs ved Skjern Aa, og naar han om den endelige Kamp tilføjer, at andre sige, at Kamppladsen var ved Bistrup i Landsbyen Grandeslev (ved Gudenaa), synes dette at tyde paa, at Bevægelsen ogsaa er naaet hertil [2]).

Dette var dog dens Højdepunkt. Nu nærmede den nye Konge sig med sin Hær; Vendelboernes Vogntog maatte gaa tilbage og indtage en defensiv Stilling paa St. Jørgensbjerg i Kjettrup Sogn, Hanherred.

St. Jørgensbjerg er Navnet paa det Højdedrag, som øst for Aagaard stryger i Retning Nord til Syd. Det er allerede bemærket, at det efter at være naaet til en vis Højde deler sig i to Toppe; midt imellem disse ligger den lille By Husby i en Lavning. Mansas Kort giver kun den nordligste og højeste Bakketop Navnet Jørgensbjerg, Generalstabens Maalebordsblad tillægger derimod den sydlige det. Dette stammer aabenbart fra Folkemunde, som tilføje, at man her for o. 50 Aar siden fandt en Mængde Menneskeknogler. Da Generalstabskortet dog intet særligt Navn har for det nordlige og anseligste Parti, er det vel tilladeligt at antage, at Navnet har gældt for begge Dele. Hvad selve det ejendommelige Navn angaar, er det os muligt at komme paa Spor efter dets Oprindelse. Paa Husby Mark fandtes

---

[1]) 27de Marts 1492: Tingsvidne af Aars Herreds Ting. Da. Mag. 3. R. III. 261.

[2]) Et Pavebrev af 3dje April 1445 (Afskrift i Rigsarkivet) viser, at det ogsaa gik ud over Præsterne paa Landet. Frejlev og Sønderholm Sogne, Hornum Herred i Himmerland, bleve saaledes berøvede deres Præster, og de stode endnu ubesatte, da Brevet udstedtes. Grunden var, at jus præsentandi tilhørte Ridderen Henrik Knudsen (Velvillig Meddelelse af cand. mag. Mackeprang).

nemlig en St. Jørgens Kilde, om hvilken Peder Dyrskjøt[1]) siger, at den „skal fordum være holden for en Lægekilde“. Nu er der tillige fra 19de Sept. 1474 levnet et Brev[2]) fra Bispen i Børglum om et St. Jørgenskapel i Hanherred. Uden paa Brevet har en anden Haand tilføjet: Kolderop, men da der i Kollerup Sogn ingen St. Jørgenskilde fandtes, er det rimeligvis en Fejlskrift for Kjetterup. Her, i Midtpunktet af Hanherrederne, ere de syge altsaa stimlede sammen om Kilden, og fra denne er Navnet gaaet over til Bjerget, som laa lige ved Siden af.

Bønderne opstillede nu deres Vognborg paa Bakkens Overflade; det er første og vel ogsaa sidste Gang vi i dansk Krigshistorie høre tale om denne ejendommelige Befæstningsart. Allerede Germanerne kendte Vognborge, dannede af Trossets Karrer, som stilledes Hjul ved Hjul i en Kreds, og Korstogsfarerne befæstede deres Lejr paa lignende Maade, idet Vognborgen enten var opstillet i en Rundkreds eller i en Firkant. Men først hos Hussiterne i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede fik Vognborgen sin særlige Udvikling, saa at den blev Hovedleddet i Ziskas Taktik. Man kørte Trossets Vogne op i fire Rækker bag hverandre og trak saa Fløjene af første og fjerde Række, som ragede ud over de to mellemliggende, sammen for derved at danne Lejren (Tabor). Vognene bleve saa yderligere besatte med Skyts, og Kvinder og Børn anbragtes i Midten. — Da den hussitiske Taktik fandt stor Udbredelse i Tyskland, er det sandsynligt, at den derigennem er naaet op til os. Naar Svaning taler

---

1) Collectanea, Nye kgl. Saml. 743 C 4to. — Da. Atlas (V, 312) gentager disse Ord.

2) Da. Mag. 3. R. III, 268.

om „triplici ordine“, er det jo muligt, at vore Bønder i Stedet for Hussiternes fire have opstillet seks Rækker Vogne og trukket Fløjene sammen af første og sjette, anden og femte o. s. v. inden for hverandre for derved at danne en ganske uigennemtrængelig Fæstning. Herfra afventede de saa Kongens Ankomst.

Kristoffer havde tilbragt de første Maaneder af Aaret med Rejser til Skaane og Fyn. Han var i disse sine første Aar travlt beskæftiget med at udstede Frihedsbreve for de danske Købstæder; saaledes udfærdigede han den 7de Maj fra København et Privilegium for Odense[1]), men fra denne Dag og til efter Kampen paa St. Jørgensbjerg er der intet Brev levnet os, som kunde røbe hans Opholdssted og derigennem den Vej, han har taget fra Hovedstaden til Samppladsen. Derimod ere vi i Stand til at følge hans Tilbagerejse; den 14de Juni (ja, vel allerede den 12te,) var han i Aalborg, den 16de i Randers og den 18de i Aarhus[2]); om hans Travlhed vidner, at han ikke fik Tid til at udstede sit Privilegium for Randers, før han var kommen til Aarhus, og sine Friheder for denne By, før han var naaet tilbage til København[3]). Da han lagde Tilbagerejsen over Land, er det vel rimeligt, at han er draget til Jylland ad Søvejen; den hollandske Flaade i Kattegat vil ikke have været ham nogen Hindring, da der for Øjeblikket under Stilstand plejedes Forhandlinger mellem ham og dens Førere. Han har vel taget bevæbnede Borgere med fra Aalborg, som Bønderne ikke havde kunnet erobre, og er

[1]) Reg.* 5305.
[2]) Reg.* 5309, Diplom. Vibergense p. 30 og Reg. 3674.
[3]) Reg. 3677 (af 2den Juli).

nord om Fjorden gaaet mod Vest ind i Hanherrederne. At han skulde have passeret Aggerssund sydfra, er næppe troligt; her vilde Modstanderne lettere kunne lægge ham Hindringer i Vejen ved Overgangen.

Stillingen paa St. Jørgensbjerg var en Retrætepost; den betegnede det yderste Punkt, hvortil Vendelboerne kunde lade sig drage af deres Allierede, Bønderne fra Thy og Mors, uden at forlade deres eget Land. Kongen slog Lejr i Nærheden af Bakken paa den omtalte Horopsmade; om dette laa vest for Bjerget og var enstydigt med det saakaldte „Kongens Bedested“, eller nord derfor, hvor „Lejrhøjene“ rejse sig, faar staa hen, ligesom det er umuligt at sige, hvor de af Svaning omtalte Angreb fandt Sted. Sandsynligst er det vel, at de foregik fra Syd, og at Thyboerne og Morsingerne imens rømte mod Nordvest.

Det vilde kun være en simpel Gentagelse at berette om Slagets Gang her; enhver, der har gennemlæst Folkevisen og Svanings Fortælling ovenfor, vil mindes Momenterne i Vendelboernes djærve Kamp og deres Fællers Rømning. Da Aftenen faldt paa, har Vognborgen ligget fuld af danske Mænds Lig, og Ulvene og Ravnene fik Føde nok for den Nat, som stundede til.

Henrik Tagesen blev ført til Aalborg og maatte bøde med Livet for sine Gerninger; i det ovenfor omtalte Brev, hvorved Kongen gav Otte Nielsen hans Del i Bjørnholm, siges der, at dette skete „genesten efter hans Død, da han havde undgullet sine Gerninger i Aaleborg, som var efter vor Herris Aar 1441, Mandagen næst efter Helligtrefoldigheds Søndag“, det er Mandag den 12te Juni. At hans Lig dernæst „maatte klæde en Stejle“, kan vel betragtes som temmelig sikkert, og at

hans Medanførere maatte lide lignende Straffe, er ikke mindre sandsynligt.

Større Interesse har det for os at faa at vide, hvad Nederlaget betød for Bønderne. Raadspørge vi de samtidige Beretninger, vide de kun lidet derom. Den svenske Rimkrønike fortæller, at „siden tog Kongen alt, hvad han vilde“, den lybske Beretning og Plattyske Saxo, at han tvang dem til at være lydige; men naar de føje til, at han fangede mange Bønder, tør man sikkert slutte, at de ikke ere slupne paa fri Fod igen uden svære Løsepenge. Derhos skulde de udplyndrede Herremænd vel ogsaa have Erstatning. Men vende vi os til moderne dansk Historieskrivning, fortælle nogle os[1]), at det blev forbudt enhver at bære andre Vaaben end den korte Kniv i Bæltet, andre, at dette Forbud kun gjaldt Bønderne. Det er os let at kontrollere Sandheden af denne Efterretning, da Kilden derfor er et Kongebrev af 5te Juli 1442[2]), som udstedtes fra Oslo og var rettet til Gejstligheden i alle tre Riger. Denne fik Befaling til at bekendtgøre, at ingen, det være sig Prælat, Gejstlig, Ridder, Kriger, Borger, „burgensis“ eller Bonde, uden for sit Hjem maatte bære andre Vaaben end de daglige Smaaknive. Kongen opfordrede Bisperne til at sætte mulige Overtrædere i Ban og lovede desuden om fornødent den verdslige Arms Bistand.

Det ses heraf, at man i endnu højere Grad end Allen bør betone, at denne Forordning om ikke at bære Vaaben ikke er rettet mod de nørrejydske Bønder som en Straf for deres Oprør. Den gjaldt alle Klasser inden for alle tre Riger og var, om man saa vil, et civilisato-

[1]) som Allen, Side 232.
[2]) Aarsberetn. fra Geheimearch. V p. 60—61.

risk Skridt, der ganske vist ikke lykkedes foreløbig og kom adskillige Aarhundreder for tidligt, men derfor ligefuldt kun taler godt for Kong Kristoffers politiske Fremsyn.

Men paa et andet Omraade var Oprøret 1441 ganske sikkert af stor Betydning for Bondens fremtidige Stilling; det lykkedes nu Gejstligheden at føre sin lange Krig om Bispetienden igennem, som ganske vist var gennemført i de øvrige Landsdele, men hvis Indførelse Jyderne hidtil med Held havde modsat sig. Ved det store Ribemøde 1443, hvor Kristoffer blev kronet som dansk Konge, udstedte han den 7de Januar sammen med Ærkebispen Johannes Laxmand et Brev[1]), rettet til gejstlige og Lægfolk over al Danmark. Det siges heri, at paa den nævnte Dag vare de jydske Bisper, blandt hvilke Gert af Børglum og Thorlaff af Viborg ere os velbekendte, tilligemed den fynske Biskop traadte frem og havde klaget over, at der i deres Stifter kun betaltes $^1/_{15}$ i Stedet for $^1/_{10}$ i Tiende; paa Befolkningens Vegne havde derimod en Skare Riddere hævdet, at det var saa gammel Sæd. Sagens Afgørelse var af begge Parter bleven henskudt til Kongen, og efter at have raadslaaet med en Skare Retskyndige fældede han en Dom, som afgjort gav Gejstligheden Medhold. Tienden deltes i tre ligelige Dele mellem Kirken, Præsten og Bispen, og der sattes haard Straf for mulig Overtrædelse af disse Bestemmelser.

Gejstligheden var altsaa den Stand, som høstede det største øjeblikkelige Udbytte af Oprørets Undertrykkelse. Adelen maa selv under Tiendestriden have følt Savnet af den uafhængige Almue bag sig til at støtte sine Krav, men den havde jo selv bidraget sit til at slaa

---

[1]) Hvitfeld Fol. I, 831.

den ned. Intet Under da, at det særligt er Gejstligheden, som vi ser juble over Kongens Sejr 1441. Aaret efter Kampen, den 25de November 1442, udstedte Ærkebiskop Johannes Laxmand et Brev[1]), hvori han priste Gud, „fordi han, da disse tre Riger vare udsatte for slette Menneskers Ødelæggelse og Plyndring og berøvede en Konges Styrelse, ikke tillod, at hans Folk adsplittedes ved Krigens Storme .... Thi det er jo klart, at den himmelske Konge i en særlig Grad har staaet vor Drot bi, da han nylig i Jylland med en ringe Skare knuste en stor Hær, som efterstræbte hans og Rigernes Lykke; thi hvorledes skulde ellers een kunne forfølge 1000 og to jage 10000 paa Flugt? Var det ikke, fordi Gud gav dem i hans Hænder?“ Derfor skulde man i Lundekirken hvert Aar paa de store Højtider prise Gud med et religiøst Optog.

Men skønt saaledes ogsaa andre Magter end Regeringen høstede Fordele af Bøndernes Undertrykkelse, er der dog Vidnesbyrd nok om, at det var mod denne, Oprøret i første Række havde været rettet. Det var Kongen og de kongelige Fogeder, man vilde til Livs; først derefter søgte man ind paa Adel og Gejstlighed, skønt vel den Omstændighed, at saa mange af den førstes Medlemmer sad i Stillingen som Kongens Foged, maatte bidrage til at forplumre Forholdet og rette Bøndernes Raseri mod mere end een Fjende. Som Udviklingen dog en Gang gik, maatte Bønderne først støde sammen med den stærke Statsmagt, bagefter med de Institutioner og Stænder, som vare voksede op under dens Beskyttelse, og som bleve stærkere i de følgende

---

[1]) Svenske Rigsarkiv: Odaterade pergamentsbref från 15. seklet. (Meddelt af Prof. Kr. Erslev.)

Aarhundreder. Bondeoprøret i 1441 bliver derfor i ringere Grad end Grevefejden en Standskamp mellem en undertrykt og en overmægtig Klasse, men de to Vaabendyster have deres fælles Præg; de ere begge Forsøg paa at skrue den politiske og sociale Udvikling tilbage for Aarhundreder, Forsøg, der maatte mislykkes og mislykkedes. Og dog vilde det være taabeligt at nægte, at ikke ogsaa Forholdet til Adelen har spillet sin store Rolle ved vor Bevægelses Udbrud. Efter den taalelige Tilstand, som Regenter som Valdemar Atterdag og Margrete havde gennemført for Bonden, da de store Krongodsreduktioner lettede hans Stilling, og Regeringen søgte at tage Selvejerne under Armene, begyndte atter Trykket fra oven under Erik af Pommerns Styre. Man gjorde Modstand af bedste Evne baade paa Sjælland og Fyn, men først i Jylland fandt Modstanden rigtig sit Udtryk i, hvad den efter hele sin Karakter var, en Revolution. Det var den kraftigste Del af Almuen, som her norden for Lov og Ret i Rigets Udkant har rummet flere Selvejere i sine Rækker end nogen anden Landsdel og slet ingen vornede Fæstere. De magrere Jorder lod Bebyggelsen foregaa mere spredt og indbød ikke til Herregaardsdannelser. Men de vare Vidner til det voksende Tryk, deres Frænder paa Øerne vare underkastede, og begyndte selv at føle Byrderne (Rimkrønikens Skat); de foretrak at gribe ind i Tide, mens de endnu havde Kræfter dertil, og rejste deres Oprør, gjorde deres Revolution. Og denne Revolution kan man vel kun se som et berettiget Skridt, saa vist som Bønderne havde Retten til at kæmpe for deres Eksistens; de, der dannede den Klasse, hvoraf alle andre hovedsagelig vare voksede frem, og paa hvis Skuldre de stode.

Og Tiden var rig paa slige Forsøg paa at hævde sig selv og derigennem Samfundets Bestaaen i de fæstnede Former. I Norge rejste Bønderne sig med Held under Amund Sigurdsson, og Dalkarlene i Sverige havde just fordrevet Kong Eriks Mænd. Geografisk og socialt set indtog de en lignende Plads i Sverige som Vendelboerne i Danmark; blandt dem havde Nedgangen i Bøndernes Stilling grebet mindst om sig, og ud fra dem kunde en friere Strømning brede sig over Landet. Men Sveriges Bønder stode socialt højere end Danmarks, derfor kunde Bevægelsen fæste Rod; hvad kunde det hjælpe, at vi havde Dalkarle som Sveriges, naar vi i det hele ikke havde en Bondestand som dets?[1])

Saaledes bliver det da et Hovedresultat af denne Undersøgelse om Oprøret i 1441, at det er et Bidrag til en Gren af vort Folks Karakteristik og et Vidnesbyrd mere om dens ubøjelige Uafhængighedsfølelse. Og er man end mere end fire Aarhundreder skilt fra en Begivenhed, vægrer man sig dog ikke ved at skænke de Mænd Respekt, som have sat Livet ind for deres Sag.

---

[1]) Efter at denne Afhandling i det væsentlige var afsluttet, traf jeg i det kgl. Bibliothek blandt Tyge Beckers efterladte Papirer et Haandskrift til en Hoveriets Historie (Realsamlinger, 2det Bind), der har sin Betydning ved at vise, hvor nær denne Historiker ved sin Omtale af vort Oprør har været ved at naa det, som vi efter at have gennemgaaet Kilderne ere berettigede til at betragte som Sandheden. Det vil sikkert have sin Interesse at fremdrage de Linjer, som dreje sig herom, skønt de kun forefindes i en temmelig ubearbejdet Skikkelse: „Nu træffe vi ogsaa i Jylland 1438 den første Opstand, der er rettet imod Adel (og Gejstlighed, hvilken imidlertid først blev ret alvorlig 1440—41), skønt den endnu især synes at gælde Kon-

Ekskurs.

Bondekrigsnotitserne findes bevarede i en Oktav; Læder med Spænder, 345 Blade, opbevaret paa Universitetsbibliotheket i den arnamagnæanske Haandskriftsamling [1]). Den er skrevet af to Hænder, og et enkelt Sted dukker en tredje frem. Denne tredje Haand er fra 1646, den yngre af de to tidligere fra April 1595. Den ældste Haand, som intet Aarstal har føjet til sit Værk, synes dog at have skrevet Titelbladet til hele Bogen, som er mærket 1593. Men i ethvert Tilfælde kan ingen Del af Haandskriftet være ældre end fra Aaret 1572 [2]), da den ældste Haand har nedskrevet en annalistisk Notits, som lyder paa dette Aar.

En Gennemgang af Haandskriftet viser, at det først og fremmest indeholder Love, lige fra Jydske Lov til Frederik den 2dens københavnske Skik af 1569; denne sidste og i det hele taget de fleste nedskrevne af den ældste Haand. Derefter begynder en Række *annalistiske Notitser*, som ligeledes øjensynligt skyldes denne ældste Haand. Deres Orden er temmelig forvirret, og Optegnelsen om Kristiern den 1ste („1481: døde gamle Kong Christiern fordum Konning i Danmark") tyder ikke paa nogen høj Ælde. Disse Notitser afløses atter af en Række *spredte Meddelelser* f. Eks. om Fyrretyvemarksbøder, skrevne med den yngre Haand; og endelig tager atter den ældre Haand fat og nedskriver først som Overgang til det ølgende fire Notitser. Den sidste af disse (fra 1572) er utvivl-

gens Fogeder .... — men endnu holdt Love og gammel Vedtægt samt især Vanskeligheden med at samle større Godser den private i Ave; Hoveriet kan ikke have været trykkende paa Adelens Gaarde ...."

1) A. M. 8. 8vo.

2) Mærkeligt nok have hverken Dr. Rørdam eller Dr. Kaalund (i sin Katalog over de arnamagn. Hdskr.) set, at man her har en bestemt Grænse for Notitsernes Ælde i deres foreliggende Skikkelse. Sandsynligheden taler oven i Købet for, at den ældste Haand ikke kan have skrevet sin Del før ved 1590.

somt skreven med den samme Haand som den følgende sammenhængende Række og giver derfor (som ovenfor sagt) denne en bestemt Ælde.

Nu følger nemlig, hvad der har Interesse for os, en Række kronologiske Optegnelser fra 1441 til 1541, med senere Tillæg 1536 og 34. Den første af disse er den ovenfor citerede: Anno dni MCCCCXLI o. s. v. Hvad der først overrasker os ved den, er at se, at den saa pertentlige ældste Haand, som ellers aldrig fejler, i denne Notits ikke mindre end tre Gange har rettet Fejl under Nedskrivningen. Man faar det bestemte Indtryk, at Skriveren her, og kun her, har haft en særlig lille Seddel liggende foran sig, som ikke hørte til den øvrige Række Optegnelser.

Herefter kommer nemlig en sammenhængende Aarbog, som navnlig fra Aar 1500 følger de oldenborgske Kongers Handlen og Færden. Sammenligner man denne med andre kendte Kilder, viser den meget stor Lighed med den tidligere nævnte Aarbog 1286—1549[1]); saa mange af Notitserne falde sammen, at der aabenbart findes en delvis fælles Grundstamme. Men endnu en Mærkelighed viser der sig, naar man følger Notitserne og Aarbogen jævnsides helt igennem, thi paa eet Sted, i Grevens Fejde, er der atter aldeles ingen Lighed i Beretningen om Bondekampene, hverken de jydske eller Øksnebjergslaget (undtagen ved den allersidste Notits, der synes at danne en Undtagelse inden for Undtagelserne).

Hvad bliver altsaa Resultatet heraf? Grundstammen maa vi sikkert antage for fælles. Men saa snart vi komme til Optegnelser om Bondeoprør, baade ved 1441 og i Grevens Fejde, træder Forskellen frem. Disse Optegnelser maa vi altsaa samle ud af den Krønike, vi have under Behandling, og som af Rørdam har faaet Navnet „Bondekrigskrøniken"; vi betragte disse Notitser som noget selvstændigt for sig, næsten som et hele, og vi foretrække derfor at give dem og ikke

[1]) Monum. I Række. I. 285.

hele Aarbogen et Navn. Dette bliver da som foreslaaet „Bondekrigsnotitserne".

Naar vi dernæst vende os til en Realkritik af Notitsens Indhold, minde vi om, at Hovedindvendingerne allerede ere fremdragne ovenfor i Teksten. Det bemærkes, at Peder Olsens Dato jo er levnet os i tre Former, og at, som det blev bemærket ved den lybske Beretning, Eske Brok var en saa velkendt Mand i Hansestæderne, at man næppe vilde kunne fejle saa groveligt ved Fortællingen om hans Død, som saa maatte være Tilfældet. Endelig, at Notitsens Forbindelse med lignende fra Grevefejden gør det sandsynligt, at den først er skreven efter denne Krigs Tid. Af de to Datoer er den sidste sikkert fordærvet; den første maa vel være Eske Broks Dødsdag, hentet fra en eller anden Slægtebog, og hans Navn blev saa senere flyttet bort fra den Dato, hvortil det oprindelig var knyttet. Hans Fald er næppe foregaaet i noget stort Slag, og Sandsynligheden taler for, at man ikke mere end een Gang har kæmpet paa St. Jørgensbjerg. Jeg tror derfor, at man bør forkaste Bondekrigsnotitsen som sen af Oprindelse og sen i sin Form, slet i sin Overlevering og uoverensstemmende med de ældste gode Kilder, hvormed det er os muligt at sammenligne den.

Tillæg.

Hans Svanings Haandskrift.

Gl. Kgl. Saml. 4to 2444.

Bønder oplob i Vendsyssel: Causa quod Ericus Rex in Gothlandiam profectus, quem secutus episcopus[1]) Vandalie, remisit eum ut rusticos co . . etaret in nobiles, quod & fecit. Hi capitaneum Hinricum Tausøn creant adiunctis quibusdam nobilibus ad inopiam redactis ut[2]) hac ratione crescerent. R.

---

[1]) Erslev quidam?
[2]) E: in.

Christ. per litteras & nuncios monuit Rusticos officii, sed quum nihil proficeret. Men bønderne ginge strax om med vidie oc brand oc hagde[1]) hver udi sin egen dør[2]). Itaque progressi ad arcem Lundenes duce H. T. arce non potiti horrea incenderunt. Quapropter C. R. adventans A. D. 1442, alii 1440, in loco plano castra locat non ita large ab Aggersund udi Haneherrit, udi Horops made, colliculos tamen duos [2den Side] eminentes habentes[3]). Item[4]) commeatus corporum & machinam ex curribus triplici ordine instruunt. Rex speculatus loci opportunitatem, emissis aliquot tormentorum telis noxam nullam illis intulit, telis nunc infra nunc supra cadentibus, machinam currulem infringere[5]) statuit.

prima facta incursio. Hostes superi[6]) iactis lapidibus & telis repulerunt aliquamdiu pari virtute pugnantes. tandem in complectu[7]) Regis versantes perumpere conati sunt ubi collis declivior, atque iam signa duo equitum immissa hostem loco pepulerunt: qui cedentes quis[8]) magna vi resistunt. Subsequitur totum agmen, sed rustici acriter restiterunt dispari fortuna. Dissipantur rustici et denuo se recolligunt ac omnes cadentes aduerso corpore vulnera [3dje Side] tulerunt. Plerique in terram sub equis pro[s]trati[9]), in genua se erigentes ampotatis cruribus equorum[10]) plus damni quam stantes in acie intulerunt. D. Magnus Johneſſon[11]) & D. Eskillus (Broch) cæsi, ambo equi[t]es aurati & cum his alii multi in exercitu Regis principes viri. Ideo sc. turmatim equites aggregantes ... erunt rusticos. capti alii, trucidati[12]) alii, rotis impositi alii,

---

[1]) Weeke: hengde.
[2]) Herudenfor staar i Randen: Restis ac titio vicatim missus 1438.
[3]) W: habente.
[4]) W: Huc.
[5]) W: infrangere.
[6]) W: superant.
[7]) W: conspectu.
[8]) W: quibus.
[9]) E: projecti.
[10]) W: equitibus.
[11]) E: Johanſz.
[12]) E: fundati?

decollati qui auctores tumultus fuere. Desiderati a regis 600. H. T. prostratus in genua se erigens .... diu a se multos fortiter reppulit, sed demum oppressus in partes dissectus est. Deflerunt in cunis hanc cladem vendili et agri diu inculti iacebant.

Locus conflictus alii Bistrup in villa grandesleff.

Anmeldelser.

Aage Friis: Andreas Peter Bernstorff og Ove Høegh Guldberg. Bidrag til den Guldbergske Tids Historie (1772—1780). Afhandling for den filosofiske Doktorgrad. København (Det nordiske Forlag), 1899. (287 S.)

Det har i længere Tid været bekjendt i de historiske Kredse her hjemme, at Bibliotheksassistent Friis havde været saa heldig at skaffe sig Adgang til forskjellige Privatarkiver i Tyskland, og at det var lykkedes ham at faa et meget stort Materiale af Breve, vedrørende Bernstorfferne og de adelige Familier, der havde staaet dem nær, ført hertil, saaledes at han kunde udnytte dem her i Byen. Ligesom man maa anerkjende den elskværdige og redebonne Imødekommenhed, der af vedkommende tyske Slægter ved denne Lejlighed er bleven vist dansk Historiegranskning, saaledes kan man ikke andet end glæde sig over den Ihærdighed og det Sportalent, som Hr. Friis har lagt for Dagen ved at søge efter og skaffe det store Stof til Veje.

Det er en Bearbejdelse af en Del af dette Stof, der har fremkaldt det Skrift, hvorom her skal gjøres nogle Bemærkninger. Enhver dansk Historiker veed, at meget i den saa kaldte Guldbergske Tid hidtil har staaet dunkelt for os, og at det især har været umuligt, ret at faa rede paa, hvor vidt de forskjellige Personligheders Raaderum strakte sig, der spillede en Rolle i Statsstyrelsen i denne Tid. Saa meget mere har man maattet glæde sig ved at se et Skrift komme frem, som, efter hvad man vidste om Forfatterens Studier, kunde antages at bringe Lys over adskilligt med Hensyn til den her omhandlede Tid. Dette Haab er ikke blevet skuffet. Nærværende

Anmelder har, takket være Hr. Friis's Velvilje, haft Lejlighed til at bruge den vigtigste Del af det Brevmateriale, som her har Betydning, og efter sit Kjendskab saavel hertil som til de andre Kilder til den Guldbergske Styrelses Historie tør han sige, at Forfatterens Arbejde er bygget paa et meget stort Stof, og, hvad mere er, at dette er samvittigshedsfuldt brugt. Det er kun sjældent, at man kan klage over en uheldig Anvendelse af Citater.

Dette Stof er fremstillet i en let overskuelig Form og med Liv; man har Indtryk af, at Forfatteren ligesom selv er med i Forholdet imellem den Række Personligheder, der havde at gjøre med hverandre, og man faar et klart Billede af dem med deres forskjellige Synsmaader, Interesser og Lidenskaber. Iblandt disse Mænd er Bernstorff afgjort Hovedpersonen; det er hans Virksomhed i flere Retninger under hans første Ministerium, hans Regeringsgrundsætninger, politiske og sociale Synsmaader, hans Stilling i Statsmandskredsen, hans Stemninger og Opfattelser af de medvirkende, der stadig staar for Forfatteren som det centrale.

Idet der ved denne Anmeldelse kun kan være Tale om at fremhæve nogle Hovedpunkter, hvor Forfatterens Fremstilling bringer nye Resultater eller gjør Billedet væsenlig rigere og fyldigere, end det tidligere har været, maa med Hensyn til Bernstorffs faglige Ministervirksomhed særlig fremhæves hans Virksomhed som Direktør for det tyske Kancelli. Allerede ved Fortællingen om, hvorledes han opnaaede denne Stilling, giver Skriftet nye og vigtige Oplysninger. Det har tidligere været vel kjendt, at, da det holstenske Mageskifte skulde finde Sted i Slutningen af 1773, optraadte Saldern som russisk-holstensk Kommissær meget anmassende ved at erklære, at han vilde standse hele Sagens Afslutning, med mindre det tyske Kancelli blev ordnet paa en bestemt Maade og i Spidsen for sig fik en holstensk Adelsmand; vi have tillige vidst, at Statsraadets vigtigste Medlemmer her hjemme, om de end misbilligede Salderns Optræden, i Virkeligheden ønskede den samme Ordning som han og i den Anledning havde skarpe Forhandlinger med Hoffet, der stærkt krympede

sig ved at gaa ind derpaa, indtil det til sidst maatte bøje sig. Men nu faa vi at vide, at en Hovedside af Kampen var, at Hoffet vilde have en borgerlig Mand, den ældre Stemann, i Spidsen for det tyske Kancelli, hvilket Adelsmændene i Statsraadet vare enige med Saldern i at bekæmpe. Jeg har tidligere troet, at denne havde ønsket, selv at opnaa den her omtalte Plads; men dette viser sig nu ikke at have været Tilfældet.

Hr. Friis's Fremstilling af Bernstorffs Styrelse af Hertugdømmerne kan selvfølgelig ikke være udtømmende; men ligesom den giver et tiltalende Billede af, hvorledes Bernstorff søgte at gjennemføre Ro og Orden, efter at den gottorpske Del af Holsten var bleven forenet med den kongelige Del, saaledes dvæler den særlig ved hans Iver for at faa Universitetet i Kiel bragt paa en forsvarlig Fod; og, hvad der har stor politisk Interesse, Forfatteren gaar omstændelig ind paa at fremstille Bernstorffs Stilling til den holstenske Adel. Mageskiftet havde hos adskillige af dennes Medlemmer vakt alt andet end Glæde. Dels var der stærke Levninger af gammelt gottorpsk Had imod Danmark, dels holdt en Del Adelsmænd ikke af, at de nu fik een Fyrste til Overherre i Stedet for. at de tidligere havde havt to, hvad der havde givet dem friere Raaderum. Denne vel kjendte Stemning, der allerede havde vakt den ældre Bernstorffs Bekymring, gjaldt det nu for Andreas Peter Bernstorff om at tage paa den rette Maade. Idet det stod for ham som en Hovedopgave at bygge Bro imellem Holsten og Danmark, søgte han paa den ene Side at støtte, hvad han mente, Ridderskabet der ovre med Rette kunde paaberaabe sig som Privilegier, ligesom han ogsaa stærkt var paa sin Post imod, hvad han, sikkert med nogen Overdrivelse, frygtede som dansk Uvilje imod Holstenerne; men paa den anden Side traadte han med stor Bestemthed op imod den ensidige holstenske Adelsaand, der næsten umiddelbart efter Mageskiftet fremkaldte aldeles uberettigede Klager over Prægravation. Forfatteren fremhæver — ogsaa det er noget nyt —, at Bernstorff under de vanskelige Forhold, der her fremkom, havde god Nytte af Overkammerherre

D. Reventlow, og man maa indrømme, at den sidstnævnte i høj Grad viste sig som en loyal, brav Holstener. Skade blot, at de gode Sider, man ser, at denne Mand har havt, ikke formaa at dække over den Ulykke, han har gjort ved sin højst uforsvarlige Opdragelse af Kristian den Syvende som Barn.

Det vigtigste ved Hr. Friis's Bog er dog Skildringen af Bernstorffs Forhold til de samtidig virkende Statsmænd i Kjøbenhavn og til Hoffet her. Derved faar man et fyldigt Indtryk baade af hans Personlighed og af hans Regeringsgrundsætninger. Det er her interessant at se, at Bernstorff har havt stor Del i Statens Overtagelse af Banken 1773, ja endog har været endnu ivrigere for den end selve Schimmelmann[1]). I det hele faar man et levende Billede af hans Forhold til denne betydelige Mand, som han i mange Henseender havde stor Beundring for, uagtet hans materialistisk-prosaiske Aandsretning i og for sig ikke var ham sympathetisk. Samtidig kastes der ved Bernstorffs Udtalelser Lys over hans Forhold til Mænd som Gregers Juel, Godske Moltke, Eichstedt og Schack Rathlou. Det meste af, hvad der vedrører disse forskjellige Personligheder, staar imidlertid i nøje Forbindelse med hans Stilling til Hoffet, d. v. s. Enkedronning Juliane Marie, Arveprinsen og deres fuldtro Raadgiver, Guldberg, og der er vel næppe nogen, der tager Forfatterens Bog i sin Haand, uden at han først og fremmest spørger om, hvilket Lys den kaster over Hoffets Indgriben i Styrelsen, hvad den viser om Berettigelsen af Navnet „den Guldbergske Tid", der saa tidt er blevet givet Tidsrummet fra 1772—1784.

Forfatteren er omstændelig gaaet ind paa at skildre Hoffets politiske Rolle i de af ham behandlede Aar, og det er med Bestemthed og Styrke, at han fremstiller denne Rolle som betydelig, og det allerede for den første Tid efter Struensees Fald. Men, hvor meget sandt der end kan være

---

[1]) I sit Manuskript: „Kronprinsens og Hoffets Historie 1773—76" taler Bülow med stærke Ord om Bernstorffs Iver i den Retning; men jeg har tidligere ikke ret turdet stole derpaa.

heri, er der dog netop her Punkter, som efter Anmelderens Mening opfordre til nærmere, kritisk Undersøgelse.

Strax i Begyndelsen af sit Skrift fremhæver Forf., hvilken Vægt der maa lægges paa, at J. H. E. Bernstorff ikke blev kaldt tilbage efter 17. Januar 1772, og han siger, at Beslutningen herom „betyder, at Juliane Maries Plan om at beholde Magtens Traade i sin Haand blev taget strax“ (S. 5). I god Overensstemmelse hermed hedder det S. 11: „Strax efter den 17. Januar finder man saaledes det Guldbergske System planlagt“. Som et Hovedmoment i dette System nævner han Statsraadsordningen af 13. Februar 1772, om hvilken han siger, at den „danner det formelle Grundlag for det Kabinetsregimente, der knytter sig til Guldbergs Navn“ (S. 8). I saa Henseende mener han, at det var særlig vigtigt, at „naar som helst kunde Hoffet, der havde Magten over Kongens Underskrift, gaa uden om Statsraadet. Kun de Sager, der skulde afgjøres ad den ordinære Forestillingsvej, maatte passere Statsraadet; men ved en Kabinetsordre kunde en hvilken som helst Sag afgjøres uden forudgaaende Forestilling“ (S. 9). Ja, han siger endog i Anledning af den nye Statsraadsordning: „Dette er graverende, det er og bliver en uhyre moralsk Forsyndelse, at Juliane Marie og Guldberg dristede sig til at lade Struensee dømme og henrette ganske for det samme, som de selv var i Færd med at gjøre“ (S. 10—11).

Denne Forfatterens Opfattelse er det mig umuligt at tiltræde. For det første foreligger der intet positivt Vidnesbyrd om, at Planen til den Guldbergske Styrelse, d. v. s. til en Styrelse ved Kabinetsordrer, har været lagt strax efter 17. Januar. Hr. Friis fremhæver ganske vist som et stærkt Fingerpeg, at J. H. E. Bernstorff ikke blev kaldt tilbage. Nu skal det indrømmes, at det er meget muligt, at Juliane Marie og Guldberg helst have været fri for at lade den ældre Bernstorff faa Del i Styrelsen; men naar dette ikke skete — han døde for øvrigt allerede 18. Februar —, hænger det utvivlsomt i høj Grad sammen med, at to af de Mænd, som Dronningen i Førstningen stærkt maatte forbinde sig med, nemlig Rantzau-Ascheberg og Osten, ikke paa nogen Maade vilde have Bern-

storff ind i Statsraadet, og det var da ogsaa Meningen i den Bernstorffske Kreds, at det var disse to Mænd, der hindrede hans Tilbagekomst. Under alle Omstændigheder er hans Udelukkelse ikke tilstrækkelig til, at man deraf kan slutte, at Dronningen og Guldberg allerede havde lagt Planen om at indføre en Kabinetsstyrelse efter Struensees Mønster. Man maa ogsaa erindre, at Dronningen kun faa Dage havde været indviet i Sammensværgelsen imod Struensee, saaledes at hun umulig kunde have forberedet sig paa en politisk Fremtidsrolle, og at hverken hun eller Guldberg vare Personer med et stort Mod eller et kraftigt Initiativ. Skjønt det er meget rimeligt, at de begge kunne have tænkt sig, at der efter 17. Januar vilde blive Lejlighed for dem til at gjøre sig gjældende, er det lidet sandsynligt, at de skulde have lagt en Plan om, paa hvilken Maade det skulde ske; de vare desuden i den første Tid nødte til at støtte sig til andre, hvem de maatte give Indflydelse paa, hvilken Form for Regeringen der skulde vælges.

Men her komme vi til noget, Forfatteren lægger stærkt Vægt paa; han mener, netop i den Styrelsesform, der blev slaaet fast ved Forordningen af 13. Februar 1772, at finde en Støtte for sin Mening om Dronningens og Guldbergs Plan. Det er da værdt at se lidt paa denne saare vigtige Forordning.

Først vil det dog være bedst at mindes, hvilket Omfang Kongens personlige Indgriben i Styrelsen havde i Tiden før Struensee. Bortset fra saadanne løbende Forretninger, hvor det var overladt Kollegier „ad mandatum" selv at træffe Afgjørelsen, lod Kongen regelmæssig Kancellisagerne referere for sig i Konseillet eller lod dem blive behandlede der, inden de bleve forelagte ham til Underskrift. Den samme Behandling kunde han efter særlig Bestemmelse ogsaa lade andre Sager blive til Del, naar han af en eller anden Grund ønskede at høre Konseillets Skjøn om dem. Men det almindelige var, at Sagerne fra de andre Kollegier ikke gik igjennem Konseillet, men umiddelbart forelagdes ham ved Forestilling fra det Kollegium, hvorunder de hørte, og at han da gav sin Resolution i sit Kabinet paa Kollegiets Forestilling. Ved Siden deraf

kunde han selvfølgelig som Enevoldskonge tage Initiativet, saasnart han vilde, ved at sende et Kollegium Ordre med Hensyn til et eller andet, dels mundtlig igjennem Kollegiets Chef, dels skriftlig ved en Kabinetsordre. Slige Ordrer kunde snart gaa ud paa, at han vilde have en Sag behandlet, snart paa, at en eller anden Beslutning, som han allerede havde fattet, skulde sættes i Kraft, og Kollegiet havde da at affatte en kongelig Forestilling derom, der underskreves af ham. Sligt kaldte man en Korroboration. Til sine Tider var Kabinetsordren en blot Meddelelse om et Andragende, som Kongen allerede havde bevilget. Det kan tillige mærkes, at ved Udnævnelser fulgte han meget tidt i den Grad sit eget Hoved, at han bortgav Stillinger til Mænd, der slet ikke havde indgivet Andragende til vedkommende Kollegium, men havde vendt sig umiddelbart til ham selv. Med andre Ord, Kabinetsstyrelsen kunde faa et saare vidt Omfang, saasnart Kongen vilde det saaledes.

Endnu meget større blev den som vel kjendt paa Struensees Tid, da Konseillets Indflydelse ophørte ved dets Afskaffelse, og da Struensee efter 15. Juli 1771 udøvede et fuldkomment Despoti ved sine Kabinetsordrer i Kongens Navn, men med sin egen Underskrift. Da der efter dette Regimentes Ophør blev fastslaaet en ny Ordning, skete det ved Forordningen af 13. Februar 1772. Hvad staar der nu i denne? Først nævnes de 6 Mænd, som tilligemed Arveprinsen skulle danne det nye Gehejmestatsraad, og derpaa hedder det, at intet Lem af dette Statsraad tillige maa være Præses for noget Kollegium, Departementet for de udenlandske Sager alene undtaget. I § 3 læser man: „Alle Kollegiernes Forestillinger skulle Os i og gjennem bemældte Vores Gehejmestatsraad allerunderdanigst foredrages og Vores allernaadigste Resolution derpaa tages. Saa skulle og alle anbefalede Expeditioner der ligeledes af Os allernaadigst underskrives“. Fremdeles staar der i § 4: „Skulde det dog behage Os derforuden nogen Resolution at meddele og underskrive, saa ville Vi dog derhos allern., for at forebygge de Uordener og andre Misligheder, som lettelig ved Sagernes Drift kunde flyde deraf, naar vedkommende Kollegium om

sligt er uvidende, at den, der saadan Resolution i Hænde haver, skal være forbunden, strax og førend han sig deraf i nogen Maade betjener, dermed at melde sig ved det Kollegium, hvor Sagen henhører, hvilket Kollegium da gjør Forestilling derom til formelig Expeditions Erholdelse". Hertil kommer i § 2 den Bestemmelse, at „alting herefter (det alene undtagen, som angaar Vores tyske Provinser) skal søges, behandles, foredrages og udfærdiges i det danske Sprog".

Det vilde være højst interessant, hvis vi vidste noget om denne Forordnings Tilblivelseshistorie; men alt, hvad vi kunne se derom, er, hvad der for øvrigt ikke er uden Interesse, at et Udkast til den har været sendt til Otto Thotts Betænkning, og at han har gjort et Par Tilføjelser. Den ene er den, at Udenrigsministeren altid skulde have Sæde i Statsraadet, den anden den, at det danske Sprog skulde bruges paa den Maade, vi have set blive fastsat i Forordningen. Dette sidste Træk er det værdt at lægge Mærke til. Hvis Guldberg var Forfatter til Forordningen, skulde man tro, at netop denne Bestemmelse af ham var bleven sat ind i den; men det er ikke ham, det er Thott, den skyldes[1]).

Den første Bestemmelse med Hensyn til det nye Statsraad, der fængsler Interessen, er den, at dets Medlemmer med Undtagelse af Udenrigsministeren ikke tillige maatte være Chefer for noget Kollegium. Hr. Friis indrømmer (S. 9), at denne Ordning maaske for en Del kan være fremkaldt ved Ønsket om et skrappere Tilsyn med Kollegierne; men han lægger dog aabenbart mest Vægt paa, at den svækkede Statsraadsmedlemmernes Modstandskraft imod Hoffet. Det er da maaske ikke uden Interesse at lægge Mærke til, at en lignende Ordning for ikke mange Aar tilbage var indført i en af Europas store Stater, nemlig Østerrig, og det netop udelukkende for at skabe større Enhed og Sammenhold i Statsstyrelsen. Det var Kaunitz, dette skyldtes; han havde i sin Indstilling derom til Marie Theresia fremhævet, at Kollegiechefer, der havde Sæde i det øverste Statsraad, let satte deres særlige

[1]) Indlæg til Forordningen af 13. Februar 1772 i Rigsark.

Kollegieinteresser over de almindelige Statsinteresser, og at de let vilde blive Dommer og Parti i samme Sag[1]). Hvorvidt Ordningen her hjemme er bleven fastsat udtrykkelig efter østerrigsk Mønster, veed man ikke; men den her anførte Parallel synes at opfordre til Forsigtighed med Hensyn til at forklare den omhandlede Bestemmelse som overvejende skabt af Ønsket om at udvide Hoffets Indflydelse. Man kunde efter det Indtryk, som Schack-Rathlous Personlighed gjør, fristes til at tænke sig, at det var ham, der havde faaet den sat igjennem[2]); ogssa Osten, der som Udenrigsminister fik Sæde i Statsraadet, maatte den passe fortræffelig.

Hovedsagen ved Forordningen er imidlertid den ejendommelige Stilling, den giver Statsraadet ved Siden af Kongen. Medens denne tidligere havde kunnet give sin Underskrift paa alle Forestillinger fra Kollegierne efter Behag enten i eller udenfor Konseillet, kunde det nu kun ske i Statsraadet, og

---

[1]) Arneth: Geschichte Maria Theresias, VII (Wien 1876), S. 3 ff. Det østerrigske Statsraad holdt sit første Møde 26. Januar 1761.

[2]) Der kunde som pegende i den Retning henvises til de af Forf. S. 45 citerede Udtalelser om Schack af flere fremmede Diplomater. U. A. Holstein har i sine utrykte Memoirer, saaledes som det blev omtalt ved den mundtlige Forhandling om nærværende Afhandling, nævnet Rantzau Ascheberg som Ophavsmand til Forordningen af 13. Februar 1772, og der kunde. saaledes som det ogsaa skete ved samme Lejlighed, da fremhæves, at St. Germain i et Brev af 6. Oktober 1770 til Gähler har ment, at en Ordning, hvorefter Konseillets Medlemmer ikke tillige vare Kollegiechefer, vilde være ønskelig. Han bruger her mærkelig nok det samme Udtryk som Kaunitz, at de ellers vilde blive Dommer og Parti paa samme Tid (Danske Mag. 5. R. III, 39). Efter det nøje Forhold, der havde været mellem Rantzau og St. Germain, kunde man da, som Provst Koch har gjort det (Hist. Tidsskr. 6. R. V, 74), heri finde noget, der talte for Holsteins Meddelelse om Rantzau som Fader til Statsordningen af 1772; men der er uheldigvis her en Vanskelighed; det er, at Rantzau selv i det Forslag, han 4. Okt. 1770 gav om Konseillets rette Ordning, har udtalt sig helt anderledes (Danske Samlinger V, 107 ff.). Naturligvis kunde han bag efter være bleven omstemt af St. Germain; men hans Paternitet maa dog herefter opfattes som usikker.

dette maatte gjælde alle Forestillinger, af hvilken Natur de end vare, ogsaa saadanne, hvorved Kabinetsordrer fra Kongen til Kollegierne korroboreredes (jvfr. ovenfor S. 526). Med andre Ord, alt, hvad der vedrørte Kollegiernes Forretningsforhold til Kongen, kom nu til Statsraadet, og det nye Statsraads Virksomhed var afgjort bleven adskillig mere omfattende, end det gamle Konseils havde været, der regelmæssig ikke havde havt noget at gjøre med Forestillingerne fra flere af de vigtigste Kollegier.

Foruden de Kabinetsordrer, der gik umiddelbart til Kollegierne fra Kongen, var der ogsaa dem, der bestod i Resolutioner til Personer eller Institutioner udenfor Kollegierne. Ved saadanne, hvis Tal før Struenseetiden aabenbart kun havde været lille, synes det at have været Skik, at Kollegierne fik Meddelelse derom fra Kabinettet; men dette var langt fra blevet overholdt under Struensee, og da god Orden naturligvis krævede, at vedkommende Kollegium fik Underretning derom, indførtes det, som vi have set, nu, at den, der fik en saadan Resolution, først, inden han benyttede den, skulde henvende sig med den til det Kollegium, som den vedrørte, og at dette saa skulde indgaa med Forestilling derom til Kongen, for at den kunde blive korroboreret paa almindelig Maade ved at faa Kongens Underskrift i Statsraadet. Da der udtrykkelig staar i § 3, at alle[1]) Kollegiernes Forestillinger skulle foredrages Kongen i Statsraadet, ser jeg ikke Muligheden af, at der ved Forordningen kan have været tænkt paa nogen anden Forretningsgang ved hine Resolutioner eller Kabinetsordrer. Men selv om man vilde opstille en anden Fortolkning af dette Punkt, er det klart, at Hoffet med Hensyn til at udøve Magt i den sindssvage Konges Navn paa ingen Maade havde Grund til at foretrække Ordningen, som den nu blev, for den, som den ældre Forretningsgang fra Tiden før Struensee vilde have hjemlet det. Kongemagten havde aabenbart efter de fastslaaede Former dengang kunnet udøves friere, end Tilfældet blev nu. Jeg kan derfor aldrig gaa ind paa, at man, hvad man end ellers vil

[1]) Udhævet af mig.

dømme om Juliane Marie og Guldberg, skulde med Forfatteren kunne tale om en Forsyndelse, end sige om en uhyre moralsk Forsyndelse fra deres Side, fordi de, som han mener, ved at faa Forordningen af 13. Februar 1772 udstedt skulde have søgt at faa en Hjemmel for at gjøre ganske det samme, som de lod Struensee dømme og henrette for[1]).

Det er i Virkeligheden paa en helt anden Maade, man kan sige, at den nye Forordniag skabte et Slags Sidestykke til Struensees Herredømme; der kunde nemlig gjøres gjældende, at idet det fastsattes, at den kongelige Underskrift paa alle Forestillinger skulde gives i Statsraadet og der for saavidt indrømmedes dette en vis almindelig Tilsynsret, som kunde bruges til at udøve et Tryk paa Kongen, skete der noget, som kunde „være Kongens absolute souveræne Enevoldsmagt til Afbræk og Forfang", og at man derved kom i Strid med Kongeloven. Men man har naturligvis stolet paa, at alle vilde se Nødvendigheden heraf. Ganske vist vare Meningerne om Kongens Sindstilstand ingenlunde klare. Psychiatrien var dengang kun lidet udviklet, og Folk vare særlig aldeles ikke paa det rene med, om Kongen kunde kaldes utilregnelig eller ikke. Man vil selv i A. P. Bernstorffs Breve fra Struensee-tiden aldrig finde den ringeste Antydning af, at Kongen var egentlig sindssvag, og endnu op til 1784 kunde Stampe udtale, at det slet ikke var saa let at bevise, at Kongen var gal. Derimod var der en almindelig Forestilling om, at dennes Vilje var saa svækket, at han var et Bytte for enhver, der forstod at vinde Indflydelse paa ham. Da man ikke dristede sig til at erklære ham for afsindig og indsætte en Formynderstyrelse, kunde en Ordning som den, der nu blev indført, frembyde Sikkerhed for, at ingen enkelt Mand fornyede Struensees Despoti. Denne Ordning fastholdtes da ogsaa ved det Guldbergske Regimentes Ophør 14. April 1784.

[1]) Min Opfattelse af Forordningen af 13. Februar 1772 falder, som det vil ses, i det væsentlige sammen med den, Provst L. Koch har fremsat i sin Afhandling om Schack Rathlou i Hist. Tidsskr. 6. R. IV., S. 35; men jeg har dog ikke kunnet holde det for overflødigt at gaa nærmere ind paa denne Sag.

Naar det efter den Fremstilling, som jeg her har givet, ikke bliver Hoffet, men Statsraadet, der efter Bestemmelserne i Forordningen af 13. Februar 1772 blev hævet højere, end det havde staaet i Tiden før Struensee, saa ligger unægtelig det Spørgsmaal nær, hvorfor Juliane Marie og Guldberg, naar de, hvad man maa antage, ønskede at spille en Rolle, indlod sig paa at lade Forordningen af 13. Februar blive udstedt. Dette Spørgsmaal har aabenbart allerede ved den Guldbergske Tids Begyndelse paatrængt sig Folk, og det er ret interessant at se Johan Bülow, der netop paa denne Tid begyndte at træde i Forbindelse med Hoffet, (og efter ham Dorothea Biehl) paastaa, at Grunden til, at Forordningen blev givet, var den, at Juliane Marie og Guldberg vare bange for, at ellers en Fjende af dem let kunde faa Kongen „til at underskrive Ordrer til deres Arrest og Bortsendelse"; men det mente de at være sikrede imod ved at lade ovennævnte Forordning fastslaa, at „intet af Kongen underskrevet Dokument skulde være gyldigt, uden at det havde gaaet igjennem Statsraadet" [1]). Om Forklaringen er rigtig eller ikke, om det ikke snarere har været en vis Forsigtighed og Hensynet til de i Øjeblikket nødvendige politiske Raadgivere, der have været bestemmende, kan man ikke vide; men det er indlysende, at Bülow har været klar paa, at Forordningen havde forøget Statsraadets Myndighed.

Endnu et kunde jeg have Lyst til at fremhæve som Af-

---

[1]) Bülow: „Kronprinsens og Hoffets Historie (Kgl. Bibliothek. Mskpt.), S. 12. Jvfr. S. 14 smstds., hvor det hedder: „Forordningen af 13. Februar 1772 havde tjent til at gjøre dem (Juliane Marie og Guldberg) trygge for Gjengjældelsens Ret; men næppe vare de blevne det ganske ved efterhaanden at have spærret alle og enhver Adgangen til Kongen, førend de mærkede, at de ved denne Forordning havde betaget sig selv den Magt, som de havde opofret saa meget for at komme til at nyde, og gjorde derpaa et Forsøg ved Kabinetsordrer at komme til dens uindskrænkede Besiddelse, og det lykkedes". Bülow beklager meget i det følgende, at Kollegier og Statsraad ikke i Kraft af Forordningen af 13. Februar havde modsat sig dette. — Om D. Biehls Opfattelse se Indbydelsesskrift til Examen i Sorø Akademi 1867, S. 31—32.

slutning af, hvad jeg har at sige om dette Punkt. Tror den ærede Forfatter virkelig, at Bernstorff, som han dog sikkert vil indrømme, var i Stand til at opfatte Indholdet af den her omhandlede Forordning, vilde være vendt tilbage her til Kjøbenhavn for at overtage et af de ypperste Statsembeder, hvis han havde ment, at den „dannede det formelle Grundlag for et Kabinetsregimente“?

Men medens det altsaa efter mit Skjøn er umuligt at lægge dette ind i Forordningen af 13. Februar 1772, er det en Kjendsgjerning, at den ikke formaaede at hindre, at et saadant Regimente indtraadte. Saa snart Hoffet følte fast Fod under sig, begyndte det allevegne, hvor det lod sig gjøre, at ville være Herre, og et Hovedmiddel for det til at gjøre sin Vilje gjældende, var i Virkeligheden at bruge Kabinetsordrer, og det jævnlig paa en saadan Maade tværtimod den tidt nævnte Forordning, at Statsraadet intet fik at vide om dem. Det er saare værdifulde Bidrag til Oplysning om det Forhold, der fremkom herved, som Hr. Friis's Skrift indeholder, og man følger næsten med Spænding hans Skildring af Bernstorffs Stilling til Hoffet i disse Aar. Det var nemlig denne mere end nogen anden enkelt Mand, der klart og aabent viste Hoffet sin Uvilje over dette Uvæsen med Kabinetsordrerne. Mest brugtes disse vistnok ved en Mangfoldighed af Forhold vedrørende særlige Tilfælde og enkelte Personligheder; men Tilsidesættelsen af Statsraadet kunde allerede inden 1781 naa et saadant Omfang, at selv en saa vigtig Lov som Indfødsretsloven blev givet (1776), uden at den nogensinde havde været til Behandling i det nævnte Raad. Ligesom det er første Gang, vi se dette sidste Træk blive fremhævet, saaledes er hele det Billede, Forfatteren giver af Bernstorffs Stilling i Statsmandskredsen her hjemme 1772—1780 noget nyt i vor Litteratur. Naturligvis gjælder det samme særlig om Bernstorffs Forhold til Guldberg med den ejendommelige Blanding hos ham af Agtelse for dennes Karakter, af Erkjendelse af hans gode Evner paa visse Omraader, og saa tillige af skarp Kritik over hans snævre politiske Syn og hans idelige Indblanding i Styrelsen.

Saa sikkert det er, at Juliane Marie og Guldberg mere og mere søgte at trænge Statsraadet tilbage, saa uklare er dog endnu mange Enkeltheder, blandt andet fordi det tidt er vanskeligt at se, efter hvis Initiativ Kabinetsordrerne ere udstedte; jeg tvivler foreløbig paa, at Hoffets Indflydelse i det første Par Aar efter Struensees Fald har været saa stor ved vigtige Spørgsmaal, som Forfatteren aabenbart antager; det har i disse Aar flere Gange lidt ret betydelige Nederlag, og det synes, som om det først er, efter at Schack Rathlou i Efteraaret 1775 skiller sig fra Bernstorff, at Hoffet gaar rigtig hensynsløs frem. Men fordi adskilligt endnu kan trænge til at oplyses, skjønner man lige godt paa den Berigelse af vor Kundskab, som vi skylde Forfatteren.

Til alt dette knytter sig ogsaa som vigtigt, hvad vi høre om Bernstorffs Afskedigelse i November 1780. Det er her et ganske nyt og interessant Træk, Forf. meddeler, at Katharina den anden aldeles ikke ønskede denne, og at hun tog sin Udenrigsminister Panin alvorlig i Skole, fordi han havde udtalt sig skarpt imod Bernstorff. Naar man tidligere har troet, at Ruslands Uvilje imod denne havde spillet en Rolle ved hans Afskedigelse, maa man give Forfatteren Ret i, at dette ikke har været Tilfældet, og at den i en paafaldende Grad har været et Paaskud for at faa Bernstorff af Vejen.

Forfatterens Opfattelse af sin Helt er afgjort sympathetisk, og det er umuligt andet end at dele hans Syn paa, at man her staar over for en helstøbt Personlighed med ethisk Alvor og religiøs Dybde, der uvilkaarlig indgyder Højagtelse; man maa tillige nødvendigvis finde noget storslaaet ved den Holdning, Bernstorff indtager i Modsætning til Dronningens og Guldbergs jævnlig alt andet end aabne Forsøg paa at drage Magten over til sig. Hans kloge Ledelse af den udenrigske Politik maa ogsaa enhver anerkjende. Det er endelig i høj Grad tiltalende at se, hvorledes han, der ved Begyndelsen af det Tidsrum, hvorom her er Tale, var koldt, ja næsten antipathetisk stemt mod det danske Folk, efterhaanden voxede mere og mere sammen med vort Land og kom, som han selv udtalte, til at elske det saa højt, som nogen Dansk gjorde det.

Men Forfatteren viser os unægtelig tillige Bernstorffs stærkt begrænsede Syn paa store Felter. Jeg har selv for 30 Aar siden udtalt om denne, at det vistnok kunde betvivles, om man trods alt det Talent og al den Dygtighed, han i mange Stykker havde vist, vilde have bevaret Mindet om ham som stort mere end en Statsmand med human Karakter og kolossal Arbejdskraft, hvis den Afsked, han fik den 13. November 1780, havde været Slutstenen paa hans politiske Liv i det hele. Denne Dom har jeg fundet stadfæstet ved Hr. Friis's Skrift og det ogsaa med Hensyn til Omraader, som vi først nu lære at kjende. Man kan saaledes umulig andet end forbauses ved at se, i hvilken Grad Bernstorff sad inde med Fordomme omtrent som en Adelsmand fra „l'ancien régimes“ Dage, hvorledes han opfattede det som en vigtig Opgave for sig at bekæmpe Dronningens og Guldbergs Lyst til at drage de borgerlige frem, hvorledes det stod for ham som en utilladelig Sammenblanding af Samfundsklasserne, saafremt andre end fødte Adelsmænd beklædte høje Stillinger i Staten, ja endog blot bleve Kammerherrer, eller, hvis man vilde kræve, at Adelsmænd skulde begynde som simple Lieutenanter, naar de vilde være Officerer. Guldberg repræsenterede paa dette Felt Fremskridtet i Modsætning til ham. Naar Forfatteren tillige gjør opmærksom paa, at man ved Bernstorffs Virksomhed eller Udtalelser fra denne Tid kun lidet mærker den Mand, som efter 1784 skulde blive Landboreformernes kraftige Støtte i Statsraadet, har han sikkert i Hovedsagen Ret; men jeg kan dog ikke her lade være at fremhæve, dels at Salget af Krongodser i Hertugdømmerne i Forbindelse med Ophævelsen af det Livegenskab, der havde hersket paa disse, stærkt gik sin Gang, medens han havde saameget at sige ved Styrelsen dernede, og at man desuden af et Brev fra ham til D. Reventlow (24. April 1779) kan se, at han forgjæves havde søgt at faa Udskrivningen til Soldatertjenesten bygget paa Folketallet i Stedet for paa Inddelingen i Lægder. Det er klart, at ved Gjennemførelsen af en saadan Tanke vilde den Grund, hvorpaa Stavnsbaandet hvilede, være borttaget.

Man maa, — med det Indtryk lægger man Forfatterens

Bog fra sig, naar man har læst den til Ende, — sikkert kalde det en Lykke for Bernstorff, at han blev styrtet 1780 og i Ro, borte fra al æggende Strid, kunde klare sine Meninger om, i hvilken Retning Udviklingen i vort Fædreland burde gaa. Det var som en større Statsmand, han blev Midtpunktet i Styrelsen efter 1784.

Denne Anmeldelse er allerede bleven alt for lang, og jeg skal derfor ikke gaa ind paa Enkeltheder. Jeg haaber, at hvad her er sagt om Hr. Friis's Skrift, maa være tilstrækkeligt til at vise, at det er et dygtigt og et vægtigt Arbejde, der beriger vor Kundskab om et interessant Tidsrum i vor Historie paa en saadan Maade, at der baade er Grund til stærkt at takke Forfatteren derfor og til at ønske ham til Lykke med den smukke Begyndelse, han her har gjort paa ved hidtil ubrugte Kilder at give Bidrag til Oplysningen om vigtige Sider af vor Historie i Slutningen af forrige og i Begyndelsen af vort Aarhundrede.

E. Holm.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Frankrig har i den sidste Tid mistet flere ansete Historikere. 29. Juli 1899 døde Jules Flammermont; han havde udgivet en Række Arbejder vedrørende Frankrigs Historie i sidste Halvdel af det 18. Aarh. og derimellem det omfangsrige Værk om Regeringens Kamp med Parlamenterne: *Le Chancelier Maupeou et les Parlements* (1883); i de senere Aar var han optaget af store Forstudier til en Maria Antoinettes Historie, som han ikke fik fuldført. I Efteraaret døde Arthur Giry, Professor ved École des chartes og École des hautes études, bekendt ved vigtige Skrifter om den franske Municipaludvikling i Middelalderen og især ved sin dygtige: *Manuel de Diplomatique* (1893). 11. Oktbr. 1899 døde endelig Arsène Legrelle, hvis Hovedværk er: *La diplomatie française et*

la succession d'Espagne, T. 1—4, 1888—92, hvori han med omfattende Studier, om end ikke med uigendrivelig Bevisførelse søgte at forsvare Ludvig XIV's Politik; af Interesse er imidlertid tillige, at han en Tid havde givet sig af med dansk Litteratur og udgivet: *Holberg considéré comme imitateur de Molière* (Paris, 1864), med det Maal at paavise Molières Indflydelse paa Holbergs Komedier.

Til den danske Krigshistorie er udkommet to vigtige Værker. Det ene er: *Bidrag til den store nordiske Krigs Historie. Udgivne af Generalstaben.* 1. Bd. (ogsaa med Titel: *Kong Frederik IV's første Kamp om Sønderjylland. Krigen 1700.* Udarbejdet af H. W. Harbou, A. P. Tuxen og C. L. With), Kbh., 1899. Generalstaben har ved Udgivelsen af dette Skrift forladt vort Aarhundrede, til hvilket den hidtil havde viet sine historiske Arbejder, og vendt sig til ældre Perioder. Skriftet er bygget paa omfattende Studier, ogsaa i fremmede Arkiver, og indeholder en Rigdom af nye Oplysninger, vedrørende Felttoget i Slesvig, Karl XII's Landgang paa Sjælland, Flaadebevægelserne i Sundet og desuden angaaende Hærens og Flaadens Organisation og Tilstand. Noget svagere er den indledende politiske Udsigt, hvor der er indløbet nogle Misforstaaelser om Slesvigs tidligere Forhold, saaledes om Unionerne. Titlen: Frederik IV's første Kamp om Sønderjylland, er heller ikke heldig; i selve Bogen siges ogsaa korrektere, at den danske Regerings Formaal var at tilvejebringe en tilfredsstillende Løsning af det indviklede gottorpske eller, om man vil, det sønderjydske Spørgsmaal. Værket er ledsaget af oplysende Kort, til Dels Gengivelser af samtidige; i det over Hertugdømmerne savner man dog Angivelse af Grænsen mellem Slesvig og Holsten. — Det andet er Oberst N. P. Jensens: *Den anden slesvigske Krig 1864*, Kbh. 1900. Værket er affattet i populær Form uden Kildeapparat, livligt fortalt og tillige bygget paa indgaaende Studier; størst selvstændig Betydning har det ved en indgaaende Kritik af Krigsførelsen.

Rigsarkivar Huitfeldt-Kaas har begyndt Udgivelsen af et stort Værk: *Norske Sigiller fra Middelalderen*, hvoraf hidtil er udkommet 1.—2. Hefte (Krania, 1899), indeholdende 480 Sigiller fra Tiden 1286—1345 med tilhørende Forklaring. For Værkets Plan vil der ventelig blive gjort Rede i et af de nærmest følgende Hefter.

Imellem det norske historiske Kildeskriftfonds nyeste Udgave indtager *Erkebiskop Henrik Kalteisens Kopibog* udg. ved Alexander Bugge (Krania, 1899) en særegen Plads. Kopibogen, om hvis Tilværelse man hidtil kun vidste efter en Antydning i et nyere tysk Skrift, findes paa Universitetsbiblioteket i Bonn; den indeholder mange nye og værdifulde Oplysninger til Norges politiske og kirkelige Historie, især under Kristiern I (bl. a. Kongens hidtil ukendte norske Kroningsed og en færøisk Bispekrønike, hvori omtales en Biskop Erlends Levnedsbeskrivelse fra det 13. Aarh., der siges at være fundet i hans Grav paa Blytavler beskrevne med Runer).

Af Overskudet af de til Karl X Gustavs Rytterstatue i Malmø indsamlede Penge er oprettet *Karl X Gustavs historiske Fond.* Det skal anvendes til Fremme af historisk Forskning og til Udgivelse af Arbejder i Nordens Historie i det 17. Aarhundrede. Fondet er knyttet til Lunds Universitet, men Anvendelsen af dets Midler er overladt til en Styrelse, bestaaende af en Professor i Historie fra hvert af de skandinaviske Universiteter og hver af de svenske, under Universitetskansleren staaende Højskoler.

Af Kammerjunker Carl Herman Tersmedens *"Kalender öfver i Sverige lefvande ointroducerad Adel"*, hvis 1. Aargang udkom i 1886 (jvf. H. T. 5. VI. 817 ff.), er nu omsider en 2. Aargang udkommet (Stockholm, 1899). Den frembyder de samme væsentlige Fortrin som 1. Aarg., ikke mindst i Retning af smuk Udstyrelse, og har dertil et betydelig forøget Indhold, skønt nogle af de i 1. Aargang optagne Slægter nu er udeladte, enten fordi de i Mellemtiden har forladt Sverig, eller fordi deres foregivne fremmede Adel ikke har holdt Stik.

over for en mere kritisk Undersøgelse. Den omfatter desuagtet 67 Slægter, deriblandt hele 20, der mere eller mindre er hjemmehørende i Danmark (Ahlefeldt, Castenschiold, Falkenskiold, Flindt, Green, Grubbe, Harbou, Holck, le Sage de Fontenay, Løvenstierne, Moltke, Neergaard, Reedtz, Reventlow, Rosenørn, Schmidten, Trampe, Treschow, Waltersdorff og Wleugel). Men enkelte af de ved 1. Aarg. paapegede Mangler klæber rigtignok endnu ved den; navnlig fastholdes fremdeles det kedelige System, at kun Aarstallet, men ikke Datum for Fødsler, Bryllupper og Dødsfald meddeles, og nu kan dog Forf. ikke længere her paaberaabe sig den svenske Adelskalenders Eksempel, thi den af Friherre Karl Karlsson Leijonhufvud nu paa 2. Aar udgivne fortræffelige Adelskalender giver de fulde Data. Ligesom Bogen ledsages af 16 i Guld, Sølv og Farver fint udførte Vaabenafbildninger, saaledes er der aabenbart anvendt en særlig Omhu paa de udførlige historiske Indledninger til de enkelte Slægter, hvis Forhistorie bl. a. oplyses ved fyldige Uddrag af Stamtavler. Paafaldende nok, om end maaske strengt korrekt, indledes Bogen med det svensk-norske Kongehus, der i dets Egenskab af Fyrster af Ponte Corvo henregnes til den uintroducerede Adel, ja Greverne af Wisborg (Prins Oscar Bernadotte med Gemalinde og deres Børn) er endog indordnede rent alfabetisk blandt de øvrige Slægter i Bogen. Men mindre vel motiveret er det, at Bogen afsluttes med en ganske uden for dens Ramme faldende Biografi af den berømte Greve Henrik Holck, især da den selv angiver sig at være et Laan fra „Dansk Biografisk Lexikon", kun suppleret med nogle stærke Udtryk for Forf.'s Afsky for Trediveaarskrigens barbariske Krigsførelse.

T—t.

Hans Prutz, Professor i Königsberg, har udgivet de to første Bind af en *Preussische Geschichte*, Stuttgart 1900; de naar fra Brandenburgs Begyndelse til Frederik II's Tronbestigelse 1740. Forf. har for flere Tidsafsnits Vedkommende allerede tidligere offentliggjort betydelige selvstændige Studier; saaledes har han f. Eks. paavist Sammenhængen med den store Kurfyrstes højst unationale Forbindelser med Ludvig XIV.

Det foreliggende Værk giver nu en let læselig og grundig Oversigt over hele Preussens Historie; særlig er der Grund til at lægge Mærke til et Indledningsafsnit om Legenden i den preussiske Historie, der paa en glædelig Maade danner en Reaktion mod den længe eneherskende tyske Opfattelse af Hohenzollerne.

Den heftige Polemik, der for nogle Aar siden førtes i Tyskland om Syvaarskrigens Oprindelse, særlig om det Spørgsmaal, hvorvidt Krigen skyldtes offensive Planer fra Frederik II's Side, har affødt Udgivelsen af en stor Aktstykkesamling: *Preussiche und österreichische Acten zur Vorgeschichte des siebenjährigen Krieges, hvg. von* G. Volz *und* G. Küntzel *(Publicationen a. d. kgl. preuss. Staatsarchiven, Bd. 74)*, Leipzig, 1899. Aktstykkerne omfatter for Preussens Vedkommende Tiden 1746—57, for Østrigs 1755—57; det bør bemærkes, at Frederiks II's Testamente af 1752, som har været et meget omstridt Punkt under Polemiken, og som delvis kendes, men som den preussiske Regering hidtil ikke har villet tillade en Udgivelse af trods stærke Opfordringer fra alle Sider, heller ikke findes trykt i dette Værk. I en længere Indledning hævder Volz det Synspunkt, at man vel ikke kan tillægge Frederik II den Hensigt at have villet give Afkald paa yderligere Erhvervelser end de ved de schlesiske Krige opnaaede, men at en rolig Afvejelse af Tidsforholdene dog afholdt ham fra offensive Planer.

Den franske Historiker A. Aulard, der ved mange Skrifter og Udgaver, særlig ogsaa ved sit Tidsskrift: *La Révolution française* har uddybet Kundskaben til Revolutionstiden, har i den seneste Tid udgivet: *Paris pendant la réaction thermidorienne et sous le directoire. Recueil et documents pour l'histoire de l'esprit public à Paris,* T. 1—3, Paris 1898—1900. Værket bestaar af en Udgave af Politirapporterne og et Uddrag af Aviserne fra den omhandlede Tid, og skønt de første ikke er helt ukendte, men allerede tidligere benyttede af Ad. Schmidt i hans bekendte Bog: Pariser Zustände während der Revolutionszeit, foreligger de nu først i en fuldstændig

Udgave. Der kan ikke være Tvivl om, at Værket har den største Betydning for Kundskaben til Pariserbefolkningens Stemninger og Tilstand.

Af Arth. Chuquet's her tidligere omtalte Værk: *La Jeunesse de Napoléon* er udkommet T. 3, Paris 1899. Det samler sig om Belejringen af Toulon, skildrer med Benyttelse af nye Kilder og med Kritik af Barras' Memoirer Bonapartes Andel i Sejren og viser, hvorledes han under denne Periode definitivt brød med sine korsikanske Sympatier og valgte Frankrig som sit ny Hjemland.

Antoine Guilland, Professor ved den polytekniske Højskole i Zürich, har udgivet: *L'Allemagne nouvelle et ses historiens (Niebuhr — Ranke — Mommsen — Sybel — Treitschke),* Paris, 1900. Bogen indeholder en Karakteristik af de nævnte historiske Forfattere med den Opgave at paavise, i hvilken Grad de har været paavirket af Ideen om Preussens Førerstilling i Tyskland, og hvorledes deres Værker og Forelæsninger har fremmet Udviklingen af denne Ide. Den er derved et gennemført Angreb paa de omtalte Historikere, dog med stærke Nuancer. Svagest er Karakteristiken af Ranke, mest træffende den af Mommsen og Sybel, medens den af Treitschke ikke indeholder noget væsentligt nyt. Helt igennem findes aandfulde og interessante Bemærkninger.

Den engelske Historiker Martin Hume, der i 1898 udgav et dygtigt Arbejde: *Spain, its greatness and decay (1749—1788)*, har nu fortsat dette med: *Modern Spain 1788—1898,* London 1899 (i Samlingen: *The Story of the Nations*). Værket støtter sig for den nyere Tids Vedkommende for en Del til Forf.'s Selvoplevelser og Bekendtskab med ledende spanske Statsmænd.

Til Narva-Handelens Historie i det 16de Aarhundrede.

Af

Nina Bang f. Ellinger.

Fra Aaret 1580 findes bevaret en Række Erstatningskrav fra danske Købmænd, der siden Stettinerfreden 1570 havde været Genstand for Forurettelser fra svensk Side i deres Handel paa Narva[1]). Disse Erstatningskrav og de dermed sammenhængende Forhold giver nogle Oplysninger om dansk Handel i dette Tidsrum, der, hvor lidet fuldstændige de end er, dog er af nogen Betydning, ringe som vort Kendskab til vor Handels Historie er.

Som bekendt foraarsagede Rivaliteten mellem Rusland, Polen, Sverig og Danmark overfor Sværdridderordenens Lande, Estland, Lifland og Kurland, fra noget efter Midten af det 16. Aarhundrede langvarige Forviklinger i Østersøen, og der blev især mellem Sverig og Rusland et bittert Forhold, der fra Sverigs Side tilspidsede sig til en Kamp for at udelukke Rusland fra Forbindelsen med Østersøen. Narva var den eneste Havn, gennem hvilket det store russiske Rige stod i Forbindelse med Vesten; gennem den udsendte det Varer som Hør,

---

[1]) Pakken Sverig A. 1575—88, Rigsarkivet.

Hamp, Voks, Sæbe, Huder, Talg, Tran[1]) (ikke Korn), og gennem den indtog den sine Fornødenheder, først og fremmest Salt og Sild, men forøvrigt mange andre Varer, som Klæde, Kram, Rosiner etc.[2]). At bemægtige sig denne Forbindelse, at blive Mellemmand mellem Vestevropa og Rusland, at faa Forbindelsen ført gennem sine egne Byer Viborg og Reval[3]), det blev Hovedmaalet for Sverigs Politik i den Tid.

Men i Stettinerfreden med Danmark 1570 maatte Sverig dog tilstaa danske Købmænd den fri Sejlads paa Narva[4]). Det var i og for sig gunstige Vilkaar, der nu gaves den danske Handel, thi Sverig hindrede alle andre Nationers Handel, ganske vist ikke ved nogen gennemført Blokade, men ved Kaperier; de danske fik altsaa en Monopolstilling derovre.

Kun nødtvungent var Sverig gaaet med til denne Indrømmelse, og allerede ved et Grænsemøde 1571, hvor Fredstraktaterne udleveredes, gjordes der Forsøg paa at faa Danmark til frivillig at opgive Narvahandelen, idet man motiverede denne Opfordring med, at det hed i Freden, at begge Riger skulde vide hverandres Bedste; selvfølgelig svarede de danske Gesandter fuldstændig afvisende[5]).

Den fri Handel stod imidlertid kun paa Papiret, og straks efter Freden begyndte en Række Overgreb fra de svenske Udliggere mod danske Skibe, Overgreb, som er

---

[1]) Sverig A. Handlinger rörande Skandinaviens Historie XI, S. 129; XXXVI, S. 219. Øresundstoldregnskaberne.
[2]) Sverig A. Rydberg: Sveriges Traktater V, S 31. Øresundstoldr.
[3]) Historisk Bibliothek VII, S. 67.
[4]) Stettinerfreden i Resen: Frederik den andens Krønike, S. 371—97. Hist. Bibl. VII. S. 96—106.
[5]) Sverig A. Marts 1571.

Genstand for stadige Klager fra dansk Side. Fra svensk Side indrømmede man vel Klagernes Rigtighed, men det gjordes gældende, at Danmark heller ikke holdt sig Overenskomsten efterrettelig, idet der blev givet fremmede Passer paa Narva[1]), og at de danske Skippere medførte Munition nedstuvet i Lasten. Fra dansk Side indrømmedes, at dette var ulovligt, men forøvrigt bad Kong Frederik II Kong Johan „gøre den alvorlige Forordning, at andre vore Undersaatter, som ikke føre nogen fordægtig Vare, maa paa deres rette Rejse være forskaanede og ubehindrede[2])."

Forskaanede og uhindrede blev de dog ikke. Kort efter, i Juli Maaned fandt Henrik Mogensen, Tolderen i Helsingør, det nødvendigt at faa et særligt Kongebrev udfærdiget, som kunde skaffe hans Søn Willom Henriksen Sikkerhed paa Farten[3]), og der indkom heftige Klager fra Københavns og Malmøs Borgere[4]). Det synes, at Sverig nogenlunde har erstattet den direkte Skade, som de danske Købmænd led, men det var selvfølgelig langtfra tilstrækkeligt[5]); det var Markedet i Narva, der var af Værdi, og det var det, der kunde udvides i disse Aar.

I 1573 blev der da sendt et Gesandtskab til Sverig

---

1) Meddelanden från svenska Riksarkivet II, S. 100. Øresundstoldregnskaberne viser, at dette fandt Sted. Skipperne maatte betale 3 Daler pr. ballastet Læst, 4 Daler pr. ladet Læst paa Henrejsen, men de betalte ikke paa Tilbagerejsen.

2) Svenske Acta 1573 $^{13}/_{6}$.

3) Kancelliets Brevbøger 1571 – 75, S. 58.

4) Instruks for de danske Gesandter 1573 $^{30}/_{8}$, Sverig A og Sjællandske Tegnelser.

5) Det hedder i ovennævnte Instruks for Jørgen Rosenkrans og Jacob Ulfeldt, at endog en hel Del af Klagerne faar deres Gods og Skibe restituerede, volder Opbringelsen dem dog stor Skade. Jfr. Meddelanden etc. II, S. 100 om Hertug Karl, der ogsaa tilraader Kong Johan at give Erstatning.

for at faa Sagen bragt i Orden. Men man kom ikke af Stedet. Kong Johan lovede ganske vist Erstatning for, hvad uretfærdig Skade de danske Købmænd havde lidt, han vilde ogsaa afskaffe Kaperne og blot lade sin Admiral optræde i Østersøen, men selve Spærringen kunde han ikke tænke paa at ophæve; hans Kamp mod „en saadan Tyran, som og er menige Kristenhedens Arvefjende“ var en Sag, alle kristne Fyrster burde samle sig om, og allerede nu havde han ved Spærringen naaet at bringe Czaren til „kongelig Majestæt til Sverige om Fred at besøge, hvilket han ellers uden Tvivl ikke saa hastigt gjort havde, hvor han udaf fremmede Lande og Stæder saa nu som tilforn havde blevet undsat og forstrækket“. Hans Bøn til Danmark var det derfor frivillig at opgive Narvahandelen for en Tid[1]), hvad man i Danmark dog ikke fandt sig beføjet til.

Noget synes dog Gesandtskabet at have hjulpet; 1574 er idetmindste fattigt paa Klager, men dette har maaske sin Aarsag i, at Danmark i dette Aar „viste Flaget“ i Narva, idet nogle Orlogsskibe fulgte den fordrevne Fyrste af Vallakiet derover[2]). Rimeligvis har Handelsskibene sluttet sig til denne Flaade, idetmindste gjorde eet Skib det, og Flaaden fik Ordre til at blive paa Narvas Red 5 á 6 Dage, for at dette Skib kunde blive færdigt og følges med tilbage[3]).

Men med 1575 bliver Overgrebene atter heftige. Fra dansk Side lod man Kong Johan vide, at Borgerne fra København, Helsingør, Malmø, Aalborg og Flensborg

---

[1]) Sverig A, 1573 $^{31}/_{10}$; jfr. Frederik II til Ulrik af Mecklenburg, $^{27}/_{12}$ Ausl. Reg.

[2]) Kancelliets Brevbøger 1571—75, S. 445, jfr. S. 434.

[3]) Sstds. S. 446.

havde klaget, og at trods mangfoldige Skrivelser fra dansk og Fortrøstninger fra svensk Side der dog var „saadanne Plyndring og Overvold aarligen mod h. Maj.s Undersaatter blevet øvet og brugt uden al Afladelse, saa en Part af dennem derover af Armod er bleven fast undertrykt“ [1]).

I 1576 indtraf der for en kort Tid en Vending i Sagerne; Russerne var faldne ind i de danske Besiddelser i Lifland, og af Vrede herover vilde Frederik II ingen Passer udstede paa Narva. Dette var dog ikke ensbetydende med Narvafartens Ophør. Saaledes skaffede Nils Petersen og Morten Ølslager sig paa Raadhuset i København et Søbrev, der ganske vist lød paa Viborg i Finland, men da Skipperen, Poul Poulsen kom der i Nærheden og hørte, at 1 Td. Salt kun gjaldt 1 Td. finsk eller svensk Tjære, løb han til Narva. I Narva var det imidlertid farligt at komme for danske, da man dér godt vidste, at Frederik II det Aar havde slaaet sig sammen med Svenskerne, og han udgav sig derfor for en Lübecker, da Tolken kom ombord, men denne sagde, at han godt kendte Skibet og vidste, at det var fra Danmark, og forlangte at se Søbrevet. Vise Søbrevet paa Viborg turde han ikke, men han havde et paa Narva fra 1575; det vilde Tolken imidlertid ikke tage for gode Varer og erklærede, at han og hans Folk vilde komme til at miste Liv, Skib og Gods(!), men da han saa deres Forfærdelse, raadede han dem til at forandre 1575 til 1576, hvad de ogsaa gjorde; saa lykkedes det dem „at fuldgøre deres Marked,“ hvorefter de skyndsomst drog hjemad, men — da blev de opsnappede af de svenske og ført til Stockholm, hvor Godset blev solgt. Nils Petersen havde Hør til 1454½ Daler, Hamp til 162½ Daler, 234

[1]) Svenske Acta 1575 25/9.

barkede Huder til $328\frac{1}{4}$ Daler, 20 tørrede Huder til 24 Daler, ialt $1969\frac{1}{4}$ Daler, og selve Skibet var over 500 Daler værd. Morten Ølslagers Part var Huder og Skind til 1480 Daler, 7 Fade Tran til 112 Daler, 4 Fade Talg til $339\frac{1}{2}$ Daler, ialt $1931\frac{1}{2}$ Daler. Desuden havde en Hans Nielsen Hør, Hamp og Talg til $312\frac{1}{4}$ Daler, Mikkel Møller Bardtskær Talg til $154\frac{1}{2}$ Daler, Skipperen og Styresmanden Hør og Skind til $413\frac{1}{2}$ Daler[1]).

Snart ændredes Stillingen atter, da Frederik II fik Undskyldning fra Rusland for det skete Indfald og fik at vide, hvorledes Sverig handlede med Søbreve paa Narva. Frederik II lader Kong Johan vide, at han finder det sælsomt, at han understøtter sin egen Fjende, medens han (Frederik) forbyder sine Undersaatter Handelen[2]). Kong Johan søger slet ikke at nægte dette, han erklærer kun, at han ikke „saa plat har kunnet formenet den narviske Sejlads“, men af synderlig Gunst har givet nogle enkelte Tilladelser; er det blevet misbrugt, er det sket uden hans Vidende[3]). Den franske Gesandt Dançay beretter ogsaa om, hvorledes Sverig handlede med Passer; naar blot man paa Hjemvejen løb til Stockholm, hvor man fik Breve paa, at Varerne var købt dér[4]).

Frederik II begyndte da igen at udstede Passer, og Forholdene var nu uforandrede, indtil Slutningen af 1579, da Danmarks Tilnærmelse til Polen efter Jakob Ulfeldts uheldige Gesandtskab til Rusland atter medførte, at der ingen Passer udstedtes paa Narva[5]), og dette vedvarede

---

[1]) Sverig A.
[2]) Svenske Acta 1576 $^{12}/_{8}$.
[3]) Sstds. 1576 $^{16}/_{9}$.
[4]) Handl. rör. etc. XI, S. 129.
[5]) $^{10}/_{12}$ underrettedes Vilhelm af Oranien (Holland A), Frankrig, England og Skotland derom (Macray: Report on Danish Ar-

1580 igennem, men da Sejladstiden kom i 1581, erklæredes Spærringen for ophævet [1]).

Men i alle disse Aar havde stadig Overgrebene fra svensk Side mod de danske Skibe været de samme, ja, endogsaa en Bojert og en Pinke, som Kongen selv i 1579 sendte afsted med Gods, der skulde sælges i Narva, var blevet optaget og ført ind til Reval, hvor Godset var blevet udskibet, hvorefter Skibene sendtes til Sverig [2]).

I 1580 skulde der da finde et Grænsemøde Sted, hvor man skulde søge at komme til en Afgørelse af dette stadige Stridsemne. Ved dette Grænsemøde ønskede den danske Regering at kunne fremlægge ordentlige Opgørelser over alle de Tab, der var forvoldt de danske Narvafarere i de sidste 10 Aar, og der udgik derfor i Maj Maaned Ordre til København, Helsingør, Malmø, Køge, Landskrona, Aalborg og Middelfart [3]) om af de Borgere dér i Byen, der drev Narvafart, at forskaffe sig en Opgivelse

---

chives II, S. 26) og $^{18}/_{12}$ udgik der Missive derom til adskillige danske Købstæder (Corpus Constitutionum II, S. 151). I Amsterdam betragtede man ikke Spærringen som alvorligt ment for de danske (Holland A 1582 $^{22}/_{8}$). Dançay forsøgte, men uden Held, at faa Lempelser for de franske Skibe (Handl. rör. etc. XI, S. 127—28, 131, 133—35).

[1]) 1581 $^{2}/_{4}$ Corp. const. II, S. 189.

[2]) Frederik II gjorde straks Skridt til at faa dem udleverede, og han sparede ikke paa vrede Ord: Eders kgl. Maj. (skal) forlade sig til, at vi saadan Haan og Spot, os er vederfaret, vist betænke at vedergøre (Sv. Acta 1579 $^{8}/_{12}$), hvortil Kong Johan svarede, at han ikke havde troet, at „Eders kgl. Maj. skulde være saa hastig heller streng med en Sag, som ikke mere værdt er“ (Sv. Acta 1580 $^{5}/_{2}$).

[3]) Som man vil se, er der af disse Byer kun 2, Helsingør og Aalborg, hvis Skibe kan ventes at passere Sundet paa Hjemvejen fra Narva. Øresundstoldregnskaberne opgiver fra disse Aar følgende danske Skibe som kommende fra Narva (Regnskaberne 1571—73 mangler):

af, hvad Skade de havde lidt siden Stettinerfreden, og hvad Erstatning de havde faaet; Fortegnelsen skulde inden Bartolomæusdag være indsendt til Kancelliet[1]). Mærkelig nok blev denne Ordre gentaget i Juli, med den Tilføjelse, at man haabede, at den nu vilde blive udført uden Forsømmelse[2]).

Der indkom nu fra de forskellige paa Narva handlende Byer de forlangte Lister. Som det var at vente, har de fleste Opbringelser fundet Sted paa Overrejsen. Det var jo i og for sig ikke danskfjendtlige Følelser, der gav sig deres Udslag i disse Opbringelser, men russiskfjendtlige; det gjaldt for Svenskerne at hindre Tilførslen til Narva, og var de Danske først naaet derover og havde handlet derovre, saa var der jo ingen Grund til at tage deres Varer fra dem eller afkøbe dem dem; dog de uvenlige Følelser fra Syvaarskrigens Tid besejrede jævnlig Logiken, saa at det ogsaa hændte tilbagerejsende Skibe, at de blev opsnappede.

De indkomne og indtil nu bevarede Klager stammer fra følgende Byer: København, Middelfart, Helsingør, Aalborg og Malmø. Paa Københavns Raadhus mødte den 19. August de klagende Købmænd. Peter Skurmand og Hans Sukkerbager havde i 1574 mistet et Skib, om hvilket det kun siges, at det var „vel værdt 3227 Daler. Jørgen Bendsen og hans Medredere havde i 1571 mistet et Skib, som Udliggerne tog; ombord i det

---

	1574,	75,	76,	77,	78,	79
Helsingør . . .	1	5		2	4	2
Aalborg	2	2				1

Desuden passerede 1 fra Marstrand i 1575, 1 fra København i 1577, 1 fra Malmø i 1578.

[1]) Københavns Diplomatarium IV, S. 638—39.

[2]) Sstds. S. 641.

var 32½ Læst 4 Tdr. Sild à 36 Daler Læsten, de havde senere hentet Skibet tilbage, hvad der havde kostet 350 Daler, deri beregnet Kost og Løn til Mandskabet, men fra Skibet var der borttaget Skibstilbehør til en Værdi af 278 Daler. To nuværende Borgmestre, Jakob Sørensen Skriver og Hans Olsen havde ligeledes 1571 mistet et Skib med Sild, Salt og rede Penge, hvoraf de endnu havde 712 Daler tilgode. Jakob Sørensen havde desuden 1573 sendt sit eget Skib med Sild, Kram og Penge til Narva, det havde de Svenske tiltinget sig for 2374 Daler, af disse Penge havde han i 3 Gange faaet 275 Daler og desuden 3 Tdr. Zobel for 350 Daler og 4 Læster Smør à 12 Daler pr. Td. Men hans Udgifter for at skaffe sig disse Afdrag var løbet op til 800 Daler „og mere, som vi ikke vil skrive,“ og foruden dette store Tab „at vores Penge og Gods er os saa længe fra Hænde været, er og vores Næring og Bjering meget forkortet derover“. Jakob Sørensen havde desuden haft 8 Læster Sild à 36 Daler i det Skib, Jørgen Bendsen havde mistet. Albert Albertsen havde i 1572 mistet 15 Læster Sild à 40 Daler, 10 Læster Salt à 30 Daler, 10 Stkr. engelsk Klæde til 408 Daler, 4 Skippund Svedsker à 20 Daler. Han havde haft sin Tjener dels i Reval, dels i Sverig i tre Aars Tid, hvad der havde kostet 200 Daler; endelig havde han faaet 3 Tdr. Zobel, der blev anslaaet til 1200 Daler, hvoraf endda en anden skulde have 90 Daler. Det var umuligt at sælge disse Zobelskind uden Tab her hjemme, hvorfor han sendte dem til Leipzig, derfra til Frankfurt, senere til Køln, tilsidst maatte han tage dem tilbage, og han solgte dem nu til Fru Mette, Peder Oxes for 400 Daler, og endda maatte han tage Varer for dem. Paa to fremmede Skibe havde han desuden haft for ialt

1815 Daler Huder. Der var endnu to Klagere, Oluf Henriksen og Cornelius Jansen, men det drejede sig kun om smaa Summer, henh. 194 og 241¾ Daler. Nils Petersens og Morten Ølslagers Skade er allerede omtalt[1]).

Fra Middelfart mødte to Klagere: Henrik Kohusen og Didrik Meier[2]). Henrik Kohusen havde i 1575 faaet sit Skib „Marsvin“ opholdt og ført til Stockholm, det havde kostet 500 Daler; i 1576 havde han maattet betale 85 Daler for at slippe løs, og i 1577 var han blevet anholdt med sit Skib „Jægeren“ og havde mistet 469 ℔ 22½ Lod Peber til 293 Daler 22 Rundstykker, 10 Læster mindre end 6 Tdr. Salt á 45 Daler, 9 Læster Sild à 36 Daler, desuden havde Skibsfolkene mistet 6½ Læster Sild og andre mindre Ting. I 1579 havde han haft Bud efter Erstatning, men uden Held; hans Bud „døde der udover og slet intet bekom“. Didrik Meier har ikke lidt nogen direkte Skade, men er blevet forsinket i 6 à 7 Uger.

Fra Helsingør møder kun een Klager, Jørgen Maer; han har mistet et Skib med 6 Læster hvidt spansk Salt, 36 Kurve Rosiner og 100 gl. Daler. Varer og Skib anslaas ialt til 735 Daler. Fra Aalborg er der ogsaa kun een Klager, Jens Blegh, der endda i 1580 boede i København, han havde i 1572 mistet 15½ Læster Sild à 30 Daler.

Fra Malmø endelig klagede Laurids Jensen og Borris Boldick over smaa Tab, men de, der havde tabt mest, var Jakob Møller og Hans Sukkerbager. I 1574 havde de mistet to Skibe til en Værdi af 3053 Daler, for hvilke der var lovet dem Erstatning i 3 Ter-

[1]) Ovenfor S. 545-46. Markus Hess's Navn findes ikke blandt Klagerne.
[2]) Didrik Meiers Klage er skrevet paa Hollandsk.

miner, Mortensdag 1574, Mikkelsdag 1575, Bartolomæusdag 1576. Men allerede 1575 tog Pontus de la Gardie, den svenske Admiral, atter et Skib fra dem og førte det ind til Reval; Skipperen rejste til Stockholm og skaffede sig Ordre om Skibets Udlevering, men da han kom tilbage til Reval, var ikke blot Ladningen, Salt, Sild og Klæde taget, men Fetaljen, Anker, Tov osv., „hvorover Skibet blev i sig selv om en Hals“; Tabet var 2000 Daler. Til ingen af de fastsatte Terminer fik de Penge; endelig i 1577, da de atter sendte et Bud op til Søderkøping og Kalmar, fik denne „udi Bygmel, Rugmel, Malt og Byg, som ikke var bedre end Svinekorn“, saa meget som 1000 Daler, hvoraf dog 27 i gammelt Sølv. Desuden havde deres Bud maattet afkorte 1000 Daler som Betaling for fire Passer paa Narva, som de i Fremtiden kunde bruge, men disse Passer havde ikke været til Gavn for „en dansk Pending“, thi da Jakob Møller i 1579 gav sin Skipper — foruden Kongen af Danmarks Pas — et af de svenske med, for dog at faa lidt ud af Pengene, blev denne dog antastet, og Passet blev taget fra ham, ligesaa Varerne, Klæde, som stod Jak. Møller selv i 260 Daler, for hvilke han fik en Anvisning paa 230 Daler, og han blev tvunget til at vende om. „Det tykkes os fattige Mænd“, hedder det i Klagen, „at saa meget blot Papir og Blæk vorder os alt for dyrt udi vor Betaling afslaget“. 1580 sendte de atter et Bud, en Borger i Malmø, Bastian Hultzebrock, op til Sverig, hvor han af Kong Johan fik en Anvisning paa noget Hør og Hamp i Reval. De fragtede da et Skib for 100 Daler og sendte en Borger med, men han kunde intet faa, og hvad værre var, han „blev derover med Sorg og Græmmelse beslagen, at han der sammesteds i Reuel død blev“ og blev begravet for deres

Regning, men i Malmø sidder hans fattige Hustru med smaa Børn tilbage i stor Sorg og Armod. Skipperen var fra Reval sejlet til Stegeborg, men uden Resultat maatte han vende tilbage til Malmø. De beregner deres direkte Tab til 5313 Daler, men det er egentlig meget større. De ender med at bede Kongen om Hjælp, for at „vi baade kan holde vor Love, hvor vi uden- og indenlands skyldig er, og at vi selv maa komme til nogen Vandel og Tærings Brug igen og til Eders kgl. Majestæts og Rigens Rettighed med Skat og Skyld for vor Part at gøre Fyldest".

Disse Klager blev nu fremlagte paa Grænsemødet 1580, hvor der besluttedes, at alt det Gods, der var opsnappet i Aarene 1571—79 skulde erstattes efter en vis Prisliste: 30 Daler for en Læst Sild — i Klagerne sædvanlig 36 — 18 Daler for en Læst Salt, dog 40 Daler i 1575, hvor Saltet var dyrt — i Klagerne jævnlig 30 Daler, Klæde, Silke, Tøj og Urter efter „gemene Købmandspris, som lideligt kan være". Derimod erklæredes alle Krav paa Erstatning for Fragt, Tæring, Omkostning og Skade, der dannede en stor Part i de danske Fordringer, for døde og magtesløse; kun den haardt hjemsøgte Jak. Møller fik 200 Daler. For hvad der var optaget i 1580[1]), da der var Spærring, skulde der ingen Erstatning gives, og de, der har brugt falsk Pas, skulde intet have[2]); med dem, med hvem der før er gjort Afregning, skal der ingen ny Afregning gøres, kun Jak. Møller skal have Erstatning for

[1]) De bevarede Klager er sikkert ikke fuldstændige; de indeholder intet om Gods taget i 1580.

[2]) Det gælder altsaa Nils Petersen og Morten Ølslager. Karakteristisk er det, at da de 1590 atter fremsætter deres Fordring om Skadeserstatning, springer de helt over, at Passet var falsk. Se ovfr. S. 545—46.

det svenske Pas, der var blevet frataget hans Skipper, og ligeledes tilsiges der Jak. Møller og Jørgen Maer hurtigere Betaling end de andre; de skal have til St. Hansdag 1581, de andre til Mikkelsdag.

Der blev atter lovet Danmark fri Sejlads til Narva, men de danske Kommissærer lovede dog at ville paavirke deres Konge til et velvilligt Svar, hvis Sverig bad om Lukning — hvad de jo havde let ved at love, da Sejladsen paa den Tid var spærret af Danmark[1]).

Som allerede omtalt blev Spærringen hævet i April 1581, men kun for danske med eget Gods, og der vilde derfor kun blive udstedt Passer paa Narva, naar Skipperne mødte i Kancelliet med Certifikatser under Byens Segl for, at Godset var deres eget. Hen paa Aaret i Juli Maaned udgik der Ordre til Købstæderne[2]) om at undersøge, om nogen havde overtraadt Forbudet mod at handle med fremmede Varer. Den 24. Juli læstes dette Brev i Helsingør, og to Mænd, Rikard Wedderborn og Tyge Vind, blev forhørte, men de svarede begge benægtende, de havde hverken gjort det til eller fra Narva[3]).

Beslaglæggelse af danske Skibe hørte dog ikke op med Grænsemødet 1580. 1581 opsnappedes saaledes et Skib fra Landskrona, og Jak. Møller mistede ogsaa det Aar et Skib, for hvilket han i 1590 fik Erstatning[4]).

Det var imidlertid i Efteraaret 1581 lykkedes Svenskerne at erobre Narva og saaledes stænge Rusland ude fra Østersøen; dermed faldt dette gamle Stridspunkt mel-

---

[1]) Sverig A, Svenske Acta. Rydberg anf. Skr. V, S. 31—33.
[2]) Københavns Diplomatarium IV, S. 651—52.
[3]) P. V. Jakobsens Samlinger paa det store kgl. Bibliothek.
[4]) Sverig A.

lem Danmark og Sverig bort, men dermed ophører ogsaa Efterretningerne om dansk Handel derovre.

For den almindelige Handel var Spærringen af Narva og Byens Erobring af de Svenske en betydningsfuld Begivenhed. Rusland var lukket ude fra Østersøen; Søhandelen maatte da søge en ny Vej; den frembød sig i Vejen Nord om Norge.

Som bekendt havde Englænderne under deres Søgen efter Nordostpassagen allerede 1553 naaet Ruslands Kyst ved det hvide Hav, og der var gennem det i 1554 stiftede Muscowy Company indledet en Handelsforbindelse mellem de to Lande ad den nordlige Søvej. Denne Handelsforbindelse var vel iagttaget fra dansk Side[1]), men man stod tvivlende overfor Midlerne imod den; rimeligvis har den heller ikke været stærkt benyttet, dels paa Grund af Sejladsens Farlighed[2]), dels paa Grund af, at Rusland jo stadig kunde naas gennem Østersøen.

Endnu tidligere end Englænderne havde dog Nederlænderne handlet i det russiske Lapland[3]), men heller ikke deres tidligere Handel Nord om Norge har været Genstand for nogen Forhandling. Spørgsmaalet blev først brændende, da Handelsforbindelsen mellem Vesten og Rusland hindredes ved Krigen mellem Sverig og Rusland og endelig ved Narvas Erobring fuldstændig afbrødes. Thi at handle med Rusland saaledes, at man

---

[1]) Norske Rigsregistranter I, S. 345, 451, 702; II. S. 13.

[2]) Af den første Ekspeditions fire Skibe vendte kun to tilbage, og de maatte endda overvintre i Norge (Nordenskiöld: Vegas Færd S. 214, Anm. 3). Overenskomsten 1583 mellem Danmark og England (se nedenfor) skulde kun gælde for de Aar, i hvilke der sendtes Skibe Nord om Norge.

[3]) Nordenskiöld: Anf. Skr. S. 215. Det er ubekendt, naar denne Handel er begyndt.

først betalte de stadig voksende Toldafgifter i Sundet og bagefter lod Sverig tage sin Profit ved Mellemhandelen, det var ingen lokkende Udsigt for Vestevropas Handelsmænd[1]).

Under disse Omstændigheder voksede Trafiken om Norge stærkt.

For Danmark var dette ingenlunde en ligegyldig Sag; thi den ny Forbindelse unddrog sig Øresundstolden, og vi ser nu Danmark give sig i Lag med den umulige Opgave at ville spærre den ny Handelsvej; ikke blot hindre den ved Hjælp af Told, men spærre den dels ved Magt, dels ved at rykke i Marken med gamle Overenskomster, der stammede fra Tider, hvor den ny Vej var ukendt.

Fra Slutningen af 70erne begyndte Forhandlingerne med England om at faa udstedt Forbud mod Benyttelse af Vejen Nord om Norge[2]), og 1578 udstedtes der Kaperbrev til en Borger i Bergen imod de Hollændere, der bruger den[3]), og i de følgende Aar sendes der Orlogsskibe mod Nord, der er mer eller mindre heldige i at gribe Handelsskibene[4]).

Under disse Aars Forhandlinger nævnes ganske vist ikke Narvaspærringen som Aarsag til den stærke Trafik Nord om Norge, men det ligger i Sagens Natur, at den maatte have denne Virkning, og Tidspunktet for Forhandlingerne giver jo ogsaa et Fingerpeg; de Forhandlinger, der førtes med England, og som var indledede 1577 ved et Møde udenfor Hamburg mellem danske og

[1]) Dançay omtaler i 1586 Forhandlinger mellem Sverig og Rusland om, at Handelen paa Narva skulde kunne finde Sted som før Krigen. Handl. rør. etc. XI, S. 334, 339.
[2]) England A.
[3]) Norske Rigsregistranter II, S. 271, jvfr. S. 357.
[4]) Handl. rör. etc. XI, S. 185—87, 188—89.

engelske Afsendinge[1]), afsluttedes 1583 med, at Danmark maa opgive at faa Vejen spærret, men til Gengæld faar en fast aarlig Afgift paa 100 Rosenobler af det engelske Kompagni i de Aar, da det sender Skibe derop[2]).

Hvad der imidlertid ikke siges i disse officielle Forhandlinger, fremgaar af Dançays Breve fra disse Aar. I September 1581 skriver han til Kongen af Frankrig, at de franske Købmænd har erklæret, at de ikke kan undvære Handelen paa Rusland[3]); men — „naar de ikke kan fortsætte Handelen ad det tyske Hav, kaldet Østersøen, kan de let gøre det ad den nordlige Vej til St. Nicolas, som Englænderne og nogle andre Nationer almindeligvis gør, uden at betale nogensomhelst Afgift, thi Kongen af Danmark har indtil nu hverken forhindret eller forbudt Handelen“. Kongen bør derfor sætte sig i Forbindelse med Ruslands Kejser for at skaffe sine Undersaatter Privilegier, hvad der sikkert vil være let at opnaa, da Rusland trænger til Tilførsel ad den Vej, en Tanke han gentager, da han i Oktober melder om Narvas Erobring[4]).

---

[1]) England A.

[2]) Den pragtfuldt udstyrede Overenskomst findes i Rigsarkivet.

[3]) Ifølge Øresundstoldregnskaberne var franske Skibes Frekvens paa Narva i disse Aar følgende:

	Tur:	Retur:	
1574 . . .	4	1	
1575 . . .	5	3	
1576 . . .	0	0	
1577 . . .	6	2	
1578 . . .	10	6	
1579 . . .	14	10	{ 1 der havde taget Pas paa Narva, kom tilbage fra Riga.

Der mangler, som man ser, mange Skibe paa Tilbagerejsen, men Dançay omtaler ogsaa stadig Skibe, der er blevet opsnappede af Svenskerne, og om hvis Udlevering han forhandler, bittert beklagende sig over de franske Købmænds Mangel paa Solidaritetsfølelse.

[4]) Hand. rör. etc. XI, S. 160—61, 168—71.

Dançay kan dog sikkert ikke have været uvidende om, at Kongen af Danmark allerede paa det Tidspunkt ikke sad med Hænderne i Skødet overfor Handelen ad den ny Vej, og han maatte ogsaa snart meddele[1]), at Frederik II ligefrem forbød den, men dog var gaaet ind paa hans Forslag om at tillade den for de franske Købmænd, der vilde købe Pas af ham.

Muligvis har dette Dançays Forslag givet Stødet til, at man fra dansk Side tog Tanken op om at opgive Forbudet, mod at betinge sig en Afgift, og man har rimeligvis vaklet mellem at bestemme sig for en fast aarlig Sum eller for en Afgift af hvert Skib. Det første var det sikreste, fordi Farvandet om Vardøhus ikke som det ved Helsingør eller Nyborg var let at kontrollere, paa den anden Side kunde man derved let komme tilkort, hvis Handelen deroppe skulde vokse stærkt. Dette er rimeligvis Grunden til, at Sommeren gik hen, uden at Dançay fik noget afgjort om Prisen; først i September nævner han, at Kongen har foreslaaet ham en aarlig Afgift paa — 6000 Daler, om hvilken Dançay har erklæret, at han slet ikke tør nævne den for Kongen[2]); Sagen forbliver da uafgjort, indtil der i Juni Maaned 1583 virkelig var en Skipper, der ønskede Pas, han fik det da for to Rosenobler[3]), men den almindelige 1 % Told paa franske Varer blev ikke erlagt. En Skotte, der i 1584 ønskede at sejle Nord om Norge, fik Tilladelse dertil, men mod at erlægge Told i Øresund[4]).

---

1) 1582 9/3 sstds. S. 175—76, 177—78.
2) Sstds. S. 196.
3) Sstds. S. 220.
4) Norske Rigsregistranter II, Si 583.

Helt led Frederik II da ikke Nederlag i denne Sag, men det var dog i de samme Aar, hvor Kronborg netop rejste sig ved Indløbet til Sundet, at en Del af Handelsforbindelsen mellem Vesten og Østen unddrog sig hans Kontrol.

Christian V i Slaget ved Lund.

Nogle Bemærkninger som Svar til Hr. Oberst N. P. Jensen.

Af

Arthur Stille.

I Historisk Tidsskrift (7. Række, 2. Bind, S. 1) har Hr. Oberst Jensen offentliggjort en Afhandling med Titlen: „Christian V i Slaget ved Lund", i hvilken han kritiserer min i Svensk Historisk Tidskrift Aar 1898 med samme Overskrift optagne Artikel. Da Oberst Jensens Bevisførelse ikke har forandret min Betragtning af Sagen, har jeg ment at burde tage til Genmæle for at forsvare den Opfattelse af Christian V's Optræden i Slaget ved Lund, som jeg 1898 fremkom med. Jeg er imidlertid indtil nu af forskellige Grunde bleven forhindret i at kunne gjøre det.

I Indledningen til sin Artikel siger Oberst Jensen, at min Undersøgelse „er foretagen paa Grundlag af de i den nyere Tid fremkomne Skildringer af Slaget eller Episoder deraf, sammenholdte med Aktstykker, der findes i det danske Rigsarkiv", samt oplyser, at han i Modsætning til mig „alene bygger paa de nævnte Aktstykker, belyste med dem, der fra Fortiden foreligger fra svensk Side".

Jeg kan ikke indrømme, at jeg har begaaet den Fejl, som Oberst Jensen anklager mig for, den nemlig, at jeg

skulde have bygget mine Slutninger paa andet end paa de virkelige Kilders Angivelser, og jeg tror ikke, at man skal kunne paavise nogen Slutning, som jeg skulde være kommet til alene ved Angivelser i nyere Fremstillinger og Bearbejdelser af Slagets Historie. At jeg ofte — næsten Skridt for Skridt — har sammenlignet Kildernes Angivelser med de nyere Fremstillinger, og at jeg, hvor jeg har fundet det nødvendigt, har kritiseret disse sidste, er en anden Sag, og denne min Fremgangsmaade mener jeg ikke bør lægges mig til Last.

Oberst Jensen begynder sit Indlæg med et Résumé over Slagets Gang. Da dette ikke indeholder nogen direkte Kritik mod min Artikel, skal jeg ikke nærmere opholde mig ved det. Kun angaaende et Punkt kunde jeg have ønsket, at Oberst Jensen havde bestyrket sin Paastand med Henvisning til en eller anden Kilde, nemlig hvor han S. 3 siger, at „Carl XI besluttede at gaa over ved Rinnebæksmølle og overfalde den danske Hær, der stod i Lejr ved Skælshøg, ved et Angreb i dens venstre Flanke“. Denne Paastand, at Carl XI skulde have besluttet Nord for Aaen at anfalde den danske Lejr i venstre Flanke, er vist noget aldeles nyt og kunde nok trænge til en Bekræftelse ved et Kildecitat for at vinde Tiltro.

Det første Punkt, Oberst Jensen er uenig med mig i, er Spørgsmaalet om, naar Kampen mellem de to Kongefløje blev afsluttet. Modsætningen mellem os er imidlertid her mere tilsyneladende end virkelig. Da jeg satte Kl. 11½ Form. som Afslutningstiden for den danske venstre Fløjs Kamp, regnede jeg for Afslutning det Øjeblik, da Resten af denne Fløj efter forgjæves Forsøg paa at slutte sig sammen inden for Lejromraadet definitivt forsvinder fra Bataillepladsen, og jeg tror, at dette maa sættes til

ovennævnte Tidspunkt. At den danske venstre Fløjs Retræte fra den saa at sige egentlige Slagmark saaledes bør sættes betydeligt tidligere, er jo klart, og nogen virkelig Uoverensstemmelse mellem mig og Oberst Jensen, som sætter denne Retræte til Kl. 10½, har aldrig existeret. Jeg har jo heller aldrig paastaaet, at Christian V fulgte med paa Flugten henimod Lejromraadet, men derimod udtrykkelig fremhævet, at han blev tilbage paa den egentlige Kampplads, da hans venstre Fløj flygtede.

Hovedforskjellen mellem Oberst Jensens og min Opfattelse er, at jeg antager, at Christian V har været tilstede ved højre Fløjs Kamp, medens Obersten lader ham sammen med Oberst Cicignon flygte fra Centrum ned mod Kjeflinge Aa. At Kongen efter den venstre Fløjs Kamp er kommet til Centrum, derom er vi altsaa enige. Det bliver da nødvendigt endnu en Gang at vende tilbage til Kilderne for at granske dem angaaende denne Sag.

Oberst Jensen citerer selv udførligt begge Koncepterne til de Beretninger om Slaget, som findes i „Danske Kongers Historie“ i Rigsarkivet. Han siger angaaende disse to og om Generalauditør Mejers meget summariske Koncept, at „der foreligger saaledes 3 Versioner om Kong Christian V's Deltagelse i Slaget ved Lund“. Ja vel, men disse 3 Versioner indeholder efter min Formening ikke modstridende Oplysninger, men er i alt væsentligt indbyrdes overensstemmende. Den ene Koncept — den, som ligger til Grund for den af Oberst Jensen ogsaa citerede trykte Fremstilling hos Pauli — taler om, at Kongen og Prins Georg efter den venstre Fløjs Kamp begave sig til den højre Fløj, og at Kongen der angreb med Livgarden. Den anden Koncept taler ogsaa og temmelig udførligt om, at Kongen forinden har været ved Centrum,

og at han derefter kom til højre Fløj, at han her selv greb ordnende ind samt gav Garden Ordre til at anfalde m. m. Sammenligner man disse to Koncepter med hinanden, vil man finde, at de i Virkeligheden aldeles ikke indeholder nogen saadan Modsigelse, at deres Værdi som Kilder af den Grund skulde forringes eller rent ud tilintetgjøres. Naar for Exempel den først nævnte Koncept ikke direkte nævner, at Kongen har været ved Centrum, behøver det naturligvis ikke at være det samme som en Fornægtelse af, at han har været der. Han kom jo fra den venstre Fløj til den højre, selv om han paa Vejen har passeret og nogen Tid opholdt sig ved Centrum. Disse to Koncepter modsiger ikke hinanden, de kompletterer hinanden. Hertil kommer saa, at den første, mindre Koncept er bleven helt gennemrettet, og at det efter Oberst Jensens egen Angivelse, hvad der forekommer højst sandsynligt, synes at være „Kongen, som Rettelserne skyldes“. Eftersom der ingen virkelig Modsigelse kan paapeges mellem disse to Koncepter, og da den ene synes at være rettet af Kongen selv eller i alle Tilfælde sikkert ikke kan have været ham ubekjendt, mener jeg, at man ikke har Lov til uden videre at kassere dem som Kilder, saa meget mindre som det maa synes aldeles utroligt, at Christian V selv skulde have været med til at lade en fuldstændig usandfærdig Historie udgaa om sine Bedrifter, da jo Usandfærdigheden med Lethed kunde konstateres af en stor Mængde Officerer og Soldater.

Oberst Jensen vil imidlertid ikke godkjende disse Kilders Angivelser, men benægter, at Christian V har været ved den danske højre Fløj.

Jeg havde i min Artikel som Støtte for min Opfattelse citeret Lagerbrings „Rutger von Aschebergs lef-

verne", som ved sin Anvendelse af Aschebergs Journal her har Karakteren af Kildeskrift; den siger udtrykkelig, at saavel Kongen selv som Prins Georg vare tilstede ved den højre Fløj, „och eftersatte ingen ting af en bra Soldats och anförares skyldighet". Oberst Jensen kasserer denne Kildes Vidnesbyrd af den Grund, at „Ascheberg var ikke Vidne til denne Kamp, og hans Udtalelser synes at være tagne af danske Beretninger". Jeg for min Del kan ikke indse andet end, at just den Omstændighed, at Ascheberg kan have haft Anledning til at høre danske Beretninger om Forholdene paa den omtalte Fløj, for Exempel Fortællinger af danske Fanger, styrker og ikke forringer hans Autoritet, og jeg tør derfor ikke uden videre forkaste ham som Kilde.

Jeg havde endvidere citeret Sthen Jacobsens nordiske Krigs Krønicke, som siger, at, da den venstre Fløj var borte, gjorde Kongen af Danmark „udi en hast 2 fløijler igjen af den ene fløij", det vil sige, at han var tilstede, da den ny Omordning og Opstilling blev gjort. Oberst Jensen anerkjender imidlertid ikke Sthen Jacobsen som Kilde, da han mener at have fundet, at Krøniken indeholder modsigende Angivelser: den skulde nemlig dels lade Kongen være tilstede ved Afslutningskampen — ved Solnedgang — dels lade ham ankomme til Landskrona ved Femtiden om Eftermiddagen, hvilket jo var en Umulighed. Sthen Jacobsen har dog efter min Mening ikke nogen saadan Modsigelse paa sin Samvittighed. Han siger ikke noget Sted, at Christian V var med i Afslutningskampen ved Lund, og angaaende Kongens Ankomst til Landskrona ytrer han: „Kongen kom selff till Landtzcrone nogett effter det war mörcht, men folchett mar-

cherede saa sachte, at de icke kom till Landtzcrone förend klochen war 12 om natten".

Jeg kan ikke indse, at der i Sthen Jacobsens Fremstilling findes nogen indre Modsigelse, som berøver hans Udsagn deres Tilforladelighed, og jeg drister mig ikke til uden videre at kassere Oplysninger af en Forfatter, der øjensynlig i det hele har haft særdeles godt underrettede Officerer til Hjemmelsmænd og som ofte viser sig i Besiddelse af en overraskende nøje Kendskab til Krigsbegivenhederne og Hærenes Bevægelser.

Oberst Jensen antager, at Christian V aldrig er kommet til den danske højre Fløj, men sammen med de retirerende fra Centrum er bleven trængt henimod Aaen: han skal saaledes have forladt Centrum og begivet sig paa Flugten sammen med Cicignon. Oberst Jensen grunder sin Bevisførelse paa, at Kongen skulde have været afskaaret fra at komme til højre Fløj, og han forsøger da at regne ud, hvor Kongen kan have opholdt sig under Centrums Kamp. Men ikke et eneste positivt Bevis er fremkommet, som giver Oberst Jensen Ret i sin Formodning om, at Kongen opholdt sig paa den Bakke, hvor min Modpart vil have ham op, og heller ikke er der præsteret det aller mindste positive Bevis for, at han virkelig var afskaaret fra den højre Fløj. Den ovenfor nævnte Koncept — den udførligere — siger tværimod, at, da Kongen *næsten*[1]) var omringet, begav han sig til den højre Fløj. Den fornægter altsaa bestemt, at han var afskaaret derfra. For at man skal kunne antage Oberst Jensens Angivelse, som strider mod dette, fordres der bestemte Beviser og ikke en blot og bar subjektiv An-

[1]) Kursiveret af mig.

tagelse. Den Slutning, som Oberst Jensen forøvrigt kommer til, at, eftersom hverken Bülow eller Cicignon kunde naa fra Centrum til den højre Fløj, maatte det være givet, at Kongen ikke heller kunde naa derhen, denne Slutning kan jeg ikke tage for gyldig, da vi ikke have nogen som helst Kundskab om, ved hvilken Del af Centrum Kongen under det svenske Anfald opholdt sig, og aldeles ikke vide, om han har opholdt sig i Nærheden af Bülow eller Cicignon. Jeg er bange for, at man med en lignende Bevisførelse vilde kunde bevise, at Carl XI aldrig saa godt som alene vilde kunnet komme igennem de danske Masser til sin udenfor Lund staaende Hær. Dette er dog sket.

Oberst Jensen angriber yderligere Konceptens Angivelse, at Kongen deltog i den højre Fløjs Kamp mod den svenske venstre Fløj; dette skulde ikke være rigtigt, fordi paa det Tidspunkt, det vil sige, da Cicignon flygtede, den svenske venstre Fløj allerede var slaaet. Det bliver vanskeligt at bevise, at dette allerede da var gjort, omendskjønt de Danske tydelig nok havde faaet Overmagten. De svenske Kilder synes at vise, at det svenske Centrum snarere blev trængt tilbage noget førend den svenske venstre Fløj. Det er ganske vist sandt, at der, som Oberst Jensen siger, ingen Forfølgelse fandt Sted, og at Christian V saaledes ikke kunde tage Del i en saadan, men derimod fandt der temmelig hurtig efter et nyt stort Sammenstød Sted, nemlig den kombinerede danske højre Fløjs og Centrums Kamp ved Fremrykningen mod og tæt ved Lund fra Kl. 1—2 Eftermiddag, og det er denne Kamp, hvori Kongen efter min Mening har deltaget og til hvilken især den udførligere Koncept hentyder. Jeg vil i Forbindelse hermed sammenligne Sthen Jacobsens

Udtryk, at Kongen i en Fart dannede 2 Fløje af den ene, som var tilbage, med Udtalelserne i den udførligere Koncept, at, da Kongen kom til den højre Fløj, uddelte han selv Ordres, stillede Officererne i Spidsen for de Eskadroner, som havde mistet deres, og gav Befaling til at Garden atter skulde angribe. Begge disse Kilder synes saaledes at have overensstemmende Angivelser, og jeg for min Part kan ikke se nogen Grund til at frakjende Kongen Æren af at have været med i den ovenfor nævnte Kamp.

Jeg har i min Artikel fremhævet, at Christian V paa et eller andet Tidspunkt maatte have været paa højre Fløj, alene af den Grund, at han, da han til sidst forlod Valpladsen, blev fulgt af Garden til Hest, som jo havde befundet sig paa den højre Fløj.

Oberst Jensen bestrider nu, at Kongen, da han forlod Valpladsen, var ledsaget af Garden til Hest, og han betoner, at ingen dansk Kilde omtaler dette.

Da der overhovedet i de danske Kilder kun findes højst sparsomme Oplysninger om Kongens Afmarsch fra Kamppladsen, kan det ikke forbause, at der ikke heller findes nogen nærmere Angivelse om, at det var Garden, som ledsagede ham.

Hvad der foranlediger mig til, i Lighed med de fleste som har skildret Slagets Hændelser, at antage Angivelsen af Garden til Hest for at være rigtig, er dels, at Erik Dahlberg oplyser, at Kongen red sin Vej med Drabantgarden og 2 Eskadroner, sammenholdt med flere andre Kilders Angivelser, at Kongen havde været til Stede paa højre Fløj, og at det altsaa allerede af den Grund var sandsynligt, at Garden fulgte med ham, og dels at efter Generalmajor Sandbergs Forsvarsskrivelse bevislig en Of-

ficer af Garden til Hest, nemlig Ritmester Krabbe, af Kongen efter Ankomsten til Landskrona om Aftenen blev sendt ud for at møde Sandberg. Efter alt dette mener jeg, at man rolig kan stole paa, at Angivelsen om, at Garden virkelig ledsagede Kongen ved Afrejsen, er rigtig. Og jeg fremhævede stærkt denne Omstændighed, i Særdeleshed fordi flere Forfattere have begaaet den Inkonsekvens at lade Kongen flygte fra Centrum, eller rent ud fra venstre Fløj, og desuagtet lade ham være ledsaget af Garden fra højre Fløj. Oberst Jensen vil nu forklare Sagen saaledes, at det skulde være „sandsynligt", at Kongen allerede ved Udrykningen fra Lejren og derefter under Dagens Løb har været ledsaget af en Eskorte af Garden. Denne Antagelse synes imidlertid at bero paa et rent subjektivt Syn af Oberst Jensen; i alle Tilfælde kan man ikke i nogen af Kilderne finde Spor af denne Eskorte, og saalænge man ikke kan fremlægge et eneste positivt Bevis for dens Existens, kan man vel ikke bebrejde en Forfatter, at han holder sig til den modsatte, almindelige Opfattelse. Hvis det forøvrigt havde været Tilfældet, at en Eskorte af Garden hele Dagen, og altsaa ogsaa under begge de to Kongefløjes Kamp, havde ledsaget Kongen, skulde man synes, at man under Processen mod Sandberg fremfor alt maatte have hørt noget til denne Eskortes Optræden som Vidne, da jo ingen bedre end de Personer, som hørte til denne, havde kunnet oplyse om, hvilke Ordrer Kongen havde givet Sandberg. Men ingen Antydning heraf mærkes i Processen.

Naar Oberst Jensen mod den svenske Angivelse, at Drabantgarden fulgte Kongen, indvender, at Drabanterne vare til Fods og ikke vare fulgte med i Felten, saa taber denne Paastand enhver Betydning ved at man paa den

svenske Side, i Analogi med svenske Forhold, plejede at kalde den danske Garde til Hest for Drabantgarden. Flere Exempler herpaa findes saavel fra denne som fra den derpaa følgende svensk-danske Krig.

Oberst Jensen paataler endvidere den svenske Angivelse, at Christian V gik over Aaen ved Kjeflinge Bro; ifølge hans Fremstilling skal han vel omtrent samtidig med Cicignon være gaaet over ved Vadestederne langt østligere. Han paastaar, at Broen ved Kjeflinge var nedreven. Hvordan det forholder sig hermed, kan ses af et Brev, der refererer sig til Slaget ved Lund, fra Erik Dahlberg til Feltmarskalk Gustaf Banér (trykt i Loenboms Handlingar til Konung Carl XI's Historia, I, S. 92). Dahlberg siger heri, at Oberst Güntersberg har faaet Befaling til at afbrænde blandt andet Kjeflinge Bro, men at Johan Gyllenstjerna og Generalløjtnant Fersen bag efter ved en Rekognoscering i Omegnen af Kjeflinge „funno bron i det tillstånd, att hon skulle stå i hast att reparera". Dette maatte ogsaa være bleven gjort, eftersom Dahlberg længere nede i samme Brev, hvor han taler om, at Carl XI senere sammen med Helmfelt og Ascheberg rekognoscerede ved Broen, anvendte de Udtryk [om Kongen]: „hafwandes den commoditet at kunna i 5 colonner, bron inräknandes, gå tillika öfver passet".

Støttet til denne Kilde, anser jeg mig være i min fulde Ret til at antage, at Kjeflinge Bro paa Kampdagen var passabel for Rytteri.

Oberst Jensen mener, at Christian V var nødt til at forlade Centrum den Gang, da Cicignon blev tvungen til at flygte, og at han i samme Retning som denne har begivet sig til Lødde Aa. Ifølge samstemmende Vidnesbyrd gik Kongens Ordrer til Sandberg, da han traf ham,

ud paa at han skulde gjøre Holdt, danne Trop og at alle, som kom, skulde samle sig om ham. Jeg havde i min Artikel paapeget, at det var vanskeligt at forklare, at man aldeles ikke mærker Spor til, at nogen saadan Ordre er bleven udført ved Lødde Aa. Overfor Sandberg udtalte Cicignon sit Ønske om at vende tilbage til Kamppladsen for igjen at deltage i Slaget, men desuagtet spores intet Forsøg til en saadan Ordning, men Retræten fortsættes uden videre. Hvorledes kunde det ske, hvis Kongen havde givet Ordre til at gjøre Holdt og ordne Tropperne? Oberst Jensen har imidlertid sin egen Mening om, hvor Kongen og Cicignon hver for sig traf Sandberg, og denne hans Mening er vidt forskellig fra min. Han mener, at Christian V har truffet Sandberg en halv Mil Nord for Lødde Aa og at Cicignon først er kommet senere; han skal ikke have truffet Sandberg førend ved Broen over Saxaaen. Kongen, som ifølge Oberst Jensen maa tænkes at have forladt Kamppladsen ved Lund omtrent samtidig med Cicignon, skal dog altsaa være kommet til Sandberg længe før Cicignon.

Kornet Holtz siger i sin Vidneforklaring, at Kongen kom til Sandberg en Mils Vej fra Aaen [det vil sige i Nærheden af Anneløf] og gav da Ordre til at man skulde gjøre Holdt og at alt skulde samle sig. Holtz fremsætter sin Vidneforklaring som en Person, der selv har været Øjenvidne. Den er ogsaa tydelig og klar, og hans Udtryk tyder fuldt og fast paa, at han personlig har været til Stede — „Als I. K. M. zu Generalmajor Sandberg über der Aw ungefehr 1 Meil wegs kam, sagte der König zu ihn, Er sollte dar halten und alles was dar käme sollte sich bei ihm setzen, darauf ist der Generalmajor gehalten, wie lange aber wusste er nicht, weil er nach Landtz-

crone sich zu verbinden hinritte" —, men Oberst Jensen erklærer ligefuldt, at Holtz kun har hørt det gennem Rygter, og at man ikke kan antage, at det var ham tilladt at være tilstede ved Samtalen.

Det forekommer mig noget dristigt uden positiv Grund kun paa en løs Formodning at kassere et bestemt Vidneudsagn.

Redegjørelsen i Sandbergs Forsvarsskrivelse om, hvad Kongen har sagt, da han red forbi Sandberg paa Valpladsen og bad ham om at faa Folket til at standse og slutte sig sammen, ved hvilket Tilfælde Sandberg var „bland de efterste, ej de främste" af de retirerende, antages af Oberst Jensen at hentyde til et Sammentræf Nord for Lødde Aa. Jeg mener i min Artikel, at dette Sammentræf slet ikke skete Nord for Aaen, men paa den egentlige Valplads i det Øjeblik, da venstre Fløjs Rytteri blev drevet tilbage fra Egnen af Galgebakken. Sandberg siger udtrykkelig, at det var „auf dem Felde", hvormed vel maa menes Valpladsen, og Egnen Nord for Lødde Aa kunde ikke godt regnes med til denne; videre siger han, at han ikke formaaede at „arretere" Mandskabet, hvilket kan sammenstilles med, at han Nord for Lødde Aa ved Døssjøbro virkelig havde kunnet „arretere" Mandskabet og ogsaa gjorde det. Ordlyden i Kørbitz' Votum ved Dommen over Sandberg tyder efter min Mening bestemt paa, at man i Retten ogsaa var af samme Mening. Saadanne Udtryk som at han havde burdet „sich zu fassen und sich zu schwängen", synes at tyde paa en Situation paa selve Valpladsen og ikke paa et Sted, hvor han var milevidt skilt fra Fjenden.

Oberst Jensen lader Kongen træffe Sandberg Nord for Lødde Aa; først derefter kommer Carl Arenstorff, og

endnu senere paa den anden Side af Saxaaen stødte Cicignon til. Men dette sidste er aldeles ikke rigtigt. Cicignon kom aldeles ikke til Sandberg saa langt borte som paa den anden Side af Døssjøbro, men tvertimod ved selve Bredden af Lødde Aa. Cicignon siger i sit første Forsvarsskrift: „habe ich mich mit denen noch zu Pferd verhandenen Officiren durch des Feindes troupen, welche hin und wieder die flüchtigen Soldaten verfolget und niederhaueten, geschlagen undt *bis an den pas, dahin der Feind stätig verfolget*[1]), reiterirt, *daselbst*[1]) habe ich den Herren Generalmajor Sandberg mit bey sich habenden forgefunden", og i sit andet Forsvarsskrift af 2. Maj 1677 . . . „worauf der Feind ohne aufhören undt bis an den pas uns verfolget auch etliche von denen so mit uns waren auf dem Eise todtgeschossen. Auf der andern Seite des passes fand ich den Herren Generalmajor Sandberg mit 4 Standarten stehend, welchen ich bat, dass man sich setzen mögte" [2]) . . . Strax derefter, siger Cicignon, kom Steensøn[3]); han tilføjer videre, at der hørtes et Raab, at man skulde begive sig til Landskrona, og at Kongen var i Forvejen med Resten af Hæren, hvorpaa man afmarscherede.

Dette modbeviser fuldstændig Oberst Jensens Angivelse om Cicignons Sammentræf med Sandberg, og det kan ikke godt lade sig gjøre længere at ville paastaa, at

---

[1]) Kursiv. af mig.

[2]) En Ledsager af Cicignon, de Vallée Rembuisson, siger ogsaa: „je passe la rivière avec M. le Colonel Cicinon et au mesme instant [altsaa ved selve Stranden] nous vismes paroistre M. de Sangdeberg".

[3]) Sammenlign hermed Oberst Jensens Udtryk S. 37: „Stensøn der var gaaet over Aaen med Kongen og ikke, som Hr. Stille mener, med Oberst Cicignon".

først skulde Kongen og Sandberg have truffet hinanden en halv Mil Nord for Lødde Aa og bagefter Sandberg og Cicignon, da dette Sammentræf faktisk fandt Sted nede ved Lødde Aa, ti at de Svenske forfulgte Cicignon til Saxaa, kan man naturligvis ikke paastaa. Hvis Kongen virkelig havde passeret Aaen førend Cicignon og derved truffet Sandberg samt givet ham sin ovenfor omtalte Befaling om at samle Tropperne, vilde vel baade Sandberg og Cicignon have vidst dette, og der kunde saa ikke have været Tale om blot et Raab, at Kongen var i Forvejen. Netop den Omstændighed, at Sandberg ikke gjør Holdt og samler Flygtningene, er for mig et temmeligt tydeligt Bevis paa, at Christian V endnu ikke var kommet. Sandberg kunde naturligvis ikke uden videre have vovet at tilsidesætte en positiv Ordre.

Jeg har udtalt den Mening, at Christian V, i det han kom fra Kjeflinge, først ved Døssjøbro har truffet Sandberg, samt at dette var lige efter at Carl Arenstorff fra Vadestederne er naaet dertil. Oberst Jensen har en ganske anden Fremstilling og en ganske anden Rækkefølge for de forskjellige Sammentræf. Da han imidlertid i sin Redegjørelse for Begivenhederne ved Døssjøbro ikke har vendt sig direkte polemisk mod mig, men kun fremsat sin Opfattelse i en fortsættende Skildring, og jeg, hvis jeg Punkt efter Punkt vilde optræde imod ham, blev nødt til at gentage en stor Del af min Artikel, maa jeg nøjes med at henvise til denne, imod hvilken jeg ikke kan indse, at Oberst Jensen er kommet frem med noget Bevis. Den Forklaring, som jeg har givet, anser jeg vedblivende for at være den rigtigste, saa meget mere som Oberst Jensens for største Delen er baseret paa ubeviste Formodninger om Kongens Ridt over Lødde Aa og paa

en — hvad jeg har bevist — med Kilderne stridende Paastand om Stedet for Cicignons og Steensøns Sammentræf med Sandberg. Jeg overlader nu til Læserne selv at sammenligne Oberst Jensens og mine Anskuelser.

At Arenstorff først kom til Sandberg efter at Kongen var kommet forbi, kan der efter Oberst Jensens Mening ikke være Tvivl om. Jeg er i min Artikel af en anden Opfattelse, og jeg har der fremsat Grundene for den. Nogen Grund, som gjør en modsat Anskuelse selvfølgelig og rigtig, har Oberst Jensen ikke angivet. At Christian V ikke traf sammen med Arenstorff, medens han red, skyldes efter min Mening den Omstændighed, at Tidspunktet, da Arenstorff red fra Døssjøbro for at blive forbundet, faldt sammen med Tiden, da Kongen passerer ovenfornævnte Sted.

Jeg maa altsaa stadig holde fast ved den Anskuelse, som jeg fremkom med i min Artikel, at Christian V ved Totiden forlod Kamppladsen, da han efter Centrums og den højre Fløjs Kamp Nord for Lund indbilder sig, at det værste er overstaaet, og at kun et forholdsvis let, sidste knusende Anfald manglede, hvis Udførelse godt kunde overlades til Frederik Arenstorff. Jeg er her i fuld Overensstemmelse med den udførligere af de to ovenfor nævnte Koncepter. Udtrykket „Fjende, som var i Anmarsch for at disputere Passagen“ (ifølge Koncepten), har jeg antaget for at hentyde til Carl XI og hans fra Løddeaa tilbagevendende Rytterskare, hvilken jo virkelig kom og for en Tid afskar den frie Forbindelse mellem den danske Hær og Kjeflinge.

Oberst Jensen siger: „hvor kan man tro, at Kongen i det Øjeblik, hvor det gjaldt om at forvandle et Slag, der syntes vundet, til et Nederlag, skulde berøve det Vaa-

ben, man mest behøvede under Forfølgelsen, 6 Eskadroner?“ Det har jeg heller aldrig troet; jeg mener, at det har været en temmelig lille Trop af Garden, han førte med sig; „nogle hos sig havende Folk“ siger Konцepten.

Oberst Jensen anser det endvidere for at være umuligt, at Kongen paa en Time skulde kunde ride omtrent 2 Mil, fra for Exempel Vallkärra Torn til Døssjøbro. Hertil kan jeg svare, at Afstanden imellem disse to Steder over Kjeflinge ikke er mere end omkring 13 Kilometer, og at paa en Tid af lidt mere end en Time tilbagelægge denne Strækning til Hest og paa haardfrosne Veje, aldeles ikke forekommer mig umuligt.

Oberst Jensen finder det Resultat urimeligt, som jeg er kommet til, blandt andet fordi, ifølge min Fremstilling, Kongen skulde være kommet til Sandberg i den Tro, at han var Sejrherre. Obersten siger: „kom han tilbage i Troen paa at Slaget var vundet, saa vilde det jo være ubegribeligt, om han ikke havde meddelt General Sandberg dette samt befalet ham at samle Fløjen og ile til for at fuldstændiggjøre Fjendens Nederlag. Og havde man af Kongens Mund erfaret, at Svenskerne vare kastede tilbage, saa vilde jo denne Efterretning i et Nu have bredt sig bland de Flygtende og have været det bedste Middel til at faa dem til at vende om og gøre deres Pligt“.

Jeg er bange for, at Oberst Jensen, da han skrev dette, ganske har overset, hvad jeg skriver i min Artikel S. 214. Jeg har der tydeligt og klart fremhævet, at Kongen paa Vejen fra Valkärra til Kjeflinge maatte have set Carl XI’s tilbagevendende højre Fløj, „den Fjende, som var i Anmarche for at disputere Passagen“. Eftersom Ober-

sten paastaar, at det Resultat, som jeg er kommet til, ikke kan være rigtigt, da det absolut strider imod Kongens Udtalelse til Hahn om den ulyksalige Dag, bliver jeg nødt til at gjentage, hvad jeg herom har sagt i min Artikel: „För Kristian V och hans följe af gardet, hur pass stort detta må hafva varit, var det emellertid nu (då Karl XI sågs rycka fram) för sent att, om de så skulle velat, återvända till slagfältet: de kunde väl då hafva genskjutits af Karl XI's ryttare. Kristian bör väl också genom denna svenska trupps frammarsch hafva fått rätt besked om sin vänstra flygels öde. Han har då sett, att det ej var blott ett jämförelsevis lätt sista krossande anfall, som Frederik Arenstorff skulle hafva att utföra, utan att en ny, hård strid förestode, till hvilken man borde anlita alla tillgängliga krafter. Man kan då förutsätta, att han ridit skarpt öfver Kjeflinge mot Dössjöbro, den trakt, där vänstra flygeln borde finnas, och man förstår lätt, att han ögonblickligen söker få trupperna här i ordning. Men här är upplösningen och förvirringen stor, och det är ej underligt, om Kristian, som för ungefär en timme sedan ridit i segertankar från Lund, nu, då han förnummit Karl XI's återmarsch och hört Frederik Arenstorffs fruktlösa signalskott, midt bland sina upplösta skvadroner kan hafva sagt, att det var en olycksalig dag".

Jeg kan ikke forstaa, hvori Modsætningen mellem dette mit „Resultat" og Kongens Udtalelse om den ulyksalige Dag skal ligge.

Oberst Jensen slutter med at tale om, at den Stræben, som ligger til Grund for min Undersøgelse, har været den, at trække alt det frem, som kan bidrage til

at sætte Christian V's Forhold i Slaget ved Lund i saa gunstigt et Lys som muligt.

Ligesom jeg i Begyndelsen af dette Genmæle protesterede mod den Anklage, at jeg har bygget mine Resultater paa andre Angivelser end de, som jeg anser for at være gode Kildeangivelser, maa jeg ogsaa her tilbagevise den Antydning, som synes ligge i Oberst Jensens Ord, at jeg skulde være gaaet til Arbejdet med en forudfattet Mening. Min Stræben har kun været at udforske Sandheden angaaende Christian V's Deltagelse i Slaget ved Lund, og for mig staar det vedblivende som en Sandhed, at Kongen af Danmark ikke flygtede fra Slaget ved Lund; og Oberst Jensens Fremstilling har ikke paa noget Punkt formaaet at overbevise mig om, at jeg har haft Uret.

Smaastykker.

8.

Et Forsvarsskrift for Adelen af La Beaumelle.

Af Jul. Clausen.

I tilknytning til den biografiske skildring af La Beaumelle, som er optagen i Hist. Tidsskr. (VII Række I, S. 2—58), meddeles her nogle yderligere supplerende oplysninger, som først for nylig er kommet forf. for øje og hidtil ikke har været påagtede. Paa det store kgl. bibliothek findes et håndskrift (Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 756 o)), der er betegnet som „*Consistoriales Betænkning 1750 over et anonymt fransk Skrift om danske Forhold etc.*“. Dets indhold er en række udtalelser af konsistoriums medlemmer over det in originali vedlagte franske manuskript, der er sendt dem til gennemsyn af deres kollega, censor prof. Anchersen. Skønt forfatterens navn ikke er opgivet, og kun indledningen signeret AB, er man intet øjeblik i tvivl om, at Angliviel de la Beaumelle er den anonyme autor, og at manuskriptet har været bestemt til optagelse i hans tidsskrift „*La Spectatrice danoise ou l'Aspasie moderne*“.

De kronologiska data, der ledsager dette skrift, kunne måske forklare hensigten med denne apologi for adelen, der fra La Beaumelles hånd synes ret mærkelig, og de forslag til reformer ved Danmarks lærde institutioner, der ere knyttede til dem. Skriftet, der er formet som et Brev til „Spectatricen“, er dateret den 5. Marts 1750, og de vedlagte betænkninger vise, at det har cirkuleret mellem konsistoriums medlemmer d. 29.—30. April s. å. I mellemtiden — d. 5. April — var La Beaumelle ved Moltkes, Bernstorffs og mulig andre højt-

staaende personers indflydelse bleven udnævnt til professor i fransk sprog og litteratur ved det ny akademi paa Charlottenborg. I flere år havde han ivrigt tilstræbt en saadan post; men ved universitetet doceredes ikke moderne sprog, og J. E. Schlegels historiske professur ved akademiet i Sorø var bleven inddraget ved dennes død i 1749, skønt La Beaumelle havde lagt sig stærkt i selen for at blive hans eftermand. Det var hans høje Maal at blive en Voltaire eller Maupertuis ved det danske hof (se anf. st. s. 8 ff.), og hans hensigt med udgivelsen af „La Spectatrice danoise“ var mindre pekuniær fordel end at skabe sig et navn og derved bane sig vej. Tidsskriftet fortsattes fra slutningen af 1748 regelmæssigt gennem det følgende år, og ved årsskiftet 1750 begyndtes et nyt bind. Det er tidligere omtalt (s. 25 ff.), hvorledes La Beaumelle fandt fornøjelse i at mystificere sine læsere ved anvendelse af forskellig signatur under artiklerne, eller ved at give disse snit af indsendte bidrag, så at det kunde se ud, som om han ikke var ene om at skrive bladet. Saaledes ogsaa med det her omtalte stykke, der indledes med et „Avertissement“, underskrevet *A. B.*, hvori udgiveren fortæller, at det følgende brev skyldes en af hans venner, og at det aftrykkes uden dennes vidende. Mme. *Aspasie* ønsker det særlig publiceret paa grund af dets sjældne beskedenhed i tone (en opfattelse, censorerne — som vi skulle se — vare langt fra at dele). Udgiveren selv har intet at føje til den anonyme brevskrivers argumenter om adelen. De ere *ad hominem* og rammer lige i prikken. Men — tilføjer han — iøvrigt havde det ikke været ham ukært, om brevskriveren havde læst *Aspasie* teksten for de mange ubesindigheder, der ere løbne hende i pennen i den senere tid, men som måske kan skrives paa hendes køns regning. — Under denne let gennemskuelige maske begynder La Beaumelle nu, da der er mulighed for, at han kan opnå, hvad han vil, at bede om forladelse for fortidens synder. Baade naar *Aspasie* talte filosofi og endnu mere, naar hun dømte om forhold i Danmark, har hun løbet panden mod muren; og alle de misbrug, hun har påtalt og satiriseret over i sine skildringer „Le Jutlandois“ og „Le Grönlandois“ (s. 31), hendes tidligere

betragtninger over adelen, og især hendes beskyldninger mod Danmark har for største delen slet intet paa sig. Derfor må man dog ikke drage hendes begavelse, skønsomhed og veltalenhed i tvivl, hvad særlig hendes afhandling om den menneskelige sjæl (s. 33) godtgør. Hun er stor i fortrin som i fejl.

Efter denne forberedelse venter læseren sig vel noget særligt af det følgende brev, der optager 10 sider i folio; alligevel overraskes han ved at se, hvor stor en forskel der er mellem La Beaumelles nærværende og hans tidligere betragtninger over adelen. Hvor han før var lutter kritik, er han nu honningsød veltalenhed, hvor han tidligere var actor, er han nu defensor. Og dette omslag i løbet af nogle få måneder! La Beaumelle har rimeligvis ment, at det var bedst for en kort tid at lægge bånd på sin bidske tunge og i stedet for sige magthaverne nogle behageligheder, og han har måske nærmest betragtet dette brev som en slags konkurrenceforelæsning. — Nu fik han ganske vist posten, som han attraaede. Men brevet her var spildt umage; thi morsomt nok blev det standset af censor, der ikke turde lade de mange reformprojekter, som fandtes deri, „til trykken befordre". Det var utvivlsomt ikke La Beaumelles hensigt denne gang at forarge eller støde for hovedet — tværtimod; men han var bleven saa vant til at foreslå reformer i Danmarks rige og udkaste projekter, at det helt var gaaet ham i blodet, og selv naar han som nu vilde være elskværdig mod nogle, kunde han ikke undgå at fornærme andre, først og fremmest de lærde herrer ved Københavns universitet.

Brevet begynder nemlig med at anbefale en reform af „vore akademier og andre offenlige skoler", hvad der vil have en gavnlig indflydelse på religionen, på sæderne, på handelen, på det militære som på det civile område. Der er intet land i verden, der kan fremvise et så stort antal offenlige skoler og saa rigt doterede som Danmark. I rigdom overgås Københavns universitet kun af Oxford. „Men disse rige midler tjene kun til at føde en hoben pedantiske hørere og nogle professorer, der næsten altid ere dygtige, men dovne, fordi de have for meget at leve af og for lidt at bestille. Udbyttet for landet bliver da blot oversvømmelse af rimsmede, kordegne, skriver-

karle og moralprædikanter". Adelen og de velstående rejse ud af landet for med megen møje i et fremmed sprog at lære videnskaber, som de for største delen ingen nytte har af, som f. eks. det uhyre kaos af romersk og tysk civilret; eller de anvender mange timer på studiet af kanonisk ret, der i reglen doceres meget omhyggeligt ved udlandets universiteter, medens filosofi, mathematik og verdenshistorie forsømmes af universitetslærerne, der ere ligeså fulde af fordomme, som uvidende, når talen gælder Danmark. „Da jeg studerede ved et udenlandsk universitet[1]), kunde man dér tælle 95 danske undersåtter". De adelsmænd, som ikke går udenlands, foretrækker uvidenhed fremfor at studere i landet, og borgersønnen han bliver hjemme og nøjes med at lære ordenlig latin og noget theologi for til de fastsatte tider om året at få sin eksamensattest i orden. „Almindeligvis er det kun velhavende Normænd og Jyder, som bliver liggende et helt år ved universitetet, noget uhørt i den øvrige verden!"

„Det er disse mentorer — fortsættes der — som så bagefter skal forsøge med fuldstændig ukyndighed i litteraturen og filosofien at danne de unges smag, og det er sådanne apostle, som tro at kunne forbedre og og opdrage deres tilhørere. De må sikkert selv tage ansvaret for det skrigende misbrug, som mere og mere får indpas, at lade vore børns lærere komme fra Tyskland; og hvis man nu tildags ser så mange mennesker, der i tro på deres formentlige styrke kun viser liden iver for at høre guds ord, kan de herrer theologer tilskrive sig selv skylden derfor".

Efter nogle kirkehistoriske og filosofiske betragtninger tager La Beaumelle atter fat på akademierne. Om universitetet vil han ikke tale; med alle de indgroede misbrug, som trives her, er det som en Augias-stald, som der hører Herkuleskræfter til at rense. Han vil blot holde sig til akademiet i Sorø. Beliggenheden er ypperlig; byen er fri baade for garnison og anden luksus og er derfor „den eneste værdige bolig for Apollo". Men for at skaffe det større tilløb er det nød-

[1]) La Beaumelle havde studeret ved Genfs universitet i 1745.

vendigt, at regeringen følger højsalig kong Christian IV's, dronning Christinas og Frederik den stores eksempel og indkalder nogle navnkundige lærde. Til behagelig oplysning meddeler La Beaumelle, at Maupertuis har en gage af 4000 rdlr. som præsident for videnskabernes selskab i Berlin, og Wolf 2000 foruden sin lønning som professor ved universitetet i Halle. — Meningen er nok den: Gak I hen og gør ligesaa! Manden har I jo!

Kræftskaden er de mange skoler. Flere i én landsdel bør forenes, f. eks. Herlufsholm og Frederiksborg, eller henflyttes som særlige afdelinger til Sorø-akademi. Ligeledes kan Land- og Søkadet-akademierne slås sammen og flyttes til Sorø, hvor der er plads nok; derved får man bl. a. dispositionsret over Landkadet-akademiets store bygning [1]), der passende kan indrettes til fransk theater. Kadetterne vil have godt af at bo i Sorø, hvor de ikke udsættes for hovedstadens fristelser. — Endelig skulde det forbydes alle kongens undersåtter at studere udenfor riget.

Og — siden La Beaumelle nu er ifærd med projekterne [2]) — udtaler han ønsket om, at den danske adel vil frigøre sig for sin latterlige fordom mod den gejstlige stand. Siden Luthers dage har adelen i Tyskland og Danmark stedse gjort front mod kirken, medens Englænderne, ikke at tale om Katholikerne, for længe siden har sat sig ud over denne fordom. Adelsmanden anser det for en hæder at gøre tjeneste i den ubetydeligste fyrstes stald- eller jagt-état eller blot som simpel soldat i krigstid, men kirken vanærer ham. Uden at tage de religiøse motiver i betragtning — står der da ikke tilstrækkelig glans om biskoptitlen? Og det vilde jo være en smal sag atter at indføre ærkebispenavnet.

Derpaa opregner La Beaumelle alle de fordele, der vilde følge, om en del af adelen traadte i kirkens tjeneste. Familier vilde bevares, som nu kun kan subsistere i kraft af hær og

---

[1]) Den nuværende rigsdagsbygning.

[2]) Mon ikke La Beaumelles antagonist Holberg særlig har tænkt på ham, da han skrev „Republiquen eller det gemene Bedste“?

hof, og hvis mandlige individer ofte har ondt ved at gifte sig. Med ét slag vilde de to tredjedele af de adelige frøkenklostre kunne ophæves. De unge jomfruer vilde intet have imod at ægte selv en landsbypræst, når han blot var adelig; ja, de mere gudfrygtig anlagte vilde endogså foretrække en sådan forbindelse. Resultatet af disse giftermål vilde blive, at kongen vilde få tusinder af undersåtter til, velopdragne og veloplærte. For vanskabningerne og de paafaldende stygge adelsfrøkener vilde et par klostre være tilstrækkeligt. Indtægterne fra de inddragne stiftelser vilde passende kunne bruges til et Invalide-Hotel; og endelig vilde forandringen — last, not least — kun være til gavn for gudstjenesten.

Det er ikke La Beaumelles tanke — forsikrer han endvidere — at ville fastslå en absolut forskel mellem adelsmand og borger. Adel uden dyd og andre gode egenskaber er kun en kimære, véd han vel. Ikke heller tør han påstå, at dyd og gode sæder arves med blodet, skønt han nok er tilbøjelig til at tro det; men langt vigtigere er opdragelsen, der gør den adelig fødte til adelsmand, og forfædrenes bedrifter, der opflammer ham til ædel kappestrid, medens borgersønnen ingen har at se hen til. De danske landsbypræster er et ypperligt eksempel på, hvilke dårlige manerer og slette instinkter der klæber ved mænd, der ere udgåede fra folkets brede lag.

Og nu begynder La Beaumelle sin tilbagekaldelse af alle de skarpe bemærkninger, han i et tidligere nummer af „Spectatricen“ har ladet flyde ud over adelens hoveder. „Jeg mærker — hedder det nu — at jeg allerede har givet mine følelser for adelen så megen luft, at jeg forgæves vilde skjule for Dem, frue, at jeg finder Deres artikel om en saa hæderlig stand ganske overdreven“.

Dette skal nu bevises i det følgende.

Stolthed, uvidenhed og lediggang misklæder ethvert menneske. Hvorfor skal da alene adelen høre ilde derfor? Lider borgerne måske slet ikke af de sygdomme? Bønderne hundses som regel langt mere af en borgerlig født herremand end af en adelig. Den første er nemlig langt mere prikken paa den lydighed og underdanighed, der skyldes ham, end den sidste.

„Alt, hvad De har sagt for at bringe adelen i miskredit, passer kun, for så vidt talen er om de fejl, der i almindelighed klæber ved en nation, men ikke er særegne for dens adel". Og selv om der findes nogle foragtelige individer i dens midte, skal derfor hele standen foragtes? Selv mellem englene er der forskel. Blot de unge lensbesiddere blev tvungne til 5 års studium ved Sorø, såfremt de da havde hoved dertil, vilde de med største glans og værdighed kunne beklæde landets højeste embeder.

Efter indledningsordene: „Der manglede kun lidt i, frue, at De havde præket oprør mod alle regenter ved at sige, at de første adelsmænd vare fejge slynger, der ikke havde det moralske mod at forblive frie" — følger en exkurs over lensvæsenets og adelens historie. Den ender med den paradox, at medens adelsmændene ofrer alt på fædrelandets alter, sælger borgeren gærne våben til den fjende, som belejrer ham. Det sidste bevises af Hollands kamp mod franskmændene.

„Jeg troer ikke heller, frue, at de største genier ere fødte indenfor borgerstanden, som De siger, eller at vi skylder borgerligfødte al kunst og de største og mest fortjenstfulde gærninger . . . Endskønt der for hver tusind borgerligfødte højt regnet kun findes en eneste virkelig adelsmand, er det forbavsende at finde så mange Tycho Brahe'r, de Thou'er, Descartes'er, Bayle'r, Richelieu'er, Colbert'er osv. blandt adelen. Jeg kunde føje til Cornifix Uhlfelt, som i sig forenede alle høje egenskaber, om han blot havde været en god undersåt. Og alle Grækenlands og Roms store mænd — vare de ikke af ædel byrd?"

Optændes der ikke en hellig harme hos fru Aspsia — spørger brevskriveren videre — når hun ser borgersønner bryste sig med lånte fjer og arve umådelige rigdomme, der ofte ere sammenskrabede med svig og bedrag. Det gør der sikkert — men hvorfor da misunde en gammel adels afkom, at de arver adelsskabet, en ofte dyrekøbt udmærkelse, som tvinger dem til at sætte sig i store bekostninger, gør dem til ofre for æresfølelsen, nøder dem til at sætte sig ind i tusinder af kundskaber, hvis de vil frem, medens derimod borgersøn-

nerne — „for ikke at tale om vore lakajer“ — hvis de blot kan skrive og regne, ofte får de mest indbringende poster. Det er ikke svært at satirisere, når man ser, hvorledes de borgerligfødte ved enhver lejlighed himler op mod adelen, medens de dog ere uhyre gridske efter rang og titel. Det er nok blot smerten over ikke at være adelig født, der bringer dem sådan i fyr og flamme.

Og hvad nu specielt den danske adel angår — slutter brevet — har det smertet ham dybt at se, at *Aspasie* i sine tidligere betragtninger over adelen har forbigaaet den i tavshed. Det er muligvis sket af beskedenhed — men i hvert fald fortjener den danske adel alt det gode, der kan siges om den. Det er bekendt, hvor højt den stod i det almindelige omdømme før souverænitetens indførelse. Denne store revolution iværksattes vel af borgerligfødte — med undtagelse af Hannibal Sehested — men det var nok mindre kærlighed til fyrsten end standsinteresser og et uforsonligt had mod adelen, som var drivfjedren. Adelen tabte spillet — og dog, har den ikke ved sin ubrødelige troskab vist, hvor højt den sætter den nuværende tingenes tilstand som den, „der mest af alle nærmer sig Guds styrelse, hvis levende billede på jorden den gode fyrste er?“ Uden nag deler den hæder og fordel med enhver borgerligfødt. Den er mindre stolt af sit adelsskab end noget andet sted i verden. Den tænker meget fornuftigt, at en talentfuld og dydig borgerligfødt nobiliterer sig selv og gør sig fortjent til embeder fremfor hvilkensomhelst uvidende adelsmand.

Troede La Beaumelle, at han med dette indlæg havde spillet sine kort særlig fint, må han være bleven meget skuffet ved at læse konsistorialherrernes udtalelser derom. Hans logren for adelen tog man sig ganske vist mindre nær, skønt også den fremkaldte kritik og ikke faldt i god jord hos de borgerligfødte professorer; derimod vakte hans angreb på universitetet den største forbitrelse, og det har været dette, som især har bragt censor til at standse manuskriptet for først at æske sine kollegers mening.

Rektor, prof. medicinæ Balthasar Johs. Buchwald

finder det fuldt af „*injurieuse* Beskyldninger og altfor stærke *critiquer* mod Nationen", men tiden hindrer ham iøvrigt i at udtale sig omstændeligere. Orientalisten, prof. theologiæ Markus Wøldike, som derefter ytrer sig, er meget skrappere. Han skriver: „Skriftet er meget *injurieux* baade imod Nationen og universitætet og fuldt af falske Beskyldninger imod baade *docentes* og *discentes,* og urimelige projekter, hvorover det ikke aleene ey kand approberes, men mig synes ogsaa, at auctor *privatim* kunde admoneres, at han derved har forthient *actionem injuriarum* og Straf efter Loven". Hans kollega, den norskfødte Peder Holm, ligeledes theologisk professor, har åbenbart følt sig mest stødt af forfatterens adelige sympathier; han udtaler sig bl. a. således: „. . . . Man seer nok hvad de ere for nogle og hvormange, som hand kalder *roturiers.* Disse vil han være sær *genereux* imod, ved at unde dem til Embeder, naar de have *talents* og *vertu,* adgang, dog ikkun fremfor en — *ignorant*". Ja — forf. prædiker jo ligefrem oprør, thi „ihvormeget hand *dissimulerer,* saa giver hand dog tilkiende, at ved Regieringsformens Forandring Anno 1660 skal en orden ved andres blot egennyttige foretagende have saaledes tabt, at Auctor ey kand holdes for at ville andet end at det Tab skulle redresseres. Er det ey kiendeligt nok at det hand skriver maa eragtes at sigte til at giøre en heel betydelig orden *malcontent* mod *statu præsenti?* Hvo Auctor er veed jeg aldeles ikke. Men var hand en betydelig Person, og stærk formodning havdes, at hand ey ved Formaning kunde bringes til at *quiescere* og ey at *disseminere* sine *sentiments* og projecter, saa ville det vel være fornødent at betænke i Tide, om ikke H. K. M. Selv paa en *convenable* Maade skulle averteres om, hvad slige *principia* og projecter maa synes at ville føde af sig, om Leyligheden favoriserede".

Den yngste theologiske professor, P. Rosenstand Goiske foreslår, at det „urigtige og ufornumstige Skrift" skal holdes tilbage, såfremt tjeneren, der har bragt censor det, ikke vil røbe, hvorfra han har det. Naar autor bliver bekendt, skal censor foreholde ham dets „Forkerthed, Farlighed og Falskhed, ja Farligheden for Author selv ved saa skadeligt et Skrifts

Publication". Professoren i mathematik, senere i filosofi, Chr. Thestrup er „med Theologis af Meening" og foreslår desuden at tage en kopi af brevet. Peder Kofod Ancher, professor i lovkyndigheden, og Johan Christian Kall har i forening undertegnet følgende erklæring: „. . . Og som det er vænteligt, endskiønt *academiets approbation* bliver nægted, at *auctor* alligevel søger at faae det i trykken, eller i det mindste at han *disseminerer*, saa vidt han kand og tør, saa farlige *sentiments*, saa var det raadeligt, at der under haanden gaves *notitia* derom enten til *Patronum* eller til *Majestæten* selv. Man kand ikke sige, at skriftet directe indbefatter noget *criminel*, men projecterne ere dog saaledes, at *intentionen* let kand mærkes, og at endog *silentium* derudi kunde synes farlig, allerhelst om *auctor* selv var en betydelig persohn". — Tilsidst ytrer C. Lodberg Friis sig, prof. medicinæ og stadsfysikus i Kbhvn. Han mener også, at en kopi bør tages og forfatteren admoneres, såfremt han giver sig tilkende, men tror iøvrigt ikke, at en angivelse på højere steder vil være til nogen reel nytte.

Det er ikke sandsynligt, at disse meningstilkendegivelser nogensinde er komne La Beaumelle for øje eller øre. Thi på dette tidspunkt var han på vejen til Paris for at skaffe sig legitimationspapirer i anledning af det ny professorat, hvormed hans anstrængelser omsider vare blevne belønnede i April måneds begyndelse. Nu opgav han ganske pludselig „La Spectatrice danoise" og dens ikke talrige abonnenter, og hvad konsistorialherrerne mente om beskaffenheden af det manuskript, som han nu ikke fik brug for, var ham vist uendelig ligegyldigt.

9.

Det saakaldte Klageskrift mod Biskopperne 1536.

Af Erik Arup.

Det er bekendt, at de Efterretninger, som Kilderne give om Rigsdagen i 1536, ere meget sparsomme, særlig i Forhold til denne Rigsdags overordentlige Betydning i Danmarks Historie. De dramatiske Begivenheder, der gik forud og som knytte sig til Beslutningen om og Iværksættelsen af Bispernes Fængsling, er der kastet nyt Lys over ved Fremdragelsen af den preussiske Admiral Johan Peins og Kong Christians egne Breve, men om Rigsdagen selv ved man lidet eller intet. Man kender ikke de Forhandlinger, der ere førte, end ikke ganske nøjagtigt Dagen for Rigsdagens faktiske Sammentræden; de Efterretninger, som Aarbøgerne, Hvitfeldt og Krag meddele, ere ret betydningsløse, give kun en Skildring af det, der fandt Sted ved den officielle Afslutning af Rigsdagen 30. Oktober. Alt maa da læses ud af de tre Aktstykker, der bleve Resultatet af Forhandlingen og af den „Bog“, som Kongen lod oplæse paa Gammel-Torv. Des vigtigere maa det synes at være at naa fuldstændig Klarhed over disse fire Levningers Art. Haandfæstningen, Recessen og Valgbrevet give ingen Anledning til Tvivl, de ere Aktstykker, hvis Art er tilstrækkelig kendt og som atter og atter ere kommenterede af historiske Forfattere; de to første ere tillige, hvad der er det vigtigste, overleverede i fuldstændig og autentisk Form [1]). Med Hensyn til det Skrift, som Kongen lod oplæse, stiller Sagen sig derimod anderledes; her synes der nok at kunne næres Tvivl om, hvorvidt den Opfattelse af det, som hidtil har været den gældende og som endnu fremsættes i de nyeste Fremstillinger af Begivenhederne i 1536 [2]), virkelig er den korrekte, og Aarsagen til, at dette

---

[1]) Valgbrevet er kun bevaret i en Regest, trykt Rørdam Monumenta I, 138 Anm. 2, men selv om dette Forhold maaske vanskeliggør den rette Forstaaelse af hele dets Indhold, kan der dog ikke derved opstaa nogen Tvivl angaaende Aktstykkets Art.

[2]) Danm. Rig. Hist. III, 2. Afd. 14. Schäfer: Geschichte von Dänemark IV, 340, kalder det dog „eine königliche Darlegung“ og

Spørgsmaal kan opstaa, er at søge i den ufuldstændige Form, hvori Skriftet er overleveret.

Overalt, hvor dette Skrift omtales, kaldes det „Klageskrift mod Biskopperne", Aarbøgerne[1]), Hvitfeldt og Krag have vel ikke selve denne Titel, men fortælle dog, at det var et Skrift, en „Bog", indeholdende Klager over Bisperne, som Kongen lod oplæse. Originalen til Skriftet er imidlertid tidlig gaaet tabt, Gram formoder, at Adelen, særlig Rigsraadet, har gjort sig Umage for at undertrykke et Skrift, der indeholdt grove Beskyldninger mod deres nærmeste Slægtninge[2]). Begyndelsen af Skriftet har Gram dog fundet og givet et Aftryk deraf i Nye Danske Magazin[3]); ogsaa de Papirer, hvoraf Gram har taget dette Aftryk, ere senere gaaet tabt. I den nyeste Tid har man i Stockholm fundet en Afskrift af en Del af Skriftet, af selve Klageposterne mod Bisperne, der formodes at være oversendt til Kong Gustav som en Retfærdiggørelse for Bispernes Fængsling; ved Hjælp heraf og af Grams Afskrift har saa Dr. Rørdam under den sædvanlige Titel „Klageskrift mod Biskopperne" meddelt et Aftryk af den nu kendte Del af Skriftet[4]). Men herved ere Gram og Dr. Rørdam ikke blevne staaende, endnu en Kilde har man til Oplysning om Skriftets Indhold. Anders Sørensen Vedel har nemlig kendt hele Skriftet, og han har gjort et Udtog deraf, der endnu, rigtignok i meget daarlig Tilstand, bevares paa det kgl. Bibliothek[5]). Hvor Afskrifterne høre op, fortsætter Dr. Rørdam derfor sit Aftryk ved Hjælp af Vedels Udtog, der viser, at der efter Opregningen af af de specielle Klageposter mod de enkelte Bisper er fulgt en almindelig Rekapitulation, derefter en Omtale af Rigsraadets

synes i det hele at antyde, at Skriftet kan have indeholdt mere end Rørdams Aftryk giver.

[1]) Mon. I, 636. 2. Række, II, 225.

[2]) Nye D. Mag. III, 23: credere ergo licet, nobilitatem et senatores præsertim regni id operam dedisse, ut supprimeretur propter gravissima illa episcopis, utpote fratribus et cognatis suis, impacta crimina.

[3]) N. D. Mag. III. 1 ff.

[4]) Mon. I, 143 ff.

[5]) Gl. kong. Saml. 2558 4to.

Brev af 1536 12/8 [1]) og endelig Forslag til en ny Kirkeordning. Forsaavidt dækker da den sædvanlige Titel paa Skriftet ikke mere helt dets Indhold, eftersom det i den Form, Dr. Rørdam, følgende Gram, har givet det, indeholder andet og mere end en blot Opregning af Klager mod Bisperne.

Og herved kan man sikkert endda ikke blive staaende. Paa nogle Øvelser, som Prof. Fridericia i Efteraaret 1899 har holdt over statsretlige Kilder til Danmarks Historie i det 16. og 17. Aarhundrede, har han fremsat den Anskuelse, at man er standset for tidligt i Benyttelsen af Vedels Udtog, at det saakaldte Klageskrift efter Vedels Haandskrift at dømme har indeholdt mere endnu end Dr. Rørdams Aftryk meddeler. En Undersøgelse af Vedels Haandskrift bekræfter utvivlsomt denne Anskuelse. Gram og Dr. Rørdam ere standsede nederst paa en Side i Vedels Udtog, men umiddelbart paa næste Side fortsætter Vedel under Overskriften „Verdslig Regiment anrørendis" med 13 Punkter og derefter følge, efter et Henvisningstegn, de sidste specielle Klageposter mod Bispen af Sjælland. Høre da ikke ogsaa disse 13 Punkter med til „Klageskriftet"? Utvivlsomt jo. Ganske klar vilde Sagen være, hvis det vedelske Haandskrift kun indeholdt et Udtog af „Klageskriftet"; det, at han har anvendt de fire sidste Sider til Lister, dels over Stadfæstelser af Ebelholt Klosters Privilegier, dels over Øm Klosters Abbeder, kan dog ikke gøre Sagen tvivlsom. Thi Vedel kunde jo kun have disse 13 Punkter fra Recessen, hvis han ikke har taget dem fra „Klageskriftet". Men rent bortset fra, at der, som det senere skal omtales, faktisk er enkelte Uoverensstemmelser mellem Recessen og Vedels Haandskrift, er en Antagelse af, at Vedel har hentet de 13 Punkter fra Recessen, efter Udtogets Form urimelig. Hvis man vil standse, hvor Gram og Dr. Rørdam standse, maatte man antage, at Vedel efter at have refereret „Klageskriftet" har givet sig til at gøre Udtog af Recessen med Udeladelse af dens Bestemmelser om Kirkeordningen for saa at gaa over til igen at gøre Udtog af „Klageskriftet"; hvis man vil standse andensteds, kan man kun

---

[1]) Trykt Mon. I. 198 f.

standse efter Rekapitulationen, idet man mener, at Vedel ogsaa har sine Meddelelser om Kirkeordningen fra Recessen, men saa skulde Vedel atter midt ind i sit Referat af „Klageskriftet“ have skudt et Referat af Recessen, der ikke giver Recessens Bestemmelser fortløbende Numre og som er uoverensstemmende med Recessen i Leddenes Ordning og enkelte Punkter. Dertil kommer saa, at „Klageskriftet“ i Indledningen selv udtrykkelig angiver sit Indhold som ogsaa omfattende Bestemmelser „verdslig Regiment anrørendis“ [1]).

Alt stammer imidlertid fra, at der af Samtid og Eftertid er blevet hæftet en falsk Etikette paa Kong Christians „Bog“; det er ikke et „Klageskrift“, det er en kongelig Proposition; paa Rigsdagen i 1536 er som paa andre danske Herredage blevet oplæst en kongelig Proposition, og Forhandlingerne ere endte med en Reces — Folket har blot ivrig lyttet efter, da Klagerne oplæstes og er blidelig slumret ind, da man naaede til de verdslige Bestemmelser.

De 13 Punkter, som Vedel meddeler i sit Udtog, lyde:

Verdslig regiment anrørendis.

1. Rex unạcum (?) hoffmester marsk canceler per quos admonetur, si iniuste cuiquam fecit.
2. dommeris eed.
3. hand tencker icke til at giøre it arffue rige [2]). om kongens vælelse.

4 [3]). strax ab obitu eligendo.

4 [3]). Imp. Rom — Regem.
Gallia — delfinum.
hisp. — Infantem.
Angli — principem.

4. mutua amnestia et reconciliatio inter rusticos et cives cum nobilibus.

ἀμνηστια.

5. Adelen selff beholde 40 ℳ's sager oc rette offuer halss oc haand deris egen bønder saa frit som kongen kronens. men 40 ℳ's sager aff prælater oc geistlig gods skal bliffue hoss kongen. item halss oc haand.
6. bonden fri faart at selie sine vare. qui cogit nobilis punietur.

---

1) Mon. I, 148.

2) Dette Punkt omtales ogsaa i Propositionens Indledning Mon. I, 146.

3) Dette Tal er i Haandskriftet atter overstreget.

7. ciues maa ei kiøbe eller pante landgods.
8. prohibetur nobilibus exercere mercaturam, ocsaa pebersuene oc geislig folck.
9. Adelen maa søge sildfiskinde.
10. saa mange øxen de kunde stalde dem maa de selie. it. hoss der. tien.
11. Taxt paa vare som skulle selis.
12. kiøb oc magskiffte skulle bliffue mellem kronen oc Adelen.
13. Tatterne skulle foruises.

En Sammenholden af disse 13 Punkter med Recessen af 1536 [1]) viser, som før nævnt, nogle faa Uoverensstemmelser, efter Forholdets Natur ere de dog ikke meget store; det er klart, at en kgl. Proposition, der oplæstes ved Afslutningen af Herredagens Forhandlinger, er bleven redigeret i nøje Overensstemmelse med de Lovbestemmelser, der allerede vare fastslaaede som Herredagens Resultat. Størst Interesse have derfor disse Uoverensstemmelser, fordi de tjene til Støtte for den her hævdede Opfattelse af Kong Christians „Bog“. Som naturligt er, mangler intet af Recessens Punkter i Propositionen, derimod findes et af dennes ikke i Recessen, nemlig P. 11: Taxt paa vare, som skulle selis; dette er da en Løfteparagraf, som Propositionen har indeholdt, fremkaldt ved Dyrtiden, men hvis Indfrielse har krævet større Forarbejder end dem, Rigsdagen 1536 kunde foretage; endnu 1537 træffes i denne Henseende kun foreløbige Bestemmelser [2]), og først 1540 indfries Løftet delvis, for Købstædernes Vedkommende [3]). — Paa et Par andre Steder synes man at kunne spore, at Recessen mere hævder Adelens Ret, Propositionen mere Kongens (og maaske de lavere Stænders); Recessen omtaler udtrykkelig Adelens Bibeholdelse af jus patronatus [4]) (rigtignok kun forsaavidt den kan bevises med Brev og Segl); det har maaske ikke været saa skarpt udtrykt i Propositionen, siden Vedel blot har: cetera ut prius

[1]) Trykt Kolderup-Rosenvinge: Udvalg af gl. danske Love IV, 157—171.
[2]) Rec. 1537, § 13 Kold.-Rosenv. anf. Skr. S. 179—180.
[3]) Rec. 1540, Kold.-Rosenv. anf. Skr. S. 198 ff.
[4]) Kold.-Rosenv. anf. Skr. S. 165.

maneant[1]); Recessen omtaler kun Adelens Ret til 40 ℔ Sager af deres Bønder[2]), Propositionen tilføjer udtrykkelig, at Kongen af det inddragne gejstlige Gods skal have 40 ℔ Bøder og Hals og Haand[3]); Propositionen truer Adelsmænd, der øve Tvang mod deres Bønders Handelsfrihed, med Straf[4]), medens en saadan Trusel ikke findes i Recessen[5]). Bestemmelserne om Universitetets Genoprettelse[6]) og om Kirkegodset synes ogsaa at have været langt skarpere udtrykt i Propositionen end i Recessen; der er ogsaa nogen Omstilling af de enkelte Led[7]).

Fuldstændig fri for Tilsætninger synes Vedels Udtog imidlertid ikke at være. Hvor lidenskabelig den kgl. Proposition end er i sine Angreb paa Bisperne, har den dog vel næppe tilladt sig at bruge det Udtryk, der findes i Vedels Udtog: den lydighed, de Riget ville, den førte en flue vel bort paa sin rumpe[8]) — det er en Vittighed af Vedel. Hvor meget den end har søgt at forklare Kongens Mening med Hensyn til Ordningen af Thronfølgen, er den dog vist næppe bleven saa lærd, saa lidt som Recessen er bleven det, at den har samlet Eksempler fra andre Lande — det er Vedels historiske Viden, der har bragt ham til at tilføje dette, som hans filologiske Viden bringer ham til at efterskrive Ordet amnestia med græske

[1]) Mon, I, 198 Punkt 3.
[2]) Kold.-Rosv. anf. Skr. S. 169.
[3]) Se ovfr. Punkt 5.
[4]) Se ovfr. Punkt 6.
[5]) Kold.-Rosv. anf. Skr. S. 169: oc skall theroffuer ingen Prelat, Ridder eller Riddermandtzmandt tvinge eller trenge nogen Bonde eller kaste ham nogen Uhyldt paa therfor eller beskatte hannom. Men will en Riddermandtzmandt kiøbe noget aff syn Bonde, tha skall hand haffue thet udi hans Mynde oc mett hans Willie liigesom hand kiøffte thett udaff en fremmed.
[6]) Mon. I, 199. Rec. taler kun om „lærdeMænd" Kold.-Rosv. anf. Skr. S. 166.
[7]) Se ovfr. Punkt 5.
[8]) Der er maaske nok en Mulighed for, at hele denne Rekapitulation er en Tilføjelse af Vedel selv; et og andet i Rekapitulationens Indhold og Form kunde maaske nok tyde derpaa, men da en Antagelse heraf kun kan bero paa et rent personligt Skøn, skal denne Mulighed her kun lige nævnes.

Bogstaver. Man tør maaske paa dette Punkt vove en Conjectur. Som det ovenfor vil ses, staar der i Randen af Vedels Haandskrift to overstregede 4-Tal, paa disse Steder har Vedel altsaa villet forlade Punkt 3 for at gaa over til Punkt 4; rimeligvis er han bleven standset, fordi hans Forklaring af P. 3 ikke har syntes ham fyldestgørende nok selv i et Udtog. „Om kongens vælelse“ indeholder jo slet ingen Forklaring, „strax ab obitu eligendo“ ikke nogen meget distinkt; han har da tilføjet de fire Tilfælde som oplysende Eksempler for ham selv.

Tilbage staar at undersøge, om der er historiske Forfattere, der have kendt og nyttet Propositionen, og om man hos dem kan finde yderligere Oplysninger om dens Indhold. Gram antager, at Hvitfeldt og Krag have kendt den[1]). At Hvitfeldt har kendt den, bekræfter Dr. Rørdam ved et Eksempel[2]), og det er desuden klart af hele hans Tekst[3]), hvori han dog kun meddeler et forkortet Aftryk af Propositionens Indledning. Naar Hvitfeldt da til Slut bemærker: „Paa samme tid bleff oc oplæst atskillige ny Ordinantzer udi den Verdslige Handel gjort, Rigens Undersaatte, ædel oc Uædel til Bistand, Gaffn oc Enighed, Adelens, Borgernis oc Bønders Privilegier, Friheder oc Kiøbmandskaff anrørendis“ — kan vel ogsaa denne Bemærkning tages til Indtægt for Opfattelsen af Kong Christians „Bog“ som kgl. Proposition.

Derimod har Gram næppe Ret i sin Antagelse af, at ogsaa Krag har kendt selve Propositionen. Som Støtte for sin Anskuelse henviser han til Krags ret udførlige Referat deraf[4]), men Forholdet synes i Virkeligheden at være det, at Krag har opbygget sit Referat paa Grundlag af Vedels Udtog, suppleret med Hvitfeldt og Recessen, thi medens han, hvor hans Referat kan kontrolleres ved selve Propositionen, ingen Enkeltheder har at meddele, som ikke findes hos hans her antagne Kilder, eller har Tilføjelser og Vendinger, der faktisk ikke findes i

[1]) Nye D. Mag. III, 23.
[2]) Mon. I, 140.
[3]) Hvitfeldt: Christian III's Historie, Kvartudg. 1595 fol. Dd verso— Dd III verso.
[4]) Nic. Cragii Annales Chr. III ed. Gram 1737, S. 152 ff.

Propositionen, har han paa den anden Side en meget ejendommelig Tilføjelse, der synes klart at vise, at han har maattet forholde sig gættende overfor Propositionens Ordlyd. Da dette Forhold har nogen Interesse, fordi man ved dets Opklaring kan danne sig en bestemtere Mening om, hvorvidt et enkelt, ret interessant Punkt i Krags Referat er ægte eller ej, skal Krags Forhold til Kilderne her belyses noget nøjere[1]).

Indledningen til Propositionen, som mangler hos Vedel, gengiver Krag efter Hvitfeldt, undertiden ordret i Ord, som Propositionen selv ikke har:

Krag[2]).

sed Regem omnibus ignoscere ac pro sua clementia delictorum gratiam facere inclinatum: videre enim, si omnia ad severæ justitiæ normam exigenda et vindicanda essent, nullum finem effundendi sanguinem fore.

Hvitfeldt[3]).

Dog haffde hans Mait. fornumstelig hos sig betenckt, at hues saadant skulde hæffnis eller straffis, bleffue der aldrig Ende paa Blods Udgydelse, men Mistroende, Kiff .... vilde effterfølge.

Propositionen[4]).

Og endog at Os .... burde herimod at frémfare med Straf, hvilket da vilde anrøre Lif, Ære, Gods og Blod nu paa

[1]) Pal. Müller har i Hist. Tidsskr. 3. R. VI, S. 310—311, 368 ff underkastet Forholdet mellem Krag og Hvitfeldt indtil Grevefejdens Afslutning en nøje Drøftelse. Resultatet af hans Undersøgelse er, at Krag og Hvitfeldt snarest maa anses for, hvad dette Afsnit angaar, at have arbejdet paa fælles Grundlag; for Tiden efter Fejdens Afslutning anser han ogsaa, støttende sig til Gram, Krag for uafhængig af Hvitfeldt (S. 369). Pal.-Müller nævner dog selv indenfor dette Afsnit Steder, hvor Hvitfeldt kan have været Krags Kilde (saal. S. 395, 396); Sandsynligheden taler jo dog ogsaa for, at Krag i det mindste paa et og andet Punkt, særlig hvor hans andre Kilder glippe, kan have nyttet Hvitfeldts Krønike som Kilde cf. Rørdam: Arild Hvitfeldt S. 159—161.

[2]) Krag anf. Skr. S. 152.

[3]) Hvitfeldt anf. Skr. fol. Dd II recto.

[4]) Mon. I, 154.

det nye igien .... saa ofverveye Vi dog, at desværre udi dette Oprør altfor meget Christeligt Blod erbarmeligen udøst og udstørtet er og omkommet, deraf da hos hver Mand paa alle Sider jo mere og mere Oprør, Nid og Had vilde opvoxe.

Efter Indledningen følger Krag saa at sige ordret Vedels Udtog, den eneste specielle Klagepost over en Bisp, han nævner, er saaledes:

Krag[1]).	Vedel[2]).
optasse eum in diabolum transformari ut animam Frederici, hæresi infectam, apud inferos quanto vellet cruciatu posset affligere.	de fredrico mortuo ynsker sig at være en dieffuel, da vilde han plage k. fridrichs siel met hedt oc kolt.

Beskyldningen mod Kong Frederik for Kætteri er en forklarende Tilføjelse af Krag selv, den findes hverken hos Vedel eller i Propositionen[3]). Og senere:

Krag[4]).	Vedel[5]).
fundi et prædia ecclesiis suis maneant, decimæ etiam pro Superintendentibus et aliis doctis viris alendis inferantur, Academia necessariis professorum stipendiis instauretur, collegia canonicorum .... sua retineant, reformatis cænobiis monachi et virgines ibi, si velint, alantur.	4. Bona ecclesiis concessa maneant apud eas. 5. Superintendenter skulle opholdis aff biscopstienderne. 6. canonicatus maneant pro doctis et Academia restauranda. 7. cænobitæ maneant, si velint, sin minus discedant.

Paa mange Punkter suppleres dog disse vedelske Udtog ved rigelig Brug af Recessen, ogsaa her findes der dog ejen-

---

[1]) Krag anf. Skr. S. 153.
[2]) Cf. Nye D. Mag. III, 26.
[3]) Mon. I, 187.
[4]) Krag anf. Skr. S. 154.
[5]) Mon. I, 199.

dommelige Tilføjelser. Om Ordningen af Thronfølgen bruger Krag saaledes Udtrykket: lex regia, en Betegnelse, der ellers først findes senere og som stammer fra Krags romerretlige Viden [1]); angaaende Bestemmelsen om Dommereden taler han saa udførligt om emendatio legum, at han maaské dermed sigter til de Bestræbelser efter en Codification af dansk Lov, der vare fremme paa Christian III's Tid [2]).

Mest viser dog maaske, som ovenfor nævnt, en enkelt større Tilføjelse i Krags Referat, at han ikke har kendt Propositionens Ordlyd. Efter med Glæde at have bredt sig over de fire Eksempler til Oplysning om Thronfølgervalget, der, som tidligere bemærket, rimeligvis skrive sig fra Vedel selv, tilføjer han højtideligt: „verum tamen testem Deum facere, non id sua causa agi, nec fratribus præjudicium allatum velle, sed tantum reipublicae saluti consultum“. Til denne mærkelige, ret meningsløse Sætning findes der intet tilsvarende hverken i Recessen, hos Vedel eller hos Hvitfeldt — den kan sikkert heller ikke have staaet i Propositionen. Men Krag anbringer den der, fordi hans noget større Viden angaaende et enkelt Punkt bringer ham ganske i Confusion. Han kender nemlig øjensynligt i det mindste den endnu i Rigsarkivet bevarede tyske Regest af det førnævnte Valgbrev af 1536 $^{30}/_{10}$ [3]), hvori det tillige omtales, at Kong Christian har foreslaaet en af sine Brødre i Stedet for Sønnen. Dette er en Kendsgerning, som Krag ikke kan forklare — Eftertiden iøvrigt lige saa lidt som han — men som forleder ham til at give en yderst forvirret Skildring af Thronfølgervalget [4]) og til at formode, at der ogsaa maa have staaet noget herom i Propositionen.

Men naar saaledes alt andet taler for, at Krag ikke har kendt selve Propositionen, da kan man ganske sikkert ogsaa

---

[1]) Cf. Fridericia: Frederik III og Enevældens Indførelse, Hist. Tidsskr. 5. R. VI, 799 særl. Anm. 3.

[2]) Cf. V. A. Secher: Kong Kristian V's Danske Lov. 1883, S. 7 ff. Det er dog muligt, at Udtrykket emendatio legum kun skal forstaas om Dommereden, som Krag oversætter ved leges.

[3]) Mon. I, 138, Anm. 2.

[4]) Krag anf. Skr. S. 155.

som uægte stemple den Del af hans Referat, hvori han lader Propositionen udtale et Tilsagn om almindelig Samvittighedsfrihed[1]); dette Tilsagn stemmer ganske vist med den faktiske Tilstand i Landet efter Reformationens Indførelse, og det er vel ogsaa derfor, at det af Krag er indsat, men da det ikke findes noget andet Sted end hos ham, har det sikkert ikke staaet i Propositionen selv.

Saaledes er man da henvist til alene hos Vedel at søge Oplysning om Propositionens fuldstændige Indhold.

10.

Dagen for Arkonas Indtagelse.

Af Kr. Erslev.

Kyndige Historikere vil vide, at der hersker nogen Tvivl om Aaret for Arkonas Indtagelse; derimod synes lærde og ulærde at være ganske klare over, paa hvilken Dag Borgen faldt: Arkona blev erobret paa den hellige Vitus' Dag eller d. 15. Juni. Det synes ikke des mindre sikkert, at det ikke var saa; Venderbyens Indtagelse maa være sket een eller to Dage før, og skønt Fejlen ganske vist er af ringe Betydning, turde det dog være bedst at faa den rettet.

Hverken Sakse, Helmold eller Knytlingasaga nævner nogen Dag for Arkonas Erobring; den sidste Kilde veed dog at meddele, at Kong Valdemar landede paa Rygen Pinsedag, som i 1169 faldt paa d. 8. Juni (i 1168 paa 19. Maj). Et ganske samtidigt Vidne nævner derimod St. Vitus' Dag, men vel at mærke om Ryboernes Daab, derimod ikke om Byens Ind-

---

[1]) Krag anf. Skr. S. 153: Doctrinam etiam velle reformari ac religionem ritusque ecclessiæ Romanæ cessare; ita tamen, ut si qui sint qui Pontificiis renunciare nolint non idcirco dissentientes malevolentiam formident, nedum ut vi contra conscientiam adigantur; sed ex verbo Dei de veritate potius erudiantur: Tum si parere recusent, reddituros ipsos Deo fidei rationem. Se nihilominus agnitam veritatem deserere nolle.

tagelse. Biskop Berno af Schwerin, der selv var til Stede, fik nemlig kort efter Kejser Frederik Barbarossa til at udstede et Brev, hvorved Rygen lagdes ind under hans Stift, og i dette, hvori Bispen fremstilles som Anfører for Korshæren uden at der mæles et Ord om de Danske, hedder det: „med Kristi Stridsmænd tvang han, efter at deres Afgud Svantevit var ødelagt, paa St. Vitus' Dag de modvillige tll at modtage Daaben" [1]. Dette stemmer nu ogsaa ganske med en dansk Aarbogsefterretning, der fremtræder i den saakaldte Valdemarsaarbog, som er forfattet 1219. Heri staar: „Rygen blev erobret af de Danske og omvendt til den kristne Tro. Den 15. Juni blev Jaromar døbt tilligemed de øvrige Vender" [2]).

Det er altsaa Ryboernes Daab, der skete d. 15. Juni; men denne foregik ikke samme Dag som Byens Erobring. Arkona faldt ved en Kamp om Eftermiddagen, saaledes som Sakse fortæller, og først Dagen efter blev Byen besat af de Danske, Svantevits Billede blev omstyrtet og brændt, og nu paabegyndtes ogsaa Indbyggernes Daab. Jaromars Daab foregik endnu senere. Han var nemlig ikke i Arkona, derimod i Karens, der ligger lige paa den modsatte Side af Rygen; hertil sejlede Absalon Natten efter „Svantevitsdagen", og først i Løbet af den følgende Dag kan da Jaromars og Karentinernes Daab være sket.

---

[1]) Meklenburg. Urkundenbuch I, Nr. 91: *et ita cum tyronibus Christi . . ., maximo ydolo eorum Szuentevit destructo in die beati Viti martyris invitos ad baptismum coegit.* Schirren (Beitr. zur Kritik älterer holstein. Geschichtsquellen S. 101, 103) henfører Dagsangivelsen til Svantevits Ødelæggelse; Ordfølgen peger dog ret tydeligt paa, at Dagen gælder Daaben.

[2]) SRD. III, S. 260: *Ruia a Danis acquisita est et ad fidem Christi conversa. XVII. kal. julii baptizatus est Jarmarus cum ceteris Sclavis*; om Navnet Valdemarsaarbogen se Waitz i Neues Archiv d. Gesellsch. für. ält. deutsche Gesch. XII, S. 26. Efterretningen gaar igen, forkortet og lidt varieret, i alle andre danske Aarbøger; kun een af disse har dog medtaget Dagsangivelsen, nemlig Lundeaarbogen, i hvis senere Gengivelse i Esromhaandskriftet der saa ved en Fejlskrift er kommet til at staa: *XVIII. kal. julii.*

Naar den danske Kilde, der først er skrevet halvtredsindstyve Aar efter disse Tildragelser, fremhæver Jaromar, er der deri noget urigtigt; paa den Tid, da Rygen erobredes, var ikke han, men hans Broder Tetislav Rygens Fyrste; Jaromar blev det først nogle Aar senere. Det er da vel muligt, at Aarbogen tager fejl ved overhovedet at nævne Jaromar med her, og at Ryboernes Daab paa St. Vitus' Dag i Virkeligheden gælder Folkene i Arkona. I saa Fald er Borgen blevet indtaget d. 14. Juni [1]; hvis ikke, Dagen forud.

Naar man tidligere har ladet Arkona falde paa selve Helgendagen, er det vel i Hovedsagen een af disse smaa Unøjagtigheder, der een Gang fremkommet saa let forplanter sig videre. Hvad der dog vist har bidraget til at fæstne Antagelsen, er imidlertid en lille Fortælling, der hos Sakse indflættes forud. Mens de danske Stridsmænd er i fuld Virksomhed med at forberede Belejringen, kom Kongen til, hedder det, og udtalte, at St. Vitus nok, naar hans Festdag indtraf, vilde rive Hedningernes Volde ned, til Straf for den Spot, de havde drevet med ham; i sin Tid havde jo Kejser Karl (den store) undertvunget Rygen og gjort det skatskyldigt til Martyren St. Vitus i Korvey, men snart efter havde Ryboerne revet sig løs og saa lavet sig et Billede, som de kaldte Sankte Vit eller Svantevit. Det er en kuriøs Folkeetymologi, der har frembragt dette Sagn; det har i Middelalderen foranlediget Munkene i Korvey Kloster til nogle Brevforfalskninger, hvorved de vilde skaffe Beviser for deres Herreret over Rygen, og det har i vore Dage ført til, at en hyperkritisk Historiker har udtalt den største Tvivl om, hvor

---

[1]) Saaledes har A. D. Jørgensen forstaaet det, naar han i dette Tidsskrift (4 R. I, S. 791) siger: „Det var d. 14. Juni, Volden blev tændt i Brand, d. 15., St. Vitus, om Morgenen, drog de Danske ind i Borgen og ødelagde Svantevits Billede, døbte og indviede en Kirke". Denne Forfatter har saaledes her som paa saa mange Punkter haft Blik for Urigtigheden i den traditionelle Fremstilling; hans Berigtigelse deraf, meddelt uden særlig Fremhævelse eller nærmere Motivering, har dog ikke hindret den gamle Tro i at holde sig. Undtagelsesvis er den berigtigede Dagsangivelse dog optaget i Adjunkt Thriges Udgave af hans Faders historiske Lærebog.

vidt Guden Svantevit nogensinde har existeret og ikke er blot — en Vittighed, en Brander, lavet over den hellige Vitus[1]). Saaledes som Sagnet fremtræder i Sakses Tekst, gør det dog af mange Grunde Indtryk af at være et senere Indskud[2]), og Sakse taler heller intet senere hen om, at Spaadommen virkelig gik i Opfyldelse. Nogen virkelig Støtte for den traditionelle Antagelse foreligger da ikke heri.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Sverige har i Løbet af den første Halvdel af Aar 1900 mistet flere ansete Historikere. 26. Febr. døde efter længere Tids Sygelighed Elof Tegnér, Bibliotekar ved Lunds Universitetsbibliotek, henved 56 Aar gl. Den rigtbegavede Mands Forfattervirksomhed falder i forskellige Retninger. Sønnesøn af Esaias Tegnér udgav han dennes *Efterlemnade Skrifter, Ny Samling,* 1—3 Bd. (1873—74), samt *Ur Esaias Tegnérs papper* (1882). Knyttet til Lunds Universitet forfattede han

---

[1]) Schirren i det ovenanførte Skrift. Denne Idee, der sikkert som Kuriosum langt overgaar den dog saa morsomme middelalderlige Forklaring, har bl. a. som Forudsætning, at Sakse, der fortæller saare meget om Svantevits Billede og Dyrkelse, kun er en Eftersnakker af Helmold; „Saxo Grammaticus bleibt billig bei Seite“, siger Schirren mere kort end egentlig overbevisende (S. 254). Andensteds i hans Skrift (S. 136) faar man at vide, at om man prøvede paa at redde Helmolds Troværdighed ved at henpege paa den Støtte, hans Fremstilling har i Sakse, vilde det kun føre til det Udslag „Helmold in das Schicksal zu verwickeln, von welchem Saxo früher oder später doch ereilt werden wird“. Man maa haabe, at hvis den heri liggende Trusel mod Sakse nogensinde skulde blive udført, saa vil det gaa Angriberen, som det er gaaet Schirren ved hans Anfald mod Helmold, der lykkelig er genopstandet fra de døde efter den af Schirren foretagne Skrinlæggelse.

[2]) Saxo, ed. Müller, S. 829, Anm.

sammen med M. Weibull 2den Del af dettes *Historia 1668—1868* (1868) og *Lunds Universitet 1872—97* (1897). Stærkest var hans Interesse dog optaget af Gustav III's Tid; til hans Arbejder over denne hører hans Hovedværk, den fremragende Biografi af *Gustaf Mauritz Armfelt,* 1—3 Bd. (1883—87), samt Udgaver af forskellige Memoirer og Brevsamlinger. Fra Lunds Universitetsbiblioteks Haandskriftsamlinger hentede han Stoffet til en Række kulturhistoriske Skizzer: *Svenska bilder från sextonhundradetalet* (1896). Han havde desuden været Medarbejder af det svenske biografiske Leksikons ny Række og af Svensk historisk Tidskrift. Til hans Efterfølger som Bibliotekar i Lund er blevet udnævnt den hidtidige Vicebibliotekar, den nordiske Filolog Carl af Petersens. — 31. Marts døde Ellen Fries, 44 Aar gl., der 1883 som den første svenske Kvinde havde taget Doktorgraden i Upsala. Hendes Studier drejede sig navnlig om Sveriges Historie i det 17. Aarh., og hendes Hovedarbejde var den særdeles dygtige Biografi af *Erik Oxenstierna* (1889); blandt hendes mindre Arbejder skal nævnes *Teckningar ur svenska adelns familjelif i gamla tider* (1895), der støtter sig til utrykte Breve og Dagbøger. — Endelig døde 29. Maj Gustaf Upmark, Intendant ved Stockholms Nationalmuseum, 56 Aar gl. Han var en af Sveriges mest ansete Kunsthistorikere, navnlig fortrolig med Vasatidens Arkitektur og Kunstindustri; hans fornemste Arbejde er Plancheværket *Die Architektur der Renaissance in Schweden 1530—1760* (1897—99); af hans mindre Afhandlinger har *Skånska Herrgårdar under renässanstiden* (i Svenska Fornminnesförenings Tidskr. 9. Bd.) umiddelbar Betydning for dansk Bygningshistorie.

Th. Flathe, Professor ved St. Afra Skolen i Meissen, er død 26. Marts 1900, 72 Aar gl. For Onckens Weltgeschichte havde han forfattet *Das Zeitalter der Restauration und Revolution 1815—51* (1883), men hans væsentligste Forfattervirksomhed var knyttet til hans snævrere Fædrelands Historie; foruden mindre Arbejder omarbejdede og fortsatte han Böttiger's *Geschichte von Sachsen,* 1—3. Bd., der gaar til 1866

(1867—73, i Heeren og Ukerts Samling). — 3. Juni døde Adolf Holm, Professor ved Universitetet i Neapel, henved 70 Aar gl. Hans ansete Hovedværker var *Geschichte Siciliens im Alterthum*, 1—3. Bd. (1870—98), og *Griechische Geschichte*, 1—4. Bd. (1886—94), der slutter med de første romerske Kejsere. — 9. April døde Fr. Maassen, Professor i Kirkeret ved Wiens Universitet, 79 Aar gl., bekendt som en af de grundigste Kendere af den kanoniske Ret og dens Historie. Hans Hovedværk er *Geschichte der Quellen und der Litteratur des canonischen Rechts im Abendlande bis zum Ausgang des Mittelalters*, 1. Bd. (1870); blandt hans mindre Arbejder skal nævnes: *Neun Kapitel über Freie Kirche und Gewissensfreiheit* (1876) med interessante Betragtninger over den historiske Udvikling af Forholdet mellem Stat og Kirke; tillige har han udgivet *Concilia aevi Merovingici* i *Monumenta Germaniæ*.

Af *Danmarks Riges Historie* er nu afsluttet hvad man kunde kalde den første Række, idet alle Forfatterne har udgivet de første Dele af deres Partier, afdøde A. D. Jørgensen og J. A. Fridericia tillige den næste Del. Udgivelsen fortsættes regelmæssigt, for Tiden med Prof. E. Holms 18. Aarhundrede.

Under Ledelse af cand. mag. Johan Ottosen er paa det Nordiske Forlag begyndt at udkomme *Folkenes Historie*, en Verdenshistorie i sammenhængende Enkeltfremstillinger af fortrinsvis, men dog ikke udelukkende yngre nordiske Historikere. De hidtil udkomne Hæfter af det stort anlagte Værk, der er beregnet paa 7 Bd., lover det bedste, og den rige og smagfulde Illustration synes i enhver Henseende at svare til Tidens Fordringer.

Arkivassistent Louis Bobé har udgivet 4. Bd. af *Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds i Tidsrummet 1770—1827* (Kbh., 1900). Dette Bind, der ligesom de tidligere i Samlingen er af særdeles stor Interesse, omfatter Breve til forskellige fra Grev Ernst Schimmelmann i

Tiden 1774—1827 og Breve fra hans Hustru Charlotte, f. Schubart, til Grevinde Louise Stolberg, Reventlowernes Søster, i Aarene 1780—1807.

Kontorchef Jul. Schovelin har udgivet 2den Del af sit Værk: *Fra den danske Handels Empire. Forhold og Personer i det 18de Aarhundredes sidste Halvdel* (Kbh., 1900). Medens første Del behandlede de økonomiske Forhold i Tiden fra Midten af det 18. Aarh. indtil H. C. Schimmelmanns Død 1782 med særlig Vægt paa dennes og Guldbergs Finansstyrelse, er Opgaven for anden Del Perioden fra 1783 til Toldforordningen 1797 og A. P. Bernstorffs Død s. A., altsaa den ny Tids Gennembrud, den store Handel, A. P. Bernstorffs, Reventlowernes og Ernst Schimmelmanns Dage. Skildringen er bygget paa omfattende arkivalske og litterære Studier.

Et vigtigt Supplement til de i Universitetsbiblioteket deponerede Bernstorffske Papirer har Dr. Aage Friis faaet ved Fremskaffelsen af Hovedmassen af Johan Hartvig Ernst Bernstorffs efterladte Papirer, der findes paa Wotersen i Lauenburg og af Ejeren Hr. Kammerherre Greve Hugo Bernstorff-Gyldensteen er stillet til Dr. Friis' Raadighed.

Da Johan H. E. Bernstorff døde i Februar 1772, laa hans store Brevsamlinger dels i Hamburg, dels paa Wotersen, hvor der allerede flere Aar før efter Aftale mellem ham og Broderen Andreas Gottlieb var indrettet et Arkiv bestemt til at gemme de Familiepapirer, der hørte til J. H. Ernst og Andreas Peter Bernstorff og dennes Efterkommere og ikke naturlig havde hjemme i Hovedarkivet paa Gartow. Andreas Peter samlede vistnok alle Onkelens Papirer paa Wotersen, maaske med Undtagelse af sin egen og Faderens Korrespondance med ham, der siden er funden paa Stintenburg og Ober Ellguth. Bestemmelsen om, at de to nævnte Arkiver skulde rumme alle Familiepapirer, er ikke bleven opretholdt, men Hovedmassen af J. H. Ernsts Papirer laa dog i alt Fald i Firserne atter paa Wotersen og blev da ordnet af en Godsinspektør Diermissen.

Samlingen omfatter med de nævnte Undtagelser Breve

fra næsten alle betydelige Personer — politiske og litterære — med hvem Johan H. Ernst stod i Forbindelse, og har saaledes en mangesidig Værdi. Vigtigst for Danmarks politiske Historie er Brevene fra Mænd som Adam Gottlob Moltke, Ditlev Reventlow, Karl af Hessen, Fr. Danneskjold Samsøe, Schulin, Osten, Oeder og Reverdil. Desuden er der Breve fra Choiseul og hans Hustru, fra Klopstock og andre tyske og franske litterære Berømtheder.

Rigsarkivet i Haag har i de senere Aar (c. 1896) faaet en særdeles værdifuld Tilvæxt, der ogsaa rummer adskilligt af Interesse for Danmarks Historie, som dog hidtil ikke fra dansk Side har været benyttet, fordi det som beroende i et privat Familiearkiv har været lidet kendt.

Fra Familien de Ruyter de Wildt har det nemlig erhvervet en anselig Række Dokumenter hidrørende fra den berømte Admiral Michiel Adriaanszoon de Ruyter, hvis Værdi for den hollandske Historieforskning yderligere forøges ved at det paa flere Punkter kan bøde paa det sørgelige Tab, Landet har lidt ved at Marinens Hovedarkiv brændte i Haag 1844. De Ruyter har fra sin Ungdom af ført nøjagtige Journaler paa sine Togter, og allerede den ældste blandt de bevarede berører det danske Territorinm. Den blev ført af de Ruyter som Styrmand i det grønlandske Kompagnis Tjeneste paa Skibet „De groene Leeuw“ paa et Grønlandstogt under Skipper Jochem Janssen 8. Maj—8. September 1633. Den fylder kun 5 Foliosider, men er formentlig ikke uden Interesse for Grønlands eller dog ialfald Hvalfiskeriets ældre Historie. Herefter følger en Række af over 30 saa godt som alle egenhændige Dagbøger dels fra R.s Koffardifarter, dels navnlig fra hans betydningsfulde Krigstogter mod Hollands forskellige Fjender, navnlig Engelskmændene og Barbareskerne. Blandt Journalerne findes en ført af de R. „als chef van de vlot uitgezonden naar de sont. tot beveiligung der Oostzee (oorlog tusschen Zweden en Polen) 28. Mai—4. Nov. 1660“, og en anden af særlig Interesse for den danske Søkrigshistorie, ligeledes egenhændig nedskreven

af de R. „als chef van een eskader uitgezonden naar de Oost-zee tot assistentie van Denemarken (oorlog tusschen Zweden en Denemarken) 26. April 1659—3. Sept. 1660" i 2 Dele fyldende omtrent 172 Foliosider. Til yderligere Oplysning om de Begivenheder, disse Journaler omtale, findes andetsteds i Samlingen (der fra R.'s egen Tid indeholder over 200 Pakker, Læg og Protokoller) dels Registre over Krigsraadsresolutioner 1659—60, dels Koncepter til de R.'s udgaaende Breve, dels originale indkomne Sager. Blandt de sidste findes Breve fra Frederik III, Hans Schack m. fl., og en Samling af 12 Breve fra Cort Adeler i Tiden 1668—71, der illustrerer dennes venskabelige Forhold til de R., hvem han hjalp til at faa Stifsønnen, Jan Pauluszoon van Gelder optaget i den danske Adel (1670) og dermed for saa vidt ligestillet med dennes Halvsødskende, der havde opnaaet dette ved Faderens Adelsbrev (1660).

De Ruyters Arkiv rummer ogsaa enkelte senere Dokumenter fra et Par andre Sø-Officerer, deriblandt fra hans Søns Haand en „Journaal gehouden by den Schout by Nacht Engel de Ruyter gaende over land naar Denemarken en vervolgens in de plaats van de Schout by Nacht Philips van Almonde het bevel voerende op het schip Delft gedurende den kruistocht van het eskader van den vice-admiraal Cornelis Evertsen in de Oostzee 22. Juli—20. Dec. 1676".

Med stor Forekommenhed gav Rigsarkivar Th. H. F. van Riemsdijk Undertegnede Tilladelse til at benytte og afskrive disse Dokumenter, hvilket dog for nogles Vedkommende ikke strax lod sig gjøre, da de vare udlaante til den „Geschiedkundige Tentoonstellung van het nederlandsche Zeewesen", der for Tiden (Juli—Sept. 1900) afholdes i Haag og danner et interessant midlertidigt Supplement til Haags Arkiver og Biblioteker.

Jeg skal ikke komme ind paa, hvad denne Udstilling rummer af andre Sager som Skibsmodeller, Afbildninger af Søslag, Admiraler m. m.; men ogsaa af Aktstykker og Tryksager findes Sager af Interesse med Hensyn til Hollands forskellige nærmere Berøringspunkter med Danmark, som

her bør nævnes. Blandt Tryksager kan anføres adskillige Flyveskrifter med karakteristiske Skildringer eller Afbildninger af Hollændernes Deltagelse i de dansk-svenske Krige, f. Ex. Vondels „Triomf over Funen“. Fremdeles findes de Ruyters danske originale Adelsdiplom, Cornelius Tromps Diplom som Greve af Sølvitsborg og Christian den 5tes Takkebrev til samme af $^{17}/_{6}$ 1676 for hans Hjælp i Slaget ved Øland; men navnlig vil det sikkert for Danmarks Vedkommende med Interesse erfares, at der heriblandt fandtes udstillet en egenhændig Journal ført af Admiral Wassenaer Opdam, som strækker sig over hele den Periode, da han assisterede ved Kjøbenhavns Belejring, nemlig: „Scheepsjournaal van 15. Sept. 1658 tot 14. Nov. 1659 mit conceptbrieven dd. 1659, handschrift van den Admiraal van Wassenaer-Opdam“. Journalen selv fyldte 51 tæt beskrevne Folioblade. Denne Journal er i privat Eje, og var maaske endnu længe bleven ukendt i Danmark, hvis ikke Udstillingen havde gjort dens Tilværelse bekendt. Den tilhører en Baron van Heeckeren van Wassenaer, hos hvem der er gjort Skridt for at opnaa Tilladelse til at lade dette Aktstykke afskrive.

G. L. Grove.

I Tyskland findes en overdreven Tilbøjelighed til at skrive Bøger eller Værker, anlagte fra nye Synspunkter. Det er alt omtalt foran (S. 133), hvorledes en Del Videnskabsmænd under Ledelse af Hans F. Helmolt have begyndt en „*Weltgeschichte*“, hvoraf ogsaa en engelsk Udgave kommer, der vil fortælle Historien ikke efter Tidsfølgen, men fra etnographiske og geographiske Synspunkter. Den fremdrager stærkt de archæologiske Forhold og Naturfolkene, Menneskenes Stilling til de fysiske Omgivelser og den hele Menneskeheds Historie. Hvor erkjendtlig man end kan være for at blive ledet ved nye Hjælpemidler til en bedre Forstaaelse af Historiens Gang, og hvor meget der end i vor Tid er indvundet ved ethnographiske Forskninger til Forstaaelse af Folkenes Historie, deres Ret og Kultur, synes en saadan Fremgangsmaade dog

at maatte rent overvælde Historiens Hovedopgave og at overskjære de naturlige Traade indenfor Verdenshistorien.

En af Værkets Medarbejdere er iøvrigt den udmærkede Geograf Fr. Ratzel, af hvis „*Anthropo-Geographie*" en ny Udgave udkom i 1899. Dette for Historikere saa overordentlig lærerige Værk viser som et Hovedresultat, i hvilken Grad Menneskenes Historie maa opfattes som fremgaaet af en altid fortsat Vexelvirkning af Naturkræfterne paa den ene Side og Menneskeslægten paa den anden, medens det er aldeles uholdbart, naar det ogsaa i nyere Tid er bleven forsøgt at forklare de historiske Phænomener som Udslag af de fysiske Forholds almægtige Indgriben.

En interessant Side af Menneskets Forhold til Naturen er behandlet af Professor H. H. v. Schwerin i et Universitetsprogram fra Lund (Mai 1900): „*Om kustfolks olika sjöduglighet*". Under den særdeles kyndige Forf.'s Vejledning føres Læseren paa en Rundfart langs Verdens Kyster med det Maal at undersøge Aarsagerne til den ulige Sødygtighed eller Evne til at benytte og befare Havet, som findes hos Kystfolk. Ogsaa denne Forf. viser, hvorlidt Menneskenes Søfartsdygtighed kan kaldes et Produkt af Landets Naturforhold. Saaledes paaviser Schwerin i Modsætning til den almindelige Opfattelse, at Phøniciernes Land ved sin Kysts Form og Art netop var lidet gunstig for Udvikling af Søfart og at Phønicierne paa Trods af disse uheldige Forhold udviklede sig til et Søfolk af første Rang i Kraft af eget medfødt Anlæg; Landets udmærkede Beliggenhed for en Omsætning mellem Østens og Vestens Lande maatte bl. a. bidrage til, at denne Evne udvikledes saa stærkt. Grækenlands indskaarne og ørige Natur var gunstig for Udviklingen af en Søfart; men Forf. godtgjør dog, at Grækerne aldrig bleve et Søfolk af høj Rang, og han viser, hvorledes ogsaa i vore Dage Trangen og Dygtigheden til at færdes paa Søen er mærkelig ulige fordelt mellem Beboerne af de græske Lande. Schwerin kommer flere Gange tilbage til at Folkenes Naturel og medfødte Anlæg har en stor Rolle, og han nævner saaledes, hvorledes baade tidligere og i vore Dage i frugtbare Egne i Bretagne hele den mandlige Befolk-

ning drager paa Langfart, medens den holder sig hjemme i de fattige Egne; der findes tætbefolkede Øer ved Charentes Munding, hvorfra der var udmærket Anledning til Sejlads, og dog leve Indbyggerne alene af Agerbrug.

Folkeslagene kunne endvidere baade lære og glemme denne Kunst. Angler og Sachser færdedes oprindelig paa Havet, medens Angelsachserne i England helt lagde Sejlads til Side og Englænderne først ved Middelalderens Slutning uddannede sig til at blive Verdens mest søfarende Folk. Endvidere er det karakteristisk, hvad Forfatteren viser, at der overordentlig hyppig gjør sig en vis Konservatisme gjældende med Hensyn til de benyttede Fartøjers Bygning og Art, og at dette atter indvirker paa Befolkningens Sødueligbed; som et ejendommeligt og meget oplysende Exempel gjennemgaar han de mange højst ulige Forhold hos de forskjellige Stammer paa Madagaskar. Schwerin henleder Opmærksomheden paa endnu mange andre Forhold, der have fremmet Kystfolkenes Trang til at befare Havet eller givet dem Sky derfor, og man vil i det Hele med stort Udbytte kunne læse den lærde, aandfuldt skrevne Undersøgelse.

Joh. Stp.

Af Lektor E. Hildebrands store Udgave af *Svenska Riksdagsakter 1521—1718* er udkommet 3. Dels 2. Hæfte (Stockh., 1900), der omfatter Synoden i Upsala og Rigsdagen i Söderköping 1595.

Dr. Karl Hildebrand, der for det Humanistiske Vetenskapssamfund i Upsala har paataget sig Udarbejdelsen af Stockholms Historie, har tillige paabegyndt Udgivelsen af *Urkunder till Stockholms historia*, der vil bestaa af forskellige Rækker af Aktstykker. Af den første Række, Stadens Privilegiebreve 1423—1700, er udkommet 1. Hæfte, der naar til 1614 (Stockh., 1900).

Foreningen af tyske Historikere holdt sit 6te Møde i April 1900 i Halle. Blandt de holdte Foredrag skal anføres:

L. Mitteis om Resultaterne af Papyrusforskningerne, Dietr. Schäfer om de nordiske Magters Indtræden i Trediveaarskrigen, H. Ullmann om Napoleon I's Forhold til England og H. Friedjung om det 1814 til den østrigske Kejser gjorte Tilbud om paa ny at overtage den tyske Kejserkrone.

Det preussiske Videnskabernes Akademi har som Prisopgave udstillet en Skildring af *Autobiografiens Historie* (i dens strengeste Forstand med Udelukkelse af al Memoirelitteratur). Besvarelserne kan gives paa et af de moderne europæiske Hovedsprog eller paa Latin og maa indleveres inden Udgangen af 1904. Belønningen er 5000 Rmk. — Endvidere indbyder Professorerne E. Häeckel i Jena, Conrad i Halle og Fraas i Stuttgart til en Konkurrence om følgende Opgave: *Hvad lære vi af Descendensteoriens Principper med Hensyn til Staternes indre politiske Udvikling og Lovgivning?* En Sum af 30000 Mrk. er stillet til deres Raadighed og vil blive benyttet til at hædre den bedste Afhandling med mindst 10000 Mrk., de i Rang følgende med tilsvarende Summer. Besvarelserne skal affattes paa Tysk og indsendes inden 1. Decbr. 1902. Som Prisdommere fungerer Professorerne Conrad i Halle, Dietr. Schäfer i Heidelberg og Ziegler i Halle.

Prof. G. v. Below har under Titlen *Territorium und Stadt* samlet en Række Studier til tysk Forfatnings-, Forvaltnings- og økonomisk Historie (*Historische Bibliothek* 11. Bd., 1900). Af Afhandlingerne er der særlig Grund til at fremhæve: *System und Bedeutung der landständischen Verfassung*, og *Der Osten und der Westen Deutschlands. Der Ursprung der Gutsherrschaft.* Den første er vistnok det bedste Forsøg paa at udnytte den nyere Tids Kildepublikationer og Undersøgelser til en sammenhængende Fremstilling af Landstændernes Historie og Betydning. Den anden uddyber paa en interessant Maade Forstaaelsen af den bekendte Forskel paa Øst- og Vesttysklands agrariske Forhold, Modsætningen mellem den østlige „Gutsherrschaft“ ɔ: de store Godser med den afhængige Bondestand, og det vestlige „Grundherrschaft“ ɔ: de mindre Godser og den forholdsvis friere Bondestand. Forf.

vender sig her, som i det hele i sine Undersøgelser, imod den økonomiske Forklaring af Udviklingen og søger Hovedaarsagerne til den østlige Storbesiddelse i en ældre Tilstand og Regenternes Svaghed i de store Territorier. Det skal bemærkes, at hans Undersøgelser ogsaa fortjener Opmærksomhed af den Grund, at de kan benyttes til sammenlignende Studier over dansk Agrarhistorie. Vi naaede vel aldrig til en ren „Gutsherrschaft“, men dog til en stærkt udviklet Mellemform af de to Kategorier, og vi har jo ogsaa en vis Modsætning mellem Øst og Vest, mellem Halvøen og Øerne med de skaanske Provinser.

I *Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Litteratur* 3. Jahrg. 1900 4. H. har Fr. Keutgen givet en lærerig Udsigt over den nyeste Litteratur angaaende den tyske Byforfatnings Oprindelse; han slaar fast, at eet positivt Resultat er i alt Fald naaet ud af den omfattende og stærkt polemiske Drøftelse: Betoningen af den principielle Forskel paa Byretsforfatningen som et Tilbehør til den offentlige Retsorganisation og Raadsforfatningen som en Dannelse af et autonomt, udenfor Staten staaende Fællesliv.

Prof. i den franske Revolutions Historie ved Universitetet i Paris A. Aulard har hæftevis paabegyndt Udgivelsen af *Histoire politique de la révolution française* (Paris 1900). Som Titlen antyder, er det ikke Forf.'s Hensigt at give en fuldstændig Skildring af Revolutionens Historie; af den ydre Politik, Krigene, Finansvæsenet og de sociale Forhold vil han kun medtage de højst nødvendige positive Træk. Bogens Opgave er derimod at fremstille Oprindelsen, Udviklingen og Omdannelsen af den demokratiske og den republikanske Idé og disse Ideers Udtryk i Institutioner og Love i Tiden 1799—1804. Han deler i denne Henseende Perioden i 4 kronologiske Grupper: 1) 1789—92: Dannelsen af det demokratiske og det republikanske Parti under det konstitutionelle Monarki og Censusforfatningen, 2) 1792—95: den demokratiske Republik, 3) 1795—99: Borgerstandsrepublikken under Direktoratet, 4) 1799—1804: den plebiscitære Republik under Konsulatet.

Før hele Værket foreliggger, kan man ikke bedømme, hvorledes dette, som Forf. selv indrømmer, ret abstrakte Længdesnit gennem Revolutionen vil lykkes for ham; som Forsvar for sin Plan henviser han til, at kun ved denne Isoleren af Emnet har det været ham muligt at trænge fuldstændigt til Bunds i de ægte Kilder. Af metodisk Interesse er, at han erklærer kun undtagelsesvis at have benyttet Memoirerne, fordi disse ikke er skrevne samtidigt med Begivenhederne. De hidtil udkomne 4 Hæfter naar til 1793.

Af det her i Tidsskriftet tidligere omtalte Værk af F. Masson: *Napoléon et sa famille* er udkommet T. 3—4 (Paris, 1900). Disse Bind omfatter Tiden 1805—09 og hører til Værkets betydeligste, allerede paa Grund af den Rolle, Bonaparteslægten i disse Aar spiller i Europas Historie. Der findes i dem en Række glimrende Karakteristikker af Joseph, Jérôme, Louis, Murat, Hortense o. fl., og en Rigdom af Oplysninger om deres Færd. Men ikke mindre interessant er Forf.'s Paavisning af Karakteren af le Grand Empire, som Napoleon med hele sin korsikanske Familiefølelse og trods alle de Skuffelser, hans Brødre beredte ham, tragtede efter at stifte paa Grundlag af Familien. Han ser Napoleons Planer i Slægt med det romerske Princip ɔ: Omdannelsen af de erobrede, underkastede eller forbundne Stater efter en Type, der var skabt til Brug for Sejrherren uden Hensyn til de underordnede Folks egne særlige Interesser. Men mere og mere trængte Tanken frem hos Kejseren, at det var nødvendigt at skaffe sig en Arving. Følgen blev Skilsmissen fra Josefine, der tillige var en Sejr for Bonaparterne og ikke mindst for Kejsermoderen over Beauharnais'erne. Med denne Begivenhed ender 4de Bind.

Den af Prof. Georg Kaufmann i Breslau udgivne *Politische Geschichte Deutschlands im 19. Jahrhundert* (Berlin, 1900) giver en særdeles god Udsigt over Emnet; af og til savner man dog en nærmere Indgaaen paa omtvistede Spørgsmaal, og de handlende Personligheder tegner sig paa enkelte

Undtagelser nær ikke meget tydeligt. Forf.'s Standpunkt er i det hele frisindet; hans Vurdering saavel af Begivenhederne 1848 som af den preussiske Opposition 1862 og af den socialdemokratiske Bevægelse mere forstaaende end i Reglen i moderne tyske Værker; derimod er hans Betragtning af den dansk-tyske Strid ganske den sædvanlige.

Tilføjelser og Rettelser.

S. 527 L. 8 f. n. Der burde ved Omtalen af Forfatningsbestemmelsen af 13. Februar 1772 være tilføjet, at Tanken om et Statsraad, hvis Medlemmer ikke tillige maatte være Kollegiechefer med Undtagelse af Udenrigsministeren, ogsaa var fremsat af Suhm i det bekendte Forfatningsudkast, han kort i Forvejen havde forelagt Guldberg (Suhmiana S. 82 og Hist. Tidsskr. 4. R. II 831 ff.).

E. H.

S. 587—88 er urigtigt paginerede S. 287—88.

Navneregister.

(Ved Carl Fredstrup.)

Udsigt over den danske historiske Forenings Regnskaber for 1898 og 1899 og Virksomhed i 1899.

Regnskabet for 1898.

Indtægt:

1)	Kassebeholdning 1. Jan. 1897	2171	Kr. 99	Ø.
2)	Medlemsbidrag	3001	— „	-
3)	Solgte Skrifter	168	— 77	-
4)	Bidrag fra det Classenske Fideikommis	200	— „	-
	— — Carlsbergfondet	400	— „	-
5)	Renter af Foreningens Kapital og Kassebeholdning	425	— 57	-
		6367	Kr. 33	Ø.

Udgift:

1)	Forfatterhonorarer	1056	Kr. 54	Ø.
2)	Bogtrykkerarbejde	569	— 30	-
3)	Papir	427	— 50	-
4)	Bogbinderarbejde	131	— 89	-
5)	Tidsskriftets Omsendelse og Medlemsbidragenes Opkrævning	368	— 11	-
6)	Skrifternes Opbevaring	33	— 35	-
7)	Forskelligt	44	— 30	-
		2630	Kr. 99	Ø.
	Kassebeholdning 31. Dec. 1898	3736	— 34	-

Regnskabet for 1899.

Indtægt:

1)	Kassebeholdning 1. Jan. 1899	3736	Kr. 34	Ø.
2)	Medlemsbidrag	1988	— 20	-
3)	Solgte Skrifter	95	— 25	-
4)	Bidrag fra det Classenske Fideikommis	200	— „	-
	— — Carlsbergfondet	400	— „	-
5)	Renter af Foreningens Kapital og Kassebeholdning	464	— 30	-
		6884	Kr. 09	Ø.

Udgift:

1) Forfatterhonorarer	1574	Kr.	37 Ø.
2) Bogtrykkerarbejde	1519	—	91 -
3) Papir	712	—	50 -
4) Bogbinderarbejde	200	—	44 -
5) Tidsskriftets Omsendelse og Medlemsbidragenes Opkrævning	367	—	53 -
6) Skrifternes Opbevaring	33	—	35 -
7) Forskelligt	37	—	22 -
	4445	Kr.	32 Ø.
Kassebeholdning 31. Dec. 1899	2438	—	77 -

Foreningen har i 1899 udgivet:

For 1ste Halvaar 1899: Historisk Tidsskrift, 7de Række, 2det Binds 1ste—2det Hefte (S. 1—246). Juni—Septbr. 1899.

For 2det Halvaar 1899: Historisk Tidsskrift, 7de Række, 2det Binds 3dje—4de Hefte (S. 247—416, L 1—41). Decbr. 1899.

Paa Aarsmødet 10. Maj 1899 genvalgtes Museumsassistent M. Mackeprang til Medlem af Bestyrelsen. Prof. Fridericia holdt Foredrag indeholdende: Betragtninger over Gustav Adolfs Deltagelse i Trediveaarskrigen.

Paa Aarsmødet 15. Maj 1900 genvalgtes Professor Kr. Erslev til Medlem af Bestyrelsen. Prof. Erslev holdt Foredrag om: Danmarks første Kamp for Sønderjylland. Bestyrelsen bestaar nu i September 1900 af Professor, Dr. Kr. Erslev, Professor, Dr. J. A. Fridericia, Museumsassistent, cand. mag. M. Mackeprang, Direktør for Statistisk Bureau M. Rubin og Professor, Dr. J. C. H. R. Steenstrup. Af disse er Professor Steenstrup Foreningens Formand, Professor Fridericia dens Sekretær.

Foreningen, som 1. Jan. 1899 talte 863 Medlemmer, har indtil Udgangen af Aaret ved Dødsfald mistet 12 Medlemmer, og 36 har udmeldt sig; derimod er der indtraadt 12. Den havde saaledes 31. Decbr. 1899 et Medlemsantal af 827, af hvilke 165 betaler halvt Kontingent, de 109 som Medlemmer af den norske og de 56 som Medlemmer af den svenske historiske Forening.

Den danske historiske Forenings Vedtægter.

(Vedtagne 10. Maj 1876 paa Foreningens Aarsmøde med Ændringer paa Aarsmødet 18. Maj 1898.)

§ 1.

Formaalet for den danske historiske Forening er dels at vække historisk Aand og Interesse i Almindelighed, dels at fremme historisk Kunst og historiske Studier, nærmest med Hensyn til Fædrelandet og dets Litteratur.

§ 2.

Foreningen udgiver et dansk historisk Tidsskrift. Dettes Indhold skal fornemmelig bestaa af originale historiske Afhandlinger; tillige kan deri optages historiske Anmeldelser og Kritiker, utrykte Breve, Dokumenter og andre historiske Bidrag. Ved Siden deraf kan særskilt udgives større historiske Arbejder.

§ 3.

Ordentligt Medlem af Foreningen er enhver, som anmelder sig for Bestyrelsen. De ordentlige Medlemmer betale et aarligt Bidrag af 4 Kroner eller en Gang for alle 50 Kroner. De ere stemmeberettigede en Maaned efter Anmeldelsen.

Æresmedlemmer, som ikke erlægge Kontingent, kunne udvælges paa Foreningens Aarsmøder. Medlemmerne erholde de Skrifter, som Foreningen udgiver.

§ 4.

Den historiske Forenings Hovedsæde er i Kjøbenhavn. Her ledes dens Virksomhed ved fem Bestyrere, der vælges paa 5 Aar af Foreningen paa dens Aarsmøder med Flertallet af de tilstedeværendes Stemmer. Hvert Aar udtræder det ældste Medlem. Den udtrædende kan vælges paa ny. Bestyrelsens Medlemmer afgjøre, hvad der skal optages i Tidsskriftet, fordele Forretningerne imellem sig og vælge en Formand. Bestyrelsen samles paa Formandens Indbydelse, saa ofte som et af dens Medlemmer forlanger det.

§ 5.

Foreningens Aarsregnskab revideres af 2 dertil valgte Revisorer og forelægges derefter paa Aarsmødet.

§ 6.

I Løbet af hvert Aars andet Kvartal holdes i Kjøbenhavn efter offentlig Indbydelse fra Bestyrelsen et Aarsmøde. I dette vælges Medlemmer af Bestyrelsen og Revisorer, og Bestyrelsen gjør Rede for Udførelsen af sit Hverv. I dette aarlige Møde afgjøres tillige de Forslag og Andragender fra Medlemmer i Foreningen, som maatte være indsendte til Bestyrelsen inden Marts Maaneds Udgang. Bestyrelsen meddeler tillige i hvert Bind af det historiske Tidsskrift en nøjagtig Beretning om Foreningens Virksomhed og pekuniære Forhold, ligesom der ogsaa med passende Mellemrum offentliggjøres en Fortegnelse over dens Medlemmer. Extraordinære almindelige Møder afholdes, naar enten Bestyrelsen finder det hensigtsmæssigt eller det forlanges af 30 Medlemmer i en til Bestyrelsen stilet Skrivelse.

§ 7.

Forandringer i disse Vedtægter kunne alene ske i Foreningens Aarsmøder. Forslag til saadanne Forandringer fra Medlemmernes Side maa indgives til Bestyrelsen inden hvert Aars 1ste Marts. Baade i dette Tilfælde, og hvis Bestyrelsen vil foreslaa Forandringer, maa de 14 Dage før Mødet bekjendtgjøres for Medlemmerne. Underændringer til foreslaaede Ændringer skulle anmeldes for Bestyrelsen 3 Dage forinden Mødets Afholdelse. For at give Beslutninger, som forandre Vedtægterne, Gyldighed, maa i det mindste 30 Medlemmer, Bestyrelsen iberegnet, være tilstede i Mødet og $^2/_3$ af de tilstedeværende billige Forandringen.

§ 8.

Et Exemplar af disse Vedtægter skal medfølge ethvert Bind af Historisk Tidsskrift.

Fortegnelse over historisk litteratur fra året 1898,

vedrørende Danmarks historie.

Ved **M. Mackeprang.**

Bibliografi og arkivvæsen.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. Hrsg. von *S. Berner*. XIX. 1896. Berlin.

II, 387—411 litt. om hertugd. (Af A. Hofmeister); III, 185—97 litt. for 1894-95 om Dmk.-Norge til 1523. (Af H. Schjöth.)

C. G. Björling, P. J. Jørgensen og *A. Taranger*. Nordisk Literaturfortegnelse for 1897. (T. f. Retsvidensk. XI, 469—512.)

J. Hoffmeyer. „Fra Regenburgs Samling". En Bibliografi. III. (Progr. f. Aarhus lærde Skole. 1898.)

Bibliotheca Wegeneriana. Fortegnelse over C. F. Wegeners Bibliothek. I—IV.

Ikke i boghandelen.

V. Gödel. (Katalog öfver Kongl. Bibliotekets fornisländska och fornnorska handskrifter. 1.—2. (Kongl. Bibliotekets Handlingar. XIX, 1—64. XX, 65—192.)

Ved P. betegnes skrifter mindre end 3 ark. Forkortelsen S. = Samlinger, T. = Tidsskrift, Z. = Zeitschrift. Når trykstedet er udeladt, er dette København.

Tidshistorie.

Salmonsens Konversationsleksikon. 169.—201. H.

A. D. Jørgensen. Historiske Afhandlinger. 1.—11. H.

O. A. Øverland. Af Sagnet og Historien. Kra. 1897.

Saxo Grammaticus. Danmarks Krønike. Overs. af *F. Winkel Horn.* 44.—48. (sidste) H. 4⁰.

Danske Oldkvad i Sakses Historie, gengivne af *A. Olrik.* P.

Den ældste Danmarkskrønike (Roskildekrøniken), overs. af *J. Olrik.* P.

Heimskringla. Udg. ved *F. Jónsson.* 5.—6. H.

Snorre Sturlasson. Norges Kongesagaer i Oversættelse ved *G. Storm.* 6.—22. H. Kra.

G. Storm. Ynglingatal, dets Forfatter og Forfattelsestid. (Arkiv f. nord. Filol. XV, 107—41.)

Danmarks Riges Historie. 29.—48. H. (I, 4.—9. H. II, 1.—4. H. VI, 11.—20. H.)

Danmarks Historie i Billeder. (Med Text af *V. Mollerup.*) 32.—35. Lev. Tværfol.

Kurze Holsteinische Annalen. Mitgeth. von *O. Holder Egger.* (Neues Archiv f. ält. deutsche Geschichtskde. XXIII, 244—47.)

A. Helbling. Der Zug der Cimbern und Teutonen. Inaug.-Dissert. Zürich.

C. Kier. Edictus Rotari. Studier vedrørende Longobardernes Nationalitet. Aarhus.

J. H. Ramsay. The foundations of England or twelve centuries of British history. (B. C. 55 — A. D. 1154.) Vol. I—II. London.

H. H. Howorth. The beginnings of Wessex. (English hist. Review. 1898, 667—71.)

L. Arnold. King Alfred in English Poetry. Meiningen. Inaug-Dissert. fra Lpz.

F. Liebermann. On the history of Byrnouth, the hero of Maldon. (Archiv f. d. Studium neuerer Sprachen u. Litt. Bd. CI. Nr. 1—2.)

R. W. Saint Clair. The Saint Clairs of the Isles being a history of the sea-kings of Orkney and their Scottish successors of the sirname of Sinclair. Auckland, New Zeeland.

M. Anholm. Normandie och dess Nordiska minnen. Lund.

C. Horsford. Dwellings of the Saga-Time in Iceland, Greenland and Vineland. (National Geographical Mag. IX, 73 ff.)

J. Steenstrup. Vort første Naboskab med Tyskerne. (Dansk T. 1898, 149—63.)

Mecklenburgische Geschichte in Einzeldarstellungen. 2. H. *R. Wagner.* Wendenzeit. Berlin.

Des *Thomas Kantzow* Chronik von Pommern. Hrsg. von *G. Gaebel.* 2. Bd. Stettin.

R. Wagner. Das Bundnisz Karls des Groszen mit den Abodritten. (Meklenbg. Jahrb. LXIII, 89—129.)

G. Müller-Mann. Die auswärtige Politik Kaiser Ottos II. Lörrach.

Regesta Norvegica. Kronologisk Fortegnelse over Dokumenter vedkommende Norge, Nordmænd og den norske Kirkeprovins. I. 991—1263. Udg. ved *G. Storm.* Kra.

H. L. Møller. Slaget paa Lyrskov Hede. (Vort Forsvar. 1898. Nr. 467.)

Kr. Erslev. Valdemarernes Storhedstid. Studier og Omrids.

H. A. Ring. Sveriges konungaborg, Stockholms slott från Birger Jarls och Vasarnes till Oscar II's tid. 1.—9. H. Sthm.

Keuszler. Ausgang der ersten russischen Herrschaft in den gegenwärtigen Ostseeprovinzen im 13. Jahrhundert. St. Petersburg.

Kr. Erslev. Henrik af Æmeltorp i de ægte og uægte Kilder. (Hist. T. 7. R. I, 489—518.)

Les Registres d'Innocent IV. Publ. par *E. Berger.* Fasc. 11. [1253—54.] Paris. 4⁰.

Les Registres de Grègoire X. Fasc. 3. [1276—77.] Paris. 4⁰.

I. F. Böhmer. Regesta Imperii. VI. Die Regesten des Kaiserreichs unter Rudolf, Albrecht, Heinrich VII. 1273—1313. Neu hrsg. von *O. Redlich.* 1. Abth. Innsbruck. 4⁰.

T. Lindner. Die deutsche Hanse. Ihre Geschichte und Bedeutung. Für das deutsche Volk dargestellt. Lpz.

G. Willgeroth. Geschichte der Stadt Wismar. I. Bis zur Mitte 14. Jahrhunderts. Wismar.

Calendar of the Patent Rolls. Edward III. A. D. 1338—1340. London.

S. 276—77 et brev ang. et dansk skib.

M. Hill. Margaret of Denmark. London.

P. Girgensohn. Die skandinavische Politik der Hansa 1375—95. Akad. afh. Upsala. (Upsala Universitets Årsskr. 1899.)

Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. II, 2. H. (1382—1400).

G. Storm. Vitaliebrødrenes Plyndretog til Bergen i 1393. (Norsk hist. T. 3. R. IV, 428—40.)

J. H. Wylie. History of England under Henry IV. Vol. IV. 1411—1413. London.

W. Altmann. Regesta imperii XI. Die Urkunden Kaiser Siegmunds 1410—1437. II. Bd. 2. H. [1433—1437.] Innsbruck. 4°.

Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Siegmund. 5. Abth. 1433—1435. Hrsg. von *G. Beckmann.* Gotha.

W. Stein. Über den angeblichen Plan eines Bundnisses der Hansestädte mit König Georg von Böhmen im Jahre 1458. (Hans. Geschichtsbl. 1897, 239—60.)

Urkundenbuch der Stadt Lübeck. X, 5.—10. Lief. [1463—65.] Lübeck. 4°.

W. Stein. Zwei Moten König Christians I. von Dänemark. (Hans. Geschichtsbl. 1897, 229—39.)

Il castello di Malpaga. Milano.

Indeholder beskr. af billeder af Kr. I's besøg på denne borg.

Politische Correspondenz des Kurfürsten Albrecht Achilles. Hrsg. von *F. Priebatsch.* 3. Bd. 1481—86. Lpz. (O. m. t.: Publicationen a. d. K. preus. Staatsarch. 71. Bd.)

L. Stavenow. Olaus Petri såsom historiaskrifvare. Några anmärkningar vid studiet af hans svenska krönika. (Festskr. tillägn. O. Ekman af Göteborgs Högskola. S. 195—221.)

H. Wrangel. Svenska flottans bok. En populär framställning af vort sjövapens utveckling. 1.—10. H. Sthm.

S. E. Andersson. Anteckningar om Dalkarlarnes frihetssträfvanden under 16. och 17. århundradena. Falun. 1896.

D. Schäfer. Zum lübisch-dänischen Vertrage vom 29. April 1503. (Hans. Geschichtsbl. 1897, 205—28.)

F. Mojean. Beiträge zur Geschichte des Krieges der Hanse wider Dänemark 1509—12. Stralsund. Progr. 4°.

H. Kalt. Hamburgs Kampf um die Reformation 1517—1561. I—II. Hambg. Progr. 4°.

P. Kalkoff. Zur Lebensgeschichte Albrecht Dürer's. (Repert. f. Kunstwissensch. XX, 443—63.)

Behandler også D.'s arbejder for Kr. II.

C. Rolfs. Zur ditmarsischen Reformationsgeschichte. (Beitr. u. Mitteil. d. Vereins f. schleswig-holst. Kirchengesch. 2. R. I, 1—54.)

M. Mackeprang. Et par bidrag til Grevefejdens historie. (Danske Mag. 5. R. IV, 95—96.)

Letters and papers, foreign and domestic, of the reign of Henry VIII. Arranged by *J. Gairdner* and *R. H. Brodie.* Vol. XVI. [1540—41.] London.

Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken. I. Abth. 1533—59. 8. Bd. Nuntiatur des Verallo 1545—46, bearb. v. *W. Friedensburg.* Gotha. II. Abth. 1560—72. 1. Bd. Die Nuntien Hasius und Delfino 1560—61, bearb. v. *Steinherz.* Wien.

The register of the Privy Council of Scotland. Ed. by *D. Masson.* Vol. 14. Addenda 1545—1625. Edinburgh.

Calendar of the state papers relating to Scotland and Mary, queen of Scots, 1547—1603. Ed. by *J. Bain.* Vol. I. 1547—1563. Edinburgh.

F. Joël. Herzog August von Sachsen bis zur Erlangung der Kurwürde. (Neues Arch. f. Sächs. Gesch. XIX, 116—53, 244—91.)

Tr. Lund. Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16de Aarhundrede. Dagligt Liv. XIII. Livsbelysning.

J. Merkel. Heinrich Husanus (1536—1587) herzoglich sächsischer Rath, mecklenburgischer Kanzler. Eine Lebensschilderung. Göttingen.

V. Bang. Hertug Magnus, Prins af Danmark. (Nord og Syd I, 109—20, 129—59, 209—21.)

Ribbeck. Landgraf Wilhelm IV von Hessen auf der Brautsuche. (Z. f. hessische Gesch. u. Landeskd. N. F. XXIII, 181—203.)

Bl. a. om formælingsplaner med Renate af Lothringen.

K. Höhlbaum. Zur Geschichte des nordischen siebenjährigen Krieges. (Mitteil. d. Vereins f. lübeck. Geschichte. VIII, 103—12.)

K. Hildebrand. Johan III och Europas katolska makter. Studier i 1500-talets politiska historia. Akad. afh. Upsala.

O. Söderqvist. Johan III och hertig Karl 1568—1575. Akad. afh. Upsala.

Kancelliets Brevbøger 1571—1575. I Uddrag udg. ved *L. Laursen.*

Acts of the Privy Council of England. N. S. Vol. XVII. 1588—89. London.

Calendar of state papers and manuscripts, relating to English affairs, existing in the archives and collections of Venice and in other libraries of Northern Italy. Vol. IX. 1592—1603. Ed. by *H. F. Brown.* London.

Dombog for 1599. Udg. ved *E. A. Thomle.* 2. H. Kra.

G. W. Kernkamp. Stukken over de Noordsche Compagnie. (Bijdr. van het Hist. Genootsch. te Utrecht. XIX, 263—379.)

P. J. Blok. Een merkvardig aanvaltsplan gericht tegen vischerij en handel der Vereenigde Nederlanden in de eerste helft d. 17. eeuw. (Bijdr. van het Hist. Genootsch. te Utrecht. XIX, 1—61.)

Diarium *Everardi Bronchorstii* sive adversaria omnium quae gesta sunt in Academia Leydensi (1591—1627). Uitgegev. door *I. C. van Slee.* 'Gravenhage. (Werken uitgegev. door het Hist. Genootsch. gevestigd te Utrecht. 3. S. Nr. 12.)

Regesta Diplomatica Historiæ Danicæ. Series II. Tom. posterior. IV. 1608—1628.

H. Stålhane. Baltzar-fejden. Anteckningar om krigshändelserna i Jämtland och Herjedalen 1611—1613. (Östersundsposten, Juli 1898.)

Les mémoires du burgrave et comte Frédéric de Dohna. 1621—1688. Hrsg. von *H. Borkowski.* Königsberg i Pr.

L. Dedouvres. Le père Joseph diplomate. (Revue d'hist. diplomatique 1898, 80—98, 371—417.)

Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefväxling. Senare afd. 9. Bd. Bref från Herman Wrangel med flera generaler. Utg. af *P. Sondén.* Sthm.

P. G. Berggren. Lars Grubbe, hans lif och verksamhet. Akad. afh. Upsala.

Spahn. Auswärtige Politik und innere Lage des Herzogthums Pommerns von 1627—30 in ihrem Zusammenhange. (Hist. Jahrb. XIX, 1. H.)

J. Krebs. Politische und wirtschaftliche Lage Schlesiens am Ende des Jahres 1627. (Silesiaca. S. 235—52.)

R. Schulze. Das Project der Vermählung Friedrich Wilhelms von Brandenburg mit Christina von Schweden. Halle. (Hallesche Abh. zur neueren Gesch. 36. H.)

Statholderskabets Extraktprotokol af Supplicationer og Resolutioner 1642—1652. 2. H.

J. L. Carlbom. Sveriges förhållande till Österrike under Ferdinand III's sista regeringsår (1655—57). (Progr. fra Göteborgs realläroverk 1898.)

G. L. Grove. Var Poul Ancker Leder af den bornholmske Opstand i 1658, og kan man nægte Jens Koefoed Adkomsten til at kaldes Bornholms Befrier? (Hist. T. 7. R. I, 461—82.)

O. Sjögren. Karl XI och svenska folket på hans tid. 9.—22. H. Sthm.

J. A. Fridericia. Har Kristian V paatænkt Indskrænkninger i Enevælden 1670? (Hist. T. 7. R. I, 571—73.)

T. Lorentzen. Die Hochzeit des Kurprinzen Karl von der Pfalz mit der dänischen Prinzessin Wilhelmine Ernestine, 1671. Heidelberg. Progr. 4°.

F. Hirsch. Brandenburg und England 1674—1679. I. Berlin. Progr. 4°.

Der Bericht des lüneburgischen Feldpredigers *Georg Berkkemeyer* über die Feldzüge von 1674 bis 1679. Hrsg. von *G. Weber.* (Z. d. hist. Vereins f. Niedersachsen. 1898, 1—51.)

Neubourg. Beiträge zur Stader Geschichte des 17. und 18. Jahrhunderts. (Z. d. hist. Vereins f. Niedersachsen. 1898, 255—97.)

O. Malmström. Anteckningar rörande drottning Ulrika Eleonora d. ä. och Karl XI's hof. Sthm.

M. Jähns. Der Grosse Kurfürst bei Fehrbellin, Wolgast und Stettin, 1675—1677. (Hohenzollern-Jahrb. I, 14—48.)

A. Stille. Kristian V i slaget vid Lund. (Sv. hist. T. XVIII, 191—216.)

H. Prutz. Die Eroberung von Stralsund durch den Groszen Kurfürsten. Oktober 1678. (Balt. Studien. N. F. II, 1—20.)

R. Fåhræus. Sverige och Danmark 1680—1682. Ett bidrag till Skandinavismens historia. 2. Sthm.

Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll. XIV. 1682—1683. Utg. af *S. Bergh.* Sthm.

Calendar of state papers. Domestic series, William and Mary, (May 1690—Oct. 1691). Ed. by *W. J. Hardy.* London.

E. Olmer. Konflikten mellan Danmark og Holstein-Gottorp 1695—1700. I. Mars 1695—April 1697. (Göteborgs kungl. Vet.- og Vitt. Samh. handlingar. 4. f. 1. h.)

E. Olmer. Kristian V's öfverfall på Holstein-Gottorp vid Karl XI's död. (Sv. hist. T. XVIII, 1—48.)

O. Browning. Charles XII of Sweden. London.

R. N. Bain. The Pupils of Peter the Great. History of the Russian Court and Empire from 1697 to 1740. London.

O. Browning. Peter the Great. London.

C. Hallendorff. Konung Augusts Politik åren 1700—01. Upsala. (Skrifter utg. af K. Human. Vetensk.-Samf. i Upsala. VI, 4.)

G. Syveton. Louis XIV et Charles XII. (Revue d'hist. diplomatique 1898, 161—95.)

G. Syveton. Au camp d'Altrandstadt, Besanval et Marlborough (Mars—Avril 1707). (Revue d'hist. diplomatique 1898, 581—616.)

M. E. Stamp. The meeting of the duke of Malborough and Charles XII. at Altranstadt, april 1707. (Transactions of the R. hist. Society. XII, 103—16.)

A. Stille. Danmarks politik gent emot Sverige 1707—1709. Lund. 4°. (Lunds Universitets Årsskr. 1898.)

Optegnelser af Generalmajor Peder Todderud om Krigen 1709—19 meddelte af *C. O. Munthe.* Kra. (Vid.-Selsk. Skr. Hist. fil. Kl. 1897. Nr. 6).

J. A. N. Gulowsen. Fra Krigsaaret 1716. (Norske „Morgenbladet" 7. og 14. Aug. 1898. Extranr.)

Lettres inédites du baron de Görtz [1717], communiquées par *T. Westrin.* (Revue d'hist. diplomatique 1898, 270—73.)

Friherre Georg Heinrich von Görtz' bref ur fängelset i Arnhem 1717. Med en inledning utg. af *T. Westrin.* (Sv. hist. T. XVIII, 89—174.)

J. A. Lagermark. Karl XII's sista fälttåg. (Sv. hist. T. XVIII, 217—60.)

J. Ræder. Notitser om Carl XII's død. (Norsk milit. T. LXI, 372—91.)

A. Larsen. Oberst Henrik Danckwardt, Tordenskjolds Modstander ved Marstrand. (Nord og Syd. I, 65—81.)

A. Baudrillart. Philippe V et la cour de France. T. 3. Philippe V, le duc de Bourbon et le cardinal de Fleury. [1724—29.] Paris.

T. Westrin. Förteckning öfver hemliga råds- konselj- och statsråds-protokoll 1725—1813. (Meddel. från Svenska Riksarkivet. XX.)

H. F. Rørdam. Kong Christian VI's egenhændige Breve til J. L. Holstein. (Rørdam, Hist. Samlinger og Studier. III, 386—439.)

M. v. Rauch. Politik Hessen-Kassels im österreichischen Erbfolgekriege bis zum Dresdener Frieden. (Z. f. hessische Gesch. u. Landeskd. N. F. XXIII, 1—138.)

Bl. a. med meddelelser om dansk-engelske forhandlinger.

Documents relatifs à l'histoire de Russie. Vol. CII—CIII. St. Petersbourg.

Engelske depecher fra 1744—48.

E. Holm. Danmark-Norges Historie under Frederik V. (1746—1766.) 2. Afd.

L. B. de Marsangy. Le comte de Vergennes. Son ambassade en Suède 1771—1774. Paris.

G. C. Lichtenberg's Briefe an Dieterich 1770—1798. Hrsg. von *E. Grisebach.* Lpz.

S. 72 ff. skildres et besøg hos dr. Caroline Mathilde i Celle.

L. Wahlström. Sveriges förhållande till Danmark 1788—89. Akad. afh. Upsala.

L. Bobé. Johan Caspar Lavaters Rejse til Danmark i Sommeren 1793.

Englændernes Overfald paa Fregatten „Freja". (Vort Forsvar. 1898. Nr. 455.)

Vort Folk i det nittende Aarhundrede. Udg. af *V. Østergaard* 16.—32. H. 4⁰.

Slaget paa Rheden. (Vort Forsvar. 1898. Nr. 457.)

Mere om Slaget paa Rheden. (Vort Forsvar. 1898. Nr. 465.)

Lettres inédites de Napoleon I. Publ. par *L. de Brotonne.* Paris.

A. Beer. Zur Geschichte der Jahre 1806—1813. Archivalische Mittheilungen. (Mitth. d. Instituts f. oesterr. Geschichtsforsch. XIX, 170—72.)

F. von Demelitsch. Metternich und seine auswärtige Politik. 1. Bd. Stuttgart.

G. Norman. Mine Erindringer fra Norge. Meddelt af *F. H. Aschehoug.* (Norsk hist. T. 3. R. V, 181—217.)

Nogle hidtil utrykte rapporter og breve m. v. fra prins Christian August. Ved *C. J. Anker.* (Norsk milit. T. LXI, 21—49, 106—32.)

„Fersenska mordet". Meddel. af *C. C. Bonde.* Skildradt af drottning *Hedvig Elisabeth Charlotta* i hennes dagboksanteckningar för år 1810. (Person-Hist. T. I, 1—15.)

A. Friis. Frederik den Sjette og det andet svenske Tronfølgervalg 1810. (Hist. T. 7. R. I, 241—327, 353—413.)

C. Schefer. Bernadotte, prince de Suède et l'Europe (1810—1815). (Annales de l'école libre des sciences politiques. 1898, 303—42.)

A. Geffroy. Alexandre I. et Bernadotte. Lettres inédites 19. déc. 1810—janv. 1814. (Miscellanea Napoleonica a cura di A. Lombroso. Roma. Ser. 3—4, 679—727.)

A. Friis. Nogle Breve fra Hertug Frederik Christian af Augustenborgs sidste Aar. (Danske Mag. 5. R. IV, 80—89.)

A. Friis. Niels Rosenkrantz og Forordningen af 5. Januar 1813. (Hist. T. 7. R. I, 346—47.)

Meddelelser fra Krigsarkiverne. Udg. af Generalstaben. IX. Bd. 1.—2. H.

Indeholder aktstykker fra 1813—14 vedrørende fredsunderhandlingerne m. m.

Vigier. Davout, maréchal d'empire, duc d'Auerstädt, prince d'Eckmühl (1770—1823). T. 1—2. Paris.

A. Friis. Nye Aktstykker vedrørende de politiske Forhandlinger i Kjøbenhavn i December 1813 og Kielerfreden i Januar 1814. (Danske Mag. 5. R. IV, 1—61.)

Fra svenske arkiver om unionens forberedelse 1814. Samlet af *C. J. Anker.* Kra.

Aktstykker vedkommende Stormagternes Mission til Kjøbenhavn og Christiania i Aaret 1814. Udg. ved *Y. Nielsen.* 2. Række: Østerrigske, preussiske og russiske Aktstykker. Kra. (Vid. Selsk. Skr. 1897. Hist-fil. Kl. Nr. 3.)

Y. Nielsen. Om Konventionen i Moss. (Norsk hist. T. 3. R. V, 1—144.)

Henrik Wergelands Skrifter i Udvalg. Bd. VI. Den norske Konstitutions Historie. Udg. med Indledning af *J. E. Sars.* Kra.

Breve fra Justitiarius *Christian Berg* til Sorenskriver (senere Byfoged og Amtmand) Gustav Peter Blom 1815—1831. Udg. af *L. Daae.* (Hist. Saml. Kra. I, 1—112.)

Claus Pavels Dagbøger for Aarene 1817—1822. 3. H. Kra.

T. Schiemann. Prinzessin Elise Radziwil und Prinz Wilhelm. (Hist. Z. LXXX, 243—56.)

For at prins W. — den senere kejser — kunde indgå standsmæssigt ægteskab med prinsessen, var der planer oppe om, at keiser Alexander I. skulde adoptere hende, hvortil bl. a. også kongen af Danmarks samtykke krævedes.

Sverges och Norges traktater med främmande makter utg. af *O. S. Rydberg.* Sverges traktater. XI. (O. m. t.: Sverges och Norges traktater. II. 1846—1867.) Sthm.

Ernst Moritz Arndt. Ein Lebensbild in Briefen. Hrsg. von *H. Meisner* u. *R. Geerds.* Berlin.

P. Lauridsen. Det nationale Gennembrud i Sønderjylland. (Tilskueren. 1898, 261—85, 359—79.)

P. Lauridsen. Prof. C. Flor og Nordslesvigerne. 1844—46. (Aarb. f. dansk Kulturhist. 1898, 131—69.)

F. Jenner. Jugenderinnerungen eines alten Schleswig-Holsteiners. Neuwied.

Erinnerungen einer alten Schleswig-Holsteinerin. Lübeck.

O. von Bismarck. Gedanken und Erinnerungen. 1.—2. Bd. Stuttgart.

Urkunden und Briefe, 1847—69. (Bismarck-Jahrbuch. V, 1—256.)

Urkunden und Briefe, 1847—73. (Bismarck-Jahrbuch. VI, 1—208.)

P. Munch. Danmark for 50 Aar siden. (Nord og Syd. I, 294—98, 361—68, 442—43, 520—22, 546—49, 600—603, 670—72.)

N. Neergaard. Danmark i 1848. (Tilskueren. 1898, 181—200.)

Fr. Barfod. Martsdagene 1848. (Dansk T. 1898, 195—204.)

P. Munch. Dansk og slesvig-holstensk Martsbevægelse. (Nord og Syd. I, 337—55.)

J. Schiørring. For halvhundrede Aar siden. (Aarb. f. dansk Kulturhist. 1898, 116—30.)

D. v. Liliencron. Up ewig ungedeelt. Die Erhebung Schleswig-Holsteins 1848. Hamburg. 4⁰.

Die Erhebung Schleswig-Holsteins vom 24. März 1848. Aufzeichnungen aus dem Nachlasz von *K. F. L. Samver.* Wiesbaden. P.

J. P. S. S. Clausen. 1848—49—50. En Frivilligs Dagbog og Breve.

N. P. Jensen. Den første slesvigske Krig 1848—50. I—II.

Dengang jeg drog afsted. — Erindringer fra 1848—50 fortalte af Deltagere i Tidens Begivenheder. Saml. og udg. af *F. von Jessen.*

T. Sandel. Fortællinger fra 1848—50. (Vort Forsvar. 1898. Nr. 456—58.)

O. Vaupell. Krigsaarene 1848—50.

For 50 Aar siden. (Milit. Tid. VIII, Nr. 6—18.)

L. Friis. Den jydske Slavekrig. Et Mindeskrift om Folkeaanden i 1848 med mange samtidige Breve og Beretninger. Aarhus.

Knudsen. Forsvaret ved Kongeaaen i Februar og Marts 1848. Et lille Bidrag til Slavekrigen. (Vort Forsvar. 1898. Nr. 455.)

A. Valentiner. Herregaardsskytterne i 1848. 4°.

M. W. Fach. Die schleswig-holsteinische Armee, 1848—51. Kiel. P.

A. u. R. v. Sichart. Geschichte der K. hannov. Armee. 5. Bd. [1803—66.] Hannover.

M. Bär. Die deutsche Flotte von 1848—52. Nach den Akten der Staatsarchive zu Berlin und Hannover dargestellt. Lpz.

Jahrb. f. d. deutsche Armee u. Marine. 1898. 4. H.

Heri en artikel om den slesvig-holstenske flotille 1848—51.

Nordelbisch-Dänisches. Die Marine in der Herzogthümer Erhebung. (Marine-Rundschau. 1898, 1058 f., 1215 f.)

E. Jungmann. Eckernförde und der 5. IV. 1849, eine artilleristische Episode. Neue ergänzte Aufl. Eckernförde. P.

E. Bodenhoff. En Hverdagshistorie fra 1849.

A. Ipsen. Die letzte Tagung der Schleswig-Holsteinischen Landesversammlung auf Schleswigschem Boden. Juni—Juli—August 1849. (Z. f. Schleswig-Holst.-Lauenb. Gesch. XXVIII, 179—286.)

P. Matter. Les missions de M. de Persigny à Berlin 1849—50. (Revue d'hist. diplomatique XII, 62—79.)

Urkunden und Briefe, 1851—87. (Bismarck-Jahrbuch. IV, 1—236.)

H. Friedjung. Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland 1859 bis 1866. 1.—2. Bd. 2. Aufl. Stuttgart.

L. Parisius. Leopold Freiherr von Hoverbeck. 2. Th. 1. Abth. Verfassungskampf und budgetloses Regiment. Von 1862 bis zum dänischen Kriege. Berlin.

M. Busch. Bismarck. Some secret pages of his history. Being a diary kept during twenty-five years' official and private intercourse with the great Chancellor. Vol. 1—3. London.

Souvenirs du général Fleury. T. 2. (1859—1867). Paris.

S. 272—89 skildres F.'s mission til Danmark decbr. 1863.

J. Sommerfeldt. Dybbølbefæstningens Udførelse. (Milit. T. XXVII, 105—25.)

F. v. Loewenthal. Die Greifswalder Burschenschaften und Schleswig-Holstein 1863. (Burschenschaftsblätter S. S. 1898, 49—53.)

M. v. Holzing. General v. Moltkes Einwirkung auf den strategischen Gang des Krieges gegen Dänemark. (Beiheft zum Militärwochenblatt. 1898. 4. H.) Berlin.

Th. Krieg. Wilhelm von Doering, königlich preuszischer Generalmajor. Berlin.

Deltog i krigen 1864.

F. Völker. Bismarcks Politik in den Jahren 1864 und 1866 auf Grund des Sybelschen Verkes dargestellt. Gotha.

Jahrb. f. d. deutsche Armee u. Marine. 1898. 4. H.

Heri en artikel om felttoget 1864 i Jylland.

K. Went v. Römö. 1864. Erinnerungen eines österreichischen Kriegsmannes. (Streffleurs österr. milit. Z. 39. Bd. I, 255—77.)

S. Ödmann. Minnen och anteckningar från flydda dagar. Sthm.

Bartels. En tysk Dom om Krigen 1864. (Vort Forsvar. 1898. Nr. 449.)

Kampen ved Sankelmark den 6te Februar 1864. Fortalt af en Deltager ved 1ste Regiment. (Vort Forsvar. 1898. Nr. 447.)

C. Castenschiold. Minder fra Dybbøl 1864. (Vort Forsvar. 1898. Nr. 448.)

To Beretninger fra *W. Saurbrey* om Affæren ved Vorbasse. (Milit. Tid. VIII, 309—11.)

L. Wagner. Erindringer om Krigsfangenskabet 1864. (Folkelæsning. Nr. 226.)

H. Laub. 1864—1884. En Oplevelse. (Milit. Tid. VIII, 218—20.)

Aus dem Leben *Theodor von Bernhardis.* 7. Theil. Der Krieg 1866 gegen Oesterreich und seine unmittelbaren Folgen. Tagebuchsblätter aus den Jahren 1866—67. Lpz. 1897.

Fredensborg. Det danske Kongehus og dets Slægt. 31.—35. (sidste) H. 4°.

R. Besthorn. Dronning Louise og Udlandet. (Tilskueren. 1898, 871—76.)

P. E. Kalmer. Nordamerika og de dansk-vestindiske Øer. (Tilskueren. 1898, 140—52.)

Folkethingsvalgene 1884—1898, samt Partistillingen i Landsthinget. 4°. P.

F. Bojsen. Lovgivningsværket 1890—95 og dets Følger.

Folkethingsvalgene 9. April 1895 og 5. April 1898 med Supplerings- og Omvalg 1892—97. (Danmarks Statistik. Statistiske Meddelelser. 4. R. 3. Bd. 4. H.)

Fest-Album i Anledning af Prins Christians og Prinsesse Alexandrines Bryllup. Folio.

Topografi.

K. Ahlenius. Die älteste geographische Kentniss von Skandinavien. (Eranos. 1898, 22—47.)

Trap. Beskrivelse af Kongeriget Danmark. 3. omarb. Udg. 15.—20. H.

Danske Herregaarde. (Ill. Tid. XXXIX, Nr. 4, 15, 32.)
Rygaard, Glorup, Hesselagergaard, Holsteinborg.

C. Bruun. Kjøbenhavn. 46. Lev.

H. C. Bering Liisberg. København i gamle Dage og Livet i København. 1.—3. H.

H. C. Bering Liisberg. Det ældste Bygningsminde om Souveræniteten i Danmark. (Ill. Tid. XXXIX, Nr. 20.)
Et værelse på Rosenborg.

F. R. Friis. Livsforsikringsselskabet Hafnias Gaard i Kjøbenhavn. (Bidrag til dansk Kunsthist. S. 253—56.)

O. Jünger. Nybørs. (Ill. Tid. XXXIX, Nr. 47.)

Det asiatiske Kompagni. Fra Kristianshavn. (Ill. Tid. XXXIX, Nr. 24.)

A. G. Juel. Aktieselskabet Den zoologiske Have ved Kjøbenhavn 1872 — 15. Oktober — 1897. Et Festskrift. 1897.

Kr. Erslev. Oplysninger om Haandskriftet til Roskildebispens Jordebog fra o. 1370. (Danske Mag. 5. R. IV, 61—69.)

O. Hall. Minder fra Iselinge. (Forfatterbogen, S. 23—36).

L. Fenger. Om S. Nicolai Kirke i Kjøge. (Kirkehist. S. 4. R. V, 504—09.)

H. F. Rørdam. Fra Kjøge Bys kirkelige Fortid. (Kirkehist. S. 4. R. V, 510—17.)

F. R. Friis. Bidrag til Kronborg Slots Historie. (Bidrag til dansk Kunsthist. S. 161—205.)

J. Kornerup. Sorø Kirkes Arkitektur og Minder. (Kirkehist. S. 4. R. V, 523—33.)

H. F. Rørdam. Af Sorøs Historie i det første Aarhundrede efter Reformationen. (Kirkehist. S. 4. R. V, 534—43.)

Sorana. IV. Ved *B. Hoff.* (Progr. fra Sorø lærde Skole. 1898.)

F. Beckett. Skal Vallø Stiftsbygning rives ned? (Kunstbladet 1898, 114—19.)

F. R. Friis. Nykjøbing Slot. (Bidrag til dansk Kunsthist. S. 126—60.)

R. Berg. Aarhus Haandværkerforening 1848—1898. Aarhus.

H. L. Hirsch. Traditioner fra Fortiden. Fredericia. 1897. P.
Ikke i bogh.

Kolding Slotsmølle. (Ill. Tid. XXXIX, Nr. 30.)

N. H. Bay. Det restaurerede formentlige „Helligaandshus“ i Randers. (Kirkehist. S. 4. R. V, 355—72.)

Stemann. Hvor har Randers Helligaandshus ligget? (Kirkehist. S. 4. R. V, 481—502.)

J. Brüel. Klitterne i Thisted Amt. En historisk Fremstilling af Klitternes Tilstand i Thisted Amt fra ældre Tid til vore Dage. Thisted. 4°.

Seedorf. Viborg Bys Brand 1667 og Brandordningen 1672. (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. I, 511—20.)

A. Sach. Das Herzogthum Schleswig in seiner ethnographischen und nationalen Entwickelung. Ahth. II. Halle a. S.

H. F. Rørdam. Optegnelser fra Bøl i Angel, Bidrag til Tids- og Personalhistorien. (Rørdam, Hist. Saml. og Studier. **III,** 518—72.)

Splieth. Über das Danewerk. (Korrespondenzblatt der deutschen Gesellsch. f. Anthropologie. XXVIII, 95—98.)

C. Kock. Schwansen, historisch und topografisch beschrieben. Kiel.

R. Ehrenberg. Aus der Vorzeit von Blankenese und der benachbarten Ortschaften Wedel, Dockenhuden, Nienstedten und Flottbek. Hambg.

H. Eckardt. Alt Kiel in Wort und Bild. Lief. 13.—17. (Schlusz.) Kiel. 4⁰.

J. Erichsen. Topographie des Landkreises Kiel. Kiel.

D. Detleffsen. Geschichte des Kirchspiels Neuenkirchen an der Stör. (Z. f. Schleswig-Holst.-Lauenbg. Gesch. XXVIII, 341—401.)

P. v. Hedemann. Die ältere Geschichte der Kirche zu Westensee. (Z. f. Schleswig-Holst.-Lauenbg. Gesch. XXVIII, 1—178.)

L. G. T. Tidander. Kristianstad förr och nu. Anteckningar för Nya Skånska Posten. Kristianstad. 4⁰. P.

C. M. Oldin. Om de äldre skolhusen i Landskrona. (Läroverksprogr. fra Lund 1897—98.)

A. U. Isberg. Bilder från det gamla Malmö. Kulturhistoriska skildringar. Malmö.

J. Kruse. St. Knutsgillet i Malmö. Kulturhistoriska bidrag till dess 600-åriga historia. Sthm.

W. Berg. Slottsruinen på Ragnhildsholmen. (Göteborgs turistfören. årsskr. 1898, 78—95.)

A. T. Snöbohm. Gotlands land och folk. Hufvuddragen till en teckning af Gotland och dess öden från äldre till nuvarande tider. 2. uppl. 1.—5. H. Visby.

A. Björkander. Till Visby stads äldsta historia. Akad. afh. Upsala.

A. Haas. Rügensche Skizzen. Greifswald.

F. A. Subert. Rügen, Wittow, Arkona, Zudar und Peerd. Ein Beitrag zur Etymologie und Deutung dieser Namen. (Balt. Studien. N. F. II, 21—56.)

A. Stubenrauch. Untersuchungen auf den Inseln Usedom und Wollin im Anschlusz an die Vinetafragen. (Balt. Studien. II, 65—134.)

O. Rygh. Norske Gaardnavne. Oplysninger samlede til Brug ved Matrikelens Revision. Indledning. 1. Bd. Smaalenenes Amt. 2. Bd. Akershus Amt. Kra.

Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede. Udg. ved *H. J. Huitfeldt-Kaas.* III, 1. H. Kra.

D. Grønvold. Bergen i Fortid og Nutid. Et Overblik. Bergen.

G. Storm. Om Skriftet „Bergens Fundats" og dets Forfatter. (Norsk hist. T. 3. R. IV, 418—27.)

N. Nicolaysen. Gran sognekirke og kapel. (Kunst og Haandværk fra Norges Fortid. 2. R. 3. H.)

R. Lidt om Frederikshalds civile og militære Historie. (Folkevennen 1897, 333—52, 418—38.)

M. Kubberud. Gamle historier fra Toten. Elverum.

A. Helland. Topografisk-statistisk beskrivelse over Søndre Trondhjems amt. Kra.

J. Lomholt. Færøerne. (Nord og Syd. I, 225—46, 401—35.)

J. Stefánsson. Tilraunir Danakonunga til að selja Ísland. (Tímarit hins ísl. bókmentafjelags. XIX, 110—23.)

D. Bruun. Gjennem affolkede Bygder paa Islands indre Højland. Undersøgelser foretagne i 1897. (Geogr. T. XIV, 130—49.)

Hovedresultaterne af Th. Thoroddsens Undersøgelser paa Island 1881—98. (Geogr. T. XIV, 165—69.)

Gebhardt. Island in der Vorstellung anderer Völker. (Globus. LXXIV, Nr. 4.)

Th. Thoroddsen. Jordskjælv i Islands sydlige Lavland, deres geologiske Forhold og Historie. (Geogr. T. XIV, 93—113.)

Bréf um Skaptáreldinn 1783. (Sunnanfari. VII,. 84—86.)

Ó. Davíðsson. Tobaksnautn á Íslandi að fornu. (Eimreiðin. IV, 124—35.)

J. Ólafsson. Frá Ameriku. (Sunnanfari. VII, 1—22.)
De islandske udvandringskolonier.

H. Weber. Die Entwickelung der physikalischen Geographie der Nordpolarländer bis auf Cooks Zeiten. München.

Danish Arctic Voyages. Early Chart of North Atlantic. (Geographical Journal. 1898, 672 f.)

F. P. Uldall og *F. Børgesen.* Vore vestindiske Øer. (Nord og Syd. I, 744—95.)

Biografi.

Dansk biografisk Lexikon. 89.—96. H. (12. Bd. Münch—Peirup.)

S. Elvius. Bryllupper og Dødsfald i Danmark 1897. (Personalhist. T. 4. R. I, Till.)

E. F. S. Lund. Danske malede Portræter. Under Medvirkning af C. C. Andersen. I, 4. H. II. Rosenborg. 4⁰. 1897.

J. B. Halvorsen. Norsk Forfatter-Lexikon. 1814—1880. 47.—48. H. J. N. Skaar — J. V. C. Steen. Kra.

S. H. Finne Grøn. Risør slægter. 6.—7. h. Kra.

Allgemeine deutsche Biographie. 43.—44. Bd. Wilhelm d. Jüngere — E. Zeis. Lpz.

Dictionary of national biography. Vol. LIII — LVI. Smith — Tallet. London.

F. Rønning. Fire fynske Bondesønner. Literaturhistoriske Levnedsskildringer af Rasmus Nyerup, Rasmus Rask, N. M. Petersen, Rasmus Nielsen. (Folkelæsning. Nr. 224.)

H. R. Hiort-Lorenzen og *A. Thiset.* Danmarks Adels Aarbog. 1899. 16. Aarg. 16⁰.

A. Thiset. Danske adelige Sigiller fra det 15., 16. og 17. Aarhundrede. 1.—2. H. Folio.

C. E. A. Schøller og *L. Bobé.* Fremmede Adelsslægter i Danmark. (Personalhist. T. 4. R. I, 56—65, 151—61, 269—86.)

Kalckreuth, Raabe. v. Winterfeldt, v. Offenberg, v. Zepelin.

E. Dam. Examensvidnesbyrd for fire bekjendte Farmaceuter. (Personalhist. T. 4. R. I, 191—95.)

S. H. Finne Grøn. Arendals gejstlighed, dens genealogi og personalhistorie. 2.—4. h. Kra.

M. Kubberud. Nogle oplysninger om sognepræsterne i det samlede Totens Kald efter reformationen. Elverum.

C. Silfverstolpe. Klosterfolket i Vadstena. Personhistoriska anteckningar. 1. H. Sthm. (Skrifter och handl. utg. genom Svenska Autografsällsk. IV.)

J. N. Schultz. Rettelser til „Personalhistoriske Optegnelser om Rektorer ved Frederiksborg lærde Skole". (Progr. fra Frederiksborg Skole. 1898.)

E. Wrangel. Danske og Norske Studenter, der ere indskrevne i „Natio Germanica“ ved Universitetet i Orléans. (Personalhist. T. 4. R. I, 124—50.)

G. L. Grove. Studenterne fra 1873.

Toldrevisionschefer. (T. f. Toldvæsen. XVI, 1—3, 185—88, 224—27.)

Ved Aarsskiftet. Nekrologer. (T. f. Søvæsen. N. R. XXXIII, 2—11.)

En Familie Abels Slægtebog. Medd. af *L. Daae.* (Personalhist. T. 4. R. I, 36—40.)

H. F. Rørdam. Forfatteren Oluf Lauritsen Trunthiem eller Arctander. (Kirkehist. S. 4. R. V, 387—93, 608—09.)

K. H. Karlsson. Axelssönernas slägtskap med Bonde-ätten. (Person-Hist. T. I, 21—23.)

C. Bagger. Digtninger, udvalgte og indledede af *H. Schwanenflügel.* Udg. af Foreningen „Fremtiden“.

C. Krum. Carl Baggers Ægteskab. (Vor Ungd. 1898, 622—26.)

N. V. Nielsen. Af et hidtil utrykt Brev fra Biskop Balle. (Kirkehist. S. 4. R. V, 618.)

A. Barfod. Slægten Barfod. (Fakse-Linien.) 4°.

N. Teisen. Frederik Barfod og hans Forhold til Kristendommen i Ungdomsaarene. (Dansk Kirketid. 1898, 74—76.)

J. Petersen. Bartholinerne og Kredsen om dem.

Stamtavle over Slægten efter Niels Benzon, Sognepræst ved Domkirken i Lund, Provst i Thorne Herred, død 1649. 1897. 4°.

Ph. Weilbach. H. V. Bissen. Et Mindeskrift. (Folkelæsning. Nr. 223.)

Ph. Weilbach. H. V. Bissen. I Anledning af 100 Aarsdagen for hans Fødsel. (Kunstbladet. 1898, 275—87.)

H. Hansen. Studier over Steen Steensen Blicher.

H. Trier. En kladdebog af Blichers. (Dania. V, 65—87.)

E. Hannover. Brev fra Blunck til J. L. Lund. (Kunstbladet. 1898, 21—22.)

Briefwechsel zwischen H. C. Boie und J. B. Köhler. Hrsg. von *P. Hagen.* (Z. f. Schleswig-Holst.-Lauenbg. Gesch. XXVIII, 301—40.)

F. R. Friis. Om nogle Portræter af Astronomen Tyge Brahe. (Bidrag til dansk Kunsthist. S. 216—33.)

de Haan. Tycho Brahe, een levensbeeld uit de 16de eeuw. (Tijdspiegel. 1897, Juli—Aug.)

Fr. Nielsen. Jesper Brochmand. (Kirkehist. S. 4. R. V, 517—22.)

C. Klitgaard. Slægtens Saga. En Stambog for Efterkommere af Ægteparret Mogens Brix og Karen Pedersdatter Lassen af Nørbjerggaard i Gjøttrup Sogn, V. Hanherred. Aalborg.

A. Matthaei. Hans Brüggemann. (Z. f. bildende Kunst. 1898, Juni.)

A. Halling. Beiträge zur Familien-Geschichte des Geschlechtes Callisen. Glückstadt. Tr. som manuskr.

v. Schubert. Aktenstücke zum Amtsantritt des holsteinischen Generalsuperintendenten Callisen 1792. (Beitr. u. Mitteil. f. schleswig-holst. Kirchengesch. 2. R. II, 88—97.)

F. C. B. Dahl. Bidrag til Skildring af F. P. J. Dahls Liv. (Vor Ungd. 1898, 271—309.)

F. Dahl. Et Bidrag til Dr. J. J. Dampes Charakteristik. (Personalhist. T. 4. R. I, 196—206.)

W. Erben. Louise Delolme. Die Erzieherin zweier Königinnen von Dänemark. Wien. P.

O. Borchsenius. Holger Drachmann. Et Ungdomsminde. (Forfatterbogen, S. 97—104.)

C. Ihlen. Familierne „Ellefsen" og „Dedekam". Tr. som manuskr. Kra.

G. Bang. Otte Emiksen den onde til Steensgaard. (Personalhist. T. 4. R. I, 43—55. Jfr. s. 268.)

A. Halvorsen. Finmarkspresten Johan Falch. (For Kirke og Kultur. V, 538—57.)

H. F. Feilberg. Barndomsliv i Vesteregnen. (Sønderj. Aarb. 1897, 165—216.)

I. Fibiger. Mit Liv og Levned, som jeg selv har forstaaet det. Udg. af *K. Gjellerup.*

A. Höck u. *Pertsch.* P. W. Forchhammer. Mit einem Anhang: Briefe von und an Forchhammer. Kiel.

I. Nordahl-Olsen. Stamtavle over den norske Præsteslægt Friis. Bergen.

E. A. Thomle. Hvis Datter var Biskop, Mag. Ludvig Munthes Hustru, Ingeborg Sørensdatter Friis, og hvad var hendes Fader? (Personalhist. T. 4. R. I, 41—42.)

E. A. Thomle. Lidt om Familien Genschau (Jenschau) i Norge. (Personalhist. T. 4. R. I, 287—90.)

G. Fr. A. Graae. Gamle Minder. Medd. af *Th. Graae.* (Personalhist. T. 4. R. I, 1—35, 95—123.)

I. H. Monrad. Grundtvig som Digter. (Dansk Kirketid. 1898, 1—17.)

G. Brandt. Hans Gudewerdt. Ein Beitrag zur Kunstgeschichte Schleswig-Holsteins. Lpz. 4⁰.

O. Dahl. Biskop Gunnerus' virksomhed fornemmelig som botaniker. III. Johan Ernst Gunnerus, tillæg II. Uddrag af Gunnerus' brevveksling. 3. h. (Det Kgl. norske Vidensk. Skr. 1897. Trondhjem.)

Breve til og fra Kristoffer Gøje og Birgitte Bølle, udg. ved *G. Bang.* 1. H.

J. Collin. Brev fra Constantin Hansen til Assessor E. Collin. (Kunstbladet. 1898, 268—70.)

F. Deneken. Frederik Hendriksen und das dänische Buchhandwerk der Gegenwart. (Z. f. Bücherfreunde. II, 8. H.)

Johan Daniel Herholdt og hans Værker, udg. af hans Elever ved *J. Clemmensen, Hans J. Holm* og *H. Storch.* I. Folio.

R. Henning. Julius Hoffory. (Acta Germanica. V, I—V.)

R. M. Meyer. Julius Hoffory. (Göthe-Jahrb. XIX, 318—20.)

A. Pniower. Julius Hoffory. (Das Magazin f. Litt. LXVI, Nr. 17.)

Erindringer og Optegnelser af Niels Hofman (Bang). Medd. af *L. Daae.* (Personalhist. T. 4. R. I, 165—90.)

H. F. Rørdam. Bidrag til Historieskriveren Andreas Hojers Levned. (Rørdam, Hist. Saml. og Studier. III, 493—517.)

C. Norrie. Holberg som Kvindehader. (Ill. Tid. XXXIX, Nr. 49.)

E. A. Thomle. Familien Holfeldt (Hoelfeldt) i Norge. (Personalhist. T. 4. R. I, 66—94.)

E. H. Købkes Portræt af Dyrmaleren C. Holm. (Kunstbladet. 1898, 212.)

J. Helms. Høyen i hans Forhold til vore Kirkebygninger. (Kunstbladet. 1898. 169—77.)

J. Helms. Lidt mere om Høyen. (Kunstbladet. 1898, 239—41.)

J. L. Ussing. N. L. Høyen. (Ill. Tid. XXXIX, Nr. 36.)

Ph. Weilbach. N. L. Høyen. Paa 100 Aarsdagen for hans Fødsel. (Kunstbladet. 1898, 159—69.)

M. Wilster. Ingemann og hans Hjem i Sorø. (Ill. Tid. XXXIX, Nr. 13.)

Et Brev fra J. P. Jacobsen. Medd. af *H. Ploug.* (Tilskueren. 1898, 59—60.)

P. Bjerge. A. D. Jørgensen. (Aarb. f. dansk Kulturhist. 1898, 1—9.)

S. Schandorph. Om H. V. Kaalund hjemme og ude. (Forfatterbogen. S. 51—56.)

J. Lange. Til Erindring om Botanikeren B. Kamphøvener. (Botan. T. XXI, 241—63.)

A. Kielland. Familien Kielland med dens kognatiske Ascendents. Kra.

I. Herzog. Abwehr von Sören Kierkegaard's „Angriff auf die Christenheit". (Z. f. Theologie u. Kirche. VIII, 4. H.)

C. Koch. Søren Kierkegaard. Tre Foredrag.

O. Kuylenstjerna. Sören Kierkegaard, tänkaren och sanningsökaren. Sthm.

H. O. Lange. Søren Kierkegaards og Kolderup Rosenvinges Spasereture i Breve. (Dansk T. 1898, 69—102.)

P. A. Rosenberg. Søren Kierkegaard, hans Liv, hans Personlighed og hans Forfatterskab. En Vejledning til Studiet af hans Værker.

K. Walz. Sören Kierkegaard, der Klassiker unter den Erbauungsschriftstellern des 19. Jahrhunderts. Gieszen. P.

A. E. Erichsen. Naar og af hvem er Peder Klaussøns portræt malet? (Norsk hist. T. 3. R. IV, 441—46.)

W. A. Craigie. Evald Tang Kristensen, a Danish Folklorist. (Folk-Lore. IX, 194—224.)

M. Eskesen. Hans Krügers Saga. Kolding.

F. R. Friis. Lidt mere om Guldsmed Kyhl og Naturselvtrykket. (Bidrag til dansk Kunsthist. S. 234—41.)

G. Brandes. Julius Lange. Breve fra hans Ungdom. Med en Indledning og en Ramme.

P. Købke. Jul. Langes literære Efterladenskaber. (Kunstbladet. 1898, 13—15.)

T. Lange. Fra min Ungdom. (Forfatterbogen. S. 105—11.)

E. Gigas. Jakob Langebek som Frederik Rostgaards Kommissionær. Nord og Syd. I, 712—18.)

Redaktør *A. P. Liunges* Optegnelser. Medd. af *N. Bøgh.* (Personalhist. T. 4. R. I, 229—66.)

J. Hansen. Biskop Jakob Lodbergs Iver for Kristendomsundervisning. (Kirkehist. S. 4. R. V, 346—54.)

K. Madsen. Breve vekslede mellem J. T. Lundbye og Frk. E. Lützow. (Kunstbladet. 1898, 80—82.)

O. Vaupell. Læssøes Fødested. (Vort Forsvar. 1898. Nr. 469.)

T. Strøm. Thorald Læssøe og hans Hjem. (Forfatterbogen. S. 37—50.)

Handrit Arna Magnussonar. (Sunnanfari. 1898, 81—83.)

E. Hannover. Kunstforeningens Marstrands-Udstilling. (Kunstbladet. 1898, 309—36.)

E. Lehmann. Vilhelm Marstrand. (Dansk T. 1898, 679—90.)

N. Lützhøft. Marstrand-Udstillingen. (Tilskueren. 1898, 815—20, 948—70.)

Ph. Weilbach. Marstrands Syn. (Kunstbladet. 1898, 305—06.)

I. Martens. Stamtavle over Slægten Martens i Bergen med dens grene paa kvindesiden 1698—1897 samt spredte personer af samme navn i Norge. Tr. som manuskr. Bergen.

Oberst Jacob Matheson. (Folkebl. 1898, 156, 188, 239.)

S. Koch. Om biskop Jacob Peter Münster. (For Kirke og Kultur. V, 335—53.)

M. Thoresen. Erindringer om Rasmus Nielsen. (Forfatterbogen. S. 63—74.)

C. K. V. Nyholm. Optegnelser om Familien Nyholm.

K. Ottosen. Erindringer fra min Skoletid 1826—35 og mit første Læreraar 1842—43. (Vor Ungd. 1898, 137—57.)

K. Madsen. Julius Paulsen. (Tilskueren. 1898, 288—303.)

Kr. Erslev. Biskop Peder af Odense, død c. 1280. (Kirkehist. S. 4. R. V. 609—12.)

N. V. Nielsen. Hvad Præsten Niels Pedersen i Baarse efterlod sig. (Kirkehist. S. 4. R. V, 394—400.)

H. F. Rørdam. Den kongelige Historiograf, Dr. Johan Isaksen Pontanus. (Rørdam, Hist. Saml. og Studier. III, 440—92.)

A. Larsen. Daniel Rantzau. Historisk Skildring.

M. Pontoppidan. En dansk Præst. Studier over Peter Rørdam.

S. Schandorph. Oplevelser. II.

En Jydes Oplevelser, fortalt af ham selv. Ved *C. V. Christensen.* (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. I, 409—84.)
P. M. Schmidt (Garboe) f. 1749.

F. R. Friis. Møntmester Nicolaus Schwabes Rejser. (Bidrag til dansk Kunsthist. S. 206—15.)

J. Jónsson. Oddur lögmaður Sigurðsson og Jón biskup Vídalín. (Tímarit hins ísl. bókmentafjelags. XIX, 166—208.)

A. Lomholt. En Oplysning vedrørende Legatstifteren, Sognepræst Jacob Stampes Stamtavle. (Progr. fra Viborg lærde Skole.)

Til Minde om Anna Stein, f. Suenson. (24. Juli 1838 — 28. Marts 1898.) Odense. P.
Ikke i bogh.

A. Lorenzen. Nicolaus Steno (Niels Stensen), der Vater der Geologie. (Die Natur. XLVII, Nr. 32.)

A. D. Jørgensen. Ambrosius Stub. (Dansk T. 1898, 1—25.)

C. Bruun. Peter Frederik Suhm. En Levnedsbeskrivelse.

E. Hannover. To Billeder med Portræter af Thorvaldsen og Ernst Meyer. (Kunstbladet. 1898, 50—55.)

A. Jynge. Thorvaldsen og hans kristelige kunst. (For Kirke og Kultur. V, 168—78.)

Tordenskjolds Dødsbo. Medd. af *O. Lütken.* (T. f. Søvæsen. N. R. XXXIII, 298—331.)

O. Lütken. Tordenskjolds Dødsbo. (Nord og Syd. I, 570—80.)

S. H. Finne Grøn. Familien Tostrup fra Lister samt foged Tostrups beskrivelse af Lister og Mandals amt af 1743. Kra.

Til Minde om Fru Frederikke Koës Treschow. Kjøbenhavn 5. Maj 1818. 12. September 1897 Lyngebæksgaard. P.
Ikke i bogh.

Anders Wibergs Liv og Virksomhed. Udg. af den danske Baptist-Literatur-Komité. P.

Útsiglingareisa herra lögmannsins Páls Jónssonar Vídalíns Anno 1715. (Sunnanfari. VII, 86—92.)

Holger Vinds Dagbog. Medd. af *G. Bang.* (Personalhist. T. 4. R. I, 207—19.)

Mindre biografier.

Følgende forkortelser ere anvendte i denne afdeling: B. f. L. og U. f. L. = Bibliothek (Ugeskrift) for Læger — E. = Eimreiðin. — Hbl. = Højskolebladet. — H. T. = Hedeselskabets Tidsskrift. — I. T. = Illustreret Tidende. 39. Bd. — Sf. = Sunnanfari. — T. f. L. = Tidsskrift for Landøkonomi. — V. F. = Vort Forsvar.

J. Christen Aaberg. (I. T. Nr. 4.) — Ane Grethe Antonsen. (I. T. Nr. 20.) — *M. Eskesen.* Kristjan Jørgen Appel. (Hbl. XXIII, 771—80.) — Sophus Bauditz. (I. T. Nr. 28.) — *P. N.* Generalmajor J. E. Beissenherz. (I. T. Nr. 32.) — Fru Anna Bloch. (I. T. Nr. 5.) — *J. P.* Carl Johan Bondesen. (I T. Nr. 23.) — *H. R. Egebjerg.* Jens Sophus Brandt. (Hbl. XXIII, 1185—94.) — *O. Vaupell.* Niels Peter Kristiansen Brokmosehus. (V. F. 1898. Nr. 461.) — *Schlegel.* Generalmajor Niels Peter Carl Theodor Bruus. (V. F. 1898. Nr. 450.) — *J. Westrup.* Generalmajor N. P. Bruus. (I. T. Nr. 22.) — *H. Wulff.* Kaptajn J. C. la Cour. (T. f. L. 5. R. XVII, 337—53. Jfr. s. 1—4.) — *T. Westergaard.* Kaptajn J. C. la Cour. (I. T. Nr. 22.) — *E. Schiødte.* Augusta Dohlmann. (I. T. Nr. 24.) — Oldermand Dragsted. (I. T. Nr. 48.) — *A.* Generalløjtnant J. C. F. Dreyer. (V. F. 1898. Nr. 468.) — *P. N.* General Dreyer. (I. T. Nr. 49.) — *C.* Borgmester Dybdal. (I. T. Nr. 15.) — *E. Waage.* Johannes Fibiger. (I. T. Nr. 9.) — *E. Madsen.* Gustav Grüner. (V. F. 1898. Nr. 448.) — *H.* Professor Emil Hartmann. (I. T. Nr. 43.) — *G. Guðmundsson.* Helgi Helgason. (Sf. VII, 94—95.) — *B. J.* Jónas organisti Helgason. (Sf. VII, 92—94.) — *V. Bøgh.* Ludvig Ferdinand Holmberg. (Tekn. Foren. T. XXI, 144.) — *E. Collin.* Wilhelm Conrad Holst. (I. T. Nr. 24.) — „Den tapre Landsoldats" Komponist. (V. F. 1898.

Nr. 452.) — Telegrafdirektør H. Høncke. (I. T. Nr. 41.) — Alfred Ipsen. (I. T. Nr. 17.) — *V. G.* Finnur Jónsson. (E. IV, 140—43.) — *C.* Justitiarius Koch. (I. T. Nr. 14.) — *M. Eskesen.* Pigen fra Bevtoft (Ingeborg Krüger). (Hbl. XXIII, 1537—46, 65—74.) — *V. E. Tychsen.* Generalmajor Johan Købke, 1824–1898. (Milit. T. XXVII, 282—90.) — *P. N.* Generalmajor J. P. Købke. (I. T. Nr. 46.) — *H. C. S. Lasson.* Jens Lassen. (V. F. 1898. Nr. 446.) — *P. N.* Generalmajor Johan Linnemann. (I. T. Nr. 39.) — *C.* Overhofmarskal Løvenskiold. (I. T. Nr. 44.) — *C. A. J.* R. Meiborg. (I. T. Nr. 41.) — *A. J. Eriksholm.* Professor R. Mejborg. (Hbl. XXIII, 807—12.) — *C. Dalgas.* Nogle Erindringer om Kammerherre Mourier-Petersen. (H. T. 1898, 165—67.) — Kammerherre Mourier-Petersen. (I. T. Nr. 47.) — P. P. C. F. Mourier-Petersen. (H. T. 1898, 163–65.) — *M. Eskesen.* Ludvig Chr. Müllers Enke. (Hbl. XXIII, 569—76.) — *V. Østergaard.* Forfatteren Carl Møller. (I. T. Nr. 33.) — *K. Hansen.* Statskonsulent P. Nielsen. (T. f. L. 5. R. XVII, 441—71.) — *N. B.* Statskonsulent Nielsen Tystofte. (I. T. Nr. 3.) — *F. Beckett.* Julius Paulsen. (I. T. Nr. 31.) — *O. P. Balle.* Maleren Ole Pedersen. (I. T. Nr. 30.) — Overpostmester H. G. Petersen. (Nationaløkon. T. XXXVI, 241—46.) — *C.* Overpostmester Petersen. (I. T. Nr. 2.) — Emil Poulsen. (I. T. Nr. 13.) — *H. V. Schytte.* Fritz Schousboe. (I. T. Nr. 37.) — *S. Holten.* Niels Skovgaard. (I. T. Nr. 48.) — *E. Schiødte.* Soya-Jensen. (I. T. Nr. 9.) — *Lehmann-Filhés.* Dr Thorvaldur Thoroddsen. (Globus. LXXIV, Nr. 10.) — *Z. Nielsen.* C. A. Thyregod. (I. T. Nr. 45.) — *J. Petersen.* Frederik Jacob Trier. (U. f. L. 5. R. V, 481—85.) — *J. Petersen.* Professor Frederik Trier. (I. T. Nr. 35.) — Frederik Jacob Trier. (B. f. L. 1898, 371—73, 405—06.) — *F. Bon.* Generalløitnant Carl Tvermoes. (I. T. Nr. 29.) — *F. Meidell.* Krigshistorikeren Otto Vaupell. (V. F. 1898. Nr. 453—54.) — Eugenius Warming. (I. T. Nr. 18.) — *J. Petersen.* Carl Edvard With. (U. f. L. 5. R. V, 577–80.) — *J. Petersen.* Konferensraad Dr. med. C. E. With. (I. T. Nr. 38.) — Carl Edvard With. (B. f. L. 1898, 463–65, 472—73.)

Samfundsforhold og åndsliv.

H. Matzen. Forelæsninger over den danske Retshistorie. Indledning. Retskilder.

A. Taranger. Udsigt over den norske retshistorie. I. Indledning. Retsbegrebets historie. Retskildernes historie. Kra.

Den islandske Retshistorie indtil Fristatens Undergang og norsk Lovgivnings Indførelse i det 13. Aarhundrede. Fremstillet af *V. Finsen.* Medd. af *B. Th. Melsteð.* (T. f. Retsvidensk. XI, 519—22.)

F. Pollock. English law before the Norman Conquest. (Law Quarterly Review. 1898. July.)

J. Ficker. Untersuchungen zur Erbenfolge der ostgermanischen Rechte. III, 2. H. IV, 1. H. Innsbruck.

H. Brunner. Der Todtentheil in germanischen Rechten. (Z. d. Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch. Germ. Abth. XIX, 106—39.)

O. Wolff. Das Lübsche Recht in der Stadt Kiel, ein Beitrag zur Ermittelung der Grenzen zwischen den Geltungsgebieten des Lübschen Rechtes und des Sachsenspiegels. Kiel. P. (O. m. t.: Mittheil. d. Gesellschaft f. Kieler Stadtgeschichte. 16. H.)

Freisen. Nordisches kirchliches Eheschliessungsrecht im Mittelalter. (Archiv f. kathol. Kirchenrecht. LXXVIII, 485—515.)

F. Morel. Les jurisdictions commerciales au moyen-age. Étude de droit comparé. Paris. 1897.

R. Berend. Das Ungefährwerk in der Geschichte des Seerechts. (Z. d. Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch. Germ. Abth. XIX, 52—75.)

C. V. Christensen. Om Baareprøvens Anvendelse i Jylland. Uddrag af Retssager fra Viborg Landsting. (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. II, 1—25.)

Randers Kjøbsvendes Gildeskraa fra 1417 med Tillæg. Udg. af *Chr. Bruun.* P.

Ikke i bogh.

M. Mackeprang. En Luksusforordning for Haderslev fra 1566. (Sønderj. Aarb. 1897, 217—35.)

En Mordbrandshistorie fra 1557. Ved *Stemann.* (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. I, 507—11.)

J. H. Deuntzer. Højesteret i 1683. Universitetsprogr. 4°.

V. Andersen. Fra færøiske tingbøger. (Dania. V, 54—55.)

C. Ryberg. Strafferetsplejen i Grønland. (Nord. T. f. Fængselsvæsen. XXI, 167—99.)

Repertorium over Legater og milde Stiftelser. 10.—13. H. Aarhus, Randers, Ribe og Ringkøbing Amter. 4°.

Konow. Modbemærkninger til Artiklen: „Om Dannebrogsflagets Tilblivelse og Udvikling“. (T. f. Søvæsen. N. R. XXXIII, 12—14; jvfr. 82—83.)

G. Storm. De ældre norske Kongers Kroningsstad. (Norsk hist. T. 3. R. IV, 397—417.)

A. Olrik. Den nordiske nationalitetsforskel i sin tidligste fremtræden. (Nordisk T. 1898. 601—16.)

J. A. Fridericia. Træk af Kvindeidealets Omdannelse i det 16. og den første Halvdel af det 17. Aarhundrede særlig i Danmark. (Tilskueren. 1898, 465—79.)

Kr. Erslev. Formation de la noblesse danoise. (Overs. o. Vidensk. Selsk. Forhandl. 1898, 237—68.)

J. E. Boesen. Dansk Adel, en Række Skildringer. I, 4—5. (Progr. fra Sorø lærde Skole. 1898.)

Thiset. Den danske Adels saakaldte Forfald i det 16.—17. Aarhundrede. En ved Dr. phil. G. Bangs Skrift: „Den gamle Adels Forfald“ foranlediget Undersøgelse. (Hist. T. 7. R. I, 519—62.)

P. E. Fahlbeck. Sveriges adel. Statistisk undersökning öfver de å riddarhuset introducerade ätterna. I. Ätternas demografi. Lund.

H. F. Feilberg. Dansk Bondeliv, saaledes som det i Mands Minde førtes navnlig i Vestjylland. 2. Opl. (Folkelæsning. Nr. 168.)

E. T. Kristensen. Bondeliv i Sabro Herred. (Aarb. f. dansk Kulturhist. 1898, 77—115.)

Nogle Vider og Vedtægter fra det 17de og 18de Aarhundrede. Ved *Th. Søegaard.* (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. II, 51—67.)

Th. Søegaard. Bøndernes Kaar paa Frisenvold, Løjstrup og Kallerup Gods i Tidsrummet 1670—1702. (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. II, 26—50.)

P. Hansen. Fra Hoveritiden. (Aarb. f. dansk Kulturhist. 1898, 186—91.)

Die Pfälzer auf der jütischen Heide. (Globus. LXXIII, Nr. 1—2.)

M. H. Nielsen. Vestslesvigske Grandevilkaar. (Sønderj. Aarb. 1897, 236—45.)

N. C. Rom. Den danske Husflid, dens Betydning og dens Tilstand i Fortid og Nutid. 2. Opl.

C. A. Ægidius. Fyens Stifts patriotiske Selskab. (Ill. Tid. XXXIX, Nr. 8.)

Preis-Schriften der Mevissen-Stiftung. I. *F. Lau.* Entwicklung der kommunalen Verfassung und Verwaltung der Stadt Köln bis zum Jahre 1396. Bonn.

S. 217 en notits om et fraternitas Danica i Köln 1246.

A. Bugge. Gotlændingernes handel paa England og Norge omkring 1300. (Norsk hist. T. 3. R. V, 145—80.)

H. L. Møller. Det skaanske Marked. (Dansk T. 1898, 277—98.)

N. Bang. Dansk Studehandel i 2den Halvdel af det 16. Aarhundrede. (Hist. T. 7. R. 1, 328—45.)

Select Pleas in the Court of Admiralty. Vol. II. The High Court of Admiralty. (A. D. 1547—1602.) London. (Public. of the Selden Society. Vol. XI.) 1897.

The compt book of David Wedderburne merchant of Dundee 1587—1630 together with the shipping list of Dundee 1580—1618. Edinburgh. (Public. of the Scottish History Society. Vol. XXVIII.)

Mange norske skibe anføres.

C. L. Tuxen. Nogle Oplysninger om det tidligere „dansk-asiatiske Kompagni". (T. f. Søvæsen. N. R. XXXIII, 369—92.)

A. Fraenkel. Gl. Carlsberg 1847—97. (Ill. Tid. XXXIX, Nr. 6.)

C. Christiansen. Mindeskrift i Anledning af Snedkernes og Stolemagernes Fagforenings 25 Aars Jubilæum 17. Dec. 1897. 1897. P.

De ældste Bestemmelser om Brandassurance i Danmark. (Assurandøren. 1897, Nr. 9 og 11.)

Det kongelige octroierede almindelige Brandassurance-Compagni for Varer og Effecter den 4de April 1798—1898.

Ikke i bogh.

C. D. Bloch. Fyrvæsen. (T. f. Søvæsen. N. R. XXXIII, 429—512.)

L. Mylius Erichsen. Vort Redningsvæsen. (Ill. Tid. XXXIX, Nr. 1.)

Zur Geschichte des Verkehrs in Schleswig-Holstein. (Archiv f. Post u. Telegraphie. XXV, 380—84.)

R. Berg. Dansk Jernbanepolitik i Tiden fra 1850 til 1865. (Nationaløkon. T. XXXVI, 329—48, 425—65.)

K. Carøe. Skarpretter og Kirurg. (Bibl. f. Læger. 1898, 37—46.)

J. Scharffenberg. Træk af Dissektionens Historie i Danmark og Norge. (Bibl. f. Læger. 1898, 1100—03, 49—52, 1219—23.)

H. F. Rørdam. Sindssyges Vilkaar i ældre Tid. (Kirkehist. S. 4. R. V, 401—07.)

W. Schmitz. Privatvelgjørenheden i Middelalderen særlig i Norden. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne. XLVI, 8—11, 20—26, 33—38, 54—58.) Paa Tysk i Hist. Jahrb. XIX, 288—304, 772—91.

E. Madsen. Studier over Danmarks Hærvæsen i det 16de Aarhundrede. I. Tjenestevilkaarene. (Milit. T. XXVII. Tillægshefte I.)

E. Madsen. Om Rytteriet i de danske Hære i det 16. Aarhundrede. (Hist. T. 7. R. I, 414—60.)

O. Vaupell. Oplysninger om Hærens Styrketal og Udgifterne til den i Aarene 1680 til 1896. (Milit. T. XXVII, 392—405.)

Et Reglement fra Christian VI.'s Dage. (Milit. T. XXVII, 420—29.)

Fra Mindebo. Jyske Folkeæventyr samlede og optegnede af *E. T. Kristensen.* Aarhus.

E. T. Kristensen. Æventyr fra Jylland. 4. Saml. (Jydske Folkeminder. 13. Saml.) Aarhus. 1897.

E. T. Kristensen. Danske Børnerim, Remser og Lege, udelukkende efter Folkemunde samlede og til Dels optegnede. Aarhus. 1896.

H. F. Feilberg. Gaader. (Aarb. f. dansk Kulturhist. 1898, 10—76.)

Sønderjydske Sagn og gamle Fortællinger samlede af *H. Rasmussen.* Helsingør.

Færøske Folkesagn og Æventyr, udg. ved *J. Jakobsen.* 1. H.

M. Lehmann-Filhés. Volkskundliches auf Island. (Z. d. Vereins f. Volkskunde. VIII, 154—61, 285—90.)

C. Reimer. Nordfynsk overtro i mands minde. (Dania. V, 157—63.)

Jensen. Grabhügel und Hünengräber der nordfriesischen Inseln in der Sage. (Globus. LXXIII, Nr. 8—9.)

H. F. Feilberg. Der Kobold in nordischer Überlieferung. (Z. d. Vereins f. Volkskunde. VIII, 1—20, 130—46, 264—78.)

M. Rieger. Über den nordischen fylgjenglauben. (Z. f. deutsches Altert. u. Litt. N. F. XXX, 277—91.)

T. S. Haukenæs. Lys og mørke. Skildringer fra det norske folkeliv. Bergen.

M. Lehmann-Filhés. Isländische Aberglaube. (Z. d. Vereins f. Volkskunde. VIII, 448—52.)

K. Maurer. Weiteres über die Hölle auf Island. (Z. d. Vereins f. Volkskunde. VIII, 452—54.)

K. Maurer. Das Elbenkreuz. (Z. d. Vereins f. Volkskunde. VIII, 454—55.)

H. F. Feilberg. Den fattige mands snaps. (Dania. V, 17—47, 88—123.)

Kirke-Leksikon for Norden. Udg. af *F. Nielsen.* 8.—12. H. Aarhus.

C. Eubel. Hierarchia catholica medii ævi sive summorum pontificum S. R. E. cardinalium ecclesiarum antistitum series 1198—1431 e documentis tabularii præsertim Vaticani collecta digesta edita. Monasterii.

P. M. Baumgarten. Untersuchungen und Urkunden über die camera collegii cardinalium für die Zeit von 1295 bis 1437. Lpz.

M. Mackeprangs Anmeldelse af *L. Moltesen*: De avignonske Pavers Forhold til Danmark. Kbh. 1897. (Hist. T. 7. R. I, 563—70.)

Manuale curatorum secundum usum ecclesie Rosckildensis. Katholisches Ritualbuch der dänischen Diözese Roeskilde im Mittelalter. Hrsg. mit historischer Einleitung von *I. Freisen.* Paderborn.

Liber agendarum ecclesie et diocesis Sleszwicensis. Katholisches Ritualbuch der Diözese Schleswig im Mittelalter. Hrsg. mit hist. Einleitung von *J. Freisen.* Paderborn.

J. Freisen. Katholischer Taufritus der Diözese Schleswig im Mittelalter nach dem Liber agendarum. (Theol. Quartalschrift. LXXXI, 1—31.)

M. Mackeprang. Viborg domkapitels sekularisering. (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. I, 485—93.)

F. Kerff. Cistercienserordenen og dens Virksomhed særlig i Danmark. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne. XLVI, 342—46, 374—78, 418--22, 511—16, 85—90, 687—91.

E. Magnusson. Les Bénédictins en Islande. (Revue bénédictine de l'abbay de Maresouds. 1898, Nr. 4.)

G. Bergström. Sancta Birgitta. Örebro.

F. Hall. Bidrag till Cistercienserordens historia i Sverige. 1: Munkklostren. Akad. afh. Hernösand.

E. Ehlers. Danske St. Jørgensgaarde i Middelalderen. (Bibl. f. Læger. 1898, 243—88, 331—71, 639—44.)

E. Ehlers. Danske St. Jørgensgaarde i Middelalderen. (Dansk T. 1898, 668—78, 765—80.)

L. Moltesen. En bøn fra middelalderen. (Kirkehist. S. 4. R. V, 613—14.)

W. Schmitz. Das christliche Element in den Unterhaltungen und den Festen des Mittelalters (mit besonderer Berücksichtigung des skandinavischen Nordens.) (Der Katholik. 77. Bd. Okt.—Novbr.)

B. Olsen. St. Søren, den danske Bondehelgen. (Nationaltidende. 5. Juli 1898.)

C. Weiss. Protestantisk Præstevælde i Danmark i det 16. og 17. Aarhundrede. (Aarb. f. dansk Kulturhist. 1898, 170—85.)

Biskop Søren Lintrups visitatsbog. Med indledning og anmærkninger ved *S. Nygård.* (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. II, 68—96.)

H. F. Rørdam. Præsten Nic. Jæger og hans Kamp mod Bøndernes „Sommer-Riden“ paa Møen. (Kirkehist. S. 4. R. V, 213—98.)

K. Heiberg. Fra det københavnske Brødre-Societets Dagbogsoptegnelser 1746—69. (Kirkehist. S. 4. R. V, 584—605.)

L. Koch. Lægmænds Deltagelse i Kirkens Arbejde i det 19. Aarhundrede. (Kirkehist. S. 4. R. V, 572—83.)

H. Rosendal. Aktstykker vedrørende Baptistsagen 1844—47. (Kirkehist. S. 4. R. V, 408—44.)

L. Koch. Fra Grundtvigianismens og den indre Missions Tid 1848—1898.

H. Begtrup. Grundtvigianismens Fremgang i vor Tid. Et Genmæle imod Provst L. Kochs Forsøg paa at skrive dens Gravskrift. P.

Optegnelser af Pastor *Falkenskjold.* (Dansk Kirketid. 1898, 561—69.)

„De opvakte" i Herning 1852—57. Alterbogssagen i Them 1866.

C. H. Scharling. Luther eller Grundtvig? Et Blik paa Nutidens danske Kirkeforhold. 2. omarb. Udg.

Claus Harms' akademische Vorlesungen über den Kirchen- und Schulstaat der drei Herzogtümer, hrsg. von *C. Harms.* (Beitr. u. Mitteil. d. Vereins f. schleswig-holst. Kirchengesch. 2. R. II, 45—87.)

E. Hertzberg. Om Eiendomsretten til det norske Kirkegods. En retshistorisk Betænkning. Kra.

Presten Søfren Søfrenssøns Memorialbog 1564—1599. Udg. ved *A. E. Erichsen.* Kra.

M. Kubberud. Jesuiterne i Norge. Kirkehistorisk skildring fra slutningen af det sekstende og begyndelsen af det syttende aarhundrede. Elverum. P.

O. Ahnfeldt. En Skriftebok från Göinge härad på 1600-talet. (Kirkehist. S. 4. R. V, 334—45, 606—07.)

O. Ahnfeldt. Ur Biskopen öfver Skåne Stift Peder Winstrups Kopiebok. (Kirkehist. S. 4. R. V, 614—18.)

L. Laursen. Grev Zinzendorffs Forslag om Oprettelsen af et Universitet i Flensborg 1731. (Danske Mag. 5. R. IV, 89—95.)

E. Gigas. Studenter klage til en Biskop over Maden. (Nord og Syd, I, 482—88.)

H. C. A. Lund. Studenterforeningens Historie 1820—70. 33.—34. (sidste) H.

Vore Kollegier. (Ill. Tid. XXXIX, Nr. 14.)

F. Bokkenheuser. Anledningen til, at Selskabet for Efterslægten og dets Skole blev oprettede. (Vor Ungd. 1898, 369—72.)

F. Bokkenheuser. Interiør fra Viborg Skole. (Vor Ungd. 1898, 356—69.)

A. Zernecke. Die Haderslebener Gelehrtenschule vor 100 Jahren. Hadersleben. Progr. 4°.

D. Detlefsen. Geschichte des Königl. Gymnasiums zu Glückstadt. VI. Glückstadt. Progr. 4°.

A. Steenberg. De lærde Statsskolers Biblioteker. (Progr. fra Horsens lærde Skole. 1898.)

M. Eskesen. Ranum Seminarium (1848—1898). (Hbl. XXIII, 993—1002.)

Om og fra Blaagaards Seminarium. Udg. i Anledning af Seminarieforstander J. T. A. Tangs 70-aarige Fødselsdag d. 8. Decbr. 1898 af *F. Thomassen.*

G. Müller. Die Entwickelung der dänischen Volksschule bis auf die Jetzzeit. (Pädagogisches Archiv XL, Nr. 7.)

H. F. Rørdam. Degne og Skoleholdere paa Møen 1728—50. (Kirkehist. S. 4. R. V, 445—79.)

A. C. Nielsen. Et lille Bidrag til det jydske Landsbyskolevæsens Historie. (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. I, 494—503.)

H. Nissen. Skolemesterliv. (Vor Ungd. 1898, 658—68.)

H. Holm. Københavns Højskoleforening. 1878—98. P.

J. Larsen. Fra vore Opdragelsesanstalters og Børnehjems første Dage. (Vor Ungd. 1898, 81—97.)

B. Poten. Geschichte der Militärerziehungs- und Bildungswesen in den Landen deutscher Zunge. 5. Bd. O. m. t.: Monumenta Germaniae paedagogica. XVIII. Bd.

Behandler ogsă Slesvig og Holsten.

A. Noreen. Geschichte der nordischen Sprachen. 2. Aufl. Straszburg.

Særsk. aftr. af H. Pauls Grundrisz.

A. Torp og *H. Falk.* Dansk-norskens lydhistorie med særligt hensyn paa orddannelse og bøining. Kra.

O. Kalkar. Ordbog i det ældre danske Sprog. (1300—1700.) 26.—27. H.

H. F. Feilberg. Bidrag til en Ordbog over jydske Almuesmål. 16. H.

W. Luft. Studien zu den ältesten germanischen Alphabeten. Gütersloh.

O. B. Schlutter. Aldhelm's Runic Alphabet and that of the Cod. Reg. (Journal of Germanic Philology. II.)

T. v. Grienberger. Die angelsächsischen runenreihen und die s. g. Hrabanische alphabete. (Arkiv f. nord. Filol. XV, 1—40.)

V. Bennike og *M. Kristensen.* Kort over de danske Folkemål med Forklaringer. 1. H. 4°.

L. F. A. Wimmer. Oprindelsen til Ordet „Vederlag“ i „Vederlagsret“. (Overs. o. Vidensk. Selsk. Forhandl. 1898, 119—50.)

A. Olrik. Falsterske tilnavne fra Idestrup sogn. (Dania. V, 124—56.)

R. Jahnke. Johann Lauremberg und die Fremdwörter. (Z. d. allgem. deutsch. Sprachvereins. XII, Nr. 4.)

P. Hansen. Illustreret dansk Litteraturhistorie. 2. Udg. 20.—22. H.

F. Jónsson. Den oldnorske og oldislandske Litteraturs Historie. II. Bd. 3. H.

Danske Digterboliger. (Forfatterbogen. S. 2—22.)

Holbergs huslærerbolig i Voss. Norske Selskabs hus i Regnegade. Søbækshuset. Bakkehuset. Fasangaarden. Søkvæsthuset. Rolighed.

O. L. Jiriczek. Deutsche Heldensagen. 1. Bd. Strassburg.

W. Böhme. Ausblicke auf nordische Sagen und die grossen germanischen Sagenkreise. (Lehrproben u. Lehrgänge aus der Praxis der Gymnasien u. Realschulen. 55. H.)

G. Sarrazin. Der Ursprung der Siegfried-Sage. (Z. f. vergl. Litteraturgesch. N. F. XI, 113—24.)

A. G. Krüger. Eine angebliche isländische Bearbeitung der Schwanenrittersage. (Archiv f. d. Studium neuerer Sprachen u. Literaturen. IC, 3. H.)

Danmarks gamle Folkeviser. Danske Ridderviser, efter Forarbejder af *S. Grundtvig*, udg. af *A. Olrik*. 1. Bd. 3. H. 4°.

L. Pineau. Les Chants Populaires Scandinaves. (Gamle Nordiske Folkeviser.) Étude de littérature comparée. I. Époque sauvage. Les chants de magie. Paris.

R. Steffen. Enstrofig nordisk folklyrik i jämförande framställning. Ak. afh. Sthm.

Svenska låtar jämte danska och norska former samlade och ordnade af *R. Steffen*. Sthm.

F. Jónsson. Bjarkemåls alder. (Arkiv f. nord. Filol. XV, 267—68.)

S. Bugge. Erpr og Eitill. Et lidet bidrag til den nordiske heltedigtnings historie. P. (Kra. Vidensk. Selsk. Forhandlinger. Hist.-filos. Klasse. 1898. Nr. 5.)

A. Olrik. Ingjaldskvadet. (Dansk T. 1898, 164—77.)

E. Gigas. En spansk Marsk Stig. (Litteratur og Historie. I, 157—93.)

W. Christensen. Et hidtil ukendt Arbejde af Viborg-Bispen Knud Mikkelssøn. (Kirkehist. S. 4. R. V, 299—333.)

M. Curtze. Petri Philomeni de Dacia in Algorismum vulgarem Johannis de Sacrobosco commentarius.

Presbyter Johannes, paa Dansk kaldet Jon Præst. Paa ny optrykt efter Gotfred af Ghemens Udgave, Kjøbenhavn 1510. Ledsaget af en kort historisk Indledning ved *P. K. Thorsen*. P.

K. Schorbach. Die Historie von der schönen Melusine. (Z. f. Bücherfreunde. I, 132—42.)

Behandler også de danske udg.

Aslak Bolts Bibel. (Folkevennen. 1897, 76—80.)

B. Kahle. Isländische geistliche Dichtungen des ausgehenden Mittelalters. Heidelberg.

H. F. Rørdam. Om de Tilskud til dansk Aandsliv, der i Reformationstiden ydedes af Morsingboere. (Kirkehist. S. 4. R. V, 558—71.)

S. Leijonhufvud. Ett bidrag till belysning af Sveriges litterära beröring med Danmark vid slutet af sekstonhundratalet. (Samlaren. XIX, 112—17.)

Anders Bording.

Holbergs Komedier, udg. af *J. Martensen.* III.—IV.

E. Gigas. Lidt om Holberg og Spanierne. (Litteratur og Historie. I, 1—22.)

V. Andersen. Erasmus Montanus. Et Kapitel af Dannelsens Historie i Danmark. (Dansk T. 1898, 26—45.)

A. Taphanel. La Beaumelle et Saint Cyr d'après des correspondances inédites et des documents nouveaux. Paris.

V. D. Den to gange hængte tyv. (Dania. V, 167—174.)

E. Gigas. Nogle historiske „Antegnelser" til Oehlenschlægers St.-Hansaftens-Spil. (Litteratur og Historie. I, 57—127, 287—88.)

M. Grunwald. Briefe von Karl v. Holtei aus dem Goethekreise von J. Grimm, den Humboldts, Schlegels, Chr. F. Krause, Baggesen, Overbeck u. a. (Nord u. Süd. LXXXIV, 99—113.)

E. Gigas. J. L. Heiberg og den spanske Litteratur. (Litteratur og Historie. I, 194—286.)

R. Schmidt. Anonymitet i Danmark. (Forfatterbogen. S. 76—89.)

A. Ipsen. Det anckerske Legat og dets Stifter. (Forfatterbogen. S. 90—96.)

C. E. Jensen. Vore Dages Digtere. Karakteristiker.

M. Herzfeld. Die Skandinavische Literatur und ihre Tendenzen nebst anderen Essays. Berlin.

K. Küchler. Zur Geschichte der isländischen Dramatik. (Z. f. vergleich. Literaturgesch. N. F. XII, 1—21.)

C. Nyrop. Ved det Miloske Jubilæum 12. September 1898. Bidrag til dansk Boghandels Historie. Odense. 4⁰.
Ikke i bogh.

Milo'ske Boghandel 1748—1898. (Nord. Boghandlertid. XXXII, Nr. 36.)

I. Hagen. Norges Bryologi i det 18. Århundrede. (Det Kgl. norske Vidensk. Selsk. Skr. 1897. Trondhjem.)

P. Severinsen. Det 17. Aarhundredes „fuldkomne" Salmebøger. (Kirkehist. S. 4. R. V, 619—24.)

I. N. Skaar. Forskjellige Forfatteres Bidrag til „Evangelisk-kristelig Psalmebog". (Kirkehist. S. 4. R. V, 373—86.)

J. Nissen. Viktor Christian Hjorts Bidrag til „Evangelisk-kristelig Psalmebog". (Kirkehist. S. 4. R. V, 480.)

O. Guilliot. Les Musées d'antiquités et l'ethnographie scandinaves. (Extrait des travaux de l'Académie de Reims.) P.

Tegninger af ældre nordisk Architektur. 3. Saml. 3. R. 7.—9. H. 4. R. 1. H.

Blade udg. af Foreningen af 3. Decbr. 1892. 1894—98. Folio.

Studierejser af Kunstakademiets Elever foretagne under Hans J. Holms Vejledning. Udg. som Manuskript. III. Folio.

F. Uldall. De jydske Granitkirker, særlig paa Mors. (Kirkehist. S. 4. R. V, 547—58.)

J. Helms. Et Par Tillæg til Værket „Danske Tufstenskirker". (Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1898, 19—58.)

J. B. Løffler. Aldersbestemmelser i vor romanske Teglstensarkitektur. (Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1898, 1—18.)

V. Koch. Vinduesrammer af Egetræ i danske Landsbykirker fra den ældre Middelalder. (Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1898, 59—68.)

F. Beckett. Krucifikset i Herlufsholms Kirke. (T. f. Kunstind. 1898, 7—13.)

A. Matthaei. Zur Kenntnis der mittelalterlichen Schnitzaltäre Schleswig-Holsteins. Mit einer Verzeichnis der aus der Zeit bis 1530 im Thaulow-Museum in Kiel vorhandenen Werke der Holzplastik. Lpz. (O. m. t.: Beiträge zur Kunstgeschichte Schleswig-Holsteins. I.)

A. Matthaei. Zum Studium der mittelalterlichen Schnitzaltäre Schleswig-Holsteins. (Beitr. u. Mitteil. d. Vereins f. schleswig-holst. Kirchengesch. 2. R. II, 1—44.)

A. Nehring. Hirsfogel's Beziehungen zu Herberstain's Werken. (Repert. f. Kunstwissensch. XX, 121—29.)

Bl. a. beskr. af en 1546 udført radering af Kr. II.

K. Lohmeyer. Die Herkunft des Herzog-Albrecht-Epitaphs in der Domkirche zu Königsberg i. Pr. (Repert. f. Kunstwissensch. XX, 463—76.)

B. Olsen. Fridericus secundus eller Frederik og Sophie eller FridericuS. (T. f. Kunstind. 1898, 18—19.)

F. R. Friis. Kniv fra Frederik II's Tid paa Rosenborg. (T. f. Kunstind. 1898, 127—28.)

F. R. Friis. En Gave til Erkehertug Ferdinand. (Bidrag til dansk Kunsthist. S. 250—52.)

Om oversendelsen af Fredrik II's rustning til Ambras.

F. R. Friis. Kong Frederik den Andens Gravmonument i Roskilde Domkirke. (Bidrag til dansk Kunsthist. S. 242—49.)

F. R. Friis. Jeremias Falck og hans Portræter af Danske. (Kunstbladet. 1898, 263—67.)

H. Rasmussen. Det saakaldte Morsingske (rigtigere Lucoppidanske) Familiebillede i Nicolai Kirke i Svendborg. (Personalhist. T. 4. R. I, 162—64.)

G. Göthe. Johan Tobias Sergel, hans lefnad och verksamhet. Sthm.

G. Göthe. Johan Tobias Sergel og hans danske Venner. (Kunstbladet. 1898, 215—31.)

Et brev av professor Dahl fra 1819. Ved *A. Aubert.* (Samtiden. IX, 248—56.)

Med flere bidrag til dansk kunsthist.

Th. Stein. Hvorledes vor Kobberstiksamling blev reddet. (Nord og Syd. I, 98—104.)

S. Müller. Lundbyes „lille Æsel" i Prøvetryk. (Kunstbladet. 1898, 177—78.)

B. Olsen. Peter Heldts Pesel og dens Indbo. (T. f. Kunstind. 1898, 113—27, 39—59.)

M. Mackeprang. Inventarier i borgerlige huse fra det 16. århundredes første halvdel. (Danske Mag. 5. R. IV, 69—80.)

E. Mygdal. Dansk Hvidsøm. (T. f. Kunstind. 1898, 81—98.)

En Serviet fra Anno 1602. (Ill. Tid. XXXIX, Nr. 49.)

M. Lehmann-Filhés. Die islandische Brettchenweberei. (Illustrierte Frauenzeitung. 1897. H. 20—22.)

A. Aumont og *E. Collin.* Det danske Nationalteater 1748—1889. 11.—15. H.

A. Aumont. Den danske Skueplads for 150 Aar siden. (Politiken. 1898. Nr. 353 A.)

V. Møller. Omkring Grønnegade-Teatret. (Tilskueren. 1898, 651—62, 893—910.)

E. Brandes. Holberg og hans Scene. Opførelser og Fremstillere.

C. Thrane. Fra Klavikordiets Tid. Et Foredrag holdt i Foreningen „Fermaten“ 7. Januar 1898. Trykt som Manuskript.

Ikke i bogh.

C. Nyrop. Nogle Segl fra Næstved. (T. f. Kunstind. 1898, 133—36.)

C. Nyrop. Tre Lavssegl fra Husum. (T. f. Kunstind. 1898, 19—20.)

Møntfundet i Øster Hornum. (Ill. Tid. XXXIX, Nr. 52.)

Kr. Erslev. Et kalendarisk Kuriosum. (Hist. T. 7. R. I, 482—84.)

K. Mortensen. Cisiojanus og Kalenderens Huskevers. (Vor Ungd. 1898, 645—57.)

F. Goldscheider. Über die Einführung des neuen Kalenders in Dänemark und Schweden. Progr. 4^{0}. Berlin. (Wissenschaftl. Beil. zum Jahresbericht des Luisenstädtischen Realgymnasiums zu Berlin. Ostern 1898.)

